

hominem ex hominibus natum fateri, eumque, si modo Christus sit, hanc dignitatem accurata legis observatione consecutum existimare.

His tribus sic respondet Justinus, ut a postremo, quod sorte majoris momenti videbatur, initium ducat. 1° Itaque Judaicas de lege et de Christo, quem hominem ex hominibus sibi fingeant, opiniones refellit (n. 67, 68). 2° (n. 69, 70). In his quæ poetæ de Baccho, Hercule, Æsculapio ac Perseo mentiti sunt, artificia diaboli ostendit, quem oracula prophetarum imitatum esse existimabat. 3° Cum Judæi, rejecta septuaginta seniorum interpretatione, scriptum esse dicerent: « Ecce adolescentula, » exagitat (n. 71) iniquum illorum de hac interpretatione iudicium, ex qua etiam multa illos testimonia sustulisse dicit. Horum nonnulla, Tryphoni rogatu, profert (n. 72, 73), quorum postremum: « Dominus regnavit a ligno. » Sed cum hunc Psalmum ad Christum referri non posse Trypho contenderet (n. 74), satis ei facere conatur Justinus et alia Scripturæ loca colligit (n. 75, 76), in quibus pariter majestas divinitatis cum carnis humilitate conjungitur.

His expeditis, quæ adversus Isaiaæ prophetiam, « Ecce virgo concipiet, » objecerat Trypho, demonstrat Justinus (n. 77, 78) hanc prophetiam in Christo adimpletam fuisse; et postquam interpositas a Judæo de angelis, et de instauratione Jerusalem et regno mille annorum quæstiones explicuit (n. 79, 81), ac nata occasione ex Apocalypsis testimonio, nonnulla disseruit (n. 82) de dono prophetiæ apud Christianos et de prædictis a Christo persecutionibus et hæresibus; tum vere Judæos hortatur, ut ne ex hæreticis et malis Christianis ansam arripiant Christo maledicendi et Scripturæ prave interpretandæ. Frustra enim Ezechiam ab illis obtrudi, ut ea eludant quæ, ut in psalmo « Dixit Dominus, » ita etiam in hac prophetia, « Ecce virgo, » non de Ezechia, sed de solo Christo Justinus dicta demonstrat (n. 83, 84). Sic etiam psalmum xlii, ad Ezechiam perabsurde referri ostendit (n. 85): sequæ charitate adduci declarat, ut multa pridie disputata repetat in gratiam eorum qui non adfuerant.

Nati ex Virgine Dei mysterio tot Scripturæ testimoniis propugnato, novus Justino nascebatur labor in Christi cruce si milititer defendenda. Multa ergo colligit (n. 86), quæ lignum crucis in Veteri Testamento præsignificaverant; et cum Trypho ex his verbis, « Egredietur virga de radice Jesse, » quæ Justinus citaverat, occasionem cepisset quærendi cur Christus, cum Deus sit, opus habuerit Spiritu sancto, Justinus huic quæstioni respondet (n. 87, 88). Negat Trypho adduci se posse, ut ignominiam crucis agnoscat, propterea quod « maledictus a Deo omnis qui pendet in ligno. » Tum Justinus quantum sit crucis robur, ex manibus Moysis extensis, ex benedictione data Josepho et serpente exaltato demonstrat (n. 90, 91): nonnulla de interpretandis Scripturis principia ponit (n. 92, 93), ac tandem locum a Tryphone objectum explicat (n. 94). Idem mysterium aliis testimoniis Scripturæ defendit (n. 95). **101** his præsertim, « Foderunt manus meas, » etc. Quin etiam totum Psalmum recitat (n. 97, 105) ac singulos versus interpretatur.

Resurrectionem Christi probat ex fine ejusdem psalmi et ex Jonæ historia (n. 106, 107, 108), qua Judæis a Christo objecta, non modò Ninivitas imitati non sunt, sed etiam per totum orbem miserunt, qui Christum et Christianos teterrimis calumniis in invidiam vocarent. De Christi ascensione nihil dicit hoc loco, forte quia satis multa ea de re supra dixerat n. 83.

PARS III.—Ninivitarum conversio, quam Christiani imitati sunt, Judæi vero nequaquam, opportunum Justino introitum dedit in tertiam partem hujus Dialogi. Probat conversionem gentium prædictam esse a Michæa (n. 109, 110), ac multa alia colligit (n. 111), quibus gentium per Christi sanguinem liberatio præsignificata fuit. Exiles et jejunas Judæorum interpretationes refellit (n. 112), ac Josue figuram Christi fuisse, gentesque per Christum in terram sanctam introductum iri, et ab eo secundam circumcisionem longe Judaica præstantiorem accepisse ostendit (n. 113, 114). Idem dogma confirmat (n. 115, 116, 117, 118) ex Zachariæ visione et Malachiæ de sacrificio Christianorum prædicatione, quam ex Christi sacerdotio confirmat, aliisque ejus titulis. Eisdem Christianos populum esse, et populum longe sanctiorem Judæis demonstrat, ac genus Abrahamæ ejusque filio et nepoti promissum (n. 119, 120); et benedictionem in ipso Christo promissam non ad proselytos Judæorum, sed ad Christianos spectare, qui verus Israel sunt et filii Dei (eo quod Christus sit Filius Dei et Israel, et Deus qui apparuit antiquis, a Deo Patre, ut ignis ex igne, genitus, Dominus a Domino Patre distinctus) et lætantur cum populo Dei, ut prophetæ prædixerunt, ac vocationem suam morum sanctitate comprobant, cum Judæi summa semper impietate Deum offenderint et offendant (n. 121, 133).

Ecclesiæ etiam figuræ et prædicationes ostendit (n. 134, 139) in connubiis Jacob, cui aliud semen promissum, Judæis reprobis successurum; et in arca Noe et benedictionibus, quas Noe filiis dedit. In hac Ecclesia nullum discrimen servorum et liberorum (n. 140), ac frustra Judæi filios se esse Abrahamæ gloriantur, quos quidem sua culpa cecidisse probat (n. 141). Hac peracta disputatione (n. 142), cum Justinus taceret, gratias ei Trypho perhonorificas agit suo et sociorum nomine, ac faustam navigationem apprecatur: vicissimque Justinus peramicè eos discedens salutat, sequæ illis nihil melius precari posse declarat, quam ut ad Christi cognitionem perveniant.

ΤΟΥ ΑΥΤΟΥ ΙΟΥΣΤΙΝΟΥ

ΠΡΟΣ ΤΡΥΦΩΝΑ ΙΟΥΔΑΙΟΝ
ΔΙΑΛΟΓΟΣ

EJUSDEM JUSTINI

DIALOGUS CUM TRYPHONE JUDÆO

1. Justinus a Judæis ob philosophi vestem salutatus, Moysem longe præferendum esse philosophis declarat. — Ambulanti mihi mane in xysti spatiis

1. Περιπατοῦντί μοι ἔωθεν ἐν τοῖς τοῦ ξύστου (47) περιπάτοις συναντήσας τις μετὰ καὶ ἄλλων, Φιλόσοφε, χαῖρε, ἔφη. Καὶ ἅμα εἰπὼν τοῦτο, ἐπιστραφεὶς

(47) Ξύστου. Hic xystus, si fides Eusebio (Hist. eccl. iv, 18), Ephesi erat. Eodem in loco Apollo-

nium disputare solitum esse Philostratus scribit iv, 3, et viii, 26, referente Thirlbio. Otto.

συμπαριεπάτει μοι · συνεπέστρεφον δ' αὐτῷ καὶ οἱ φίλοι αὐτοῦ. Κάγω ἔμπαλιν προσαγορεύσας αὐτὸν, Τί μάλιστα; ἔφην.

Ὁ δὲ, Ἐδιδάχθην ἐν Ἄργει, φησὶν, ὑπὸ Κορίνθου τοῦ Σωκρατικοῦ, ὅτι οὐ δεῖ καταφρονεῖν οὐδὲ ἀμελεῖν τῶν περιχειμένων τῶδε τὸ σχῆμα (48), ἀλλ' ἐκ παντὸς φιλοφρονεῖσθαι, προσομιλεῖν τε αὐτοῖς, εἴ τι ὄφελος (49) ἐκ τῆς συνουσίας γένοιτο ἢ αὐτῷ ἐκείνῳ ἢ ἐμοί. Ἀμφοτέροις δὲ ἀγαθὸν ἐστὶ, κἂν θάτερος ἢ ὠφελιμμένος. Τούτου οὖν χάριν, ὅταν ἴδω τινὰ ἐν τοιούτῳ σχήματι, ἀσμένως αὐτῷ προσέρχομαι · σέ τε κατὰ τὰ αὐτὰ ἡδέως νῦν προσεῖπον · οὗτοί τε συνεφέπονταί μοι, προσδοκῶντες καὶ αὐτοὶ ἀκούσεσθαι τι χρηστὸν ἐκ σοῦ.

Τίς δὲ σύ ἐσσι (50), φέριστε βροτῶν; Οὕτως προσπαίζων αὐτῷ ἔλεγον.

Ὁ δὲ καὶ τοῦνομά μοι καὶ τὸ γένος ἐξεῖπεν ἀπλῶς · Τρύφων, φησὶ, καλοῦμαι (51) · εἰμὶ δὲ Ἑβραῖος ἐκ περιτομῆς, φυγὼν τὸν νῦν γενόμενον πόλεμον (52), ἐν τῇ Ἑλλάδι καὶ τῇ Κορίνθῳ τὰ πολλὰ διάγων.

Καὶ τί ἂν, ἔφην ἐγὼ, τοσοῦτον ἐκ φιλοσοφίας σύ τ' ἂν ὠφελιμθείης, ὅσον παρὰ τοῦ σοῦ νομοθέτου καὶ τῶν προφητῶν;

Τί γάρ, οὐχ οἱ φιλόσοφοι περὶ Θεοῦ τὸν ἅπαντα ποιῶνται λόγον (53), ἐκεῖνος ἔλεγε, καὶ περὶ μοναρχίας αὐτοῖς καὶ προνοίας αἱ ζητήσεις γίνονται ἐκάστοτε; Ἡ οὐ τοῦτο ἔργον ἐστὶ φιλοσοφίας, ἐξετάζειν περὶ τοῦ Θεοῦ;

Ναί, ἔφην · οὕτω καὶ ἡμεῖς ἡεδοξάκαμεν. Ἄλλ' οἱ πλείστοι (54) οὐδὲ τούτου πεφροντίκασιν, εἴτε εἰς εἴτε καὶ πλείους εἰσὶ θεοὶ, καὶ εἴτε προνοοῦσιν ἡμῶν ἐκάστου, εἴτε καὶ οὐ · ὡς μηδὲν πρὸς εὐδαιμονίαν τῆς γνώσεως ταύτης συντελεύσεως · ἀλλὰ καὶ ἡμεῖς (55) ἐπιχειροῦσι πείθειν, ὡς τοῦ μὲν σύμπαντος καὶ αὐτῶν τῶν γενῶν καὶ εἰδῶν ἐπιμελεῖται Θεός, ἐμοῦ δὲ

(48) *Τύδε τὸ σχῆμα.* De Justino Euseb. *Hist. eccl.* iv, c. 11: Ἰουστίνος ἐν φιλοσόφου σχήματι πρεσβεύων τὸν θεῖον λόγον. Hieron. *De viris ill.*, c. 23: «Justinus philosophus, habitu quoque philosophi incedens»; et Phot. *Bibl. cod.* 125: Φιλοσοφῶν καὶ τοῖς λόγοις καὶ τῷ βίῳ καὶ τῷ σχήματι. Ὅτιο.

(49) *Εἴ τι ὄφελος.* Illud ei idem hoc loco valet ac dando operam, sive tentando, ut aliqua utilitas ad ipsum vel ad me redeat.

(50) *Τίς δὲ σύ ἐσσι.* Ex Homero *Iliad.* ζ, v. 125: *Τίς δὲ σύ ἐσσι, φέριστε καταθηγητῶν ἀνθρώπων;* Halloix. *Not. in vit. Just.* cap. 6.

(51) *Τρύφων καλοῦμαι.* Hunc Tryphonem Eusebius Judæorum tunc temporis celeberrimum fuisse dicit lib. iv, cap. 18.

(52) *Τὸν νῦν γενόμενον πόλεμον.* Hoc est bellum a Bar-Cochbar excitatum. Ὅτιο.

(53) *Τὸν ἅπαντα ποιῶνται λόγον.* Sic etiam reddi possent hæc verba: «An non philosophi omnem de Deo disputationem instituunt?» Id est disputationibus suis complectuntur, quidquid de Deo fas est disserere? Sed interpretatio, quam secutus sum, confirmatur ex his verbis: Αἱ ζητήσεις γίνονται ἐκάστοτε. Justinus *Cohort.* n. 9, ait se au-

occurrens quidam una cum aliis, Salve, inquit, philosophe, statimque his dictis conversus una mecum ambulabat. Conversi quoque cum eo amici ejus. Tum ego vicissim illum salutans: Quid rerum, inquam, potissimum?

At ille: Docuit me Argis, inquit, Corinthus Socraticus non debere contemni aut negligi qui hanc vestem induti sunt, sed omnem eis humanitatem exhibendam, ac eorum consuetudine utendum, ut aliqua inde utilitas sive ad ipsum illum, sive ad me redeat. Utrique autem bene est, si vel alteruter juvetur. Hanc igitur ob causam, cum aliquem in hac veste conspicio, libenter ad eum accedo; teque modo ea de causa lætus compellavi: isti autem me subsequuntur, quod et ipsi sperent se ex te utile aliquid audituros.

102 Tu vero quisnam es mortalium præstantissime? Ita eum jocans alloquebar.

Ille autem et nomen mihi et genus ingenue edidit. Trypho, inquit, vocor; Hebræus autem sum ex circumcissione, ex bello nuper gesto profugus, in Græcia et Corinthi plerumque degens.

Sed quid te, aiebam, tantum philosophia juvare possit, quantum legislator tuus et propheta?

Quid enim, inquit ille, an non philosophorum sermo omnis de Deo versatur, ac de ejus singularitate et providentia quæstiones ab eis semper instituuntur? Aut philosophiæ an non hoc opus est de Deo quærere?

Sane, inquam, ita et nos existimamus. Sed plerique ne id quidem laborant, utrum unus an plures sint dii, et unicuique nostrum utrum provideant necne; quasi hæc cognitio nihil ad beate vivendum afferat. Quinetiam persuadere nobis conantur Deum universi quidem ac ipsorum generum et specierum curam gerere, mei autem et tui et singulorum non

tiquitatem Moysis demonstraturum μετὰ πάσης ἀξιοπιστοῦ μαρτυρίας, id est nullo usurum testimonio, quod non gravissimum Græcis videri debeat.

(54) *Ἄλλ' οἱ πλείστοι.* Hoc loco Stoicos notat Justinus; nam Stoicus ille, quem primum philosophiæ magistrum habuit, parvi pendebat cognitionem Dei, ut infra narrat Justinus. In eisdem stoicos quadrant optime quæ sequuntur. Providentiam illi quidem admittebant, sed quæ fato et necessitate contineretur, nec aliter homines ac res inanitas regeret. Hinc Tertullianus *Præscript.* cap. 7: «Marcionis Deus melior de tranquillitate, inquit, a Stoicis venerat.» Denique philosophi, de quibus hic loquitur Justinus, iisdem vicibus redeuntibus eisdem homines revicturas docebant, quod proprium fuit Porticus commentum. — Redarguit Justinus tum illius ævi philosophos (coll. Lucian. *Icaromenipp.* c. 9), tum Stoicos. Hi enim minime faciebant Dei cognitionem (c. 2, p. 218, 219, Theoph. *ad Autolyc.* c. 4); agnoscebant quidem Providentiam, ita tamen ut magna dii curent, parva negligant (Cic. *De nat. deor.*, II, 66). Ὅτιο.

(55) *Καὶ ἡμεῖς.* Ita mss. codices, et editiones recentiores R. Stephano, apud quem legitur καὶ ἡμεῖς.

Item; neque enim fore ut eum tota nocte ac die precaremur. Hoc autem quoniam illis evadat, difficile non est intelligere. Proposita enim est his, qui ita sentiunt, disserendi et sequendi quo libuerit impunitas et licentia, ac agendi quidquid voluerint et dicendi, nec supplicium metuentibus, nec boni quidquam a Deo sperantibus. Quomodo enim metuant au' sperent qui eadem semper futura dicunt, neque et te eodem rursus modo victuros, nec meliores factos, nec deteriores? Alii quidam, cum immortalem et incorpoream animam esse ponant, nec pœnas daturus se putant, si quid mali fecerint (pati enim non potest quod incorporeum est) nec jam Deo, cum immortalis sit anima, quidquam indigent.

Tum ille urbane subridens: Tu vero, inquit, his de rebus quid censes, et quæ tua de Deo sententia, et quæ philosophia? Expone nobis.

2. *Narrat se pluribus gustatis philosophia tandem adhæsisse Platonicis.* — Equidem tibi, inquam, quid mihi videatur edisseram. Est enim revera maxima possessio philosophia, ac plurimi apud Deum pretii, ad quem nos perducit, cuique nos sola commendat; vereque illi sancti sunt qui animum ad philosophiam adiungunt. Quid autem sit philosophia, et quam ob causam ad homines demissa, plerosque latet. Nam nec Platonici 103 essent, nec Stoici, nec Peripatetici, nec Theoretici, nec Pythagorici; cum una sit hæc scientia. Unde autem multiceps evaserit, juvat dicere. Usu venit, ut iis, qui philosophiam primi attigerunt, et ea re clari exstiterent, successores nulla veri adhibita investigatione, adhærent; ac tantum eorum con-

(56) *Τοῦ καθέκαστα.* Mallet Sylburgius τῶν καθέκαστα vel τοῦ καθέκαστον. Hæc in Peripateticos et Cyrenaicos dicta crediderim, qui preces rejiciebant. Vid. *Strom.* vii, p. 722, et ii *adv. Celsum*, p. 68.

(57) *Φοβουμένοις.* In cod. Reg. et Clarom. φοβουμένους et ἐλπίζοντας ad marg. Sic etiam R. Stephanus ad calcem. Sed non necessaria emendatio; hæc enim referuntur ad δοξάζουσι. Si Justinus semper sequeretur nitidum dicendi genus, valde mihi arrideret hæc Perionii emendatio: Ἐλευθερία ἔπαται τοῖς δοξάζουσι ταῦτα, ποιεῖν τε ὅ τι βούλονται καὶ λέγειν.

(58) *Καὶ σέ.* Sic cod. Clarom. Editi habent ἐς ἔμπαλιν. Pro ἐπ' legendum videtur ἔτι, ut admonuit Sylburgius.

(59) *Ἄλλοι δὲ τινες.* Nonnullos notat Platonicos de quibus loquitur infra num. 5.

(60) *Θεῶ, ᾧ τε.* Legit Sylburgius Θεῶ τε. Paulo post pro ὅτιοι, videtur Langus legisse δάδοι, « felices, » sed nulla prorsus ratione. Loquitur enim Justinus non de philosophia ethnicorum, sed de Christiana doctrina, quam infra num. 8, declarat solam esse certam atque utilem philosophiam, sequæ tunc demum fuisse philosophum, cum factus est Christianus. Thirlbii ergo legendum conjicientis, σοφοί, inutilis conjectura.

(61) *Θεωρητικοί.* Philosophi, quos Justinus Theoreticos appellat, non iidem sunt, ac Sceptici, ut existimavit Langus, sive Pyrrhoni, qui quærendi et investigandi linem non faciebant, cum nihil prorsus affirmare audent. Sed theoretica philo-

καὶ σοῦ οὐκ ἔτι καὶ τοῦ καθέκαστα (56), ἐπει οὐδ' ἂν ηὐχόμεθα αὐτῷ δι' ὅλης νυκτὸς καὶ ἡμέρας. Τοῦτο δὲ ὅπη αὐτοῖς τελευτᾷ, οὐ χαλεπὸν συννοῆσαι. Ἄδεια γὰρ καὶ ἐλευθερία λέγειν καὶ ἐπισθαί τοῖς δοξάζουσι ταῦτα, ποιεῖν τε ὅ τι βούλονται καὶ λέγειν, μήτε κόλασιν φοβουμένοις (57), μήτε ἀγαθὸν ἐλπίζουσι τι ἐκ Θεοῦ. Πῶς γάρ; οἷγε ἀεὶ ταῦτ' ἔσεσθαι λέγουσι, καὶ ἐπ' ἐμὲ καὶ σέ (58) ἔμπαλιν βιώσεσθαι ὁμοίως, μήτε κρείσσονας, μήτε χείρους γεγονότας. Ἄλλοι δὲ τινες (59), ὑποστησάμενοι ἀθάνατον καὶ ἀσώματον τὴν ψυχὴν, οὔτε, κακὸν τι δράσαντες, ἡγοῦνται δώσεις δικῆν (ἀπαθὲς γὰρ τὸ ἀσώματον), οὔτε, ἀθανάτου αὐτῆς ὑπαρχούσης, δέονται τι τοῦ Θεοῦ ἔτι.

Καὶ ὁς, ἀστειὸν ὑπηρειδιάσας, Σὺ δὲ πῶς, ἔφη, περὶ τούτων φρονεῖς, καὶ τίνα γνώμην περὶ Θεοῦ ἔχεις, καὶ τίς ἡ σὴ φιλοσοφία; Εἰπέ μοι.

2. Ἐγὼ σοι, ἔφη, ἐρῶ, ὃ γέ μοι καταφαίνεται. Ἔστι γὰρ τῷ ὄντι φιλοσοφία μέγιστον κτῆμα, καὶ τιμιώτατον Θεῷ, ᾧ τε (60) προσάγει καὶ συνίστησιν ἡμᾶς μόνῃ· καὶ ὅτιοι ὡς ἀληθῶς οὗτοί εἰσιν, οἱ φιλοσοφία τὸν νοῦν προσεσχηχότες. Τί ποτε δὲ ἐστὶ φιλοσοφία, καὶ οὗ χάριν κατεπέμφθη εἰς τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς πολλοὺς λέλθηεν. Οὐ γὰρ ἂν Πλατωνικοὶ ἦσαν, οὔδ' Ἰστωικοὶ, οὔδ' Περιπατητικοὶ, οὔδ' Θεωρητικοὶ (61), οὔδ' Πυθαγορικοὶ, μιᾶς οὐσης (62) ταύτης ἐπιστήμης. Οὗ δὲ χάριν πολύκρανος ἐγενήθη, θέλω εἰπεῖν. Συνέβη τοῖς πρώτοις ἀψαμένοις αὐτῆς, καὶ διὰ τοῦτο ἐνόδοις γενομένοις, ἀκολουθήσαι τοὺς ἑπειτα, μηδὲν ἐξετάσαντας ἀληθείας περὶ καταπλαγέντας δὲ μόνον τὴν καρτερίαν αὐτῶν καὶ τὴν ἐγκράτειαν καὶ τὴν ξένον τῶν λόγων, ταῦτα ἀληθῆ νομίσαι

sophia ea est, quæ in contemplandis rebus versatur, nec ad actionem transit. Hinc Julianus imperator or. 6, p. 190: Οὗτοι διμερῆ τὴν φιλοσοφίαν νομίσαντες, ὡσπερ ὁ Ἀριστοτέλης καὶ Πλάτων, θεωρηματικὴν τε καὶ πρακτικὴν· αὐτοῦ συνέντες δηλονότι καὶ νοήσαντες, ὡς οἰκεῖόν ἐστιν ἀνθρώπου φύσει, πράξει καὶ ἐπιστήμῃ. « Philosophiam (Cynicis) in duas partes dividunt, uti Aristoteles et Plato, speculativam et practicam; in quo recte illud videtur animadvertisse, hominem natura ad scientiam et actionem esse comparatum. » Isidorus Pelusiota, lib. ii, epist. 201, tres philosophiæ species distinguit, quarum primam, quæ in actione versatur, veluti fundamentum esse statuit; aliam, quam logicam appellat, veluti ornamentum; tertiam theoreticam, sive speculativam, veluti fastigium et coronidem. Non alio sensu videtur hanc vocem usurpare Justinus, nec immerito Theoreticos cum aliis sectis exagitat, cum vera philosophia non minus præclare facias, quam rerum consideratione debeat commendari. — Cf. Gell. *Noct. Att.*, xi, 5.

(62) *Μιᾶς οὐσης.* Julianus imperator in sexta oratione p. 184, sic loquitur: Μηδεὶς οὖν ἡμῶν τὴν φιλοσοφίαν εἰς πολλὰ διαιρείτω, μηδὲ εἰς πολλὰ ταμνέτω· μᾶλλον δὲ μὴ πολλὰς ἐκ μιᾶς ποιείτω. Ὅσπερ γὰρ ἀλήθεια μία, οὕτω δὲ καὶ φιλοσοφία. « Nemo ergo philosophiam nobis in plures partes dividat, vel potius plures ex una faciat. Ut enim veritas una est, ita et philosophia. » Hactenus præclare Julianus; sed in eo turpiter labitur, quod plures vias, id est, varia ethnicarum superstitionum instituta ad hanc veritatem ducere existimet.

ἔκ παρὰ τοῦ διδασκάλου ἕκαστος ἔμαθεν· εἶτα καὶ αὐτοὺς, τοῖς ἔπειτα παραδόντας τοιαῦτα ἄλλα καὶ ἄλλα τούτοις προσεικότα, τοῦτο κληθῆναι τοῦνομα ὅπερ ἐκαλεῖτο ὁ πατήρ τοῦ λόγου. Ἐγὼ τε, κατ' ἀρχῆς οὕτω ποθῶν καὶ αὐτὸς συμβαλεῖν τούτων ἐνί, ἐπέδωκα ἑμαυτὴν Στωϊκῶ τινί· καὶ διατρίψας ἱκανὸν μετ' αὐτοῦ χρόνον, ἐπεὶ οὐδὲν πλέον ἐγένετό μοι περὶ Θεοῦ (οὐδὲ γὰρ αὐτὸς ἠπίστατο, οὐδὲ ἀναγκαίαν ἔλεγε ταύτην εἶναι τὴν μάθησιν), τούτου μὲν ἀπηλλάχην, ἐπ' ἄλλον δὲ ἤκα, Περιπατητικὸν καλούμενον, δριμύν, ὡς ᾤετο. Καί μου ἀνασχόμενος οὗτος τὰς πρῶτας ἡμέρας, ἤξίου με ἔπειτα μισθὸν ὀρίσαι, ὡς μὴ ἀνωφελὴς ἡ συνουσία γίγνοιτο ἡμῖν. Καὶ αὐτὸν ἐγὼ διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν κατέλιπον, μηδὲ φιλόσοφον οἰηθεὶς ὄλωσ. Τῆς δὲ ψυχῆς ἔτι μου σπαργώστης ἀκοῦσαι τὸ ἴδιον καὶ τὸ ἐξαίρετον τῆς φιλοσοφίας, προστῆλθον εὐδοκιμοῦντι μάλιστα Πυθαγορείῳ, ἀνδρὶ πολὺ ἐπὶ τῇ σοφίᾳ φρονούντι. Καί περ, ὡς διελέχθηναὐτῶ, βουλόμενος ἀκροατῆς αὐτοῦ καὶ συνουσιαστής γενέσθαι, «Τί δαί, ὠμίλησας, ἔφη, μουσικῆ, καὶ ἀστρονομίᾳ, καὶ γεωμετρίᾳ; Ἡ δοκαίς κατόψεσθαί τι τῶν εἰς εὐδαιμονίαν συντελούντων, εἰ μὴ ταῦτα πρῶτον διδασκείης, ἅ τὴν ψυχὴν ἀπὸ τῶν αἰσθητῶν περισπάσει, καὶ τοῖς ναητοῖς αὐτὴν παρασκευάσει χρησίμη, ὥστε αὐτὸ κατιδεῖν τὸ καλόν, καὶ αὐτὸ ὁ ἔστιν ἀγαθόν;» Πολλὰ τε ἐπαινέσας ταῦτα τὰ μαθήματα, καὶ ἀναγκαῖα εἰπὼν, ἀπέπεμπέ με, ἐπεὶ αὐτῶ ὠμολόγησα μὴ εἰδέναι. Ἐδυσφόρουν οὖν, ὡς τὸ εἰκὸς, ἀποτυχῶν τῆς ἐλπίδος, καὶ μᾶλλον ἢ ἐπίστασθαί τι αὐτὸν ᾤμην. Πάλιν τε τὸν χρόνον σκοπῶν δὲν ἔμελλον ἐκτρέψειν περὶ ἐκεῖνα τὰ μαθήματα, οὐκ ἠναιχόμεν ἔως μακρὰν ἀποτιθέμενος. Ἐν ἀμηχανίᾳ δὲ μου ὄντος, ἔδοξέ μοι καὶ τοῖς Πλατωνικοῖς ἐντυχεῖν· πολὺ γὰρ καὶ τούτων ἦν κλέος· καὶ δὴ νεωστὶ ἐπιδημήσαντι τῇ ἡμετέρᾳ πόλει συνετῶ ἀνδρὶ, καὶ προύχοντι ἐν τοῖς Πλατωνικοῖς, συνδιέτριβον ὡς τὰ μάλιστα, καὶ προέκοπτον, καὶ πλεῖστον ὄσον ἑκάστης ἡμέρας ἐπέδιδον. Καὶ με ἤρει (63) σφόδρα ἡ τῶν ἀσωμάτων νόησις, καὶ ἡ θεωρία τῶν ἰδεῶν ἀνεπτέρου (64) μοι τὴν φρόνησιν, ὀλίγου τε ἐντὸς χρόνου ὤμην σοφὸς γεγονέναι, καὶ ὑπὸ βλακείας ἤλπιζον αὐτίκα κατόψεσθαι τὸν Θεόν· τοῦτο γὰρ τέλος τῆς Πλάτωνος φιλοσοφίας (65).

debat idearum contemplatio; sapiensque **104** mihi videbat intra breve tempus evasisse, ac præ stoliditate in spem veneram videndi protinus Dei. Hic enim finis est Platonis philosophiæ.

5. Καὶ μου οὕτως διαχειμένου, ἐπεὶ ἔδοξέ ποτε πολλῆς ἡρεμίας ἐμφορηθῆναι, καὶ τὸν τῶν ἀνθρώπων (66) ἀλλεῖλαι πάτον, ἐπορευόμεν ἑἰς τὴν χωρίον οὐ μακρὰν θαλάσσης. Πλησίον δὲ μου γενομένου ἀκείνου τοῦ τόπου, ἐνθα ἔμελλον ἀφικόμενος πρὸς

(63) Καὶ με ἤρει. Id pro ἡρεσσε, placebat, positum fuisse observat Stephanus. At Sylburgius probat retinendum ἤρει: ex simili loquendi ratione sub lineam orationis adversus Græcos, ταῦτά με ὤλε.

(64) Ἀνεπτέρου μοι τ. φρόνησιν. Narrans progressus suos in philosophiæ Platoniciæ studio, elegantius utitur hac phrasi Platoniciis usitatissima. **TRIALBIUS.**

(65) Τοῦτο γὰρ τ. τ. Πλ. φιλ. Quare cæteris philosophis, qui finem alibi ponebant, Platonicos præterit Augustinus *De civ. Dei*, viii, 8: «Cedant igitur

stantiam et continentiam, et novum sermonum genus admirati, ea crederent vera, quæ a suo quisque magistro didicissent; et cum eadem ipsi suis quoque successoribus et alia quædam affinia tradidissent, eo nomine designarentur, quo appellatus fuisset doctrinæ pater. Ego quoque cum initio cuperem horum alicui in sermonem venire, dedi me cuidam Stoico; satisque cum eo versatus diu, cum nihilo plura scirem de Deo (nam nec sciebat ipse, neque hanc scientiam necessariam putabat) ab eo discessi, atque ad alium me contuli, quem Peripateticum vocabant, hominem, ut sibi ipse videbatur, peracutum. Cumque is me primis diebus pertulisset, rogavit postea ut de mercede transigerem, quo fructuosa nobis esset inter nos consuetudo.

Hæc ipsa de causa missum illum feci, ne philosophum quidem omnino arbitratus. Sed cum animus adhuc studio flagraret id quod philosophiæ proprium et præcipuum est audiendi; celeberrimum adii Pythagoreum, hominem de sapientiâ valde gloriantem. Deinde ut collocutus sum cum eo, auditor illius et familiaris fieri cupiens: Quid ergo, inquit ille, dedisti operam musicæ, astronomiæ et geometriæ? An putas perspecturum te quidquam eorum, quæ beatæ vitæ conducunt, nisi hæc prius didiceris, quæ animum a rebus sensum moventibus abstrahent et ad ea, quæ mente percipiuntur, idoneum efficient, ut ipsum pulchrum et ipsum bonum intueatur? Cum has disciplinas pluribus laudasset, ac necessarias prædicasset, dimisit me a se, postquam ei confessus sum me nescire. Ferebam igitur, ut par erat, moleste quod spe excidissem; eoque magis quod mihi aliquid scire videretur. Rursus cum tempus illud considerarem, quod mihi in his disciplinis conterendum erat, non ferebam me in longum tempus rejici. In hac consilii inopia visam est ut ad Platonicos me conferrem (erant enim magno in pretio) ac cum viro quodam prudenti, qui recens in urbem nostram advenerat, atque inter Platonicos excellebat, plurimum versabar, proficiebantque et quotidie mihi quam maximæ accessiones fiebant. Efferebat me vehementer incorporarum rerum intelligentia, ac meæ menti alas ad-

videbat intra breve tempus evasisse, ac præ stoliditate in spem veneram videndi protinus Dei. Hic enim finis est Platonis philosophiæ.

3. *Justini conversio. Senex quidam ei demonstrat quam inanis sit scientia philosophorum.* — Sic affectus cum vellem aliquando plurima solitudine animum explere, atque hominum vestigia vitare, profectus sum in agrum quemdam non remotum a

hi omnes illis philosophis qui non dixerunt beatum hominem fruentem corpore vel fruentem animo, sed fruentem Deo: non sicut corpore vel seipso animus, aut sicut amico amicus, sed sicut luce oculus. Cf. c. 12. ΟΤΤΟ.

(66) Τὸν τῶν ἀνθρώπων. Allusio est ad illud Homeri *Iliad.* ζ, v. 201, de Bellerophonte:

... οἶος ἀλάτο
Ὀν θυμὸν κατέδωκε πάτον ἀνθρώπων ἀλλεσίω.
SYLBURGIIUS.

mari. Cumque propinquarem huic loco, ad quem A cum venissem, mecum eram futurus; senior quidam, non sane aspectu contemnendus, gravitatem et comitatem præ se ferens, modico me intervallo assecrabatur. Conversus in eum subitli, atque oculos in eum acris defixi.

Tum ille, Mene, inquit, cognoscis?

Negavi ego.

Quid me igitur, inquit, ita contemplaris?

Miror, inquam, assecutum te esse, ut mecum in eodem loco esses; neque enim fore expectabam, ut quemquam hic viderem.

Sollicitus sum, inquit, de meorum nonnullis; hi prægre mihi abierunt; veni ergo et ipse spectatum, an sese mihi alicunde ostensuri sint? Tu vero, quidnam hic rerum?

Delector, inquam, ejusmodi deambulationibus, in quibus, cum nihil occurrat, quod interpellare possit, mecum ipse liberrime colloquar. Sum enim hæc loca philologiæ aptissima,

Sermonum ergo, inquit ille, amator es, factorum autem et veritatis nequaquam, nec actuosus esse conaris potius quam sophista?

Tum ego: Quid, inquam, majus meliusve facere quisquam possit, quam si rationem omnibus imperare demonstrat, illamque apprehendens, eique veluti insidens aliorum errores et studia consideret, quomodo nihil agant quod sanum sit, nihil quod Deo placeat. Prudentia autem sine philosophia et recta ratione inesse nemini potest. Idcirco C omni homini philosophandum est, atque hoc maxi-

(67) *Ἰσχυρῶς*. Sylburgius legendum putat ὡς πρὸς μὴ ἐναντία δρώσεις, atque hæc collocanda ante ἀνεμπόδιστος. Sed necesse non videtur accuratissimam verborum constructionem a S. Justino petere. Perionius legendum conjiciebat μὴ δράσεις.

(68) *Φιλόλογος*. Inest Græco sermoni acumen quoddam, quod Latine reddere non potui. Nam cum λόγοι verba, orationem, litteras et doctrinam significant, Justinus, ut jam nonnulli observarunt, postremo sensu hanc vocem usurpat, sed ita a sene exagitur, quasi primo sensu usurpasset. Philosophus et Christianus tantum videntur differre Tertulliano, quantum « verborum et factorum operator, » *Apol.* 47.

(69) *Ἔργον*. In libris mistis et editis legitur ἀγαθόν, quod nullo modo ferri potest. Quis tandem meliorem ἀγαθόν ἐργάζεσθαι dixerit? Videlicet rependendum est ἔργον, uti ante me Thirlbius observavit. Etenim paulo infra: Διὸ χρητὴ πάντα ἀνθρ. φιλοσοφεῖν καὶ τοῦτο μέγιστον καὶ τιμιώτατον ἔργον ἡγεῖσθαι. Utrobique autem antecedentia respiciuntur senis verba: Φιλόλογος οὖν τις εἰ σύ, φιλεργὸς δὲ οὐδαμῶς. *Ἰστο.*

(70) *Τὸν λόγον ἡγεμονεύοντα*. De Verbo Dei Filio hæc accipi non debent, sed de ratione seu cogitatione divina, quo sensu ait Cicero *Tuscul.* 1: « Domina omnium et regina ratio. » Nam 1° Platonis locus, quem Justinus, ut modo videbimus, imitatur, ad cogitationem Dei pertinet, Verbum illius et Filium ne minima quidem ex parte contingit. 2° Cum Justinus hæc cum sene loqueretur, id est, anno circiter 132, nondum disputationes de Verbo Dei in Platonicis scholis servebant, ut demonstrabimus, si Deus dederit, in libro in *De divinitate Christi*. S. martyris verba satis quadrant

ἐμαυτῷ ἔσεσθαι, παλαιὸς τις πρεσβύτης, ἰδέσθαι οὐκ εὐκαταφρόνητος, πρῶτον καὶ σεμνὸν ἦθος ἐμφαίνων, ὀλίγον ἀποδέων μου, παρέπετο. Ὡς δὲ ἐπεστράφην εἰς αὐτὸν, ὑποστὰς ἐνητένισα δριμύτερον αὐτῷ.

Καὶ δὲ, Γνωρίζεις με; ἔφη.

Ἦρνησάμην ἐγώ.

Τί οὖν, μοι ἔφη, οὕτως με κατανοεῖς;

Θαυμάζω, ἔφη, ὅτι ἔτυχες ἐν τῷ αὐτῷ μοι γενέσθαι· οὐ γὰρ προσεδόκησα ὑφείσθαι τινα ἀνδρῶν ἐνθάδε.

Ὁ δὲ, Οἰκείων τινῶν, φησὶ μοι, πεφρόντικα. Οὗτοι δὲ μοι εἰσὶν ἀπόδημοι· ἔρχομαι οὖν καὶ αὐτὸς σκοπήσων τὰ περὶ αὐτοῦς, εἰ ἄρα φανήσονται ποθεν. Σὺ δὲ τί ἐνθάδε; ἐμοὶ ἐκεῖνος.

Καίρω, ἔφη, ταῖς τοιαύταις διατριβαῖς, ἀνεμπόδιστος γὰρ μοι ὁ διάλογος πρὸς ἐμαυτὸν γίνεται, μὴ ἐναντία δρώσεις ὡσανεὶ (67)· φιλολογία τε ἀνυτικώτατά ἐστι τὰ τοιάδε χωρία.

Φιλόλογος (68) οὖν τις εἰ σύ, ἔφη, φιλεργὸς δὲ οὐδαμῶς οὐδὲ φιλαλήθης; οὐδὲ πειρᾶ πρακτικὸς εἶναι μᾶλλον ἢ σοφιστής;

Τί δ' ἂν, ἔφη, ἐγώ, τούτου μεῖζον ἀγαθόν (69) ἢ τις ἐργάζαιτο, τοῦ δεῖξαι μὲν τὸν λόγον ἡγεμονεύοντα (70) πάντων· συλλαβόντα δὲ, καὶ ἐπ' αὐτῷ ὀχούμενον (71), καθορᾶν τὴν τῶν ἄλλων πλάνην καὶ τὰ ἐκείνων ἐπιτηδεύματα, ὡς οὐδὲν ὑγιὲς δρώσιν, οὐδὲ θεῷ φίλον. Ἄνευ δὲ φιλοσοφίας καὶ ὀρθοῦ λόγου οὐκ ἂν τῷ παρεῖη φρόνησις. Διὸ χρητὴ πάντα ἀνθρωπῶν φιλοσοφεῖν, καὶ τοῦτο μέγιστον καὶ τιμιώτατον ἔρ-

cum hoc titulo unius ex libris Josephi: Περὶ αὐτοκράτορος λογισμοῦ, « De ratione summo imperio prædita. » Legenti διῶξαι μὲν τὸν λόγον, quibus placebit eruditi Thirlbii conjectura; sed eam fateor mihi non placere.

(71) *Ὀχούμενον*. Imitatur Platonem qui in *Phædone*, p. 85, elaborandum esse ait, ut « humanarum rationum unam aliquam, quæ quidem optima sit, et ad refellendum difficillima, apprehendentes eique insidentes, tanquam rate hujus vitæ pericula enavigemus; nisi quis possit firmiore aliquo vehiculo, aut divina aliqua ratione apprehensa intius traduci. » Τὸν γοῦν βέλτιστον τῶν ἀνθρωπίνων λόγων λαβόντα καὶ δυσεξελεγχτότατον, ἐπὶ τούτου ὀχούμενον, ὡς περὶ ἐπὶ σχεδίας, κινδυνεύοντα διαπλεῦσαι τὴν βίον, εἰ μὴ τις δύνατο ἀσφαλέστερον καὶ ἀκινδυνότερον ἐπὶ βεβαιωτέρου ὀχήματος, ἢ λόγου θεοῦ τινός, διαπορευθῆναι. Refert hoc testimonium Thirlbius, atque aliud indicat in *Phædone*, p. 246. Atque hæc quidem de divina et humana ratione dicta Justinum adhuc Platonicum non dedecabant. At Christiani nequaquam nos rationi omnibus imperanti, sive Verbo Deo, se ipsum potius Verbum nobis insidere dicunt. Christus sanctis ἐποχεῖσθαι dicitur apud Eusebium in *Psalm.*, pag. 193; Gregor. Nyss. homil. 5, in *Cantic.*, Cyril. Alex. in *Jouan.*, p. 389, et in 12 *Prophet.*, p. 564 et 573. Hinc Gregorius Nazianzenus Verbum appellat sessorem, ἐπιβάτην, orat. 54. Hieronymus in *Epist. ad Salvianum*: « Nostrum est, inquit, voluptatis ardorem majore Christi amore restringere, et lascivientium jumentum frenis inediae subjugare: ut non libidinem, sed cibos quærat ac desideret, et sessorem Spiritum sanctum moderato atque composito portet incesso. »

γον ηγεῖσθαι, τὰ δὲ λοιπὰ δεύτερα καὶ τρίτα· καὶ φιλοσοφίας μὲν ἀπηρτημένα, μέτρια καὶ ἀποδοχῆς ἀξία· στερηθέντα δὲ ταύτης καὶ μὴ παρεπομένης, τοῖς μεταχειριζομένοις αὐτὰ φορτικὰ καὶ βάνουσα.

Ἡ οὖν φιλοσοφία εὐδαιμονίαν ποιεῖ; Ἐφη ὑποτυχῶν (72) ἐκεῖνος.

Καὶ μάλιστα, ἔφην ἐγὼ, καὶ μόνη.

Τί γάρ ἐστι φιλοσοφία, φησὶ, καὶ τίς ἡ εὐδαιμονία αὐτῆς, εἰ μὴ τι κωλύει φράζειν, φράσον.

Φιλοσοφία μὲν, ἦν δ' ἐγὼ, ἐπιστήμη ἐστὶ τοῦ ὄντος καὶ τοῦ ἀληθοῦς ἐπίγνωσις· εὐδαιμονία δὲ ταύτης τῆς ἐπιστήμης καὶ τῆς σοφίας γέρας.

Θεὸν (73) δὲ σὺ τί καλεῖς; ἔφη.

Τὸ κατὰ τὰ αὐτὰ καὶ ὡσαύτως αἰεὶ ἔχον, καὶ τοῦ εἶναι πᾶσι τοῖς ἄλλοις αἴτιον, τοῦτο δὴ ἐστὶν ὁ Θεός. Οὕτως ἐγὼ ἀπεκρινάμην αὐτῷ· καὶ ἐτέρπετο ἐκεῖνος ἀκούων μόνω, οὕτως τέ με ἤρετο πάλιν.

Ἐπιστήμη οὐκ ἐστὶ κοινὸν ὄνομα διαφόρων πραγμάτων; Ἐν τε γὰρ ταῖς τέχναις ἀπάσαις ὁ ἐπιστάμενος τούτων τινὰ ἐπιστήμων καλεῖται, ἐν τε στρατηγικῇ, καὶ κυβερνητικῇ, καὶ ἰατρικῇ ὁμοίως. Ἐν τε τοῖς θεοῖς καὶ ἀνθρωπείοις οὐχ οὕτως ἔχει (74)· Ἐπιστήμη τίς ἐστὶν ἡ παρέχουσα αὐτῶν τῶν ἀνθρωπίνων καὶ τῶν θεῶν γνῶσιν, ἔπειτα τῆς τούτων θεϊότητος καὶ δικαιοσύνης ἐπίγνωσιν;

Καὶ μάλα, ἔφην.

Τί οὖν; ὁμοίως ἐστὶν ἀνθρώπων εἰδέναι καὶ Θεόν, ὡς μουσικὴν, καὶ ἀριθμητικὴν, καὶ ἀστρονομίαν, ἢ τι τοιοῦτον;

Οὐδαμῶς, ἔφην.

Οὐχ ὀρθῶς ἄρα ἀπεκρίθης ἐμοί, ἔφη ἐκεῖνος. Αἱ μὲν γὰρ ἐκ μαθήσεως προσγίνονται ἡμῖν, ἢ διατριβῆς τινός· αἱ δὲ ἐκ τοῦ ἰδέσθαι παρέχουσι τὴν ἐπιστήμην. Εἰ γὰρ σοὶ λέγοι τις ὅτι ἐστὶν ἐν Ἰνδία ζῶον φυτὴν οὐχ ὁμοίον τοῖς ἄλλοις πᾶσιν, ἀλλὰ τοῖον ἢ τοῖον, πολυειδὲς καὶ ποικίλον, οὐκ ἂν πρότερον εἰδείης ἢ ἴδοις αὐτό· ἀλλ' οὐδὲ λόγον ἂν ἔχοις εἰπεῖν αὐτοῦ τινὰ, εἰ μὴ ἀκούσαις τοῦ ἑωρακότος.

Οὐ γάρ, φημί.

Πῶς οὖν ἂν, ἔφην, περὶ Θεοῦ ὀρθῶς φρονοῖεν οἱ φιλόσοφοι, ἢ λέγοιεν τι ἀληθές, ἐπιστήμην αὐτοῦ μὴ ἔχοντες, μηδὲ ἰδόντες πατέ, ἢ ἀκούσαντες;

Ἄλλ' οὐκ ἐστὶν ὀφθαλμοῖς, ἦν δ' ἐγὼ, αὐτοῖς, πᾶτερ, ὀρατὸν τὸ θεῖον, ὡς τὰ ἄλλα ζῶα (75), ἀλλὰ μόνῳ νῶ καταληπτὸν, ὡς φησι Πλάτων, καὶ ἐγὼ πείθομαι αὐτῷ.

4. Ἐστὶν οὖν, φησὶ, τῷ νῶ ἡμῶν τοιαύτη τις καὶ

(72) Ὑποτυχῶν. In utroque codice Regio et Clarom. legitur in textu: Εἰ οὖν . . . οὐχ ὁ τυχῶν. Sed ad marginem hæc appositæ est nota: Οἶμαι οὕτως ἂν εἴη κάλλιον, Ἡ οὖν φ. εὐδ. π. ε. ὑποτυχῶν ἐκεῖνος. R. STEPHANUS. Scribendum ἢ οὖν monet Sylburg. Retinuissem illud ei, si mutatum non fuisset a R. Stephano.

(73) Θεόν. Monet Thirlbius leg. esse τὸ ὄν, et π.ο.χ. τοῦτο δέ. Non tamen corruptus videtur textus.

(74) Οὐχ οὕτως ἔχει. Negatio videtur expungenda: atque illam equidem in interpretando negligenti-

num et præclarissimum opus existimandum, cætera vero in secundis et tertiis ponenda; ac philosophiæ quidem si adjuncta fuerint, mediocria, et quæ assumantur digna, si vero incomitata et destituta ab ea sicut, cum illis importuna, quorum manibus tractantur, tum etiam illiberalia ducenda sunt.

Philosophia igitur beatitudinem efficit? inquit ille.

105 Illa vero, inquam, et sola quidem.

Igitur quid sit philosophia, inquit, et quæ ejus beatitudo, nisi quid eloqui prohibet, eloquere.

Philosophia, inquam ego, est scientia illius quod est, et veri cognitio. Beatitudo autem hujus scientiæ et sapientiæ præmium.

Deum autem quidnam vocas? inquit ille.

B Quod idem est et eodem modo semper se habet, quodque cæteris omnibus causa est cur sint, hoc sane Deus est. Ita illi ego respondi: meque ille libenter audiebat, ac rursus ita interrogavit.

Scientia an non commune nomen est rerum diversarum? In omnibus enim artibus, qui harum aliquam sciat dicitur sciens, in imperatoria, in gubernatoria, in medica similiter. In divinis et humanis rebus an ita se res habet? Estne scientia quæpiam, quæ divinarum et humanarum rerum cognitionem afferat, ac deinde quæ sit in illis divinitatis, quæ justitiæ ratio demonstrat?

Maxime, inquam.

Quid igitur? Idem est hominem et Deum nosse, ac musicam, arithmeticam, astronomiam aut aliquid simile?

Minime gentium, inquam.

Non recte ergo mihi respondisti, inquit ille. Aliæ enim disciplina et exercitatione quadam a nobis comparantur; aliæ vero ex visu scientiam efficiunt. Si quis tibi dicat esse in India animal natura non simile cæteris omnibus, sed tale aut tale, multiplicis ac variæ formæ, non prius scias quale sit, nisi videris, sed nec ullam illius rationem possis reddere, nisi ex eo qui viderit, audieris.

Non profecto, inquam.

Quomodo igitur, inquit, de Deo philosophi recte sentiant, aut quidquam veri dicant, scientiam illius non habentes, quippe qui nec visu nec auditione

D quidquam de eo unquam perceperint?

At oculis, inquam, pater, divinum numen ut cætera animalia, videri non potest, sed sola mente percipi. ut ait Plato, cui ego assentior.

4. Inest igitur, inquit ille, menti nostræ talis

dam duxi. Inornata enim esset oratio: « An non ita se res habet? Estne scientia, » etc. Sic enim ὁμοίως cum præcedentibus conjunxi. — Negationem (οὐχ) retinui, interrogationis signo post ἔχει deleto: « In rebus divinis et humanis non ita se res habet. » ΟΤΤΟ.

(75) Τὰ ἄλλα ζῶα. Illud ἄλλα rejicit Perionius, ut suppositam Justino vocem, et Deo injuriam. Sed minus animadverit Justinum tunc Platoni addictum fuisse, qui Deum conceptis verbis vocat Ζῶον ἀίδιον in *Τίμασο*, non longe ab initio.

quædam ac tanta vis, aut non citius sensu percipisset? Aut Deum videbit aliquando humana mens Spiritu sancto non exornata?

Ait enim Plato⁸⁰, inquam ego, talem esse mentis oculum, atque ad hoc nobis datum fuisse, ut ipsum illud, quod est, hoc ipso pellucido oculo videre possimus; quod quidem causa est eorum omnium, quæ mente percipiuntur, nec colorem habens, nec figuram, nec magnitudinem, nec quidquam eorum quæ oculis cernuntur; sed quidnam est? Hoc ipsum, inquam, quod supra omnem essentiam est; non enarrabile, non explicabile, solum pulchrum et bonum, animis a natura bene informatis ob cognationem et videndi cupiditatem illico affulgens.

106 Quænam igitur nobis, aiebat, cognatio cum Deo? Num anima divina et immortalis est, et ipsius regię illius mentis particula; et quemadmodum illa Deum videt, ita consequi possumus, ut mente nostra divinum nomen complectatur, atque inde jam simus beati?

Omnino, inquam.

Num illud etiam comprehendunt animæ omnium animalium, interrogabat ille an alia hominis anima, alia equi et asini?

Minime, inquam; sed eædem sunt in omnibus.

Videbunt igitur, inquit, equi et asini, aut videbunt Deum aliquando?

Non sane, inquam; nam ne hominum quidem vulgus; sed tantum si quis juste vixerit, ac justitia cæterisque omnibus virtutibus lustratus fuerit.

Non jam ergo, inquit ille, propter cognationem videt Deum, neque eo quod mens sit, sed quia temperans et justa?

Sane, inquam; et quia habet quo Deum intelligat.

Faciunt cuiquam injuriam capræ et oves?

Nemini profecto, inquam.

Videbunt ergo, inquit, secundum tuam ratiocinationem, et ista animantia.

Minime; illis enim corpus, cum tale sit, impedimento est.

Si vocem accipiant hæc animantia, inquit ille, probe scias multo potiori jure convicium corpori

⁸⁰ In *Phædone*, p. 65.

(76) Ὁ μή. Leg. ἡ μή.

(77) Ἀλλά τι ὄν. Legendum ἀλλά τί ὄν; vel ἀλλά τι ὄν τοιοῦτο.

(78) Βασιλικῶν νοῦ. Non deerunt fortasse qui regiam illam mentem nihil aliud esse quam Verbum Dei pronuntient, atque inde concludant jam tum Platonicos de Dei Verbo, ut de persona distincta, disseruisse; siquidem senex non quæreret ex Justino an anima nostra pars sit regię illius mentis, nisi eum in Platonis schola, quid sit regia illa mens didicisse sciret. Verum etiamsi dederim hæc de Verbo Dei accipienda esse; non idcirco Platonicos de Verbo jam tum dederim disseruisse. Paulo ante dicebat senex: «An Deum videbit aliquando humana mens Spiritu sancto non exornata?» An inde concludes Platonicos non latuisse quid sit Spiritus sanctus? Ad eundem Spiritum referri debent, quæ de regia mente hoc loco dicuntur. Quemadmodum

ἡ τοσαύτη δύναμις, ὃ μή (76) τάχιον δι' αἰσθήσεως ἔλαβεν; ἢ τὸν Θεὸν ἀνθρώπου νοῦς ὀφείσται ποτε, μὴ ἀγίῳ Πνεύματι κεκοσμημένος;

Φησὶ γὰρ Πλάτων, ἦν δ' ἐγὼ, αὐτὸ τοιοῦτον εἶναι τὸ τοῦ νοῦ ὄμμα, καὶ πρὸς τοῦτο ἡμῖν δεδῶσθαι, ὡς δύνασθαι καθορᾶν αὐτὸ ἐκεῖνο τὸ ὄν εἰλικρινεῖ αὐτῷ ἐκείνῳ, ὃ τῶν νοητῶν ἀπάντων ἐστὶν αἷτιον, οὐ χρῶμα ἔχον, οὐ σχῆμα, οὐ μέγεθος, οὐδὲ οὐδὲν ὧν ὀφθαλμὸς βλέπει, ἀλλὰ τι ὄν (77) τοῦτ' αὐτὸ, φημί, ὄν ἐπέκεινα πάσης οὐσίας, οὔτε βητόν, οὔτε ἀγορευτόν, ἀλλὰ μόνον καλὸν καὶ ἀγαθόν, ἐξαίφνης ταῖς εὖ πεφυκυῖαις ψυχαῖς ἐγγινόμενον διὰ τὸ συγγενὲς καὶ ἔρωτα τοῦ ἰδέσθαι.

Τίς οὖν ἡμῖν, ἔλεγε, συγγένεια πρὸς τὸν Θεόν ἐστίν; ἢ καὶ ἡ ψυχὴ θεία καὶ ἀθάνατος ἐστὶ, καὶ αὐτοῦ ἐκείνου τοῦ βασιλικῶν νοῦ (78) μέρος; Ὡς δὲ ἐκεῖνος ὀρᾶ τὸν Θεόν, οὕτω καὶ ἡμῖν ἐφικτόν τῷ ἡμετέρῳ νῶ συλλαβεῖν τὸ θεῖον, καὶ τούντεῦθεν ἤδη εὐδαιμονεῖν;

Πάνυ μὲν οὖν, ἔφη.

Πᾶσαι δ' αὐτῷ (79) διὰ πάντων αἱ ψυχαὶ χωροῦσι τῶν ζώων, ἡρώτα, ἢ ἄλλη μὲν ἀνθρώπου, ἄλλη δὲ ἵππου καὶ ὄνου;

Οὐκ· ἀλλ' αἱ αὐταὶ ἐν πᾶσιν εἰσιν, ἀπεκρινάμεν.

Ὅφονται ἄρα, φησὶ, καὶ ἵπποι καὶ ὄνοι, ἢ εἶδέν ποτε τὸν Θεόν;

Οὐκ, ἔφη· οὐδὲ γὰρ οἱ πολλοὶ τῶν ἀνθρώπων, εἰ μὴ τις ἐν δίκῃ βιώσεται, καθηράμενος δικαιοσύνῃ καὶ τῇ ἄλλῃ ἀρετῇ πάσῃ.

Οὐκ ἄρα, ἔφη, διὰ τὸ συγγενὲς ὀρᾶ τὸν Θεόν, οὐδ' ὅτι νοῦς ἐστίν, ἀλλ' ὅτι σώφρων καὶ δίκαιος;

Ναί, ἔφη, καὶ διὰ τὸ ἔχειν ᾧ νοεῖ τὸν Θεόν.

Τί οὖν; ἀδικοῦσί τινα αἶγες ἢ πρόβατα;

Οὐδὲν οὐδένα, ἦν δ' ἐγὼ.

Ὅφονται ἄρα, φησὶ, κατὰ τὴν σὴν λόγον καὶ ταῦτα τὰ ζῶα;

Οὐ· τὸ γὰρ σῶμα αὐταῖς, τοιοῦτον ὄν, ἐμπόδιόν ἐστίν.

Εἰ λάβοιεν φωνὴν τὰ ζῶα ταῦτα, ὑποτυχὼν ἐκεῖνος, εὖ ἴσθι ὅτι πολὺ ἂν εὐλογώτερον ἐκεῖνα τῷ ἡμε-

enim antea quæsierat senex, an Deum mens nostra Spiritu sancto non exornata videre possit, ita postquam animadvertit Justinum humanæ naturæ hanc Dei videndi facultatem attribuere, iterum quærit an anima nostra divina sit et immortalis et regię illius mentis particula. Perspicuum ergo est enim nunc quærere, an anima illius sit particula, de quo ante quæsierat, an sine illius auxilio Deus videri possit. Hæretici illius ætatis, cum viribus suis impie confiderent, naturam immortalem et Deo consubstantiallem sibi arrogabant ob semen quoddam sibi injectum a matre sua Achamots, quam etiam Spiritum sanctum vocabant. Plato in *Philebo*, p. 50, agnoscit in Jovis natura, βασιλικὴν ψυχὴν, βασιλικὸν νοῦν, sed hanc animam, hanc mentem a Jove non distinguit.

(79) Πᾶσαι δ' αὐτῷ. Lege αὐτό. Arridet etiam Thiribio hæc emendandi ratio.

τέρω σώματι λοιδοροῖντο. Νῦν δ' ἐάσωμεν οὕτω, καὶ ἄ σοι ὡς λέγεις συγκεχωρήσθω. Ἐκεῖνο δέ μοι εἰπέ, ἕως ἐν τῷ σώματι ἐστὶν ἡ ψυχὴ, βλέπει, ἢ ἀπαλλαγείσα τούτου;

Καὶ ἕως μὲν ἐστὶν ἐν ἀνθρώπου εἶδει, δυνατὸν αὐτῇ, φημί, ἐγγενέσθαι διὰ τοῦ νοῦ⁸¹. μάλιστα δὲ ἀπολυθείσα τοῦ σώματος, καὶ αὐτὴ καθ' ἑαυτὴν γενομένη, τυγχάνει οὐ φηρα πάντα τὸν χρόνον πάντων⁸² (80).

Ἡ καὶ μέμνηται τούτου πάλιν ἐν ἀνθρώπῳ γενομένη;

Οὐ μοι δοκεῖ, ἔφη.

Τί οὖν ὄφελος ταῖς ἰδοῦσαις, ἢ τί πλέον τοῦ μὴ ἰδόντος ὁ ἰδὼν ἔχει, εἰ μὴδὲ αὐτὸ τοῦτο, ὅτι εἶδε, μέμνηται;

Οὐκ ἔχω εἰπεῖν, ἦν δ' ἐγώ.

Αἱ δὲ ἀνάξια ταύτης τῆς θέας κριθεῖσαι, τί πάσχουσιν; ἔφη.

Εἰς τινὰ θηρίων ἐνδεσμεύονται σώματα· καὶ αὕτη ἐστὶ κόλασις αὐτῶν⁸³.

Ὀβρασιν οὖν ὅτι διὰ ταύτην τὴν αἰτίαν ἐν τοιούτοις εἰσι σώμασι, καὶ ὅτι ἐξήμαρτόν τι;

Οὐ νομίζω.

Οὐδὲ ταύταις ἄρα ὄφελός τι τῆς κολάσεως, ὡς ἔοικεν (81)· ἀλλ' οὐδὲ κολάζεσθαι αὐτάς λέγοιμι, εἰ μὴ ἀντιλαμβάνονται τῆς κολάσεως.

Οὐ γάρ.

Ὅτε οὖν ὀρῶσι τὸν θεὸν αἱ ψυχαί, οὕτε μεταμειδουσιν εἰς ἕτερα σώματα· ἤδοσαν (82) γάρ ἂν, ὅτι κολάζονται (83) οὕτως, καὶ ἐφοβοῦντο ἂν καὶ τὸ τυχόν ἐξαμαρτεῖν ὑστερον. Νοεῖν δὲ αὐτάς δύνασθαι, ὅτι ἐστὶ θεός, καὶ δικαιοσύνη καὶ εὐσέβεια καλὸν, καὶ γὰρ συντίθεμαι, ἔφη.

Ἐρῶς λέγεις, εἶπον.

5. Οὐδὲν οὖν ἴσασι περὶ τούτων ἐκεῖνοι οἱ φιλόσοφοι· οὐδὲ γὰρ ὅ τί ποτέ ἐστι ψυχὴ ἔχουσιν εἰπεῖν.

Οὐκ ἔοικεν.

Οὐδὲ μὴν ἀθάνατον χρὴ λέγειν αὐτὴν· ὅτι, εἰ ἀθάνατός ἐστι, καὶ ἀγέννητος διτλαδῆ.

Ἄγέννητος δὲ καὶ ἀθάνατός ἐστι κατὰ τινὰς λεγομένους Πλατωνικούς.

Ἡ καὶ τὸν κόσμον σὺ ἀγέννητον λέγεις;

Εἰσὶν οἱ λέγοντες, οὐ μέντοι γε αὐτοῖς συγκατατίθεμαι ἐγώ.

⁸¹ Plat. *Phædon.*, p. 72, 76, 92, et *Phædr.* 249. *Tim.* p. 42.

(80) *Πάντα τὸν χρόνον πάντων.* In cod. Clarom. pro πάντων legitur πάντα. Sylburgius legendum conjicit ὑπὲρ πάντων, vel πάντων μάλιστα. Malim legere πάντως, atque ita placuit Pearsono. Paulo ante legit Thirlbius, συγγίνεσθαι διὰ τοῦ νοῦ, quod mihi non videtur necessarium.

(81) *Τῆς κολάσεως, ὡς ἔοικεν.* Illud ὡς ἔοικεν Justinii potius videtur esse dictum quam senis. Sed si Justino tribuatur, legendum erit, ut ex paulo post, οὐκ ἔοικεν, « non videtur. »

nostro factura. Nunc autem id omittamus, ac tibi ita esse, ut dicis, concedatur. Sed hoc mihi responde, utrum anima Deum videat quamdiu in corpore est, an postquam eo soluta?

Quandiu in hominis forma est, inquam, potest id mente consequi; sed tum maxime, cum corpore soluta est, ac secum ipsa versatur, si omnino et in omne ævum rei adamatæ compos.

An etiam vidisse se meminit, cum ad hominem redit?

Non mihi videtur, inquam.

Quid igitur prodest vidisse; aut qui vidit quid amplius habet quam qui non vidit, si ne illud quidem ipsum, nempe vidisse se, habet in memoria?

Non possum id statuere, inquam.

Quæ vero indignæ judicatæ sunt, quæ viderent, quid patiuntur? inquit ille.

In aliqua ferarum corpora, velut in vincula conjiciuntur, atque hæc illarum pœna est.

107 Noverunt igitur hanc ob causam sese in illis esse corporibus, atque aliquid a se peccatum esse?

Non puto.

Nihil igitur utilitatis videntur ex pœna percipere; imo ne puniri quidem eas dixerim, si pœnam non sentiunt.

Non sane.

Non ergo Deum vident animæ, nec migrant in alia corpora; scirent enim sese ita puniri, ac metuerent ne quid deinceps vel leviter peccarent. Quod autem intelligere possint Deum esse, ac justitiam et pietatem præclarum quidpiam esse, id ipse, inquit, assentior.

Recte dicis, inquam.

3. *Neque etiam natura sua immortalis est anima.* — Nihil igitur his de rebus sciunt isti philosophi; nec enim quid sit anima explicare possunt.

Idem mihi videtur.

Neque etiam immortalis dicenda est; nam si immortalis, etiam profecto ingenita.

Increatam autem et immortalem existimant nonnulli, qui Platonici dicuntur.

D Sed tu an ipsum mundum ingenitum dicis?

Sunt qui dicant, sed his ego non assentior.

⁸² *Phædon.*, p. 66 et 67. ⁸³ *Phædon.*, p. 81 et

(82) *Ἡδοσαν.* Si ab auctore scriptum est, usurpatum ita est ἤδοσαν, ut in sacris Bibliis ἤλθοσαν, et similia; alioqui legi posset etiam ἠδειςαν, SYLBURGIIUS. — Legitur in utroque cod. ms. ἤδεσαν, ex quo confirmatur observatio Sylburgii, nempe legendum ἠδειςαν. Id etiam observavit Thirlbius.

(83) *Ὅτι κολάζονται.* Eodem argumento adversus metempsychosin utuntur Irenæus lib. II, Clemens Alexandrinus, *Ectlog. prophet.* n. 17, Tertullianus lib. *De anima* cap. 11. Ibidem JEBB.

Recte facis. Quam enim habet rationem corpus adeo solidum et durum et coagmentatum, quodque immutatur, perit et nascitur quotidie, non ab aliqua causa ortum censere? Quod si mundus genitus est, necesse est animas quoque genitas esse, ac posse nullas esse. Sunt enim factæ hominum et cæterorum animalium causa, si omnino separatim ac non una cum propriis corporibus genitas dices.

Videtur hoc recte se habere.

Non ergo immortales sunt?

Non; siquidem statuimus mundum esse genitum.

Non tamen perire dico ullas animas; vere enim de lucro id esset improbis. Quid igitur? Piorum quidem animas in meliore loco manere, iniquorum autem et malorum in deteriore, iudicii tempus expectantes. Sic istæ, cum Deo dignæ iudicatæ fuerint, non jam moriuntur; hæ vero puniuntur, quamdiu eas esse et puniri Deus voluerit.

Num, quæso, quod dicit tale est, quale id quod et Plato subobscurè tradit de mundo, corruptioni obnoxium dicens, quatenus genitus est; **108** futurum tamen propter Dei voluntatem, ut nec solvatur, nec in mortis fatum incurrat? Idem tibi placet de anima ac generatim de omnibus dici? Quæ eunque enim post Deum sunt, aut erunt aliquando ea naturam habent corruptioni obnoxiam, ac talia sunt ut aboleri possint, ac jam nulla esse. Solus enim Deus est, qui nec genitus sit, nec corruptioni obnoxius, ac propterea Deus est; reliqua vero omnia, quæ post eum sunt, genita et corruptioni obnoxia. Hoc ipsum causæ est, cur animæ et moriantur et puniantur. Nam si ingentæ essent, nec peccarent, nec stultitia redundarent, nec ignaviæ essent, nec rursus feroces; neque etiam sua sponte

⁸⁴ Plato in *Timæo*, p. 41.

(81) *Πάσας τὰς ψυχὰς.* Si verbum verbo reddamus, sic verti poterit: « Non omnes ego animas perire dico; » sed reddere malui: « Nullas animas perire dico. » Sæpe hæc loquendi ratio in eandem sententiam usurpatur; velut cum idem senex ait Justino sub finem colloqui: Οὐ γὰρ συνοπτά οὐδὲ συνοπητά πᾶσιν ἐστίν, εἰ μὴ τῷ Θεῷ δῶ συνοιέναι. Liqueat illud οὐ πᾶσιν idem sonare ac nemini. Locus ille, qui nunc in manibus est, in aliam sententiam accipi non potest. Nullas prorsus animas mori existimat senex, ne malorum quidem, quia id illis in lucro futurum esset. Si quas porro excipiendas putasset quæ morerentur, non alias excepisset, quam malorum. Nemo enim suspicabitur eum animas iustorum interituras credidisse. Ergo cum nominatim malorum animas non mori pronuntiat, omnibus prorsus æternitatem astruit.

(85) *Ἐρμαιον γὰρ ἦν.* Eodem rationis momento utitur Justinus *Apol.* 1, n. 18. Sed ante Justinum Theano Pythagorica, teste Clemente Alexandrino *Strom.* iv, p. 492. scripserat: Ἦν γὰρ τῷ ὄντι τοῖς κακοῖς εὐωχία ὁ βίος, πονηραυσαμένοις ἔπειτα τρυφεύωσιν, εἰ μὴ ἦν ἀθάνατος ἡ ψυχή, Ἐρμαιον ὁ θάνατος. « Esset enim revera malis epulum vita, et post scelera morientibus, si anima immortalis non esset, mors in lucro foret. » Clemens eodem in loco et

Ὀρθῶς ποιῶν. Τίνα γὰρ λόγον ἔχει, σῶμα οὕτω στερεὸν καὶ ἀντιτυπίαν ἔχον, καὶ σύνθετον, καὶ ἀλλοιούμενον, καὶ φθίνον, καὶ γινόμενον ἐκάστης ἡμέρας, μὴ ἀπ' ἀρχῆς τινος ἡγεῖσθαι γεγονέναι; εἰ δ' ὁ κόσμος γεννητὸς, ἀνάγκη καὶ τὰς ψυχὰς γεγονέναι, καὶ οὐκ εἶναι ποι τάχα. Διὰ γὰρ τοὺς ἀνθρώπους ἐγένοντο καὶ τὰ ἄλλα ζῶα, εἰ ὅλως κατ' ἰδίαν; καὶ μὴ μετὰ τῶν ἰδίων σώματων φήσεις αὐτὰς γεγονέναι.

Οὕτως δοκεῖ ὀρθῶς ἔχειν.

Οὐκ ἄρα ἀθάνατοι;

Οὐκ, ἐπειδὴ καὶ ὁ κόσμος γεννητὸς ἡμῖν ἐφάνη.

Ἄλλὰ μὴν οὐδὲ ἀποθνήσκουσιν φησὶ πάσας τὰς ψυχὰς (84) ἐγὼ ἔρμαιον γὰρ ἦν (85) ὡς ἀληθῶς τοῖς κακοῖς. Ἄλλὰ τί; τὰς μὲν τῶν εὐσεβῶν, ἐν κρείττονι ποι χώρῳ μένειν, τὰς δὲ ἀδίκους καὶ πονηρὰς ἐν χείρονι, τὸν τῆς κρίσεως ἐκδεχομένης χρόνον τότε (86). Οὕτως αἱ μὲν, ἀξίαι τοῦ Θεοῦ φανεῖσθαι (87), οὐκ ἀποθνήσκουσιν ἔτι· αἱ δὲ κολάζονται ἔστ' ἂν αὐτὰς καὶ εἶναι καὶ κολάζεσθαι ὁ Θεὸς θέλη.

Ἄρα τοιοῦτόν ἐστιν ὃ λέγεις, ὅσον καὶ Πλάτων ἐν *Τιμαίῳ* ⁸⁴ ἀνίσσεται περὶ τοῦ κόσμου, λέγων, ὅτι αὐτὸς μὲν καὶ φθαρτὸς ἐστὶν ἢ γέγονεν, οὐ λυθήσεται δὲ, οὐδὲ τεύξεται θανάτου μίρας, διὰ τὴν βούλησιν τοῦ Θεοῦ; τοῦτ' αὐτό σοι δοκεῖ καὶ περὶ ψυχῆς καὶ ἀπλῶς πάντων περὶ λέγεσθαι; Ὅσα γὰρ ἐστὶ (88) μετὰ τὸν Θεὸν ἢ ἔσται ποτὲ, ταῦτα φύσιν φθαρτὴν ἔχειν (89), καὶ οἷά τε ἐξαφανισθῆναι καὶ μὴ εἶναι ἔτι. Μόνος γὰρ ἀγέννητος καὶ ἀφθαρτος ὁ Θεός, καὶ διὰ τοῦτο Θεός ἐστι· τὰ δὲ λοιπὰ πάντα μετὰ τοῦτον γεννητὰ καὶ φθαρτά. Τούτου χάριν καὶ ἀποθνήσκουσιν αἱ ψυχὰς καὶ κολάζονται· ἐπεὶ, εἰ ἀγέννητοι ἦσαν οὐτ' ἂν ἐξημάρτανον, οὔτε ἀφροσύνης ἀνάπλεψ ἦσαν, οὐδὲ δειλαὶ καὶ θρασεῖαι πάλιν· ἀλλ' οὐδὲ ἐκούσαι ποτε εἰς σῶας ἐχώρουν (90) καὶ ὄφεις καὶ κύνας· οὐδὲ μὴν ἀναγκάζεσθαι αὐτὰς θέμις, εἴπερ εἰσὶν ἀγέν-

Isidorus Pelusi lib. ii, epist. 203; similem Platouis sententiam referunt ex *Timæo*.

(86) *Χρόνον τότε.* Satis apte Thirlbius emendat, ac legendum putat χρόνον ποτέ. Ibidem legit ὅπως αἱ μὲν οὐκ ἀποθνήσκουσιν ἔτι, αἱ δὲ κολάζονται. Sed ejusmodi conjecturas referre piget.

(87) *Φανεῖσθαι.* Ita R. Stephanus et mss. codices. Legendum esse φανεῖσαι admonuit Sylburgius, atque ita legitur in editionibus Græco-Latinis, excerptis tamen Londinensibus. Thirlbius mallet ἀξίαι τῷ Θεῷ φανεῖσθαι.

(88) *Ὅσα γὰρ ἐστὶ.* In prima editione Londinensi hæc omnia tribuuntur seni, usque ad hæc verba εἶτα ἔλαθε. Sic etiam R. Stephanus et Laugus videntur existimasse. Sed hæc omnia Justino cogor restituere. Neque enim senex dixisset animas in corpora belluarum migrare; nefas in eum transferre hoc Platonicum commentum.

(89) *Ἐχειν.* Supple id quod supra legitur, Πλάτων ἀνίσσεται, vel lege ἔχει.

(90) *Εἰς σῶας ἐχώρουν,* etc. Concesserat supra Justinus, animas neutiquam in alia corpora migrare. Fortasse igitur hic eas indicat, quæ sunt in brutis; scilicet c. 4, in omnibus easdem esse contendit. ΟΤΤΟ.

νηται. Τὸ γὰρ ἀγέννητον (91) τῷ ἀγεννήτῳ ὁμοίον ἐστὶ· καὶ ἴσον καὶ ταύτων, καὶ οὔτε δυνάμει οὔτε τιμῇ προκρίθειν ἂν θατέρου τὸ ἕτερον· ὅθεν οὐδὲ πολλά ἐστὶ τὰ ἀγέννητα. Εἰ γὰρ διαφορά τις ἦν ἐν αὐτοῖς, οὐκ ἂν εὖροις ἀναζητῶν τὸ αἷτιον τῆς διαφορᾶς, ἀλλ' ἐπ' ἀπειρον ἀεὶ τὴν διάνοιαν πέμπων, ἐπὶ ἐνός ποτε στήσῃ ἀγεννήτου καμῶν, καὶ τοῦτο φήσεις ἀπάντων αἷτιον. Εἶτα ἔλαθε (92), φημὶ ἐγὼ (93), Πλάτωνα καὶ Πυθαγόραν, σοφοὺς ἀνδρας, οἳ ὡσπερ τεῖχος ἡμῖν καὶ ἔρεισμα φιλοσοφίας ἐξεγένοντο ;
 goram hæc latuere, homines sapientes, qui nobis veluti

6. Οὐδὲν ἐμοί, ἔφη, μέλει Πλάτωνος, οὐδὲ Πυθαγόρου, οὐδὲ ἀπλῶς οὐδενὸς ὅλως τοιαῦτα δοξάζοντος. Τὸ γὰρ ἀληθὲς οὕτως ἔχει· μάθοις δ' ἂν ἐντεῦθεν. Ἡ ψυχὴ ἦτοι ζωὴ ἐστίν, ἢ ζωὴν ἔχει. Εἰ μὲν οὖν ζωὴ ἐστίν, ἄλλο τι ἂν ποιήσῃ ζῆν, οὐχ ἑαυτὴν, ὡς καὶ κίνησις (94) ἄλλο τι κινήσῃ μαλλον ἢ ἑαυτὴν. Ὅτι δὲ ζῆ ψυχὴ, οὐδεὶς ἀντεῖποι. Εἰ δὲ ζῆ, οὐ ζωὴ οὔσα ζῆ (95), ἀλλὰ μεταλαμβάνουσα τῆς ζωῆς· ἕτερον δὲ τι τὸ μετέχον τινὸς ἐκείνου οὐ μετέχει· ζωῆς δὲ ψυχὴ μετέχει, ἐπεὶ ζῆν αὐτὴν ὁ θεὸς βούλεται· οὕτως ἄρα καὶ οὐ μεθέξει ποτὲ, ὅταν αὐτὴν μὴ θέλοι ζῆν. Οὐ γὰρ δι' αὐτῆς (96) ἐστὶ τὸ ζῆν ὡς τοῦ θεοῦ· ἀλλὰ ὡσπερ ἄνθρωπος οὐ διαπαντός ἐστίν, οὐδὲ σύνεστιν ἀεὶ τῇ ψυχῇ τὸ σῶμα, ἀλλ' ὅτε ἂν δέη λυθῆναι τὴν ἁρμονίαν ταύτην, καταλείπει ἡ ψυχὴ τὸ σῶμα, καὶ ὁ ἄνθρωπος οὐκ ἐστίν· οὕτως καὶ ὅταν δέη τὴν

(91) *Τὸ γὰρ ἀγέννητον.* Videbantur hæc prima specie in senem conferenda, ut Platoni, qui materiam æternam et increatam putabat, adversantia. Sed quanto magis magisque considero, videtur mihi Justinus loqui pergere. 1. Non modo nullum indicium incæptæ hic a sene orationis ; sed etiam quod paulo post ait Justinus εἶτα ἔλαθε, id cum superioribus verbis nexum et conjunctum est. 2. Paulo ante dicit Justinus solum Deum esse ingenitum, quare non mirum, si hic duo esse ingenita negat. 3. Secum quidem pugnabat Plato, ut probat Justinus *Cohort.* n. 22, cum materiam æternam et increatam assereret, Deo æqualem et ingenitam negaret. Sed tamen ita illum sensisse manifestum est. Nam initio *Timæi* duo tantum entia distinguit, quorum alterum semper est, nunquam vero fit, alterum vero fit et nascitur semper, nec unquam est. Ἔστιν οὖν δὴ κατ' ἐμὴν δόξαν διαιρετέον τάδε· τί τὸ ὄν μὲν ἀεὶ, γένεσιν δὲ οὐκ ἔχον· καὶ τί τὸ γιγνόμενον μὲν, ὄν δὲ οὐδέποτε. Τὸ μὲν δὴ νοήσῃ μετὰ λόγου περιληπτὸν ἀεὶ κατὰ ταῦτά ὄν, τὸ δ' αὖ δόξῃ μετ' αἰσθήσεως ἀλόγου δοξαστὸν, γιγνόμενον καὶ ἀπολλύμενον. Ad hoc secundum genus refert quidquid sensibus percipi potest, ac proinde ipsam etiam materiam. Hinc non multo post ait : « Deum, cum accepisset quidquid videri potest, illud minime quietum, sed temere et sine ordine agitatam, ex confusione in ordinem adduxisse. » Οὕτω δὴ πᾶν ὅσον ἦν ὁρατὸν παραλαβὼν, οὐχ ἡσυχίαν ἄγον, ἀλλὰ κινούμενον πλημμελῶς καὶ ἀτάκτως, εἰς τάξιν αὐτὸ ἤγαγεν ἐξ ἀταξίας. 4. Forte etiam Justinus, dum duo ingenita esse negat, animum ad ipsam materiam non advertit, sed de mundo, qui ex materia factus est, ac de rebus loquitur quæ universo mundo continentur.

(92) *Εἶτα ἔλαθε.* Legit Thirlbuis, vel ἢ ταῦτα vel εἶτα ταῦτα. Legendum potius videtur εἶτε ἔλαθε. Hic enim membrum alterum habemus quæstionis a Justiniano propositæ. Supra quæsierat utrum id, quod dicebat senex, ad Platonis sententiam revocari pos-

in sues unquam migrarent et serpentes et canes. Imo nefas illas cogi, si ingenitæ sunt. Ingenitum enim ingenito simile est et par et idem, nec potestate aut dignitate alterum alteri præferatur ; unde non multa sunt ingenita. Nam si quid inter illa discriminis foret, nunquam tamen hujus discriminis causam investigando reperias ; sed cogitationem semper in infinitatem immittens, tandem in aliquo ingenito defessus hærebis, illudque omnium causam esse dices. An vero Platonem, aiebam, et Pythagoram veluti murus et propugnaculum philosophiæ existi-

6. *Hæc Platoni et aliis philosophis ignota.* — Nihil Platonem moror, inquit ille, nec Pythagoram, nec quemquam omnino, qui talia opinetur. Sic enim se veritas habet, idque inde perspicies. Anima vel vita est, vel vitam habet. Quod si vita est, aliud quidpiam vivere faciat, non seipsam ; sicut et motus aliud quidpiam moveat potius quam seipsum. Animam autem vivere, nemo negaverit. Sed si vivit, non ideo vivit, quod vita sit, sed quod vitæ particeps. Aliud autem id quod alicujus est particeps, aliud id ipsum cujus est particeps. Vitæ autem anima est particeps, eo quod eam Deus vivere velit : sic etiam particeps aliquando non erit, cum eam Deus vivere nolet. Neque enim ut Dei, ita etiam animæ propria vita est. Sed quemadmodum homo non semper **109** constat, neque

set ; nunc quærit absolvendi causa an id latuerit Platonem.

(93) *Φημὶ ἐγὼ.* Frustra hæc aliquis objiciat, ut Justinum loqui incipere probet. Neque enim his verbis novus semper loquendi ordo designatur. Supra enim legimus, κάγω συντίθεμαι, ἔφη, quamvis senex satis multa sine interpellatione dixisset. Hic autem videtur Justinus illud, « inquam » interponere, quia quæstionem absolvebat, cujus primum membrum jam antea proposuerat.

(94) *Κίνησις.* Mallet Sylburgius ἢ κίνησις.

(95) *Οὐ ζωὴ οὔσα ζῆ.* Imitatus est hunc locum Irenæus, lib. II, c. 34. « Anima, inquit, ipsa quidem non est vita ; participatur autem a Deo sibi præstitam vitam. » Refellit autem senex hoc loco sententiam Platonis, qui in *Phædone* p. 105, animam immortalem esse demonstrat, quia « quidquid complectitur anima, semper illi vitam affert, nec proinde contrarium illius, quod semper affert, accipere possit. » Idem Plato in *Phædro* p. 245, sic loquitur : Πᾶσα ψυχὴ ἀθάνατος. Τὸ γὰρ ἀεικίνητον ἀθάνατον. Τὸ δ' ἄλλο κινεῖν καὶ ὑπ' ἄλλου κινούμενον, παῦλαν ἔχον κινήσεως, παῦλαν ἔχει ζωῆς. Μόνον δὲ τὸ αὐτὸ κινεῖν, ἅτε οὐκ ἀπολεῖπον ἑαυτὸ, οὔποτε λήγει κινούμενον. « Omnis anima immortalis. Quod enim semper movetur, immortale est. Quod autem aliud movet et ab alio movetur, cum finem habeat motus, finem habet vitæ. Illud solum, quod seipsum movet, cum seipsum non derelinquat, nunquam desinit moveri. » Contra senex animam a seipsa nec motum nec vitam accipere pronuntiat. Sensit Justinus Platonem ab eo refelli ; si quidem sene desinente ait : « Quonam ergo jam quis utatur magistro, aut unde adjuvetur, si ne isti quidem (Plato videlicet et Pythagoras) verum viderunt ? »

(96) *Δι' αὐτῆς.* Ut legamus ὅτιον αὐτῆς pro δι' αὐτῆς cogit sententiæ series, quæ huc tota redit, ut animam non a seipsa vivere et moveri constet, seu, quod idem est, nequaquam ut Dei, ita illius propriam esse vitam.

perpetuo corpus cum anima conjunctum est; sed cum solvi oportet hanc harmoniam, relinquit corpus anima, nec jam exstat homo: sic etiam, cum animam non jam esse oportuerit, discedit ab ea spiritus vitalis, nec jam exstat anima, sed et ipsa unde educta est, eo revertitur.

7. *Veritatis cognitio a prophetis solis petenda.* — Quonam ergo jam quis, inquam, utatur magistro, aut unde adjuvetur, si ne isti quidem verum viderunt?

Exstitero longe ab hoc tempore viri quidam istis omnibus, qui philosophi existimantur, antiquiores, beati et justii et Deo chari, qui Spiritu sancto afflante locuti sunt, et futura vaticinati sunt, quæ quidem nunc sunt: prophetæ vocantur. Hi verum soli et viderunt, et hominibus nuntiarent, neminem metuentes, neminem reveriti, nec gloriæ cupiditate victi, sed ea tantum prædicantes, quæ audierant et viderant Spiritu sancto repleti. Exstant adhuc eorum scripta, quæ si quis legat, plurimum inde et ad principiorum et ad finis et ad eorum quæ philosophus scire debet, cognitionem adipisci poterit, fidem illis habens. Neque enim tunc demonstrationibus in disserendo utebantur; quippe cum supra demonstrationem omnem gravissimi testes fuerint veritatis; sed quæ evenerunt et eveniunt, assentiri cogunt eorum vaticiniis. Quanquam etiam ob miracula quæ ediderunt, digni fuere, quibus crederetur; siquidem creatorem universorum Deum et Patrem celebrabant, et missum ab eo Christum, qui Filius ejus est, hominibus nuntiabant; quod quidem falsi prophetæ, mendaci et impuro spiritu repleti, nec fecere, nec faciunt, sed quædam prodigia edere audent ad percellendos homines, ac spiritus erroris et dæmonia celebrant. Tu vero ante omnia precare lucis portas tibi aperiri; neque enim hæc quisquam perspicere et intelligere possit, nisi cui Deus intelligere dederit et Christus ejus.

8. *Justinus ex hoc colloquio ad amorem Christi accenditur.* — Hæc ille et multa alia cum dixisset, quæ referre non est hujus temporis, abiens præcepit ut ea meditando persequeretur; neque eum amplius vidi. Mihi vero statim in animo ignis accensus est, meque amor invasit prophetarum et hominum illorum, qui Christi sunt amici. Cumque illius sermones apud animum proponerem, hanc solam reperiebam philosophiam, quæ quidem iuta et utilis foret. Ad hunc ego modum atque hac de causa philosophus. Vellem equidem ut omnes rationem meæ similem ineuntes, a Salvatoris doctrina non aberrarent. Habet enim in se terribilem quamdam majestatem, et ad eos permovendos idonea est, qui de recta via deflexerunt; his autem, qui eam me-

ψυφήν μηκέτι εἶναι, ἀπέστη ἀπ' αὐτῆς τὸ ζωτικὸν πνεῦμα, καὶ οὐκ ἔστιν ἡ ψυχὴ ἔτι, ἀλλὰ καὶ αὐτῆ, ὅθεν ἐλήφθη, ἐκείσε χωρεῖ πάλιν.

7. Τίνοι οὖν, φημί, ἔτι τις χρήσαιτο διδασκάλῳ, ἢ πόθεν ὠφεληθεῖη τις, εἰ μηδὲ ἐν τούτοις τὸ ἀληθὲς ἔστιν;

Ἐγένοντό τινες πρὸ πολλοῦ χρόνου πάντων τούτων τῶν νομιζομένων φιλοσόφων παλαιότεροι, μακάριοι, καὶ δίκαιοι, καὶ θεοφιλεῖς, θείῳ πνεύματι λαλήσαντες, καὶ τὰ μέλλοντα θεσπίσαντες, ἃ δὴ νῦν γίνεται· προφήτας δὲ αὐτοὺς καλοῦσιν. Οὗτοι μόνοι τὸ ἀληθὲς καὶ εἶδον καὶ ἐξεῖπον ἀνθρώποις, μήτ' εὐλαβηθέντες μήτε δυσωπηθέντες τινά, μὴ ἠττημένοι δόξης, ἀλλὰ μόνα ταῦτα εἰπόντες ἃ ἤκουσαν καὶ ἃ εἶδον, ἀγίῳ πληρωθέντες Πνεύματι. Συγγράμματα δὲ αὐτῶν ἔτι καὶ νῦν διαμένει, καὶ ἔστιν ἐντυχόντα τούτοις πλείστον ὠφεληθῆναι καὶ περὶ ἀρχῶν, καὶ περὶ τέλους, καὶ ὧν χρῆ εἶδέναι τὸν φιλόσοφον, πιστεύσαντα ἐκείνοις. Οὐ γὰρ μετὰ ἀποδείξεως πεποιήνται τότε (97) τοὺς λόγους, ἅτε ἀνωτέρω πάσης ἀποδείξεως ὄντες ἀξιοπίστοι μάρτυρες τῆς ἀληθείας· τὰ δὲ ἀποθάντα καὶ ἀποβαίνοντα ἐξαναγκάζει συντίθεσθαι τοῖς λελαλημένοις δι' αὐτῶν. Καίτοι γε καὶ διὰ τὰς δυνάμεις ἃς ἐπετέλουν, πιστεύεσθαι δίκαιοι ἦσαν· ἐπειδὴ καὶ τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων Θεὸν καὶ Πατέρα ἐδόξαζον, καὶ τὸν παρ' αὐτοῦ Χριστὸν Υἱὸν αὐτοῦ κατήγγελλον· ὅπερ οἱ ἀπὸ τοῦ πλάνου καὶ ἀκαθάρτου πνεύματος ἐμπιπλάμενοι ψευδοπροφήται οὔτε ἐποίησαν οὔτε ποιούσιν, ἀλλὰ δυνάμεις τινὰς ἐνεργεῖν εἰς κατάπληξιν τῶν ἀνθρώπων τολμῶσι, καὶ τὰ τῆς πλάνης πνεύματα καὶ δαιμόνια δοξολογοῦσιν. Εὐχου δὲ σοὶ πρὸ πάντων φωτὸς ἀνοιχθῆναι πύλας· οὐ γὰρ συνοπτά οὐδὲ συνοπητά πᾶσιν ἔστιν, εἰ μὴ τῷ Θεῷ δῶ συνιέναι καὶ ὁ Χριστὸς αὐτοῦ.

8. Ταῦτα καὶ ἔτι ἄλλα πολλὰ εἰπὼν ἐκεῖνος, ἃ νῦν καιρὸς οὐκ ἔστι λέγειν, ἔρχετο, κελεύσας διώκειν αὐτά· καὶ οὐκ ἔτι αὐτὸν εἶδον. Ἐμοῦ (98) δὲ παραχρῆμα πῦρ ἐν τῇ ψυχῇ ἀνήφθη, καὶ ἔρωσ ἔχει με τῶν προφητῶν, καὶ τῶν ἀνδρῶν ἐκείνων οἱ εἰσι Χριστοῦ φίλοι· διαλογιζόμενός τε πρὸς ἑμαυτὸν τοὺς λόγους αὐτοῦ, ταύτην μόνην εὕρισκον φιλοσοφίαν ἀσφαλῆ τε καὶ σύμφορον. Οὕτως δὴ καὶ διὰ ταῦτα φιλόσοφος ἐγώ. Βουλοίμην (99) δ' ἂν καὶ πάντας, ἴσον ἐμοὶ θυμὸν ποιησαμένους, μὴ ἀφίστασθαι τῶν τοῦ Σωτῆρος λόγων. Δέος γὰρ τι ἔχουσιν ἐν ἑαυτοῖς, καὶ ἱκανοὶ δυσωπῆσαι τοὺς ἐκτροπομένους τῆς ὀρθῆς ὁδοῦ, ἀνάπαυσις τε ἡδίστη γίνεται τοῖς ἐκμελετώσιν αὐτούς. Εἰ οὖν τι καὶ σοὶ περὶ σεαυτοῦ μέλει, καὶ ἀντιποιῆσαι σωτηρίας, καὶ ἐπὶ τῷ Θεῷ πέποιθας, ἅπερ οὐκ ἄλλο-

(97) Τότε. Legendum ποτέ conjiciebat Pearsonus.

(98) Ἐμοῦ. Libet erudito Londinensi editori legere ἐμοί. Mox idem εἶχε pro ἔχει.

(99) Βουλοίμην... λόγων. Coll. Act. apost. xxvi,

29. Præter alios Tatianus quoque (*Orat. adv. Græc.* c. 29, coll. c. 35, et Theophilus Ant. (*ad Autol.* 1, c. 14), cum Veteris Testamenti tum scriptorum prophetiarum lectione ad rem Christianam pertinere.

τρίψ (1) τοῦ πράγματος, πάρεστιν ἐπιγνόντι σοι τὴν A
Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, καὶ τελείω (2) γενομένω, εὐδαι-
μονεῖν.

Ταῦτά μου, φίλτατε, εἰπόντος, οἱ μετὰ τοῦ Τρύφω-
νος ἀνεγέλασαν· αὐτὸς δὲ, ὑπομειδιάσας· Τὰ μὲν
ἄλλα σου, φησὶν, ἀποδέχομαι, καὶ ἀγαπᾶμαι τῆς περὶ
τὸ θεῖον ὁρμῆς· ἀμεινον δὲ ἦν φιλοσοφεῖν ἐτι σε τὴν
Πλάτωνος ἢ ἄλλου του φιλοσοφίαν, ἀσχοῦντα καρτε-
ρίαν καὶ ἐγκράτειαν καὶ σωφροσύνην, ἢ λόγοις ἐξα-
πατηθῆναι ψευδέσι, καὶ ἀνθρώποις ἀκολουθῆσαι οὐδε-
νὸς ἀξίους. Μένοντι γάρ σοι ἐν ἐκείνῳ τῷ τῆς φιλο-
σοφίας τρόπῳ, καὶ ζῶντι ἀμέμπτως, ἐλπίς ὑπελεί-
πετο ἀμεινονος μοίρας· καταλιπόντι δὲ τὸν Θεόν, καὶ B
εἰς ἀνθρώπον ἐλπίσαντι, ποία ἐτι περιλείπεται σω-
τηρία; Εἰ οὖν καὶ ἐμοῦ θέλεις ἀκοῦσαι, (φίλον γάρ
σε ἤδη νενόμικα) πρῶτον μὲν περιτεμοῦ, εἶτα φύ-
λαξον ὡς νενόμισται τὸ σάββατον, καὶ τὰς ἑορτάς,
καὶ τὰς νουμηνίας τοῦ Θεοῦ, καὶ ἀπλῶς τὰ ἐν τῷ
νόμῳ γεγραμμένα πάντα ποιεῖ· καὶ τότε σοι ἰσως
ἔλεος ἔσται παρὰ Θεοῦ. Χριστὸς δὲ, εἰ καὶ γεγένηται,
καὶ ἔστι που, ἀγνωστός ἐστι, καὶ οὐδὲ αὐτὸς πῶ ἐαυ-
τὸν ἐπίσταται, οὐδὲ ἔχει δυνάμιν τινα μέχρις ἂν ἐλ-
θὼν Ἡλίας χρίσῃ αὐτὸν, καὶ φανερὸν πᾶσι ποιήσῃ.
Ἵμεῖς δὲ, ματαίαν ἀκοήν παραδεξάμενοι, Χριστὸν
ἑαυτοῖς τινὰ ἀναπλάσσετε, καὶ αὐτοῦ χάριν τὰ νῦν
ἀσκόπως ἀπόλλυσθε.

9. Συγγνώμη σοι, ἔφη, ὦ ἀνθρώπε, καὶ ἀφεθεῖ C
σοι. Οὐ γὰρ οἶδας ὃ λέγεις· ἀλλὰ πειθόμενος τοῖς δι-
δασκάλοις οἳ οὐ συνιδῶσι τὰς Γραφάς, καὶ ἀπομαν-
τευόμενος λέγεις ὃ τι ἂν σοι ἐπὶ θυμὸν ἔλθοι. Εἰ δὲ
βούλοιο τούτου πέρι δέξασθαι (3) λόγον, ὡς οὐ πε-
πλανήμεθα, οὐδὲ παυσόμεθα (4) ὁμολογοῦντες τοῦ-
τον (5), κἂν τὰ ἐξ ἀνθρώπων ἡμῖν ἐπιφέρωνται
θνεῖδη, κἂν ὁ δεινότατος ἀπειπεῖν ἀναγκάζῃ τύραννος·
παρεστῶτι γὰρ δείξω, ὅτι οὐ κενοῖς ἐπιστεύσαμεν
μύθοις, οὐδὲ ἀναποδείκτοις λόγοις, ἀλλὰ μεστοῖς
Πνεύματος θεοῦ καὶ δυνάμει βρύουσι, καὶ τεθηλόσι
χάρτι. — Ἀνεγέλασαν οὖν πάλιν οἱ μετ' αὐτοῦ, καὶ ἀκο-

(1) Ἐπερ οὐκ ἀλλοτρίω. Hæc Perionius ad ip-
sum Deum refert: multo melius ad Tryphonem
Langus. Inter utramque interpretationem divisit
animum Londinensis editor. Sed mihi manifestum D
videtur, Judæum designari, qui cum in Moyse et pro-
phetis tam multa de Christo legeret, alienus quō-
dam modo ab iis, quæ Christum spectant, videri
non debebat.

(2) Τελείω. Perfectionem hæc voce designari pu-
tavit Justini interpretes, Baptismum Sylburgius.
Eruditus Londinensis editor Sylburgii « Interpre-
tationi illud » ait « obstare, quod vix fieri potuit ut Try-
phoni, homini Judæo, ista sententia vocis τέλειος
satis esset perspecta; quod tamen in tam negligentī
scriptore momenti non est maximi. » Sed quomodo
τέλειον γίνεσθαι, τελειῶσθαι, idem esse ac initiari, aut
ignorare potuit Trypho, aut hanc illi ignorationem
attribuere Justinus, cum hæc verba non solum apud
profanos scriptores, sed etiam apud sacros hunc
in sensum usurpentur? Nonne enim, ut multa alia
omittam, legimus num. xxv, 3: Καὶ ἐτελέσθη Ἰσραὴλ
τῷ Βεελφεγὼρ. Et psalm. cv, 28: Καὶ ἐτελέσθησαν

ditantur, suavissima est requies. Si qua ergo tui
ipsius cura tangeris, si salutis cupidus es, ac Deo
confidis, licet tibi, utpote ab ipsa re non alieno,
ubi Christum agnoveris ac mysteriis initiatus fue-
ris, beate vivere.

110 Cum hæc dixissem, charissime Pompei, ri-
serunt socii Tryphonis; ipse autem subridens: Cæ-
tera quidem tua, inquit, probo, ac vehemens rerum
divinarum studium admiror. Sed satius erat adhuc
te philosophari in Platonis aut alterius ejusmodi
disciplina, dantem operam constantiæ, continentiæ
et temperantiæ, quam falsis decipi sermonibus, ac
hominibus adhærescere nullius pretii. Manenti enim
tibi in illo philosophiæ instituto, et citra culpam
viventī spes relinquebatur sortis melioris. Deum
autem deserenti, et spem in homine constituentī
quid adhuc relinquitur salutis? Quare si me quo-
que audire voles (jam enim te amicum existimo), fac
primum ut circumcidaris; deinde observa, ut iuge
sancitum est, sabbatum et dies festos ac naviunia
Dei; uno verbo, quæ in lege scripta sunt, omnia
exsequere; tumque tibi forsitan misericordia erit a
Deo. Christus autem, si quidem natus est, aut uspiam
versatur, ignotus est, necdum se ipse novit, nec
ulla virtute præditus est, donec eum adveniens
Elias unxerit, et manifestum omnibus fecerit. Vos
autem inani auditione excepta Christum vobis quem-
dam fingitis, et illius causa nunc peritis inconside-
rate.

9. Christiani non vanis crediderunt sermonibus. —
Ignoscatur, inquam, Trypho, et condonetur tibi;
neque enim scis quid dicas; sed, magistris credulis
Scripturas non intelligentibus, et quasi hariolans.
quidquid in mentem venerit, loqueris. Quod si id
tibi rationibus probari pateris, nos scilicet dece-
ptos non esse, nec desituros hunc confiteri, etiamsi
nobis opprobria ab hominibus inferantur, etiamsi
sævissimus deficere cogat tyrannus; præsentī tibi
demonstrabo non vanis nos credidisse fabulis, nec
destitutis argumento sermonibus, sed Spiritu san-
cto plenis ac virtute scatentibus, et gratia efflore-

τῷ Βεελφεγὼρ.

(3) Τούτου πέρι δέξασθαι. Ita codex Claromon-
tanus. Editi περιδέξασθαι. Totus hic locus sanatur
tum interpungendo ut interpunximus, tum negli-
gendo illud γάρ post παρεστῶτι, vel legendo γέ. Syl-
burgius legit πέρι δέξασθαι, μαθήση. Thirlbius et
idem valere putat ac « utinam, » et legit παραδέ-
ξασθαι.

(4) Οὐδὲ παυσόμεθα. Hæc dicit Justinus, ut
inepta Tryphonis consilia refellat, qui ad circum-
cisionem amplectendam hortatus fuerat. Simili
modo refelluntur, qui metuere se lingebant, ne
Christiani, crucifixo relicto, Polycarpum colere in-
ciperent. « Atque hæc aiebant, » inquit Ecclesia
Smyrnenensis in Act. S. Polycarpi, « suggerentibus et
instantibus Judæis... ignari quod nec Christum un-
quam derelinquere poterimus... nec alium quom-
quam colere. » Ἀγνοοῦντες ὅτι οὔτε τὸν Χριστὸν
ποτε καταλιπεῖν δυνασόμεθα... οὔτε ἕτερόν τινα σέ-
βειν.

(5) Τοῦτον. Regius codex habet ad marginem εἰς
τούτον.

scentibus. — Riserunt igitur iterum ejus comites, atque indecore clamarent. Tum ego cum surrexissem, abeunti similis eram; sed ille arrepta veste prius dimissurum negavit, quam promissum exsolvissem. Ne ergo tumultuentur, inquam, socii tui, nec sic se gerant indecore; sed si volunt, silentio auscultent; si qua autem potior eos occupatio interpellat, abeant. Nos autem secedamus aliquo, ibique requiescentes disputationem exsequamur. Visum est etiam Tryphoni, ut ita faceremus; cumque inter nos innuissemus, in medium xysti stadium venimus. Duo autem ex ejus comitibus cum cavillati essent, et in studium nostrum jocati, discesserunt. Ubi in illo loco fuimus, ubi sedilia lapidea sunt ex utraque parte, amici Tryphonis in altera sedentes, cum eorum aliquis de bello in Judæa gesto mentionem injecisset, colloquebantur.

10. *Hoc solum Trypho vituperat in Christianis quod legem non observent.* — Postquam finem fecere, ita ad eos rursum incœpi. Utrum aliud nihil in nobis, amici, reprehenditis, nisi quod secundum legem non vivamus, neque, ut majores vestri, carne circumcidamur, neque, ut vos, sabbata servemus? **|||** An vita etiam et mores nostri malis apud vos rumoribus flagrant? Quod autem dico illud est: utrum hanc de nobis opinionem vos quoque accepistis, humanis nos vesci carnibus, et post epulum, extinctis lucernis, in flagitiis nefandis volutari, an illud ipsum in nobis solum condemnatis, quod ejusmodi adhæreamus doctrinæ, ac falsæ, ut vobis videtur, opinioni credamus?

Illud est, quod miramur, inquit Trypho: quæ autem dictitant multi, fide digna non sunt; longe enim abhorrent ab humana natura; sed et vestra illa in eo, quod vocatis, Evangelio præcepta ita mirabilia et magna esse scio, ut suspicio sit neminem ea posse servare; mihi enim curæ fuit, ut ea legerem. In eo autem potissimum hæremus incerti, quod cum vos pietatem colere dicatis, et cæteris præstare arbitremini, nulla tamen in re ab eis discedatis, nec vitam vestram a gentibus segregetis, ut qui nec ferias servetis, nec sabbata, nec circumcisionem habeatis; deinde etiam quod, cum spes in homine crucifixo positas habeatis, speretis tamen aliquid boni a Deo consecuturos, non observatis ejus mandatis. An non legisi deletum iri animam illam ex genere suo, quæ non circumcidetur octavo die? Quod quidem pariter et de alienigenis et de pretio emptis sancitum est. Hoc igitur testamentum statim contemnentes, etiam quæ consequuntur nocificatis, ac nobis persuadere conanimi Deum vobis

(6) *Ἀνύσειν.* Legendum esse ἀνήσειν Langus et Sylburgius animadverterunt, quod quidem facilius multo et aptius, quam si post ἀνύσειν subaudiamus τι, ut idem Sylburgius proponit, aut legamus ἀπολύσειν, ut placet Thirlbio.

(7) *Τῶν ἔπειτα.* Non æternæ legis observationem in Christianis requirit Judæus; nam supra illorum in hoc genere doctrinam admirabilem esse confessus est; sed ejusmodi præcepta ab illis negligi que-

σμον ἀνεφθέγγοντο. Ἐγὼ δὲ, ἀναστάς, οἶός τ' ἡμῖν ἀπέρχεσθαι· ὁ δὲ μου τοῦ ἱματίου λαβόμενος, οὐ πρὶν ἀνύσειν (6) ἔφη, πρὶν δ' ὑπεσχόμεν ἐκτελέσαι. Μὴ οὖν, ἔφη, θορυβεῖτωσαν οἱ ἑταῖροί σου, μηδὲ ἀσχημονεῖτωσαν οὕτως. Ἄλλ' εἰ μὲν βούλονται, μετὰ ἡσυχίας ἀκροάσθωσαν· εἰ δὲ καὶ ἀσχολία τις αὐτοῖς ὑπέρτερος ἐμποδῶν ἐστίν, ἀπίτωσαν· ἡμεῖς δὲ, ὑποχωρήσαντες ποι καὶ ἀναπαυσάμενοι, περαίνωμεν τὸν λόγον. Ἔδοξε καὶ τῷ Τρύφωνι οὕτως ἡμᾶς ποιῆσαι· καὶ δὴ, ἐκνεύσαντες, εἰς τὸ μέσον τοῦ ζύστου στάδιον ἦειμεν. Τῶν δὲ σὺν αὐτῷ δύο χλευάσαντες, καὶ τὴν σπουδὴν ἡμῶν ἐπισκώψαντες, ἀπηλλάγησαν. Ἡμεῖς δὲ, ὡς ἐγενόμεθα ἐν ἐκείνῳ τῷ τόπῳ ἔνθα ἐκατέρωθεν λίθινοὶ εἰσι θῶκοι, ἐν τῷ ἑτέρῳ καθεσθέντες οἱ μετὰ τοῦ Τρύφωνος, ἐμβαλόντες τινὸς αὐτῶν λόγον περὶ τοῦ κατὰ τὴν Ἰουδαίαν γενομένου πολέμου, διελάλουν.

10. Ὡς δὲ ἀνεπαύσαντο, ἐγὼ οὕτως αὐτοῖς πάλιν ἠρξάμην· Μὴ ἄλλο τί ἐστίν ὃ ἐπιμέμφεσθε ἡμᾶς, ἄνδρες φίλοι, ἢ τοῦτο, ὅτι οὐ κατὰ τὸν νόμον βιοῦμεν, οὐδὲ ὁμοίως τοῖς προγόνοις ὑμῶν περιτεμνόμεθα τὴν σάρκα, οὐδὲ ὡς ὑμεῖς σαββατίζομεν; Ἡ καὶ ὁ βίος ἡμῶν καὶ τὸ ἦθος διαβέβληται παρ' ὑμῖν; Τοῦτο δ' ἐστίν ὃ λέγω, μὴ καὶ ὑμεῖς πεπιστεύκατε περὶ ἡμῶν, ὅτι δὴ ἐσθίομεν ἀνθρώπους, καὶ μετὰ τὴν εἰλαπίνην ἀποσθεννύντες τοὺς λύχνους, ἀθέσμοις μίξεσιν ἐγκυλιόμεθα; Ἡ αὐτὸ, τοῦτο καταγινώσκετε ἡμῶν μόνον, ὅτι τοιούτοις προσέχομεν λόγοις, καὶ οὐκ ἀληθεῖ, ὡς οἴεσθε, πιστεύομεν δόξῃ;

Τοῦτ' ἐστίν ὃ θαυμάζομεν, ἔφη ὁ Τρύφων· περὶ δὲ ὧν οἱ πολλοὶ λέγουσιν, οὐ πιστεῦσαι ἀξιόν· πόρρω γὰρ κεχώρηκε τῆς ἀνθρωπίνης φύσεως. Ὑμῶν δὲ καὶ τὰ ἐν τῷ λεγομένῳ Εὐαγγελίῳ παραγγέλματα θαυμαστά οὕτως καὶ μεγάλα ἐπίσταμαι εἶναι, ὡς ὑπολαμβάνειν μηδένα δύνασθαι φυλάξαι αὐτά· ἐμοὶ γὰρ ἐμέλησεν ἐντυχεῖν αὐτοῖς. Ἐκεῖνο δὲ ἀποροῦμεν μάλιστα, εἰ ὑμεῖς, εὐσεβεῖν λέγοντες, καὶ τῶν ἄλλων οἴομενοι διαφέρειν, κατ' οὐδὲν αὐτῶν ἀπολείπεσθε, οὐδὲ διαλλάσσετε ἀπὸ τῶν ἐθνῶν τὴν ὑμέτερον βίον, ἐν τῷ μῆτε τὰς ἑορτάς, μῆτε τὰ σάββατα τηρεῖν, μῆτε τὴν περιτομὴν ἔχειν· καὶ ἔτι ἐπ' ἀνθρωπον σταυρωθέντα τὰς ἐλπίδας ποιούμενοι, ὅμως ἐλπίζετε τεύξεσθαι ἀγαθοῦ τινος παρὰ τοῦ Θεοῦ, μὴ ποιῶντες αὐτοῦ τὰς ἐντολάς. Ἡ οὐκ ἀνέγνωσ ὅτι ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τοῦ γένους αὐτῆς, ἥτις οὐ περιτμηθήσεται τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ; Ὁμοίως δὲ καὶ περὶ τῶν ἀλλογενῶν, καὶ περὶ τῶν ἀργυρωνήτων διέσταλται. Ταύτης οὖν τῆς διαθήκης εὐθέως καταφρονήσαντες ὑμεῖς, ἀμελεῖτε καὶ τῶν ἔπειτα (7), καὶ

ritur, quæ ex circumcisione consequerentur. Illud eὐθέως idem videtur sonare hoc loco ac « statim, » ut Perionius et Langus reddiderunt, vel idem ac « protinus. » Habebat enim circumcisio aliquid molesti, quod statim animos alienabat. Doctissimus Londinensis editor legendum primo conjicit εὐθέως, vel εὐθέως ἀμελεῖτε; deinde has conjecturas rejicit, et aliam proponit, nempe εὐθέως idem esse ac « temere. »

πειθεῖν ἡμᾶς ἐπιχειρεῖτε ὡς εἰδότες τὸν Θεόν, μηδὲν πράσσοντες ὧν οἱ φοβούμενοι τὸν Θεόν. Εἰ οὖν ἔχεις πρὸς ταῦτα ἀπολογήσασθαι, καὶ ἐπιδειξάσαι ὥτινι τρόπῳ ἐλπίζετε ὀτιοῦν, κἂν μὴ φυλάσσοντες τὸν νόμον, τοῦτό σου ἡδέως ἀκούσαιμεν μάλιστα, καὶ τὰ ἄλλα δὲ ὁμοίως συνεξετάσωμεν (8).

11. Οὐτε ἔσται ποτὲ ἄλλος Θεός, ὢ Τρύφων, οὔτε ἦν ἀπ' αἰῶνος (ἐγὼ οὕτως πρὸς αὐτόν), πλὴν τοῦ ποιήσαντος καὶ διατάξαντος τόδε τὸ πᾶν. Οὐδὲ ἄλλον μὲν ἡμῶν, ἄλλον δὲ ὑμῶν ἡγούμεθα Θεόν, ἀλλ' αὐτὸν ἐκείνον τὸν ἐξαγαγόντα τοὺς πατέρας ὑμῶν ἐκ γῆς Αἰγύπτου ἐν χειρὶ κραταίῃ καὶ βραχίονι ὑψηλῷ. Οὐδ' εἰς ἄλλον τινὰ ἠλπίσαμεν (οὐ γάρ ἐστιν), ἀλλ' εἰς τοῦτον εἰς ὃν καὶ ὑμεῖς, τὸν Θεόν τοῦ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ. ἠλπίσαμεν (9) δὲ οὐ διὰ Μωϋσέως, οὐδὲ διὰ τοῦ νόμου· ἡ γὰρ ἂν τὸ αὐτὸ ὑμῖν ἐποιοῦμεν. Νυνὶ δὲ, (ἀνέγνων γάρ (10), ὢ Τρύφων, ὅτι ἔσοιτο καὶ τελευταῖος νόμος, καὶ διαθήκη κυριωτάτη πασῶν, ἣν νῦν θεὸν φυλάσσειν πάντας ἀνθρώπους, ὅσοι τῆς τοῦ Θεοῦ κληρονομίας ἀντιποιοῦνται. Ὁ γὰρ ἐν Χωρήθ παλαιὸς ἦδη νόμος καὶ ὑμῶν μόνων· ὁ δὲ πάντων ἀπλῶς. Νόμος δὲ κατὰ νόμου (11) τεθεὶς τὸν πρὸ αὐτοῦ ἔπαυσε· καὶ διαθήκη μετέπειτα γενομένη τὴν προτέραν ὁμοίως ἔστησεν (12)· αἰώνιος τε ἡμῖν νόμος (13) καὶ τελευταῖος, ὁ Χριστὸς ἐδόθη, καὶ ἡ διαθήκη πιστὴ, μεθ' ἣν οὐ νόμος, οὐ πρόσταγμα, οὐκ ἐντολή. Ἡ σὺ ταῦτα οὐκ ἀνέγνως ἄ φησιν Ἡσαίας· « Ἀκούσατέ μου, ἀκούσατέ μου, λαὸς μου· καὶ οἱ βασιλεῖς πρὸς με ἐνωτίξεσθε· ὅτι νόμος καρ' ἐμοῦ ἐξελεύσεται, καὶ ἡ κρίσις μου εἰς φῶς ἐθνῶν. Ἐγγίξει ταχὺ ἡ δικαιοσύνη μου, καὶ ἐξελεύσεται τὸ σωτήριόν μου, καὶ εἰς τὸν βραχίονά μου ἔθνη ἐλπιούσι. » Καὶ διὰ Ἰερεμίου περὶ ταύτης αὐτῆς τῆς Καινῆς Διαθήκης οὕτω φησὶν· « Ἴδού ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος· καὶ διαθήσομαι τῷ οἴκῳ Ἰσραὴλ καὶ τῷ οἴκῳ Ἰούδα διαθήκην καινὴν, οὐχ ἣν διεθέμην τοῖς πατέρας αὐτῶν ἐν ἡμέρᾳ ἣ ἐπελαθόμην τῆς χειρὸς αὐτῶν ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Εἰ οὖν ὁ Θεὸς διαθήκην καινὴν ἐκήρυξε μέλλουσαν διαταχθήσασθαι, καὶ ταύτην εἰς φῶς ἐθνῶν,

⁸ Isa. LI, 4, 5. ⁹ Jer. xxxi, 31, 32.

(8) *Συνεξετάσωμεν*. Legi etiam posset συνεξετάσωμεν. SYLBURG.

(9) *ἠλπίσαμεν*. Legit Syllburgius ἠλπίσαμεν, ut paulo ante legitur. Sed hæc levissima sunt.

(10) *Νυνὶ δὲ (ἀνέγνων γάρ)*. Toti huic loco lucem affert parenthesis, longa illa quidem, sed tamen necessaria ad perspicendam orationis seriem, neque aliena a Justinii consuetudine. Similes enim interdum occurrunt in hoc Dialogo. Vid. num. 78. Videtur Justinus dicere ἀνέγνων γάρ, quia antea dixerat ei Trypho, ἡ οὐκ ἀνέγνως;

(11) *Νόμος δὲ κατὰ νόμον*. Non video cur displiceat hæc scriptura erudito Londinensi editori, qui legendum arbitratur νόμος δὲ μετὰ νόμον. Legem adversus legem positam esse eo sensu docet Justinus, quod veritas adversus umbram, testamentum æternum adversus temporarium constitui dicitur. At non verendum ne Justinus saveat hæreticorum illius ætatis impietati, qui Evangelium opponebant regi, ut veritatem mendacio et errori, et utriusque alium esse Deum fingebant.

A notum esse, cum nihil eorum faciatis, quæ solent ii qui Deum timent. Si potes igitur his de rebus satisfacere ac demonstrare quo tandem pacto quidquam speretis, quamvis legem non custodiatis, id ex te libentissime audiemus ac cætera similiter unquam exequiemur.

11. *Lex abrogata. Novum Testamentum a Deo promissum et datum.* — Nec alius unquam erit Deus, o Trypho, nec alius a sæculo existit (ita ego ad illum) præter eum qui hanc universitatem fecit ac disposuit. Neque alium nobis, alium vobis Deum esse ducimus, sed ipsum illum, qui patres vestros eduxit e terra Ægypti in manu potenti et brachio excelso. Neque in alium quemquam speramus (non enim alius est), sed in eum in quem et vos, Deum Abrahamæ, et Isaac et Jacob. Speramus autem non per Moysen, neque per legem; sic enim idem ac vos faceremus. Nunc vero (legi enim, Trypho, novissimam legem futuram et testamentum omnium firmissimum, quod nunc custodiri ab omnibus decet, quicumque hæreditatem Dei consequi volunt. Nam quæ in Oreb promulgata lex est, vetus jam et vestra solum est; hæc autem omnium prorsus est; lex autem adversus legem posita priorem abrogat; similiter testamentum posterius **112** superiori finem imponit, ac æterna nobis et novissima lex Christus datus est, et testamentum fidele, post quod non lex, non præceptum, non mandatum. An tu ea non legisti, quæ dicit Isaias: « Audite me, audite me, populus meus, et reges auscultate mihi; quoniam lex a me exhibit et iudicium meum in lucem gentium. Appropinquat celeriter justitia mea, et egredietur salutare meum, et in brachium meum gentes sperabunt⁸. » Et per Jeremiam de hoc ipso testamento sic loquitur: « Ecce dies veniunt, dicit Dominus, et testabor domui Israel et domui Juda testamentum novum: non quod testatus sum patribus eorum in die qua apprehendi manum ipsorum, ut educerem eos de terra Ægypti⁹. ») Si ergo novum testamentum Deus institutum iri prædicavit,

(12) *Ἐστησε*. Miror Syllburgio aptius videri ἔσθεσε. Nam illud ἔστησε optime respondet simillimo verbo ἔπαυσε, quod paulo ante præcedit.

(13) *Αἰώνιος τε ἡμῖν νόμος*. S. Clemens sub finem *Strom.* sic loquitur: Μωϋσῆς δὲ φαίνεται τὸν Κύριον διαθήκην καλῶν· Ἴδού ἐγὼ, λέγων, ἡ διαθήκη μου μετὰ σοῦ... ἐν δὲ τῷ Πέτρου κηρύγματι εὐροῖς ἂν νόμον καὶ λόγον τὸν Κύριον προσαγορευόμενον. « Moyses autem videtur Dominum appellare Testamentum: Ecce ego, dicens, pactum meum tecum... In Petri autem prædicatione inventes Dominum vocari Legem et Rationem. » In *Excerpt.* p. 809, idem Clemens testimonium ex prædicatione Petri iterum citat, illudque confirmat his Scripturæ verbis: « De Sion exhibit lex et verbum Domini de Jerusalem. Testimonium Domini fidele, sapientiam præstans parvulis. » Videtur Justinus in ejusmodi testimonio de Christo intelligendis consentire cum Clemente et Christum existimasse in Isaïæ testimonio proxime sequenti, « legem, iudicium, justitiam et salutare » appellari. Vid. *Strom.* VII, p. 708.

illudque in lucem gentium; videmus autem ac persuasum habemus per nomen ipsius crucifixi Jesu Christi, a simulacris et ab alia nequitia homines ad Deum accedere, ac ne morte quidem proposita a confessione et pietate discedere; cum ex operibus, tum ex consequentibus miraculis licet omnibus intelligere hunc esse novam legem, et novum Testamentum et expectationem eorum qui ex omnibus gentibus a Deo bona expectant. Verum enim Israeliticum, spiritale, et Judæ genus, et Jacob et Isaac et Abraham, cujus in præputio fidem testimonio suo comprobavit Deus, eique benedixit, ac patrem multarum gentium vocavit, nos, inquam, hoc genus sumus, qui ad Deum per hunc crucifixum Christum perducti sumus, quemadmodum et oratione nobis procedente demonstrabitur.

12. *Judæi æternam legem violant, Mosaicam male interpretantur.* — Dicebam etiam et proferebam quod alio loco clamat Isaias: « Audite verba mea et vivet anima vestra, et testabor vobis testamentum sempiternum, sancti Davidis fidelia: Ecce testem populis dedi eum. Gentes quæ non noverunt te, invocabunt te: populi qui nesciunt te, confugient ad te, propter Deum tuum sanctum Israelis, quoniam glorificavit te »⁴⁷. » Hanc ipsam legem contumelia affecistis, ac Novum illius sanctum Testamentum nocifecistis, ac ne nunc quidem recipitis, nec prave factorum pœnitentiam agitis: « Adhuc enim aures vestræ obturatæ sunt, et oculi vestri obcæcati, et incrassatum est cor vestrum. » Exclamat Jeremias, ac ne sic quidem auditis: adest legislator, nec videtis: pauperes Evangelium suscipiunt, cæci vident; nec intelligitis. Altera jam opus est circumcisione; vos autem in carne plurimum gloriamini. Præcipit nova lex, ut perpetuum sabbatum celebretis: vos autem quod inertes estis per unum diem, pii vobis esse videmini, non intelligentes cur id vobis præscriptum sit: et panem absque fermento si edatis, a vobis divinam voluntatem impletam dicitis. Non hæc Domino Deo nostro placent. Si quis **113** in vobis est perjurus aut fur, desinat; si quis mœchus, pœnitentiam agat; et suavissima ac vera Dei sabbata celebravit. Si quis puras manibus non habet, lavet et purus est.

13. *Isaias docet peccata dimitti per Christi sangui-*

A δρώμεν δὲ καὶ πεπεισμεθα (14) διὰ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ τοῦ σταυρωθέντος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἀπὸ τῶν εἰδώλων καὶ τῆς ἄλλης ἀδικίας προσελθόντας. τῷ Θεῷ, καὶ μέχρι θανάτου ὑπομένοντας τὴν ὁμολογίαν καὶ εὐσέθειαν ποιῆσαι· καὶ ἐκ τῶν ἔργων καὶ ἐκ τῆς παρακολουθούσης δυνάμεως συνιέναι πᾶσι δυνατόν, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ καινὸς νόμος (15), καὶ ἡ καινὴ διαθήκη, καὶ ἡ προσδοκία τῶν ἀπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν αναμενόντων τὰ παρὰ τοῦ Θεοῦ ἀγαθὰ. Ἰσραηλιτικὸν γὰρ τὸ ἀληθινόν, πνευματικόν, καὶ Ἰουδα γένος, καὶ Ἰακώβ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἀβραάμ, τοῦ ἐν ἀκροβυστίᾳ ἐπὶ τῇ πίστει μαρτυρηθέντος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, καὶ εὐλογηθέντος, καὶ πατρὸς πολλῶν ἐθνῶν κληθέντος, ἡμεῖς ἐσμεν οἱ διὰ τούτου τοῦ σταυρωθέντος Χριστοῦ τῷ Θεῷ προσαχθέντες, ὡς καὶ προκοπόντων ἡμῖν τῶν

B λόγων ἀποδειχθήσεται.

12. Ἐλεγον δὲ ἔτι καὶ προσέφερον, ὅτι καὶ ἐν ἄλλοις λόγοις Ἡσαίας βοᾷ· « Ἀκούσατέ μου τοὺς λόγους, καὶ ζήσεται ἡ ψυχὴ ὑμῶν· καὶ διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσια Δαβὶδ τὰ πιστά. Ἴδου μάρτυρα (16) αὐτὸν ἔθνεσι δέδωκα· ἔθνη ἃ οὐκ οἶδαί σε, ἐπικαλέσονται σε· λαοὶ οἳ οὐκ ἐπίστανται σε, καταφεύξονται ἐπὶ σέ· ἕνεκεν τοῦ Θεοῦ σου τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ, ὅτι ἐδόξασέ σε. » Τοῦτον αὐτὸν ὑμεῖς ἠτιμώσατε τὸν νόμον, καὶ τὴν καινὴν ἁγίαν αὐτοῦ διαθήκην ἐφραυλίσατε· καὶ οὐδὲ νῦν παραδέχεσθε, οὐδὲ μετανοεῖτε πράξαντες κακῶς. « Ἐτι γὰρ τὰ ὦτα ὑμῶν πέφραχται, οἱ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν πεπήρωνται, καὶ πεπάχυνται ἡ καρδία· » κέκραγεν Ἰερεμίας (17), καὶ οὐδ' οὕτως ἀκούετε. Πάρεστιν ὁ νομοθέτης, καὶ οὐχ ὄρατε· πτωχοὶ εὐαγγελίζονται (18), τυφλοὶ βλέπουσι, καὶ οὐ συνίετε. Δευτέρας ἤδη χρεῖα περιτομῆς, καὶ ὑμεῖς ἐπὶ τῇ σαρκὶ μέγα φρονεῖτε. Σαββατίζειν ὑμᾶς ὁ καινὸς νόμος διαπαντὸς ἐθέλει, καὶ ὑμεῖς μίαν ἀργούντες ἡμέραν εὐσεβεῖν δοκεῖτε, μὴ νοοῦντες διὰ τί ὑμῖν προτετάγη· καὶ ἐὰν ἄζυμον ἄρτον φάγητε, πεπληρωμένοι τὸ θέλημα τοῦ Θεοῦ φατε. Οὐκ ἐν τούτοις εὐδοκεῖ Κύριος ὁ Θεὸς ἡμῶν· εἴ τις ἐστὶν ἐν ὑμῖν ἐπίορκος ἢ κλέπτης, παυσάσθω· εἴ τις μοιχὸς, μετανοησάτω, καὶ σεσαβδάτικε τὰ τρυφερά καὶ ἀληθινὰ σάββατα τοῦ Θεοῦ. Εἴ τις καθαρὰς οὐκ ἔχει χεῖρας, λουσάσθω, καὶ καθαρὸς ἐστὶν (19).

D 13. Οὐ γὰρ δέ (20) γε εἰς βαλανεῖον ὑμᾶς ἐπεμ-

⁴⁷ Isa. LV, 3, 5.

(14) *Καὶ πεπεισμεθα.* Vide num. πεπύσμεθα, inquit R. Stephanus. Sed prorsus rejicienda hæc conjectura.

(15) *Οὗτός ἐστιν ὁ καινὸς νόμος.* Hæc de Christo intelligenda, ut patet ex his quæ modo diximus. Ita etiam visum erudito Londinensi editori, qui interpretes reprehendit, quod ita reddiderint, « hanc esse novam legem. »

(16) *Ἴδὸν μάρτυρα.* Infra num. 14, μαρτύρον, ut est apud Septuaginta, quod quidem mihi videtur Justinii proposito convenientius. Is enim ejusmodi testimoniis, ut jam observavi, adductus videtur, ut Christum ipsum novam esse legem doceret.

(17) *Κέκραγεν Ἰερεμίας.* Vel memoria hic effluxit Justino, si Jeremiae attribuit proxima verba, « Aures vestræ, » etc., vel respicit ad superius Jeremiae testimonium, cujus contemptum exprobrat Judæis. Pro Jeremia Langus in interpretando posuit Isaias: mallet Thirlbius Ἰωάννης αὐτὸ Ἠλίας. Scriptum erat in aliis editionibus, ἡ καρδία, κέκραγεν, etc. Interpunctio, quam secutus sum, probatur Thirlbio.

(18) *Πτωχοὶ εὐαγγελίζονται.* Respicit ad responsum Joannis discipulis a Christo datum. JEVB.

(19) *Καθαρὸς ἐστίν.* Frustra legatur καθαρὸς ἐστίν, ut Arcerio placuisse testatur Sylburgius.

(20) Δέ. ἡ ed. Ienensis.

πεν Ἡσαίας ἀπολουσομένους ἐκεῖ τὸν φόνον καὶ τὰς ἄλλας ἀμαρτίας, οὓς οὐδὲ τὸ τῆς θαλάσσης ἰκανὸν πᾶν ὕδωρ καθαρῖσαι· ἀλλὰ, ὡς εἰκὸς, πάλαι τοῦτο ἐκεῖνο τὸ σωτήριον λουτρὸν ἦν, ὃ εἶπετο (21) τοῖς μεταγινώσκουσι, καὶ μηκέτι αἵμασι τράγων καὶ προβάτων, ἢ σποδῶ δαμάλεως, ἢ σεμιδάλεως προσφοραῖς καθαρῖζομένους (22), ἀλλὰ πίστει διὰ τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ καὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὃς διὰ τοῦτο ἀπέθανεν, ὡς αὐτὸς Ἡσαίας ἔφη, οὕτω λέγων· « Ἀποκαλύψει Κύριος τὸν βραχίονα αὐτοῦ τὸν ἅγιον ἐνώπιον πάντων τῶν ἐθνῶν, καὶ ὄψονται πάντα τὰ ἔθνη (23) καὶ τὰ ἄκρα τῆς γῆς τὴν σωτηρίαν τὴν παρὰ τοῦ Θεοῦ. Ἀπόστητε, ἀπόστητε, ἀπόστητε (24), ἐξέλθετε ἐκεῖθεν, καὶ ἀκαθάρτου μὴ ἄψησθε· ἐξέλθετε ἐκ μέσου αὐτῆς· ἀφορίσθητε οἱ φέροντες τὰ σκεύη Κυρίου, ὅτι οὐ μετὰ ταραχῆς πορεύεσθε (25). Πορεύεται γὰρ πρὸ προσώπου ὑμῶν Κύριος, καὶ ὁ ἐπισυνάγων ὑμᾶς Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ. Ἴδού συνήσει ὁ παῖς μου, καὶ ὑψωθήσεται, καὶ δοξασθήσεται σφόδρα. Ὅν τρόπον ἐκστήσονται πολλοὶ ἐπὶ σέ· οὕτως ἀδοξήσει ἀπὸ τῶν ἀνθρώπων τὸ εἶδος καὶ ἡ δόξα σου· οὕτω θαυμασθήσονται ἔθνη πολλὰ ἐπ' αὐτῶ, καὶ συνέξουσι βασιλεῖς τὸ στόμα αὐτῶν· ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτοῦ, ὄψονται· καὶ οἱ οὐκ ἀκηκόασι, συνήσουσι. Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίων Κυρίου τίς ἀπεκαλύφθη; Ἀνηγγελάμεν ἐναντίον αὐτοῦ ὡς παιδίον, ὡς ρίζα ἐν γῆ διψώση. Οὐκ ἔστιν εἶδος αὐτῶ, οὐδὲ δόξα· καὶ εἶδομεν αὐτὸν καὶ οὐκ εἶχεν εἶδος οὐδὲ κάλλος· ἀλλὰ τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄτιμον, καὶ ἐκλείπον παρὰ τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων. Ἄνθρωπος ἐν πληγῇ ὢν, καὶ εἰδὼς φέρειν μαλακίαν, ὅτι ἀπέστραπται τὸ πρόσωπον αὐτοῦ· ἠτιμάσθη καὶ οὐκ ἐλογίσθη. Οὗτος τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν φέρει, καὶ περὶ ἡμῶν ὀδυνᾶται· καὶ ἡμεῖς ἐλογισάμεθα αὐτὸν εἶναι ἐν πόνῳ καὶ ἐν πληγῇ καὶ ἐν κακώσει· οὗτος (26) δὲ ἐτραυματίσθη διὰ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν, καὶ μεμαλάκισται διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· παιδεία εἰρήνης ἡμῶν ἐπ' αὐτόν. Τῶ μῶλωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λάβημεν. Πάντες ὡς πρόβατα ἐπλανήθημεν. Ἄνθρωπος τῇ ὁδῷ αὐτοῦ ἐπλανήθη· καὶ Κύριος παρέδωκεν αὐτὸν ταῖς ἀμαρτίαις ἡμῶν, καὶ αὐτὸς διὰ

(21) Ὁ εἶπετο. Cum ferri non possit vulgata Scriptura, legendum videtur: Ὁ εἶπε, τὸ τοῖς μεταγινώσκουσι, sic enim infra, num. 14: Τοῦτο ἐκεῖνο ὃ προηγόρευε τὸ βάπτισμα, τὸ μόνον καθαρῖσαι τοὺς μετανοήσαντας δυνάμενον, τοῦτό ἐστι τὸ ὕδωρ τῆς ζωῆς. Et n. 44, sub finem: Τὸ ὑπὲρ ἀφέσεως τῶν ἀμαρτιῶν διὰ Ἡσαίου κηρυχθὲν λουτρὸν. Justinum loqui de Christianorum baptismate manifestum est ex his verbis. καὶ μηκέτι αἵμασι, nec probabile est eum de Israelitis agere.

(22) Καθαριζομένους. Leg. καθαρῖζομένους.

(23) Πάντα τὰ ἔθνη. Legitur in Bibliis πάντα ἄκρα τῆς γῆς. Cappellus Append. ad Crit. Sacr. p. 529, existimat appositum fuisse in margine τὰ ἔθνη, ut illud ἄκρα explicaretur, ac Justinum utraque conjunxisse. Pronuntiat eruditus Londinensis editor « istud ἔθνη ex Justinī cerebro ortum esse, in quo remanebant vestigia verborum proxime antecedentium. » Equidem varietates et dissensiones sancti Justinī a vulgata septuaginta seniorum interpretatione, quæ nimium multæ sunt, quam ut hic singulas observemus, ex triplici potissimum

peni. — Neque enim vos ad balneum misit Isaias, ut ibi cædem et alia peccata ablueretis, quos expurgare ne tota quidem maris aqua idonea sit. Sed, ut par est, jam tum ipsum illud lavacrum salutare prædicabat, quod eorum est, qui pœnitentiam agunt, nec jam hircorum et ovium sanguine expiantur, aut vitulæ cinere, similæve oblationibus, sed fide per sanguinem Christi et mortem ejus, qui ea ipsa de causa mortuus est, quemadmodum ait Isaias his verbis: « Revelabit Dominus brachium sanctum suum in conspectu cunctarum gentium: videbunt omnes gentes et terræ fines salutem quæ est a Deo. Recedite, recedite, recedite, et egredimini inde et immundum nolite tangere: exite de medio ejus: separamini, qui portatis vasa Domini: quia non in tumultu ambulatis. Præcedet enim ante faciem vestram Dominus; et colliget vos Dominus Deus Israel. Ecce intelliget puer meus, et exaltabitur et glorificabitur valde. Sicut stupebunt super te multi, sic ingloria erit ab hominibus species, et gloria tua. Sic mirabuntur gentes multæ super eo, et continebunt reges os suum; quia quibus non est annuntiatum de eo, videbunt, et qui non audierunt, intelligent. Domine, quis credidit auditui nostro? Et brachium Domini cui revelatum est? Annuntiavimus, quasi parvulum in conspectu ejus: sicut radix in terra sitiens. Non est species ei, neque gloria: et vidimus eum: et non habebat speciem, neque decorem; sed species ejus inhonorata, et deficiens præ filiis hominum. Homo in plaga positus, et sciens ferre infirmitatem; quia aversa est facies ejus, despecta, et non reputata. Iste peccata nostra portat, et pro nobis dolet, et nos reputavimus eum esse in labore et in plaga, et in afflictione. Ipse autem vulneratus est propter peccata nostra, et infirmatus est propter iniquitates nostras. Disciplina pacis nostræ super eum: livore ejus nos sanati sumus. Omnes quasi oves erravimus: homo in via sua erravit. Et Dominus tradidit enim propter iniquitates nostras: et ipse propter afflictionem non aperit os suum. Sicut ovis ad victimam ductus est,

causa ortas crediderim; quod in suis interdum codicibus aliter legeret ac hodie legimus; quod Scripturam sæpe memoriter citaret, unde in Psalmis, quos ob quotidianum usum memoriæ impressos et iusculptos habebat, minus multo discrepat a Septuaginta; denique quod nonnulla interdum explicandi causa intexeret, velut cum in Apol. 1, num. 51, hæc refert ex Psalmo xxiii: « Tollite portas cælorum. » Forte idem ei in hoc Dialogi loco contigit.

(24) Ἀπόστητε. Bis tantum legitur in Bibliis, ut jam multi observaverunt.

(25) Πορεύεσθε. Habent Biblia: Ὅτι οὐ μετὰ ταραχῆς ἐξελεύσεσθε, οὐδὲ φυγῇ πορεύσεσθε· προπορεύεται γὰρ πρότερος ὑμῶν Κύριος. Non assentior erudito emtori Londinensi, qui legendum monet πορεύσεσθε apud Justinum. Aquila enim et Theodotiu habent, ut Justinus, πορεύεσθε, nec aliter Septuaginta in cod. Jes. ubi legitur: Α. Θ. ὁμοίως τοῖς Ο'.

(26) Οὗτος. Vide an non Justinus fortasse scripserit rectius, αὐτός, ut in Bibliis et Apol. 1, 50. OTTO.

et sicut agnus coram tondente mutus, sic non aperit os suum. In humilitate sua iudicium ejus sublatum est. Generationem ejus quis enarrabit? Quia tollitur de terra vita ejus. Ab iniquitatibus populi mei datus est ad mortem. Et dabo pessimos pro sepultura ejus, et divites pro morte **114** illius. Quia iniquitatem non fecit, et non est inventus dolus in ore ejus: et Dominus vult mundare eum a plaga. Si datus fuerit pro peccato: anima vestra videbit semen longævum. Et vult Dominus auferre de dolore animam ejus, ostendere ei lucem, et formare intelligentiam, justificare justum bene servientem multis; et peccata nostra ipse portabit; propterea ipse possidebit multos, et fortium dividet spolia: pro eo quod tradita est ad mortem anima ejus, et in iniquis reputatus est, et ipse peccata multorum tulit, et propter iniquitates eorum traditus est. Lætare sterilis, quæ non paris; erumpe, et clama, quæ non parturis; quia multi filii desertæ, quam ejus quæ habet virum. Dixit enim Dominus: Dilata locum tabernaculi tui et tentorium tuorum; sige, ne parcas, protende funiculos tuos; et palos tuos confortata; a dextris et sinistris dilata. Et semen tuum possidebit gentes: et civitates desertas habitare facies. Noli timere, quia confusa es, neque confundaris, quia exprobratum tibi est. Confusionem enim æternam oblivisceris; et opprobrii viduitatis tuæ memor non eris ultra; quia Dominus fecit nomen sibi, et qui eruit te, ipse Deus Israel omni terræ vocabitur. Tanquam mulierem derelictam et pusillanimum vocavit te Dominus, quasi mulierem ab adolescentia odio habitam ⁵⁹.

σε αὐτὸς Θεὸς Ἰσραὴλ πάση τῇ γῆ κληθήσεται. Ὡς κληχὲ σε ὁ Κύριος, ὡς γυναῖκα ἐκ νεότητος μεμισσημένην.

14. *Justitia non in ritibus judaicis posita, sed in conversione cordis per Christum in baptismo data.* — Itaque per lavacrum pœnitentiæ et cognitionis Dei, quod pro peccatis populorum Dei institutum est, ut clamat Isaias, nos credidimus: et testamur ipsum illud ab eo prænuntiatum baptisma, quod solum pœnitentes expiare potest, hanc esse aquam vitæ. Quas autem vobis fodistis cisternas, eæ contritæ, æ vobis prorsus inutiles. Quæ enim utilitas illius baptismi, ex quo caro ac solum corpus splendeat? Baptizetur anima vestra ab iracundia et avaritia, ab invidia et odio; et ecce corpus purum est. Hanc enim habent panes azymi significationem, ut ne vetera mali fermenti opera peragatis. Vos autem

⁵⁹ Isa. LII, 10, usque ad finem, LIII per totum, LIV, 4-6.

(27) Ἐὰν δῶται. Sic etiam in *Apol.* I, 51: sed in utroque loco habent nostri codices mss. ἔὰν δῶτε, quod a R. Stephano immutatum fuit, rejecta ad calcem lectione codicum mss.

(28) Τῶν ἀυλαίων. Habet uterque codex ἀυλείων, sed ad marginem legitur et ad calcem editionis R. Stephani ἀυλαίων σου πῆξον, μή. Habent etiam omnes editi nostri καὶ τὰς δέξεις τῶν ἀυλείων σου. Atque illud quidem, τὰς δέξεις, Cappellus e margine in textum a Justino inductum putat; sed

τὸ κεκακῶσθαι οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ· ὡς πρῶτον εἰς σφαγὴν ἤχθη, καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείροντος ἀφώνος, οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα αὐτοῦ. Ἐν τῇ ταπεινώσει αὐτοῦ ἡ κρίσις αὐτοῦ ἤρθη. Τὴν δὲ γενεάν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; Ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ. Ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤκει εἰς θάνατον. Καὶ δόσω τοὺς πονηροὺς ἀντὶ τῆς ταφῆς αὐτοῦ, καὶ τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ· ὅτι ἀνομίαν οὐκ ἐποίησε, καὶ οὐχ εὐρέθη δόλος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ. Καὶ Κύριος βούλεται καθαρῶσαι αὐτὸν τῆς πληγῆς. Ἐὰν δῶται (27) περὶ τῆς ἀμαρτίας, ἡ ψυχὴ ὑμῶν ἕψεται σπέρμα μακρόβιον. Καὶ βούλεται Κύριος ἀφελεῖν ἀπὸ τοῦ πόνου τῆς ψυχῆς αὐτοῦ, δεῖξαι αὐτῷ φῶς, καὶ πλάσαι τῇ συνέσει, δικαιοῦσαι δίκαιον εὐ δουλεύοντα πολλοῖς. Καὶ τὰς ἀμαρτίας ἡμῶν αὐτὸς ἀνοίσει· διὰ τοῦτο αὐτὸς κληρονομήσει πολλοὺς, καὶ τῶν ἰσχυρῶν μεριεῖ σκύλα, ἀνθ' ὧν παρεδόθη εἰς θάνατον ἡ ψυχὴ αὐτοῦ· καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις ἐλογίσθη, καὶ αὐτὸς ἀμαρτίας πολλῶν ἀνήνεγκε, καὶ διὰ τὰς ἀνομίας αὐτῶν παρεδόθη. Εὐφράνθητι, στεῖρα ἡ οὐ τίχτουσα, ῥῆξον καὶ βόησον, ἡ οὐκ ᾠδίνουσα· ὅτι πολλὰ τὰ τέκνα τῆς ἐρήμου μᾶλλον ἢ τῆς ἐχούσης τὸν ἄνδρα. Εἶπε γὰρ Κύριος· Πλάτυνον τὸν τόπον τῆς σκηνῆς σου καὶ τῶν αὐλαίων (28) σου· πῆξον, μὴ φείση, μακρυνον τὰ σχοινίσματά σου, καὶ τοὺς πασσάλους σου κατίσχυσον· εἰς τὰ δεξιὰ καὶ εἰς τὰ ἀριστερὰ ἐκπέτασον, καὶ τὸ σπέρμα σου ἔθνη κληρονομήσει, καὶ πόλεις ἡρημωμένας κατοικίεις. Μὴ φοβοῦ, ὅτι κατησχύνθη, μηδὲ ἐντραπήσῃ, ὅτι ᾠνειδίσθη· ὅτι αἰσχύνην αἰώνιον ἐπιλήσῃ, καὶ ὄνειδος τῆς χηρείας σου οὐ μνησθήσῃ· ὅτι Κύριος ἐποίησεν ὄνομα ἑαυτῷ (29), καὶ ὁ βυσάμενός

γυναῖκα (30) καταλειμμένην καὶ ὀλιγόψυχον, κέ-

14. Διὰ τοῦ λουτροῦ οὖν τῆς μετανοίας καὶ τῆς γνώσεως τοῦ Θεοῦ, ὃ ὑπὲρ τῆς ἀνομίας τῶν λαῶν τοῦ Θεοῦ γέγονεν, ὡς Ἡσαΐας βοᾷ, ἡμεῖς ἐπιστεύσαμεν, καὶ γνωρίζομεν ὅτι τοῦτ' ἐκεῖνο ὃ προηγόρευε τὸ βάπτισμα, τὸ μόνον καθαρῶσαι τοὺς μετανοήσαντας δυνατόν, τοῦτό ἐστι τὸ ὕδωρ τῆς ζωῆς. Οὓς δὲ ὑμεῖς ὠρύξατε λάκκους ἑαυτοῖς, συντετριμμένοι εἰσὶ καὶ οὐδὲν ὑμῖν χρήσιμοι. Τί γὰρ ὄφελος ἐκείνου τοῦ βαπτίσματος, ὃ τὴν σάρκα καὶ μόνον τὸ σῶμα φαιδρύνει; Βαπτίσθητε τὴν ψυχὴν ἀπὸ ὀργῆς καὶ ἀπὸ πλεονεξίας, ἀπὸ φθόνου, ἀπὸ μίσους· καὶ ἰδοὺ τὸ σῶμα καθαρὸν ἐστί. Τοῦτο γὰρ ἐστί τὸ σύμβολον τῶν ἀζύμων, ἵνα μὴ τὰ παλαιὰ τῆς κακῆς ζύμης ἔργα πράττετε. Ὑμεῖς δὲ πάντα σαρκικῶς νενοήκατε, καὶ

Thirlbins hanc lectionem defendit, et cum Justino Isaiam Curterii, Hieronymum, et Aldina et Complutensia Biblia monet consentire. Sed tamen has voces expunxi, quia desunt in mss. codicibus, nec satis graves videntur fuisse causæ, cur eas R. Stephanus in contextum reciperet.

(29) Κύριος ἐποίησεν ὄνομα ἑαυτῷ. Biblia: Κύριος ὁ ποιῶν σε, Κύριος Σαβαὼθ ὄνομα αὐτῷ.

(30) Ὡς γυναῖκα. Biblia: Οὐχ ὡς γυναῖκα-οὐδ' ὡς γυναῖκα.

ἡγεῖσθε εὐσέβειαν, ἐὰν τοιαῦτα ποιῶντες τὰς ψυχὰς ἁμαρτωλοὶ ᾖτε δόλου καὶ πάσης κακίας ἀπλῶς. Διὸ καὶ μετὰ τὰς ἐπτὰ ἡμέρας τῶν ἀζυμοφαγιῶν, νέαν ζύμην (31) φυρᾶσαι ἑαυτοῖς ὁ Θεὸς παρήγγειλε, τουτέστιν ἄλλων ἔργων πρᾶξιν, καὶ μὴ τῶν παλαιῶν καὶ φαύλων τὴν μίμησιν. Καὶ ὅτι τοῦτο ἐστὶν ὁ ἀξιῶν ὑμᾶς οὗτος ὁ καινὸς νομοθέτης, τοὺς προλελεγμένους ὑπ' ἐμοῦ λόγους πάλιν ἀνιστορήσω, μετὰ καὶ τῶν ἄλλων τῶν παραλειφθέντων. Εἴρηνται δὲ ὑπὸ τοῦ Ἡσαίου οὕτως· « Εἰσακούσατέ μου, καὶ ζήσεται (32) ἡ ψυχὴ ὑμῶν, καὶ διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσα τοῦ Δαβὶδ τὰ πιστά. Ἴδου μαρτύριον αὐτὸν ἔθνεσι δέδωκα, ἄρχοντα καὶ προστάσσοντα ἔθνεσιν. Ἔθνη ἃ οὐκ οἶδασί σε, ἐπικαλέσονται σε· καὶ λαοὶ οἳ οὐκ ἐπίστανται σε καταφεύξονται, ἕνεκεν τοῦ Θεοῦ σου τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ, ὅτι ἐδόξασέ σε. Ζητήσατε τὸν Θεόν· καὶ ἐν τῷ εὐρίσκειν αὐτὸν, ἐπικαλέσασθε, ἡνίκα ἂν ἐγγίξῃ ὑμῖν. Ἀπολιπέτω ὁ ἀσεβὴς τὰς ὁδοὺς αὐτοῦ, καὶ ἀνὴρ ἀνομος τὰς βουλάς αὐτοῦ, καὶ ἐπιστραφήτω ἐπὶ Κύριον, καὶ ἐλεηθήσεται, ὅτι ἐπὶ πολὺ ἀφῆσει τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν. Οὐ γὰρ εἰσὶν αἱ βουλαὶ μου ὡσπερ αἱ βουλαὶ ὑμῶν, οὐδὲ αἱ ὁδοὶ μου ὡσπερ αἱ ὁδοὶ ὑμῶν· ἀλλὰ ὅσον ἀπέχει ὁ οὐρανὸς ἀπὸ τῆς γῆς, τοσοῦτον ἀπέχει ἡ ὁδός μου ἀπὸ τῆς ὁδοῦ ὑμῶν, καὶ τὰ διανοήματα ὑμῶν ἀπὸ τῆς διανοίας μου. Ὡς γὰρ ἂν καταβῇ χιὼν ἢ ὑετὸς ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καὶ οὐκ ἀποστραφήσεται ἕως ἂν μεθύσῃ τὴν γῆν, καὶ ἐκτέκη, καὶ ἐκβλαστήσῃ, καὶ δῶ σπέρμα τῷ σπείραντι (34), καὶ ἄρτον εἰς βρώσιν, οὕτως ἔσται τὸ ῥῆμά μου ὃ ἂν ἐξέλθῃ ἐκ τοῦ στόματός μου. Οὐ μὴ ἐπιστραφῇ (35) ἕως ἂν συντελεσθῇ πάντα ὅσα ἠθέλησα, καὶ εὐοδώσω τὰ ἐντάλματά μου. Ἐν γὰρ εὐφροσύνῃ ἐξελεύσεσθε, καὶ ἐν χαρᾷ διδαχθήσεσθε (36). Τὰ γὰρ ὄρη καὶ οἱ βουνοὶ ἐξαλοῦνται προσδεχόμενοι ὑμᾶς, καὶ πάντα τὰ ξύλα τῶν ἀγρῶν ἐπικροτήσῃ τοῖς κλάδοις· καὶ ἀντὶ τῆς στοιβῆς ἀναθήσεται κυπάρισσος, ἀντὶ δὲ τῆς κονύζης ἀναθήσεται μυρσίνη. Καὶ ἔσται Κύριος εἰς ὄνομα καὶ εἰς σημεῖον αἰώνιον, καὶ οὐκ ἐκλείψει. » Τῶν τε λόγων τούτων καὶ τοιούτων εἰρημένων ὑπὸ τῶν προφητῶν, ἔλεγον, ὦ Τρύφων, οἱ μὲν εἴρηνται εἰς τὴν πρώτην παρουσίαν τοῦ Χριστοῦ, ἐν ᾗ καὶ ἄτιμος καὶ ἀειδὴς καὶ θνητὸς φανήσεσθαι κηρυγμένος ἐστίν· οἱ δὲ εἰς τὴν δευτέραν αὐτοῦ παρουσίαν, ὅτε ἐν ὄξῃ καὶ ἐπάνω τῶν νεφελῶν παρέσται, καὶ ὄψεται ὁ λαὸς ὑμῶν καὶ γνωριεῖ εἰς ὃν ἐξεκέντησαν, ὡς Ὡσηὲ (37), εἰς τῶν δώδεκα προφητῶν, καὶ Δανιὴλ προεῖπον, εἰρημένοι (37') εἰσὶ.

15. Καὶ τὴν ἀληθινὴν οὖν τοῦ Θεοῦ νηστείαν μάθε-

⁶⁰ Isa. LV, 3 usque ad finem.

(31) *Νέαν ζύμην*. Frustra quaerit eruditus vir Samuel Jebb ubinam Justinus in Scripturis legerit, præceptum fuisse ut novum fermentum adhiberetur post septem dies azymorum. Cum præcepisset Deus, ut fermentum ex omnibus sinibus Judæorum per septem dies removeretur, nonne hoc præcepto aliud continebatur, ut post dies azymorum novo fermento uterentur?

(32) *Εἰσακούσατέ*. Supra n. 12: Ἀκούσατέ μου τοὺς λόγους. Utramque lectionem Justino tribuere malim, quam ultra sit præferenda examinare.

(33) *Καὶ ζήσεται*. Addunt editiones Paris. ἐν ἀγ-

A omnia carnali modo intelligitis, ac pietatem præstatis esse, si, dum hæc facitis, dolo animi vestri et omni prorsus nequitia cumulati sint. Quomolrem præcepit Deus, ut postquam septem diebus azymos panes comedistis, novum vobis fermentum subigeretis, hoc est aliorum operum effectiorem, non veterum et malorum imitationem. Ut autem pateat illud ipsum esse, quod a vobis novus hic legislator postulat; recitata a me verba iterum referam cum aliis, quæ prætermissa fuerant. Sic autem ab Isaia proferuntur: « Exaudietis me; et vivet in bonis anima vestra, et constituam vobis testamentum æternum, sancta David fidelia. Ecce testimonium gentibus dedi eum, principem et præcipientem gentibus. Gentes quæ nesciunt te, invocabunt te: et populi qui ignorant te, ad te confugient; propter Deum tuum sanctum Israelis, quia glorificavit te. Quærite Deum, et in inveniendolo eum, invocate, quando vobis appropinquaverit. Relinquat impius vias suas, et vir iniquus cogitationes suas, et convertatur ad Dominum, et misericordiam consequetur; quia multum dimittet peccata vestra. Neque enim sunt cogitationes meæ, sicut cogitationes vestræ, neque viæ meæ sicut viæ vestræ; sed quantum abest cælum a terra, tantum abest via mea a via vestra, et cogitationes vestræ a mente mea. Quomodo enim si descendat nix aut pluvia de cælo, et non revertatur, donec inebriet terram, et producere ac germinare faciat, et det semen seminanti, et panem ad comedendum; sic erit verbum meum, quod exierit de ore meo; non revertetur, donec compleat quæ volui, et prospera fecero præcepta mea. In lætitia enim egrediemini, et in gaudio docebimini. Montes enim et colles exsurgent expectantes vos; et omnia ligna agrorum applaudent ramis. Et pro stœba ascendet cyparissus; et pro conyza ascendet myrtus. Et erit Dominus in nomen et, in signum sempiternum, et non deficiet⁶⁰. » Ex his et aliis ejusmodi prophetarum dictis, o Trypho, aiebam, alia in primum Christi adventum dicta sunt, in quo ingloriam et informem et mortalem speciem habiturus prædicatur; alia in alterum ejus adventum, cum in gloria ex nubibus aderit, videbitque populus vester, et agnoscat, in quem pupugerunt, quemadmodum Osee unus duodecim prophetarum et Daniel prædixerunt.

15. *Verum jejunium in quo positum.* — Verum

θοῖς, quod nec in mss. nec apud R. Stephan. legitur.

(34) *Σπείραντι*. Rectius, nisi fallor, apud LXX σπείροντι THIRLB.

(35) *Ἀποστραφῇ* ed. Ienensis, juxta codd. mss.

(36) *Διδαχθήσεσθε*. Vitiose et corrupte pro διχθήσεσθε (*deducemini*). PERIONIS.

(37) *Ὡσηέ*. Lapsu memoriae Osee pro Zacharia.

(37') *Εἰρημένοι*. In mss. et editis absurde præmittitur καί, siquidem hæc verba, εἰρημένοι εἰσὶ, pendeant ab antecedentibus illis, οἱ δὲ εἰς, etc. EDIT. PATROL.

Igitur Dei jejunium discite observare, quemadmodum ait Isaias, ut Deo placeatis. Ita autem exclamat Isaias : « Clama in fortitudine, et ne parcas ; quasi tuba exalta vocem tuam, et annuntia generi meo peccata eorum, et domui Jacob iniquitates eorum. Me de die in diem quærent, et scire vias meas volunt, quasi gens, quæ justitiam fecerit, et iudicium Dei non dereliquerit. Petunt me nunc iudicium justum, et appropinquare Deo cupiunt, dicentes : Quare jejunavimus et non vidisti ? Humiliavimus animas nostras, et non cognovisti ? In diebus enim jejuniorum vestrorum invenitis voluntates vestras, et omnes subjectos vobis cæditis : ecce ad lites et iurgia jejunatis et percutitis pugnis humilem ; ut quid mihi jejunatis, ut hodie, ut audiatur in clamore vox vestra ? Non hoc jejunium elegi, ut in die humiliet homo animam suam. Neque, si incurvaveris, quasi circum, collum tuum, et saccum et cinerem substraveris ; nec sic vocabitis jejunium et diem acceptum Domino. Non tale jejunium elegi, dicit Dominus. Sed solve omnem colligaturam iniquitatis ; dissolve obligationes violentorum contractuum ; dimitte fractos in remissionem, et omnem syngrapham iniquam discerpe. Frange esurienti panem tuum, et pauperes sine tecto induc in domum tuam ; si videris nudum, operi ; et domesticos seminis tui ne despexeris. Tunc erumpet matutinum lumen tuum, et vestimenta tua cito orientur, **116** et præibit in conspectu tuo justitia tua, et gloria Dei circumdabit te. Tum clamabis, et Deus exaudiet te ; adhuc loquente te dicet : Ecce adsum. Si abstuleris a te colligationem, et manuum complicationem, et verbum murmurationis, et dederis esurienti panem ex anima tua, et animam humiliatam saturaveris, tunc oriatur in tenebris lumen tuum, et tenebræ tuæ erunt sicut meridies, et erit Deus tuus tecum semper, et impleberis, sicut desiderat anima tua ; et ossa tua pinguescent, et erunt ut hortus inebriatus, et fons undæ, aut terra cui aquæ non deficiunt ⁶¹. » Circumcidamini igitur præputio cordis vestri, quemadmodum divinæ Scripturæ his omnibus verbis postulant.

⁶¹ Isa. LVIII, 1-11.

(38) Ἰδοὺ εἰς κρίσεις. Sic etiam tres interpretes, Aquila, Theodotion et Symmachus, et codex Alexandrinus, et editio Aldina et Complutensis. LXX : εἰ εἰς κρίσεις. THIRLBIUS.

(39) Καὶ ἡμέραν. Hæc desunt apud LXX.

(40) Ἰμάτια. Sic habent codices mss. Sed R. Stephanus posuit ἰάματα, recte id quidem et accurate, si vera Scripturæ et germana lectio quæretur ; sed si hoc tantummodo considerandum nobis iudicemus, quomodo Justinus legerit, cur ei vereamur ejusmodi lectionem attribuire, quam Tertullianus, Cyprianus, Ambrosius et Augustinus secuti sunt, ut observavit Nobilius ? Eo autem libentius crediderim Justinum ita legisse, ut habent nostri codices mss. quod interdum hanc vocem, ἰμάτια, eo sensu usurpet, qui huic loco conveniat. Calumnias Christianis afflictas vocat περιβλήμα πονηρόν, Apol. II,

α τε νηστεύειν, ὡς Ἡσαίας φησὶν, ἵνα τῷ Θεῷ εὐαρεστῆτε. Κέκραγε δὲ Ἡσαίας οὕτως : « Ἀναβόησον ἐν ἰσχύϊ, καὶ μὴ φείσῃ ὡς σάλπιγγι ὑψώσον τὴν φωνήν σου, καὶ ἀνάγγειλον τῷ γένει μου τὰ ἀμαρτήματα αὐτῶν, καὶ τῷ οἴκῳ Ἰακώβ τὰς ἀνομίας αὐτῶν. Ἐμὲ ἡμέραν ἐξ ἡμέρας ζητοῦσι, καὶ γινῶναι τὰς ὁδοὺς μου ἐπιθυμοῦσιν ὡς λαὸς δικαιοσύνην πεποιθὼς, καὶ κρίσιν Θεοῦ οὐκ ἐγκαταλελοιπώς. Αἰτοῦσέ με νῦν κρίσιν δικαίαν, καὶ ἐγγίξιν Θεῷ ἐπιθυμοῦσι, λέγοντες, Τί ὅτι ἐνηστεύσαμεν, καὶ οὐκ εἶδες ; ἐταπεινώσαμεν τὰς ψυχὰς ἡμῶν, καὶ οὐκ ἔγνωσ ; Ἐν γὰρ ταῖς ἡμέραις τῶν νηστειῶν ὑμῶν εὐρίσχετε τὰ θελήματα ὑμῶν, καὶ πάντα τοὺς ὑποχειρίους ὑμῶν ὑπονύσσετε. Ἰδοὺ εἰς κρίσεις (38) καὶ μάχας νηστεύετε, καὶ τύπτετε πυγμαῖς ταπεινόν. Ἴνα τί μοι νηστεύετε, ὡς σήμερον, ἀκουσθῆναι ἐν κραυγῇ τὴν φωνὴν ὑμῶν ; Οὐ ταύτην τὴν νηστείαν ἐγὼ ἐξελεξάμην, καὶ ἡμέραν ταπεινοῦν ἄνθρωπον τὴν ψυχὴν αὐτοῦ. Οὐδ' ἂν κάμψης ὡς κρίκον τὸν τράχηλόν σου, καὶ σάκκον καὶ σποδὸν ὑποστρώσης, οὐδ' οὕτω καλέσετε νηστείαν καὶ ἡμέραν (39) δεκτὴν τῷ Κυρίῳ. Οὐχὶ τοιαύτην νηστείαν ἐγὼ ἐξελεξάμην, λέγει Κύριος ἄλλὰ λύε πάντα σύνδεσμον ἀδικίας, διάλυε στραγγαλιὰς βιαίων συναλλαγμάτων, ἀπόστειλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει, καὶ πᾶσαν συγγραφὴν ἀδικῶν διάσπα. Διάθρυπτε πεινῶντι τὸν ἄρτον σου, καὶ πτωχοὺς ἀστέγους εἰσάγαγε εἰς τὸν οἶκόν σου ἕαν ἴδῃς γυμνόν, περίβαλλε, καὶ ἀπὸ τῶν οικείων τοῦ σπέρματός σου οὐχ ὑπερόψει. Τότε βαγῆσεται πρῶϊμον τὸ φῶς σου, καὶ τὰ ἱμάτια (40) σου ταχὺ ἀνατελεῖ καὶ προπορεύσεται ἔμπροσθέν σου ἡ δικαιοσύνη σου, καὶ ἡ δόξα τοῦ Θεοῦ περιστελεῖ σε. Τότε βοήσῃ, καὶ ὁ Θεὸς εἰσακούσεταιί σου ἔτι λαλοῦντός σου, ἔρει Ἰδοὺ πάρειμι. Ἐὰν δὲ ἀφέλῃς ἀπὸ σοῦ σύνδεσμον καὶ χειροτονίαν, καὶ ῥῆμα γογγυσμοῦ, καὶ διδῶς πεινῶντι τὸν ἄρτον σου ἐκ ψυχῆς, καὶ ψυχὴν τεταπεινωμένην ἐμπλήσης, τότε ἀνατελεῖ ἐν τῷ σκότει τὸ φῶς σου, καὶ τὸ σκότος σου ὡς μεσημβρία, καὶ ἔσται ὁ Θεός σου μετὰ σοῦ διαπαντός, καὶ ἐμπλησθήσῃ καθὰ ἐπιθυμεῖ ἡ ψυχὴ σου, καὶ τὰ ὀστέα σου πιανθήσονται, καὶ ἔσται ὡς κῆπος μεθύων, καὶ πηγὴ ὕδατος, ἢ γῆ ἣ Ἰμὴ ἐξέλιπεν ὕδωρ. » Περιτέμεσθε οὖν τὴν ἀκροβυστίαν τῆς καρδίας ὑμῶν, ὡς οἱ λόγοι τοῦ Θεοῦ (41) διὰ πάντων τούτων τῶν λόγων ἀξιοῦσι.

D n. 12 ; infra num. 116, peccata et pravas actiones hoc nomine apud Zachariam designari ait. Quinetiam ibidem vestimenta munda, quibus Jesus summus Sacerdos indutus fuit, gloriosam corporum resurrectionem videtur interpretari, quemadmodum Tertullianus his Isaïæ verbis, « et vestimenta citius orientur, » corporum resurrectionem significari existimavit, lib. De resur. c. 27. Sed si Justinus, qui Græcis codicibus utebatur, legit ἰμάτια, Latinorum interpretum error, qui « vestimenta » hic reddidere, non tam ex intercedente inter ἰάματα et ἰμάτια similitudine, ut docet ad hunc locum Hieronymus, quam ex codicum vitio repetendus.

(41) Ὡς οἱ λόγοι τοῦ Θεοῦ. « De depravatione hujus loci nulla dubitatio esse potest, » inquit eruditus Londinensis editor, qui, « si quis audacior criticus pro λόγοι legeret προφήται, non magnopere

16. Καὶ διὰ Μωϋσέως κέκραγεν ὁ Θεὸς αὐτὸς, οὐ- A
τως λέγων· « Καὶ περιτεμεῖσθε τὴν σκληροκαρδίαν
ὑμῶν, καὶ τὸν τράχηλον οὐ σκληρυνεῖτε ἔτι. Ὁ γὰρ
Κύριος ὁ Θεὸς ὑμῶν, καὶ Κύριος τῶν κυρίων, Θεὸς
μέγας καὶ ἰσχυρὸς καὶ φοβερός· ὅστις οὐ θαυμάζει
πρόσωπον, οὐδὲ μὴ λάβῃ δῶρον. » Καὶ ἐν τῷ Λευι-
τικῷ· « Ὅτι παρέβησαν καὶ ὑπερεῖδόν με, καὶ ὅτι
ἐπορεύθησαν ἐναντίον μου πλάγιος, καὶ ἐγὼ ἐπορεύ-
θην μετ' αὐτῶν πλαγίως, καὶ ἀπολώ αὐτοὺς ἐν τῇ γῆ
τῶν ἐχθρῶν αὐτῶν. Τότε ἐντραπήσεται ἡ καρδία ἡ
ἀπερίτμητος αὐτῶν. » Ἡ γὰρ ἀπὸ Ἀβραάμ κατὰ
σάρκα περιτομή εἰς σημεῖον ἐδόθη· ἵνα ἦτε ἀπὸ τῶν
ἄλλων ἐθνῶν καὶ ἡμῶν ἀφωρισμένοι· καὶ ἵνα μόνοι
πάθητε ἃ νῦν ἐν δίκῃ πάσχετε· καὶ ἵνα γένωνται αἱ
χωραὶ ὑμῶν ἔρημοι, καὶ αἱ πόλεις πυρίκαυστοι, καὶ
τοὺς καρποὺς ἐνώπιον ὑμῶν κατεσθίωσιν ἄλλότριοι, B
καὶ μηδαὶς ἐξ ὑμῶν ἐπιβαίνη εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ (42).
Οὐ γὰρ ἐξ ἄλλου τινὸς γνωρίζεσθε παρὰ τοὺς
ἄλλους ἀνθρώπους, ἢ ἀπὸ τῆς ἐν σαρκὶ ὑμῶν περι-
τομῆς (43). Οὐδεὶς γὰρ ὑμῶν, ὡς νομίζω, τολμήσει εἰ-
πεῖν, ὅτι μὴ καὶ προγνώστης τῶν γίνεσθαι μελλόν-
των ἦν καὶ ἔστιν ὁ Θεὸς, καὶ τὰ ἄξια ἐκάστῳ προε-

⁶¹ Deut. x, 16, 17. ⁶² Levit. xxvi, 40, 41.

repugnaturum se declarat. » Sed tamen rejecta hac
liberiori emendandi ratione legendum opinatur, Ὡς
ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ ἄξιός. Equidem cur hunc contex-
tum vir doctissimus immutatum velit, non facile
intelligo, nec ipse rationes suas afferendas duxit.
Cur autem nihil immutandum sit, facilius mihi
perspicere videor. Apud Justinum ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ
sæpe significat Verbum Dei et Filium, sæpe Scri- C
pturam sacram, aut aliquod Scripturæ testimonium.
Hoc autem loco οἱ λόγοι τοῦ Θεοῦ sunt ipsa Dei suo
nomine loquentis verba, quia videlicet in testimo-
niis a Justino allatis non propheta loquitur, sed
ipse Deus. Infra n. 28, testimonium, in quo Deus
ipse loquitur, appellatur a Justino αὐτοῦ ῥήματα
τοῦ Θεοῦ. Docet Justinus *Apol.* 1, n. 36, necessa-
rium esse ad Scripturæ intelligentiam diligenter
attendere quibusnam locis ipse Deus loquatur, qui-
busnam prophetæ aut aliæ personæ. Nul' ergo
contextus nostri emendandi causa.

(42) *Ἐπιβαίτη εἰς τὴν Ἱερουσαλήμ.* Ex hi. patet
quanta adhiberetur diligentia in ea lege observan-
da, quæ a Justino *Apol.* 1, n. 47, commemorata, Judæos
ingressu Hierosolymorum prohibebat, aut ingressus
pretium mortem decernebat. Sed tamen de hujus
legis severitate videtur aliquid deinceps remissum
fuisse. Nam ex *Itinerario Burdigalensi* (et *orat.* 12
Gregorii Naz. et Hieronymo *in cap.* 1. *Sophon.* di-
scimus Judæis quarto sæculo, semel in anno in-
tronum Hierosolymitani soli concessum fuisse, quod
quidem non videntur impetraturi fuisse suspiciosi-
simis illis secundi sæculi temporibus, cum « nec
advenarum jure terram patriam saltem vestigio,
ut ait Tertullianus *Apol.* 16, salutare, nec patrium
solum vel ex longinquo, ut ait Aristo Pellæus apud
Euseb. *Hist.* lib. iv, c. 6, prospicere » liceret.
Aliud est in quo lenius cum eis actum videtur
fuisse. Testatur enim Aristo Pellæus eos etiam re-
gione circum Hierosolymam sita penitus exclusos
fuisse. Τὸ πᾶν ἔθνος ἐξ ἐκείνου καὶ τῆς περὶ τὰ
Ἱεροσόλυμα γῆς πάμπαν ἐπιβαίνειν εἴργεται... ὡς
ἂν μηδ' ἐξ ἀπόπτου θεωροῖεν τὸ πάτριον ἔδαφος.
Ait etiam Tertullianus *adv. Jud.* cap. 13 « nem-
nem de genere Israel in civitate Bethleem reman-
sisse, » ac interdictum esse « ne in continuo ipsius
regionis demoretur quisquam Judæorum, » eisque

16. *Circumcisio in signum data, ut Judæi pelle-*
rentur ob scelera in Christum et Christianos com-
missa. — Per Moysen quoque Deus ipse sic clamat :
« Et circumcidemini duritiem cordis vestri : et
cervicem non indurabitis. Quia Dominus Deus
vester, ipse est Dominus dominorum, Deus magnus
et fortis, et terribilis, qui non admiratur perso-
nam, neque accipiet munus ». » Et in Levitico :
« Quoniam prævaricati sunt, et despexerunt me ;
et quoniam ambulaverunt ex adverso mihi ad sini-
stram ; ambulavi et ipse cum eis sinistre. Et per-
dam eos in terra inimicorum eorum. Tunc con-
fundetur cor eorum incircumcisum ». » Hæc enim
ab Abrahamo accepta secundum carnem circumci-
sio in signum data est, ut ab aliis gentibus et a
nobis discreti sitis, et soli patiamini, quæ nunc
merito patimini ; atque ut regiones vestræ in soli-
tudinem redigantur, et civitates in ignes considant,
frugesque vestras inspectantibus vobis alieni con-
sumant, nec quisquam vestrum Hierusalem ascen-
dat. Nulla enim re alia a cæteris hominibus digno-
scimini, nisi vestra in carne **117** circumcissione.

terram suam « de longinquo oculis tantum videre
permissum. » Ejusmodi testimonia nonnulli de tota
Palaestina acceperunt ; quibus equidem non assen-
tior ; sed certe de regione Bethleemica accipi de-
bent. At Judæos quarto sæculo Bethleemi fuisse
discimus ex his Hieronymi verbis, *epist.* 41, *ad*
Pammach. et Oceanum : « Veni rursus Hierosoly-
mam, inquit, et Bethleem. Quo labore, quo pretio
Bar-aninam nocturnum habui præceptorem ? Time-
bat enim Judæos et mihi alterum exhibebat Nicode-
mum. » Vid. *adv. Vigilant.* sub finem. Cum Hier-
onymo consentire Hilarius videtur, qui de Judæis
ait *in Psal.* LVIII, n. 12 : « Amissa civitate, templo-
que deserto, et secundum Romani regis edicta, cir-
cumeuntes tantum, non etiam ineuntes civitatem
lames eos... afficiet. »

(43) *Ἀπὸ τῆς ἐν σαρκὶ ὑμῶν περιτομῆς.* Eo
attentius consideranda hæc sancti martyris sen-
tentia, quod sæpe in hoc *Dialogo* repetitur. Ignora-
tionem et infirmitatem Deo Judæorum allingebant
hæretici, ut videre est apud Iren. lib. iv, c. 4, ob
eversam Hierosolymam et Mosaicæ legis instituta ad
perniciem Judæorum conversa. Contra Justinus Dei
providentiam in hoc maxime admiratur, quod cum
pleraque instituta alibi quam Hierosolymis obser-
vari non possent, ipsa circumcisio, quæ alibi ob-
servari poterat, aditum Judæis in hanc urbem præ-
cluderet. Circumcisionem institutam fuisse, ut Ju-
dæi ab aliis gentibus secernerentur, scriptores
plurimi dixere. Sed quod institutam dicit Justinus,
ut hæc nota distincti punirentur, id Tertullianus
imitatur in libro *adv. Jud.* cap. 3 : « Dari enim
habebat, inquit, circumcisio, sed in signum ; unde
Israel in novissimo tempore dignosci haberet,
quando secundum sua merita in sanctam civitatem
ingredi prohiberetur.... Hæc igitur Dei providen-
tia fuit, dandi circumcisionem Israel in signum
unde dignosci posset, cum adventet tempus, quo
meritis suis supra dictis in Hierusalem admitti
prohiberetur. » Forte in eandem sententiam ac-
cipi debet quod ait Irenæus lib. iv, cap. 16, cir-
cumcisionem in signo datam, « ut cognoscibile
perseveret genus Abrahamæ. » Vid. lib. III, c. 12,
n. 11.

Neminem enim vestrum fore arbitror, qui negare audeat præscium esse et fuisse futurorum Deum, ac digna cuique præmia præparare. Recte igitur et merito hæc vobis evenerunt. Occidistis enim justum et ante eum prophetas ejus; et nunc eos, qui sperant in illum et in summum Regem et creatorem universorum Deum, a quo missus est, aspernamini et quantum in vobis est afficitis contumelia, diris voventes in synagogis vestris eos qui in Christum credunt. Neque enim ea vobis adest potestas, ut manus nobis inferatis, propter eos qui nunc rerum potiuntur; quoties autem adfuit, rem confecistis. Propterea Deus ad vos clamat per Isaiam prophetam, his verbis: « Videte quomodo periit justus, et nemo considerat. A facie iniquitatis sublatus est justus. Erit in pace sepultura ejus; sublatus est e medio. Vos autem huc prodite, filii iniqui, semen adulterorum et filii fornicariæ. In quo lusistis, et laxastis ⁴⁴? »

17. *Judæi miserunt in totam orbem qui Christianis crimina affingerent.* — Non enim injuriæ nobis et Christo illatæ tanta in aliis gentibus culpa residet, quanta in vobis, qui illis etiam anticipatæ de justo et de nobis, qui ab eo orti sumus, malæ opinionis auctores estis. Postquam enim solum illum inculpatum et justum hominem, cujus vulneribus sanantur, qui per eum ad Patrem accedunt, cruci affixistis; cum eum sciretis ex mortuis resurrexisse et in cælum ascendisse, ut prophetiæ futurum prædicebant, non modo pœnitentiam admis-

⁴⁴ Isa. LVII, 1-4.

(44) *Καταρώμενοι.* Vide infra num. 132.

(45) *Καὶ τοῦτο ἐπράξατε.* Eadem Judæis exprimat infra num. 133. et *Apol.* 1, num. 31. JEVB.

(46) *Καὶ οὐδεις ἐκδέχεται τῇ καρδίᾳ, καὶ ἄνδρες δίκαιοι αἴρονται, καὶ οὐδεις κατανοεῖ,* edit. Jenensis. Hæc verba, inquit D. Otto, in codd. mss. et editis non comparent, sed leguntur c. 140 et *Apol.* 1, c. 48. Et rectissime contendit Thirlbius illa a librario, non a Justino prætermissa esse; nempe errandi ansam dedit repetitum καὶ οὐδεις.

(47) *Ὅς κάκεινοις.* Sic mss. codices et R. Steph. Editiones Græco-Latinæ οἱ κάκεινοις. Legendum conjicit R. St. κάκείνης.

(48) *Προσχωροῦσιν.* Sic emendatum in editionibus Parisiensibus pro eo quod erat in mss. et apud R. Stephanum *προχωροῦσι*. Sic etiam infra D legitur n. 43, ut observavit Sylburgius.

(49) *Ὁὐ μόνον οὐ μετενόησατε.* Hunc Justini locum transtulit Eusebius in librum quartum *Historiæ* suæ cap. 18. Legitur autem in Eusebii contextu οὐ μόνον δὲ οὐ μετενόησατε, sed vetustissimus codex Colbertinus et duo Regii, quorum alter est etiam valde antiquus, habent οὐ μόνον δὲ μετενόησατε. Atque hæc quidem loquendi ratio cum nec inusitata Justino fuit, ut perspicui potest ex *Cohort.* num. 9, nec a grammaticorum observationibus absorta; qui unam negationem in ejusmodi locis idem interdum ac duas et apud Græcos et apud Latinos valere dixerunt; tum vero ex hac mss. codicum, præsertim vetustissimorum, auctoritate plurimum mihi videtur ponderis habere. Improbabile prorsus est secundam negationem, si a Justino et Eusebio adhibitam fuisset, expunctam a librariis fuisse ex codicibus, in quibus nunc non reperitur.

Α τοιμάζων. Καὶ ὑμῖν οὖν ταῦτα καλῶς καὶ δικαίως γέγονεν, ἀπεκτείνετε γὰρ τὸν δίκαιον, καὶ πρὸ αὐτοῦ τοὺς προφήτας αὐτοῦ· καὶ νῦν τοὺς ἐλπίζοντας ἐπ' αὐτὸν, καὶ τὸν πέμψαντα αὐτὸν παντοκράτορα καὶ ποιητὴν τῶν ὄλων Θεὸν ἀθετεῖτε, καὶ ὅσον ἐφ' ὑμῖν ἀτιμάζετε, καταρώμενοι (44) ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν τοὺς πιστεύοντας ἐπὶ τὸν Χριστόν. Οὐ γὰρ ἐξουσίαν ἔχετε αὐτόχειρες γενέσθαι ἡμῶν διὰ τοὺς νῦν ἐπικρατοῦντας. Ὅσακις δὲ ἂν ἐδυνήθητε, καὶ τοῦτο ἐπράξατε (45). Διὸ καὶ ἐμβροῦ ὑμῖν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Ἡσαίου λέγων· « Ἴδετε ὡς ὁ δίκαιος ἀπόλωτο, καὶ οὐδεις κατανοεῖ (46). Ἀπὸ γὰρ προσώπου τῆς ἀδικίας ἦρται ὁ δίκαιος. Ἔσται ἐν εἰρήνῃ ἡ ταφή αὐτοῦ, ἦρται ἐκ τοῦ μέσου. Ὑμεῖς προσηγάγετε ὧδε, υἱοὶ ἄνομοι, σπέρμα μοιχῶν καὶ τέκνα πόρνῆς. Ἐν τίνι ἐνετραφάτε, καὶ ἐπὶ τίνι ἠνοίξατε τὸ στόμα, καὶ ἐπὶ τίνι ἐχαλάσατε τὴν γλῶσσαν; »

super quem os aperuistis, et super quem linguam

17. Οὐχ οὕτως γὰρ τὰ ἄλλα ἔθνη εἰς ταύτην τὴν ἀδικίαν τὴν εἰς ἡμᾶς καὶ τὸν Χριστόν ἐνέχονται, ὅσον ὑμεῖς, οἷς κάκεινοις (47) τῆς κατὰ τοῦ δικαίου καὶ ἡμῶν τῶν ἀπ' ἐκεῖνου, κακῆς προλήψεως αἷτιοι ὑπάρχετε. Μετὰ γὰρ τὸ σταυρῶσαι ὑμᾶς ἐκείνον τὸν μόνον ἄμωμον καὶ δίκαιον ἄνθρωπον, δι' οὗ τῶν μωλώπων ἰασις γίνεται τοῖς δι' αὐτοῦ ἐπὶ τὸν Πατέρα προσχωροῦσιν (48), ἐπειδὴ ἐγνώκατε αὐτὸν ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀναθάντα εἰς τὸν οὐρανόν, ὡς αἱ προφητεῖαι προεμήνυον γενησόμενον, οὐ μόνον οὐ μετενόησατε (49) ἐφ' οἷς ἐπράξατε κακῶς (50),

At cur eam in codicibus, in quibus exstat, addiderint, in promptu causa est; nimirum quod eam ad sensum necessariam crederent. Hinc etiam codices, in quibus duæ negationes reperiuntur, inter se non consentiunt. Legitur enim in uno ex Regiis: οὐ μόνον δὲ οὐδὲ μετενόησατε. Videtur ergo germanissima esse hujus loci scriptura, οὐ μόνον δὲ μετενόησατε. Hæc δὲ sæpe apud Justinum redundat, ut observavimus initio *Apol.* 1. — «Ὁὐ μόνον... ἀπλῶς ἄνθρ. Justinii codd. mss. et editi: οὐ μόνον οὐ μετεν., Euseb. vulgo: οὐ μόνον δὲ οὐ. Maranus autem refert Eusebii codicem Colbertinum valde antiquum ejusdemque duo Regios, quorum alter vetustissimus (quibus adde Savilianum in bibliotheca Bodleiana hodie servatum; unus ex Regiis eodem Marano adnotante habet οὐ μόνον δὲ οὐδὲ μετεν.), præbere οὐ μόνον δὲ μετεν. Quare V. D. etiam apud martyrem ita legendum censuit eumque secutus Burton posterioris οὐ e textu Eusebiano expulit. Sed mutatio vix videtur necessaria. Non enim veri simile est, secundam illam negationem in diversissimis (Justinii et Eusebii) codd. mss., in quibus invenitur, a librariis additam fuisse. Insuper loquendi ratio οὐ μόνον οὐ passim invenitur; coll. v. c. locum simillimum c. 108, p. 333, C: οὐ μόνον οὐ μετενόησατε, ... ἀλλ', ὡς προεῖπον (sc. nostro loco), ἄνδρας χειρ. ἐκλεκτοὺς εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐπέμψατε κηρύσσοντας, ὅτι αἱρεσίς τις ἄθεος. . . . ἐγήγερται, etc. Verba οὐ μετεν., unam elliciant notionem: *abstinuistis a pœnitentia*; ἀλλὰ autem, cui καὶ recte non adjectum est, rem amplificat: *imo potius*. Cf. *Apol.* 1, c. 5. OTTO.

(50) *Κακῶς.* Sic Eusebius et Nicephorus et Rufinus. Ex sex Eusebii codicibus, quorum varia le-

ἀλλὰ ἀνδρας ἐκλεκτοὺς ἀπὸ Ἱερουσαλήμ ἐκλεξάμενοι (51) τότε ἐξεπέμψατε εἰς πᾶσαν τὴν γῆν, λέγοντες, αἵρεσιν ἄθεον (52) Χριστιανῶν πεφνηνέναι, καταλέγοντές τε (53) ταῦτα ἅπερ καθ' ἡμῶν οἱ ἀγνοοῦντες ἡμᾶς πάντες (54) λέγουσιν. Ὡστε οὐ μόνον ἑαυτοῖς ἀδικίας αἴτιοι ὑπάρχετε, ἀλλὰ καὶ τοῖς ἄλλοις ἅπασιν ἀπλῶς ἀνθρώποις· καὶ δικαίως βοᾷ Ἡσαίας· « Δι' ὑμᾶς τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσι. » Καί· « Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν, διότι βεβούλευνται βουλήν· πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες· Δῆσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι. Τοίνυν τὰ γενήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται. Οὐαὶ τῷ ἀνόμῳ· πονηρὰ, κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ, συμβῆσεται αὐτῷ. » Καὶ πάλιν ἐν ἄλλοις· « Οὐαὶ οἱ ἐπισπώμενοι τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν ὡς σχοινίῳ μακρῷ, καὶ ὡς ζυγοῦ ἱμάντι δαμάλεως τὰς ἀνομίας· οἱ λέγοντες, Τὸ τάχος αὐτοῦ ἐγγισάτω, καὶ ἐλθέτω ἡ βουλή τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ, ἵνα γινώμεν. Οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ πονηρὸν καλόν, καὶ τὸ καλὸν πονηρὸν (55)· οἱ τιθέντες τὸ φῶς σκότος, καὶ τὸ σκότος φῶς· οἱ τιθέντες τὸ πικρὸν γλυκὺ, καὶ τὸ γλυκὺ πικρὸν. » Κατὰ οὖν τοῦ μόνου ἀνόμου καὶ δικαίου φωτὸς τοῖς ἀνθρώποις πεμφθέντος παρὰ τοῦ Θεοῦ τὰ πικρὰ καὶ σκοτεινὰ (56) καὶ ἄδικα καταλεχθῆναι ἐν πάσῃ τῇ γῆ ἐσπουδάσατε. Δύσχρηστος γὰρ ὑμῖν ἔδοξεν εἶναι, βοῶν παρ' ὑμῖν· « Γέγραπται· Ὁ οἶκος μου οἶκος προσευχῆς ἐστίν· ὑμεῖς δὲ πεποιήκατε αὐτὸν σπήλαιον ληστῶν. » Καὶ τὰς τραπέζας τῶν ἐν τῷ ναῷ κολλυβιστῶν κατέστρεψε καὶ ἔβδα. « Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς καὶ Φαρισαῖοι ὑποκριταί· ὅτι ἀποδεκατοῦτε τὸ ἡδύοσμον καὶ τὸ πῆγανον, τὴν δὲ ἀγάπην τοῦ Θεοῦ καὶ τὴν κρίσιν οὐ κατανοεῖτε· τάφοι κεκονιαμένοι, ἔξωθεν φαινόμενοι ὡραῖοι, ἔσωθεν δὲ γέμοντες ὀστῶν νεκρῶν. » Καὶ τοῖς γραμματεῦσιν· « Οὐαὶ ὑμῖν γραμματεῖς, ὅτι τὰς κλεῖς ἔχετε, καὶ αὐτοὶ οὐκ εἰσέρχεσθε (57), καὶ τοὺς εἰσερχομένους κωλύετε, ὁδηγοὶ τυφλοί. »

⁵¹ Isa. lii, 5. ⁵² Isa. iii, 9. ⁵³ Isa. v, 18-20. xi, 52.

etiones mecum communicatæ fuerunt, tres vetustissimæ sic habent cum duobus aliis non ita antiquis. Editiones S. Justinii κακοῖς, quod quidem satis aridet Valesio; at mihi eo minus probatur, quod ipse Justinus antea dicebat n. 12: Οὐδὲ μετανοεῖτε πρᾶξαντες κακῶς.

(51) Ἐκλεξάμενοι. Vetustissimorum Eusebii Colbertinorum codd. alter ἐπιλεξάμενοι. Legitur apud Eusebium ἐκλεξάμενοι τότε ἀπὸ Ἱερουσαλήμ. Ibidem nonnulli codices recentiores εἰς ἅπασαν. — Ἀλλὰ... λέγουσιν. Justinus, c. 108 et 117, Judæis exprobrat: hos scilicet per totum terrarum orbem misisse, qui Christum ejusque assecclas in suspicionem adducerent. Tertullianus *ad nation.* i, c. 14 (Opp. ed. Leopold. p. 1), p. 148: « Et credidit vulgus Judæo. Quod enim aliud genus seminarium est infamiae nostræ? » Adde *adv. Marc.* iii, c. 23, (p. iii) p. 140, et *adv. Jud.* c. 13 (p. iv), p. 326. ΟΥΤΟ

(52) Ἄθεον. Tres Eusebii codices vetustissimi ἄθεων, sicque edidit R. Stephanus. At Nicephorus habet ἄθεον. Ita etiam legit Rulinus. Vide infra n. 108. Ibidem Eusebius πεφνηθαι.

A sorum scelerum non egistis; sed etiam selectos viros tunc Hierosolymis in universum orbem misistis, impiam Christianorum hæresim prodiisse dicentes, eaque spargentes, quæ in nos ab iis omnibus, quibus noti non sumus, dicuntur. Itaque non vobis solum iniquitatis causa estis, sed aliis etiam omnibus prorsus hominibus, ac merito clamat Isaias: « Propter vos nomen meum blasphematur in gentibus⁵¹. » Et: « Væ animæ ipsorum, propterea quod consilium pravum ceperunt adversus seipsos, dicentes: Vinciamus justum, quoniam inutilis nobis est. Itaque fructus operum suorum comedunt. Væ iniquo, mala secundum opera ipsius contingent ei⁵². » Et rursus alibi: « Væ qui trahunt iniquitates suas in funiculo longo, et quasi lore jugi vitulæ iniquitates. Qui dicunt: Celeritas ejus appropinquet, et veniat consilium sancti Israel, ut cognoscamus. Væ qui dicunt malum bonum et bonum **118** malum, qui ponunt lucem tenebras, et tenebras lucem, qui ponunt amarum dulce et dulce amarum⁵³. » Itaque id vobis studio habuistis, ut in solam illam inculpatam et justam lucem, quæ hominibus a Deo missa fuerat, acerba et tenebriosa et injusta in toto terrarum orbe jaclarentur crimina. Importuna enim vobis esse visa est, cum apud vos clamaret: « Scriptum est: Domus mea, domus orationis est; vos autem fecistis illam speluncam latronum⁵⁴. » Quinetiam mensas in templo nummulariorum evertit, et exclamavit: « Væ vobis, Scribæ et Pharisei hypocritæ, quia decimatis mentham et rutam, dilectionem autem Dei et judicium non consideratis. Sepulcra dealbata, quæ foris videntur speciosa, intus autem plena sunt ossibus mortuis⁵⁵. » Et ad Scribas: « Væ vobis, Scribæ; quia claves habetis, et ipsi non introitis: et introeantes prohibetis, duces cæci⁵⁶. »

⁵⁴ Matth. xxi, 13. ⁵⁵ Matth. xxiii, 23, 27. ⁵⁶ Luc. xi, 52.

(53) Καταλέγοντές τε. Ex Eusebio addidimus particulam, quæ tamen deerat in vetustissimorum Colbertinorum altero.

(54) Ἡμᾶς πάντες. Euseb. ἡμᾶς ἅπαντες. Habent tamen nonnulli codices recentiores ut Justinus.

(55) Καὶ τὸ καλὸν πονηρὸν. Hæc ex sacro contextu desumpsit Robertus Stephanus, cum ea in codice mss. non reperisset.

(56) Τὰ πικρὰ καὶ σκοτεινὰ. Liqueet hic memorari horrenda illa crimina quæ Christianis affingi solebant, nempe Thyestes cœnas et promiscuos concubitus. Hinc paulo ante dicebat: Καταλέγοντές τε ταῦτα ἅπερ καθ' ἡμῶν οἱ ἀγνοοῦντες ἡμᾶς πάντες λέγουσιν, et num. 108, eandem historiam repetens in gratiam eorum qui pridie non adfuerant, ἄθεα καὶ ἄνομα καὶ ἀνόστια vocat hæc facinora. Quo tempore hæc calumniæ a Judæis spargi cœperint inquirimus in Præfat. part. 3.

(57) Οὐκ εἰσέρχεσθε, etc. Legitur ad marginem in utroque codice ως, et apud R. Stephanum ad calcem: οὐκ εἰσῆλθετε καὶ τοὺς ἐρχομένους ἐκωλύσατε.

18. *Christiani legem observarent, nisi scirent cur instituta sit.* — Quoniam enim legisti, Trypho, ut ipse confessus es, quæ noster ille Salvator docuit; non absurde mihi fecisse videor, ut brevia quædam illius oracula prophetica adjungerem. Lavamini igitur, ac nunc mundi estote, et auferite nequitias ab animabus vestris¹¹: quemadmodum jubet Deus, ut hoc lavemini lavaero, et vera circumcisione circumcidamini. Nos enim hanc quoque carnis circumcisionem et sabbata et ferias omnes omnino observaremus, nisi cognitum nobis esset quam ob causam hæc vobis ipsis indicta sint, id est propter iniquitates vestras et cordis duritiam. Nam si constanter omnia perferimus, quæcumque in nos homines et dæmones mali moliantur; ita ut etiam inter horrendas res, mortem et supplicia, iis qui nos ita pertractant, misericordiam exhiberi precemur, nec cuiquam ne leviter quidem rependi velimus, ut nobis præcepit novus Legislator; quomodo non ea etiam quæ nos nihil lædunt, carnis dico circumcisionem et sabbata et ferias, Trypho, observaremus?

19. *Circumcisio ante Abraham ignota. Lex sub Moyse ob duritiam cordis.* — Hoc sane est in quo dubii merito hæreamus, cur cum hæc perferatis, non etiam cætera omnia, de quibus nunc quærimus, observetis.

Neque enim necessaria est omnibus hæc circumcisio, sed vobis solis, ut, quemadmodum prædixi, ea patiamini, quæ merito vestro patimini. Neque etiam inutilem illum baptismum cisternarum suscipimus; nihil enim est ad hunc vitæ baptismum. Ideo etiam exclamat Deus, quod dereliqueritis eum, fontem vivum, et foderitis vobismetipsis cisternas dissipatas, quæ non possunt continere aquam. Ac vos quidem qui carne circumcisi estis, indigetis nostra circumcisione; nos autem cum hanc habeamus, nihil ista opus habemus. Nam si esset necessaria, ut existimatis, non sinxisset Deus Adamum cum præputio, nec Abelis dona respexisset, qui in **119** carnis præputio victimas obtulit, nec ei placuisset in præputio Enoch, qui non est inventus, quia transtulit eum Deus. Loth incircumcisis ex Sodomis salvus evasit, angelis eum et Domino deducentibus. Noe principium generis; sed tamen una cum filiis incircumcisis in arcam ingressus est. Incircumcisis

¹¹ Isa. i, 16.

(58) *Περιτέμνεσθαι.* Inutili prorsus opera legendum conjicit περιτέμνεσθε eruditus Londinensis editor.

(59) *Μέχρι τῶν ἀρρήτων.* Æque inutilis opera Syiburgii subaudiendum existimantis προχωρεῖν, προῖναι, vel simile quid, ac Thirlbii legendum conjicientis μέχρι τῶν ἀρρήτων θανάτου τιμωριῶν. Satis est interrompere post illam vocem τιμωριῶν. Aptior ejusdem Thirlbii conjectura, dum paulo post legendum monet τὰ μηδὲν βλάπτοντα ἡμᾶς.

(60) *Τοῦτό ἐστιν.* Hæc profecto non Justinus

18. Ἐπειδὴ γὰρ ἀνέγνως, ὦ Τρύφων, ὡς αὐτὸς ὁμολογήσας ἔφης, τὰ ὑπ' ἐκείνου τοῦ Σωτῆρος ἡμῶν διδαχθέντα, οὐκ ἀτοπον νομίζω πεποιθέναι καὶ βραχέα τῶν ἐκείνου λόγια πρὸς τοῖς προφητικοῖς ἐπιμνησθεῖς. Λούσασθε οὖν, καὶ νῦν καθαροὶ γένεσθε, καὶ ἀφέλεσθε τὰς πονηρίας ἀπὸ τῶν ψυχῶν ὑμῶν, ὡς δὲ λούσασθαι ὑμῖν τοῦτο τὸ λουτρὸν κελεύει ὁ Θεὸς, καὶ περιτέμνεσθαι (58) τὴν ἀληθινὴν περιτομὴν. Ἡμεῖς γὰρ καὶ ταύτην ἂν τὴν περιτομὴν τὴν κατὰ σάρκα, καὶ τὰ σάββατα, καὶ τὰς ἑορτὰς πάσας ἀπλῶς ἐφυλάσσομεν, εἰ μὴ ἔγνωμεν δι' ἣν αἰτίαν καὶ ὑμῖν προσετάγη, τούτεστι διὰ τὰς ἀνομίας ὑμῶν καὶ τὴν σκληροκαρδίαν. Εἰ γὰρ ὑπομένομεν πάντα τὰ ἐξ ἀνθρώπων καὶ δαιμόνων φαύλων ἐνεργούμενα εἰς ἡμᾶς φέρειν, ὡς καὶ μέχρι τῶν ἀρρήτων (59), θανάτου καὶ τιμωριῶν, εὐχόμενοι ἐλεηθῆναι καὶ τοὺς τὰ τοιαῦτα διατιθέντας ἡμᾶς καὶ μηδὲ μικρὸν ἀμείβεσθαι μηδένα βουλόμενοι, ὡς ὁ καινὸς νομοθέτης ἐκέλευσεν ἡμῖν· πῶς οὐχὶ καὶ τὰ μηδὲ βλάπτοντα ἡμᾶς, περιτομὴν δὲ σαρκικὴν λέγω καὶ σάββατα καὶ τὰς ἑορτὰς, ἐφυλάσσομεν, ὦ Τρύφων;

19. Τοῦτό ἐστιν (60) ὃ ἀπορεῖν ἀξιὸν ἐστίν, ὅτι τοιαῦτα ὑπομένοντες, οὐχὶ καὶ τὰ ἄλλα πάντα περὶ ὧν νῦν ζητοῦμεν, φυλάσσομεν.

Οὐ γὰρ πᾶσιν ἀναγκαῖα αὕτη ἡ περιτομή, ἀλλ' ὑμῖν μόνοις, ἵνα, ὡς προέφη, ταῦτα πάθητε ἃ νῦν ἐν δίκῃ πάσχετε. Οὐδὲ γὰρ τὸ βάπτισμα ἐκεῖνο τὸ ἀνωφελὲς τὸ τῶν λάκκων προσλαμβάνομεν· οὐδὲν γὰρ πρὸς τὸ βάπτισμα τοῦτο τὸ τῆς ζωῆς ἐστίν. Διὸ καὶ κέκραγεν ὁ Θεὸς, ὅτι ἐγκατελίπετε αὐτὸν πηγὴν ζῶσαν, καὶ ὠρύξατε ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους, οἳ οὐ δυνήσονται συνέχειν ὕδωρ. Καὶ ὑμεῖς μὲν οἱ τὴν σάρκα περιτετμημένοι χρῆζετε τῆς ἡμετέρας περιτομῆς· ἡμεῖς δὲ, ταύτην ἔχοντες, οὐδὲν ἐκείνης δεόμεθα. Εἰ γὰρ ἦν ἀναγκαῖα, ὡς δοκεῖτε, οὐκ ἂν ἀκρόβυστον ὁ Θεὸς ἔπλασε τὸν Ἀδὰμ (61), οὐδὲ ἐπέβλεψεν ἐπὶ τοῖς δώροις τοῦ ἐν ἀκροβυστίᾳ σαρκὸς προσενέγκαντος θυσίας Ἀβελ, οὐδ' ἂν εὐηρέστησεν ἐν ἀκροβυστίᾳ Ἐνώχ, καὶ οὐχ εὐρίσκετο, διότι μετέθηκεν αὐτὸν ὁ Θεὸς. Ἄνωτ' ἀπερίτμητος (62) ἐκ Σοδὸμων ἐσώθη, αὐτῶν ἐκείνων τῶν ἀγγέλων αὐτὸν καὶ τοῦ Κυρίου προπεμφάντων. Νῦν ἀρχὴ γένους· ἀλλ' οὖν ἅμα τοῖς τέχνοις ἀπερίτμητος εἰς τὴν κιβω-

disserit, sed Trypho, cujus similem sententiam jam vidimus n. 7. Resituenda ergo hæc verba Tryphoni, et pro φυλάσσομεν legendum φυλάσσετε. Legit editor Londinensis καὶ ὁ Τρύφων, Τοῦτό ἐστιν ... φυλάσσετε.

(61) *Ἀκρόβυστος... τὸν Ἀδὰμ.* Hæc Justinii ratiocinatio reperitur apud Tertullianum *adv. Jud.* cap. 1, et Lactantium lib. iv, cap. 18.

(62) *Ἄνωτ' ἀπερίτμητος.* Justinii vestigia manifeste premunt Irenæus lib. iv, c. 16, et Tertullianus *adv. Jud.* c. 2.

τὸν εἰσῆλθεν. Ἀπερίτμητος ἦν ὁ ἱερεὺς τοῦ Ὑψίστου Μελχισεδέκ, ὃ καὶ δεκάτας προσφοράς ἔδωκεν Ἀβραάμ ὁ πρῶτος τὴν κατὰ σάρκα περιτομὴν λαβὼν, καὶ εὐλόγησεν αὐτόν· οὐ κατὰ τὴν τάξιν τὸν αἰώνιον ἱερέα ὁ Θεὸς καταστήσειν διὰ τοῦ Δαβὶδ μεμήνηυκεν. Ὑμῖν οὖν μόνοις ἀναγκαῖα ἦν ἡ περιτομὴ αὕτη· ἵνα ὁ λαὸς οὐ λαὸς ᾦ, καὶ τὸ ἔθνος οὐκ ἔθνος, ὡς καὶ Ἰσὴρ, εἰς τῶν δώδεκα προφητῶν, φησί. Καὶ γὰρ μὴ σαββατίσαντες οἱ προώνομασμένοι πάντες δίκαιοι, τῷ Θεῷ εὐηρέστησαν, καὶ μετ' αὐτοὺς Ἀβραάμ, καὶ οἱ τοῦτου υἱοὶ ἅπαντες μέχρι Μωϋσέως· ἐφ' οὗ ἄδικος καὶ ἀχάριστος εἰς τὸν Θεὸν ὁ λαὸς ὑμῶν ἐφάνη ἐν τῇ ἐρήμῳ μοσχοποιήσας. Ὁθεν ὁ Θεὸς, ἀρμοσάμενος πρὸς τὸν λαὸν ἐκεῖνον, καὶ θυσίας φέρειν, ὡς πρὸς ὄνομα αὐτοῦ, ἐνετείλατο, ἵνα μὴ εἰδωλοατρῆτε. Ὅπερ οὐδὲ ἐφυλάξατε, ἀλλὰ καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν ἐθύετε τοῖς δαιμονίοις. Καὶ σαββατίζειν οὖν ὑμῖν προστέταχεν, ἵνα μνήμην λαμβάνητε τοῦ Θεοῦ. Καὶ γὰρ ὁ λόγος αὐτοῦ τοῦτο σημαίνει λέγων· «Τοῦ γινώσκεις ὅτι ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ λυτρωσάμενος ὑμᾶς.»

20. Καὶ γὰρ βρωμάτων τινῶν ἀπέχεσθαι προσέταξεν ὑμῖν, ἵνα καὶ ἐν τῷ ἐσθίειν (63) καὶ πίνειν πρὸ ὀφθαλμῶν ἔχητε τὸν Θεὸν, εὐκατάφοροι ὄντες καὶ σύχερεις πρὸς τὸ ἀφίστασθαι τῆς γνώσεως αὐτοῦ, ὡς καὶ Μωϋσῆς φησιν· «Ἐφαγε καὶ ἐπιεν ὁ λαὸς, καὶ ἀνέστη τοῦ παίζειν.» Καὶ πάλιν· «Ἐφαγεν Ἰακώβ καὶ ἐνεπλήσθη καὶ ἐλιπάνθη (64), καὶ ἀπελάκτισεν ὁ ἡγαπημένος· ἐλιπάνθη, ἐπαχύνθη, ἐπλατύνη, καὶ ἐγκατέλιπε Θεὸν τὸν ποιήσαντα αὐτόν.» Τῷ γὰρ Νῶε ὅτι συγκεχώρητο ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, δικαίῳ ὄντι, πᾶν ἐμψυχον ἐσθίειν, πλὴν κρέας ἐν αἵματι, ὅπερ ἐστὶ νεκρῖματον (65), διὰ Μωϋσέως ἀνιστορήθη ὑμῖν ἐν τῇ βίβλῳ τῆς Γενέσεως. — Καὶ βουλομένου αὐτοῦ εἰπεῖν (66), «ὡς λάχανα χόρτου,» προεῖπον ἐγὼ· Τὸ, «ὡς

A erat sacerdos Altissimi Melchisedech, cui decimas obtulit Abraham, is qui primus carnis circumcisionem accepit, eique benedixit Melchisedech, cujus secundum ordinem Deus sacerdotem aeternum a se institutum iri Davidis ore declaravit. Vobis igitur solis necessaria est hæc circumcisio, ut populus jam non esset populus, nec gens jam esset gens; quemadmodum ait Oseas, unus ex duodecim prophetis ⁷³. Nam justis omnes, quos modo recensui, quamvis sabbata non observarent, Deo placere, ac post eos Abraham ejusque posterum omnes usque ad Moysen, sub quo injustus populus vester ei ingratus in Deum repertus est, conflato in solitudine vitulo. Unde accommodans se ad hunc populum Deus præcepit hostias offerri tanquam nomini suo, ne simulacra coleretis; quod ipsum tamen non servastis, sed liberos vestros immolastis dæmoniis. Jussit etiam sabbatum observari, ut memoriam Dei teneretis: idque Scriptura divina sic declarat: «Ut cognoscatis me esse Deum redemptorem vestrum ⁷⁴.»

20. *Ciborum delectus cur præscriptus.* — Similiter mandavit ut a cibis quibusdam abstineretis, ut etiam inter edendum et bibendum ante oculos haberetis Deum; quippe cum faciles sitis et proclives ad abjiciendam ejus cognitionem, quemadmodum et Moyses ait: «Edit et bibit populus et surrexit ad ludendum ⁷⁵.» Et rursus: «Edit Jacob et saturatus est et impinguatus et recalcitravit dilectus: impinguatus est, incrassatus, dilatatus, et dereliquit Deum factorem suum ⁷⁶.» Noe enim homini justo concessum esse a Deo ut animatum omne, præter carnes in sanguine, hoc est suffocatum ederet, narravit vobis Moyses in libro Genesis. Parante illo hæc verba objicere, «Ut olera herbæ,»

⁷³ Ose. i, 9. ⁷⁴ Ezech. xi, 12. ⁷⁵ Exod. xxxii, 6. ⁷⁶ Deut. xlvii, 15.

(63) Ἴνα καὶ ἐν τῷ ἐσθίειν. Idem docent Clemens Alex. *Paedag.* l. i, c. 1, pag. 149; Tertullianus ii, *adv. Marc.*, c. 19, et Novitianus lib. *De cib. Jud.*, cap. 4. Auctor *Constitut. apost.*, l. vi, cap. 20. Carpit tamen hanc Justinus rationem Spencerus, negatque «hanc sententiam quidquam præter speciem et colorem habere,» tom. i, *De leg. Hebr.*, p. 265. Fallitur doctissimus scriptor. Nam 1° Temperantiæ ratio, quam Justinus ciborum delectu contineri putat, minime obstat quominus aliæ ejusdem legis rationes et causæ afferantur. Clemens loco citato solam temperantiam considerat; in eodem libro cap. 10, alias causas ex ipsa interdictorum animalium natura repetit. 2° Minus animadvertit Spencerus quid inter Justinum et Judæos agatur. Nam cum Judæi temperantiam in hac nonnullorum animalium abstinence positam ducerent; an non merito demonstrat Justinus hanc legem non esse præscriptam legis æternæ, sed Judæis datam esse veluti quoddam elementum, ut Dei qui hæc præscripsit, inter edendum et bibendum meminissent?

(64) Καὶ ἐλιπάνθη. Desunt hæc apud LXX, et Justinus negligentiam imputantur ab erudito Londinensi editore; sed tamen hunc locum S. Chrysostomus eodem modo refert, homil. 1, in *Jud.* n. 2. Ex his autem testimoniis, alterum ex libro Exodi petitum ad ea spectat, quæ ante leges Mosaicæ, alte-

rum ex Deuteronomio, ad ea quæ post has leges contingere. Atque id quidem videtur Justinus hac mente fecisse, ut probaret legem non solum Judæis ob nequitiam et cor durissimum impositam fuisse, sed etiam illos minime hanc lege sanatos fuisse.

(65) Ὅπερ ἐστὶν νεκρῖματον. Sic legendum censuit H. Stephanus, loco vulgatæ lectionis ἐκκρεμαῖον (*ejectitium*), contradicente Laugo, cui placet ἐκκρεμαῖον (*pensile, suspensum*). EDIT. PATROL.

D (66) Βουλομένου αὐτοῦ εἰπεῖν. Non soli Judæi illud objiciebant, «Ut olera herbæ,» sed ipsi etiam hæretici, qui carnum usum vetabant, hoc testimonio errorem tuebantur, ut videre est apud Basilium epist. 236, n. 4. Sed demonstrat Justinus hunc locum favere Christianis, et quemadmodum nonnullis oleribus abstinemus, non quod impura sint, sed quod noceant, ita licentiam Noe concessam non aliis quam naturæ et rationis finibus contineri. Ita porro solemne fuit Christianis victus sui rationem hoc Scripturæ testimonio defendere, ut eos Julianus exagitet apud Cyrill. Alex. lib. ix, p. 319, quod puros se, ut Judæi, non præbeant, sed omnia, «ut olera herbæ,» edenda pronuntiant. Idem imperator in sexta oratione ridet illud hominum genus quod promiscue omnia comedit «tanquam olera herbarum.» Tum addit: Γνωρίζεις, οἶμαι, τῶν Γαλιλαίων τὰ ῥήματα. «Agnoscis, opinor, Galilæorum verba.»

occupavi ego : Cur non illud, « ut olera herbæ, » eo sensu accipietis, quo dictum est a Deo? Scilicet Deum, quemadmodum herbas hominibus ad victum paraverat, ita animalia dedisse, ut carnem ederent. Sed quia quædam olera non edimus, propterea discrimen jam tum Noe **120** præscriptum esse dicitis. Nequaquam ut exponitis, ita credendum. Primo enim olus omne herbam esse et manducari cum dicere et confirmare possim, in hoc non immerabor. Sed, etsi olera herbæ discernimus, non omnia edentes, non idcirco quod impura aut immunda sint, non edimus, sed quod aut amara, aut lethifera, aut spinosa. Dulcia autem et ad alendum aptissima quæque et pulcherrima, sive sint maritima, sive terrestria, appetimus et sumimus. Sic etiam ut ab impuris et injustis et rapacibus abstineretis, præcepit vobis Deus per Moysen : quia tum, cum manna ederetis in deserto, et miracula omnia vobis a Deo exhibita videretis, vitulum aureum conflastis et adorastis. Quapropter merito clamat indesinenter : « Filii insipientes, non est fides in ipsis ¹⁶. »

21. *Sabbata instituta sunt ob peccata populi, non ut opus justitiæ.* Quod autem propter vestras ac patrum vestrorum iniquitates, in signum, ut jam dixi, sabbatum etiam a vobis Deus jussit observari, et alia præcepta imposuit, quodque significat se propter gentes, ne nomen suum apud eas profanaretur, aliquos omnino ex vobis vivos reliquisse, id vobis ipsa ejus verba demonstrare possunt. Ita autem sunt per Ezechielem expressa : « Ego Dominus Deus vester : in præceptis meis ambulate, et justificationes meas custodite, et in adinventionibus Ægypti ne commisceamini, et sabbata mea sanctificate. Et erit signum inter me et vos ad sciendum quia ego Dominus Deus vester. Et exacerbavistis me, et filii vestri in præceptis meis non ambulaverunt, et justificationes meas non custodierunt ad faciendum eas, quas qui fecerit homo, vivet in eis, sabbata autem mea violaverunt. Et dixi effundere furorem meum super eos in de-

¹⁶ Deut. xxxii, 6, 20.

(67) *Τοῦ μὴ ἀκούσεσθε.* Ita legitur in codicibus Reg. et Clarom. et apud R. Stephanum. Legit Perioniu. οὐ μὴ ἀκούετε. R. Stephanus et Sylburgius illud τοῦ expungendum duxerunt, atque ex editionibus Parisiensibus expunctum fuit; haud tamen scio an immerito expunctum. Nam in *Apol.* ii, n. 2, refert Justinus dixisse Lucium martyrem Urbico : Τοῦ τὸν ἄνθρωπον τοῦτον ἐκολάσω. In utroque loco supplendum videtur χάριν ante illud τοῦ. Totum hunc locum, ex quo illud φατέ immerito expungendum censebat Sylburgius, ope accuratioris interpolationis sanatum et illustratum spero.

(68) *Βιβρώσκεισθαι.* Subaudiendum ἐπιτήδειον, vel simile adjectivum, aut indicative leg. nōum βιβρώσκειται, SYLBURGII. Legit Thirlbins, Ὅτι πᾶν λάχανον χόρτος ἐστὶ καὶ βιβρώσκειται.

(69) *Οὕτω καὶ ἀκαθάρτων.* Sic se habet S. Martyris ratiocinatio interpretibus minus perspecta.

A λάχανα χόρτου, » τοῦ μὴ ἀκούσεσθε (67) ὡς εἴρηται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅτι ὡς τὰ λάχανα εἰς τροφήν τῷ ἀνθρώπῳ ἐπεποιήκει ὁ Θεός, οὕτως καὶ τὰ ζῶα εἰς κρεωφαγίαν ἐδεδώκει; Ἄλλ' ἐπεὶ τινα τῶν χόρτων οὐκ ἐσθίομεν, οὕτω καὶ διαστολήν ἔκτοτε τῷ Νῶε διεστάλθαι φατέ. Οὐχ, ὡς ἐξηγεῖσθε, πιστευτέον. Πρῶτον μὲν γὰρ ὅτι πᾶν λάχανον χόρτος ἐστὶ καὶ βιβρώσκεισθαι (68), δυνάμενος λέγειν καὶ κρατύνειν, οὐκ ἐν τούτῳ ἀσχοληθήσομαι. Ἄλλὰ εἰ καὶ τὰ λάχανα τοῦ χόρτου διακρίνομεν, μὴ πάντα ἐσθίοντες, οὐ διὰ τὸ εἶναι αὐτὰ κοινὰ ἢ ἀκάθαρτα, οὐκ ἐσθίομεν, ἀλλὰ ἢ διὰ τὸ πικρὰ, ἢ θανάσιμα, ἢ ἀκανθώδη. Τῶν δὲ γλυκέων πάντων καὶ τροφιμωτάτων καὶ καλλίστων, θαλασσίων τε καὶ χερσαίων, ἐφιέμεθα καὶ μετέχομεν. Οὕτω καὶ τῶν ἀκαθάρτων (69) καὶ ἀδίκων καὶ παρανόμων ἀπέχεσθαι ὑμᾶς ἐκέλευσεν ὁ Θεός διὰ Μωϋσέως· ἐπειδὴ καὶ τὸ μάννα (70) ἐσθίοντες ἐν τῇ ἐρήμῳ, καὶ τὰ θαυμάσια πάντα ὀρῶντες ὑμῖν ὑπὸ Θεοῦ γινόμενα, μόσχον τὸν χρύσειον ποιήσαντες, προσεκυνεῖτε. Ὡστε δικαίως αἰεὶ βοᾷ· « Υἱοὶ ἀσύνητοι· οὐκ ἔστι πίστις ἐν αὐτοῖς. »

B **21.** Καὶ ὅτι διὰ τὰς ἀδικίας ὑμῶν καὶ τῶν πατέρων ὑμῶν εἰς σημεῖον, ὡς προέφη, καὶ τὸ σάββατον ἐντέταλται ὁ Θεός φυλάσσειν ὑμᾶς, καὶ τὰ ἄλλα προστάγματα προστετάχει· καὶ σημαίνει ὅτι διὰ τὰ ἔθνη, ἵνα μὴ βεβηλωθῇ τὸ ὄνομα αὐτοῦ παρ' αὐτοῖς, διὰ τοῦτο εἶπεν τινὰς ἐξ ὑμῶν ὅλως ζῶντας, αὐταὶ αἰ φωναὶ αὐτοῦ τὴν ἀπόδειξιν ποιήσασθαι δύνανται ὑμῖν. Εἰσὶ δὲ εἰρημέται διὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ οὕτως· « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός ὑμῶν· ἐν τοῖς προστάγμασί μου πορεύεσθε, καὶ τὰ δικαιώματά μου φυλάσσετε, καὶ ἐν τοῖς ἐπιτηδεύμασιν Αἰγύπτου μὴ συναναμίγνησθε, καὶ τὰ σάββατά μου ἀγιάζετε· καὶ ἔσται εἰς σημεῖον ἀνά μέσον ἐμοῦ καὶ ὑμῶν, τοῦ γινώσκειν ὅτι ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός ὑμῶν. Καὶ παρεπικράνατέ με, καὶ τὰ τέχνα ὑμῶν (71) ἐν τοῖς προστάγμασί μου οὐκ ἐπορεύθησαν, καὶ τὰ δικαιώματά μου οὐκ ἐφύλαξαν, τοῦ ποιεῖν αὐτὰ· ἔποιησας αὐτὰ ἄνθρωπος, ζήσεται ἐν αὐτοῖς· ἀλλὰ τὰ σάββατά μου ἐβεβήλουν. Καὶ εἶπα τοῦ ἐχέαι τὸν θυμὸν μου ἐπ' αὐτοὺς ἐν τῇ

D Quemadmodum ab oleribus nonnullis abstinemus, non quod lege ulla vetita sint, sed quod noxia; ita lex abstinendi ab animalibus injustis et rapacibus Noe imposita non fuit, sed vobis ob peccata hoc jugum imponi oportebat. Frustra ergo Thirlbins « hic deesse aliqua multa » opinatus est.

(70) Ἐπεὶ καὶ τὸ μάννα, etc. Idem testatur Irenæus, lib. iv, cap. 15 : « At ubi conversi sunt, inquit, ad vituli factionem, et reversi sunt animis suis in Ægyptum, servi pro liberis concupiscentes esse, aptam concupiscentiæ suæ acciperunt servitutem, a Deo quidem non abscindentem, in servitutis autem jugo dominantem eis. » Idem observat Tertullianus lib. ii, *adv. Marcionem*, cap. 18. At luculenter eadem sententia exponitur lib. vi *Constitut. apost.*, cap. 20.

(71) *Παρεπικράνατε... ὑμῶν.* Biblia : παρεπικράναν... αὐτῶν.

ἐρήμῳ, τοῦ συντελέσαι ὄργην μου ἐπ' αὐτούς, καὶ οὐκ ἐποίησα (72), ὅπως τὸ ὄνομά μου τὸ παράπαν μὴ βεβηλωθῆ ἐνώπιον τῶν ἐθνῶν. Ἐξήγαγον (73) αὐτούς κατ' ὀφθαλμούς αὐτῶν, καὶ ἐγὼ ἐξήρα τὴν χεῖρά μου ἐπ' αὐτούς ἐν τῇ ἐρήμῳ, τοῦ διασκορπίσαι ἐν τοῖς ἔθνεσι καὶ διασπείραι αὐτούς ἐν ταῖς χώραις, ἀνθ' ὧν τὰ δικαιώματά μου οὐκ ἐποίησαν, καὶ τὰ προστάγματά μου ἀπώσαντο, καὶ τὰ σάββατά μου ἐβεβήλουν, καὶ ὀπίσω τῶν ἐνθυμημάτων τῶν πατέρων αὐτῶν ἦσαν οἱ ὀφθαλμοὶ αὐτῶν. Καὶ ἐγὼ ἔδωκα αὐτοῖς προστάγματα οὐ καλὰ καὶ δικαιώματά, ἐν οἷς οὐ ζήσονται ἐν αὐτοῖς. Καὶ μίανῶ αὐτούς ἐν τοῖς δόμασιν αὐτῶν (74), ἐν τῷ διαπορεύεσθαι με πᾶν διανοίγον

22. Καὶ ὅτι διὰ τὰς ἀμαρτίας τοῦ λαοῦ ὑμῶν, καὶ διὰ τὰς εἰδωλολατρίας, ἀλλ' οὐ διὰ τὸ ἐνδεὲς εἶναι τῶν τοιούτων προσφορῶν, ἐνετελλάτο ὁμοίως ταῦτα γίνεσθαι, ἀκούσατε πῶς περὶ τούτων λέγει διὰ Ἀμώς, ἐνὸς τῶν δωδεκά, βοῶν· « Οὐαὶ οἱ ἐπιθυμοῦντες τὴν ἡμέραν τοῦ Κυρίου. Ἴνα τί αὕτη ὑμῖν ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου; Καὶ αὕτη ἐστὶ σκότος καὶ οὐ φῶς, ὅν τρόπον ἔταν ἐκφύγη ἄνθρωπος ἐκ προσώπου τοῦ λέοντος, καὶ συναντήσῃ αὐτῷ ἡ ἄρκτος, καὶ εἰσπηδήσῃ εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ· καὶ ἀπερῆσθαι τὰς χεῖρας αὐτοῦ ἐπὶ τὸν τοῖχον, καὶ δάκῃ αὐτὸν ὁ ὄφις. Οὐχὶ σκότος ἡ ἡμέρα τοῦ Κυρίου καὶ οὐ φῶς, καὶ γνόφος οὐκ ἔχων φέγγος αὐτοῖς (75); Μεμίσηκα, ἀπῶσμαι τὰς ἑορτὰς ὑμῶν, καὶ οὐ μὴ ὀσφρανθῶ (76) ἐν ταῖς πανηγύρεσιν ὑμῶν· διότι, ἐὰν ἐνέγκητέ μοι τὰ ὀλοκαυτώματα καὶ τὰς θυσίας ὑμῶν, οὐ προσδέξομαι αὐτὰ, καὶ σωτηρίου (77) ἐπιφανείας ὑμῶν οὐκ ἐπιβλέψομαι. Ἀπόστησον ἀπ' ἐμοῦ πλῆθος (78) ὑδάτων σου καὶ ψαλμῶν (79)· ὀργάνων σου οὐκ ἀκούσομαι. Καὶ κυλισθήσεται ὡς ὕδωρ κρῖμα, καὶ ἡ δικαιοσύνη ὡς χειμάρρους ἄβατος. Μὴ σφάγια καὶ θυσίας προσηνέγκατέ μοι ἐν τῇ ἐρήμῳ, οἶκος Ἰσραὴλ; λέγει Κύριος. Καὶ ἀνελάθετε τὴν σκηνὴν τοῦ Μολὸχ, καὶ τὸ ἄστρον τοῦ θεοῦ ὑμῶν Ἰαφάν, τοὺς τύπους οὓς ἐποίησατε ἑαυτοῖς; Καὶ μετοικιῶ ὑμᾶς ἐπέκεινα Δαμασκῶ, λέγει Κύριος, ὁ θεὸς ὁ παντοκράτωρ ὄνομα αὐτῷ. Οὐαὶ οἱ κατασπαταλῶντες Σιών (80), καὶ τοῖς τεποιθήσιν ἐπὶ τὸ ὄρος Σαμαρείας· οἱ ὠνομασμέ-

77 Ezech. xi, 19-26.

(72) Καὶ οὐκ ἐποίησα. Biblia καὶ ἐποίησα.

(75) Ἐθνῶν ἐξήγαγον. Monet Thirlbius legendum ἐθνῶν ὧν ἐξήγαγον, atque ita in plerisque legi observat Nobilius.

(74) Ἐν τοῖς δόμασιν αὐτῶν. Septuaginta ἐν τοῖς δόμασιν αὐτῶν. Aquila, καὶ ἐμίανα αὐτούς ἐν δόμασιν αὐτῶν. Legitur in utroque codice δώμασιν, et sic R. Stephanus ad calcem.

(75) Φέγγος αὐτοῖς. Sic legitur in utroque codice ms., quam quidem lectionem R. Stephanus rejecit ad calcem, eique aliam in texto non meliorem, nempe αὐτῆς, induxit. Satius fuisset scribere αὐτῆ, ut in Bibliis. Videtur R. Stephanus, scribendo αὐτῆς, subaudivisse ἡμέρας.

(76) Ὄσφρανθῶ. Ita Cyrillus Alexandrinus et Theodoretus, et Hieronymus et Tertullianus, et Biblia Aldina et Complutensia et Hebraica. Biblia Romana et codex Alexandrinus addunt θυσίας. THIRLB.

(77) Σωτηρίου. Biblia Romana σωτηρίους; sed Hieronymus, ut observat Nobilius, legebat σωτήριον.

A sermo, complere iram meam super eos, et non feci, ut nomen meum omnino non violaretur coram gentibus. Eduxi eos in oculis eorum. Et levavi manum meam super eos in deserto, ut dispergerem in nationibus, et disseminarem eos in regionibus, eo quod justificationes meas non fecerant, et praecepta mea repulerant, et sabbata mea violaverant, et post cogitationes patrum suorum erant oculi ipsorum. Et ego dedi eis praecepta non bona, et justificationes, in quibus non vivent in eis. Et polluam eos in muneribus eorum, cum pertransibo, ut omne adaperiens vulvam aboleam 77. »

μήτραν ὅπως ἀφανίσω.»

22. Sic etiam sacrificia et oblationes. — Atque ut perspiciatis, propter peccata populi vestri et simulacrorum cultus, praecepisse illum similiter, ut dona offerrentur, non autem quod iis indigeret, audite quid de his dicat per Amos unum ex duodecim clamans : « Vae desiderantibus diem Domini ! Utquid haec vobis dies Domini ? Et ea est tenebrae, et non lux. Quomodo **121** cum fugiat homo a facie leonis, et obviam ei fiat ursus, et introeat in domum suam, et innitatur manibus suis super parietem, et mordeat eum coluber. Nonne tenebrae dies Domini, et non lux, et caligo non habens splendorem illis ? Odio habui, repuli festivitates vestras, et non olfaciam in conventibus vestris. Quia si obtuleritis mihi holocausta, et sacrificia vestra, non suscipiam, et salutaris apparitiones vestras non respiciam. Aufer a me multitudinem carminum tuorum et psalmodiarum : organa tua non audiam. Et volvetur sicut aqua iudicium, et justitia sicut torrens non vadosus. Nunquid victimas et hostias obtulistis mihi in solitudine, domus Israel ? dicit Dominus. Et assumpsistis tabernaculum Moloch et sidus dei vestri Remphan, figuras quas fecistis vobis ? Et transferam vos trans Damascum, dicit Dominus, Deus omnipotens nomen ei. Vae iis qui in deliciis versantur in Sion, et qui confidunt in monte Samariae ! Qui nominati sunt in ducibus, vindemiarunt primitias gentium, ingressi

Sic enim reddit ; « Salutare praesentiae vestrae non respiciam. » Monet Thirlbius in Bibliis Ald. et Complut. et apud Cyrill. Alex. et Theodoret. legi ut apud Justinum, sed tamen legendum esse σωτήριον, quia « Hebraicum **121** in aliis locis innumeris LXX interpretes verterunt σωτήριον. »

(78) Ἀπόστησον... πλῆθος. Biblia vulg. μετάστησον... ἤχον. Vox Hebraica **121** et sonitum et multitudinem significat. THIRLB.

(79) Καὶ ψαλμῶν. Biblia καὶ ψαλμῶν ὀργάνων.

(80) Οὐαὶ οἱ κατασπαταλῶντες Σιών. LXX : οὐαὶ τοῖς ἐξουθενούσι Σιών. Videtur utraque interpretatio conciliari posse. Nam et κατασπαταλῶντες idem significare potest ac vorantes et sumptibus consumentes. Sic etiam ἐξουθενῶν sive ἐξουθενεῖν saepe idem valet in Scripturis ac redigere ad nihilum. Cappellus Append. ad Crit. sac. pag. 527, existimat LXX scripsisse εὐθηνούσιν ἐν Σιών, atque ex hac voce imperitum librarium aut correctorem fecisse ἐξουθενούσι.

sunt sibi ipsis domus Israel. Transite omnes in A Chalanen, et videte; ite inde in Amathi magnam, et descendite inde in Geth alienigenarum, optima ex omnibus regnis his; si ampliores sunt termini eorum terminis vestris. Venientes in diem malum, appropinquantes, et tangentes sabbata mendacia, dormientes in lectis eburneis, affluentes deliciis in stratis suis, qui edunt agnos de gregibus, et lactentes vitulos de medio armentorum, qui applaudunt ad vocem organorum, quasi stantia putaverunt, et non quasi fugientia. Qui bibunt phialis vinum, et primis unguentis unguuntur et nihil patiebantur super contritione Joseph. Quapropter nunc captivi erunt in primo ordine optimatum alio trans-euntium et transmabitur domicilium maleficorum; et tolletur hinnitus equorum ex Ephraim⁷⁸. » B
 Ac rursus per Jeremiam: « Congregate carnes vestras et victimas, et comedite. Quia non de victimis et libationibus præcepi patribus vestris, quo die apprehendi manum eorum ut educerem eos de terra Ægypti⁷⁹. Et rursus per Davidem in quadragesimo nono psalmo sic locutus est: « Deus deorum Dominus locutus est, et vocavit terram a solis ortu usque ad occasum: ex Sion species decoris ejus. Deus manifeste veniet, Deus noster, et non silebit. Ignis in conspectu ejus ardebit, et in circuitu ejus tempestas valida. Advocabit cælum sursum et terram discernere populum suum. Congregate **122** illi sanctos ejus, qui disponunt testamentum ejus super sacrificia; et annuntiabunt cœli justitiam ejus, quoniam Deus judex est. Audi, popule meus, et loquar tibi, Israel, et testificabor tibi. Deus, Deus tuus ego sum. Non in sacrificiis tuis arguam te; holocausta autem tua in conspectu meo sunt semper. Non accipiam de domo tua vitulos, neque de gregibus tuis hircos; quoniam meæ sunt omnes bestię agri, pecora in montibus et boves. Cognovi omnia volatilia cœli et species agri mecum est. Si esuriero, non dicam tibi; meus est enim orbis terræ, et plenitudo ejus. Nunquid manducabo carnes taurorum? aut sanguinem hircorum potabo? Immola Deo sacrificium laudis: et redde Altissimo vota tua. Et invoca me in die tribulationis, et eruam

νοι (81) ἐπὶ τοῖς ἀρχηγοῖς ἀπειρώγησαν ἀρχὰς ἐθνῶν· εἰσῆλθον ἑαυτοῖς οἶκος (82) Ἰσραὴλ. Διάβητε πάντες (83) εἰς Χαλάνην, καὶ ἴδετε, καὶ πορεύθητε ἐκεῖθεν εἰς Ἀμάθ τὴν μεγάλην, καὶ κατὰβητε ἐκεῖθεν εἰς Γέθ τῶν ἀλλοφύλων, τὰς κρατίστας ἐκ πασῶν τῶν βασιλειῶν τούτων, εἰ πλείονα ἐστὶ τὰ ὄρια αὐτῶν τῶν ὀρίων ὑμῶν. Οἱ ἐρχόμενοι εἰς ἡμέραν πονηρὰν, οἱ ἐγγίζοντες, καὶ ἐφαπτόμενοι σαββάτων ψευδῶν· οἱ κοιμώμενοι ἐπὶ κλινῶν ἐλεφαντίνων, καὶ κατασπαταλῶντες ἐπὶ ταῖς στρωματαῖς αὐτῶν· οἱ ἐσθίουσες ἄρνας ἐκ ποιμνίων, καὶ μοσχάρια ἐκ μέσου βοσκολίων γαλαθηνά· οἱ ἐπικροτοῦντες (84) πρὸς τὴν φωνὴν τῶν ὄργάνων· ὡς ἐστώτα ἐλογίσαντο, καὶ οὐχ ὡς φεύγοντα· οἱ πίνοντες ἐν φιάλαις οἶνον (85), καὶ τὰ πρῶτα μύρα χριόμενοι, καὶ οὐκ ἔπασχον οὐδὲν ἐπὶ τῇ συντριβῇ τοῦ Ἰωσήφ. Διὰ τοῦτο νῦν αἰχμάλωτοι ἔσονται ἀπ' ἀρχῆς δυναστῶν τῶν ἀποικιζομένων (86), καὶ μεταστραφήσεται οἶκημα κακούργων, καὶ ἐξαρθήσεται χρεμετισμὸς ἵππων ἐξ Ἐφραΐμ. » Καὶ πάλιν διὰ Ἰερεμίου· « Συναγάγετε τὰ κρέα ὑμῶν καὶ τὰς θυσίας, καὶ φάγετε· ὅτι οὔτε περὶ θυσιῶν ἢ σπονδῶν ἐνετείλαμην τοῖς πατράσιν ὑμῶν, ἢ ἡμέρᾳ ἐπελαβόμεν τῆς χειρὸς αὐτῶν, ἐξαγαγεῖν αὐτοὺς ἐκ γῆς Αἰγύπτου. » Καὶ πάλιν διὰ Δαβὶδ ἐν τεσσαρακοστῷ ἐνάτῳ ψαλμῷ οὕτως ἔφη· « Θεὸς θεῶν Κύριος ἐλάλησε, καὶ ἐκάλεσε τὴν γῆν ἀπὸ ἀνατολῶν ἡλίου μέχρι δυσμῶν. Ἐκ Σιών ἡ εὐπρέπεια τῆς ὠραιότητος αὐτοῦ. Ὁ Θεὸς ἐμφανῶς ἤξει, ὁ Θεὸς ἡμῶν, καὶ οὐ παρασιωπήσεται. Πῦρ ἐνώπιον αὐτοῦ καυθήσεται, καὶ κύκλω αὐτοῦ καταιγὶς σφόδρα. Προσκαλέσεται τὴν οὐρανὸν ἄνω καὶ τὴν γῆν, τοῦ διακρίναί τὴν λαὸν αὐτοῦ. Συναγάγετε αὐτῷ τοὺς ὀσίους αὐτοῦ, τοὺς διατιθεμένους τὴν διαθήκην αὐτοῦ ἐπὶ θυσίαις. Καὶ ἀναγγελοῦσιν οἱ οὐρανοὶ τὴν δικαιοσύνην αὐτοῦ, ὅτι ὁ Θεὸς κριτὴς ἐστίν. Ἄκουσον, λαὸς μου, καὶ λαλήσω σοι· Ἰσραὴλ, καὶ διαμαρτυροῦμαί σοι· ὁ Θεός, ὁ Θεός σου εἰμὶ ἐγώ. Οὐκ ἐπὶ ταῖς θυσίαις σου ἐλέγξω σε· τὰ δὲ ὀλοκαυτώματά σου ἐνώπιόν μου ἐστὶ διαπαντός. Οὐδέξομαι ἐκ τοῦ οἴκου σου μόσχους, οὐδὲ ἐκ τῶν ποιμνίων σου χιμάρους· ὅτι ἐμά ἐστι πάντα τὰ θηρία τοῦ ἀγροῦ, κτήνη ἐν τοῖς ὄρεσι καὶ βόες. Ἐγνώκα πάντα τὰ πετεινά τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ὠραιότης ἀγροῦ (87) μετ' ἐμοῦ ἐστίν. Ἐὰν πεινάσω,

⁷⁸ Amos v, 18 usque ad finem, et vi, 1-6. ⁷⁹ Jer. vii, 21, 22.

(81) *Οἱ ὠνομασμένοι.* Jam multi observarunt duas hoc loco interpretationes a Justino conjungi. Nam apud Septuaginta pro his verbis οἱ ὠνομασμένοι, etc., habemus tantum ἀπειρώγησαν ἀρχὰς ἐθνῶν. Non tamen crediderim duas a Justino interpretationes conjunctas fuisse; sed probabilius videtur eum, id quod ei non raro accidit, aliter ac Septuaginta interpretatum esse; quorum deinde interpretatio ad marginem ab aliquo librario apposita, facile in textum obrepere potuit.

(82) *Ἐαυτοῖς οἶκος.* Biblia Romana αὐτοῖς οἶκος. Complut. εἰς αὐτοῦς.

(83) *Πάντες.* LXX non addunt εἰς Χαλάνην, unde conjicit Nobilius duas versiones a Justino conjunctas fuisse, quia « in Hebræo dictio, quæ significat omnes, non multum distat a Chalane. »

(84) *Οἱ ἐπικροτοῦντες.* Ita editio Ald. et Complut. et cod. Alex. et Tertullianus et Cyrillus Alexandrinus, aliique. Legitur ἐπικρατοῦντες in Bibliis Romanis. THIRLBIUS.

(85) *Ἐν φιάλαις οἶνον.* LXX: Τὸν διωλισμένον οἶνον.

(86) *Τῶν ἀποικιζομένων.* Hæc desunt apud LXX. Desunt etiam quæ sequuntur, καὶ μεταστραφήσεται οἶκημα κακούργων. Unde in his vocibus duas interpretationes eruditi viri observarunt.

(87) *Ἀγροῦ.* Uterque codex ad marginem τοῦ δρυμοῦ, et sic R. Stephanus ad calcem. Legitur δρυμοῦ in Bibliis Romanis, unde colligere possumus non a Justino ortum esse, sed a librariis, ut duplex interdum occurreret interpretatio.

εὐ μὴ σοι εἶπω· ἐμὴ γὰρ ἐστὶν ἡ οἰκουμένη καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Μὴ φάγωμαι κρέα ταύρων, ἢ αἷμα τράγων πίωμαι; θύσον τῷ Θεῷ θυσίαν αἰνέσεως, καὶ ἀπόδος τῷ Ὑψίστῳ τὰς εὐχὰς σου, καὶ ἐπικάλουσαί με ἐν ἡμέρᾳ θλίψεως, καὶ ἐξελοῦμαί σε, καὶ δοξάσεις με. Τῷ δὲ ἁμαρτωλῷ εἶπεν ὁ Θεός· Ἴνα τί σὺ ἐκδιηγῆ τὰ δικαιώματά μου, καὶ ἀναλαμβάνεις τὴν διαθήκην μου διὰ στόματός σου (88); Σὺ δὲ ἐμίσησας παιδείαν καὶ ἐξέβαλες τοὺς λόγους μου εἰς τὰ ὀπίσω. Εἰ ἐθεώρεις κλέπτην, συνέτρεχες αὐτῷ· καὶ μετὰ μοιχοῦ τὴν μερίδα σου ἐτίθεις. Τὸ στόμα σου ἐπλεόνασε κακίαν, καὶ ἡ γλῶσσά σου περιέπλεκε δολιότητας. Καθήμενος κατὰ τοῦ ἀδελφοῦ σου κατελάλεις, καὶ κατὰ τοῦ υἱοῦ τῆς μητρὸς σου ἐτίθεις σκάνδαλον. Ταῦτα ἐποίησας, καὶ ἐσίγησα· ὑπέλαβες ἀνομίαν ὅτι ἔσομαι σοι ὅμοιος. Ἐλέγξω σε, καὶ παραστήσω κατὰ πρόσωπόν σου τὰς ἁμαρτίας σου. Σύνετε δὴ ταῦτα [οἱ] ἐπιλανθανόμενοι τοῦ Θεοῦ, μήποτε ἀρπάσῃ, καὶ οὐ μὴ ᾗ ὁ βυόμενος. Θυσία αἰνέσεως δοξάσει με, καὶ ἐκεῖ ὁδὸς ἢ δεῖξω αὐτῷ τὸ σωτήριόν μου. » Οὕτε οὖν θυσίας παρ' ὑμῶν λαμβάνει, οὕτε ὡς ἐνδεῆς τὴν ἀρχὴν ἐνετείλατο ποιεῖν, ἀλλὰ διὰ τὰς ἁμαρτίας ὑμῶν. Καὶ γὰρ τὸν ναὸν τὸν ἐν Ἱερουσαλὴμ ἐπικληθέντα, οὐχ ὡς ἐνδεῆς ὢν, ὡμολόγησεν οἶκον αὐτοῦ ἢ αὐλὴν, ἀλλ' ὅπως κἂν κατὰ τοῦτο προσέχοντες αὐτῷ, μὴ εἰδωλολατρῆτε. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν, Ἡσαΐας λέγει· Ποῖον οἶκον ὠκοδομήσατέ μοι; λέγει Κύριος. Ὁ οὐρανὸς μοι θρόνος, καὶ ἡ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. »

XXIII. Ἐὰν δὲ ταῦτα οὕτως μὴ ὁμολογήσωμεν, συμβήσεται ἡμῖν εἰς ἄτοπα ἐμπίπτειν νοήματα, ὡς τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ μὴ ὄντος τοῦ κατὰ τὸν Ἐνώχ καὶ τοὺς ἄλλους πάντας, οἳ μὴτε περιτομὴν τὴν κατὰ σάρκα ἔχοντες, μὴτε σάββατα ἐφύλαξαν, μὴτε δὲ τὰ ἄλλα, Μωϋσέως ἐντειλαμένου ταῦτα ποιεῖν· ἢ τὰ αὐτὰ αὐτῶν (89) δίκαια μὴ ἀεὶ πᾶν γένος ἀνθρώπων βεβουλησθαι πράσσειν· ἅπερ γελοῖα καὶ ἀνόητα ὁμολογεῖν φαίνεται. Δι' αἰτίαν δὲ τὴν τῶν ἁμαρτωλῶν ἀνθρώπων, τὸν αὐτὸν ὄντα ἀεὶ ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα ἐντετάλθαι ὁμολογεῖν, καὶ φιλόανθρωπον, καὶ προγνώστην, καὶ ἀνευθεῆ, καὶ δίκαιον, καὶ ἀγαθὸν ἀποφαίνειν ἐστίν. Ἐπεὶ εἰ μὴ ταῦτα οὕτως ἔχει, ἀποκρίνασθέ μοι, ὦ ἄνδρες, περὶ τῶν ζητουμένων τούτων ὅ τι φρονεῖτε.—Καὶ μηδὲν μηδεὶς ἀποκριναμένου, διὰ ταῦτά τοι (90), ὦ Τρύφων (91), καὶ τοῖς βουλομένοις προσηλύτοις γενέσθαι, κηρύξω ἐγὼ θεῖον λόγον, ὃν παρ' ἐκείνου ἤκουσα τοῦ ἀνδρός. Ὁρατε ὅτι τὰ στοιχεῖα οὐκ ἀργεῖ (92), οὐδὲ σαββατίζει; μείνατε ὡς

te, et honorificabis me. Peccatori autem dixit Deus : Quare tu enarras justitias meas, et assumis testamentum meum per os tuum? Tu vero odisti disciplinam, et projecisti sermones meos retrorsum. Si videbas furem, currebas cum eo, et cum adultero portionem tuam ponebas. Os tuum abundavit malitia : et lingua tua concinnabat dolositatem. Sedens adversus fratrem tuum loquebaris : et adversus filium matris tuæ ponebas scandalum. Hæc fecisti, et tacui : suspicatus es me iniquitate, tibi fore similem. Arguam te, et statuam contra faciem tuam peccata tua. Intelligite utique hæc qui obliviscimini Deum; ne quando rapiat, et non sit qui eripiat. Sacrificium laudis honorificabit me : et illic iter, quo ostendam illi salutare meum⁸⁰. » Itaque sacrificia nec a vobis recipit, neque ut iis indigens ab initio fieri præcepit, sed propter peccata vestra. Nam et ipsum templum, quod Hierosolymitanum dicitur, non ut eo indigens domum suam vel aulam appellavit; sed ut saltem ibi in eum intenti simulacra ne coleretis. Rem ita esse patet ex his Isaïæ verbis : « Qualem domum ædificastis mihi, dicit Dominus? Cælum mihi sedes est, et terra scabellum pedum meorum⁸¹. »

εἰδωλολατρῆτε. Καὶ ὅτι τοῦτό ἐστιν, Ἡσαΐας λέγει· Ποῖον οἶκον ὠκοδομήσατέ μοι; λέγει Κύριος. Ὁ οὐρανὸς μοι θρόνος, καὶ ἡ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μου. »

25. *Judæorum de lege sententia injuriam Deo facit.* — Quod si hæc profiteri nolimus, eveniet nobis ut in absurdas incidamus cogitationes, quasi non idem Deus fuerit temporibus Henoch et aliorum omnium, qui nec circumcisionem carnis habuere, nec sabbata et alia ejusmodi observarunt, quippe cum a Moyse instituta fuerint; vel non eandem justitiam ab omni semper hominum genere observari voluerit; quæ profecto profiteri ridiculum et stultum esse liquet. Sed eum, qui semper idem est, hæc et alia ejusmodi propter peccatores profiteri præscripsisse, et perhumanum illum, et præscium, et nullius rei egenum, et justum et bonum pronuntiare est. Quod si hæc ita se non habent, respondete mihi, o viri, his de rebus, de quibus quærimus, quid sentiatis. Nemine respondente, tibi ergo, Trypho, et iis qui proselyti esse voluerint, divinam doctrinam, quam ex illo viro audivi, prædicabo. Videtis ut elementa nec

⁸⁰ Psal. XLIX per totum. ⁸¹ Isa. LXVI, 1.

(88) *Διὰ στόματός σου.* Uterque codex ad marginem et R. Stephanus ad calcem διὰ χειλέων σου. Infra ὠκοδομήσατε in Bibl. et Apol. 1.

(89) *Ἡ τὰ αὐτὰ αὐτῶν.* Legendum esse ἢ τὰ αὐτὰ αὐτῶν Sylburgius conjecit. Id omnino postulat sententiæ series; tum quod num. 30, Justinus iterum ait Judæos materiam dare accusandi Dei, quasi non eandem semper justitiam homines docuerit. Paulo ante legendum ὅπως κἂν κατὰ τοῦτο.

(90) *Διὰ ταῦτά τοι.* Legendum διὰ ταῦτά σοι monuit R. Stephanus, sicque emendatum in editionibus Parisiensibus.

(91) *Ὁ Τρύφων.* Conjecit Thirlbuis addendum esse

ἔφην, quod quidem minime necessarium. Sæpe enim in toto *Dialogo* hoc verbum omittitur, cum novus ordo loquendi incipitur. « Proselyti » hic intelligendi qui ad Christianam religionem accedunt. Vid. infra n. 28.

(92) *Τὰ στοιχεῖα οὐκ ἀργεῖ.* Idem rationis momentum, cujus ipse Christus auctor est Joan. v, 17, infra repetitur num. 29. Sic etiam Hilarius in psalm. xcvi, num. 7 : « Sed requies nulla est, et cursus idem est, et ut sex diebus, ita et sabbato omnium elementorum officia continentur. » Elementa eodem sensu usurpat Hilarius ac στοιχεῖα Justinus.

sabbata agant? **123** Manete ut nati estis. Si enim nec ante Abraham circumcisione, nec ante Moysen sabbato, feriis et muneribus opus erat; neque etiam similiter opus est, postquam secundum voluntatem Patris absque peccato ex Virgine ab Abraham oriunda genitus est Filius Dei Jesus Christus. Nam et ipse Abraham, cum in præputio esset, propter fidem, qua credidit Deo, justificatus et benedictus est, ut Scriptura demonstrat⁸². Circumcisionem autem in signum, non ad justitiam accepit, ut Scripturæ et res ipsæ nos cogunt confiteri. Quocirca jure de populo illo dictum est animam, quæ octavo die non circumcidetur, ex genere suo exterminatum iri. Nam quod genus muliebri circumcisionem accipere non potest, id argumento est in signum datam esse, non ut opus justitiæ. Sic enim Deus mulieres fecit, ut quæ justitiam et virtutem spectant, ea pariter ipsæ quoque omnia observare possent. Ac speciem quidem carnis aliam maris, aliam feminae creatam videmus; at neutrum ea causa justum aut injustum esse perspicimus, sed propter pietatem et justitiam.

24. Christianorum circumcisio longe præstantior. — Atque illud quidem vobis poteram, viri, demonstrare, diem octavum potius quam septimum, aliquid mysterii habuisse, quod per hæc a Deo promulgatum sit. Sed ne nunc in alios sermones digredi videar, intelligite quod clamo: Sanguis circumcisionis illius obsolevit, sanguini salutari credidimus; aliud nunc sædus, alia ex Sion exivit lex. Jesus Christus omnes, qui voluerint, circumcidit, ut olim prædicatum fuit, cultris lapideis, ut fiat gens justa, populus servans fidem, retinens veritatis, custodiens pacem. Adeste mihi omnes, qui timetis Deum, qui bona Jerusalem videre cupitis. Venite, accedamus ad lucem Domini: liberavit enim populum suum, domum Jacob. Venite, omnes gentes. Conveniamus in Jerusalem, quæ non amplius expugnatur propter peccata populorum. « Manifestatus enim sum his qui me non quaerunt: inventus eis qui me non interrogant, elamat per Isaiam⁸³; dixi, Ecce ego adsum, gentibus quæ non invocaverunt nomen meum: Expandi manus meas tota die ad populum incredulum, et contradicen-

⁸² Gen. xv, 6. ⁸³ Isa. lxxv, 1-3.

(95) *Δίχα ἀμαρτίας*. Forte addenda præpositio post hæc verba et legendum ex τῆς vel ἀπὸ τῆς. Sed quod legendum proponit Thirlbius διὰ Μαρίας pro δίχα ἀμαρτίας, id ipse sibi non satisfacere merito fatetur. — Διὰ τῆς, κ. τ. λ. In codd. mss. et editis male omititur præpositio. Maran. desiderat ex vel ἀπὸ. Ego διὰ reposui, cum propter frequentem hujus præpositionis usum in ista formula apud Mariam (cf. *Apol.* i, c. 22), iam propter locum gemellum c. 43: τὸν διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ Ἀβραάμ... Παρθένου γεννηθέντα Υἱὸν τοῦ Θεοῦ Χριστόν. Adde num. 100, etc. Οἴτω.

(94) *Δικαιοσύνην*. Post hæc verba addunt mss. et K. Stephaniis ὡς περ ἀνωθεν ἐκηρύσσεται πετρίνας μαχαίρας. Sed cum hæc suo loco paulo post occurrant n. 25, merito ex aliena sede sublata sunt in editionibus Græco-Latinis. Quod autem ait Ju-

γεγένησθε. Εἰ γὰρ πρὸ τοῦ Ἀβραάμ οὐκ ἦν χρεῖα περιτομῆς, οὐδὲ πρὸ Μωϋσέως σαββατισμοῦ καὶ ἑορτῶν καὶ προσφορῶν, οὐδὲ νῦν, μετὰ τὸν κατὰ τὴν βουλὴν τοῦ Θεοῦ δίχα ἀμαρτίας (93) τῆς ἀπὸ γένους τοῦ Ἀβραάμ παρθένου γεννηθέντα Υἱὸν Θεοῦ Ἰησοῦν Χριστόν, ὁμοίως ἐστὶ χρεῖα. Καὶ γὰρ αὐτὸς ὁ Ἀβραάμ ἐν ἀκροβυστίᾳ ὢν, διὰ τὴν πίστιν ἦν ἐπίστευσε τῷ Θεῷ, ἐδικαιώθη καὶ εὐλογήθη, ὡς ἡ Γραφή σημαίνει· τὴν δὲ περιτομὴν εἰς σημεῖον, ἀλλ' οὐκ εἰς δικαιοσύνην ἔλαβεν, ὡς καὶ αἱ Γραφαὶ καὶ τὰ πράγματα ἀναγκάζει ἡμᾶς ὁμολογεῖν. Ὡστε δικαίως εἶρητο περὶ ἐκείνου τοῦ λαοῦ, ὅτι ἐξολοθρευθήσεται ἡ ψυχὴ ἐκείνη ἐκ τοῦ γένους αὐτῆς, ἢ οὐ περιτμηθήσεται τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ. Καὶ τὸ μὴ δύνασθαι δὲ τὸ θῆλυ γένος τὴν σαρκικὴν περιτομὴν λαμβάνειν, δείκνυσιν ὅτι εἰς σημεῖον ἡ περιτομὴ αὕτη δέδοται, ἀλλ' οὐχ ὡς ἔργον δικαιοσύνης. Τὰ γὰρ δίκαια καὶ ἐνάρετα ἅπαντα ὁμοίως καὶ τὰς θηλείας δύνασθαι φυλάσσειν ὁ Θεὸς ἐποίησεν· ἀλλὰ σχῆμα μὲν τὸ τῆς σαρκὸς ἕτερον καὶ ἕτερον ὁρῶμεν γεγεννημένον ἄρρενος καὶ θηλείας· διὰ δὲ τοῦτο οὐδὲ δίκαιον οὐδὲ ἀδίκον οὐδέτερον αὐτῶν ἐπιστάμεθα, ἀλλὰ δι' εὐσέβειαν καὶ δικαιοσύνην (94).

24. Καὶ τοῦτο μὲν οὖν δυνατόν ἦν ἡμῖν ἐπιδειξάει, ὦ ἄνδρες, ἔλεγον, ὅτι ἡ ἡμέρα ἡ ὀγδόῃ μυστήριόν τι εἶχε κηρυσσόμενον διὰ τούτων ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μᾶλλον τῆς ἐβδόμης. Ἀλλ' ἵνα τὰ νῦν μὴ ἐπ' ἄλλους ἐκτρέπεσθαι λόγους δοκῶ, σύνετε, βοῶ, ὅτι τὸ αἷμα τῆς περιτομῆς ἐκείνης κατήργηται, καὶ αἵματι σωτηρίῳ πεπιστεύκαμεν· ἄλλη διαθήκη τὰ νῦν, καὶ ἄλλος ἐξῆλθεν ἐκ Σιών νόμος. Ἰησοῦς Χριστὸς (95) πάντας τοὺς βουλομένους περιτέμνει, ὡς περ ἀνωθεν ἐκηρύσσεται, πετρίνας μαχαίρας, ἵνα γένηται ἔθνος δίκαιον, λαὸς φυλάσσων πίστιν, ἀντιλαμβανόμενος ἀληθείας, καὶ φυλάσσων εἰρήνην. Δεῦτε σὺν ἐμοὶ πάντες οἱ φοβούμενοι τὸν Θεόν, οἱ θέλοντες τὰ ἀγαθὰ Ἱερουσαλήμ ἰδεῖν. Δεῦτε, πορευθῶμεν τῷ φωτὶ Κυρίου· ἀνῆκε γὰρ τὸν λαὸν αὐτοῦ, τὸν οἶκον Ἰακώβ. Δεῦτε πάντα τὰ ἔθνη, συναχθῶμεν εἰς Ἱερουσαλήμ τὴν μηκέτι πολεμουμένην διὰ τὰς ἀνομίας τῶν λαῶν (96). « Ἐμφανὴς γὰρ ἐγενήθη τοῖς ἐμὲ μὴ ζητοῦσιν· εὐρέθη τὸ ἐμὲ μὴ ἐπερωτῶσι, βοῶ διὰ Ἠσαίου· εἶπα, Ἰδοὺ εἰμι, ἔθνεσιν οἳ οὐκ ἐπεκαλέσαντό μου τὸ ὄνομα. Ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου ὅλην τὴν ἡμέραν ἐπὶ λαὸν ἀπειθοῦντα καὶ ἀν-

stipus utriusque sexum justam esse aut injustum, non ob speciem carnis, sed ob pietatem et justitiam, intellige ob pietatem et justitiam observatam aut violatam. Neque enim necesse est mutilum suspicari contextum, ut Langus et alii nonnulli suspicati sunt.

(95) *Νόμος*. Ἰησοῦς Χριστός. Προponit Thirlbius aliam lectionem, nempe ἄλλος ἐξῆλθεν ἐκ Σιών νόμος, Ἰησοῦς Χριστός, ὅς, etc. Sed ipse fatetur receptam lectionem huic loco aptiorem videri.

(96) *Δεῦτε... τῶν λαῶν*. Observat idem vir eruditus Justinum hoc loco respicere ad Jerem. cap. xi, et xv, et xxxiv, et supra in his verbis, δεῦτε, πορευθῶμεν, ad caput xlii Isaia, in istis autem ἵνα γένηται ἔθνος δίκαιον ad cap. xxvi ejusdem prophetiae. Refert ad psalmum cxxvii ista verba, οἱ θέλοντες τὰ ἀγαθὰ, etc.

τιλέγοντα, τοῖς πορευομένοις ὁδῷ οὐ καλῇ, ἀλλὰ Ἀ
ὀπίσω τῶν ἁμαρτιῶν αὐτῶν. Λαός ὁ παροξύνων με
ἐναντίον μου. »

25. Σὺν ὑμῖν (97) καὶ κληρονομησαὶ βουλήσονται
κἄν ὀλίγον τόπον οὗτοι οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς, καὶ
λέγοντες εἶναι τέχνα Ἀβραάμ, ὡς διὰ τοῦ Ἡσαΐου
βοᾷ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, ὡς ἀπὸ προσώπου αὐτῶν λέ-
γων τάδε· « Ἐπίστρεψον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ ἴδε
ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ ἁγίου σου καὶ δόξης. Ποῦ δὴ ἐστὶν
ὁ ζῆλός σου καὶ ἡ ἰσχὺς; Ποῦ ἐστὶ τὸ πλῆθος τοῦ
ἐλέους σου, ὅτι ἠνέσχου ἡμῶν, Κύριε; Σὺ γὰρ ἡμῶν
εἶ πατήρ, ὅτι Ἀβραάμ οὐκ ἔγνω ἡμᾶς· καὶ Ἰσραὴλ
οὐκ ἀπέγνω ἡμᾶς. Ἀλλὰ σὺ, Κύριε πατήρ ἡμῶν,
ῤῥῆσαι ἡμᾶς· ἀπ' ἀρχῆς τὸ ὄνομά σου ἐφ' ἡμᾶς ἐστὶ.
Τί ἐπλάνησας ἡμᾶς, Κύριε, ἀπὸ τῆς ὁδοῦ σου· ἐσκλή-
ρυνας ἡμῶν τὴν καρδίαν τοῦ μὴ φοβεῖσθαι σε; Ἐπί-
στρεψον διὰ τοὺς δούλους σου, διὰ τὰς φυλάς τῆς
κληρονομίας σου, ἵνα μικρὸν κληρονομήσωμεν τοῦ
ἔρους τοῦ ἁγίου σου. Ἐγενόμεθα ὡς τὸ ἀπ' ἀρχῆς, ὅτε
οὐκ ἤρξας ἡμῶν, οὐδὲ ἐπεκλήθη τὸ ὄνομά σου
ἐφ' ἡμᾶς. Ἐάν ἀνοίξης τὸν οὐρανὸν, τρόμος λήψεται
ἀπὸ σοῦ ἔρη, καὶ τακῆσονται, ὡς ἀπὸ πυρὸς κηρὸς
τήκεται· καὶ κατακαύσει πῦρ τοὺς ὑπεναντίους, καὶ
φανερὸν ἔσται τὸ ὄνομά σου ἐν τοῖς ὑπεναντίοις· ἀπὸ
προσώπου σου ἔθνη ταραχθήσονται. Ὅταν ποιῆς τὰ
ἐνδοξά, τρόμος λήψεται ἀπὸ σοῦ ἔρη. Ἀπὸ τοῦ αἰῶ-
νος οὐκ ἠκούσαμεν, οὐδὲ οἱ ὀφθαλμοὶ ἡμῶν εἶδον
θεὸν πλὴν σοῦ. Καὶ τὰ ἔργα σου, ἃ ποιήσεις τοῖς με-
τανοοῦσιν (98), ἔλεον. Συναντήσεται τοῖς ποιούσι τὸ
δίκαιον, καὶ τῶν ὁδῶν σου μνησθήσονται. Ἴδοὺ σὺ
ὠργίσθης, καὶ ἡμεῖς ἡμάρτομεν. Διὰ τοῦτο ἐπλανή-
θημεν καὶ ἐγενόμεθα ἀκάθαρτοι πάντες, καὶ ὡς ῥά-
κος ἀποκαθημένης πᾶσα ἡ δικαιοσύνη ἡμῶν· καὶ
ἐξεῤῥύθημεν ὡς φύλλα διὰ τὰς ἀνομίας ἡμῶν· οὕτως
ἀνεμος οἶσει ἡμᾶς· καὶ οὐκ ἐστὶν ὁ ἐπικαλούμενος
τὸ ὄνομά σου, καὶ οὐ μνησθεὶς ἀντιλαβέσθαι σου, ὅτι
ἀπέστρεψας τὸ πρόσωπόν σου ἀφ' ἡμῶν, καὶ παρέ-
δωκας ἡμᾶς διὰ τὰς ἁμαρτίας ἡμῶν. Καὶ νῦν
ἐπίστρεψον, Κύριε, ὅτι λαός (99) σου πάντες ἡμεῖς. Ἡ
πόλις τοῦ ἁγίου σου ἐγενήθη ἔρημος, Σιών ὡς ἔρημος
ἐγενήθη, Ἱερουσαλήμ εἰς κατάραν· ὁ οἶκος, τὸ ἅγιον
ἡμῶν, καὶ ἡ δόξα ἦν εὐλόγησαν οἱ πατέρες ἡμῶν,
ἐγενήθη πυρίκαυστος· καὶ πάντα τὰ ἔθνη (1) ἐνδοξά
συνέπεσε. Καὶ ἐπὶ τούτοις ἀνέσχου, Κύριε, καὶ ἐσιώ-
πησας, καὶ ἐταπεινώσας ἡμᾶς σφόδρα. »

* Isa. LXIII, 15 usque ad finem, et LXIV per totum.

(97) Σὺν ὑμῖν. Legit Langus σὺν ἡμῖν. Idque D
Londinensibus editoribus probatum. Si quis reti-
nere malit illud σὺν ὑμῖν, referendum erit ad gen-
tes, quas Justinus jam antea compellabat. Atque
hæc quidem ad gentes apostrophe minus forte vi-
debitur homini cum Judæis in xysto colloquenti
convenire; sed tamen eandem figuram non multo
post adhibet Justinus, nempe n. 29. Illud καὶ κλη-
ρονομησαὶ significat Judæos optaturos bona æterna
accipere, etiam per gratiam, ut Christiani acci-
piunt, non per legem, etiam ut cohæredes Christi.

(98) Μετανοοῦσιν. Legitur apud LXX ὑπομέ-
νουσιν, « his qui exspectant misericordiam. »
Habet eod. Clarom. Τὰ ἔργα σου ποιήσει τοῖς μετα-
νοοῦσιν ἔλεον. Supra legendum οὐκ ἀπέγνω ἡμᾶς.

tem, qui ambulabant in via non bona, sed post
peccata sua. Populus est qui exacerbat me in con-
spectu meo. »

25. Frustra Judæi filios se esse Abraham gloriantur.
— Nobiscum vel paululum loci etiam hæreditate
accipere isti cupient, qui seipsos justificant, seque
filios Abraham esse dicunt: quemadmodum per
Isaiam clamat Spiritus sanctus, velut ex persona
eorum sic loquens: « Convertere de cælo, et vide
de domo sanctuarii tui, et gloriæ. Ubi est zelus
tuus, et fortitudo? Ubi est multitudo misericordiæ
tuæ, quia sustinuisti nos, Domine. Tu enim es Pa-
ter noster: quia Abraham 124 non cognovit nos,
et Israel non cognovit nos. Sed tu, Domine Pater
noster, libera nos; a principio nomen tuum super
nos est. Quare seduxisti nos, Domine, de via tua?
Indurasti corda nostra, ne timeremus te? Converte
propter servos tuos, propter tribus hæreditatis
tuæ, ut modicum hæreditate accipiamus de monte
sancto tuo. Facti sumus quasi a principio; cum
non dominareris nostri, neque invocatum esset no-
men tuum super nos. Si aperueris cælum, tremor
apprehendet ex te montes, et liquescent, sicut cera
a facie ignis liquescit; et comburet ignis adversa-
rios, et manifestum erit nomen tuum in adversa-
riis: a facie tua gentes turbabuntur. Cum feceris
gloriosa, tremor apprehendet ex te montes. A sæ-
culo non audivimus, neque oculi nostri viderunt
Deum præter te, et opera tua, quæ facies, nempe
pœnitentiam agentibus, misericordiam. Occurret
facientibus justitiam; et viarum tuarum recorda-
buntur. Ecce tu iratus es, et nos peccavimus. Idcirco
erravimus, et facti sumus quasi immundi omnes,
et ut pannus sedentis omnis justitia nostra. Et de-
fluximus quasi folia propter iniquitates nostras, sic
ventus auferet nos: et non est qui invocet nomen
tuum, et qui recordatus apprehendat te: quoniam
avertisti faciem tuam a nobis, et tradidisti nos
propter peccata nostra. Etiam nunc convertere, Do-
mine, quia populus tuus omnes nos; civitas sancti
tui facta est deserta; Sion quasi solitudo facta
est; Jerusalem in maledictionem, domus, sanctua-
rium nostrum, et gloria, cui benedixerunt patres
nostri, facta est igni combusta; et omnes gloriosæ
gentes simul irruerunt. Et super his sustinuisti,
Domine, et tacuisti, et humiliasti nos valde ». »

(99) Καὶ νῦν ἐπίστρεψον, κ., ὅτι λαός, etc. Septua-
ginta: Καὶ νῦν, Κύριε, πατήρ ἡμῶν σὺ, ἡμεῖς δὲ πη-
λός, ἔργα τῶν χειρῶν σου πάντες. Μὴ ὀργίζου ἡμῖν
σφόδρα καὶ μὴ ἐν καιρῷ μνησθῆς ἁμαρτιῶν ἡμῶν·
καὶ νῦν ἐπίβλεψον, ὅτι λαός, etc. Nisi egregie fal-
lor, hæc omnia Justino restituenda sunt; videlicet
Ebræo ansam errandi præbuit repetitum καὶ νῦν.
Itaque verba ista, dummodo Martyr alibi recitasset,
libenter hic insererem textui. OTTO.

(1) Τὰ ἔθνη. Deest ea vox apud LXX, et in
Apol. I, n. 47. Videtur Justinus legisse potius ἔθνη,
atque hic sensus haud paulo aptior videretur:
« Præclarissima quæque instituta ceciderunt. »
Retinendo ἔθνη, vertendum « simul irruerunt. »

Ac Trypho : Quid est quod ais? neminem nostrum hereditate quidquam accepturum esse in monte sancto Dei?

26. *Judæis nulla salus nisi per Christum, cujus cultores salvabuntur, etiamsi legem non servant.* — Et ego : Non hoc dico; verum, qui Christum persecuti sunt et persequuntur, atque pœnitentiam non agunt, nullam capient in monte sancto hereditatem. Gentes autem quæ in illum crediderint et pœnitentiam egerint a peccatis, ipsæ hereditatem habebunt cum patriarchis et prophetis, et justis quicumque a Jacobo prognati sunt, etiamsi sabbata non servant, neque circumcidantur, neque dies festos celebrent. Omnino sanctam Dei hereditatem adibunt. Deus enim per Isaiam ita loquitur : « Ego Dominus Deus vocavi te in justitia, et tenebo dexteram tuam, et confortabo te; et dedi te in testamentum generis, in lucem gentium, ad aperiendum oculos cæcorum, ad educendum de vinculis vinctos, et de domo carceris sedentes in tenebris ⁸⁵. » Et iterum : « Levate signum in gentes. Ecce enim Dominus fecit auditum usque ad extremum terræ. Dicite filiabus Sion : Ecce tibi Salvator venit, habens mercedem suam, et opus a facie sua : et vocabit eum populum sanctum, redemptum a Domino. Tu autem vocaberis requisita civitas, et non derelicta. Quis est iste qui venit de Edom, rubor vestium ejus de Bosor? Iste formosus in stola, ascendens violenter cum fortitudine? Ego loquor justitiam et judicium salutaris. Quare rubra sunt vestimenta tua, et indumenta tua **125** C veluti a torculari calcato : unæ calcatæ plenus? Torcular unus ipse et solus calcavi, et de gentibus non est vir mecum : et conculcavi eos in furore, et confregi eos, quasi terram, et deduxi sanguinem eorum in terram. Dies enim retributionis venit eis, et annus redemptionis adest. Et aspexi, et non erat auxiliator; et consideravi, et nullus præbebat auxilium. Et eruit brachium, et furor meus advenit : et conculcavi eos in ira mea, et deduxi in terram sanguinem eorum ⁸⁶. »

27. *Cur per prophetas eadem Deus præcepit ac per Moysen.* — Hic Trypho : Cur quæ placent ex propheticis sermonibus selecta recitas; quæ vero nominatim sabbatum observare jubent, eorum non meministi? Sic enim per Isaiam dictum est : « Si averteris pedem tuum in sabbatis, ut non facias voluntates tuas in die sancto, et vocaveris sabbata delicata sancta Dei tui; si non moveris pedem

A Καὶ ὁ Τρύφων· Τί οὖν ἐστὶν ὃ λέγεις; ὅτι οὐδεὶς ἡμῶν κληρονομήσει ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ τοῦ Θεοῦ οὐδέν;

26. Κάγω, Οὐ τοῦτο, φημί, ἀλλ' οἱ τὸν Χριστὸν διώξαντες καὶ διώκοντες, καὶ μὴ μετανοοῦντες, οὐ κληρονομήσουσιν ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ οὐδέν. Τὰ δὲ ἔθνη τὰ πιστεύσαντα εἰς αὐτὸν, καὶ μετανοήσαντα ἐφ' οἷς ἡμαρτον, αὐτοὶ κληρονομήσουσι μετὰ τῶν πατριαρχῶν καὶ τῶν προφητῶν καὶ τῶν δικαίων ὅσοι ἀπὸ Ἰακώβ γεγέννηνται, εἰ καὶ μὴ ταβθατίζουσι, μηδὲ περιτέμνονται, μηδὲ τὰς ἐορτὰς φυλάσσουσι. Πάντως κληρονομήσουσι τὴν ἁγίαν τοῦ Θεοῦ κληρονομίαν. Λέγει γὰρ ὁ Θεὸς διὰ Ἡσαΐου οὕτως· « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς σου, καὶ ἰσχύσω σε, καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοίξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν πεπεδημένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλακῆς καθημένους ἐν σκότει. » Καὶ πάλιν· « Ἐξάρατε συσσεισμὸν (2) εἰς τὰ ἔθνη· Ἰδοὺ γὰρ Κύριος ἐποίησεν ἀκουστὸν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. Εἶπατε ταῖς θυγατράσι Σιών· Ἰδοὺ σοὶ ὁ Σωτὴρ παραγέγονεν ἀπέχων τὸν ἑαυτοῦ μισθόν, καὶ τὸ ἔργον ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ, καὶ καλέσει αὐτὸν λαὸν ἁγίων λελυτρωμένον ὑπὸ Κυρίου. Σὺ δὲ κληθήσῃ ἐπιζητούμενη πόλις, καὶ οὐ καταλειμμένη. Τίς οὗτος ὁ παραγιγνόμενος ἐξ Ἐδὼμ, ἐρύθημα ἱματίων αὐτοῦ ἐκ Βοσόρ; Οὗτος ὠραῖος ἐν στολῇ, ἀναβαίνων (3) βίβη μετὰ ἰσχύος. Ἐγὼ διαλέγομαι δικαιοσύνην καὶ κρίσιν σωτηρίου. Διὰ τί σου ἐρυθρὰ τὰ ἱμάτια, καὶ τὰ ἐνδύματά σου ὡς ἀπὸ πατητοῦ ληνοῦ; πλήρης (4) καταπεπατημένης. Ληνὸν ἐπάτησα μονώτατος, καὶ τῶν ἐθνῶν οὐκ ἔστιν ἀνὴρ μετ' ἐμοῦ· καὶ κατεπάτησα αὐτοὺς ἐν θυμῷ, καὶ κατέθλασα αὐτοὺς ὡς γῆν, καὶ κατήγαγον τὸ αἷμα αὐτῶν εἰς γῆν. Ἡμέρα γὰρ ἀνταποδόσεως ἦλθεν αὐτοῖς, καὶ ἐνιαυτὸς λυτρώσεως πάρεστι. Καὶ ἐπέβλεψα καὶ οὐκ ἦν βοήθης, καὶ προσενόησα καὶ οὐδεὶς ἀντελάβετο, καὶ ἐρύψατο ὁ βραχίων καὶ ὁ θυμὸς μου ἐπέστη, καὶ κατεπάτησα αὐτοὺς ἐν τῇ ὀργῇ μου, καὶ κατήγαγον τὸ αἷμα αὐτῶν εἰς γῆν. »

27. Καὶ ὁ Τρύφων· Διὰ τί ἄπερ βούλει ἐκλεγόμενος ἀπὸ τῶν προφητικῶν λόγων λέγεις· ἃ δὲ διαβρήδην κελεύει σαβθατίζειν, οὐ μέμνησαι; Διὰ γὰρ Ἡσαΐου οὕτως εἴρηται· « Ἐὰν ἀποστρέψῃς τὸν πόδα σου ἀπὸ τῶν σαββάτων, τοῦ μὴ ποιεῖν τὰ θελήματά σου ἐν τῇ ἡμέρᾳ τῇ ἁγίᾳ, καὶ καλέσης τὰ σάββατα τρυφερὰ ἁγία τοῦ Θεοῦ σου, οὐκ ἄρης τὸν πόδα σου ἐπ' ἔργον, οὐδὲ μὴ λαλήσης λόγον ἐκ τοῦ στόματός

⁸⁵ Isa. XLII, 6, 7. ⁸⁶ Isa. LXII, 10-12; LXIII, 1-6.

(2) *Συσσεισμὸν*. Legendum esse σύσσημον, ut in Bibliis, monet Sylburgius, atque hanc etiam lectionem proposuit ad calcem R. Stephanus.

(3) *Ἀναβαίνων*. Deest apud LXX.

(4) *Πλήρης*. Sic uterque codex Reg. et Clarom. Sic etiam Biblia Romana et cod. Alex. Maluit scribere πλήρους R. Stephanus. Hæc autem verba,

πλήρης καταπεπατημένης sunt Septuaginta interpretum; sequentibus verbis, quæ non leguntur apud LXX : Ληνὸν ἐπάτησα μονώτατος, alia interpretatio continetur, quæ quidem videtur tribuenda Justino; prior autem librariis, ut vulgatæ LXX interpretationi consona.

σου· καὶ ἔσῃ πεποιθὼς ἐπὶ Κύριον, καὶ ἀναβιβάσει σε ἐπὶ τὰ ἀγαθὰ τῆς γῆς· καὶ ψωμίζει σε τὴν κληρονομίαν Ἰακώβ τοῦ πατρὸς σου· τὸ γὰρ στόμα Κυρίου ἐλάλησε ταῦτα.»

Καγὼ· Οὐχ ὡς ἐναντιουμένων μοι τῶν τοιούτων προφητειῶν, ὦ φίλοι, παρέλιπον αὐτάς, ἀλλὰ ὡς ὑμῶν νενοηκότων καὶ νοούντων, ὅτι κἂν διὰ πάντων τῶν προφητῶν κελεύῃ ὑμῖν τὰ αὐτὰ ποιεῖν, ἃ καὶ διὰ Μωϋσέως ἐκέλευσε, διὰ τῆ σκληροκαρδίῳ ὑμῶν καὶ ἀχάριστον εἰς αὐτὸν ἀεὶ τὰ αὐτὰ βοᾷ, ἵνα κἂν οὕτως ποτὲ μετανοήσαντες εὐαρεστήτε αὐτῷ, καὶ μήτε τὰ τέκνα ὑμῶν τοῖς δαίμονιαις θύητε, μήτε (5) κοινωνοὶ κλεπτῶν, καὶ φιλοῦντες δῶρα, καὶ διώκοντες ἀνταπόδομα, ὄρφανοὶς οὐ κρίνοντες, καὶ κρίσαι χήρας οὐ προσέχοντες, ἀλλ' οὐδὲ πλήρεις τὰς χεῖρας αἱματος. «Καὶ γὰρ αἱ θυγατέρες Σιών ἐπορεύθησαν ἐν ὑψηλῷ τραχήλῳ, καὶ ἐν νεύμασιν ὀφθαλμῶν ἄμα πρίζουσαι καὶ σύρουσαι τοὺς χιτῶνας. Καὶ πάντες γὰρ ἐξέκλιναν, βοᾷ, πάντες ἄρα ἠχρευώθησαν. Οὐκ ἔστιν ὁ συνιών, οὐκ ἔστιν ἕως ἑνός. Ταῖς γλώσσαις αὐτῶν ἐδόλοῦσαν (6), τάρως ἀνεωγμένος ὁ λάρυγξ αὐτῶν· ἰδὸς ἀσπίδων ὑπὲρ τὰ χεῖλη αὐτῶν, σύντριμμα καὶ ταλαιπωρία ἐν ταῖς ὁδοῖς αὐτῶν, καὶ ὁδὸν εἰρήνης οὐκ ἔγνωσαν.» Ὡστε ὅν τρόπον τὴν ἀρχὴν διὰ τὰς κακίας ὑμῶν ταῦτα ἐντέταλτο, ὁμοίως διὰ τὴν ἐν τούτοις ὑπομονὴν (7), μᾶλλον δὲ ἐπίτασιν, διὰ τῶν αὐτῶν εἰς ἀνάμνησιν αὐτοῦ καὶ γινῶσιν ὑμᾶς καλεῖ. Ὑμεῖς δὲ, λαὸς σκληροκαρδίας καὶ ἀσύνετος, καὶ τυφλὸς καὶ χωλὸς (8), καὶ υἱὸς οἷς οὐκ ἔστι πίστις ἐν αὐτοῖς, ὡς αὐτὸς λέγει, ἐστὲ, τοῖς χεῖλεσιν αὐτὸν μόνον τιμῶντες, τῇ δὲ καρδίᾳ πόρρω· αὐτοῦ ὄντες, ἰδίας διδασκαλίας καὶ μὴ τὰ ἐκείνου διδάσκοντες. Ἐπεὶ, εἶπατέ μοι, τοὺς ἀρχιερεῖς ἀμαρτάνειν (9) τοῖς σάββασι προσφέροντας τὰς προσφορὰς ἔθούλετο ὁ θεός; ἢ τοὺς περιτεμνομένους καὶ περιτέμνοντας τῇ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων, κελεύων τῇ ἡμέρᾳ τῇ ὀγδόῃ ἐκ παντὸς περιτέμνεσθαι τοὺς γεννηθέντας ὁμοίως, κἂν ἢ ἡμέρᾳ τῶν σαββάτων; ἢ οὐκ ἠδύνατο πρὸ μιᾶς ἡμέρας, ἢ μετὰ μίαν ἡμέραν τοῦ σαββάτου ἐνεργεῖν τοὺς γεννωμένους, εἰ ἠπίστατο κακὸν εἶναι ἐν τοῖς σάββασι; ἢ καὶ τοὺς πρὸ Μωϋσέως καὶ Ἀβραάμ ὀνομασμένους δικαίους καὶ εὐαρέστους αὐτῷ γενομένους, μήτε τὴν ἀκροβυστίαν περιτετμημένους, μήτε τὰ σάββατα φυλάξαντας, διὰ τί οὐκ ἐδίδασκε ταῦτα ποιεῖν;

28. Καὶ ὁ Τρύφων· Καὶ πρότερον ἀτηχῶσάμεν σου

tuum ad opus, nec locutus fueris verbum ex ore tuo; et Domino confides, et perducet te ad bona terræ, et pascet te hæreditate Jacob patris tui. Os enim Domini hæc locutum est ⁸⁷. »

Tum ego : Non quod mihi adversentur ejusmodi prophetiæ, eas, amici, prætermisi; sed quod intellexeritis et intelligatis, etiamsi Deus vobis per omnes prophetas eadem præcipiat facienda, quæ et per Moysen præcepit; idcirco eadem illum semper clamare, propter duritiam cordis vestri, et ingrati in illum animi vitium, ut hoc saltem modo pœnitentiam aliquando agentes ei placeatis, nec filios vestros dæmoniis immoletis, nec furum participes sitis, diligentes munera, persequentes retributionem, pupillis non judicantes, et judicio viduæ animum non advertentes; denique ut nec manus plenas sanguine habeatis. « Nam et filiæ Sion extento ingressæ sunt collo, et nutibus oculorum colludentes, et tunicas trahentes ⁸⁸. Omnes enim declinaverunt, clamat Scriptura, omnes certe inutiles facti sunt: non est qui intelligat, non est usque ad unum. Linguis suis dolose egerunt; sepulcrum patens guttur eorum, venenum aspidum sub labiis eorum; contritio et calamitas in viis eorum, et viam pacis non cognoverunt ⁸⁹. » Quemadmodum ergo hæc ab initio propter nequitiam vestram præscripserat, sic etiam propter vestram in ea perseverantiam, vel potius animi intentionem, per eadem vos Deus ad recordationem sui et cognitionem vocat. Vos autem populus duri cordis et insipiens, et cæcus et claudus, et filii quibus non est fides in ipsis ⁹⁰, quemadmodum ipse ait, labiis tantum illum honorantes, corde autem longe ab eo remoti ⁹¹, propriam vestram, non illius doctrinam docentes. Siquidem, dicite mihi, voluitne Deus pontifices peccare, dum sabbatis munera offerunt; aut eos qui circumciduntur et circumcidunt die sabbati, dum jubet omnino die octavo natos pueros pariter **126** circumcidi, etiamsi dies sabbati fuerit? An non poterat uno ante vel post sabbatum die natos pueros circumcidere, si id nefas esse die sabbati ducebat? Aut qui justis ante Moysen et Abraham appellati sunt, eique accepti exstiterunt, cum nec circumcisi essent præputio, nec sabbata observarent, cur eos hæc facere non docebat?

26. Vera justitia per Christum comparatur. — A

⁸⁷ Isa. LVIII, 13, 14. ⁸⁸ Isa. III, 16. ⁸⁹ Psal. XIII, 5. ⁹⁰ Deut. XXXII, 20. ⁹¹ Isa. XXI, 15.

(5) *Μήτε*. Conjicit Thirlbius legendum μήτε ἦτε. Verbum ὄντες videtur posse suppleri, si stylus Justinus consideretur attentius. Paulo post ἄρα positum esse pro ἄμα observat Perizonius.

(6) *Ἐδόλοῦσαν*. Dorice pro ἐδόλοῦν. GALLAND. — Rectius dixeris formam Alexandrinam. OTTO.

(7) *ὑπομονήν*. Legit Sylburgius ἐπιμονήν, atque ita habent editiones Parisienses.

(8) *Καὶ τυφλὸς καὶ χωλός*. Legendum esse καὶ τυφλὸς καὶ χωλός contendit eruditus Londinensis editor, tum quia infra n. 123 Judæi vocantur cæci et surdi et a Justino et ab Isaia quem citat Justi-

nus; tum quia nusquam claudi vocantur. Equidem huic sententiæ libentissime assentirer, si Justinus hoc loco testimonium Isaie, in quo cæci et surdi vocantur, explicaret et Judæis eodem modo ac n. 123, objiceret. Præterea Judæis exprobratur, quod claudicent in semitis suis, Psalm. XVII, 46. Vid. III Reg. XVIII, 21. Forte ad hæc loca respexit Justinus.

(9) *Τοὺς ἀρχιερεῖς ἀμαρτάνειν*. Hunc locum imitatur Irenæus lib. IV, c. 19. JEAN. — Idem argumentum repetit Justinus n. 29.

hæc Trypho : Jam ex te audivimus, cum id proponeres, et animum advertimus; digna enim res est, ut vere dicam, animadversione. Neque idem mihi, quod multis, dicendum videtur, ita illi visum esse; hoc enim semper effugium est iis, qui rei quæsitæ respondere non possunt.

Hic ego : Quandoquidem ex Scripturis et ex ipsis rebus demonstrandi et disserendi rationem deduco, aiebam, ne differatis, neve dubitetis mihi, homini incircumciso, credere. Breve enim hoc vobis relinquitur ad nos accedendi tempus. Si Christus venire occupaverit, frustra vos pœnitebit, frustra plorabitis; neque enim vos exaudiet. « Novate vobis novalia, clamat populo Jeremias, et nolite serere super spinas. Circumcidimini Domino, et circumcidite præputia cordis vestri⁹³. » Ne ergo seratis super spinas et terram non aratam ex qua fructus vobis non est. Cognoscite Christum : et ecce novale pulchrum, pulchrum et pingue in cordibus vestris. « Ecce enim dies veniunt, dicit Dominus, et visitabo super omnes, qui circumcisi sunt præputia sua; super Ægyptum et super Judam, et super Edom, et super filios Moab. Quia omnes gentes incircumcisæ, et omnis domus Israel incircumcisa cordibus suis⁹⁴. » Videtis ut Deus hanc circumcisionem in signum datam respuat? Neque enim Ægyptiis prodest, nec filiis Moab, nec filiis Edom. At etiamsi quis Scythia sit aut Persa, modo habeat Dei cognitionem et Christi ejus, ac æterna jura custodiat, circumcisis præclara et utili circumcissione, ac Deo amicus est, ejusque dona et munera Deo grata sunt. Proferam vobis, amici, ipsius etiam Dei verba, cum populum per Malachiam, unum ex duodecim prophetis, allocutus est. Sic autem se habent : « Non est voluntas mea in vobis, dicit Dominus, et sacrificia vestra non suscipio de manibus vestris : propterea quod ab ortu solis usque ad occasum nomen meum glorificatum est in gentibus, et in omni loco sacrificium offertur nomini meo et sacrificium purum; quia honoratur nomen meum in gentibus, dicit Dominus, vos autem illud profanastis⁹⁵. » Et per Davidem ait : « Populus quem non

Α τοῦτο προβάλλοντος, καὶ ἐπεστήσαμεν· ἄξιον γὰρ, ὡς ἀληθῶς εἰπεῖν, ἐπιστάσεως, καὶ ὁ μοι τοῖς πολλοῖς (10) δοκεῖ λέγειν, ὅτι ἔδοξεν αὐτῷ. Τοῦτο γὰρ ἔστι πρόφασις αἰεὶ τοῖς μὴ δυναμένοις ἀποκρίνασθαι πρὸς τὸ ζητούμενον.

Καγὼ· Ἐπειδὴ ἀπὸ τε τῶν Γραφῶν καὶ τῶν πραγμάτων, τὰς τε ἀποδείξεις καὶ τὰς ὁμιλίας ποιούμεαι, ἔλεγον, μὴ ὑπερτίθεσθε, μηδὲ διστάζετε πιστεῦσαι τῷ ἀπεριτμήτῳ ἐμοί. Βραχὺς οὗτος ὑμῖν περιλείπεται προσηλύσεως χρόνος (11). Ἐὰν φθάσῃ ὁ Χριστὸς ἔλθειν, μάτην μετανοήσετε, μάτην κλαύσετε· οὐ γὰρ εἰσακούσεται ὑμῶν. « Νεώσατε ἑαυτοῖς νεώματα, Ἰερεμίας τῷ λαῷ κέκραγε· καὶ μὴ σπείρετε ἐπ' ἀκάνθας. Περιτέμνετε τῷ Κυρίῳ (12), καὶ περιτέμνεσθε τὴν ἀκροβυστίαν τῆς καρδίας ὑμῶν. » Μὴ οὖν εἰς ἀκάνθας σπείρετε καὶ ἀνήροτον χωρίον, ἔθεν ὑμῖν καρπὸς οὐκ ἔστι. Γνωτε τὸν Χριστὸν, καὶ ἰδοὺ νεὶδς καλῆ, καλῆ (13) καὶ πίων ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. « Ἰδοὺ γὰρ ἡμέραι ἔρχονται, λέγει Κύριος· καὶ ἐπισκέψομαι ἐπὶ πάντας περιτετμημένους ἀκροβυστίας αὐτῶν· ἐπ' Αἴγυπτον καὶ ἐπὶ Ἰουδαίαν (14), καὶ ἐπὶ Ἐδῶμ, καὶ ἐπὶ υἱοὺς Μωάβ. Ὅτι πάντα τὰ ἔθνη ἀπερίτμητα, καὶ πᾶς οἶκος Ἰσραὴλ ἀπερίτμητος καρδίας αὐτῶν. » Ὅρατε ὡς οὐ ταύτην τὴν περιτομὴν τὴν εἰς σημεῖον δοθεῖσαν ὁ Θεὸς θέλει; Οὐδὲ γὰρ Αἰγυπτίοις (15) χρήσιμος, οὐδὲ τοῖς υἱοῖς Μωάβ, οὐδὲ τοῖς υἱοῖς Ἐδῶμ. Ἀλλὰ καὶ ἡ Σκύθης ἦ τις, ἢ Πέρσης, ἔχει δὲ τὴν τοῦ Θεοῦ γνῶσιν καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ φυλάσσει τὰ αἰώνια δίκαια, περιτέμνηται τὴν καλὴν καὶ ὠφέλιμον περιτομὴν, καὶ φίλος ἐστὶ τῷ Θεῷ, καὶ ἐπὶ τοῖς δώροις αὐτοῦ καὶ ταῖς προσφοραῖς χαίρει. Παρέξω δὲ ὑμῖν, ἄνδρες φίλοι, καὶ αὐτουργήματα τοῦ Θεοῦ (16), ὁπότε πρὸς τὸν λαὸν εἶπε διὰ Μαλαχίου, ἐνδὲ τῶν δώδεκα προφητῶν. Ἔστι δὲ ταῦτα· « Οὐκ ἔστι θέλημά μου ἐν ὑμῖν, λέγει Κύριος· καὶ τὰς θυσίας ὑμῶν οὐ προσδέχομαι (17) ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν· διότι ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου ἕως δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυσία προσφέρεται (18) τῷ ὀνόματί μου, καὶ θυσία καθαρὰ· ὅτι τιμᾶται τὸ ὄνομά μου (19) ἐν τοῖς ἔθνεσι, λέγει Κύριος· ὑμεῖς δὲ

⁹³ Jer. iv, 3. ⁹⁴ Jer. ix, 25, 26. ⁹⁵ Malach. i, 10, 11.

(10) Καὶ ὁ μοι τοῖς πολλοῖς. Nullus dubito quin legendum οὐ μοι ὁμοῖα vel οὐ μοι ὁ τοῖς πολλοῖς. Fatetur enim Trypho eos, qui dicunt ita Deo visum esse, ad hanc cavillationem confugere, quia rei quæsitæ respondere non possunt. Quomodo ergo hanc responsionem ipse amplexus esset? Non solus Trypho ita locutus; sed etiam alius ex ejus comitibus num. 94, ingenue fatetur consultos magistros sibi non satisfecisse. Thirlbius legit καὶ οὐ μοι, ὁ τοῖς πολλοῖς, δοκεῖ λέγειν. Sylburgius, dualibus propositis conjecturis, tandem negatione opus esse intellexit, ac legendum proponit, καὶ μὴ, ὁ τοῖς πολλοῖς, δοκεῖ λέγειν.

(11) Βραχὺς, z. τ. λ. Primitiva Ecclesia secundum Christi adventum proxime adesse putabat. Tertullianus *De cultu femin.*, n. 9 : « Nos sumus in quos decurrerunt fines sæculorum. » Otto.

(12) Περιτέμνετε τῷ Κυρίῳ. Legendum περιτέμνεσθε vel περιτέμνητε. LXX : περιτέμνητε τῷ Θεῷ ὑμῶν.

(13) Hanc vocem, codicibus probatam, Maran. omisit errore procul dubio. Otto.

(14) Ἰουδαίαν. Ita etiam Theodoretus et Biblia Complutensis et Hebraica. Romana et cod. Alex. Ἰουδαίαν. Thirlbius.

(15) Οὐδὲ γὰρ Αἰγυπτίοις. De hac Ægyptiorum et aliarum gentium circumcissione vide Barnab. epist. cap. 9, et Notas Cotelerii.

(16) Αὐτουργήματα τοῦ Θεοῦ. Recte emendat Thirlbius legendum, αὐτοῦ ῥήματα τοῦ Θεοῦ. Sequens testimonium Dei ipsius verba appellat, quia Deus ipse loquitur, non propheta. Idem legit ἅ ποτε pro ὁπότε, quod tamen necessarium non videtur.

(17) Προσδέχομαι. Infra num. 41 et 117, προσδέχομαι. et ita apud LXX.

(18) Θυσία προσφέρεται. Θυσία, n. 41, et in Bibliis.

(19) Τιμᾶται τὸ ὄνομά μου. Infra n. 41, et in Bibl. μέγα τὸ ὄνομά μου.

βεβηλοῦτε αὐτό. Καὶ διὰ τοῦ Δαβὶδ ἔφη· «Λαὸς ὃν οὐκ ἔγνω, ἐβούλευσέ μοι, εἰς ἀκοὴν ὠτίου ὑπήκουσέ μου.»

29. Δοξάσωμεν τὸν Θεὸν ἅμα τὰ ἔθνη συνελθόντα, ὅτι καὶ ἡμᾶς ἐπεσκέψατο. Δοξάσωμεν αὐτὸν διὰ τοῦ Βασιλέως τῆς δόξης, διὰ τοῦ Κυρίου τῶν δυνάμεων. Εὐδόκησε γὰρ καὶ εἰς τὰ ἔθνη, καὶ τὰς θυσίας ἡδίων παρ' ἡμῶν ἢ παρ' ὑμῶν λαμβάνει. Τίς οὖν ἐτι μοι περιτομῆς λόγος ὑπὸ τοῦ Θεοῦ μαρτυρηθέντι; Τίς ἐκείνου τοῦ βαπτίσματος χρεῖα ἀγίῳ Πνεύματι βεβαπτισμένῳ; Ταῦτα οἶμαι λέγων πείσειν καὶ τοὺς βραχὺν νοῦν κεκτημένους. Οὐ γὰρ ὑπ' ἐμοῦ συνεσκευασμένοι εἰσὶν οἱ λόγοι, οὐδὲ τέχνη ἀνθρωπίνῃ κεκαλλωπισμένοι, ἀλλὰ τοῦτους Δαβὶδ μὲν ἔφαλλεν, Ἡσαίας δὲ εὐηγγελίζετο, Ζαχαρίας (20) δὲ ἐκήρυξε, Μωϋσῆς δὲ ἀνέγραψεν. Ἐπιγινώσκεις αὐτούς, Τρύφων; Ἐν τοῖς ὑμετέροις ἀπόκεινται γράμματα, μᾶλλον δὲ οὐχ ὑμετέροις, ἀλλ' ἡμετέροις (21). Ἡμεῖς γὰρ αὐτοῖς πειθόμεθα· ὑμεῖς δὲ, ἀναγινώσκοντες, οὐ νοεῖτε τὸν ἐν αὐτοῖς νοῦν. Μὴ οὖν ἀχθεσθε, μηδὲ ὀνειδίζετε ἡμῖν τὴν τοῦ σώματος ἀκροβυστίαν, ἣν αὐτὸς ὁ Θεὸς ἐπλασε· μηδὲ ὅτι θερμὸν πίνομεν (22) ἐν τοῖς σάββασιν, δεινὸν ἡγεῖσθε· ἐπειδὴ καὶ ὁ Θεὸς τὴν αὐτὴν διοίκησιν τοῦ κόσμου ὁμοίως καὶ ἐν ταύτῃ τῇ ἡμέρᾳ πεποίηται, καθάπερ καὶ ἐν ταῖς ἄλλαις ἀπάσαις· καὶ οἱ ἀρχιερεῖς τὰς προσφορὰς, καθὰ καὶ ταῖς ἄλλαις ἡμέραις, καὶ ἐν ταύτῃ κεκελευσμένοι ἦσαν ποιεῖσθαι· καὶ οἱ τοσοῦτοι δίκαιοι, μηδὲν τούτων τῶν νομίμων πράξαντες, μεμαρτύρηνται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ αὐτοῦ.

30. Ἀλλὰ τῇ αὐτῶν (22*) κακίᾳ ἐγκαλεῖτε, ὅτι καὶ συκοφαντεῖσθαι δυνατὸς ἐστὶν ὁ Θεὸς ὑπὸ τῶν νοῦν μὴ ἐχόντων, ὡς τὰ αὐτὰ δίκαια μὴ πάντας ἀεὶ διδάξας. Πολλοῖς γὰρ ἀνθρώποις ἄλογα καὶ οὐκ ἀξία Θεοῦ τὰ τοιαῦτα διδάγματα ἔδοξεν εἶναι, μὴ λαβοῦσι χάριν τοῦ γινῶναι, ὅτι τὸν λαὸν ὑμῶν πονηρευόμενον, καὶ ἐν νόσῳ ψυχικῇ ὑπάρχοντα, εἰς ἐπιστροφὴν καὶ μετάνοιαν τοῦ Πατρὸς (23) κέκληκε, καὶ αἰώνιός ἐστι (24) μετὰ τὸν Μωϋσέως θάνατον (25)

* Psal. xvii, 45.

(20) Ζαχαρίας. Legit Langus Μαλαχίας.

(21) Μᾶλλον δὲ οὐχ ὑμετέροις, ἀλλ' ἡμετέροις. Vid. Cohort. Justinī n. 43.

(22) Θερμὸν πίνομεν. His opponit Petavius (Not. in Eriphan. p. 336) epistolam interpolatam S. Ignatii num. 9, ubi aquæ tepidæ, non vero calidæ, potus his verbis, καὶ χλιαρὰ πίνων, memoratur.

(22*) Αὐτῶν. Pro ἑαυτῶν, scriptura Justino familiaris. Sic supra num. 6 legitur δι' αὐτῆς (per seipsum), et Apol. I, n. 5, ὅπερ ἕκαστος αὐτῶ (quod quisque sibi). Plato ipse, in Phædro: Μόνον τὸ αὐτὸ κινεῖν (Iud solum quod seipsum movet). Ed. Patr.

(23) Καὶ μετάνοιαν τοῦ Πατρὸς. Sæpe errarunt librarii in his vocibus Πατρός et Πνεύματος, quia breviter scriptæ ad hunc modum, πρὸς πρὸς, similitimæ sunt. Sic apud Tatianum n. 5, et apud Methodium in Convivio decem virginum, p. 93, Λόγος Πνεύματος, pro eo quod legendum est, Λόγος Πατρὸς, « Verbum Patris. » Sic ergo hoc loco legendum videtur μετάνοιαν πνεύματος. Nimirum, ut calumnias propulset a lege, docet carnalibus illius præceptis, ex quibus nonnulli ansam ad blasphemias arripiebant, Judæos ad spiritalem conversionem vocatos fuisse. Similia habes apud Irenæum lib. iv, cap. 14, n. 3: « Facile autem, inquit, ad

A cognovi servivit mihi; in auditu auris obedivi mihi ». »

29. Christum colentibus lex inutilis. — Glorificemus Deum una congregatæ gentes, quod nos quoque Inviserit. Glorificemus eum per Regem gloriæ, per Dominum virtutum. Beneplacitum est enim illi etiam super 127 gentes, ac victimas a nobis accipit libentius, quam a vobis. Quid igitur mihi adhuc opus est circumcissione, qui Dei testimonio comprobatus sum? Quis usus hujus baptismatis, qui Spiritu sancto baptizatus sum? Videor mihi hæc edisserens iis etiam, qui parum intelligentia præditi sunt, persuasurus. Neque enim hæc verba a me composita sunt, aut humana arte exornata; sed ea David psallendo cecinit, Isaias evangelizavit, Zacharias promulgavit, Moyses scripsit. Agnoscis ea, Trypho? Consignata sunt litteris vestris, vel potius non vestris, sed nostris. Nos enim iis adhaeremus; vos autem legendo sententiam non perspicitis. Ne sit igitur vobis molestum, nec in probri loco nobis objiciatis corporis præputium, quod Deus ipse formavit; neque etiam quod calidam sabbatis bibamus, grande piaculum existimetis; siquidem Deus mundum perinde hoc etiam die ac cæteris omnibus gubernat; pontifices quoque, ut cæteris diebus, ita etiam isto jussi sunt muneribus offerendis operari; denique tot justi homines, cum nullum ex his legis institutis observassent, ipsius Dei testimonio comprobati fuere.

30. Veræ justitiæ cultores Christiani. — Sed nequitia vestra ascribite, quod etiam calumniis Deus appeti possit ab hominibus mente captis, quasi non eandem semper omnes justitiam docuerit. Hæc enim instituta a ratione aliena nec Deo digna multis visa sunt, qui gratiam intelligendi non acceperunt populum vestrum improbe agentem, ac animæ morbo laborantem his legibus ad conversionem et pœnitentiam spiritus vocatum fuisse, ac

idola revertentem populum erudiebat, per multas vocationes præstruens eos servire Deo; per ea quæ erant secunda, ad prima vocans, hoc est, per typica ad vera, et per temporalia ad æterna, et per carnalia ad spiritalia, et per terrena ad cœlestia. » Legem eo consilio institutam fuisse, ut ad veram conversionem Judæos vocaret, pluribus locis docet Augustinus. Vid. lib. De gratia Christi, c. 8. Cl. Thirlbuis legi posse conjicit μετάνοιαν τῶν πάρος vel τὸ πάρος, quanquam fatetur neutrum sibi valde placere. Langus ita vertit, quasi addendum esset καὶ ἐπίγνωσιν post μετάνοιαν.

(24) Καὶ αἰώνιός ἐστι, etc. Ante hæc verba addendum vel supplendum ὅτι. Prophetiam æternam vocat eam, quæ continetur psalmo xix in quo legitur: « Lex Domini immaculata... timor Domini sanctus permanens in sæculum sæculi. » Prophetiam vocat hæc verba vel quia deprompta sunt ex libro prophetico (sic enim num. 27 Isaiæ de sabbato præcepta appellantur prophetiæ), vel quia prædictionem Christianæ legis continent; æternam autem, quia lex illa non, ut Mosaicum institutum, finem habitura erat, sed in sæculum sæculi permanens. Vide infra n. 54, et supra n. 28.

(25) Μετὰ τὸν Μωϋσέως θάνατον. Quomodo ne-

æternam esse illam prophetiam, quæ post Moysis mortem prodiit. Atque id quidem per psalmum dictum fuit, o viri. Hæc autem (judicia Domini) nobis, quibus sapientiam præstiterunt, dulciora super mel et favum videri ex eo perspiciuntur, quod ne morte quidem proposita adducamur, ut nomen ejus abnegemus. Illud etiam manifestum omnibus est nos, qui in eum credimus, ab eo petere, ut « ab alienis, » id est a nefariis et fallacibus spiritibus nos custodiat, quemadmodum prophetiæ sermo ex persona unius eorum, qui in illum credunt, figurate declarat. Nam ut a **128** dæmoniis servemur, quæ a Dei cultu aliena sunt, quæque olim adorabamus, Deum semper per Jesum Christum obsecramus, ut postquam per eum ad Deum conversi fuimus, intaminati simus. Adjutorem enim et redemptorem eum vocamus; cujus quidem vel nominis potentiam dæmonia ipsa perhorrescunt; ac hodie per nomen Jesu Christi, qui sub Pontio Pilato Judææ præside crucifixus fuit, adjurata subjiciuntur. Ex quo omnibus patet tantam ei datam a Patre potestatem, ut nomini ejus et passionis dispensationi etiam dæmonia subjiciantur.

31. Si tanta nunc Christi potentia, quanto magis in secundo adventu. — Quod si potentiam, quæ ejus passionis dispensationem consecuta est et consequitur, tantam esse demonstratur; quanta tandem ea futura est in glorioso ejus adventu? Veniet enim tanquam Filius hominis ex altis nubibus, ut Daniel declaravit, angelis cum eo advenientibus. Sunt autem hæc verba Danielis: « Aspiciebam donec throni positi sunt, et Antiquus dierum sedit, habens operimentum veluti candidam nivem, et cæsaries capitis ejus, quasi lana munda, thronus ejus quasi flamma ignis, rotæ ejus ignis urens. Fluvius ignisolvebatur, profluens a facie ejus. Mille millia deserviebant ei, et dena millia denum millium assistebant ei. Libri aperti sunt, et judicium sedit. Aspiciebam super vocem sermonum grandium, quos cornu loquebatur, et distenta est bestia, et interiit corpus ejus, et data est in combustionem ignis. Et a reliquis etiam bestiis translatus est principatus earum, et tempus vitæ bestiis concessum usque ad

gare potuit Justinus æternam legem sub Moyse prodiisse, cum ipse fateatur infra n. 45, in hac lege non ea solum præscribi, quæ ad duritiam cordis instituta sunt, sed ea etiam, « quæ natura præclara et pia et justa sunt? » Cum Justinus legem Moysis, sive Decalogi præcepta traderet, sive alia præscriberet ad duritiam cordis, aut ad rerum futurarum præsignificationem, litteram occidentem esse existimabat, utpote scriptam in tabulis lapideis, non in cordibus per Spiritum sanctum, qui charitatem diffundit. Hoc ipso in loco Judæorum et Christianorum discrimen inde repetit, quod Christiani judicia Domini dulciora super mel et favum existiment, ac ne, morte quidem proposita, nomen Dei abnegent, non illi quidem propriis viribus, « sed per Christum ad Deum conversi, eumque adjutorem et redemptorem vocantes, cujus vel

προελθοῦσα ἡ προφητεία. Καὶ διὰ τοῦ ψαλμοῦ (26) τοῦτο εἴρηται, ὦ ἄνδρες. Καὶ ὅτι γλυκύτερα ὑπὲρ μέλι καὶ κηρίον ὁμολογοῦμέν αὐτὰ οἱ σοφισθέντες ἀπ' αὐτῶν, ἐκ τοῦ καὶ μέχρι θανάτου ἀνεξαρνήτους ἡμᾶς γίνεσθαι τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ, φαίνεται. Ὅτι δὲ καὶ αἰτούμεν αὐτὸν οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτὸν, ἵνα ἀπὸ τῶν ἀλλοτριῶν, τούτεστιν ἀπὸ τῶν πονηρῶν καὶ πλάνων πνευμάτων συντηρήσῃ ἡμᾶς, [ὡς] ἀπὸ προσώπου ἑνὸς τῶν εἰς αὐτὸν πιστευόντων σχηματοποιήσας ὁ λόγος τῆς προφητείας λέγει, πᾶσι φανερόν ἐστιν. Ἀπὸ γὰρ τῶν δαιμονίων, ἃ ἐστὶν ἀλλότρια τῆς θεοσεβείας τοῦ Θεοῦ, οἷς πάλαι προσεκυνοῦμεν, τὸν Θεὸν ἀεὶ διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ συντηρηθῆναι παρακαλοῦμεν (27), ἵνα μετὰ τὸ ἐπιστρέψαι πρὸς Θεὸν δι' αὐτοῦ ἄμωμοι ὦμεν. Βοηθὸν γὰρ ἐκεῖνον καὶ λυτρωτὴν καλοῦμεν· οὗ καὶ τὴν τοῦ ὀνόματος ἰσχὺν καὶ τὰ δαιμόνια τρέμει, καὶ σήμερον ἐξορκιζόμενα κατὰ τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου, τοῦ γενομένου ἐπιτρόπου τῆς Ἰουδαίας, ὑποτάσσεται· ὡς καὶ ἐκ τούτου πᾶσι φανερόν ἐστὶν ὅτι ὁ Πατὴρ αὐτοῦ τσαύτην ἔδωκεν αὐτῷ δύναμιν, ὥστε καὶ τὰ δαιμόνια ὑποτάσσασθαι τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, καὶ τῇ τοῦ γενομένου πάθους αὐτοῦ οἰκονομίᾳ.

31. Εἰ δὲ τῇ τοῦ πάθους αὐτοῦ οἰκονομίᾳ τσαύτη δύναμις δείκνυται παρακολουθήσασα καὶ παρακολουθοῦσα, πόση ἢ ἐν τῇ ἐνδόξῳ γινομένη αὐτοῦ παρουσία; Ὡς υἱὸς γὰρ ἀνθρώπου ἐπάνω νεφελῶν ἐλεύσεται, ὡς Δανιὴλ ἐμήνυσεν, ἀγγέλων σὺν αὐτῷ ἀφικνουμένων. Εἰσὶ δὲ οἱ λόγοι οὗτοι· « Ἐθεώρουν ἕως οὗτου θρόνοι ἐτέθησαν· καὶ ὁ Παλαιὸς ἡμερῶν ἐκάθητο, ἔχων περιβολὴν ὡσεὶ χιόνα λευκὴν, καὶ τὸ τρίχωμα τῆς κεφαλῆς αὐτοῦ ὡσεὶ ἔριον καθαρὸν. Ὁ θρόνος αὐτοῦ ὡσεὶ φλῆξ πυρός, οἱ τροχοὶ αὐτοῦ πῦρ φλέγον. Ποταμὸς πυρός εἴλεκεν ἐκπορευόμενος ἐκ προσώπου αὐτοῦ. Χίλια χιλιᾶδες ἐλειτούργουν αὐτῷ, καὶ μύρια μυριάδες παρεστήκεισαν αὐτῷ. Βίβλοι ἀνέσχθησαν, καὶ κριτήριον ἐκάθισεν. Ἐθεώρουν τότε τὴν φωνὴν τῶν μεγάλων λόγων, ὧν τὸ κέρας λαλεῖ· καὶ ἀπετυμπανίσθη τὸ θηρίον, καὶ ἀπώλετο τὸ σῶμα αὐτοῦ, καὶ ἐδόθη εἰς καῦσιν πυρός. Καὶ τὰ λοιπὰ θηρία μετεστάθη τῆς ἀρχῆς αὐτῶν, καὶ χρόνος ζωῆς τοῖς θηρίοις ἐδόθη ἕως καιροῦ καὶ χρόνου. Ἐθεώρουν ἐν ὄραματι τῆς νυκτὸς,

nominis potentiam dæmonia perhorrescunt, ac per nomen Jesu Christi adjurata subjiciuntur. » Mirifice cum Justino consentit Augustinus, qui in lib. *De spiritu et littera* pluribus demonstrat: « Legem, ex qua Apostolus neminem dicit justificari, non tantum in illis sacramentis, quæ habuerunt promissivas figuras, verum etiam in illis operibus intelligi, quæ quisquis fecerit, juste vivit, ubi est et illud, non concupisces, » n. 23.

(26) Καὶ διὰ τοῦ ψαλμοῦ. Videtur hoc loco brevitatis causa prætermisus sive a Justino, sive a librariis psalmus: *Cæli enarrant*. Nonnulla enim ex hoc psalmo explicat Justinus, quasi ipsum antea recitasset, ut quisque legendo animadvertere poterit. Mox leg. ὡς ἀπὸ προσώπου.

(27) Occurrit formula precum huiusmodi in *Constit. apost.*, viii, c. 11. ΟΥΤΟ.

καὶ ἰδοὺ μετὰ τῶν νεφελῶν τοῦ οὐρανοῦ ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου ἐρχόμενος· καὶ ἦλθεν ἕως τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμερῶν, καὶ παρῆν ἐνώπιον αὐτοῦ· καὶ οἱ παρεστηκότες προσήγαγον αὐτόν· καὶ ἐδόθη αὐτῷ ἐξουσία καὶ τιμὴ βασιλική, καὶ πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς κατὰ γένη, καὶ πᾶσα δόξα λατρεύουσα. Καὶ ἡ ἐξουσία αὐτοῦ, ἐξουσία αἰώνιος, ἣτις οὐ μὴ ἀρθῆ· καὶ ἡ βασιλεία αὐτοῦ οὐ μὴ φθαρῆ. Καὶ ἐφριξε τὸ πνεῦμά μου ἐν τῇ ἔξει μου, καὶ αἱ ὁράσεις τῆς κεφαλῆς μου ἐτάρασσόν με. Καὶ προσῆλθον πρὸς ἓνα τῶν ἐστῶτων, καὶ τὴν ἀκρίθειαν ἐζήτησάν παρ' αὐτοῦ ὑπὲρ πάντων τούτων. Ἀποκριθεὶς δὲ λέγει μοι, καὶ τὴν κρίσιν τῶν λόγων ἐδήλωσέ μοι· Ταῦτα τὰ θηρία τὰ μεγάλα, εἰσὶ τέσσαρες βασιλείαι, αἱ ἀπολοῦνται ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ οὐ παραλήψονται τὴν βασιλείαν ἕως αἰῶνος, καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος τῶν αἰώνων. Τότε ἤθελον ἐξακριβῶσασθαι ὑπὲρ τοῦ τετάρτου θηρίου τοῦ καταφθείροντος πάντα καὶ ὑπερφύου, καὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ σιδηροῖ, καὶ οἱ ὄνυχες αὐτοῦ χαλκοῖ· ἐσθίον καὶ λεπτύνον, καὶ τὰ ἐπίλοιπα αὐτοῦ τοῖς ποσὶ κατεπάτει· καὶ περὶ τῶν δέκα κεράτων αὐτοῦ ἐπὶ τῆς κεφαλῆς, καὶ ἐκ τοῦ ἑνὸς τοῦ προσφυέντος, καὶ ἐξέπεσον ἐκ τῶν προτέρων δι' αὐτοῦ τρία. Καὶ τὸ κέραν ἐκεῖνο εἶχεν ὀφθαλμοὺς καὶ στόμα λαλοῦν μεγάλα, καὶ ἡ πρόσοψις αὐτοῦ ὑπέφερε τὰ ἄλλα. Καὶ κατενόουν τὸ κέραν ἐκεῖνο πόλεμον συνιστάμενον πρὸς τοὺς ἁγίους, καὶ τροπούμενον αὐτούς, ἕως τοῦ ἐλθεῖν τὸν Παλαιὸν ἡμερῶν· καὶ τὴν κρίσιν ἔδωκε τοῖς ἁγίοις τοῦ Ὑψίστου· καὶ ὁ καιρὸς ἐνέστη, καὶ τὸ βασιλείον κατέσχον ἁγιοὶ Ὑψίστου. Καὶ ἐβρέθη μοι περὶ τοῦ τετάρτου θηρίου· Βασιλεία τετάρτη ἔσται ἐπὶ τῆς γῆς, ἣτις διοίσει παρὰ πάσας τὰς βασιλείας ταύτας, καὶ καταφάγεται πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ ἀναστατώσει αὐτήν, καὶ καταλειανεῖ αὐτήν. Καὶ τὰ δέκα κέρατα, δέκα βασιλεῖς ἀναστήσονται μετ' αὐτούς (28)· καὶ οὗτος διοίσει κακοῖς ὑπὲρ τοὺς πρώτους, καὶ τρεῖς βασιλεῖς ταπεινώσει, καὶ ῥήματα πρὸς τὸν Ὑψίστον λαλήσει, καὶ ἑτέρους ἁγίους τοῦ Ὑψίστου καταστρέψει, καὶ προσδέξεται ἀλλοιωσάμενος καιροὺς καὶ χρόνους. Καὶ παραδοθήσεται εἰς χεῖρας αὐτοῦ (29) ἕως καιροῦ καὶ καιρῶν, καὶ ἡμισυ καιροῦ. Καὶ ἡ κρίσις ἐκάθισε, αἱ τὴν ἀρχὴν μεταστήσουσι τοῦ ἀφανίσαι καὶ τοῦ ἀλλεῖσαι ἕως τέλους. Καὶ ἡ βασιλεία, καὶ ἡ ἐξουσία, καὶ ἡ μεγαλειότης τῶν τόπων τῶν ὑπὸ τὸν οὐρανὸν βασιλειῶν, ἐδόθη λαῷ ἁγίῳ Ὑψίστου βασιλεῦσαι βασιλείαν αἰώνιον· καὶ πᾶσαι ἐξουσίαι ὑποταγήσονται αὐτῷ, καὶ πειθαρχήσουσιν αὐτῷ. Ἔως ὧδε τὸ τέλος τοῦ λόγου. Ἐγὼ Δανιὴλ ἐκστάσει περιειχόμεν ἰσχύρα, καὶ ἡ λέξις διήνεγκεν ἐμοὶ (30), καὶ τὸ ῥῆμα ἐν τῇ καρδίᾳ μου ἐτήρησα. »

32. Καὶ ὁ Τρύφων, παυσάμενον μου, εἶπεν· Ὁ ἄνθρωπε, αὗται ἡμᾶς αἱ Γραφαὶ καὶ τοιαῦται ἐνδοξον καὶ μέγαν ἀναμένειν τὸν παρὰ τοῦ Παλαιοῦ τῶν ἡμε-

A certum diem et tempus. Aspiciebam in visione noctis; et ecce cum nubibus cæli, quasi Filius hominis veniens, et usque ad Antiquum dierum pervenit. Et aderat in conspectu ejus; et qui assistebant adduxerunt eum. Et data ei est potestas et dignitas regia, et gentes terræ per genera sua omnes et omnis gloria serviens. Et potestas ejus, potestas æterna, quæ non auferetur: et regnum ejus non interibit. Et horruit spiritus meus in habitu meo, et visiones capitis mei conturbabant me. Et accessi ad unum assistentium, et veritatem quærebam ab eo de omnibus his. Respondens autem ille dixit, et judicium sermonum declaravit mihi: Hæ bestię magnæ, quatuor sunt regna, quæ disperibunt a terra, et non suscipient regnum usque in sæculum, et usque in sæculum sæculorum. Tunc accurate exquirere volui de quarta bestia, corrumpente omnia, et terribili admodum, cujus dentes ferrei, et ungues ejus ænei, comedente et comminente, et reliqua pedibus suis conculcante; et de decem cornibus ejus in capite, et de uno quod succrevit, per quod ex prioribus tria protrusa sunt. Et cornu illud habebat oculos et os loquens grandia; et aspectus ejus excellebat alia. Et animadvertēbam cornu illud bellum movere in sanctos, et fundere eos; donec venit Antiquus dierum, et judicium dedit sanctis Excelsi, et tempus advenit, et regnum obtinuerunt sancti Altissimi. Et usque dictum mihi est de quarta bestia: Regnum quartum erit in terra, quod longe superabit omnia regna, et devorabit universam terram, et devastabit atque delebit eam. Et decem cornua, decem reges consurgent, **129** et alius post eos, atque is malis superabit priores, et tres reges humiliabit, et verba in Altissimum loquetur, et cæteros sanctos Altissimi evertet, et sumet sibi ut alteret dies et tempora. Et tradentur in manus ejus usque ad tempus et tempora, et dimidium temporis. Et judicium sedit, et principatum transferent, ut aboleant et disperdant usque in finem. Et regnum, et potestas, et amplitudo locorum regnorum quæ sub cælo sunt, data est populo sancto Altissimi, ut regnent regno sempiterno; et potestates omnes subjicientur et obedient ei. Huc usque finis verbi. Ego Daniel ex-

D stasi circumdabar valde, et sermo in me immutatus est, et verbum in corde meo servavi⁹⁶. »

32. *Objiciente Tryphone Christum a Daniele gloriosum describi, duos adventus distinguit Justinus.* — Hic Trypho, quiescente me: Istæ nos, inquit,

⁹⁶ Dan. vii, 9-28.

(28) *Met' αὐτούς.* Legendum καὶ ἕτερος μετ' αὐτούς, ut monet Thirlbius, qui has voces forma paululum immutata ante καὶ ἑτέρους translatas fuisse conjicit.

(29) *Εἰς χεῖρας αὐτοῦ.* Sic emendatum in edit.

Paris. Habent aliæ, ut et mss. codices, εἰς χεῖρας ἕως καιροῦ αὐτοῦ.

(30) *Καὶ ἡ λέξις διήνεγκεν ἐμοί.* Legitur in Bibliis, καὶ ἡ μορφή μου ἠλλοιώθη. Videtur legendum apud Justinum ἕξις pro λέξις.

ei siæ ejusmodi Scripturæ, gloriosum cogunt et magnum expectare eum, qui regnum æternum ab Antiquo dierum, tanquam Filius hominis, accipit. Vester autem ille Christus, quem ita vocatis, in-honoratus et inglorius fuit, ita ut etiam in extre-mam illam, quæ in lege Dei sancitur, execrationem incurreret. Est enim in crucem actus.

Tum ego ad illum : Si Scripturæ, quas jam reci-tavi, non ejus speciem ingloriam fore et genus inenarrabile dicerent, ac pro morte ejus divites morte affectum iri, nosque ejus livore sanatum, ac ipsum tanquam ovem abductum iri; si non expo-suissem duplicem illius adventum, alterum in quo punctus est a vobis, alterum in quo agnoscetis in quem pupugistis, et plangent tribus vestræ, tribus ad tribum, mulieres seorsum, et viri seorsum; obscura et incerta dicere viderer. Nunc vero in omni sermone ex sanctis apud vos et propheticis Scripturis omnem demonstrandi rationem instituo, sperans vestrum aliquam ex eo reperiri posse se-mine, quod per gratiam Domini Sabaoth reliquum ad salutem æternam factum est. Itaque ut et clarius vobis id quod quærimus, fiat, afferam alia etiam verba a beato illo viro Davide pronuntiata, ex qui-bus Christum intelligetis a sancto prophetico Spi-ritu Dominum etiam vocari, et a Patre omnium Domino e terris revocari, et ad ipsius dextram collocari, donec Pater ponat inimicos scabellum pedum ejus. Quod quidem jam inde fit ex quo in cælum ascendit redivivus ex mortuis Dominus no-ster Jesus Christus, currentibus ad finem tempori-bus, jamque eo pro foribus astante, qui impia et nefanda in Altissimum locuturus est; quem quidem tempus et tempora et dimidium temporis domina-turum Daniel declarat. Vos autem ignari quam sit permansurus diu, aliud existimatis. « Tempus » enim centum annos interpretamini. Quod quidem si ita est, hominem iniquitatis trecentos ad minimum et quinquaginta annos regnare oportet, ut id quod a sancto Daniele dictum est, « et tempora, » pro duo-bus tantum temporibus numeremus. **130** Hæc autem omnia digrediens a proposito vobis dixi, ut tandem aliquando fidem habentes iis, quæ in vos a Deo dicuntur ⁹⁷, nempe vos esse filios insipientes, item his verbis : « Propterea apponam ut transfe-ram populum hunc, et transferam eos; et auferam sapientiam sapientum et intelligentiam intelligen-tium ipsorum occultabo ⁹⁸; » desinatis et vos ipsos et eos qui vos audiunt, in errorem inducere, et a nobis, quibus Christi gratia sapientiam præstitit, edi-

ρῶν, ὡς Υἱὸν ἀνθρώπου, παραλαμβάνοντα τὴν αἰώ-νιον βασιλείαν ἀναγκάζουσιν. Οὗτος δὲ ὁ ὑμέτερος λεγόμενος Χριστὸς, ἄτιμος καὶ ἄδοξος γέγονεν, ὡς καὶ τῇ ἐσχάτῃ κατάρχῃ τῇ ἐν τῷ νόμῳ τοῦ Θεοῦ πε-ριπεσεῖν ἐσταυρώθη γάρ.

Καὶ γὰρ πρὸς αὐτόν· Εἰ μὲν, ὦ ἄνδρες, μὴ ἀπὸ τῶν Γραφῶν ὧν προανιστόρησα, τὸ εἶδος αὐτοῦ ἄδοξον, καὶ τὸ γένος αὐτοῦ ἀδιήγητον, καὶ ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ τοὺς πλουσίους θανάτωθήσεσθαι, καὶ τῷ μώ-λωπι αὐτοῦ ἡμεῖς λάθημεν (31), καὶ ὡς πρόβατον ἀχθήσεσθαι ἐλέγετο, καὶ δύο παρουσίας αὐτοῦ γενή-σεσθαι ἐξηγησάμεν, μίαν μὲν ἐν ἣ ἐξεκεντήθη ὑφ' ὑμῶν, δευτέραν δὲ ὅτε ἐπιγνώσεσθε εἰς ὃν ἐξεκεντή-σατε, καὶ κόψονται αἱ φυλαὶ ὑμῶν, φυλὴ πρὸς φυ-λὴν, αἱ γυναῖκες κατ' ἰδίαν, καὶ οἱ ἄνδρες κατ' ἰδίαν, ἀσαφῆ καὶ ἄπορα ἐδόχουν λέγειν. Νῦν δὲ διὰ πάντων τῶν λόγων ἀπὸ τῶν παρ' ὑμῖν ἀγίων καὶ προφητικῶν Γραφῶν τὰς πάσας ἀποδείξεις ποιῶμαι, ἐλπίζων τινὰ ἐξ ὑμῶν δύνασθαι εὐρεθῆναι ἐκ τοῦ κατὰ χάριν τὴν ἀπὸ τοῦ Κυρίου Σαβαὼθ περιλειφθέντος (32) εἰς τὴν αἰώνιον σωτηρίαν. Ἴνα οὖν καὶ σαφέστερον ὑμῖν τὸ ζητούμενον νῦν γένηται, ἐρῶ ὑμῖν καὶ ἄλλους λό-γους τοὺς εἰρημένους διὰ Δαβὶδ τοῦ μακαρίου· ἐξ ὧν καὶ Κύριον τὸν Χριστὸν ὑπὸ τοῦ ἀγίου προφητικῶ Πνεύματος λεγόμενον νοήσετε, καὶ τὸν Κύριον πάν-των Πατέρα ἀνάγοντα αὐτὸν ἀπὸ τῆς γῆς, καὶ καθί-ζοντα αὐτὸν ἐν δεξιᾷ αὐτοῦ, ἕως ἂν θῆ τοὺς ἐχθροὺς ὑποπόδιον τῶν ποδῶν αὐτοῦ· ὅπερ γίνεται ἐξότου εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνελήφθη μετὰ τὸ ἐκ νεκρῶν ἀναστῆναι ὁ ἡμέτερος Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, τῶν χρόνων συμ-πληρουμένων, καὶ τοῦ βλάσφημα καὶ τολμηρὰ εἰς τὸν ὕψιστον μέλλοντος λαλεῖν ἤδη ἐπὶ θύραις ὄντος (33), καιρὸν καὶ καιροὺς καὶ ἡμισυ καιροῦ διακαθέξειν Δανιὴλ μηνύει. Καὶ ὑμεῖς ἀγνοοῦντες πότον χρό-νον (34) διακατέχειν μέλλει, ἄλλο ἠγεῖσθε. Τὸν γὰρ καιρὸν ἑκατὸν ἔτη ἐξηγεῖσθε λέγεσθαι. Εἰ δὲ τοῦτό ἐστιν, εἰς τὸ ἐλάχιστον τὸν τῆς ἀνομίας ἀνθρώπων τριακῶσια πεντήκοντα ἔτη βασιλεῦσαι δεῖ, ἵνα τὸ εἰρημένον ὑπὸ τοῦ ἀγίου Δανιὴλ, καὶ καιρῶν (35), δύο μόνους καιροὺς λέγεσθαι ἀριθμησωμεν. Καὶ ταῦτα δὲ πάντα ἃ ἔλεγον, ἐν παρεκθάσει λέγω πρὸς ὑμᾶς, ἵνα ἤδη ποτὲ πεισθέντες τῷ εἰρημένῳ καθ' ὑμῶν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὅτι υἱοὶ ἀσύνατοί ἐστε, καὶ τό· « Διὰ τοῦτο ἰδοὺ προσθήσω τοῦ μεταθεῖναι τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ μεταθήσω αὐτοὺς, καὶ ἀφελῶ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν αὐτῶν κρύψω, » παύ-σησθε καὶ ἑαυτοὺς καὶ τοὺς ὑμῶν ἀκούοντας πλανῶν-τες, καὶ παρ' ἡμῶν μανθάνοντες (36) τῶν σοφισθέν-

⁹⁷ Jer. iv, 22. ⁹⁸ Isa. xxix, 14.

(31) Καὶ... λάθημεν. Ipsa Scripturæ verba reti-neret S. Justinus, nec necesse est legere λαθῆναι.

(32) Ἐκ τοῦ... περιλειφθέντος. Supple σπέρμα-τος. Vid. n. 55 et 64.

(33) Ἐπὶ θύραις ὄντος. Post has voces adden-dum ὃν admonuit Sylburgius.

(34) Πόσον χρόνον, κ. τ. λ. Hunc Danielis com-putum per triennium et sex menses explicat Irenæus,

in quibus veniens (Antichristus) regnabit super ter-ram. Iren. adv. hæres., v, 25, § 5, p. 523 ed. Mas-suet. JEBB.

(35) Καὶ καιρῶν. Clarom. καὶ καιρῶν.

(36) Μανθάνοντες. Hæc referri possunt ad su-perius verbum πεισθέντες. Quare nil necesse est legere μανθάνετε aut μανθάνετε, ut Sylburgio et aliis placuit. Paulo ante legit Thirlbuis καὶ τῶν,

των ἀπὸ τῆς τοῦ Χριστοῦ χάριτος. Εἰσὶν οὖν καὶ οἱ λόγοι οἱ διὰ Δαβὶδ λεχθέντες οὗτοι· « Εἶπεν ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ σοι Κύριος ἐκ Σιών· καὶ κατακυρίευσεν ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Μετὰ σοῦ ἡ ἀρχὴ ἐν ἡμέρᾳ τῆς δυνάμεώς σου, ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων σου. Ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. Ὡμοσε Κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. Κύριος ἐκ δεξιῶν σου· συνέθλασεν ἐν ἡμέρᾳ ὀργῆς αὐτοῦ βασιλεῖς· κρινεῖ ἐν τοῖς ἔθνεσι, πληρώσει πτώματα (37). Ἐκ χειμάρρου ἐν ὁδῷ πίεται· διὰ τοῦτο ὑψώσει κεφαλὴν. »

33. Καὶ τοῦτον τὸν ψαλμὸν ὅτι εἰς τὸν Ἐζεκιάν τὸν βασιλέα εἰρῆσθαι ἐξηγεῖσθαι τολμᾶτε, οὐκ ἀγνοῦ, ἐπεὶ πον· ὅτι δὲ πεπλάνησθε, ἐξ αὐτῶν τῶν λόγων αὐτίκα ὑμῖν ἀποδείξω. « Ὡμοσε Κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται, » εἴρηται· καὶ· « Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ, » καὶ τὰ ἐπαγόμενα, καὶ τὰ προάγοντα. Ἱερεὺς δὲ ὅτι οὔτε γέγονεν Ἐζεκιᾶς, οὔτε ἐστὶν αἰώνιος ἱερεὺς τοῦ Θεοῦ, οὐδὲ ὑμεῖς ἀντειπεῖν τολμήσετε· ὅτι δὲ περὶ τοῦ ἡμετέρου Ἰησοῦ εἴρηται καὶ αὐταὶ αἱ φωναὶ σημαίνουσι. Τὰ δὲ ὦτα ὑμῶν πέφραχται καὶ αἱ καρδίαι πεπήρῳνται (38). Τὸ γὰρ, « Ὡμοσε Κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » μεθ' ὄρκου ὁ Θεὸς διὰ τὴν ἀπιστίαν ὑμῶν, ἀρχιερέα αὐτὸν κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ εἶναι ἐδήλωσε, τουτέστιν, ὃν τρόπον ὁ Μελχισεδέκ ἱερεὺς Ὑψίστου ὑπὸ Μωϋσέως ἀναγέγραπται γεγενῆσθαι, καὶ οὗτος τῶν ἐν ἀκροβυστίᾳ ἱερεὺς ἦν, καὶ τὸν ἐν περιτομῇ δεκάτας αὐτῷ προσενέγκαντα Ἀβραάμ εὐλόγησεν, οὕτως τὸν αἰώνιον αὐτοῦ ἱερέα, καὶ Κύριον ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος καλούμενον, ὁ Θεὸς τῶν ἐν ἀκροβυστίᾳ γενήσεσθαι ἐδήλου· καὶ τοὺς ἐν περιτομῇ (39) προσιόντας αὐτῷ, τουτέστι πιστεύοντας αὐτῷ καὶ τὰς εὐλογίας παρ' αὐτοῦ ζητοῦντας, καὶ αὐτοὺς προσδέξεται, καὶ εὐλογήσει (40). Καὶ ὅτι ταπεινὸς ἐστὶ πρῶτον ἄνθρωπος, εἶτα ὑψωθήσεται, τὰ ἐπὶ τέλει τοῦ ψαλμοῦ δηλοῖ· « Ἐκ χειμάρρου γὰρ ἐν ὁδῷ πίεται, » καὶ ἄμα, « διὰ τοῦτο ὑψώσει κεφαλὴν. »

benedicturum declaravit. Primo autem humilem psalmo ostenditur : « De torrente enim in via bibet ; »

34. Ἔτι δὲ καὶ πρὸς τὸ πείσαι ὑμᾶς ὅτι τῶν Γραφῶν

33. Psal. cix per totum. ' Isa. vi, 10.

διὰ. Infra num. 33, habemus pariter, τὸ γὰρ, ὡμοσε. D Legitur in utroque ins. ad marginem τὴν σύνεσιν... ἀθετήσω.

(37) Πτώματα. Quæ sequuntur in Bibliis, hic librariorum negligentia omissa esse monet Cl. Thirlhins.

(38) Πεπήρῳνται. Longe aptius ad marginem Reg. et Clarom. legitur πεπώρῳνται, « corda obdurgata. » Sic etiam ad calcem R. Stephani.

(39) Καὶ τοὺς ἐν περιτομῇ. Lapsus est hic Justinus; nam Abrahamus tunc temporis non erat circumcisisus. Exscripsit, ut alia multa Justinus, ita etiam hunc errorem Tertullianus, *adv. Judæos* cap. 3, et in *Marc.* lib. v, c. 9. THIRLBIUS.

A scatis. Sic autem se habent verba Davidis³³ : « Dixit Dominus Domino meo : sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam virtutis emittet tibi Dominus ex Sion : et tu dominare in medio inimicorum tuorum. Tecum principatus in die virtutis tuæ in splendoribus sanctorum tuorum. Ex utero ante luciferum genui te. Juravit Dominus et non pœnitebit eum ; tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. Dominus a dextris tuis, confregit in die iræ suæ reges. Judicabit in nationibus, implebit ruinas. De torrente in via bibet, propterea exaltabit caput. »

33. *Psalmus ille non dictus est in Ezechiam. Probat Christum humilem primo, deinde gloriosum futurum.* — Atque hunc quidem psalmum (sic enim pergebam) non ignoro ita a vobis exponi, ut in Ezechiam dictum esse audeatis dicere. Vos autem errore labi, protinus vobis ex verbis³⁷ ipsis demonstrabo. Dictum est : « Juravit Dominus et non pœnitebit eum. » Et : « Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech, » et quæ sequuntur, quæque præcedunt. Ezechiam autem nec sacerdotem fuisse, nec æternum Dei sacerdotem esse, ne ipsi quidem contra audebitis dicere : id vero de Jesu nostro dictum esse verba ipsa declarant ; sed aures vestræ obturatæ et corda excæcata³⁸. His enim verbis : « Juravit Dominus et non pœnitebit eum. Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech, » jurejurando Deus propter incredulitatem vestram interposito, pontificem illum secundum ordinem Melchisedech esse declaravit ; hoc est, quemadmodum Melchisedech sacerdos Altissimi fuisse a Moyse scriptus est, isque eorum, qui in præputio sacerdos erat, ac Abrahamo decimas ipsi in circumcissione offerenti benedixit : sic Deus æternum suum sacerdotem, qui et Dominus a Spiritu sancto vocatus est, eorum, qui in præputio, sacerdotem futurum, et circumcisos quoque ipsos ad eum accedentes, id est, in eum credentes, et benedictionem ab eo quærentes suscepturum et illis fore hominem, deinde exaltatum iri in extremo et simul : « Propterea exaltabit caput. »

34. *Neque etiam psalmus lxxi convenit Salomoni,*

(40) Προσδέξεται, καὶ εὐλογήσει. Commodius sane legeretur προσδέξασθαι καὶ εὐλογήσειν, vel supra καὶ ὅτι τοὺς ἐν περιτομῇ. Auctor est Tertullianus ut Justinus verba de tota gente Judæorum ad Christum redeunte intelligamus. « At in Christum, inquit lib. v in *Marc.* c. 9, conveniet ordo Melchisedech ; quoniam quidem Christus proprius et legitimus Dei antistes, præputiati sacerdotii pontifex, tum in nationibus constitutus, a quibus magis suscipi habebat, cognituram se quandoque circumcissionem et Abrahamæ gentem, cum ultimo venerit, acceptione et benedictione dignabitur. »

ejus a vitiis abhorrent Christiani. — Adhuc autem A
 ut vobis persuadeam nihil vos Scripturarum intelli-
 gere; alium quoque psalmum Davidia Spiritu sancto
 dictatum commemorabo, quem quidem in Salomo-
 nem, **131** qui et ipse rex vester fuit, dictum esse con-
 tenditis; sed is quoque in Christum nostrum editus
 est. Vos autem ex æquivocis nominibus fucum vo-
 bis ipsi facitis. Ubi enim « lex Domini immaculata »
 dicitur¹, legem intelligitis non illam quæ post Moy-
 sen futura erat, sed eam quæ per ipsum data est,
 quamvis Deus clamet se novam legem ac Novum
 Testamentum instituturum. Et ubi dicitur: « Deus,
 judicium tuum Regi da²; quia rex fuit Salomon,
 psalmum in eum dictum esse vultis, quamvis psalmi
 verba diserte declarent eum editum fuisse in æter-
 num regem, id est in Christum. Christus enim Rex B
 et Sacerdos et Deus et Dominus et Angelus et homo
 et dux exercitus, et lapis et puer natus, ac primo
 perpressioni obnoxius, deinde in cælum rediens, et
 rursus cum gloria veniens, ac regnum habens æter-
 num prædicatus est; quemadmodum ex omnibus
 Scripturis demonstro. Ut autem id quod dico intel-
 ligatis, psalmi verba recitabo, quæ sic se habent:
 « Deus, judicium tuum Regi da, et justitiam tuam fi-
 lio Regis; judicare populum tuum in justitia, et
 pauperes tuos in judicio. Suscipiant montes pacem
 populo, et colles justitiam. Judicabit pauperes po-
 puli, et salvos faciet filios pauperum, et humiliabit
 calumniatorem; et permanebit cum sole et ante lu-
 nam in generationes generationum. Descendet sicut
 pluvia in vellus, et sicut stilla destillans super ter-
 ram. Orietur in diebus ejus justitia, et abundantia
 pacis, donec auferatur luna. Et dominabitur a mari
 usque ad mare, et a fluminibus usque ad terminos
 orbis terrarum. Coram illo procident Æthiopes, et
 inimici ejus terram lingent. Reges Tharsis, et in-
 sulæ munera offerent: Reges Arabum et Saba dona
 adducent. Et adorabunt eum omnes reges terræ, et
 omnes gentes servient ei; quia liberavit egenum a
 potente et pauperem cui non erat adjutor. Parcet
 inopi et pauperi, et animas pauperum salvas faciet.
 Ex usura et iniquitate redimet animas eorum; et
 honorabile nomen ejus coram illis. Et vivet, et da-
 bitur ei de auro Arabiæ, et orabunt de ipso semper:
 tota die benedicent ei. Et erit firmamentum in ter-
 ra: super summos montes extolletur; super Liba-
 num fructus ejus, et florebunt de civitate, sicut fe-
 num terræ. Erit nomen ejus benedictum in sæcula:
 ante solem permanet nomen ejus. Et benedicentur
 in ipso omnes tribus terræ: omnes gentes magni-
 ficabunt eum. Benedictus Dominus Deus Israel, qui
 facit mirabilia solus. Et benedictum nomen gloriæ
 ejus in æternum et in sæculum sæculi: et replebitur
 gloria ejus omnis terra: fiat, fiat. » Et in fine

οὐδὲν συνήκατε, καὶ ἄλλου ψαλμοῦ τῷ Δαβὶδ (41) ὑπὸ τοῦ
 ἁγίου Πνεύματος εἰρημένου ἀναμνήσομαι, ὃν εἰς Σολο-
 μῶνα, τὸν γενόμενον καὶ αὐτὸν βασιλεῖα ὑμῶν, εἰρησθαι
 λέγετε· εἰς δὲ τὸν Χριστὸν ἡμῶν καὶ αὐτὸς εἰρηται.
 Ὑμεῖς δὲ ἀπὸ τῶν ὁμωνύμων λέξεων ἑαυτοὺς ἐξα-
 πατάτε· ὅπου γὰρ « ὁ νόμος τοῦ Κυρίου ἄμωμος »
 εἰρηται, οὐχὶ τὸν μετ' ἐκεῖνον μέλλοντα, ἀλλὰ τὴν
 διὰ Μωϋσέως ἐξηγεῖσθε, τοῦ Θεοῦ βοῶντος, καινὸν
 νόμον καὶ καινὴν διαθήκην διαθήσεσθαι. Καὶ ὅπου
 λέλεκται, « Ὁ Θεός, τὸ κριμὰ σου τῷ βασιλεῖ δός, »
 ἐπειδὴ βασιλεὺς Σολομὼν γέγονεν, εἰς αὐτὸν τὸν ψαλ-
 μὸν εἰρησθαί φατε, τῶν λόγων τοῦ ψαλμοῦ διαρρή-
 δην κηρυσσόντων εἰς τὸν αἰώνιον βασιλεῖα, τουτέστιν
 εἰς τὸν Χριστὸν, εἰρησθαι. Ὁ γὰρ Χριστὸς βασιλεὺς,
 καὶ ἱερεὺς, καὶ Θεός, καὶ Κύριος, καὶ ἄγγελος, καὶ
 ἄνθρωπος, καὶ ἀρχιστράτηγος, καὶ λίθος, καὶ παι-
 δὸν γεννώμενον, καὶ παθητὸς γενόμενος πρῶτον, εἶτα
 εἰς οὐρανὸν ἀνερχόμενος, καὶ πάλιν παραγινόμενος
 μετὰ δόξης, καὶ αἰώνιον τὴν βασιλείαν ἔχων κεκή-
 ρυκται, ὡς ἀπὸ πασῶν τῶν Γραφῶν ἀποδείκνυμι.
 Ἵνα δὲ καὶ ὃ εἶπον νοήσητε, τοὺς τοῦ ψαλμοῦ λόγους
 λέγω· εἰσὶ δ' οὗτοι· « Ὁ Θεός, τὸ κριμὰ σου τῷ Βα-
 σιλεῖ δός, καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ Βασι-
 λέως, κρίνειν τὸν λαόν σου ἐν δικαιοσύνῃ καὶ τοὺς
 πτωχοὺς σου ἐν κρίσει. Ἀναλαβέτω τὰ ὄρη εἰρήνην
 τῷ λαῷ, καὶ οἱ βουνοὶ δικαιοσύνην· κρίνει τοὺς πτω-
 χοὺς τοῦ λαοῦ, καὶ σώτει τοὺς υἱοὺς τῶν πενήτων,
 καὶ ταπεινώσει συχοφάντην, καὶ συμπαραμενεῖ τῷ
 ἡλίῳ καὶ πρὸ τῆς σελήνης εἰς γενεάς γενεῶν. Κατα-
 θήσεται ὡς ὑετὸς ἐπὶ πόκον, καὶ ὡσεὶ σταγὼν ἢ στά-
 ζουσα ἐπὶ τὴν γῆν. Ἀνατελεῖ ἐν ταῖς ἡμέραις αὐτοῦ
 δικαιοσύνη καὶ πλῆθος εἰρήνης, ἕως οὗ ἀνταναιρεθῆ
 ἡ σελήνη. Καὶ κατακυριεύσει ἀπὸ θαλάσσης ἕως θα-
 λάσσης, καὶ ἀπὸ ποταμῶν ἕως περάτων τῆς οἰκου-
 μένης. Ἐνώπιον αὐτοῦ προπεσοῦνται Αἰθίοπες, καὶ
 οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ χοῦν λείξουσιν. Βασιλεῖς Θαρσεῖς καὶ
 νῆσοι δῶρα προσάξουσιν· βασιλεῖς Ἀράβων καὶ Σαββᾶ
 δῶρα προσάξουσιν, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ πάντες
 οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, καὶ πάντα τὰ ἔθνη δουλεύσουσιν
 αὐτῷ· ὅτι ἐβρύσατο πτωχὸν ἐκ δυνάστου, καὶ πένητα
 τῷ οὐχ ὑπῆρχε βοηθός. Φείσεται πτωχοῦ καὶ πένητος,
 καὶ ψυχὰς πενήτων σώσει· ἐκ τόκου καὶ ἐξ ἀδικίας
 λυτρώσεται τὰς ψυχὰς αὐτῶν· καὶ ἐντιμον τὸ ὄνομα
 αὐτοῦ ἐνώπιον αὐτῶν. Καὶ ζήσεται, καὶ δοθήσεται
 αὐτῷ ἐκ τοῦ χρυσοῦ τῆς Ἀραβίας, καὶ προσεύξον-
 ται διαπαντὸς περὶ αὐτοῦ· ὅλην τὴν ἡμέραν εὐλο-
 γήσουσιν αὐτόν. Καὶ ἔσται στήριγμα ἐν τῇ γῆ, ἐπ' ἰ-
 ἄκρων τῶν ὀρέων ὑπεραρθήσεται· ὑπὲρ τὸν Ἄλιανον
 ὁ καρπὸς αὐτοῦ, καὶ ἐξανθήσουσιν ἐκ πόλεως ὡσεὶ
 χόρτος τῆς γῆς. Ἔσται τὸ ὄνομα αὐτοῦ εὐλογημένον
 εἰς τοὺς αἰῶνας. Πρὸ τοῦ ἡλίου διαμένει τὸ ὄνομα
 αὐτοῦ· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυ-
 λαὶ τῆς γῆς, πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. Εὐ-
 λογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς τοῦ Ἰσραὴλ ὁ ποιῶν θαυμά-

¹ Psal. xviii, 8. ² Psal. lxxi, 2.

(41) Τῷ Δαβὶδ. Legendum conjicit Cl. Thirlbius
 τοῦ διὰ Δαβὶδ ὑπὸ τοῦ. Sed mihi videtur Justinus
 respicere ad psalmi titulum, ψαλμὸς τῷ Δαυὶδ,

quem proinde Davidi dictatum a Spiritu sancto in-
 telligebat.

σια μόνος, καὶ εὐλογημένον τὸ ὄνομα τῆς δόξης αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα, καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· καὶ πληρωθήσεται τῆς δόξης αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ· γένοιτο, γένοιτο. » Καὶ ἐπὶ τέλει τοῦ ψαλμοῦ τούτου οὗ ἔφην, γέγραπται· « Ἐξέλιπον οἱ ὕμνοι Δαβὶδ υἱοῦ Ἰεσσαί. » Καὶ ὅτι μὲν βασιλεὺς ἐγένετο ἐπιφανῆς καὶ μέγας ὁ Σολομὼν, ἐφ' οὗ ὁ οἶκος Ἱερουσαλήμ ἐπικληθεὶς (42) ἀνωκοδομήθη, ἐπίσταμαι· ὅτι δὲ οὐδὲν τῶν ἐν τῷ ψαλμῷ εἰρημένιον συνέβη αὐτῷ, φαίνεται. Οὕτε γὰρ πάντες οἱ βασιλεῖς προσεκύνησαν αὐτῷ, οὕτε μέχρι τῶν περάτων τῆς οἰκουμένης ἐθασιλευσεν, οὕτε οἱ ἐχθροὶ αὐτοῦ ἐμπροσθεν αὐτοῦ πασόντες, γούν ἔλειξαν· ἀλλὰ καὶ τολμῶ λέγειν ἅ γέγραπται ἐν ταῖς Βασιλείαις (43) ὑπ' αὐτοῦ πραχθέντα, ὅτι διὰ γυναῖκα ἐν Σιδῶνι εἰδωλολάτρει (44)· ὅπερ οὐχ ὑπομένουσι πράξει οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν διὰ Ἰησοῦ τοῦ σταυρωθέντος ἐπιγνόντες τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων Θεόν, ἀλλὰ πᾶσαν αἰκίαν καὶ τιμωρίαν μέχρις ἐσχάτου θανάτου ὑπομένουσι περὶ τοῦ (45) μήτε εἰδωλολατρῆσαι, μήτε εἰδωλόθυτα φαγεῖν.

35. Καὶ ὁ Τρύφων· Καὶ μὴν πολλοὺς (46) τῶν τῶν Ἰησοῦν λεγόντων ὁμολογεῖν, καὶ λεγομένων Χριστιανῶν, πυνθάνομαι ἐσθίειν τὰ εἰδωλόθυτα, καὶ μηδὲν ἐκ τούτου βλάπτεσθαι λέγειν.

Καγὼ ἀπεκρινάμην· Καὶ ἐκ τοῦ τοιούτους εἶναι ἄνδρας, ὁμολογούντας ἑαυτοὺς εἶναι Χριστιανούς καὶ τὸν σταυρωθέντα Ἰησοῦν ὁμολογεῖν καὶ Κύριον καὶ Χριστὸν, καὶ μὴ τὰ ἐκείνου διδάγματα διδάσκοντας, ἀλλὰ τὰ ἀπὸ τῶν τῆς (47) πλάνης πνευμάτων, ἡμεῖς οἱ τῆς ἀληθινῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ καθαρᾶς διδασκαλίας μαθηταί, πιστότεροι (48) καὶ βεβαιότεροι γινόμεθα ἐν τῇ ἐλπίδι τῇ κατηγγελημένῃ ὑπ' αὐτοῦ. Ἄ γὰρ προλαθὼν μέλλειν γίνεσθαι ἐν ὀνόματι αὐτοῦ ἔφη, ταῦτα ὄφει καὶ ἐνεργεῖα ὀρῶμεν τελούμενα. Εἶπε γάρ· « Πολλοὶ ἐλεύσονται ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἔσωθεν ἐνδεδυμένοι δέρματα προβάτων, ἔσωθεν δὲ εἰσι λύκοι ἄρπαγες. » Καί· « Ἔσονται σχίσματα καὶ αἵρέσεις. » Καί· « Προσέχετε ἀπὸ τῶν ψευδοπροφητῶν, οἳ τινες ἐλεύσονται πρὸς ὑμᾶς, ἔσωθεν ἐνδεδυμένοι δέρματα προβάτων, ἔσωθεν δὲ εἰσι λύκοι ἄρ-

A hujus, quem retuli, psalmi scriptum est : « Defecerunt hymni Davidis, filii Jessæ *. » Ac regem quidem illustrem et magnum fuisse Salomonem, sub quo templum illud, quod vocatur Hierosolymitanum, constructum fuit, haud ignoro ; sed nihil ex his, quæ in psalmo dicuntur, illi contigisse liquet. Nam nec omnes reges eum adoraverunt, nec usque ad terminos orbis terrarum regnavit, nec inimici ejus coram illo cadentes **132** terram linxerunt. Neque etiam dicere verebor, quæ ab eo facta in libris Regnorum scribuntur, nempe illum propter mulierem Sidonia simulaera coluisse. Quod quidem ut committant, minime adducuntur, qui ex gentibus per Jesum crucifixum cognoverunt creatorem universorum Deum, sed cruciatum omnem et supplicium ad extremam usque mortem perferunt, ne aut simulacra colant, aut simulacris edant immolata.

35. *Hæreses catholicos in fide confirmant.*—Tum Trypho : Ex his tamen, inquit, qui Jesum sese confiteri dicunt, et Christiani appellantur, multos esse audio, qui simulacris immolata manducant, seque nihil ex ea re lædi dicunt.

Tum ego sic respondi : Ex eo etiam, quod ejusmodi exstent homines, qui se esse Christianos profiteantur, et Jesum, qui crucifixus est, Dominum et Christum confiteri ; nec tamen illius doctrinam teneant, sed eam, quæ est a spiritibus erroris ; nos qui veræ ac puræ Jesu Christi doctrinæ discipuli sumus, firmiores in fide et constantiores simus in spe ab eo nuntiata. Quæ enim in suo nomine eventura prædixit, ea oculis et effectu ad exitum perducta cernimus. Dixit enim : « Multi venient in nomine meo, extrinsecus ovium pellibus induti, intus autem sunt lupi rapaces *. » Et : « Erunt schismata et hæreses *. » Et : « Cavete vobis a pseudoprophetis, qui venient ad vos, extrinsecus induti pellibus ovium, intus autem sunt lupi rapaces †. » Et : « Exsurgent multi pseudochristi et pseudoapostoli,

* Psal. lxxi per totum. * Matth. vii, 15. † I Cor. xi, 19. † Matth. vii, 15.

(42) Ὁ οἶκος Ἱερουσαλήμ ἐπικληθεὶς. Supplementum τῆς, ut legitur n. 36, τοῦ ναοῦ τῶν Ἱεροσολύμων. Supra n. 23, τὸν ναὸν τὸν ἐν Ἱερουσαλήμ ἐπικληθέντα. Nimirum declarat templum ob summam venerationem dictum esse Hierosolymitanum, utpote unicum et Dei jussu in hac urbe constitutum.

(43) Ἐν ταῖς βασιλείαις. Uterque codex ad marginem ἐν τῇ βιβλίῳ τῶν Βασιλείων. Sic et R. Stephanus ad calcem.

(44) Διὰ γυναῖκα ἐν Σιδῶνι εἰδωλολάτρει. Mulierem hic Sidoniam interpretari, ut fecit Langus, nimis incommodum. Salomonem autem in urbe Sidoniorum, ut aliis interpretibus placuit, simulaera coluisse nullibi proditur, neque hæc Justino tribuenda sententia. Quare legere malim τοῖς ἐν Σιδῶνι εἰδώλοις ἐλάτρευε, vel saltem quasi ita scriptum esset, ita S. martyris verba, sine ulla immutatione, accipienda : nisi quis malit ὡς ἐν Σιδῶνι. Cl. Thirlbius legendum proponit ἐν Σιδῶνι εἰδωλολάτρει, vel Θεὸν ἰδῶν εἰδωλολάτρει. Eruditi viri utramque conjectu-

D ram referre visum est ; sed neutram probare possum.

(45) Περὶ τοῦ. Legendum monet Cl. Thirlbius ὑπὲρ τοῦ, ac similia ioca profert ex *Apol.* i, n. 39 et *Dialog.* n. 121 et 151. Sed cum illud περὶ τοῦ idem valeat ac ὑπὲρ τοῦ, ut observabimus initio *Apolo-giæ* Athenagoræ, nihil prorsus in hoc Justini loco mutandum.

(46) Πολλοὺς. Hoc est Gnosticos. Otto.

(47) Ἀπὸ τῶν τῆς. Uterque codex habet ad marginem, ἀπὸ τοῦ τῆς πλάνης πνεύματα.

(48) Πιστότεροι καὶ βεβαιότεροι. Imitatur hunc locum Tertullianus lib. *De præscript.*, cap. 5 et 4. Præclare etiam S. Augustinus lib. *De vera relig.*, n. 15 : « Cum autem foris sunt, inquit, plurimum prosunt non verum docendo quod nesciunt, sed ad verum quærendum carnales et ad verum aperendum spirituales catholicos excitando. » Ethnicis, qui varias illas sectas in probrum Christianæ religionis objiciebant, responderunt. Clemens Alex. *Strom.* vii, p. 755, et Origen. iii in *Cels.*, p. 118.

et multos fidelium seducent⁹. «Sunt igitur, amici, et fuerunt permulti, qui impia et nefanda dicere ac facere docerent, in nomine Jesu prodeuntes; suntque a nobis appellati ex eorum nomine, a quibus secta quæque et opinio ortum habuit. (Alii enim alio modo in Deum universorum, et in eum, quem venturum prædixerat, Christum, et in Deum Abrahamæ et Isaac et Jacob blasphemias docent. Cum horum nemine communicamus, cum atheos et impios esse ac injustos et exleges sciamus, ac Jesum minime colere, sed verbis tantum confiteri. Atque illi quidem non secus ac qui in gentibus nomen Dei operibus manu factis inscribunt, ita Christianos se esse dicunt, et nefandorum ac impiorum sacrilegiorum participes fiunt.) Nonnulli **133** vocantur Marciani, alii Valentiniani, alii Basilidiani, alii Saturniliani, alii aliud vocabulum habent ex suæ quisque sectæ principe; quemadmodum, ut initio dixi⁹, unusquisque eorum, qui philosophari sibi videntur, acceptum a parente disciplinæ nomen illius philosophiæ quam sequitur, sibi ferendum existimat. Quamobrem cum ex his Jesum etiam eorum, quæ post ipsum futura erant, præscium fuisse scimus, tum ex multis aliis, quæ credentibus ac profitentibus eum esse Christum eventura prædixit. Nam quæcumque patimur, dum a propinquis necamur, omnia nobis eventura prænuntiavit: ita ut facile pateat nullum ejus omnino reprehendi posse nec dictum nec factum. Quapropter et pro vobis et pro aliis omnibus hominibus, qui nos oderunt, precamur, ut nobiscum resipiscentes, in eum, veni et opera ei quæ etiamnum ejus nominis appellatione fiunt miracula, et doctrinæ sermones, et vaticinia

⁹ Matth. xiv, 11 ⁹ supra n. 2.

(49) Καὶ τὸν ὑπ' αὐτοῦ προφητευόμενον. Hæc de Ebionitis dicta existimavit Bullus in libro *De Judic. eccles.*, cap. 7. Sed perspicuum est de iisdem hæreticis dicta esse, qui Jesum et Christum esse et Dominum confitebantur, sed eum a prophetis creatoris et Dei Judæorum prædictum fuisse negabant, quia creatorem et Deum Judæorum, ejusque prophetias ac totum Vetus Testamentum omnino rejiciebant. Ex his etiam patet Christum hoc loco nequaquam a Justino, ut ibidem existimat Bullus, Deum Abrahamæ appellari. Hunc ei titulum desert S. martyr sub finem *Apol.* 1, et pluribus aliis in locis; sed hic Deum Abrahamæ et Isaac et Jacob appellat enim, quem hæretici verum Deum esse negabant, nempe creatorem et Deum Judæorum, cum iidem Christum pro vero Deo agnoscerent, eumque Deo Abrahamæ longe majorem esse contenderent. De iisdem hæreticis vid. n. 40 et 42.

(50) Τελεταῖς κοινωνοῦσι. «Nefandis ac impiis sacris communicant,» nimirum edendo de iis, quæ dæmoniis consecrata sunt. Neque enim verisimile est Justinum ad ipsa hæreticorum mysteria respicere, et hoc loco affirmare, quod in *Apol.* 1, n. 26, fatetur se nescire, utrum fabulosa illa facinora hæretici necne committant. Præterea observandum est Justinum respondere Tryphoni, qui de idolothytis tantum locutus fuerat. Non expectabant nefarii homines dum a iudicibus cogentur, sed sua sponte dies festos gentilium obibant, ut sacrorum participes fierent. Id ex his verbis Irenæi perspicitur: Καὶ γὰρ εἰδωλόθυτα ἀδιαφόρως ἐσθίουσι, μηδὲ μολύν-

Α παγες. » Καὶ « Ἀμασθήσονται πολλοὶ ψευδόχριστοι καὶ ψευδοαπόστολοι, καὶ πολλοὺς τῶν πιστῶν πλανήσουσιν. » Εἰσὶν οὖν καὶ ἐγένοντο, ὧ φίλοι ἄνδρες, πολλοὶ οἱ ἄθεα καὶ βλάσφημα λέγειν καὶ πράττειν ἐδίδαξαν, ἐν ὀνόματι τοῦ Ἰησοῦ προσελθόντες· καὶ εἰσὶν ὑπ' ἡμῶν, ἀπὸ τῆς προσωρυμίας τῶν ἀνδρῶν, ἐξ οὐπερ ἐκάστη διδαχὴ καὶ γνώμη ἤρξατο. (Ἄλλοι γὰρ κατ' ἄλλον τρόπον βλασφημεῖν τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων, καὶ τὸν ὑπ' αὐτοῦ προφητευόμενον (49) ἐλεύσεσθαι Χριστὸν, καὶ τὸν Θεὸν Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ διδάσκουσιν· ὧν οὐδενὶ κοινωνοῦμεν, οἱ γνωρίζοντες ἀθέους καὶ ἀσεβεῖς καὶ ἀδίκους καὶ ἀνόμους αὐτοὺς ὑπάρχοντας, καὶ ἀντὶ τοῦ τὸν Ἰησοῦν σέβειν, ὀνόματι μόνον ὁμολογεῖν. Καὶ Χριστιανούς ἑαυτοὺς λέγουσιν, ὃν τρόπον οἱ ἐν τοῖς ἔθνεσιν τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἐπιγράφουσι τοῖς χειροποιήτοις, καὶ ἀνόμοις καὶ ἀθέοις τελεταῖς (50) κοινωνοῦσι.) Καὶ εἰσὶν αὐτῶν οἱ μὲν τινες καλούμενοι Μαρκιανοὶ (51), οἱ δὲ Οὐαλεντινιανοὶ, οἱ δὲ Βασιλιδιανοὶ, οἱ δὲ Σατορνιλιανοὶ, καὶ ἄλλοι ἄλλῳ ὀνόματι, ἀπὸ τοῦ ἀρχηγέτου τῆς γνώμης ἑκαστος ὀνομαζόμενος· ὃν τρόπον καὶ ἑκάστος τῶν φιλοσοφῶν νομιζόντων, ὡς ἐν ἀρχῇ προεῖπον, ἀπὸ τοῦ πατρὸς τοῦ λόγου τὸ ὄνομα τῆς φιλοσοφείας φησὶται φέρειν. Ὡς καὶ ἐκ τούτων (52) ἡμεῖς, ὡς ἔφην, τὸν Ἰησοῦν καὶ τῶν μετ' αὐτὸν γενησομένων προγνώστην ἐπιστάμεθα, καὶ ἐξ ἄλλων δὲ πολλῶν ὧν προεῖπε γενήσεσθαι τοῖς πιστεύουσι καὶ ὁμολογοῦσιν αὐτὸν Χριστὸν. Καὶ γὰρ ἃ πάσχομεν πάντα ἀναιρούμενοι ὑπὸ τῶν οἰκείων, προεῖπεν ἡμῖν μέλλειν γενέσθαι, ὡς κατὰ μηδὲνα τρόπον ἐπιλήψιμον αὐτοῦ λόγον ἢ πράξιν φαίνεσθαι. Διὸ καὶ ὑπὲρ ὡμῶν καὶ ὑπὲρ τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀνθρώπων τῶν ἐχθραίνοντων ἡμῖν εὐχόμεθα (53) ἵνα,

σθαι ὑπ' αὐτῶν ἡγούμενοι, καὶ ἐπὶ πᾶσαν ἐορτάσιμον τῶν ἐθνῶν τέρψιν, εἰς τιμὴν τῶν εἰδώλων γινόμενῃν, πρῶτοι συνίσαισι. «Etenim idolothyta indifferenter manducant, nihil inquinari ab iis putantes, et in omnem diem festum ethnicorum, pro voluptate in honore idolorum factum, primi conveniunt.» Iren. lib. 1, cap. 6. Parenthesis, quam apposuimus ab his verbis ἄλλοι γὰρ usque ad τελεταῖς κοινωνοῦσι debetur Cl. Thirlbio.

(51) Μαρκιανοί. Non Marci discipulos, ut Cl. Thirlbio videtur, qui Marcossii dicebantur, sed Marcionitas Justinus designat. Vix tunc prodierat hæc Marcossiorum secta, cujus parentem multo post Irenæus, ut adhuc superstitem, refellit, lib. 1, c. 13. Fatendum tamen est minus accurate Marcianos dici Marcionis discipulos. Sed arbitrium ejusmodi vocabulorum penes quemque scriptorem erat. Hinc ab Eriphanio interdum Μαρκιωνες vocantur, interdum Μαρκιωνισταί. Idem Οὐαλεντινούς dicit Valentiniani discipulos. Σατορνῖνον vocant Irenæus lib. 1, cap. 24, et Eusebius lib. 14, c. 7; Σατορνῖλον Hegesippus apud Eusebium lib. 14, c. 22; Eriphanius et Theodoretus. Legitur apud R. Stephanum et in utroque cod. ms. Σατορνηλιανοί. Legendum videtur Βασιλειδιανοί. Sic enim omnes antiqui hos hæreticos vocant.

(52) Ὡς καὶ ἐκ τούτων. Forte Ὡστε καὶ ἐκ τούτων.

(53) Διὸ καὶ ὡμῶν... εὐχόμεθα. Id est, dum prædictæ a Christo persecutiones eveniunt; non

μεταγνόντες σὺν ἡμῖν, μὴ βλασφημῆτε τὸν διὰ τε τῶν ἔργων, καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ καὶ νῦν γινομένων δυνάμεων, καὶ ἀπὸ τῶν τῆς διδασχῆς λόγων, καὶ ἀπὸ τῶν προφητευθειῶν εἰς αὐτὸν προφητειῶν, ἄμωμον καὶ ἀνέγκλητον κατὰ πάντα Χριστὸν Ἰησοῦν· ἀλλὰ πιστεύσαντες εἰς αὐτὸν, ἐν τῇ πάλιν γενησομένη ἐνδόξῳ αὐτοῦ παρουσίᾳ σωθῆτε, καὶ μὴ καταδικασθῆτε εἰς τὸ πῦρ ὑπ' αὐτοῦ.

36. Κάκεινος ἀπεκρίνατο· Ἔστω καὶ ταῦτα οὕτως ἔχοντα ὡς λέγεις, καὶ ὅτι παθητὸς Χριστὸς προεφητεύθη μέλλειν εἶναι, καὶ λίθος κέκληται (54), καὶ ἐνδοξος μετὰ τὴν πρώτην αὐτοῦ παρουσίαν, ἐν ἣ παθητὸς φαίνεσθαι κεκήρυκτο, ἐλευσόμενος καὶ κριτὴς πάντων λοιπῶν, καὶ αἰώνιος βασιλεὺς καὶ ἱερεὺς γενησόμενος. Εἰ οὗτος δὲ ἐστὶ περὶ οὗ ταῦτα προεφητεύθη, ἀπόδειξον.

Κάγώ· Ὡς βούλει, ὦ Τρύφων, ἐλεύσομαι πρὸς ἃς βούλει ταύτας ἀποδείξεις ἐν τῷ ἀρμόζοντι τόπῳ, ἔφην· τὰ νῦν δὲ συγχωρήσεις μοι πρῶτον ἐπιμνησθῆναι ὧν περ βούλομαι προφητειῶν, εἰς ἐπίδειξιν ὅτι καὶ Θεὸς καὶ Κύριος τῶν δυνάμεων ὁ Χριστὸς καὶ Ἰακώβ καλεῖται ἐν παραβολῇ ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος· καὶ οἱ παρ' ὑμῖν ἐξηγηταί, ὡς Θεὸς βοᾷ, ἀνόητοί εἰσι, μὴ εἰς τὸν Χριστὸν εἰρησθαι λέγοντες, ἀλλ' εἰς Σολομῶνα, ὅτε εἰσέφερε τὴν σκητὴν τοῦ μαρτυρίου εἰς τὸν ναὸν ὃν ἠκοδόμησεν. Ἔστι δὲ ψαλμὸς τοῦ Δαβὶδ οὗτος· « Τοῦ Κυρίου ἡ γῆ καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς, ἡ οἰκουμένη καὶ πάντες οἱ κατοικῶντες ἐν αὐτῇ. Αὐτὸς ἐπὶ θαλασσῶν ἐθεμελίωσεν αὐτήν, καὶ ἐπὶ ποταμῶν ἠτοίμασεν αὐτήν. Τίς ἀναβήσεται εἰς τὸ ὄρος τοῦ Κυρίου; ἢ τίς στήσεται ἐν τόπῳ ἁγίῳ αὐτοῦ; Ἄθῶος χερσὶ, καὶ καθαρὸς τῇ καρδίᾳ· ὃς οὐκ ἔλαβεν ἐπὶ ματαίῳ τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, καὶ οὐκ ὤμοσεν ἐπὶ ὀλίγῳ τῷ πλησίον αὐτοῦ· οὗτος λήφεται εὐλογίαν παρὰ Κυρίου, καὶ ἐλεημοσύνην παρὰ Θεοῦ Σωτῆρος αὐτοῦ. Αὕτη ἡ γενεὰ ζητούντων τὸν Κύριον, ζητούντων τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ (55). Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης. Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος κραταιὸς καὶ δυνατὸς ἐν πολέμῳ. Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε πύλαι αἰώνιοι, καὶ εἰσελεύσεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης. Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης; Κύριος τῶν δυνάμεων, αὐτὸς ἐστὶν ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης. » Κύριος οὖν τῶν δυνάμεων ὅτι οὐκ ἐστὶν ὁ Σολομῶν, ἀποδέδεικται· ἀλλὰ ὁ ἡμέτερος Χριστὸς ὅτε ἐκ νεκρῶν ἀνάστη καὶ ἀνέβαινεν εἰς τὸν οὐρανόν, κελεύονται οἱ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ταχθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἄρχοντες, ἀνοῖξαι τὰς πύλας τῶν οὐρα-

de eo prænuntiata intaminatum ac in omnibus inculpatum declarant, Jesum Christum, blasphemias non evomatis; sed in eum credentes, salutem in secundo ejus adventu, qui gloriosus futurus est consequamini, ac æterno igne ab eo non damnemini.

36. *Probat Christum Dominum virtutum vocari.*— Tum Trypho : Sint etiam ista ut dicis; fac Christum lapidem vocatum fuisse; fac prædictum esse eum passibilem futurum, et post primum ipsius adventum, in quo passibilem venturum oracula præ-nuntiaverant, gloriose rediturum, ac judicem deinceps omnium, et æternum regem ac sacerdotem futurum. Utrum autem iste sit, de quo hæc prædicta sunt, demonstra.

At ego : Ut placet, Trypho, veniam in tempore et loco ad eas, quas petis, demonstrationes; sed nunc per te mihi liceat prius commemorare quas volo prophetias; ut Christum demonstrem et Deum et Dominum virtutum et Jacob per similitudinem vocari a Spiritu sancto; vestrosque interpretes, ut Deus clamat, insipientes esse ¹⁰, qui hæc in Christi prædicta non esse contendant, sed in Salomonem, cum tabernaculum testimonii in templum a se ædificatum inferret. Est autem psalmus Davidis iste : « Domini est terra et plenitudo ejus, orbis terrarum, et universi qui habitant in eo. Ipse super maria fundavit eum, et super flumina præparavit eum. Quis ascendet in montem Domini? aut quis stabit in loco sancto ejus? Innocens manibus et mundo corde; qui non accepit in vano animam suam, et non juravit in dolo proximo suo : hic accipiet benedictionem a Domino, et misericordiam a Deo Salvatore suo. Hæc est generatio quærentium Dominum, quærentium faciem Dei Jacob. Tollite portas, principes, **134** vestras, et elevamini, portæ æternales, et introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ? Dominus fortis et potens in prælio. Tollite portas, principes, vestras, et elevamini, portæ æternales : et introibit Rex gloriæ. Quis est iste Rex gloriæ? Dominus virtutum, ipse est Rex gloriæ ¹¹. » Dominum ergo virtutum Salomonem non esse demonstravi ¹²; sed cum Christus noster ex mortuis resurrexisset, et in cælum ascenderet, jubentur in cælis ordinati a Deo principes aperire portas cælorum, ut intret iste Rex gloriæ, et ascendens se-deat ad dextram Patris, donec ponat inimicos scabellum pedum ejus, quemadmodum ex alio psalmo

¹⁰ Jer. iv, 22. ¹¹ Psal. xxiii per totum. ¹² n. 34.

modo animum non despondemus, sed etiam tormenta ita constanter perferimus, ut pro ipsis etiam persecutoribus precemur. Hanc esse Justinii sententiam perspicitur ex *Apol.* i, num. 57, et *Dialog.* num. 96, et aliis ejusmodi locis.

(54) *Καὶ λίθος κέκληται.* Non video cur hæc verba, quæ superioribus Justinii dictis num. 54, respondent, hunc in locum Cl. Thirlbii irrepsisse putet. Commodius illa quidem ponerentur ante καὶ παθητὸς προεφητεύθη, idque in interpretando sum-

secutus. Sed sæpe in hoc *Dialogo* accuratissimam verborum constructionem negligit Justinus, ut supra pag. 104, in his verbis : Μὴ ἐναντία δρώσαις ὡσανεὶ, et infra n. 45 : Κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλὴν, et n. 86 initio.

(55) *Τὸ πρόσωπον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ.* Quod Justinus paulo ante dixit, καὶ Ἰακώβ καλεῖται ἐν παραβολῇ, id videtur suadere, Justinum scripsisse τὸ πρόσωπόν σου Ἰακώβ. THIRLBIUS.— Vide Nobilius.

ostendimus ¹³. Nam cum cœli principes informi eum et ingloria et humili specie viderent, nec eum cognoscerent, ita percontabantur : « Quis est iste Rex gloriæ? » Et respondet eis Spiritus sanctus aut Patris aut suo ipsius nomine : « Dominus virtutum iste ipse est Rex gloriæ. » Nam nec de Salomone, cujus adeo gloriosum existit regnum, nec de tabernaculo testimonii quemquam eorum, qui ad portas templi Hierosolymitani excubabant, ausurum fuisse dicere : « Quis est iste Rex gloriæ, » quilibet fatebitur.

τῶν ἐφεστῶτων ταῖς πύλαις τοῦ ναοῦ τῶν Ἱεροσολύμων τῆς δόξης ; » πᾶς ὁστισοῦν ὁμολογήσει.

37. *Idem probatur ex aliis psalmis.* — In diapsal-
mate autem psalmi quadragesimi sexti hæc in Christum dicta sunt : « Ascendit Deus in júbilo, Dominus in voce tubæ. Psallite Deo nostro, psallite : psallite Regi nostro, psallite. Quoniam Rex omnis terræ Deus ; psallite intelligenter. Regnavit Deus super gentes ; Deus sedet super sedem sanctam suam. Principes populorum congregati sunt cum Deo Abraham. Quoniam Dei fortes terræ valde elevati sunt ¹⁴. » Et in psalmo nonagesimo octavo exprobrat vobis Spiritus sanctus, et hunc quem non vultis regem esse, regem et Dominum et Samuelis et Aaronis et Moysis et aliorum prorsus omnium esse declarat. Sunt vero psalmi verba hæc : « Dominus regnavit ; irascantur populi ; qui sedet super cherubim, commoveatur terra. Dominus in Sion magnus, et excelsus est super omnes populos. Confiteantur nomini tuo magno ; quoniam terribile, et sanctum est, et honor regis judicium diligit. Tu parasti directiones : judicium et justitiam in Jacob tu fecisti. Exaltate Dominum Deum nostrum ; et adorate scabellum pedum ejus, quoniam sanctus est. Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus ; et Samuel inter eos qui invocant nomen ejus. Invocabant (ait Scriptura) Dominum ; et ipse exaudiebat eos ; in columna nubis loquebatur ad eos. Quia custodiebant testimonia ejus, ei præceptum, quod dedit illis. Domine Deus noster, tu exaudiebas eos ; Deus, tu propitius fuisti eis, et ulciscens in omnes adiuventiones eorum. Exaltate Dominum Deum nostrum, et adorate in monte sancto ejus ; quoniam sanctus Dominus Deus noster ¹⁵. »

38. *Molestum Judæo quod Christus adorandus dicatur. Id confirmat Justinus ex psal. XLIV.* Hic Trypho : Præclare faceremus, inquit, si magistris no-

ων, ἵνα εισέλθῃ οὗτος ὃς ἐστὶ Βασιλεὺς τῆς δόξης, καὶ ἀναθὰς καθίσῃ ἐν δεξιᾷ τοῦ Πατρὸς, ἕως ἂν ὦν τοὺς ἐχθροὺς ὑποπόδιόν τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ὡς διὰ τοῦ ἄλλου ψαλμοῦ δεδήλωται. Ἐπειδὴ γὰρ οἱ ἐν οὐρανῷ ἄρχοντες ἐύρων ἀειδῆ καὶ ἀτιμον τὸ εἶδος καὶ ἀδοξον ἔχοντα αὐτὸν (56), οὐ γνωρίζοντες αὐτὸν, ἐπυνθάνοντο : « Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης ; » Καὶ ἀποκρίνεται αὐτοῖς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον ἢ ἀπὸ προσώπου τοῦ Πατρὸς, ἢ ἀπὸ τοῦ ἰδίου : « Κύριος τῶν δυνάμεων αὐτὸς οὗτός ἐστιν ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης. » Ὅτι γὰρ οὔτε περὶ Σολομῶνος ἐνδόξου οὕτω βασιλέως ὄντος, οὔτε περὶ τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου, ἐτόλμησεν ἂν τις εἰπεῖν, « Τίς ἐστὶν οὗτος ὁ Βασιλεὺς

37. Καὶ ἐν διαψάλματι τεσσαρακοστοῦ ἕκτου ψαλμοῦ, ἔφην, εἰς τὸν Χριστὸν οὕτως εἴρηται : « Ἀνέβη ὁ Θεὸς ἐν ἀλαλαγμῶ, Κύριος ἐν φωνῇ σάλπιγγος. Ὑάλατε τῷ Θεῷ ἡμῶν, ψάλατε : ψάλατε τῷ Βασιλεῖ ἡμῶν, ψάλατε : ὅτι Βασιλεὺς πάσης τῆς γῆς ὁ Θεός : ψάλατε συνετῶς. Ἐβασίλευσεν ὁ Θεὸς ἐπὶ τὰ ἔθνη. Ὁ Θεὸς κάθηται ἐπὶ θρόνου ἁγίου αὐτοῦ. Ἄρχοντες λαῶν συνήχθησαν μετὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ, ὅτι τοῦ Θεοῦ οἱ κραταιοὶ τῆς γῆς σφόδρα ἐπήρθησαν. » Καὶ ἐν ἐννενηκοστῷ ὁγδόῳ ψαλμῷ ὀνειδίζει ὑμᾶς τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον καὶ τοῦτον ὃν μὴ θέλετε βασιλέα εἶναι, βασιλέα καὶ Κύριον καὶ τοῦ Σαμουὴλ καὶ τοῦ Ἀαρὼν καὶ Μωϋσέως καὶ τῶν ἄλλων πάντων ἀπλῶς ὄντα μηνύει. Εἰσὶ δὲ οἱ λόγοι τοῦ ψαλμοῦ οὗτοι : « Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν, ὀργιζέσθωσαν λαοί : ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν χειρῶν, σαλευθήτω ἡ γῆ. Κύριος ἐν Σιών μέγας καὶ ὑψηλός ἐστιν ἐπὶ πάντας τοὺς λαούς. Ἐξομολογήσασθωσαν τῷ ὀνόματί σου τῷ μεγάλῳ, ὅτι φοβερόν καὶ ἅγιόν ἐστι, καὶ τιμὴ βασιλέως κρίσιν ἀγαπᾷ. Σὺ ἠτοίμασας εὐθύτητας, κρίσιν καὶ δικαιοσύνην ἐν Ἰακώβ σὺ ἐποίησας. Ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ : ὅτι ἅγιός ἐστι. Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν ἐν τοῖς ἱερεῦσιν αὐτοῦ, καὶ Σαμουὴλ ἐν τοῖς ἐπικαλουμένοις τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐπεκαλοῦντο (φησὶν ἡ Γραφή) τὸν Κύριον, καὶ αὐτὸς εἰσῆκουεν αὐτῶν. Ἐν στύλῳ νεφέλης ἐλάλει πρὸς αὐτούς : ὅτι ἐφύλασσον (57) τὰ μαρτύρια αὐτοῦ, καὶ τὸ πρόσταγμα ὃ ἔδωκεν αὐτοῖς. Κύριε ὁ Θεὸς ἡμῶν, σὺ ἐπήκουες αὐτῶν : ὁ Θεός, σὺ εὐλάτος ἐγένου αὐτοῖς, καὶ ἐκδικῶν ἐπὶ πάντα τὰ ἐπιτηδεύματα αὐτῶν. Ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ προσκυνεῖτε εἰς ὄρος ἅγιον αὐτοῦ : ὅτι ἅγιος Κύριος ὁ Θεός ἡμῶν. »

38. Καὶ ὁ Τρύφων εἶπεν : ὦ ἄνθρωπε, καλὸν ἦν πεισθέντας ἡμᾶς τοῖς διδασκάλοις νομοθετήσασσι (58) μηδενὶ ἐξ ὑμῶν ὁμιλεῖν, μηδέ σοι τούτων κοινωνῆ-

¹³ n. 53. ¹⁴ Psal. XLVI, 6-10. ¹⁵ Psal. xcviij per totum.

(56) Minus accurate Christus specie et decore caruisse diceretur in ipso ascensionis triumpho. Eundem psalmum de Christo dictum esse contendit n. 85. Sed humilem illum statum primi adventus finibus circumscribere videtur. Immerito autem ex ejusmodi locis, in quibus Christus inglorius et informis apparuisse dicitur, deformem ei vultum at-

tribui colligeremus. Primus illius adventus dicitur informis et inglorius n. 121.

(57) Ὅτι ἐφύλασσον. Deest ὅτι in utroque codice ms.

(58) Τοῖς διδασκάλοις νομοθετήσασσι. Hanc agendi rationem infra num. 112, Judæis exprobrat Justinus.

σαι τῶν λόγων. Βλάσφημα γὰρ πολλὰ λέγεις, τὸν σταυρωθέντα τοῦτον ἀξιῶν πείθειν ἡμᾶς γεγενῆσθαι μετὰ Μωϋσέως καὶ Ἀαρὼν, καὶ λελαληκέναι αὐτοῖς ἐν σύλῳ νεφέλης· εἶτα ἄνθρωπον γενόμενον, σταυρωθῆναι, καὶ ἀναβεβηκέναι εἰς τὸν οὐρανὸν, καὶ πάλιν παραγίνεσθαι (59) ἐπὶ τῆς γῆς, καὶ προσκυνητὸν εἶναι.

Κἀγὼ ἀπεκρινάμην· Οἶδα ὅτι, ὡς ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος ἔφη, κέκρυπται ἀφ' ὑμῶν ἡ σοφία ἡ μεγάλη αὕτη τοῦ ποιητοῦ τῶν ὄλων καὶ παντοκράτορος Θεοῦ. Διὸ συμπαθῶν ὑμῖν προσκάμνειν ἀγωνίζομαι, ὅπως τὰ παράδοξα ἡμῶν ταῦτα νοήσητε· εἰ δὲ μὴ, ἵνα κἂν αὐτὸς ἀθῶος ᾖ ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως. Ἔτι γὰρ καὶ παραδοξοτέρους (60) δοκοῦντας ἄλλους λόγους ἀκούσατε· μὴ ταράσσεσθε δὲ, ἀλλὰ μᾶλλον προθυμότεροι γενόμενοι ἀκροαταὶ καὶ ἐξετασταὶ μένετε, καταφρονῶντες τῆς παραδόσεως τῶν ὑμετέρων διδασκάλων· ἐπεὶ οὐ τὰ διὰ τοῦ Θεοῦ (61) ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος ἐλέγχονται νοεῖν δυνάμενοι, ἀλλὰ τὰ ἴδια μᾶλλον διδάσκειν προαιρούμενοι. Ἐν τεσσαρακοστῇ οὖν τετάρτῳ ψαλμῷ ὁμοίως εἴρηται εἰς τὸν Χριστὸν ταῦτα· « Ἐξηρεύξατο ἡ καρδία μου λόγον ἀγαθόν· λέγω ἐγὼ τὰ ἔργα μου τῷ Βασιλεῖ. Ἡ γλῶσσά μου κάλαμος γραμματέως ὀξύγράφου. Ὁραῖος κάλλει παρά τοὺς υἱοὺς τῶν ἀνθρώπων· ἐξεχύθη χάρις ἐν χεῖλεσί σου· διὰ τοῦτο εὐλόγησέ σε ὁ Θεὸς εἰς τὸν αἰῶνα. Περιζῶσαι τὴν βρομφαίαν σου ἐπὶ τὸν μηρόν σου, δυνατέ. Τῇ ὠραιότητί σου καὶ τῷ κάλλει σου καὶ ἔντεινε, καὶ κατευοοῦ, καὶ βασιλεύε, ἐνεκεν ἀληθείας καὶ πραότητος καὶ δικαιοσύνης· καὶ ὁδηγήσει σε θαυμαστῶς ἡ δεξιὰ σου. Τὰ βέλη σου ἤκονημένα, δυνατὲ, λαοὶ ὑποκάτω σου πεσοῦνται, ἐν καρδίᾳ τῶν ἐχθρῶν τοῦ Βασιλέως. Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· βᾶθδος εὐθύτης ἡ βᾶθδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός (62) σου ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Σμύρναν καὶ στακτὴν καὶ κασίαν ἀπὸ τῶν ἱματίων σου, ἀπὸ βάρσεων ἐλεφαντίνων, ἐξ ὧν εὐφρανάν σε. Θυγατέρες βασιλέων ἐν τῇ τιμῇ σου. Παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου, ἐν ἱματισμῷ διαχρύσῳ περιβεβλημένη, πεποικιλμένη. Ἄκουσον, θυγατερ, καὶ ἴδε, καὶ κλῖνον τὸ οὖς σου, καὶ ἐπιλάθου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου·

stris morem gerentes, qui vestrum cuiquam venire in colloquium lege vetuerunt, ne horum quidem sermonum communionem tecum haberemus. Impie enim multa dicis, crucifixum illum persuadere nobis **135** postulans cum Moysae et Aarone versatum fuisse, et eos in columna nubis allocutum : deinde hominem factum ac cruci affixum fuisse, et in caelum ascendisse, ac rursus in terram venturum, eundemque adorandum esse.

Tum ego sic respondi : Scio absconditam vobis esse, ut ait divinus sermo, magnam illam creatoris omnium et omnipotentis Dei sapientiam ¹⁶. Quare misericordia in vos commotus, contentione omni allaboro, ut hæc nostra, quæ præter opinionem vestram dicuntur, intelligatis ; vel saltem ego crimine vacem in die iudicii. Adhuc enim auditis, quæ ab opinione vestra magis remota videantur ; sed ne turbemini, quin potius alacriores auditores et inquisitores manete, traditionem magistrorum vestrorum contemnentes ; eo quippe nomine arguuntur a Spiritu sancto, quod intelligere non possint, quæ a Deo docentur, sed sua magis docere studeant ¹⁷. In psalmo igitur quadragesimo quarto hæc in Christum similiter dicta sunt ¹⁸ : « Eructavit cor meum verbum bonum : dico ego opera mea Regi. Lingua mea calamus scribæ velociter scribentis. Speciosus forma præ filiis hominum ; diffusa est gratia in labiis tuis ; propterea benedixit te Deus in æternum. Accingere gladio tuo super femur tuum, potentissime. Specie tua, et pulchritudine tua et intende, et prospere procede, et regna ; propter veritatem et mansuetudinem, et justitiam ; et deducet te mirabiliter dextera tua. Sagittæ tuæ acutæ, potentissime, populi sub te cadent, in corde inimicorum Regis. Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi : virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem ; propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exsultationis præ participibus tuis. Myrrha et gutta, et casia, a vestimentis tuis, a domibus eburneis, ex quibus delectaverunt te. Filiæ regum in honore tuo. Astitit regina a dextris tuis, in vestitu deaurato, circumamicta, variegata. Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam : et obliviscere populum tuum et domum patris tui. Et concupiscet Rex decorem tuum ; quia ipse est Dominus tuus : et adorabunt eum. Et filia

¹⁶ Isa. xxi, 14. ¹⁷ Ibid. ¹⁸ Psal. xli, per totum.

(59) *Παραγίνεσθαι*. Necesse non est hic futurum cum Sylburgio reponere ; cum familiares sint Justiniano temporum immutationes, ac præterea præsens pro futuro sæpe usurpetur in ejusmodi locis apud accuratissimos scriptores.

(60) *Καὶ παραδοξοτέρους*. Vel ea promittere videtur, quæ de Verbi generatione ex substantia Patris in secunda parte *Dialogi* edisseret, vel quæ de vocatione gentium et reprobatione Judæorum in tertia parte.

(61) *Οὐ τὰ διὰ τοῦ Θεοῦ*. Multas se in partes vertit Cl. Thirlbius, ut hunc locum, qui minime corruptus est, sanet. Legendum proponit τὰ διατάγματα τοῦ Θεοῦ, vel τὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ προφητι-

κοῦ Πνεύματος. Nec eruditus ille vir, nec alii interpretes Justiniani viderunt illud ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος referrī ad verbum ἐλέγχονται, quo quidem semel animadverso non difficiles erunt hæc voces, τὰ διὰ τοῦ Θεοῦ. Subaudiendum enim διδασκόμενα aut aliquod simile verbum, quod Justinus lectori supplendum relinquere solet : Sic enim n. 34 : ὅπου γὰρ ὁ νόμος... οὐχὶ τὸν μετ' ἐκείνον μέλλοντα, ἀλλὰ τὸν διὰ Μωϋσέως ἐξηγεῖσθε. Et n. 53 : Τὸν διὰ τῶν προφητῶν νόμον. Et n. 35 : Ὁ λόγος τῆς προφητείας τῆς διὰ Δαβὶδ. Vid. *Apol.* I, n. 59.

(62) Ὁ Θεός. Legendum ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ut infra n. 56 et 65.

Tyri in muneribus. Vultum tuum deprecabuntur A divites plebis. Omnis gloria filix Regis intrinsecus, in fimbriis aureis, circumamicta, variegata. Afferentur Regi virgines post eam; proximæ ejus afferentur tibi. Afferentur in lætitia, et exultatione: adducentur in templum Regis. Pro patribus tuis nati sunt tibi filii; constitues eos principes super omnem terram. Recordabor nominis tui in omni generatione et generatione; propterea populi confitebuntur tibi in æternum, et in sæculum sæculi. »

γῆν. Μνησθήσομαι τοῦ ὀνόματός σου ἐν πάσῃ γενεᾷ καὶ γενεᾷ καὶ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. »

39. *Judæi Christianos hoc credentes oderunt. Quantum inter utrosque discrimen.* — Nec quidquam mirum, aiebam, si nos quoque odistis, qui hæc intelligimus, et cordis vestri semper obdurescentis sententiam arguimus; nam et Elias de vobis cum Deo agens **136** hæc ait: « Domine, prophetas tuos occiderunt et altaria tua subruerunt: et ego relictus sum solus, et quærunt animam meam. » Et ei respondetur: « Adhuc mihi supersunt septem millia hominum, qui non flexerunt genu coram Baal ¹⁹. » Quemadmodum igitur propter illa septem millia suam tum Deus iracundiam non emittebat; ita et nunc judicium nondum intulit, neque infert; quippe cum sciat adhuc quotidie nonnullos in nomen Christi sui institui, et ab erroris via discedere; qui quidem dona accipiunt, ut quisque dignus est, per hujus Christi nomen illuminati. Hic enim accipit spiritum sapientiæ, ille consilii, alius fortitudinis, alius curationis, alius præcognitionis, alius doctrinæ, alius timoris Dei ²⁰.

Ad hæc Trypho: Volo, inquit, noveris te hæc dicentem desipere.

At ego ad illum: Audi, sodes, nec insanio, nec desipio. Sed prædictum est fore ut Christus, postquam in cælum ascendisset, nos ab errore captivos abduceret, ac dona nobis daret. Sunt autem hæc ipsa verba: « Ascendit in altum, captivam duxit captivitatem, dedit dona hominibus ²¹. » Nos igitur donis ab eo, qui in altum ascendit, Christo acceptis, vos « qui in vobis ipsis sapientes estis, et coram vobis ipsis scientes ²², » ex propheticis sermonibus demonstramus desipere ac solis labiis Deum ejusque Christum colere. Nos autem, qui in omni veritate sumus instituti, et operibus et cognitione et corde ad mortem usque colimus. Forte autem idcirco etiam dubitatis hunc, quemadmodum decla-

καὶ ἐπιθυμήσει ὁ Βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου· ὅτι αὐτός ἐστι Κύριός σου, καὶ προσκυνήσουσιν αὐτῷ. Καὶ θυγάτηρ Τύρου ἐν δούροις. Τὸ πρόσωπόν σου λιτανεύσουσιν οἱ πλοῦσιοι τοῦ λαοῦ. Πᾶσα ἡ δόξα τῆς θυγατρὸς τοῦ Βασιλέως ἔσωθεν, ἐν χρυσοῦσι περιβεβλημένη, πεποικιλμένη. Ἀπενεχθήσονται τῷ Βασιλεῖ παρθένοι ὀπίσω αὐτῆς (63), αἱ πλησίον αὐτῆς ἀπενεχθήσονται σοι· ἀπενεχθήσονται ἐν εὐφροσύνῃ καὶ ἀγαλλιάσει· ἀχθήσονται εἰς ναὸν Βασιλέως. Ἀντὶ τῶν πατέρων σου ἐγεννήθησαν οἱ υἱοὶ σου· καταστήσεις αὐτοὺς ἄρχοντας ἐπὶ πᾶσαν τὴν καὶ γενεᾷ· διὰ τοῦτο λαοὶ ἐξομολογήσονται σοι εἰς

39. Καὶ οὐδὲν θαυμαστὸν, ἐπεὶ πον, εἰ καὶ ἡμᾶς μισεῖτε τοὺς ταῦτα νοοῦντας, καὶ ἐλέγχοντας ὑμῶν τὴν αἰεὶ σκληροκάρδιον γνώμην. Καὶ γὰρ Ἡλίας περὶ ὑμῶν πρὸς τὸν Θεὸν ἐντυγχάνων οὕτως λέγει· « Κύριε, τοὺς προφῆτας σου ἀπέκτειναν, καὶ τὰ θυσιαστήριά σου κατέσκαψαν· καγὼ ὑπελείφθην μόνος, καὶ ζητοῦσι τὴν ψυχὴν μου. » Καὶ ἀποκρίνεται αὐτῷ· « Ἔτι εἰσὶ μοι ἑπτακισχίλιοι ἄνδρες, οἱ οὐκ ἔκαμψαν γόνυ τῇ Βάαλ. » Ὅν οὖν τρόπον διὰ τοὺς ἑπτακισχιλίους ἐκείνους τὴν ὀργὴν οὐκ ἐπέφερε τότε ὁ Θεός, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ νῦν οὐδέπω τὴν κρίσιν (64) ἐπήνεγκεν ἢ ἐπάγει, γινώσκων ἔτι καθ' ἡμέραν τινὰς μαθητευομένους εἰς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ, καὶ ἀπολείποντας τὴν ὁδὸν τῆς πλάνης· οἱ καὶ λαμβάνουσι δόματα, ἕκαστος ὡς ἄξιοι εἰσι, φωτιζόμενοι διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ Χριστοῦ τούτου (65). Ὁ μὲν γὰρ λαμβάνει συνέσεως πνεῦμα, ὁ δὲ βουλήσ, ὁ δὲ ἰσχύος, ὁ δὲ ἰάσεως, ὁ δὲ πρυγνώσεως, ὁ δὲ διδασκαλίας, ὁ δὲ φόβου Θεοῦ.

Καὶ ὁ Τρύφων πρὸς ταῦτα εἶπέ μοι· Ὅτι παραφρονεῖς ταῦτα λέγων, ἐπίστασθαί σε βούλομαι.

Καγὼ πρὸς αὐτόν· Ἀκουσον, ὦ οὗτος, ἔλεγον, ὅτι οὐ μέμνηνα, οὐδὲ παραφρονῶ· ἀλλὰ μετὰ τὴν τοῦ Χριστοῦ εἰς τὸν οὐρανὸν ἀνάλευσιν προεφητεύθη ἀιχμαλωτεῦσαι αὐτόν ἡμᾶς ἀπὸ τῆς πλάνης, καὶ δοῦναι ἡμῖν δόματα. Εἰσὶ δὲ οἱ λόγοι οὗτοι· « Ἀνέβη εἰς ὕψος, ἠχμαλώτευσεν ἀιχμαλωσίαν, ἔδωκε δόματα τοῖς ἀνθρώποις. » Οἱ λαβόντες οὖν ἡμεῖς δόματα παρὰ τοῦ εἰς ὕψος ἀναβάντος Χριστοῦ, ὑμᾶς « τοὺς σοφοὺς ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐνώπιον ἑαυτῶν ἐπιστήμους, » ἀπὸ τῶν προφητικῶν λόγων ἀποδείκνυμεν ἀνοήτους, καὶ χεῖλεσι μόνον τιμῶντας τὸν Θεὸν, καὶ τὸν Χριστὸν αὐτοῦ. Ἡμεῖς δὲ καὶ ἐν ἔργοις καὶ γνώσει· καὶ καρδίᾳ, μέχρι θανάτου, οἱ ἐκ πάσης τῆς ἀληθείας (66) μεμαθητευμένοι, τιμῶμεν. Ὑμεῖς δὲ

¹⁹ III Reg. xix, 14, 18. ²⁰ Isa. xi, 2. ²¹ Psal. lxxvii, 19. ²² Isa. v, 21.

(63) Ὀπίσω αὐτῆς. Uterque codex ὀπίσω αὐτοῦ.

(64) Οὐδέπω τὴν κρίσιν. Vide Apol. ii, num. 7.

(65) Parvi refert utrum Christianis, quatenus Judæis opponuntur, an Catholicis, quatenus adversantur hæreticis, totius veritatis cognitio attribuat. Nam, ut observatum est in Præfat. part. ii, cap. ult., quidquid in hoc Dialogo Justinus ad defensionem religionis Christianæ disputat, id Eccle-

sie Catholicæ dicatur et a sectis prorsus alienum est.

(66) Ἐκ πάσης τῆς ἀληθείας. Vel catholicos hic opponit hæreticis (sic enim n. 53, de catholicis: Ἡμεῖς οἱ τῆς ἀληθινῆς Ἰησοῦ Χριστοῦ καὶ καθαρᾶς διδασκαλίας μαθηταί) vel Christianos Judæis.

Ἰσως καὶ διὰ τοῦτο διστάζετε ὁμολογῆσαι ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός, ὡς αἱ Γραφαὶ ἀποδεικνύουσι καὶ τὰ φαινόμενα (67) καὶ τὰ γινόμενα ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ, ἵνα μὴ διώκησθε ὑπὸ τῶν ἀρχόντων, οἳ οὐ παύονται (68) ἀπὸ τῆς τοῦ πονηροῦ καὶ πλάνου πνεύματος, τοῦ ὄφραως, ἐνεργείας, θανατοῦντες καὶ διώκοντες τοὺς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ὁμολογοῦντας, ἕως πάλιν παρῆ, καὶ καταλύσῃ πάντας, καὶ τὸ κατ' ἀξίαν ἐκάστῳ προσνείμῃ.

Καὶ ὁ Τρύφων· Ἦδη οὖν τὸν λόγον ἀπόδος ἡμῖν, ἕτι οὗτος ὃν φῆς ἐσταυρῶσθαι καὶ ἀνεληλυθέναι εἰς τὸν οὐρανόν, ἐστὶν ὁ Χριστός τοῦ Θεοῦ. Ὅτι γὰρ καὶ πάθητός ὁ Χριστός διὰ τῶν Γραφῶν κηρύσσεται, καὶ μετὰ δόξης πάλιν παραγίνεσθαι (69), καὶ αἰώνιον τὴν βασιλείαν πάντων τῶν ἐθνῶν λήψεσθαι, πάσης βασιλείας αὐτῷ ὑποτασσομένης, ἱκανῶς διὰ τῶν προανιστορημένων ὑπὸ σοῦ Γραφῶν ἀποδέδεικται· ὅτι δὲ οὗτός ἐστιν, ἀπόδειξον ἡμῖν.

Κἀγώ· Ἀποδέδεικται μὲν ἤδη, ὦ ἄνδρες, τοῖς ὡσα ἔχουσι καὶ ἐκ τῶν ὁμολογουμένων ὑφ' ὑμῶν· ἀλλ' ὀκνῶ μὴ νομίσητε ἀπορεῖν με καὶ μὴ δύνασθαι καὶ πρὸς ἃ ἀξιούτε ἀποδείξεισθε ποιῆσθαι, ὡς ὑπεσχόμην, ἐν τῷ προσήκοντι τόπῳ ποιήσομαι· τὰ νῦν δὲ ἐπὶ τὴν συνάφειαν ὧν ἐποιούμην λόγων ἀποτρέχω.

40 Τὸ μυστήριον οὖν τοῦ προβάτου ὃ τὸ Πάσχα θύειν (70) ἐντέταλται ὁ Θεός, τύπος ἦν τοῦ Χριστοῦ· οὗ τῷ αἵματι, κατὰ τὸν λόγον τῆς εἰς αὐτὸν πίστεως, χρίονται τοὺς οἴκους ἑαυτῶν, τουτέστιν ἑαυτοὺς, οἱ πιστεύοντες εἰς αὐτόν. Ὅτι γὰρ τὸ πλάσμα, ὃ ἐπλασεν ὁ Θεός τὸν Ἀδάμ, οἶκος ἐγένετο τοῦ ἔμφυσηματος τοῦ παρὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ πάντες νοεῖν δύνασθε. Καὶ ὅτι πρόσκαιρος ἦν καὶ αὕτη ἡ ἐντολή, οὕτως ἀποδείκνυμι. Οὐδαμοῦ θύεσθαι τὸ πρόβατον τοῦ Πάσχα ὁ Θεός συγχωρεῖ, εἰ μὴ ἐπὶ τόπῳ (71) ᾧ ἐπικέκληται τὸ ὄνομα αὐτοῦ· εἰδὼς ὅτι ἐλεύσονται ἡμέραι μετὰ τὸ παθεῖν τὸν Χριστόν, ὅτε καὶ ὁ τόπος τῆς Ἱερουσαλὴμ τοῖς ἐχθροῖς ὑμῶν παραδοθήσεται, καὶ παύονται ἅπασαι ἀπλῶς προσφοραὶ γινόμεναι, καὶ τὸ κελευσθὲν πρόβατον ἐκεῖνο ὅπτερον ὅλον γίνεσθαι, τοῦ πάθους τοῦ σταυροῦ δι' οὗ πάσχειν ἔμελλεν ὁ Χριστός, σύμβολον ἦν. Τὸ γὰρ ἐπιώμενον πρόβατον (72), σχηματιζόμενον ὁμοίως τῷ σχήματι τοῦ σταυροῦ, ὁπιάται. Εἰς γὰρ ὄρθιος ὀδελίσκος διαπερονᾶται ἀπὸ τῶν κατωτάτω μερῶν μέχρι τῆς κεφαλῆς, καὶ εἰς πάλιν κατὰ τὸ μετά-

rant Scripturæ et quæ in omnium oculis posita sunt, et quæ in ejus nomine sunt, Christum esse confiteri, ne vos insectentur principes, qui nefarii et fallacis spiritus, sive serpentis, operatione eos, qui nomen Christi confitentur, occidere et insectari non desinent, donec iterum adsit, et omnes destruat, et digna cuique præmia rependat.

Hic Trypho : Jam igitur, inquit, rationem nobis offer, cur iste, quem crucifixum esse dicis et in cælum ascendisse, Christus sit Dei. Passibilem enim Christum in Scripturis prædicari, ac rursus cum gloria venturum, et æternum omnium gentium imperium, omnibus regnis ei subjectis, accepturum, satis ex Scripturis a te supra recitatis demonstratum est. Hunc autem ipsum esse nobis demonstra.

At ego : Id jam, viri, iis qui aures habent, demonstratum est, vel ex his ipsis, quæ a vobis concessa sunt ; sed ne me putetis hæerere, nec ea etiam, quæ petitis, demonstrare posse, faciam id convenienti loco, ut pollicitus sum ; nunc autem serielem institutæ orationis prosequor.

40. Redit ad leges Mosaicæ et figuras fuisse probat eorum quæ ad Christum pertinent. — *Mysterium igitur agni, quem Pascha immolare præcepit Deus, figura erat Christi, cujus sanguine, pro fidei in eum suæ ratione, domos suas inungunt, qui credunt in eum, 137 id est seipsos ; nam illud plasma, quod Deus efflavit, nempe Adamum, domum fuisse afflati a Deo spiritus, vos quoque omnes intelligere potestis. Hoc autem ipsum etiam præceptum ad tempus datum sic demonstro. Agnum Paschæ Deus alibi immolari non sinit, quam in loco in quo invocatum est nomen ejus ; cum sciret venturos post Christi passionem dies, quibus urbs Jerusalem hostibus vestris traderetur, et omnes prorsus oblationes fieri desinerent. Atque hic agnus, quem totum assari præcipitur, supplicii crucis, per quam Christus erat passurus, symbolum erat. Agnus enim qui assatur, ad similitudinem figuræ crucis dispositus assatur. Alterum enim veru ab infimis partibus ad caput usque recta transigitur ; alterum vero secundum scapulas, ad quod etiam ma-*

(67) *Καὶ τὰ φαινόμενα.* Videtur his verbis designare conversionem gentium, sequentibus autem miracula in Christi nomine fieri solita.

(68) *Οἳ οὐ παύονται.* Non providebat S. martyr fore aliquando, ut Ecclesia sub imperatoribus Christianis floreret. Atque in hoc assentientem habet Tertullianum, qui sic loquitur *Apologet.* cap. 24 : « Sed et Cæsares credidissent super Christo, si aut Cæsares non essent sæculo necessarii, aut si et Christiani potuissent esse Cæsares.

(69) *Παραγίνεσθαι.* Hic etiam, ut supra, futurum obtrudit Sylburgius. Sed non major immutandi contextus necessitas.

(70) *Ὁ τὸ Πάσχα θύειν.* Similis constructio mox occurrit, τὸ πλάσμα ὃ ἐπλασεν ὁ Θεός τὸν Ἀδάμ. Itaque illud τὸ Πάσχα idem valet ac Pascha-

lis victima, nec necesse est legere τῷ Πάσχα, ut erudito Loudinensi editori visum est.

(71) *Εἰ μὴ ἐπὶ τόπῳ.* Hoc argumento, quod evidenter probat legem non æternam esse, ut Judæi sibi sangebant, sed ad tempus datam, usi sunt multi alii scriptores, ut Tertullianus *adv. Jud.* cap. 5 ; Eusebius *Demonstr. evangel.* c. 6 ; S. Joannes Chrysost. *Orat. in Jud.* ; S. Cyrillus lib. ix, in *Jud.* p. 312.

(72) *Τὸ γὰρ ἐπιώμενον πρόβατον.* Salmasius *epist. De cruce* p. 244, et Bochartus *Hieroz.* part. 1, col. 615, et Georgius Eliæzer Edzardus, vir doctrinæ Hebraicæ peritissimus, *Adnot. ad Avoda Sara* cap. 2, p. 234, existimant non cujuslibet agni, sed Paschalis tantum, assationem hic describi, quod mihi non sit verisimile. Reclamant, nisi fallor, ipsa verba et series orationis. ΤΙΜΙΚΛΗΜΟΣ.

nus agni suspenduntur. Atque etiam duo illi hirci, quos in jejunio similes offerri præscriptum erat, quorumque alter emissarius erat, alter offerebatur, duplicem Christi adventum nuntiabant: alterum, in quo eum velut emissarium seniores populi vestri et sacerdotes eduxerunt, manusque ei injecerunt, et morte eum mulctarunt; alterum vero, quia in eodem Hierosolymorum loco agnoscetis eum, quem contumelia affecistis, quique oblatio erat pro omnibus peccatoribus pœnitentiam agere volentibus, ac jejunium illud, quod dicit Isaias, observantibus, colligationes violentorum contractuum dissolvendo, ac cætera similiter tenendo, quæ ab eo enumerata, et a me recitata²³, ab his, qui credunt in Jesum, observantur. Hanc autem etiam duorum hircorum oblationem, qui in jejunio jussi erant offerri, similiter alibi quam Hierosolymis, fieri nefas fuisse scitis.

41. *Similæ oblatio figura eucharistiæ.* — Similæ quoque oblatio, viri, aiebam, pro iis, qui a lepra purgabantur, præscripta, figura erat panis Eucharistiæ, quem Dominus noster Jesus Christus in recordationem passionis pro his qui ab omni pravitate purgantur susceptæ fieri præcepit; ut et simul gratias agamus Deo, tum quod mundum et omnia, quæ in eo sunt, propter hominem creaverit; tum quod nos a nequitia, in qua fuimus, liberaverit, et principatus et potestates funditus profligaverit per eum qui de ejus voluntate passioni factus est obnoxius. Hinc de sacrificiis quidem, quæ tunc a vobis offerebantur, sic Deus, ut jam dixi²⁴, per Malachiam unum ex duodecim, loquitur: « Non est voluntas mea in vobis, dicit Dominus, et sacrificia non suscipiam de manibus vestris, propterea quod ab ortu solis usque ad occasum nomen meum glorificatum est in 138 gentibus; et in omni loco offertur incensum nomini meo et victima pura; quoniam magnum est nomen meum in gentibus, dicit Dominus. Vos autem illud profanatis²⁵. » De iis autem, quæ in omni loco a nobis gentibus offeruntur ei, sacrificiis, hoc est, de pane Eucharistiæ et de calice similiter Eucharistiæ, jam tum prædicit, illud etiam addens, nomen suum a nobis glorificari, a vobis autem profanari. Jam vero præceptum illud circumcisionis, ut infantes octavo die omnino circumcidantur, figura erat veræ circumcisionis, qua ab errore et nequitia per eum, qui a

φρονον, ὃ προσαρτῶνται καὶ αἱ χεῖρες τοῦ προβάτου. Καὶ οἱ ἐν τῇ νηστείᾳ δὲ τράγοι δύο ὅμοιοι (73) κελυσθέντες γίνεσθαι, ὧν ὁ εἷς ἀποπομπαῖος ἐγίνετο, ὁ δὲ ἕτερος εἰς προσφορὰν, τῶν δύο παρουσιῶν τοῦ Χριστοῦ καταγγελία ἦσαν· μιᾶς μὲν, ἐν ἣ ὡς ἀποπομπαῖον αὐτὸν παρεπέμφαντο οἱ πρεσβύτεροι τοῦ λαοῦ ὑμῶν καὶ οἱ ἱερεῖς, ἐπιβαλόντες αὐτῷ τὰς χεῖρας, καὶ θανατώσαντες αὐτόν· καὶ τῆς δευτέρας δὲ αὐτοῦ παρουσίας, ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ (74) τῶν Ἱεροσολύμων ἐπιγνωσθήσεσθε (75) αὐτὸν τὸν ἀτιμωθέντα ὑφ' ὑμῶν, καὶ προσφορὰ ἦν ὑπὲρ πάντων τῶν μετανοεῖν βουλομένων ἀμαρτωλῶν, καὶ νηστευόντων ἦν καταλέγει Ἡσαΐας νηστείαν, διασπῶντες στραγγαλίᾳς βιαίων συναλλαγμάτων, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως τὰ κατηριθμημένα ὑπ' αὐτοῦ, ἃ καὶ αὐτὸς ἀνιστόρησα, φυλάσσοντες, ἃ ποιούσιν οἱ τῷ Ἰησοῦ πιστεύοντες. Καὶ ὅτι καὶ ἡ τῶν δύο τράγων τῶν νηστεία κελυσθέντων προσφέρεσθαι προσφορὰ οὐδαμοῦ ὁμοίως συγκεχώρηται γίνεσθαι, εἰ μὴ ἐν Ἱεροσολύμοις, ἐπίστασθε.

41. Καὶ ἡ τῆς σεμιδάλεως δὲ προσφορὰ, ὧ ἄνδρες, ἔλεγον, ἡ ὑπὲρ τῶν καθαριζομένων ἀπὸ τῆς λέπρας προσφέρεσθαι παραδοθεῖσα, τύπος ἦν τοῦ ἄρτου τῆς Εὐχαριστίας, ὃν εἰς ἀνάμνησιν τοῦ πάθους οὗ ἔπαθεν ὑπὲρ τῶν καθαιρομένων τὰς ψυχὰς ἀπὸ πάσης πονηρίας ἀνθρώπων, Ἰησοῦς Χριστὸς ὁ Κύριος ἡμῶν παρέδωκε ποιεῖν, ἵνα ἅμα τε εὐχαριστῶμεν τῷ Θεῷ ὑπὲρ τε τοῦ τὸν κόσμον ἐκτικέναι σὺν πᾶσι τοῖς ἐν αὐτῷ διὰ τὸν ἄνθρωπον, καὶ ὑπὲρ τοῦ ἀπὸ τῆς κακίας ἐν ἣ γεγόναμεν ἠλευθερωθέναι ἡμᾶς, καὶ τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς ἐξουσίας καταλελυκέναι τελείαν κατάλυσιν διὰ τοῦ παθητοῦ γεγονόμου κατὰ τὴν βουλήν αὐτοῦ. Ὅθεν περὶ μὲν τῶν ὑφ' ὑμῶν τότε προσφερομένων θυσῶν λέγει ὁ Θεός, ὡς προέφη, διὰ Μαλαχίου, ἐνός τῶν δώδεκα· « Οὐκ ἔστι θέλημα μου ἐν ὑμῖν, λέγει Κύριος· καὶ τὰς θυσίας ὑμῶν οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν· διότι ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου ἕως δυσμῶν τὸ ὄνομά μου δεδόξασται ἐν τοῖς ἔθνεσι, καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσφέρεται τῷ ὀνόματί μου καὶ θυσία καθαρὰ· ὅτι μέγα τὸ ὄνομά μου ἐν τοῖς ἔθνεσι, λέγει Κύριος· ὑμεῖς δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. » Περὶ δὲ τῶν ἐν παντὶ τόπῳ ὑφ' ἡμῶν τῶν ἔθνῶν προσφερομένων αὐτῷ θυσῶν, τουτέστι τοῦ ἄρτου τῆς Εὐχαριστίας καὶ τοῦ ποτηρίου ὁμοίως τῆς Εὐχαριστίας, προλέγει τότε, εἰπὼν καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ δοξάζειν ἡμᾶς, ὑμᾶς δὲ βεβηλοῦν. Ἡ δὲ ἐντολὴ τῆς περιτομῆς, κελεύουσα τῇ ὀγδόῃ ἡμέρᾳ ἐκ παντὸς περιτέμνειν τὰ γεννώμενα, τύπος ἦν τῆς ἀληθινῆς περιτομῆς ἦν περιετμήθη-

²³ n. 15. ²⁴ n. 28. ²⁵ Malach. i, 10-12.

(73) *Τράγοι δύο ὅμοιοι.* Hujus explicationis auctor fuit Justino S. Barnabas, seu quicumque alius epistolam scripsit, quæ S. Barnabæ tribuitur. Vid. c. 7 hujus epistolæ et Tertullianum *adv. Jud.*, c. 14. Vide etiam Cyrill. Alex. in *Jul.* lib. ix, pag. 302.

(74) *Ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ.* Necesse non est legere ὅτι ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ. Rationem enim affert Justinus cur oblatus ille similis hircus secundæ

repræsentationi Christi respondeat.

(75) *Ἐπιγνωσθήσεσθε.* Mallet Silburgius ἐπιγνώσεσθε. Mox illa verba καὶ προσφορὰ ἦν, « dura et vix ferenda » Cl. Thirlbio videntur. Legendum videtur ante hæc verba ὅς. Tertullianus jejunium intelligit de reprobis « jejunantibus a salute » in secundo adventu, dum « sacerdotes templi spiritualis, id est Ecclesiæ, Dominicæ gratiæ quasi visceratione quadam » fruuntur.

μεν ἀπὸ τῆς πλάνης καὶ πονηρίας διὰ τοῦ ἀπὸ νε-
κρῶν ἀναστάντος τῆ μιᾷ τῶν σαββάτων ἡμέρᾳ Ἰη-
σοῦ Χριστοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν. Μία γάρ τῶν σαββά-
των, πρώτη μένουσα (76) τῶν πασῶν ἡμερῶν, κατὰ
τὸν ἀριθμὸν πάλιν τῶν πασῶν ἡμερῶν τῆς κυκλοφο-
ρίας ὁγδοῆ καλεῖται. καὶ πρώτη οὕσα μένει.

42. Ἀλλὰ καὶ τὸ δώδεκα κώδωνας (77) ἐξηφθαί τοῦ
ποδήρους τοῦ ἀρχιερέως παραδεδοῦσθαι, τῶν δώδεκα
ἀποστόλων τῶν ἐξαφθέντων ἀπὸ τῆς δυνάμεως τοῦ
αἰωνίου ἱερέως Χριστοῦ, δι' ὧν τῆς φωνῆς ἡ πᾶσα γῆ
τῆς ὁδοῦ καὶ χάριτος τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐ-
τοῦ ἐπληρώθη, σύμβολον ἦν. Διὸ καὶ ὁ Δαβὶδ λέγει·
« Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν ἐξηλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ
εἰς τὰ πέρατα τῆς οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. »
Καὶ ὁ Ἡσαΐας ὡς ἀπὸ προσώπου τῶν ἀποστόλων λε-
γόντων τῷ Χριστῷ, ὅτι οὐχὶ τῇ ἀκοῇ αὐτῶν πιστεύ-
ουσιν, ἀλλὰ τῇ αὐτοῦ πέμφαντος αὐτοὺς δυνάμει· διὸ
λέγει οὕτως (78)· « Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ
ἡμῶν; καὶ ὁ βραχίον Κυρίου τίς ἀπεκαλύφθη;
ἀνγγελάμεν ἐνώπιον αὐτοῦ ὡς παιδίον, ὡς ῥίζα ἐν
γῆ διψῶσα, » καὶ τὰ ἐξῆς τῆς προφητείας προλε-
λεγμένα. Τὸ δὲ εἰπεῖν τὸν λόγον ὡς ἀπὸ προσώπου
πολλῶν· « Ἀνγγελάμεν ἐνώπιον αὐτοῦ, » καὶ ἐπα-
γαγεῖν, « ὡς παιδίον, » δηλωτικὸν τοῦ τοὺς πονη-
ροὺς ὑπηκόους αὐτοῦ γενομένους ὑπηρετῆσαι τῇ κε-
λεύσει αὐτοῦ, καὶ πάντας ὡς ἓν παιδίον γεγενῆσθαι.
Ὅποιον καὶ ἐπὶ τοῦ σώματος ἐστὶν ἰδεῖν· πολλῶν
ἀριθμουμένων μελῶν, τὰ σύμπαντα ἓν καλεῖται καὶ
ἐστὶ σῶμα. Καὶ γὰρ δῆμος καὶ ἐκκλησία, πολλοὶ τὸν
ἀριθμὸν ὄντες ἄνθρωποι, ὡς ἓν ὄντες πρᾶγμα, τῇ
μιᾷ κλῆσει καλοῦνται καὶ προσαγορεύονται. Καὶ τὰ
ἄλλα δὲ πάντα ἀπλῶς, ὡς ἄνδρες, ἔφην, τὰ ὑπὸ Μωϋ-
σέως διαταχθέντα, δύναιμι καταριθμῶν ἀποδεικνύ-
ναι τύπους καὶ σύμβολα καὶ καταγγελίας τῶν τῷ
Χριστῷ γίνεσθαι μελλόντων καὶ τῶν εἰς αὐτὸν πι-
στεύειν προεγνωσμένων, καὶ τῶν ὑπὸ αὐτοῦ τοῦ Χρι-
στοῦ ὁμοίως γίνεσθαι μελλόντων. Ἀλλὰ ἐπειδὴ καὶ
ἂ κατηριθμησάμην τὰ νῦν ἰκθὺν ἂν δοκεῖ μοι εἶναι,
ἐπὶ τὸν λόγον τῇ τάξει παριῶν ἐρχόμαι.

43. Ὡς οὖν ἀπὸ Ἀβραάμ ἤρξατο περιτομή, καὶ
ἀπὸ Μωϋσέως σάββατον καὶ θυσίαι καὶ προσφοραὶ

⁷⁶ Psal. xviii, 5. ⁷⁷ Isa. liii, 1. ⁷⁸ n. 13.

(76) Πρώτη μένουσα. Eadem habemus supra
num. 23, et infra num. 138. Forte legendum πρώτη
μὲν οὕσα, ut conjicit Cl. Thirlbius.

(77) Δώδεκα κώδωνας. Nonnullorum hominum
supercilium in hac allegorica interpretatione cau-
sam arripuit sancti martyris irridendi et exagi-
tandi. Sed cum Philo Judæus summum sacerdotem
veste talari indutum divini Verbi imaginem esse
doceat lib. *De profug.* pag. 466, ac in illius tintin-
nabulis aliisque ornamentis arcanas quasdam si-
gnificationes persequatur lib. *De migratione Abrah.*,
p. 404, et *De vita Moysis*, p. 673, non imperite Ju-
stinus ad religionis defensionem adhibet quod ipsi
dederant adversarii. Huc accedit quod hæretici de
tintinnabulis multa perabsurde nugabantur. Valen-
tiniiani duodecim primos Æones significari vole-
bant, ut testatur Irenæus lib. i, cap. 11. Multo de-
testabilior Gnosticorum impietas, qui, teste Epi-
phanio, hæres. 26, pag. 94, tintinnabula hunc in
usum instituta dicebant, ut Judæorum Deus, quem

A mortuis resurrexit una sabbatorum die, Jesum
Christum Dominum nostrum circumcisi simus.
Una enim sabbatorum, cum prima maneat omnium
dierum, rursus secundum numerum omnium die-
rum in orbem elabentium vocatur octava, et prima
esse non desinit.

42. Tintinnabulum sacerdotalis vestis figura apo-
stolorum. — Quinetiam quod traditum erat, ut due-
decim tintinnabula ex talari veste summi sacerdotis
appenderentur, duodecim apostolorum ex virtute
æterni sacerdotis Christi pendentium, quorum vox
universam terram gloria et gratia Dei et Christi
ejus replevit, significatio fuit. Quapropter David
ita loquitur: « In omnem terram exivit sonus eo-
rum, et in fines orbis terræ verba eorum »⁷⁶. » Et
Isaias velut ex persona apostolorum Christo dicen-
tium non suæ ipsorum prædicationi, sed illius, a
quo missi sunt, potestati fidem haberi, sic loquitur:
« Domine, quis credidit auditui nostro, et brachium
Domini cui revelatum est? Annuntiavimus coram
eo tanquam puellus, sicut radix in terra sitienti »⁷⁷,
et quæ sequuntur jam ex eadem prophetia de-
rompta »⁷⁸. Quod autem ait Scriptura velut ex per-
sona multorum: « Annuntiavimus coram eo, » et
addit, « tanquam puellus; » significat id quod
evenit, ut pravi homines submissi ei ac dociles facti,
ipsius jussis ministrarent, ac omnes instar unius
puelli flerent. Quale est etiam quod in corpore vi-
dere licet; cum multa membra numerentur, omnia
unum vocantur et sunt corpus. Nam et populus et
conventus, cum multi sint numero homines, tanquam
una res essent, appellatione una vocantur et de-
signantur. Ac cætera quidem prorsus omnia, o viri,
a Moyse instituta enumerans demonstrare possum,
aiebam, imagines et signa et prænuntiationes fuisse
eorum quæ Christo eventura erant, tum eorum
qui in eum credituri prænoscebantur, tum eorum
etiam similiter, quæ Christus ipse factururus erat.
Sed quia quæ recensui, satis mihi impræsentiarum
videntur esse, ad orationis seriem revertor.

43. Concludit legem finem habuisse in Christo, qui ex
Virgine natus est.—Quemadmodum igitur ab Abraha-

D hominem asini figura lingebant, sonitu admonitus
sese subtraheret. Quid mirum si Justinus, qui in
refellendis hæreticis totus erat, saniores interpreta-
tiones impiis eorum nugis opponit? Vid. Clem. Alex.
Strom. v, p. 561, et seqq. — Δώδεκα κώδωνας.
Duodecim fuisse tintinnabula neque Scriptura
(Exod. xxviii, 33, seqq.) refert, neque Josephus
(*Antiqq. Jud.* iii, c. 7, § 4, seqq. [Opp. ed. Rich-
ter. Tom. I.] p. 145, seqq.). Tertullianus *adv.*
Marc. iv, c. 13 (Opp. ed. Leopold. P. III), p. 172,
duodecim apostolos opinatur præsignificari duode-
cim gemmis in tunica sacerdotali Aaronis (Exod.
xxviii, 9, seqq.). Quibus cum gemmis Justinus
noster fortasse tintinnabula confudit. OTTO.

(78) Διὸ λέγει οὕτως. Legendum conjicit Thirl-
bius δυνάμει δηλονότι, λέγει οὕτως. Sed forte illud
διὸ redundat hoc loco, ut sæpe alias δέ, γάρ, οὖν
apud Justinum, dum disserendi ardorem sequitur.
Vide n. 56 initio.

mo circumcisio, a Moyse autem sabbatum et victimæ A et munera et feriæ incæperant, atque, ut demonstratum est, ob duritiam cordis populi **139** vestri instituta fuerant, ita ea desinere oportebat in eum, qui secundum voluntatem Patris, ex Virgine generis Abrahamæ, tribus Juda et stirpis David, genitus est, Filium Dei Christum; qui et lex æterna et novum testamentum universo mundo prædicabatur adventurus, ut jam allata oracula demonstrant. Ac nos quidem, qui per eum ad Deum accessimus, non istam carnis circumcisionem accepimus, sed spirituales, quam Enoch ejusque similes custodierunt; atque hanc per baptismum, quia in peccatis fueramus, misericordia Dei consecuti sumus; licetque omnibus similiter consequi. Sed cum jam urgeat de illius nativitatibus mysterio disputatio, id mihi agendum est. Isaias igitur de ipsius Christi genere, non enarrabile illud hominibus esse sic asseruit, ut jam scripsimus ²⁹: « Generationem ejus quis enarrabit? quia tollitur a terra vita ejus: ab iniquitatibus populi mei ductus est in mortem ³⁰. » Qui ergo moriturus erat, ut ejus livore homines peccatores sanaremur, illius genus non enarrabile esse propheticus Spiritus his verbis declarat. Præterea ut possent qui in eum credunt, quoniam modo genitus in mundum venerit, agnoscere; per eundem Isaiam Spiritus propheticus rem, ut erat eventura, prædixit his verbis: « Et adjecit Dominus loqui ad Achaz, dicens: Pete tibi signum a Domino Deo tuo in profundum, sive in excelsum. Et dixit Achaz: Non petam, neque tentabo Dominum. Et dixit Isaias: Audite tunc, domus David: Nunquid parum vobis est certamen præbere hominibus? et quomodo Domino præbetis certamen? Propterea dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce Virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabitur nomen ejus Emmanuel. Butyrum et mel comedet, antequam sciat, aut præeligat mala et eligat bonum; quoniam antequam cognoscat puer bonum, vel malum, reprobatur mala, eligendo bonum ³¹. Antequam sciat puer vocare patrem, aut matrem, tollet virtutem Damasci et spolia Samaritæ coram rege Assyriorum ³², et capietur terra, quam tu duriter feres a facie duorum regum. Sed adducet Deus super te, et super populum tuum, et super domum patris tui, dies, qui necdum venerunt super te, a die, quo abstulit Ephraim a Juda, regem Assyriorum ³³. Neminem

καὶ ἑορταί, καὶ ἀπεδείχθη διὰ τὸ σκληροκάρδιον τοῦ λαοῦ ὑμῶν ταῦτα διατετάχθαι, οὕτως παύσασθαι ἔδει κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλὴν (79) εἰς τὸν διὰ τῆς ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ Ἀβραάμ; καὶ φυλῆς Ἰούδα, καὶ Δαβὶδ Παρθένου γεννηθέντα Υἱὸν τοῦ Θεοῦ Χριστόν· ὅστις καὶ αἰώνιος νόμος, καὶ καινὴ διαθήκη τῷ παντὶ κόσμῳ ἐκηρύσσεται προελευσόμενος, ὡς αἱ προλελεγμένοι προφητεῖαι σημαίνουσι. Καὶ ἡμεῖς, οἱ διὰ τοῦτου προσχωρήσαντες τῷ Θεῷ, οὐ ταύτην τὴν κατὰ σάρκα παρελάβομεν περιτομὴν, ἀλλὰ πνευματικὴν, ἣν Ἐνώχ καὶ οἱ ὅμοιοι ἐφύλαξαν. Ἡμεῖς δὲ, διὰ τοῦ βαπτίσματος αὐτῆν, ἐπειδὴ ἁμαρτωλοὶ ἐγεγόνειμεν (80), διὰ τὸ ἔλεος τὸ παρὰ τοῦ Θεοῦ, ἐλάβομεν, καὶ πᾶσιν ἐφετὸν ὁμοίως λαμβάνειν. Περὶ δὲ τοῦ τῆς γενέσεως αὐτοῦ μυστηρίου ἤδη λέγειν κατεπειγόντος, λέγω. Ἡσαΐας οὖν περὶ τοῦ γένους αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ὅτι ἀνεκδιήγητόν ἐστιν ἀνθρώποις, οὕτως ἔφη, ὡς καὶ προγράφεται· « Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ· ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ μου ἤχθη (81) εἰς θάνατον. » Ὡς ἀνεκδιηγήτου οὖν ὄντος τοῦ γένους τούτου ἀποθνήσκειν μέλλοντος, ἵνα τῷ μῶλωπι αὐτοῦ λαθῶμεν οἱ ἁμαρτωλοὶ ἄνθρωποι, τὸ προφητικὸν Πνεῦμα ταῦτα εἶπεν. Ἔτι καὶ ἵνα ὁν τρόπον γέγονεν ἐν κόσμῳ γεννηθεὶς, ἐπιγινῶναι ἔχουσιν οἱ πιστεύοντες αὐτῷ ἄνθρωποι, διὰ τοῦ αὐτοῦ Ἡσαΐου τὸ προφητικὸν Πνεῦμα ὡς μέλλει γίνεσθαι προεφήτευσεν οὕτως· « Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαι τῷ Ἀχάζ, λέγων· Αἴτησον σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, εἰς βάθος, ἢ εἰς ὕψος. Καὶ εἶπεν Ἀχάζ· Οὐ μὴ αἰτήσω, οὐδὲ μὴ πειράσω Κύριον. Καὶ εἶπεν Ἡσαΐας· Ἀκούετε δὴ, ὁ οἶκος Δαβὶδ· Μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις; καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον. Ἴδου ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, καὶ καλέσεται τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ. Βούτυρον καὶ μέλι φάγεται πρὶν ἢ γινῶναι· οὗτόν ἢ προελεσθαι πονηρὰ, καὶ ἐκλέξασθαι (82) τὸ ἀγαθόν· διότι πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον ἀγαθὸν ἢ κακόν, ἀπειθεῖ πονηρὰ (82'), τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. Διότι πρὶν ἢ (83) γινῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκού καὶ σκύλα Σαμαρείας ἐναντι βασιλέως Ἀσσυρίων. Καὶ καταληφθήσεται ἡ γῆ ἣν σὺ σκληρῶς οἴσεις ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων. Ἀλλ' ἐπάξει ὁ Θεὸς ἐπὶ σέ (84) καὶ ἐπὶ τὸν λαόν σου καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ πατρὸς σου ἡμέρας, αἱ οὐδέπω ἤχασιν

²⁹ n. 13. ³⁰ Isa. LIII, 8. ³¹ Isa. VII, 10-15. ³² Isa. VIII, 4. ³³ Isa. VII, 16, 17.

(79) Κατὰ τ. τ. Π. βουλὴν. Hæc referri debent ad Incarnationem, quam Justinus, Patris voluntate factam dicere solet, ut *Apol.* I, n. 46 et 63; *Apol.* II, n. 5, *Dialog.* n. 24, 48, 87. Similis verborum constructio, vel libroriorum, vel ipsius Justinus proferantis incuria, animadvertitur in his verbis n. 86: μετὰ τὸ σταυρωθῆναι τοῦτον ὃν ἐνδοξὸν πάλιν παραγενῆσθαι ἀποδεικνύουσιν αἱ Γραφαί.

(80) Ἁμαρτωλοὶ ἐγεγόνειμεν. Sic etiam supra n. 41: Τῆς κακίας ἐν ἧ γεγόναμεν.

(81) Ἠχθη. Legitur in utroque codice ms. ἤχθη. Græbuis, *De vitis LXX interpretum*, legendum monet in hoc *Dialogi* loco ἤχει, ut supra n. 13, et

Apol. I, n. 51. Sed reclamat Thirlbins et opponit illud *Dialogi* num. 89: Προεῖπον οἱ προφῆται ὅτι ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ ἀχθήσεται εἰς θάνατον.

(82) Καὶ ἐκλέξασθαι. Infra n. 66: πονηρὰ, ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν, atque ita cod. Clarom.

(82') Ἀπειθεῖ πονηρὰ. Phrasis insolens. Wolfius reposuerat ἀπωθεῖ (*repellit*). Si quid mutare liceret, mallet cum LXX legere ἀπειθεῖ πονηρὰ. Ed. PATROL.

(83) Διότι πρὶν ἢ... καταληφθήσεται. Hæc intrusa fuisse, nec in Isaia reperiri observat R. Stephanus. Legitur in Bibliis καταλειφθήσεται.

(84) Ἐπὶ σέ. Hæc infra n. 66, nou leguntur.

ἐπὶ σὲ, ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἧς ἀφείλεν Ἐφραΐμ ἀπὸ Ἰούδα, τὸν βασιλέα τῶν Ἀσσυρίων. » Ὅτι μὲν οὖν ἐν τῷ γένει τῷ κατὰ σάρκα τοῦ Ἀβραάμ, οὐδεὶς οὐδέποτε ἀπὸ παρθένου γεγένηται, οὐδὲ λέλεκται γεγενημένος, ἀλλ' ἢ οὗτος ὁ ἡμέτερος Χριστὸς, πᾶσι φανερόν ἐστιν. Ἐπεὶ δὲ ὑμεῖς καὶ οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν τολμᾶτε λέγειν, μηδὲ εἰρῆσθαι ἐν τῇ προφητεῖα τοῦ Ἰσαΐου· « Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ ἔξει, » ἀλλ' « Ἰδοὺ ἡ νεάνις ἐν γαστρὶ λήψεται καὶ τέξεται υἱόν, » καὶ ἐξηγεῖσθε τὴν προφητείαν ὡς εἰς Ἐζεκιάν τὸν γενόμενον ὑμῶν βασιλέα, πειράσομαι καὶ ἐν τούτῳ καθ' ὑμῶν βραχέα ἐξηγήσασθαι, καὶ ἀποδείξαι εἰς τοῦτον εἰρῆσθαι τὸν ὁμολογούμενον ὑφ' ἡμῶν Χριστόν.

44. Οὕτω γὰρ κατὰ πάντα ἀθῶος ὑμῶν χάριν εὐρεθήσομαι, εἰ ἀποδείξεις ποιούμενος ἀγωνίζομαι ὑμᾶς πεισθῆναι. Ἐάν δὲ ὑμεῖς σκληροκάρδιοι μένοντες, ἢ ἀσθενεῖς τὴν γνώμην διὰ τὸν ἀφωρισμένον τοῖς Χριστιανοῖς θάνατον, τῷ ἀληθεῖ συντίθεσθαι μὴ βούλεσθε, ἑαυτοῖς αἰτίοι φανήσεσθε. Καὶ ἐξαπατᾶτε ἑαυτοὺς (85), ὑπονοοῦντες διὰ τὸ εἶναι τοῦ Ἀβραάμ κατὰ σάρκα σπέρμα, πάντως κληρονομήσειν τὰ κατηγγεγμένα παρὰ τοῦ Θεοῦ διὰ τοῦ Χριστοῦ δοθήσεσθαι ἀγαθὰ. Οὐδεὶς γὰρ οὐδὲ ἐκείνων (86) οὐδαμῶθεν λαβεῖν ἔχει πλὴν οἱ τῇ γνώμῃ ἐξομοιωθέντες τῇ πίστει τοῦ Ἀβραάμ, καὶ ἐπιγνόντες τὰ μυστήρια πάντα, λέγω δὲ ὅτι (87) τις μὲν ἐντολὴ εἰς θεοσέβειαν καὶ δικαιοπραξίαν διετετάκτο· τις δὲ ἐντολὴ καὶ πρᾶξις ὁμοίως εἰρητο, ἢ εἰς μυστήριον τοῦ Χριστοῦ, διὰ τὸ σκληροκάρδιον (88) τοῦ λαοῦ ὑμῶν. Καὶ ὅτι τοῦτο ἐστίν, ἐν τῷ Ἰεζεκιῶλ περὶ τούτου ἀποφαινόμενος ὁ Θεὸς εἶπεν· « Ἐάν Νῶε καὶ Ἰακώβ (89)

(85) Καὶ ἐξαπατᾶτε ἑαυτοὺς. Non difficile est hujus loci juncturam cum præcedenti animadvertere. Postquam dixit Justinus magnam culpam commerituros Judæos, si veritati assentiri nolint; refellit inanem eorum fiduciam, quæ ad spernendas Justinus minas incitare poterat. Idem ergo est ac si dixisset: Nec justa est vestra fiducia, sed vos ipsi decipitis, etc. Quare inutiles Thirlbii conjecturæ καὶ ἐξαπατήσετε, καὶ γὰρ ἐξαπατᾶτε, καὶ μὴ ἐξαπατᾶτε. Fatetur ipse sibi eas non placere.

(86) Οὐδὲ ἐκείνων. Id est, ex illo Abrahamæ semine. Ex qua S. martyr sententia manifeste sequitur iis etiam, qui ex Abrahamæ semine non erant, necessariam fuisse illius fidei imitationem. Neque id de illis tantum temporibus intelligi debet, quæ Evangelii promulgationem secuta sunt. Pluribus enim locis docet Justinus eandem semper justificationis legem exstitisse. Vide supra n. 11, 23, 30. Conjecit Cl. Thirlbius legendum οὐδεὶς γὰρ οὐδὲν ἐκείνων. « Nemo enim quidquam ex his bonis percipere ulla ratione potest. » Conjecturam suam fulcit his duobus *Dialogi* locis: Σὺν ἡμῖν καὶ κληρονομήσαι βουλήσονται καὶ ὀλίγον τόπον οὗτοι οἱ δικαιοῦντες ἑαυτοὺς καὶ λέγοντες εἶναι τέκνα Ἀβραάμ, n. 25; Τί οὖν ἐστὶν ὃ λέγεις, ὅτι οὐδεὶς ἡμῶν κληρονομήσει ἐν τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ τοῦ Θεοῦ οὐδέμ; n. 26.

(87) Τὰ μυστήρια πάντα, λέγω δὲ ὅτι. Non difficile est investigare quænam illa sit omnium mysteriorum cognitio, quam Justinus necessariam esse ad salutem docet. Ipse enim mentem suam explicat, ac totam rem revocat ad distinctionem eorum, quæ ad pietatem et justitiam, et eorum, quæ ob duritiam cordis præscripta fuerant. Sed

A sane in Abrahamæ secundum carnem genere unquam exstitisse, præter hunc Christum nostrum, qui ex Virgine natus esset, aut natus diceretur, omnibus manifestum est. Sed quia vos ac magistri vestri asserere audetis non dictum esse in prophetia Isaïæ: « Ecce virgo in utero habebit, » sed: « Ecce adolescentula in utero concipiet et pariet filium; » et quia prophetiam ita exponitis, quasi in Ezechiam, qui rex vester fuit, dicta esset; conabor de hoc quoque contra vos pauca disserere, et in hunc, quem Christum esse confitemur, dictam demonstrare.

44. Frustra Judæi salutem sibi promittunt, quæ non potest comparari nisi per Christum. — Sic enim omnino, quantum ad vos attinet 140 innocens reperiar, si demonstrationibus adhibendis in id incumbam, ut vobis persuadeam. Sin autem in cordis duritia permanentes, aut animo infirmi ob sancitam in Christianos mortem, veritati nolueritis assentiri; manifestum erit vos mali auctores esse vobismetipsis. Ac vos quidem ipsi decipitis, qui eo quod semen Abrahamæ sitis secundum carnem, omnino bonorum, de quibus nuntiatum est fore, ut a Deo per Christum dentur, hæreditatem accepturos putetis. Nemo enim, ne ex illo quidem semine, quidquam accipere potest, præter eos qui animo assimilati fuerint Abrahamæ fidei, et mysteria omnia agnoverint, id est alia quædam præcepta ad Dei cultum et justitiæ observationem esse data; alia autem præcepta et opera, vel ad Christi mysterium,

quæri potest cur hujus distinctionis cognitionem necessariam putet ad salutem; deinde vero cur hac distinctione mysteria omnia contineri dicat. Quod spectat ad primam quæstionem; cum Justinus necessarium fuisse Judæis existimet, ut fidem Abrahamæ imitarentur, illud etiam necessarium existimare debuit, ut fiduciam suam in legis ritibus non ponerent, nec justis sibi ob circumcisionem et sabbata viderentur, sed hæc instituta ab æterna Dei lege distinguerent. Mirum autem videri non debet, cur omnia mysteria hac cognitione contineri putet. Quidquid enim in hac prima *Dialogi* parte ex Veteri Testamento depromit, quidquid de Christi divinitate et incarnatione disserit, illud eo spectat, ut justificationem non per circumcisionem et Moisaica instituta, sed per sanguinem Christi comparari probet. Hinc etiam, n. 67, distinctionem illam legis et gratiæ, veluti præcipuum quoddam novæ legis institutum prædicat. « Cur igitur, inquit, aliud Testamentum Deus futurum promisit, nec ut istud institutum fuerat, sed sine metu et tremore et fulguribus institutum iri dixit, et tale ut demonstret quoddam præceptum, sive opus, æternum et omni generi conveniens judicet Deus, quoddam autem accommodate ad duritiam populi vestri... mandaverit. »

(88) Διὰ τὸ σκληροκάρδιον. Legendum ἢ διὰ τὸ σκληροκάρδιον, idque jam Langus et Thirlbius viderunt.

(89) Ἰακώβ. Ita mss. et R. Stephanus. Sic etiam paulo post legitur et infra num. 140, idem Ezechielis testimonium. At Sylburgius restituit Ἰώβ, ut in Bibliis habetur, quod quidem eo minus probandum, quod et sapissime a vulgatis editionibus

vel ob duritiam cordis populi vestri similiter esse A
 descripta. Atque ita sese rem habere Deus apud
 Ezechielem pronuntiat in hæc verba : « Si Noe et
 Jacob et Daniel depoposcerint vel filios, vel filias,
 non dabitur eis ³⁴. » Et apud Isaiam in hanc ipsam
 sententiam ita loquitur : « Dixit Dominus Deus :
 Et egredientur, et videbunt membra prævaricatorum
 hominum. Vermis eorum non morietur, et ignis
 eorum non exstinguetur, et erunt in spectaculum
 omni carni ³⁵. » Quapropter hanc spem ex animis
 vestris recedentes elaborare oportet, ut cognoscatis
 quam via ad remissionem peccatorum et spem
 hæreditatis promissorum bonorum perveniat. Alia
 autem non est, nisi hæc, ut hunc Christum
 agnoscentes, ac illo ad peccatorum remissionem B
 baptismo, quem Isaias prædicavit, abluti sine pec-
 cato deinceps vivatis.

45. *Qui justi ante legem et sub lege fuerunt, per* B
Christum salvabuntur. — Tum Trypho : Etsi, in-
 quit, ea videor interpellare, quæ ad pertractandum
 necessaria edisseris; urgente tamen ea quæstione,
 quam volo ponere, fac primum ut me perferas.

Tum ego : Quidquid placuerit interroga, ut in
 mentem veniet; nam etiam post interrogata et re-
 sponsa orationem resuere conabor et absolvere.

At ille : Dic mihi igitur, inquit, qui secundum præ-
 scripta legis per Moysen institutæ vixerunt, utrum ii
 necne similiter ac Jacob, Enoch et Noe in resurre-
 ctione mortuorum vivent?

141 Et ego ad illum : Cum ea protuli, Trypho,
 quæ ab Ezechiele dicta sunt : « Etiam si Noe, Da-
 niel et Jacob filios et filias deprecantur, mini-
 me eis concessum iri, » sed pro se quemque sua
 ipsius videlicet justitia salvum fore; eos quoque, C
 qui secundum legem Moysis vixerunt, salvos simi-
 liter futuros dixi. Nam quæ natura præclara et pia
 et justa sunt, ea in Moysis lege his, qui legi parent,
 facienda præscribuntur; et quæ ad duritiam cordis
 populi jussa sunt observari, ea similiter præscripta
 sunt, et ab his, qui sub lege erant, observata. Si-
 quidem qui ea faciebant, quæ universe et natura
 et perpetuo præclara sunt, ii Deo grati sunt, et per
 hunc Christum in resurrectione similiter ac ii, qui
 ante eos justi fuere, Noe, Enoch et Jacob, et si qui
 alii, alitem consequentur una cum iis, qui hunc
 Christum Dei Filium agnoscunt, qui et ante lucife-
 rum et lunam erat, et ex illa Davidici generis Vir- D
 ds καὶ Δανιὴλ ἐξαιτήσονται ἢ υἱοὺς ἢ θυγατέρας, οὐ
 μὴ δοθήσεται αὐτοῖς. » Καὶ ἐν τῷ Ἑσαΐα εἰς τοῦτο
 αὐτὸ ἔφη οὕτως· « Εἶπε Κύριος ὁ Θεός· Καὶ ἐξελεύ-
 σονται, καὶ ὄψονται τὰ κῶλα τῶν παραβεβηκότων
 ἀνθρώπων. Ὁ γὰρ σκώληξ αὐτῶν οὐ τελευτήσει,
 καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ σβεσθήσεται, καὶ ἔσονται εἰς
 ὄρασιν πάση σαρκί. » Ὡς τεμόντας (90) ὑμᾶς ἀπὸ
 τῶν ψυχῶν ὑμῶν τὴν ἐλπίδα ταύτην, σπουδάσαι δεῖ
 ἐπιγνῶναι δι' ἧς ὁδοῦ ἀφεις ὑμῖν τῶν ἀμαρτιῶν
 γενήσεται, καὶ ἐλπίς τῆς κληρονομίας τῶν κατηγ-
 γελμένων ἀγαθῶν. Ἔστι δ' οὐκ ἄλλη ἢ αὕτη, ἵνα
 τοῦτον τὸν Χριστὸν ἐπιγνόντες, καὶ λουσάμενοι τὸ
 ὑπὲρ ἀφέσεως ἀμαρτιῶν διὰ Ἑσαΐου κηρυχθὲν λου-
 τρὸν (91), ἀναμαρτήτως λοιπὸν ζήσητε.

45. Καὶ ὁ Τρύφων· Εἰ καὶ ἐγκόπτειν δοκῶ τοῖς
 λόγοις τούτοις οἷς λέγεις ἀναγκαίους οὖσιν ἐξετα-
 σθῆναι, ἀλλ' οὖν κατεπείγοντος τοῦ ἐπερωτήματος, ὃ
 ἐξετάσαι βούλομαι, ἀνάσχου μου πρῶτον.

Κάγω· Ὅσα βούλει ἐξέταζε, ὡς σοι ἐπέρχεται·
 ἐγὼ γὰρ καὶ μετὰ τὰς ἐξετάσεις καὶ ἀποκρίσεις
 τοὺς λόγους ἀναλαμβάνειν πειράσομαι καὶ πληροῦν.

Κάκεινος· Εἰπέ οὖν μοι, ἔφη· οἱ ζήσαντες κατὰ
 τὸν νόμον τὸν διαταχθέντα διὰ Μωϋσέως, ζήσονται
 ὁμοίως τῷ Ἰακώβ καὶ τῷ Ἐνώχ καὶ τῷ Νῶε, ἐν τῇ
 τῶν νεκρῶν ἀναστάσει, ἢ οὐ;

Κάγω πρὸς αὐτόν· Εἰπόντος μου, ὦ ἄνθρωπε, τὰ
 λελεγμένα ὑπὸ τοῦ Ἰεζεκιήλ, ὅτι « καὶ Νῶε καὶ
 Δανιὴλ καὶ Ἰακώβ ἐξαιτήσονται υἱοὺς καὶ θυγατέ-
 ρας, οὐ δοθήσεται αὐτοῖς, » ἀλλ' ἕκαστος τῇ αὐτοῦ
 δικαιοσύνη δηλονότι σωθήσεται (92)· ὅτι καὶ τοὺς κατὰ
 τὸν νόμον τοῦ Μωϋσέως πολιτευσαμένους ὁμοίως σω-
 θήσεσθαι εἶπον. Καὶ γὰρ ἐν τῷ Μωϋσέως νόμῳ τὰ φύ-
 σει καλὰ καὶ εὐσεβῆ καὶ δίκαια νενομοθέτηται πράτ-
 τειν τοὺς πειθομένους αὐτοῖς (93)· καὶ πρὸς σκλη-
 ροκαρδίαν δὲ τοῦ λαοῦ διαταχθέντα γίνεσθαι ὁμοίως
 ἀναγέγραπται, ἃ καὶ ἔπραττον οἱ ὑπὸ τὸν νόμον.
 Ἐπεὶ οἱ τὰ καθόλου καὶ φύσει καὶ αἰώνια καλὰ
 ἐποιοῦν, εὐάρεστοί εἰσι τῷ Θεῷ, καὶ διὰ τοῦ Χρι-
 στοῦ τούτου ἐν τῇ ἀναστάσει ὁμοίως τοῖς προγενομέ-
 νοις αὐτῶν δικαίοις, Νῶε καὶ Ἐνώχ καὶ Ἰακώβ,
 καὶ εἰ τινες ἄλλοι γεγονάσι, σωθήσονται σὺν τοῖς
 ἐπιγνοῦσι τὸν Χριστὸν τοῦτον (94) τοῦ Θεοῦ Υἱὸν,
 ὃς καὶ πρὸ ἑωσφόρου καὶ σελήνης ἦν, καὶ διὰ τῆς

³⁴ Ezech. xiv, 20. ³⁵ Isa. lxxvi, 24.

recedit Justinus, et hoc loco Jacobi nomen, quod
 fortasse illius memoriam pro Jobo subiit, aptissi-
 mum erat ad refellendam Jacobi posterorum arro-
 gantiam.

(90) Ὡς τεμόντας. Legendum videtur ὥστε τε-
 μόντας

(91) Alii quoque abluitionem istam de Christiano-
 rum baptismate sunt interpretati, ut Cyprian. *adv.*
Jud., 1, 24. ΟΤΤΟ.

(92) Σωθήσεται. Legit Cl. Thirlbius δικαιοσύνη
 σωθήσεται, δηλονότι, vel, δικαιοσύνη δηλονότι σω-
 θήσεται· δηλονότι.

(93) Τοὺς πειθομένους αὐτοῖς. Vel legendum
 αὐτῷ, vel, si nihil mutetur, illud αὐτοῖς intelligen-
 dum de iis, quæ præcipiuntur in lege. *Mo* pro
 γίνεσθαι legit τινά Cl. Thirlbius.

(94) Σὺν τοῖς ἐπιγνοῦσι τὸν Χριστὸν τοῦτον.
 Illud, ἐπιγνοῦσι, de iis intelligendum qui post Christi
 adventum fuere. Neque enim duos ordines salva-
 dorum instituit Justinus, quorum alii Christum
 cognoverint, sive in eum crediderint, alii non;
 nec quidquam magis alienum a S. martyris do-
 ctrina, quam Christum veteribus patriarchis cog-
 nitum negare

Παρθένου ταύτης τῆς ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ Δαβὶδ γεννηθῆναι σαρκοποιηθεὶς ὑπέμεινεν, ἵνα διὰ τῆς οἰκονομίας ταύτης ὁ πονηρευσάμενος τὴν ἀρχὴν ὄψις, καὶ οἱ ἐξομοιωθέντες αὐτῷ ἄγγελοι καταλυθῶσι, καὶ ὁ θάνατος καταφρονηθῆ, καὶ ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ παρουσίᾳ ἀπὸ τῶν πιστευόντων αὐτῷ καὶ εὐαρέστως ζώντων παύσῃται τέλος, ὕστερον μὲν ὧν, ὅταν οἱ μὲν εἰς κρίσιν καὶ καταδίκην τοῦ πυρὸς ἀπαύστως κολάζεσθαι πεμφθῶσιν, οἱ δὲ ἐν ἀπαθείᾳ (95) καὶ ἀφθαρείᾳ καὶ ἀλυπία καὶ ἀθανασία συνῶσιν.

46. Ἐὰν δέ τινες καὶ νῦν ζῆν βούλωνται φυλάσσοντες τὰ διὰ Μωϋσέως διαταχθέντα, καὶ πιστεύωσιν ἐπὶ τοῦτον τὴν σταυρωθέντα Ἰησοῦν, ἐπιγνόντες ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός τοῦ Θεοῦ, καὶ αὐτῷ δέδοται τὸ κρίναι πάντας ἀπλῶς, καὶ αὐτοῦ ἐστιν ἡ αἰώνιος βασιλεία, δύνανται καὶ αὐτοὶ σωθῆναι; ἐπυνθάνετό μου.

Κἀγὼ πάλιν· Συσκεψώμεθα κάκεινο, εἰ ἔνεστιν, κλεγον, φυλάσσειν τὰ διὰ Μωϋσέως διαταχθέντα ἅπαντα νῦν.

Κἀκεῖνος ἀπεκρίνατο· Οὐδὲ γινώσκωμεν γὰρ ὅτι (96), ὡς ἔφη, οὔτε πρόβατον τοῦ Πάσχα (97) ἀλλαχόσε θύειν δυνατόν, οὔτε τοὺς τῆ νηστείας κελευσθέντας προσφέρεσθαι χιμάρους, οὔτε τὰς ἄλλας ἀπλῶς ἀπάσας προσφοράς.

Κἀγὼ· Τίνα οὖν ἂ δυνατόν (98) ἐστὶ φυλάσσειν, παρακαλῶ, λέγε αὐτός· πεισθήσῃ γὰρ ὅτι, μὴ φυλάσσων τὰ αἰώνια δικαιώματά (99) τις ἢ πράξας, σωθῆναι ἐκ παντὸς ἔχει.

Κἀκεῖνος· Τὸ σαββατίζειν λέγω, καὶ τὸ περιτέμνεσθαι, καὶ τὸ τὰ ἔμμηνα φυλάσσειν, καὶ τὸ βαπτίζεσθαι ἀψάμενόν τινος ὧν ἀπηγόρευται ὑπὸ Μωϋσέως, ἢ ἐν συνουσία (1) γενόμενον.

Κἀγὼ ἔφη· Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, καὶ Νῶε, καὶ Ἰὼβ, καὶ εἴ τινες ἄλλοι γεγόνασι πρὸ τούτων ἢ μετὰ τούτους ὁμοίως δίκαιοι, λέγω δὲ καὶ Σάρραν τὴν γυναῖκα τοῦ Ἀβραάμ, καὶ Ρεβέκκην τὴν τοῦ Ἰσαάκ, καὶ Ραχήλ τὴν τοῦ Ἰακώβ, καὶ Λείαν, καὶ τὰς λοιπὰς ἄλλας τὰς τοιαύτας, μέχρι τῆς Μωϋσέως τοῦ πιστοῦ θεράποντος μητρὸς, μηδὲν τούτων φυλάξαντας (2), εἰ δοκοῦσιν ὑμῖν σωθῆσεσθαι;

Καὶ ὁ Τρύφων ἀπεκρίνατο· Οὐ περιετέμνητο Ἀβραάμ καὶ οἱ μετ' αὐτόν;

(95) Ἐν ἀπαθείᾳ. Præpositionem exprungit H. Stephanus.

(96) Γινώσκωμεν γὰρ ὅτι. Mendose editum fuerat ἔτι. ED. PATROL.

(97) Πρόβατον τοῦ Πάσχα. Pulsi Hierosolymis Judæi jacturam sacrificii variis modis sarcire tentabant. « Per diversa, inquit Hilarius in Psal. LVIII, n. 12, speciem sacerdotii illius legitimi et holocausti et circumcisionis imitantur. » S. Phileas martyr, instante Culciano præfecto, ut saltem Deo sacrificaret, ita respondit: « Solis Judæis præceptum fuerat sacrificare Deo soli in Hierosolyma. Nunc autem peccant Judæi in aliis locis solemnia sua celebrantes. » De iisdem S. Augustinus, lib. II *Retract.*, c. 10, sic loquitur: « Eos et nunc videmus sine sacrificiis remansisse, nisi forte quod per Pascha immolant ovem, hoc in sacrificio depute-

gine caro factus nasci sustinuit, ut per hanc dispensationem serpens ille, qui ab initio improbe egit, et assimilati ei angeli profligentur, ac mors contemnatur, et in secundo ipsius Christi adventu ab his, qui in eum credunt, et ita vivunt ut ei placeant, penitus facessat, nec jam ulla sit, cum alii quidem in judicium et condemnationem ignis perpetuo cruciandi mittentur, alii vero perpressionis et corruptionis et doloris expertem statum atque immortalitatem consequentur.

46. *Quærit Trypho, an saluus sit futurus si quis legem etiamnum observet. Probat Justinus eam nihil ad justitiam conferre.* — Si qui autem nunc etiam vivere velint, Moysis instituta servando, et credant in hunc Jesum crucifixum, agnoscentes eum esse Christum Dei, eique datum esse omnes omnino judicare, illiusque esse regnum illud quod æternum est; an ii quoque salvi esse possunt? Ita me ille interrogabat.

At ego rursus: Id quoque, inquam, una consideremus, an nunc liceat omnia servare, quæ per Moysen præscripta sunt.

Respondit ille: Nequaquam. Agnoscimus enim, quemadmodum dixisti, nec agnum Paschæ alibi immolari posse, nec hircos in jejunio jussos offerri, nec cæteras omnes omnino oblationes.

Tum ego: Quænam ergo illa sint, quæ possint observari, ipse, quæso, edissere. Tibi enim persuasum erit posse aliquem, non observatis nec perfectis æternis justitiæ præceptis, salutem omnino consequi.

At ille: Sabbata peragere, et circumcidi et menses observare, et abluere, si quid a Moyse prohibitum attigeris, vel post concubitum.

142 Tum ego: Abraham, inquam, et Isaac et Jacob et Noe et Job, et si qui alii ante vel post eos justi similiter fuere, Saram dico uxorem Abraham et Rebeccam Isaac, et Rachelem atque Liam Jacobi, et reliquas alias ejusmodi, usque ad Moysen, fidelis illius famuli, matrem, cum nihil horum custodierint, num vobis salutem videntur adepturi?

Respondit Trypho: Non circumcisisus est Abraham, et qui post eum fuere?

tur. Vide Julianum apud Cyrill. Alex., lib. IX, p. 305.

(98) Ἄ δυνατόν. Ita codex Clarom. Editi ἀδύνατον, quæ vox interpretes in magnam difficultatem conjecerat.

(99) Τὰ αἰώνια δικαιώματα. Id est, videbis salutem æternam non observatis illis mandatis, quæ tu æterna esse ac nunquam prætermittenda existimas, comparari posse; quippe cum nec circumcisionem, ut paulo post probat Justinus, ii qui ante Abraham fuerunt, nec cætera instituta ipse Abraham, ejusque usque ad Moysen posteri observaverint.

(1) Ἐν συνουσία. Codices mss. habent ad marginem ἐν οὐσίᾳ. Ita et R. Stephanus ad calcem.

(2) Φυλάξαντας. Legit Thirlbius φυλάξαντες. Paulo post legendum videtur ἐξετάσμεν τὸν λόγον.

Ego vero : Scio, inquam, Abraham ejusque poster- A
 steros circumcisos fuisse. Cur autem data illis cir-
 cuncisio fuerit, pluribus supra disserui ; et si vos
 ea, quæ dixi, non inflectunt, rem denuo examina-
 bimus. Ex justis autem hominibus neminem pror-
 sus usque ad Moysem quidquam eorum, de quibus
 modo quærebamus, præter eam, quæ ab Abrahamo
 initium habuit, circumcisionem, observasse aut
 observandi præceptum accepisse scitis.

Et ille : Scimus, inquit, et eos salvari constemur.

Ego rursum : Considerate omnia ejusmodi præ-
 cepta propter duritiam cordis populi vestri per
 Moysem vobis a Deo tradita esse ; ut pluribus hisce
 rebus admoniti, in omni actione Deum semper ante
 oculos haberetis, nec injuste aut impie agere inci-
 peretis. Nam et coccineum panniculum ut vobis
 circumponeretis præcepit ³⁶, cujus ope nulla vos
 Dei caperet oblivio ; et pbylacterium descriptis
 quibusdam litteris in membranis tenuissimis, quæ
 quidem omnino sancta esse intelligimus, jussit cir-
 cumdari ³⁷, his etiam rebus exstimulans vos, ut
 semper in memoria Deum haberetis, et simul ex-
 probrans, quod nullam illius colendi memoriam
 teneretis. Vobis tamen ne sic quidem persuasum
 est, ut simulacra ne coleretis. Eliæ enim tempore,
 eorum numerum recensens, qui genu Baali non
 flexerant, septem millia numero esse dixit : et
 apud Isaiam vobiscum expostulat, quod vestros
 etiam filios simulacris imitaveritis. Nos autem
 ne iis sacra faciamus, quibus olim fecimus, extre-
 ma supplicia perferimus, et dum occidimur, heta-
 mur, minime dubii quin nos Deus per Christum
 suum ad vitam revocaturus sit, et incorruptos ac
 perpressionis expertos et immortales facturus ; et
 quæ ob duritiam cordis populi vestri instituta sunt,
 ea nihil ad justitiæ observationem et pietatem
 afferre novimus.

47. *Cum Christianis legem observantibus commu-
 nicat Justinus. Secus catholici non pauci.*— Rursum,
 Trypho : Si quis hæc ita se habere sciens, præter-
 quam quod hunc Christum esse agnoscat, eique
 videlicet credat et obediat, hæc quoque instituta
 observare voluerit, utrum is salvabitur, ita ille
 sciscitabatur.

At ego : Ut mihi quidem videtur, o Trypho, ho-
 minem ejusmodi salvum dico futurum ; si modo
 cæteris hominibus, id est, iis qui ex gentibus per
 Christum ab errore circumcisi sunt, omnino per-
 suadere non conetur, ut eadem ac ipse observent,
 salutem eos negans adepturos, nisi hæc custodiant ;
 quale est quod et initio disputationis faciebas, cum
 pronuntiares salvum me non futurum, nisi hæc
 observarem.

³⁶ Num. xv, 38. ³⁷ Deut. vi, 6.

(3) ἄμα τε καὶ ἐλέγχον. Lego ἄμα τε καὶ ἐλέγχων ὅτι ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν. Ita etiam eruditus Lon-
 dinensis editor.

Κάγώ· Ἐπίσταμαι, ἔφην, ὅτι περιετέμνητο Ἀβραάμ
 καὶ οἱ μετ' αὐτόν. Διὰ τί δὲ ἐδόθη αὐτοῖς ἡ περι-
 τομή, ἐν πολλοῖς τοῖς προλελεγμένοις εἶπον, καὶ εἰ
 μὴ δυσωπεῖ ὑμᾶς τὰ λεγόμενα, πάλιν ἐξετάσωμεν
 τὸν λόγον. Ὅτι δὲ μέχρι Μωϋσέως οὐδεὶς ἀπλῶς
 δίκαιος οὐδὲν ὄλως τούτων περὶ ὧν ἐζητοῦμεν ἐφύ-
 λαξεν, οὐδὲ ἐντολὴν ἔλαβε φυλάσσειν, πλὴν τὴν ἀρ-
 χὴν λαβούσης ἀπὸ Ἀβραάμ τῆς περιτομῆς, ἐπί-
 στασθε.

Κάκεινος· Ἐπιστάμεθα, ἔφη· καὶ ὅτι σώζονται
 ὁμολογοῦμεν.

Κάγώ πάλιν· Διὰ τὸ σκληροκάρδιον τοῦ λαοῦ
 ὑμῶν πάντα τὰ τοιαῦτα ἐντάλματα νοεῖτε τὸν Θεὸν
 διὰ Μωϋσέως ἐντειλάμενον ὑμῖν, ἵνα διὰ πολλῶν τού-
 των ἐν πάσῃ πράξει πρὸ ὀφθαλμῶν αἰεὶ ἔχητε τὸν
 Θεὸν, καὶ μὴτε ἀδικεῖν μὴτε ἀσεβεῖν ἀρχησθε. Καὶ
 γὰρ τὸ κόκκινον βάμμα περιτιθέσθαι αὐτοῖς ἐνετεί-
 λατο ὑμῖν, ἵνα διὰ τούτου μὴ λήθῃ ὑμᾶς λαμβάνη
 τοῦ Θεοῦ, καὶ φυλακτήριον ἐν ὑμέσιν λεπτοτάτοις γε-
 γραμμένων χαρακτήρων τινῶν, ἃ πάντως ἄγρια νοοῦμεν
 εἶναι, περιχεῖσθαι ὑμᾶς ἐκέλευσε· καὶ διὰ τούτων
 δυσωπῶν ὑμᾶς αἰεὶ μνήμην ἔχειν τοῦ Θεοῦ, ἄμα τε
 καὶ ἐλέγχον (3) ἐν ταῖς καρδίαις ὑμῶν, οὐδὲ μικρὰν
 μνήμην ἔχετε τοῦ θεοσεβεῖν· καὶ οὐδ' οὕτως ἐπει-
 σθητε μὴ εἰδωλολατρεῖν· ἀλλ' ἐπὶ Ἡλίου ὀνομάζων
 τὸν ἀριθμὸν τῶν μὴ καμψάντων γόνου τῆ Βάαλ,
 ἑπτακισχιλίου τὸν ἀριθμὸν ὄντας εἶπε· καὶ ἐν τῷ
 Ἡσαΐα καὶ τὰ τέκνα ὑμῶν θυσίαν πεποιηκέναι τοῖς
 εἰδώλοις ἐλέγχει ὑμᾶς. Ἡμεῖς δὲ, ὑπὲρ τοῦ μὴ θυ-
 σιάζειν οἷς πάλαι ἐθύομεν, ὑπομένομεν τὰς ἐσχάτας
 τιμωρίας, καὶ θανατούμενοι χαίρομεν· πιστεύοντες
 ὅτι ἀναστήσει ἡμᾶς ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ,
 καὶ ἀφάρτους καὶ ἀπαθεῖς καὶ ἀθανάτους ποιήσει,
 καὶ οὐδὲν συμβάλλεσθαι πρὸς δικαιοπραξίαν καὶ εὐ-
 σέβειαν τὰ διὰ τὴν σκληροκαρδίαν τοῦ λαοῦ ὑμῶν
 διαταχθέντα γινώσκομεν.

47. Καὶ ὁ Τρύφων πάλιν· Ἐάν δέ τις, εἰδὼς ὅτι
 ταῦτα οὕτως ἔχει, μετὰ τοῦ καὶ τοῦτον εἶναι τὸν
 Χριστὸν ἐπίστασθαι δηλονότι, καὶ πεπιστευκέναι καὶ
 πεῖθεσθαι αὐτῷ, βούλεται καὶ ταῦτα φυλάσσειν, σω-
 θήσεται ; ἐπυνθάνετο.

Κάγώ· Ὡς μὲν ἐμοὶ δοκεῖ, ὦ Τρύφων, λέγω ὅτι
 σωθήσεται ὁ τοιοῦτος, ἐάν μὴ τοὺς ἄλλους ἀνθρώ-
 πους, λέγω δὴ τοὺς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν διὰ τοῦ Χριστοῦ
 ἀπὸ τῆς πλάνης περιτμηθέντας, ἐκ παντὸς πείθειν
 ἀγωνίζηται, ταῦτά αὐτῷ φυλάσσειν, λέγων οὐ σω-
 θήσεσθαι αὐτοὺς, ἐάν μὴ ταῦτα φυλάξωσιν· ὁποῖον
 ἐν ἀρχῇ τῶν λόγων καὶ σύ Ἐπραττες, ἀποφαινόμε-
 νος οὐ σωθήσεσθαι με, ἐάν μὴ ταῦτα φυλάξω.

Κάκεινος· Διὰ τί οὖν εἶπας· « Ὅς μὲν ἐμοὶ δοκεῖ, ἂν σωθῆσεται ὁ τοιοῦτος, » εἰ μὴ τι (4) εἰσὶν οἱ λέγοντες ὅτι οὐ σωθήσονται οἱ τοιοῦτοι;

Εἰσὶν, ἀπεκρινάμην, ὦ Τρύφων, καὶ μηδὲ κοινωνεῖν ὁμιλίας ἢ ἐστίας τοῖς τοιοῦτοις (5) τολμῶντες· οἷς ἐγὼ οὐ συναινός εἰμι. Ἄλλ' ἐὰν αὐτοὶ διὰ τὸ ἀσθενὲς τῆς γνώμης καὶ τὰ ὅσα δύνανται νῦν ἐκ τῶν Μωυσέως, ἃ διὰ τὸ σκληροκάρδιον τοῦ λαοῦ νοοῦμεν διατετάχθαι, μετὰ τοῦ ἐπὶ τοῦτον τὸν Χριστὸν ἐλπίζειν, καὶ τὰς αἰωνίους καὶ φύσει δικαιοπραξίας καὶ εὐσεβείας φυλάσσειν βούλωνται, καὶ αἰρῶνται συζῆν τοῖς Χριστιανοῖς καὶ πιστοῖς, ὡς προεῖπον, μὴ πείθοντες αὐτοὺς μήτε περιτέμενεσθαι ὁμοίως αὐτοῖς, μήτε σαββατίζειν, μήτε ἄλλα ὅσα τοιαῦτά ἐστι τηρεῖν, καὶ προσλαμβάνεσθαι, καὶ κοινωνεῖν ἀπάντων, ὡς ὁμοσπλάγγχοις καὶ ἀδελφοῖς, δεῖν ἀποφαίνεσθαι (6). Ἐὰν δὲ οἱ ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ ὑμετέρου πιστεύειν λέγοντες ἐπὶ τοῦτον τὸν Χριστὸν, ὦ Τρύφων, ἔλεγον, ἐκ παντὸς κατὰ τὸν διὰ Μωυσέως διαταχθέντα νόμον ἀναγκάζωσι ζῆν τοὺς ἐξ ἔθνῶν πιστεύοντας ἐπὶ τοῦτον τὸν Χριστὸν, ἢ μὴ κοινωνεῖν αὐτοῖς τῆς τοιαύτης συνδιαγωγῆς αἰρῶνται, ὁμοίως καὶ τούτους οὐκ ἀποδέχομαι. Τοὺς δὲ πειθομένους αὐτοῖς ἐπὶ τὴν ἔννομον πολιτείαν, μετὰ τοῦ φυλάσσειν τὴν εἰς τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ ὁμολογίαν, καὶ σωθῆσεσθαι ἴσως ὑπολαμβάνω. Τοὺς δὲ ὁμολογήσαντας καὶ ἐπιγνόντας τοῦτον εἶναι τὸν Χριστὸν, καὶ ἡτινιοῦν αἰτίᾳ μεταβάντας ἐπὶ τὴν ἔννομον πολιτείαν, ἀρνησαμένους ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστός, καὶ πρὶν τελευτῆς μὴ μεταγνόντας, οὐδὲ ὅπως σωθῆσεσθαι ἀποφαίνομαι. Καὶ τοὺς ἀπὸ τοῦ σπέρματος τοῦ Ἀβραάμ ζῶντας κατὰ τὸν νόμον, καὶ ἐπὶ τοῦτον τὸν Χριστὸν μὴ πιστεύοντας πρὶν τελευτῆς τοῦ βίου, οὐ σωθῆσεσθαι ὁμοίως ἀποφαίνομαι (καὶ μάλιστα τοῖς, ἐν ταῖς συναγωγαῖς καταναθεματίσαντας καὶ καταναθεματίζοντας ἐπ' αὐτὸν τοῦτον τὸν Χριστὸν) καὶ πᾶν ὅπως (7) τύχῃσι τῆς σωτηρίας, καὶ τῆς τιμωρίας τῆς ἐν τῷ πυρὶ ἀπαλλαγῶσιν. Ἡ γὰρ χρηστότης καὶ ἡ φιλανθρωπία τοῦ Θεοῦ καὶ τὸ

(4) *Ei μή τι.* Legendum forte εἰ μὴ ὅτι (*nisi quia*), vel, cum Pearsono, μὴ τι (*numi*), sine εἰ quod docto viro redundare videtur. ED. PATROL.

(5) *Τοιοῦτοις.* Hoc est qui postea quam Jesum esse Christum agnoverint, legis quoque instituta volunt observare. (Trypho paulo ante: Μετὰ τοῦ καὶ τοῦτον εἶναι τὸν Χριστὸν ἐπίστασθαι... βούλεται καὶ ταῦτα φυλάσσειν), id quod in causa erat cur nonnulli a communione illos excluderent. OTTO

(6) *Δεῖν ἀποφαίνεσθαι.* Vel legendum ἀποφαίνομαι, cum Sylburgio vel potius illud ἀποφαίνεσθαι referendum ad superiora verba, quasi scriptum esset: Ἄλλ' συναινός εἰμι τοῦ ἀποφαίνεσθαι. De hac sancti martyris lenitate nonnulla disserimus in Præfatione. Nunc satis est observare: 1° Hos Mosaicæ legis cum Evangelii professione cultores nondum ab omnibus Ecclesiis damnatos fuisse, cum Justinus hæc scriberet. Neque enim solus erat Justinus qui cum eis communicaret; quin etiam in ambiguo reliquit, utrum plures essent qui eos rejicerent, quam qui admitterent. Sed tandem in apertum schisma res est perducta. Nam testatur Hieronymus ep. 80, ejusmodi homines, quos Nazareos vocat, et a Christianis damnari, quamvis crederent et in Filium Dei natum

143 At ille: Cur igitur dixisti: « Ut mihi quidem videtur, talis salvus erit, » nisi quia sunt, qui tales negent salvos futuros?

Sunt, inquam, o Trypho; quique cum eis nec sermonis, nec hospitii communione conjungi audeant; quibus ego non assentior. Sed si ob animi infirmitatem etiam quæcunque nunc possunt ex iis, quæ a Moyse propter duritiam cordis populi instituta novimus, cum spe in hunc Christum et æternorum ac naturalium justitiæ et pietatis præceptorum observatione conjungere voluerint; modo cum Christianis et fidelibus vivere non recusent, nec iis, ut jam dixi, suadeant, ut similiter ac ipsi circumcidantur, aut sabbata et alia ejusmodi custodiant; eos suscipiendos esse et cum iis omnium rerum communionem, ut eum hominibus eodem modo affectis et fratribus, tenendam esse censeo. Sin autem, Trypho, qui ex vestro genere in hunc Christum sese dicunt credere, eos qui ex gentibus in hunc Christum credunt, omnino secundum legem per Moysen institutam cogant vivere, aut ejusmodi consuetudine cum eis conjungi nolint, non sane hos etiam similiter probaverim. Qui vero ab eis ad legis observationem cum confessione in Christum Dei conjungendam adducti fuerint, eos forsitan etiam salutem adepturos suspicor. At qui postquam confessi fuerint et agnoverint hunc esse Christum, quacunque de causa ad legis observationem traducti negaverint hunc esse Christum, nec pœnitentiam ante mortem egerint, nullam iis salutem fore assevero. Et qui ex semine Abraham orti secundum legem vixerint, nec ante vitæ exitum in hunc Christum crediderint, similiter salvos minime facturos esse confirmo (eos præsertim qui in synagogis execrati sunt et execrantur hunc Christum), omnino enim salutem assequerentur, et ab ignis supplicio liberarentur. Nam qui pœnitentiam peccatorum agit, eum benignitas et humanitas Dei et immensitas divitiarum

ex Virgine Maria, » et a Judæis, quamvis legem observarent, ita ut nec Christiani essent nec Judæi. 2° Eos de Christi divinitate consensisse et ab Ebionitis longe diversos fuisse patet. Hoc enim semper Justinum inter et Tryphonem convenit, nulla re illos a cæteris Christianis discrepare, nisi legis observatione, nec aliud causæ suberat, cur eos a communione excluderent nonnulli. — *Δεῖν ἀποφαίνομαι.* Ita jam Sylburgio observante martyr sine dubio scripsit; nempe eodem modo et paulo infra bis et alibi ἀποφαίνομαι sæpe occurrit. In codic. mss. et editis δεῖν ἀποφαίνεσθαι, quod solus Maranus sic defendere studet, ut ἀποφαίνεσθαι ad superiora verba referat, quasi scriptum sit ἀλλ' συναινός εἰμι τοῦ (?) ἀποφαίνεσθαι. OTTO.

(7) *Καὶ πᾶν ὅπως.* Hujus loci intelligentia ex his quæ præcedunt et quæ sequuntur repetenda, idque parenthesis ope facilius animadvertitur. Legendum ergo videtur καὶ πᾶν ὅπως, etc., subintelligendo videlicet, si ante mortis exitum credant. Langus sic legit: Καταναθεματίζοντας τοὺς ἐπ' αὐτὸν τὸν Χριστὸν πιστεύοντας καὶ μὴ μετανοούντας καὶ πᾶν πράττοντας ὅπως, etc. Sylburgius eodem modo legit, nisi quod illud καὶ πᾶν πράττοντας refert ad τοὺς πιστεύοντας, recisis illis vocibus καὶ μὴ μετανοούντας.

ejus, quemadmodum per Ezechielem declarat ²⁸, A perinde ac justum et peccato carentem habet; qui autem a pietate et justitiæ observatione ad injustitiam et impietatem delabitur, eum ut peccatorem et injustum et impium numerat. Quapropter Dominus noster Jesus Christus dixit: « In quibus vos deprehendero, in his et judicabo. »

48. *Antequam probet divinitatem Christi, postulat ut fixum maneat eum esse Christum.* — Hic Trypho: Et his de rebus quid sentires, audivimus. Repetens igitur sermonem, in quo desieras, absolve. Nam mirabilis quidam mihi videtur, et qui prorsus demonstrari non possit. Quod enim ais præexistisse Deum **144** ante sæcula hunc Christum, ac deinde etiam nasci hominem factum sustinuisse, nec hominem ex hominibus esse, id non solum ab opi- B nione abhorrens mihi videtur, sed etiam stultum.

Ad hæc ego: Scio, inquam, hanc doctrinam ab opinione abhorrentem videri, præsertim vestri generis hominibus, qui quæ Dei sunt nec intelligere nec facere unquam voluistis, sed quæ magistrorum vestrorum, quemadmodum ipse Deus clamat ²⁹. Sed tamen, Trypho, nequaquam irritum et infectum erit quod demonstravi, hunc esse Christum Dei, si demonstrare non possim illum etiam præexistisse Filium Creatoris universorum, Deum existentem, et hominem ex Virgine genitum esse. Sed cum omnino demonstratum sit hunc esse Christum Dei, qualiscunque ille sit; si minus demonstravero præexistisse et hominem per passionibus nostris obnoxium, et carnem habentem nasci, se- C cundum Patris voluntatem sustinuisse; in hoc tantum æquum fuerit me errasse dicere, nequaquam autem negare eum Christum esse, etiamsi homo ex hominibus genitus videatur, nec quidquam am-

²⁸ Ezech. xxxiii, 11-20. ²⁹ Isa. xxix, 15.

(8) *Ἐν οἷς ἄν ὑμᾶς.* Hanc sententiam, quam nonnulli ecclesiastici scriptores Deo per prophetatum aliquem loquenti attribuunt, ex Evangelio secundum Hebræos a Justino depromptam existimat Græbius, *Spicileg.* tom. 1, p. 14.

(9) *Παράδοξός τις γάρ ποτε.* Redundat postrema vox et vacat, nec videtur collocanda post δυνάμενος, ut placuit Sylburgio.

(10) *Τοιοῦτον.* Legendum τοῦτον, quod olim monuit vir magnus Hugo Grotius *ad Luc.* xxiii, 35, et nuper doctissimus Bullus in *Judicio Eccles. cath.*, p. 69. Langus etiam vertit, « Christum hunc esse Dei. » THIRLBIUS.

(11) *Ἐὰν δὲ μὴ ἀποδεικνύω.* Redundat hoc loco illud δέ, ut initio *Apol.* 1, et sæpe alias. Hac autem præfatione, quam Justinus futuræ disputationi præmittit, mirum in modum abusi sunt et remonstrantes in sua *Apologia* adversus professores Leydenses, et Episcopus in pluribus ad hujus *Apologiae* defensionem elucubrationibus, et multi alii. Contendunt Justinum hoc tantum a Judæis, ut Jesum credant esse Christum, nihil amplius petere, et idcirco ad imitandum eis proponere exemplum nonnullorum Christianorum, qui quamvis Jesum negarent Deum, Christum tamen non negabant. Nihil absurdius his ratiocinationibus. Cum metue-

αμετρον τοῦ πλούτου αὐτοῦ τὸν μετανοοῦντα ἀπὸ τῶν ἀμαρτημάτων, ὡς δι' Ἰεζεκιήλ μὴνύει, ὡς δίκαιον καὶ ἀναμάρτητον ἔχει· καὶ τὸν ἀπὸ εὐσεβείας ἢ δικαιοπραξίας μετατιθέμενον ἐπὶ ἀδικίαν καὶ ἀθεότητα ὡς ἀμαρτωλὸν καὶ ἀδίκον καὶ ἀσεβῆ ἐπίσταται. Διὸ καὶ ὁ ἡμέτερος Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς εἶπεν· « Ἐν οἷς ἄν ὑμᾶς (8) καταλάβω, ἐν τούτοις καὶ κρινῶ. »

48. Καὶ ὁ Τρύφων· Καὶ περὶ τούτων ὅσα φρονεῖς ἀκηκόαμεν, εἶπεν. Ἀναλαβὼν οὖν τὸν λόγον ὁθεὶν ἐπαύσω, πέραίνε· παράδοξός τις γάρ ποτε (9) καὶ μὴ δυνάμενος ὅλως ἀποδειχθῆναι· δοκεῖ μοι εἶναι. Τὸ γὰρ λέγειν σε προϋπάρχειν Θεὸν ὄντα πρὸ αἰώνων τοῦτον τὸν Χριστὸν, εἶτα καὶ γεννηθῆναι ἄνθρωπον γενόμενον ὑπομείναι, καὶ ὅτι οὐκ ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπου, οὐ μόνον παράδοξον δοκεῖ μοι εἶναι, ἀλλὰ καὶ μωρόν. B

Κἀγὼ πρὸς ταῦτα ἔφην· Οἶδ' ὅτι παράδοξος ὁ λόγος δοκεῖ εἶναι, καὶ μάλιστα τοῖς ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν, οἵτινες τὰ τοῦ Θεοῦ οὔτε νοῆσαι οὔτε ποιῆσαι ποτε βεβούλησθε, ἀλλὰ τὰ τῶν διδασκάλων ὑμῶν, ὡς αὐτὸς ὁ Θεὸς βοᾷ. Ἦδη μέντοι, ὦ Τρύφων, εἶπον, οὐκ ἀπόλλυται τὸ τοιοῦτον (10) εἶναι Χριστὸν τοῦ Θεοῦ, ἐὰν ἀποδείξαι μὴ δύνωμαι ὅτι καὶ προϋπῆρχεν Υἱὸς τοῦ Ποιητοῦ τῶν ὅλων, Θεὸς ὢν, καὶ γεγέννηται ἄνθρωπος διὰ τῆς Παρθένου. Ἀλλὰ ἐκ παντὸς ἀποδεικνυμένου, ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς ὁ τοῦ Θεοῦ, ὅστις οὗτος ἐστίν, ἐὰν δὲ μὴ ἀποδεικνύω (11) ὅτι προϋπῆρχε, καὶ γεννηθῆναι ἄνθρωπος ὁμοιοπαθῆς ἡμῖν, σάρκα ἔχων, κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλήν ὑπέμεινεν, ἐν τούτῳ πεπλανῆσθαι με μόνον λέγειν δίκαιον, ἀλλὰ μὴ ἀρνεῖσθαι ὅτι οὗτός ἐστιν ὁ Χριστὸς, ἐὰν φαίνεται ὡς ἄνθρωπος ἐξ ἀνθρώπων γεννηθεὶς, καὶ ἐκλογῆ γενόμενος εἰς τὸν Χριστὸν εἶναι (12) ἀποδεικνύεται. Καὶ γὰρ εἰσὶ τινες, ὦ φίλοι, ἔλεγον, ἀπὸ

ret Justinus ne sibi elaberetur inconstans et fugitivus Tryphonis animus, hac eum admonitione et lege, veluti quodam nodo, constringere conatur, ut assensum suum iis, quæ jam disputata fuerant, ne retrahat, etiamsi minus assentiatur iis quæ deinceps disserentur. Idem ergo facit Justinus, quod solers et prudens quisque disputator; nec ea parvi pendit quæ dicere parabat, sed curat ut in tuto sint quæ jam dixerat. Eorum autem exemplum, qui Jesum negabant Deum, sed Christum esse fatebantur, non eo spectat, ut detestabiles hæretici probentur, sed ut constet Jesum esse Christum, cum id negare non audeant, qui certissima quæque negant. Nota omnibus scriptoribus hæc disputandi ratio. Sic Novatianus (ut alios omittam) Ebionitis et Artemonitis objicit exemplum aliorum hæreticorum, qui veritatis luce percussi divinitatem Christi non negabant, quamvis in alios errores nequissimos impigissent, *De Trin.* c. 18

(12) *Ἐκλογῆ γενόμενος εἰς τὸν Χριστὸν εἶναι.* Quidam post R. Stephanum legunt ἐκλογῆ γενόμενος. Atque hanc equidem conjecturam nec repudio, nec tamen omnino necessariam puto. Præscriptum hujus loci vitium videtur residere in his vocibus, εἰς τὸν Χριστὸν εἶναι, pro quibus lego εἰς τὸ Χριστὸν εἶναι.

τοῦ ἡμετέρου γένους (15) ὁμολογοῦντες αὐτὸν Χριστὸν εἶναι, ἄνθρωπον δὲ ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον ἀποφαινόμενοι· οἷς οὐ συντίθεμαι, οὐδ' ἂν (14) πλείστοι (15) ταῦτά μοι (16) δοξάσαντες εἶποιεν· ἐπειδὴ οὐκ ἀνθρωπείους διδάγμασι κεκελεύσμεθα ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ πείθεσθαι, ἀλλὰ τοῖς διὰ τῶν μακαρίων προφητῶν κηρυχθεῖσι καὶ δι' αὐτοῦ διδαχθεῖσι.

etrinis jussi sumus ab ipso Christo credere, sed iis quæ a beatis prophetis prædicata et ab ipso tra-

49. Καὶ ὁ Τρύφων· Ἐμοὶ μὲν δοκοῦσιν, εἶπεν, οἱ λέγοντες ἄνθρωπον γεγονέναι αὐτὸν, καὶ κατ' ἐκλογὴν κεχρῖσθαι, καὶ Χριστὸν γεγονέναι, πιθανώτερον ὑμῶν λέγειν τῶν ταῦτα ἄπερ φῆς λεγόντων. Καὶ γὰρ πάντες ἡμεῖς τὸν Χριστὸν ἄνθρωπον ἐξ ἀνθρώπων προσδοκῶμεν γενήσεσθαι, καὶ τὸν Ἥλιαν χρῖσαι αὐτὸν ἐλθόντα. Ἐὰν δὲ οὗτος φαίνεται ὢν ὁ Χριστὸς, ἄνθρωπον μὲν ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον ἐκ παντὸς ἐπίστασθαι δεῖ· ἐκ δὲ τοῦ μηδὲ Ἥλιαν ἐληλυθέναι, οὐδὲ τοῦτον ἀποφαίνομαι εἶναι.

Κἀγὼ πάλιν ἐπιθόμην αὐτοῦ· Οὐχὶ Ἥλιαν φησὶν

(15) Ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου γένους. Ex his verbis Episcopus et alii colligunt hos Justinii adversarios communionem conjunctos cum eo et cum aliis catholicis fuisse. Bullus et uterque Londinensis editor legunt ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου γένους, quia Ebionitæ a Judæis orti. Clericus, *Hist. eccles.*, p. 676, legendum esse ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου, ac de Ebionitis Justinum non loqui contendit. Levissima mihi lis cum Bullo, tota adversus Episcopium et Clericum erit contentio. Nam retinendum illud ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου, sed de Ebionitis intelligendum sic probo: 1° His verbis, οὐδ' ἂν πλείστοι, quæ paulo post sequuntur, non solum catholicos omnes, sed etiam plurimas sectas, quæ Christi divinitatem tenebant, comprehendit Justinus, ut modo videbimus. Ergo in paucis illis hujus dogmatis hostibus non ductam ex Judæis originem considerat, sed quamdam nominis communitatem cum aliis Christianis, tum catholicis, tum hæreticis; ac proinde retinendum illud ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου, ac de Ebionitis accipiendum. 2° Justinus infra n. 82, de hæreticis agens ait: Καὶ παρ' ἡμῖν νῦν πολλοὶ εἰσι καὶ ψευδοδιδάσκαλοι. Cur ergo de Ebionitis agens non diceret eos esse « ex nostro genere. » Vide n. 55, et *Apol.* 1, n. 26. Quod si Justinii verba hæreticis aptari possunt, de aliis quam hæreticis intelligi non possunt. Constat enim secundo sæculo hæreticos exstitisse, qui Christi divinitatem negarent: at catholicos exstitisse, qui hanc impietatem profiterentur, nec excluderentur a communionem, non modo non constat, sed etiam omnibus testimoniis et historiæ monumentis repugnat. Quomodo ergo verba Justinii, cum iis, quos tunc certo scimus exstitisse, conveniant, in eos detorqueantur, quos nullos prorsus novimus? 3° « Nostros » appellare solent hæreticos catholici, cum eos Judæis, ut hoc loco Justinus, aut gentilibus opponunt. Vide Origen. *in Levit.* p. 88, *in Cels.* lib. III, pag. 118 et 2, *De princip.* cap. 10. Gregor. Naz. *Orat.* 37, p. 595. Hieronym. *Præfat.* lib. XI, *in Isai.* 4° Justinus duo tantum doctrinæ genera agnoscit, doctrinam Christi et doctrinam spirituum erroris, et cum iis, qui doctrinam erroris spirituum sequuntur, nullam esse catholicis communionem declarat, num. 35. Sic etiam hoc ipso in loco, qui nunc in manibus est, doctrinam eorum, qui Christi divinitatem negabant, opponit ei doctrinæ, cui

plius demonstratur, nisi eum electione consecutum esse, ut Christus esset. Sunt enim quidam, amici, ex genere nostro, qui eum Christum esse contententur, quamvis hominem ex hominibus genitum pronuntient; quibus ego non assentior, nec assentirer, etiamsi maxima pars, quæ mecum 145 consentit, idem diceret; neque enim humanis doctrinis quæ a beatis prophetis prædicata et ab ipso tra-

49. *Objicientibus nondum advenisse Eliam respondet Joannem esse præcursorem primi adventus.* — Et Trypho: Mihi quidem videntur, inquit, qui illum hominem fuisse et electione unctum, ac Christum factum esse dicunt, probabilius quam vos, qui ea quæ retulisti, tenetis, dicere. Nam et nos omnes Christum hominem ex hominibus expectamus nasciturum, et ab Elia, quando is venerit, unctum iri. Quod si iste Christus esse videatur, homo ex hominibus omnino existimandus est: sed quia nondum venit Elias, neque hunc Christum esse censeo.

Rursus ergo illum percontatus sum: An non

Christus jussit ut credamus, quamque ipse tradidit et prophetæ prædicaverunt. Qui ergo cum hominibus Christum ne ex Virgine quidem natum credentibus communicasset? Huic commento repugnant tres *Dialogi* partes, ut ex analysi præmissa perspicui potest.

(14) Οὐδ' ἂν... εἶποιεν. Nostra hujus loci interpretatio confirmatur verbis sequentibus, « neque enim humanis doctrinis, » etc., quæ rationem continent, cur Justinus huic errori nunquam assensus sit, quæcumque ei obiciatur assentiendi causa. Vitiosa ergo hæc Langi interpretatio: « Quibus ego non assentior: neque id sane multi, qui in eadem mecum sententia sunt, dixerint. » Inde ortum ut Justinus, cum vehementissimus sit hoc loco, frigidior tamen visus sit Episcopo et Clerico, quam ut illum de hominibus a communionem Ecclesiæ abscissis loqui crederent. Perionius fere ut Langus: « Quibus ego non assentior, nec plurimi, qui idem quod ego sentiant, asseverabunt. » Gelenius: « Quibus non assentior, ne si maxima quidem esset turba sic opinantium. » Thirlbius non absimilia proponit: « Neque, etiamsi multo plures essent, assentirer. » Sed hæc interpretatio cum nonnulla alia peccat, tum illud etiam quod nihil habet de magna illa eorum, qui idem ac Justinus sentiebant, multitudinem, quam a Justino commemoratam fuisse patet ex sequentibus Tryphonis verbis.

(15) Πλείστοι. Manifestum est ex hac voce Justinum non solis catholicis hoc testimonium tribuere, sed pluribus etiam sectis, quæ Jesum, ut antea dicebat, n. 35, et Dominum et Christum esse confitebantur. Si de solis catholicis locutus esset, non maximam partem, sed, ut solet, totam Ecclesiam dixisset. Sic enim, ubi de hæreticis loquitur p. 55 et 80, catholicos ita inter se consentire docet, ut nullam prorsus communionem habeant cum iis qui non Christi, sed spirituum erroris doctrinam sequuntur. Hinc etiam n. 65, catholicos velut unam animam esse et unam synagogam docet. Igitur maxima illa pars non catholicorum intelligenda est, sed eorum qui nomen Christianorum ferebant.

(16) Ταῦτά μοι. Ad verbum: « Etiamsi maxima pars, quæ mecum (hactenus) consensit, vel, postquam mecum (hactenus) consensit, id diceret. » Scripsit R. Stephanus ταῦτά μοι.

Scriptura per Zachariam dicit Eliam ante magnum illum et terribilem Domini diem esse venturum?

Respondit ille : Maxime.

Si igitur Scriptura confiteri cogit duplicem Christi adventum esse prædictum : alterum in quo perperationibus obnoxius et inglorius et informis apparebit ; alterum in quo circumfluens gloria et omnium iudex adveniet, quemadmodum et supra plurimis demonstratum est ⁴⁶; an non id a divino verbo prædicatum intelligemus, Eliam terribilis et magni diei, id est secundi ejus adventus præcursorem futurum?

Maxime, respondit ille.

Atque hoc ipsum, aiebam, Dominus noster inter ea quæ docuit, futurum esse tradidit, cum Eliam quoque dixit esse venturum. Quod quidem nos futurum esse scimus cum e cælis gloriose Dominus noster Jesus Christus venturus est; cujus quidem primi etiam adventus Spiritus Dei, qui in Elia fuerat, præco præcessit in Joanne vestri generis propheta, post quem nullus alius deinceps propheta apud vos exstitit. Is ad amnem Jordanem considens clamabat : « Ego quidem baptizo in aqua in pœnitentiam : veniet autem fortior me, cujus non sum dignus calceamenta portare. Ipse vos baptizabit in Spiritu sancto et igni : cujus ventilabrum in manu ejus, et permundabit aream suam, et congregabit triticum in horreum, paleam autem comburet igni inexstinguibili ⁴⁷. » Atque hunc ipsum prophetam rex vester Herodes conjecerat in carcerem; cumque natalitia celebrarentur, saltante fratris filia delectatus jussit eam petere quidquid vellet. Tum puellam mater submovit, ut Joannis in vincula conjecti caput peteret; quod cum illa petisset, misit rex, et caput Joannis in lance jussit afferri. Quapropter et Christus noster, cum adhuc in terris versaretur, his qui oportere asserebant ut Elias ante Christum veniret, hæc dixit : « Elias quidem venturus est et restituet omnia. Dico autem vobis, quia Elias jam venit, et non cognoverunt eum, sed fecerunt ei quæcunque voluerunt ⁴⁸. » Et scriptum est tunc discipulos intellexisse eum de Joanne Baptista id illis dixisse.

Tum Trypho : Videtur id quoque mihi ab opinione abhorrere, quod Spiritum propheticum Dei, qui in Elia fuerat, etiam in Joanne dicis fuisse.

Ad hæc ego : Non tibi videtur idem factum **146** fuisse in Jesu filio Nave, qui populi ducendi provinciam post Moysem suscepit; Deo ipso, cum jussus est Moyses ut manus Jesu imponeret, di-

A ὁ λόγος διὰ Ζαχαρίου (17) ἐλεύσεσθαι πρὸ τῆς ἡμέρας τῆς μεγάλης καὶ φοβερᾶς τοῦ Κυρίου;

Κάκεινος ἀπεκρίνατο· Μάλιστα.

Ἐάν οὖν ὁ λόγος ἀναγκάζῃ ὁμολογεῖν, ὅτι δύο παρουσίαι τοῦ Χριστοῦ προεφητεύοντο γενησόμεναι, μία μὲν ἐν ἣ παθητὸς καὶ ἀτιμὸς καὶ ἀειδὴς φανήσεται ἡ δὲ ἑτέρα, ἐν ἣ καὶ ἐνδοξὸς καὶ κριτὴς πάντων ἐλεύσεται, ὡς καὶ ἐν πολλοῖς τοῖς προλεγεμένοις ἀποδέδεικται, οὐχὶ τῆς δευτέρας παρουσίας αὐτοῦ πρόδον γενήσεσθαι τὸν Ἥλιαν νοήσομεν τὸν λόγον τοῦ Θεοῦ κεκηρυχέναι;

Μάλιστα, ἀπεκρίνατο.

B Καὶ ὁ ἡμέτερος οὖν Κύριος, ἔφην, τοῦτο αὐτὸ ἐν τοῖς διδάγμασιν αὐτοῦ παρέδωκε γενησόμενον, εἰπὼν καὶ Ἥλιαν ἐλεύσεσθαι· καὶ ἡμεῖς τοῦτο ἐπιστάμεθα γενησόμενον, ὅταν μέλλῃ ἐν δόξῃ ἐξ οὐρανῶν παραγίνεσθαι ὁ ἡμέτερος Κύριος Ἰησοῦς Χριστὸς, οὗ καὶ τῆς πρώτης φανερώσεως κῆρυξ προῆλθε τὸ ἐν Ἠλίᾳ γενόμενον Πνεῦμα τοῦ Θεοῦ, ἐν Ἰωάννῃ τῷ γενομένῳ ἐν τῷ γένει ὑμῶν προφήτῃ, μεθ' ὃν οὐδεὶς ἕτερος λοιπὸς (18) παρ' ὑμῖν ἐφάνη προφήτης, ὅστις ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν καθεζόμενος ἐδῶκα· « Ἐγὼ μὲν ὑμᾶς βαπτίζω ἐν ὕδατι εἰς μετάνοιαν· ἤξει δὲ ὁ ἰσχυρότερός μου, οὗ οὐκ εἰμὶ ἰκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι· αὐτὸς ὑμᾶς βαπτίσει ἐν Πνεύματι ἁγίῳ καὶ πυρὶ· Ἰοῦ τὸ πύον αὐτοῦ ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ, καὶ διακαθαριεῖ τὴν ἄλωνα αὐτοῦ, καὶ τὸν σίτον συνάξει εἰς τὴν ἀποθήκην, τὸ δὲ ἄχυρον καταχύσει πυρὶ ἀσθέστω. » Καὶ τοῦτον αὐτὸν τὸν προφήτην συνεκελεύει ὁ βασιλεὺς ὑμῶν Ἡρώδης εἰς φυλακὴν, καὶ γενεσίῳν ἡμέρας τελομένης, ὀρχουμένης τῆς ἐξαδελφῆς αὐτοῦ τοῦ Ἡρώδου εὐρέστως αὐτῷ, εἶπεν αὐτῇ αἰτήσασθαι ὃ ἐὰν βούληται. Καὶ ἡ μήτηρ τῆς παιδὸς ὑπέβαλεν αὐτῇ αἰτήσασθαι τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου τοῦ ἐν τῇ φυλακῇ καὶ αἰτησάσης, ἔπεμψε, καὶ ἐπὶ πίνακι ἐναχθῆναι (19) τὴν κεφαλὴν Ἰωάννου ἐκέλευσε. Διὸ καὶ ὁ ἡμέτερος Χριστὸς εἰρήκει ἐπὶ γῆς τότε τοῖς λέγουσι πρὸ τοῦ Χριστοῦ Ἥλιαν δεῖν ἔλθειν· « Ἠλίᾳ μὲν ἐλεύσεται καὶ ἀποκαταστήσει πάντα· λέγω δὲ ὑμῖν ὅτι Ἠλίᾳ ἤδη ἦλθε, καὶ οὐκ ἐπέγνωσαν αὐτὸν, ἀλλ' ἐποίησαν αὐτῷ ὅσα ἠθέλησαν. » Καὶ γέγραπται ὅτι τότε συνῆκαν οἱ μαθηταὶ ὅτι περὶ Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ εἶπεν αὐτοῖς.

D Καὶ ὁ Τρύφων· Καὶ τοῦτο παράδοξον λέγειν μοι δοκεῖς, ὅτι τὸ ἐν Ἠλίᾳ τοῦ Θεοῦ γενόμενον προφητικὸν Πνεῦμα, καὶ ἐν Ἰωάννῃ γέγονε.

Κἀγὼ πρὸς ταῦτα· Οὐ δοκεῖ σοι ἐπὶ Ἰησοῦν τὸν τοῦ Ναυῆ, τὸν διαδεξάμενον τὴν λαογηγησίαν μετὰ Μωϋσεᾶ, τὸ αὐτὸ γεγονέναι; ὅτε ἐρρέθη τῷ Μωϋσεῖ ἐπιθεῖναι τῷ Ἰησοῦ τὰς χεῖρας, εἰπόντος αὐτοῦ τοῦ

⁴⁶ n. 14 et 32. ⁴⁷ Matth. iii, 11 et 12. ⁴⁸ Matth. xvii, 12.

(17) Διὰ Ζαχαρίου. Monuit Sylburgius Zachariam hic obrepisse pro Malachia, apud quem hæc propheta legitur cap. iv, v. 15.

(18) Λοιπός. Forte λοιπόν, sed lectio vulgata ferri potest. THIRL.

(19) Ἐναχθῆναι. Artius ἐνεχθῆναι. SYLBURGIUS.

Θεοῦ· «Κἀγὼ μεταθήσω (20) ἀπὸ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐν σοὶ ἐπ' αὐτόν.»

Κἀκεῖνος· Μάλιστα.

Ὡς οὖν, φημί, ἔτι ὄντος τότε ἐν ἀνθρώποις τοῦ Μωσέως, μετέθηκεν ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ ἐν Μωσαεὶ πνεύματος, οὕτως καὶ ἀπὸ τοῦ Ἥλιου (21) ἐπὶ τὸν Ἰωάννην ἐλθεῖν ὁ Θεὸς δυνατὸς ἦν ποιῆσαι· ἵνα ὡσπερ ὁ Χριστὸς τῇ πρώτῃ παρουσίᾳ ἄδοξος ἐφάνη, οὕτως καὶ τοῦ πνεύματος τοῦ ἐν Ἠλίᾳ πάντοτε καθαρῶντος (22), τοῦ Χριστοῦ (23), ἄδοξος ἡ πρώτη παρουσία νοηθῆ. Κρυφία γὰρ χειρὶ ὁ Κύριος πολεμεῖν τὸν Ἀμαλήκ εἴρηται, καὶ ὅτι ἔπεσεν ὁ Ἀμαλήκ οὐκ ἀρνήσεσθε. Εἰ δὲ ἐν τῇ ἐνδόξῳ παρουσίᾳ τοῦ Χριστοῦ πολεμηθήσεσθαι τὸν Ἀμαλήκ μόνον λέγεται, ποῖος καρπὸς ἐσται τοῦ λόγου, ὅς φησι· «Κρυφία χειρὶ ὁ Θεὸς πολεμεῖ τὸν Ἀμαλήκ;»^B Νοῆσαι (24) δύνασθε ὅτι κρυφία δύναμις τοῦ Θεοῦ γέγονε τῷ σταυρωθέντι Χριστῷ, ὃν καὶ τὰ δαιμόνια φρίσσει, καὶ πᾶσαι ἀπλῶς αἱ ἀρχαὶ καὶ ἐξουσίαι τῆς γῆς (25).

50. Καὶ ὁ Τρυφὼν· Ἐοικᾶς μοι ἐκ πολλῆς προστάψεως τῆς πρὸς πολλοὺς περὶ πάντων τῶν ζητούμενων γεγονέναι, καὶ διὰ τοῦτο ἐτοίμως ἔχειν ἀποκρίνεσθαι πρὸς πάντα ἃ ἂν ἐπερωτηθῆς. Ἀπόκριναί οὖν μοι πρότερον, πῶς ἔχεις ἀποδείξει, ὅτι καὶ ἄλλος Θεὸς παρὰ τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων· καὶ τότε ἀποδείξεις ὅτι καὶ γεννηθῆναι διὰ τῆς Παρθένου ὑπέμεινε.

Κἀγὼ ἔφην· Πρότερόν μοι συγχώρησον εἰπεῖν λόγους τινὰς ἐκ τῆς Ἡσαΐου προφητείας τοὺς εἰρημένους περὶ τῆς προελεύσεως ἣν προελήλυθεν αὐτοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ τούτου Ἰωάννης ὁ Βαπτιστῆς καὶ προφήτης γενόμενος.

Κἀκεῖνος· Συγχωρῶ.

Κἀγὼ εἶπον· Ἡσαΐας οὖν περὶ τῆς Ἰωάννου προελεύσεως οὕτως προεῖπε· «Καὶ εἶπεν Ἐζεχίας πρὸς Ἡσαΐαν· Ἀγαθὸς ὁ λόγος Κυρίου ὃν ἐλάλησε· γενέσθω εἰρήνη καὶ δικαιοσύνη ἐν ταῖς ἡμέραις μου.»

³³ Exod. xvii, 16. ³⁴ Isa. xxxix, 8.

(20) *Κἀγὼ μεταθήσω.* His quæ leguntur Num. xxvii, 18, et Deut. xxxiv, 9, commiscuit Justinus quæ de LXX senioribus dicit Deus Num. xi, 17. Thirlbius.

(21) *Ἀπὸ τοῦ Ἥλιου.* Forte subaudiendum πνεύματος. At legendum non videtur, ut conjicit Cl. Thirlbius τὸ τοῦ Ἥλιου vel τὸ πνεῦμα τοῦ Ἥλιου.

(22) *Τοῦ ἐν Ἠλίᾳ πάντοτε καθαρῶντος.* Spiritus ille, de quo Dominus in Joannem transtulit, semper in Elia purus exsistebat, id est minime læsus aut violatus fuit hac communicatione. Sic enim Philo, lib. *De Gigant.*, pag. 287, de spiritu Moysis, de quo Dominus transtulit, in LXX seniores: Μὴ νομίσῃς οὕτω τὴν ἀφαίρεσιν κατὰ ἀποκοπὴν καὶ διαζευξίν γίνεσθαι, ἀλλὰ οἷα γένοιντ' ἂν ἀπὸ πυρός... νῦν δὲ τὸ ἐπ' αὐτῷ πνεῦμά ἐστι τὸ σοφόν, τὸ θεῖον, τὸ ἄτμητον, τὸ ἀστεῖον, τὸ ἀδιαίρετον, τὸ πάντῃ δι' ὄλων ἐκπεπληρωμένον, ὅπερ ὠφελοῦν οὐ βλάπτεται, μεταδοθὲν ἑτέρῳ, οὐδ' αὐ προτεθὲν ἐλαττοῦται τὴν σύνεσιν, καὶ ἐπιστήμην, καὶ σοφίαν. «Cave ruites hanc ablationem fieri per abscissionem disjunctionemque, imo potius qualis ab igne sit..... Nunc autem spiritus ille, qui inest Moysi, sapiens est, divinus est, insecabilis, indivisibilis, probus,

Λ cente: «Et ego transferam de spiritu qui in te est, in ipsum.»

Tum ille: Maxime.

Quemadmodum igitur, inquam, cum adhuc Moyses inter homines versaretur, transtulit Deus in Jesum ex eo spiritu, qui erat in Moyse; ita ab Elia in Joannem transferre potuit Deus, ut quemadmodum Christus priore adventu inglorius apparuit, ita etiam illius spiritus, qui in Elia purus et integer manebat, itidem ut Christi, inglorius primus adventus intelligeretur. Occulta enim manu Dominus debellare Amalechum dicitur; nec Amalechum cecidisse negabitis. Si vero in glorioso tantum Christi adventu debellatum iri Amalechum dicatur; quis fructus erit Scripturæ dicentis: «Occulta manu Deus debellat Amalechum»³³? Occultam ergo Dei virtutem intelligere potestis in Christo crucifixo fuisse, quem demones tremunt ac omnes prorsus principatus et potestates terræ.

50. *Probat ex Isaia Joannem esse præcursorem Christi.* — Hic Trypho: Videris mihi ab assidua cum multis de omnibus rebus controversis conflictatione venisse, ac propterea paratus esse de omnibus quæ ex te quærentur, respondere. Mihi igitur prius responde, quomodo demonstrare possis alium etiam esse Deum præter creatorem universorum; tumque demonstrabis eum etiam nasci ex Virgine sustinuisse.

Tum ego: Prius per te mihi liceat nonnulla ex Isaia vaticinio verba proferre de illo præcursionis dicta munere, quo ante hunc ipsum Dominum nostrum Jesum Christum Joannes Baptista et propheta perfunctus est.

Per me licet, inquit ille.

Tum ego: Isaias igitur de Joannis præcursionis ita prædixit: «Et dixit Ezechias Isaia: Bonum verbum Domini, quod locutus est: Fiat pax et justitia in diebus meis»³⁴. Et: «Consolamini po-

ubique implens omnia; dum prodest, non læditur, dum communicatur alteri, vel etiam extenditur (legendum enim videtur προταθέν vel παραταθέν), non imminuitur intellectu, scientia et sapientia.» Sic etiam Clemens Strom. vi, p. 675, Spiritum sanctum distribui docet: κατὰ τὴν ἐκάστου περιγραφὴν ἀπεριγράφως, «secundum uniuscujusque circumscriptionem incircumscriptione.» S. Basilus lib. *De Spir. S.*, c. 9, divinitatem S. Spiritus probat, quia «sic dividitur ut ipse nihil patiat, ita communicatur ut maneat integer, ἀπαθῶς μεριζόμενον καὶ ὀλοσχερῶς μετεχόμενον. Basilium imitatur Ambrosius lib. i *De Spiritu sancto*, c. 8.

(23) *Τοῦ Χριστοῦ.* Legendum ὡς τοῦ Χριστοῦ, quæ particula videtur a librariis omissa ob similem sonum syllabæ præcedentis. Legit eruditus Londinensis editor πάντοτε καθαρμωσθέντος (vel καθαρμώζοντος) τῷ Χριστῷ. Sed id nemini puto probatum iri.

(24) *Νοῆσαι.* Νοῆσαι οὖν, aut aliquid simile placuit Sylburgio.

(25) *Τῆς γῆς.* Hæc omnino defendenda putat Cl. Thirlbius; sed vide n. 131.

pulum; sacerdotes, loquimini ad cor Hierusalem, et consolamini eam; quia repleta est humilitas ejus. Solutum est peccatum illius, quia recepit de manu Domini duplicia peccata sua. Vox clamantis in deserto: Parate vias Domini; rectas facite semitas Dei nostri. Omnis vallis implebitur, et omnis mons et collis humiliabitur: et erunt omnia prava in directum, et aspera in vias planas; et apparebit gloria Domini: et videbit omnis caro salutare Dei; quia Dominus locutus est. Vox dicentis: Clama, et dixi: **147** Quid clamabo? Omnis caro fenum et omnis gloria hominis, quasi flos feni. Aruit fenum, et flos ejus cecidit; verbum autem Domini manet in sempiternum. Super montem excelsum ascende, qui evangelizas Sion; exalta in fortitudine vocem tuam, qui evangelizas Hierusalem. Exaltate, nolite timere: dic civitatibus Juda: Ecce Deus vester; Dominus ecce cum virtute venit, et brachium cum dominatione venit. Ecce merces cum eo, et opus in conspectu ejus. Sicut pastor pascet gregem suum, et brachio congregabit agnos, et pręgnantem consolabitur. Quis mensus est manu aquam, et cęelum palmo et omnem terram pugillo? quis statuit montes pondere, et saltus statera? Quis cognovit mentem Domini; aut quis consiliarius ejus fuit, qui doceat eum? aut cum quo consilium iniit, et instruxit illum? Vel quis ostendit ei iudicium? vel viam intelligentię quis ostendit illi? Omnes gentes, sicut stilla de situla, et quasi momentum staterę reputatę sunt, et quasi sputum reputabuntur. Libanus autem non sufficit ad comburendum: et quadrupedia non sufficiunt ad holocaustum, et cunctę gentes nihilum et in nihilum reputatę sunt ⁴⁵.

51. *Probat hanc prophetiam esse adimpletam.* — Desinente me dixit Trypho: Ambigua omnia prophetię a te allatę verba, nec quidquam habent quo decidatur id quod demonstrare vis.

Tunc ego respondi: Si quidem non evenisset, Trypho, ut desinerent, ac jam omnino nulli essent post hunc Joannem in vestro genere prophetę; quę videlicet a me in Jesum Christum proferuntur, ambigue fortasse dicta viderentur. Sed si Joannes quidem pręcessit clamans hominibus ut pęnitentiam agerent; eique adhuc ad fluvium Jordanem sedenti superveniens Christus finem attulit vaticinandi et baptizandi; ipse autem Evangelium quoque prędicare cępit, regnum cęlorum dicens appropinquare, sequę multa a Scribis et Phariseis pati oportere, et crucifigi et tertio die resurgere, ac futurum, ut ite-

⁴⁵ Isa. XL, 1-17.

(26) *Οὐχ ἰκανῶς*. Erratum esse pro *ἰκανός*, ut habemus in Bibliis, admonuit Perizonius. Legitur *ἰκανός* in edit. Paris.

(27) *Ἐροεῖτε*. Dixerat Trypho ambigua sibi videri prophetię verba. Cur ergo ait Justinus ἴσως ἀμφίβολα ἐνοεῖτε, et forte ambigue dicta vobis vide-

Α Καὶ ἡ Παρακαλεῖτε τὸν λαόν, ἱερεῖς λαλήσατε εἰς τὴν καρδίαν Ἱερουσαλήμ, καὶ παρακαλέσατε αὐτήν, ὅτι ἐπλήσθη ἡ ταπεινώσις αὐτῆς. Λέλυται αὐτῆς ἡ ἁμαρτία· ὅτι ἐδέξατο ἐκ χειρὸς Κυρίου διπλᾶ τὰ ἁμαρτήματα αὐτῆς. Φωνὴ βοῶντος ἐν τῇ ἐρήμῳ· Ἐτοιμάσατε τὰς ὁδοὺς Κυρίου· εὐθείας ποιεῖτε τὰς τρίβους τοῦ Θεοῦ ἡμῶν. Πᾶσα φάραγξ πληρωθήσεται, καὶ πᾶν ὄρος καὶ βουνὸς ταπεινωθήσεται· καὶ ἔσται πάντα τὰ σκολιὰ εἰς εὐθείαν, καὶ ἡ τραχεῖα εἰς ὁδοὺς λείας· καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα Κυρίου, καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ Θεοῦ· ὅτι Κύριος ἐλάλησεν. Φωνὴ λέγοντος· Βίβησον· καὶ εἶπον· Τί βοήσω; Πᾶσα σὰρξ χόρτος, καὶ πᾶσα δόξα ἀνθρώπου ὡς ἄνθος χόρτου. Ἐξηράνθη ὁ χόρτος καὶ τὸ ἄνθος αὐτοῦ ἐξέπεσε· τὸ δὲ ῥῆμα Κυρίου μένει εἰς τὸν αἰῶνα. Ἐπ' ὄρους ὑψηλοῦ ἀνάβηθι ὁ εὐαγγελιζόμενος Σιών· ὕψωσον τῇ ἰσχυρί τὴν φωνήν σου ὁ εὐαγγελιζόμενος Ἱερουσαλήμ. Ὑψώσατε, μὴ φοβεῖσθε, εἶπον ταῖς πόλεσιν Ἰούδα· Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ὑμῶν, Κύριος Ἰδοὺ μετ' ἰσχύος ἔρχεται, καὶ ὁ βραχίον μετὰ κυρίας ἔρχεται. Ἰδοὺ ὁ μισθὸς μετ' αὐτοῦ, καὶ τὸ ἔργον ἐναντίον αὐτοῦ. Ὡς ποιμὴν ποιμαίνει τὸ ποίμνιον αὐτοῦ, καὶ τῷ βραχίονι συναΐξει ἄρνας, καὶ τὴν ἐν γαστρὶ ἔχουσαν παρακαλέσει. Τίς ἐμέτρησε τῇ χειρὶ τὸ ὕδωρ, καὶ τὸν οὐρανὸν σπιθαμῇ, καὶ πᾶσαν τὴν γῆν δρακί; Τίς ἔστησε τὰ ὄρη σταθμῶν, καὶ τὰς νάπας ζυγῶν; Τίς ἔγνω νοῦν Κυρίου; καὶ τίς αὐτοῦ σύμβουλος ἐγένετο, ὃς συμβιθάσει αὐτόν; Ἡ πρὸς τίνα συνεβουλεύσατο καὶ συνεβίβασεν αὐτόν; Ἡ τίς ἔδειξεν αὐτῷ κρίσιν; ἢ ὅδιν συνέσεως τίς ἐγνώρισεν αὐτῷ; Πάντα τὰ ἔθνη ὡς σταγῶν ἀπὸ κάδου, καὶ ὡς ῥοπὴ ζυγοῦ ἐλογίσθησαν, καὶ ὡς πτυελοὶς λογισθήσονται. Ὁ δὲ λίθανος οὐχ ἰκανῶς (26) εἰς καῦσιν, καὶ τὰ τετράποδα οὐχ ἰκανὰ εἰς ὀλοκάρπωσιν, καὶ πάντα τὰ ἔθνη οὐδὲν, καὶ εἰς οὐδὲν ἐλογίσθησαν. »

51. Καὶ παυσαμένου μου εἶπεν ὁ Τρύφων· Ἀμφίβολοι μὲν πάντες οἱ λόγοι τῆς προφητείας ἦν φῆς σὺ, ὦ ἄνθρωπε, καὶ οὐδὲν τμητικὸν εἰς ἀπόδειξιν οὐπερ βούλει ἀποδείξαι ἔχοντες.

Καγὼ ἀπεκρινάμην· Εἰ μὲν μὴ ἐπαύσαντο καὶ οὐκέτι ἐγένοντο οἱ προφῆται ἐν τῷ γένει ὑμῶν, ὦ Τρύφων, μετὰ τοῦτον τὸν Ἰωάννην, δῆλον ὅτι ἅ λέγω εἰς Ἰησοῦν τὸν Χριστόν, ἴσως ἀμφίβολα ἐνοεῖτε (27) εἶναι τὰ λεγόμενα. Εἰ δὲ Ἰωάννης μὲν προσελήλυθε βοῶν τοῖς ἀνθρώποις μετανοεῖν, καὶ Χριστὸς, ἔτι αὐτοῦ καθηζομένου ἐπὶ τοῦ Ἰορδάνου ποταμοῦ, ἐπελθὼν ἐπαυσέ τε αὐτόν τοῦ προφητεῦσιν (28) καὶ βαπτίζειν, καὶ εὐγγελλίζετο καὶ αὐτὸς λέγων, ὅτι ἐγγὺς ἐστὶν ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, καὶ ὅτι δεῖ αὐτὸν πολλὰ παθεῖν ἀπὸ τῶν γραμματέων καὶ Φαρισαίων, καὶ σταυρωθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀνα-

rentur. » Si legamus ἐνοεῖτε, soluta erit difficultas.

(28) *Ἐπαυσέ τε αὐτόν τοῦ προφητεῦσιν*. In eandem sententiam Justinus infra n. 87, interpretatur illud Isaia: « Et requiescet super eum Spiritus Domini. » Justinum imitatur Tertullianus lib. IV in Marcionem, c. 18.

στῆναι, καὶ πάλιν παραγενήσεσθαι ἐν Ἱερουσαλήμ, καὶ τότε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ συμπεῖν πάλιν καὶ συμφαγεῖν, καὶ ἐν τῷ μεταξύ τῆς παρουσίας αὐτοῦ χρόνῳ, ὡς προέφη, γενήσεσθαι ἱερεῖς καὶ ψευδοπροφήτας (29) ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ προεμήνυσε, καὶ οὕτω φαίνεται ὄντα· πῶς ἔτι ἀμφιβάλλειν ἔστιν, ἔργῳ πεισθῆναι ὑμῶν ἐχόντων; Εἰρήκειν (30) δὲ περὶ τοῦ μηκέτι γενήσεσθαι ἐν τῷ γένει ὑμῶν προφήτην, καὶ περὶ τοῦ ἐπιγνῶναι ὅτι ἡ πάλαι κηρυσσομένη ὑπὸ τοῦ Θεοῦ καινὴ Διαθήκη διαταχθήσεσθαι (31), ἤδη τότε παρῆν, τουτέστιν αὐτὸς ὢν ὁ Χριστὸς, οὕτως· « Ὁ νόμος καὶ οἱ προφῆται μέχρι Ἰωάννου τοῦ Βαπτιστοῦ· ἐξούτου ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν βιάζεται, καὶ βιάται ἀρπάζουσιν αὐτήν. Καὶ εἰ θέλετε δέξασθαι, αὐτὸς ἔστιν Ἡλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι. Ὁ ἔχων ὦτα ἀκούειν, ἀκουέτω. »

52. Καὶ διὰ Ἰακώβ δὲ τοῦ πατριάρχου προεφητεύθη ὅτι δύο τοῦ Χριστοῦ παρουσίαι ἔσονται, καὶ ὅτι ἐν τῇ πρώτῃ παθητὸς ἔσται, καὶ ὅτι μετὰ τὸ αὐτὸν ἔλθειν οὔτε προφήτης οὔτε βασιλεὺς ἐν τῷ γένει ὑμῶν, (ἐπήνεγκα,) καὶ ὅτι τὰ ἔθνη πιστεύοντα ἐπὶ τὸν παθητὸν Χριστὸν, πάλιν παραγενησόμενον προσδοκήσει. Ἐν παραβολῇ δὲ καὶ παρακεκαλυμμένως τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον διὰ τοῦτο (32) αὐτὰ ἐλελάληκει, ἔφην· οὕτως δὲ εἰρηκέναι ἐπήνεγκα· « Ἰούδα, ἤνεγκάν σε οἱ ἀδελφοί σου· αἱ χεῖρές σου ἐπὶ νότου τῶν ἐχθρῶν σου· προσκυνήσουσί σε οἱ υἱοὶ τοῦ πατρὸς σου. Σκύμνος λέοντος Ἰούδα· ἐκ βλαστοῦ, υἱέ μου, ἀνέβης. Ἀναπεσὼν ἐκοιμήθη ὡς λέων καὶ ὡς σκύμνος· τίς ἐγερεῖ αὐτόν; οὐκ ἐκλείψει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἡγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ (33)· καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν, δεσμεύων πρὸς ἄμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ, καὶ τῇ ἔλικι τὸν πῶλον τῆς ὄνου αὐτοῦ (34). Πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολήν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ. Χαροποῖ οἱ ὄφθαλμοὶ αὐτοῦ ἀπὸ οἴνου (35), καὶ λευκοὶ οἱ ὀδόντες αὐτοῦ ὡς γάλα. » Ὅτι οὖν οὐδέποτε ἐν τῷ γένει ὑμῶν ἐπαύσατο οὔτε προφήτης, οὔτε ἄρχων, ἐξ οὗτου ἀρχὴν ἔλαθε, μέχρις οὗ οὗτος ὁ Ἰησοῦς Χριστὸς καὶ γέγονε καὶ ἔπαθεν, οὐδ' ἀναισχύντως τολμήσετε εἰπεῖν, ἢ ἀποδείξαι ἔχετε. Καὶ γὰρ Ἡρώδην (36), ἀφ' οὗ ἔπα-

rum Hierosolymam veniret, tumque una cum discipulis ederet ac biberet, ac interea dum veniret, in ipsius nomine, ut jam dixi ⁴⁶, sacerdotes et prophetæ falsi prodirent, quæ quidem ita evenisse liquet; quomodo adhuc dubitare fas sit, cum res ipsæ vobis persuadere possint? Nullum autem deinceps futurum in vestro genere prophetam dixerat, atque ut homines agnoscerent novum illud testamentum, quod olim Deus institutum iri prædicaverat, jam tum adesse, hoc est, scipsum, quippe qui Christus esset, sic eos alloquebatur: « Lex et prophetæ usque ad Joannem Baptistam: ex quo tempore regnum cælorum vim patitur, et violenti rapiunt illud. Et si vultis recipere, ipse est Elias, qui venturus erat. Qui habet aures audiendi, audiat ⁴⁷. »

B

52. *Jacob duos Christi adventus prædixit.* — Illud etiam a Jacobo patriarcha prædictum est, duos Christi adventus futuros, eumque in primo perpesionibus obnoxium fore, ac postquam advenerit, nec prophetam nec **148** regem in vestro genere futurum (ita enim pergebam), gentes autem in Christum passionibus obnoxium credentes, rursus venturum expectaturas. Atque hac de causa, aiebam, in parabolis et arcane Spiritus sanctus hæc tradidit. Sic autem illum locutum esse addidi: « Juda, laudaverunt te fratres tui, manus tuæ super dorsum inimicorum tuorum; adorabunt te filii patris tui. Catulus leonis Juda: ex germine, fili mi, ascendisti: recumbens dormivit, ut leo, et quasi catulus. Quis suscitabit eum? Non deficiet princeps ex Juda, et dux de femoribus ejus donec veniant, quæ reposita sunt ei; et ipse erit expectatio gentium, ligans ad vitem pullum suum, et ad helicem pullum asiæ suæ. Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ amictum suum. Fulvi oculi ejus præ vino, et candidi dentes ejus ut lac ⁴⁸. » Porro in genere vestro, ex quo initium accepit, usque ad illud tempus, quo hic Jesus Christus natus ac passus est, prophetam aut principem esse unquam desiisse, nec impudenter dicere audebitis, nec habetis demonstrare. Nam cum Herodem, post quem passus est,

⁴⁶ n. 25. ⁴⁷ Matth. xi, 12-15. ⁴⁸ Gen. xlix, 8-12.

in 16716

(29) Ἱερεῖς καὶ ψευδοπροφήτας. Conjecit Sylburgius aut legendum ψευδιερεῖς, aut ita explicandam Justinii sententiam. Sed si quid immutandum sit, legere malim αἱρέσεις. Sic enim Justinus supra n. 35, tanquam ex verbis Christi illud citat: Ἔσονται σχίσματα καὶ αἱρέσεις· « Erunt schismata et hæreses. » Censet etiam Cl. Thirlbius legendum αἱρέσεις.

(30) Εἰρήκειν. Legendum εἰρήκει, ut patet ex hac voce οὕτως quæ refertur ad illud verbum.

(31) Διαταχθήσεσθαι. Inepta emendatio in editionibus Græco-Latinis ubi legitur διαταχθήσεται, καὶ ἤδη τότε παρῆν.

(32) Διὰ τοῦτο. Ne videlicet Judæi apertis de eorum reprobatione et gentium vocatione testimonia expungerent, ut clarius declarat Justinus n. 120.

(33) Τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ. Uterque ms. codex ad marginem et R. Stephanus ad calcem habent ὁ ἀποκείται. Vid. infra num. 120, et Apol. 1, num. 52.

D Non culpandi librarii, quod hic Justinus aliter ac in aliis locis citet. Interdum enim in hoc *Dialogo*, ut ipse testatur, n. 120 et 125, non sequitur LXX interpretes, sed accommodat se ad Judæorum interpretationes.

(34) Τὸν πῶλον τῆς ὄνου αὐτοῦ. Prætermittit hæc verba Justinus *Apol.* 1, num. 54, atque ita ratiocinatur quasi nunquam ea legisset in hec scripturæ testimonio. Sed cum ea non solum hic commemoret, sed etiam paulo post in eis explicandis operam insumat, non dubium quin erratum, quod ei in Apologia aut memoriae aut codicis vitio exciderat, *Dialogum* scribens emendaverit.

(35) Ἀπὸ οἴνου. Illud ἀπὸ idem hoc loco significat ac præ.

(36) Καὶ γὰρ Ἡρώδην... λέγοντες. Hæc esse videtur hujus loci sententia. Nimirum Judæi, ut eluderent prophetiam, hæc inter alias cavillationes utebantur, ut sceptum e tribu Juda, antequam Je-

Ascalonitam dicitis fuisse, tamen in genere vestro principem sacerdotum fatemini exstitisse: quare cum etiam tum habueritis, qui secundum legem Moysis et dona offerret, et cætera legis instituta servaret, cumque prophetae secundum successionem usque ad Joannem exstiterint: quemadmodum et tunc exsistere, cum populus vester, vastata terra et sacris vasis sublatis, Babylonem abductus est; non defuit apud vos propheta, qui dominus et dux et princeps populi vestri esset. Spiritus enim, qui erat in prophetis, reges vobis ungebat et constituibat. At postquam Jesus Christus noster in vestro genere apparuit et morti traditus est, nusquam exstitit aut exstat propheta; sed et proprio regi parere desiistis, ac præterea terra vestra penitus vastata, ac veluti pomorum custodia derelicta. Quod autem Scriptura per Jacob dicit: «Et ipse erit expectatio gentium,» arcane duos fore Christi adventus, ac gentes in eum credituras significabat; quod vobis tandem aliquando cernere licet. Nam qui ex omnibus gentibus per Christi fidem Dei cultores et justii facti sumus, rursus eum venturum expectamus.

53. *Prædixit Jacob Christum asina invectum iri, idque ex Zacharia confirmatur.* — Et illud: «Ligans ad vitem pullum suum et ad helicem pullum asinae,» tum rerum in priore adventu ab eo gestarum, tum gentium quæ in eum credituræ erant præsignificatio erat. Nam gentes veluti pullus erant nec clitellas nec cervice jugum ferens, donec Christus missis discipulis **149** eas edoceret, ac jugum ejus doctrinæ ferentes, dorsum submitterent ad omnia perferenda ob expectata et ab eo promissa bona. Ac revera Dominus noster Jesus Christus Jerusalem ingressurus, præcepit discipulis, ut asinam quamdam, quæ una cum pullo suo in introitu vici Bethphage dicti alligata erat, ad se adducerent, eique insidens Jerusalem ingressus est. Quod, quemadmodum conceptis verbis prædictum fuerat a Christo factum iri, ita ab eo in omnium oculis factum, Christum cum

sus nasceretur recessisse dicerent; quippe cum Herodes, qui ante Christi passionem mortuus est, Ascalonita fuerit. Demonstrat ergo Justinus sacerdotes et sacrificia tunc illis minime defuisse.

(37) Ἀφ' οὗ ἔπαθεν. Omnes Justinii interpretes verterunt, *sub quo passus est*, quasi scripsisset Justinus, ἐφ' οὗ ἔπαθεν. Sed non is erat Justinus qui Christum sub Herode Ascalonita passum dicebat, nec ulla prorsus causa est tam lædæ ignorantis sancto martyri tribuendæ. Thirlbius legendum proponit, ἀφ' οὗ ἔφυγεν. Infra legimus ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ sensu non valde absimili n. 88; vide n. 115.

(38) Μὴ παύσασθαι. Casaubonus adv. Baron. p. 15, existimat deesse hic verbum λέγετε aut e superioribus repetendum esse, sed miror virum longe doctissimum non vidisse illud μὴ παύσασθαι referri ad superius ὥστε καὶ τότε ὄντος, etc.

(39) Ἐχρῖε. Sic Reg. et Claromontanus codex. Editi ἔχρῖσε.

(40) Ὅπερ ὄψέ ποτε. Profert Cl. Thirlbius similia loca ex *Apol.* 1, num. 32, et *Dialog.* num. 87 et 96, in quibus legitur ὄψει, nec tamen quidquam hoc

θεν (37), Ἀσκαλωνίτην γεγονέναι λέγοντες, ὁμῶς ἐν τῷ γένει ὑμῶν ὄντα λέγετε ἀρχιερέα. ὥστε καὶ τότε ὄντος ὑμῖν κατὰ τὸν νόμον τοῦ Μωσέως καὶ προσφορὰς προσφέροντος, καὶ τὰ ἄλλα νόμιμα φυλάσσοντος, καὶ προφητῶν, κατὰ διαδοχὴν μέχρις Ἰωάννου γεγενημένων (ὡς καὶ ὅτε εἰς Βαβυλῶνα ἀπήχθη ὁ λαὸς ὑμῶν, πολεμηθείσης τῆς γῆς καὶ τῶν ἱερῶν σκευῶν ἀρθέντων), μὴ παύσασθαι (38) ἐξ ὑμῶν προφήτην, ὃς κύριος καὶ ἡγούμενος καὶ ἀρχὸν τοῦ λαοῦ ὑμῶν ἦν. Τὸ γὰρ ἐν τοῖς προφήταις Πνεῦμα καὶ τοὺς βασιλεῖς ὑμῖν ἔχρῖε (39) καὶ καθίστα. Μετὰ δὲ τὴν Ἰησοῦ τοῦ ἡμετέρου Χριστοῦ ἐν τῷ γένει ὑμῶν φανέρωσιν καὶ θάνατον οὐδαμοῦ προφήτης γέγονεν, οὐδέ ἐστιν. ἀλλὰ καὶ τὸ εἶναι ὑμᾶς ὑπὸ ἴδιον βασιλέα ἐπαύσατο, καὶ προσέτι ἡ γῆ ὑμῶν ἠρημώθη, καὶ ὡς ὀπωροφυλάκιον καταλέλειπται. Τὸ δὲ εἰπεῖν τὸν λόγον διὰ τοῦ Ἰακώβ. «Καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν,» συμβολικῶς δύο παρουσίας αὐτοῦ ἐσήμανε, καὶ τὰ ἔθνη μέλλειν αὐτῷ πιστεῦσιν, ὅπερ ὄψέ ποτε (40) πάρεστιν ἰδεῖν ὑμῖν. Οἱ γὰρ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἀπάντων διὰ τῆς πίστεως τῆς τοῦ Χριστοῦ θεοσεβεῖς καὶ δίκαιοι γενόμενοι πάλιν παραγεννησόμενον αὐτὸν προσδοκῶμεν.

53. Καὶ τό. «Δεσμεύων πρὸς ἀμπελον τὸν πῶλον αὐτοῦ, καὶ τῆ ἔλικι τὸν πῶλον τῆς ὄνου,» καὶ τῶν ἔργων τῶν ἐπὶ τῆς πρώτης αὐτοῦ παρουσίας γενομένων ὑπ' αὐτοῦ, καὶ τῶν ἐθνῶν ὁμοίως τῶν μελλόντων πιστεῦσιν αὐτῷ, προδήλωσις ἦν. Οὗτοι γὰρ ὡς πῶλος ἀσαγῆς, καὶ ζυγὸν ἐπὶ αὐχένα μὴ ἔχων τὸν αὐτοῦ, μέχρις ὃ Χριστὸς οὗτος ἔλθῃν, διὰ τῶν μαθητῶν αὐτοῦ πέμψας ἐμαθήτευσεν αὐτούς. καὶ τὸν ζυγὸν τοῦ λόγου αὐτοῦ βαστάσαντες, τὸν νῦτον ὑπέθησαν πρὸς τὸ πάντα ὑπομένειν διὰ τὰ προσδοκώμενα καὶ ὑπ' αὐτοῦ κατηγγεγμένα ἀγαθὰ. Καὶ ὄνον δὲ τινα ἀληθῶς σὺν πῶλῳ αὐτῆς προσδεδεμένην ἐν τινι εἰσόδῳ κώμης Βηθφαγῆς λεγομένης, ὅτε ἐμελλεν εἰσερχεσθαι εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα ὁ Κύριος ἡμῶν Ἰησοῦς Χριστὸς, ἐκέλευσε τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ ἀγαγεῖν αὐτῷ. καὶ ἐπικαθίσας, ἐπεισελήλυθεν εἰς τὰ Ἱεροσόλυμα. ὃ πῶς ἐπεπροφήτευτο (41) διαβρήδην γενήσεσθαι ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ,

loco mutandum putat.

(41) Ὁ πῶς ἐπεπροφήτευτο. Si legamus ὃ ὅπως nihil supererit difficultatis. [Hunc locum non libenter emendandum proposui; eo enim ferebar, ut illud πῶς idem valere ac *quomodo* existimarem. Sed quia carebam exemplis quibus niterer, timiditas quædam adduxit me ut illud ὃ πῶς, pro ὃ ὅπως irrepsisse crederem. Sed missam facio hanc emendationem ex qua eruditus defensor *futuri Eliæ reditus* protulit pag. 270 illud Deuteronomii xi, 13: Πῶς ποιῶσι τὰ ἔθνη ταῦτα τοῖς θεοῖς αὐτῶν, ποιήσω καὶ γῶ. Cum sua sponte manifestum est hoc loco voculam πῶς non interrogationi, sed comparationi inservire, tum id vir doctissimus ex consensu plurimarum versionum confirmat. Eodem modo accipiendum illud πῶς Marc. ix, 11, si et eum sensum sequi volumus, qui maxime obvius et naturæ consentaneus est, et Marcum cum Matthæo conciliare. Nam Christus apud Matthæum xvii, 15, duo nos docet: primum quidem Eliam venturum ut omnia restituat; deinde vero munus illud quod eum ad præparandam Messiaë viam Scribæ et Pharisaï obitutum dicebant, a Joanne Baptista impletum fuisse,

γενόμενον ὑπ' αὐτοῦ καὶ γνωσθὲν, τὸν Χριστὸν ὄντα αὐτὸν φανερόν ἐποίει. Καὶ τούτων ἀπάντων γενομένων, καὶ ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἀποδεικνυμένων, ὑμεῖς ἔτι σκληροκάριοί ἐστε. Προφητεύθη δὲ ὑπὸ Ζαχαρίου, ἐνὸς τῶν δώδεκα, τοῦτο μέλλειν γίνεσθαι, οὕτως· « Χαῖρε σφόδρα, θύγατερ Σιών· ἀλάλαξον, κήρυσσε, θύγατερ Ἱερουσαλήμ· Ἴδοὺ ὁ βασιλεὺς σου ἔξει σοι δίκαιος, καὶ σώζων αὐτὸς, καὶ πρᾶυς, καὶ πτωχός, ἐπιθεθῆκώς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον ἄνου. » Τὸ δὲ καὶ ὄνον ὑποζύγιον ἦδη μετὰ τοῦ πῶλου αὐτῆς ἐνομάζειν τὸ προφητικὸν πνεῦμα μετὰ τοῦ πατριάρχου Ἰακώβ, ἐν τῇ κτίσει (42) αὐτὸν ἔχειν, ἀλλὰ καὶ αὐτὸν τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ, ὡς προέφηγ, ἀμφοτέρω γὰρ τὰ ζῶα κελεῦσαι ἀγαγεῖν, προαγγελία ἦν καὶ τῶν (43) ἀπὸ τῆς συναγωγῆς ὑμῶν ἅμα τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πιστεῦσαι ἐπ' αὐτὸν μέλλουσιν. Ὡς γὰρ τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν σύμβολον ἦν ὁ ἀσαγῆς πῶλος, οὕτως καὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ ὑμετέρου λαοῦ ἡ ὑποσαγῆς ὄνος. Τὸν γὰρ διὰ τῶν προφητῶν νόμον ἐπιχειμένον ἔχετε. Ἀλλὰ καὶ διὰ τοῦ προφήτου Ζαχαρίου ὅτι παταθήσεται αὐτὸς οὗτος ὁ Χριστὸς, καὶ διασκορπισθήσονται οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, προεφητεύθη· ὅπερ καὶ γέγονε. Μετὰ γὰρ τὸ σταυρωθῆναι αὐτὸν, οἱ σὺν αὐτῷ ὄντες μαθηταὶ αὐτοῦ διασκορπίσθησαν μέχρις ὅτε ἀνέστη (44) ἐκ νεκρῶν, καὶ πέπεικεν αὐτοὺς ὅτι οὕτως προεπεφύτευτο περὶ αὐτοῦ παθεῖν αὐτόν· καὶ οὕτω πεισθέντες, καὶ εἰς τὴν πᾶσαν οἰκουμένην ἐξεληθόντες, ταῦτα ἐδίδαξαν. Ὅθεν καὶ ἡμεῖς βέβαιοι ἐν τῇ πίστει καὶ μαθητείᾳ αὐτοῦ ἐσμεν, ἐπειδὴ καὶ ἀπὸ τῶν προφητῶν, καὶ ἀπὸ τῶν κατὰ τὴν οἰκουμένην εἰς ὄνομα τοῦ ἐσταυρωμένου ἐκείνου ὀριωμένων καὶ γενομένων θεοσεβῶν, τὴν πειθὴν ἔχομεν. Ἔστι δὲ τὰ λεγθέντα ὑπὸ τοῦ Ζαχαρίου ταῦτα· « Ῥομφαία, ἐξεγέρθητι ἐπὶ τὸν ποιμένα μου, καὶ ἐπὶ ἄνδρα τοῦ λαοῦ μου· λέγει Κύριος τῶν δυνάμεων. Πάταξον τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσονται τὰ πρόβατα αὐτοῦ. »

54. Καὶ τὸ ὑπὸ Μωσέως δὲ ἀνιστορημένον, καὶ ὑπὸ τοῦ πατριάρχου Ἰακώβ προεφητευμένον, τὸ, « Πλυνεῖ ἐν οἴνῳ τὴν στολὴν αὐτοῦ, καὶ ἐν αἵματι σταφυλῆς τὴν περιβολὴν αὐτοῦ· » τὸ τῷ αἵματι αὐτοῦ ἀποπλύνειν μέλλειν τοὺς πιστεύοντας αὐτῷ ἐδήλου. Στολὴν γὰρ αὐτοῦ ἐκάλεσε τὸ ἅγιον Πνεῦμα τοὺς δι' αὐτοῦ ἄφρασις ἀμαρτιῶν λαβόντας· ἐν οἷς ἀεὶ δυνάμει μὲν πάρεστι, καὶ ἐναργῶς δὲ παρέσται ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ παρουσίᾳ. Τὸ δὲ αἷμα τῆς σταφυλῆς εἰπεῖν τὸν λόγον, διὰ τῆς τέχνης δεδήλωκεν, ὅτι αἷμα μὲν ἔχει ὁ Χριστὸς οὐκ ἐξ ἀνθρώπου (45) σπέρματος, ἀλλ' ἐκ τῆς τοῦ Θεοῦ δυνάμεως. Ὅν γὰρ τρόπον τὸ τῆς ἀμπέλου αἷμα οὐκ ἀνθρώπος ἐγέννησεν, ἀλλὰ

esse aperte declarabat. Et cum hæc omnia contigerint, et ex Scripturis sanctis demonstrantur, adhuc tamen corde obduruistis. Rem ita eventuram Zacharias unus ex duodecim prædixit his verbis : « Lætare vehementer, filia Sion : juba, annuntia, filia Hierusalem : Ecce Rex tuus veniet tibi justus et salvans ipse, et mitis et pauper, vectus subjugali et pullo asinæ ⁴⁹. » Quod autem spiritus propheticus cum patriarcha Jacob nominatim asinam quoque jugalem cum ipsius pullo ad usus suos ab eo adhibitam dicit; deinde etiam quod ipse discipulis, ut jam dixi, præcepit, ut utrumque animal adducerent, id præsignificatio erat eorum etiam, qui ex Synagoga vestra simul cum iis, qui ex gentibus credituri in eum erant. Quemadmodum enim iis, qui ex gentibus, signum erat pullus, nondum oneri assuetus; ita et iis, qui ex vestro populo, asina clitellaria. Nam eam, quæ per prophetas promulgata est, impositam legem habetis. Sed et a Zacharia propheta prædictum fore ut ipse hic Christus percuteretur, ejusque discipuli dispergerentur; quod et evenit. Postquam enim cruci affixus est, dispersi sunt qui cum eo erant discipuli ejus, quoad resurrexit a mortuis, eisque persuasit prædictum de se esse, fore ut ita pateretur; atque illi hunc in modum ad credendum adducti, et in totum orbem terrarum profecti hæc docuerunt. Hinc et nos in fide et disciplina illius confirmamur; quippe cum et ex prophetis, et ex iis, quos in nomen illius crucifixi per orbem terrarum Dei cultores factos videmus, credendi momenta ducamus. Quæ autem a Zacharia dicta sunt, ita se habent : « Framea, excitate super pastorem meum, et super virum populi mei, dicit Dominus exercituum. Percute pastorem et dispergentur oves ejus ⁵⁰. »

54. Sanguis uvæ quid significet. — Et quod a Moyse litteris mandatum est, et a Jacob patriarcha prædictum : « Lavabit in vino stolam suam, et in sanguine uvæ amictum suum, » futurum significabat, ut sanguine suo eos qui in se credent, ablueret. Stolum enim ejus Spiritus sanctus eos vocavit, qui per eum peccatorum remissionem acciperent, in quibus virtute quidem semper adest, manifeste autem aderit in secundo suo adventu. Quod autem sanguinem uvæ dicit Scriptura, hæc veluti arte declarat sanguinem quidem habere Christum, nequaquam autem ex humano semine, sed ex Dei virtute. Quemadmodum enim uvæ san-

⁴⁹ Zach. ix, 9. ⁵⁰ Zach. xiii, 7.

In his ergo verbis Marc. ix, 11 : Ἦλλες ἐλθὼν πρῶτον ἀποκαθιστᾷ πάντα, καὶ πῶς γέγραπται ἐπὶ τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, ἵνα πολλὰ πάθη καὶ ἐξουδενωθῆ, agnoscenda Eliæ adventus prædictio ut restituat omnia, et quomodo scriptum est in filium hominis, ut multa patiatur et contemnatur. | — Ex Addendis et Emendandis.

(42) Ἐν τῇ κτίσει. Sylburgius et alii monuerunt legendum esse χρίσει, vel κτίσει. Melius, mea sen-

tentia, χρίσει. Mox particula γὰρ expungenda.

(45) Καὶ τῶν. Hunc articulum suppeditavit codex uterque ms. Necessè ergo non est legere ὡς καὶ ἀπὸ τῆς, subaudiendo τῶν, ut conjiciebat Sylburgius.

(44) Μέχρις ὅτε ἀνέστη. Codices mss. habent ad marginem μέχρις ὅτου ἀνέστη. Sic et R. Stephanus ad calcem.

(45) Οὐκ ἐξ ἀνθρώπου. Legit Thiribus ἀλλ' οὐκ.

guinem non generavit homo, sed Deus; ita et Christi sanguinem non ex humano semine, sed **150** ex Dei virtute futurum prædixit. Hæc autem ipsa prophetia, quam attuli, o viri, Christum demonstrat non esse hominem ex hominibus communi hominum more genitum.

55. *Rogat Trypho ut Christus Deus probetur, sed citra metaphoram. Præmittit Justinus.* — Tum Trypho respondit: Habebimus etiam in memoria tuam illam interpretationem, si et aliis argumentis hanc quoque quæstionem firmaveris. Nunc autem, revocata unde digressa est oratione, demonstra nobis alium Deum a Spiritu prophetico præter creatorem universorum agnoscere; cavens tamen ne solem et lunam dicas, quæ scriptum est gentibus concessa a Deo fuisse, ut ea tanquam deos colerent. Atque hoc loquendi genere quodammodo utentes prophetae sæpe dicunt: « Deus tuus Deus deorum est, et Dominus dominorum, » sæpe addentes « magnus et fortis et terribilis »⁸¹. » Neque enim hæc eo dicuntur, quod isti sint dii; sed quod Scriptura nos doceat ex his, qui existimantur dii et domini, verum illum Deum, qui omnia creavit, solum esse Dominum. Quod quidem ut evinceret Spiritus sanctus, per Davidem dixit: « Dii gentium (qui existimantur dii) simulacra dæmoniorum sunt, non dii »⁸². » Quinetiam dira detestatione eos prosequitur, qui hæc faciunt et colunt.

Tum ego: Non eram, inquam, allaturus, Trypho, has demonstrationes, quibus eos condemnari scio, qui hæc et similia colunt; sed eas quas contra nemo dicere poterit. Novæ autem tibi videbuntur, quamvis quotidie a vobis legantur, ut vel ex hoc perspectum habeamus vobis, ob vestram nequitiam, a Deo potestatem sapientiæ, quæ illius verbis inest, intelligendæ absconditam fuisse, nonnullis exceptis, quibus secundum summæ suæ misericordiæ gratiam, ut ait Isaias⁸³, semen ad salutem reliquit, ne ut Sodomitarum et Gomorrhæorum, ita et genus vestrum periret. Animum igitur ad ea advertite, quæ ex Scripturis sanctis commemoraturus sum, quas quidem explicari minime opus erit, sed tantum audiri.

56. *Deus Abrahamæ visus à Deo Patre distinguitur.* — Moyses igitur, beatus ille et fidelis Dei famulus, Deum esse declarat eum, qui Abrahamæ ad quercum Mambre visus est cum duobus angelis, quos simul cum eo ad iudicium Sodomorum misit alius in su-

⁸¹ Deut. x, 17. ⁸² Psal. xcvi, 5. ⁸³ cap. i, 9.

(46) *Ἀποδεικνύει.* Legitur ἀποδεικνύειν in utroque ms. et apud R. Stephanum, nec punctum figitur post προεμήνυσεν. Sed tamen interpunctionem et scripturam editionum Paris. servare malui, quia legendo ἀποδεικνύειν vertendum esset: « Quam dicebam demonstrare Christum non esse hominem ex hominibus. » At id sequi ex hoc oraculo nondum dixit Justinus.

(47) *Συγκεχωρημένοι.* Respicit ad cap. iv Deuteronomi, v. 19. Vide infra n. 127.

(48) *Ὡς περ χρώμενοι.* Syll. legendum conjecit;

Θεός, οὕτως καὶ τὸ τοῦ Χριστοῦ αἷμα οὐκ ἐξ ἀνθρωπείου γένους ἔσσεσθαι, ἀλλ' ἐκ Θεοῦ δυνάμει, προεμήνυσεν. Ἡ δὲ προφητεία αὕτη, ὧ ἄνδρες, ἦν ἔλεγον, ἀποδεικνύει (46) ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ Χριστὸς ἀνθρώπος ἐξ ἀνθρώπων, κατὰ τὸ κοινὸν τῶν ἀνθρώπων γεννηθείς.

55. Καὶ ὁ Τρύφων ἀπεκρίνατο· Μεμνησόμεθα καὶ ταύτης τῆς ἐξηγήσεώς σου, ἐὰν καὶ δι' ἄλλων κρατύνης καὶ τοῦτο τὸ ἀπόρημα· τὰ νῦν δὲ ἤδη ἀναλαβὼν τὸν λόγον, ἀπόδειξον ἡμῖν ὅτι ἕτερος Θεὸς παρὰ τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων ὑπὸ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος ὡμολόγηται εἶναι, φυλαξάμενος λέγειν τὸν ἥλιον καὶ τὴν σελήνην, ἃ γέγραπται τοῖς ἔθνεσι συγκεχωρημένοι (47) τὸν Θεὸν ὡς θεοὺς προσκυνεῖν· καὶ τούτῳ τῷ λόγῳ ὡς περ χρώμενοι (48) προφητῶν πολλάκις λέγουσιν, ὅτι « Ὁ Θεός σου Θεὸς τῶν θεῶν ἐστὶ, καὶ Κύριος τῶν κυρίων, » προστιθέντες, « Ὁ μέγας καὶ ἰσχυρὸς καὶ φοβερός, » πολλάκις. Οὐ γὰρ ὡς ὄντων θεῶν ταῦτα λέγεται, ἀλλ' ὡς τοῦ λόγου διδάσκοντος ἡμᾶς, ὅτι τῶν νομιζομένων θεῶν καὶ κυρίων ὁ τῷ ὄντι Θεὸς ὁ τὰ πάντα ποιήσας, Κύριος μόνος ἐστίν. Ἴνα γὰρ καὶ τοῦτο ἐλέγξῃ τὸ ἅγιον Πνεῦμα, διὰ τοῦ ἁγίου Δαυὶδ εἶπεν· « Οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν, νομιζόμενοι θεοὶ, εἰδῶλα δαιμονίων εἰσὶν, ἀλλ' οὐ θεοί· » καὶ ἐπάγει κατὰραν τοῖς ποιούσιν αὐτὰ καὶ προσκυνοῦσι.

Κἀγὼ· Οὐ ταύτας μὲν τὰς ἀποδείξεις ἔμελλον φέρειν, εἶπον, ὧ Τρύφων, δι' ὧν καταδικάζεσθαι τοὺς ταῦτα καὶ τὰ τοιαῦτα προσκυνοῦντας ἐπίσταμαι, ἀλλὰ τοιαύτας πρὸς ἃς ἀνταιπεῖν μὲν οὐδεὶς δυνήσεται. Ξεῖναι δὲ σοὶ δόξουσιν εἶναι, καί περ καθ' ἡμέραν ἀναγινωσκόμεναι ὑφ' ὑμῶν· ὡς καὶ ἐκ τούτου συνέειναι ὑμᾶς (49), ὅτι διὰ τὴν ὑμετέραν κακίαν ἀπέχρυσεν ὁ Θεὸς ἀφ' ὑμῶν τὸ δύνασθαι νοεῖν τὴν σοφίαν τὴν ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ, πλὴν τινωνοῖς κατὰ χάριν τῆς πολυσπλαγχνίας αὐτοῦ, ὡς ἔφη Ἠσαΐας, ἐγκατέλιπε σπέρμα εἰς σωτηρίαν, ἵνα μὴ ὡς Σοδομιτῶν καὶ Γομορραίων τέλειον καὶ τὸ ὑμέτερον γένος ἀπόληται. Προσέχετε τοιγαροῦν ὡς περ μέλλω ἀναμιμνήσκειν ἀπὸ τῶν ἁγίων Γραφῶν οὐδὲ ἐξηγηθῆναι δεομένων (50), ἀλλὰ μόνον ἀκουσθῆναι.

56. Μωσῆς οὖν ὁ μακάριος καὶ πιστὸς θεράπων Θεοῦ, μηνύων ὅτι ὁ ὀφθαλμὸς τῷ Ἀβραάμ πρὸς τῇ δρυὶ τῇ Μαμβρῇ Θεός, σὺν τοῖς ἅμα αὐτῷ ἐπὶ τὴν Σοδόμων κρίσιν πεμφθεῖσι δύο ἀγγέλοις ὑπὸ ἄλλου τοῦ ἐν τοῖς ὑπερουρανίοις ἀεὶ μένοντος, καὶ οὐδενὶ ὀφθέντος, ἦ

ὡς παραχρῶμενοι.

(49) *Ἵμᾶς.* Legendum ἡμᾶς, ut per se patet.

(50) *Δεομένων.* Melius sane δεομένοις, sed tamen ferri potest illud δεομένων; neque enim de omnibus generatim Scripturis intelligi debet, sed de iis quibus uti statuerat Justinus ad Christi divinitatis defensionem. Paulo ante n. 55, similem habebimus vel librariorum, vel potius Justiniani properantis incuriam: Προαγγελία ἦν καὶ τῶν ἀπὸ τῆς συναγωγῆς ὑμῶν ἅμα τοῖς ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πιστεύειν ἐπ' αὐτὸν μέλλουσιν.

ὁμιλήσαντος δι' ἑαυτοῦ ποτε, ὃν ποιητὴν τῶν ὄλων καὶ πατέρα νοοῦμεν· οὕτω γάρ (51) φησιν· « Ὁφθῆ δὲ αὐτῷ ὁ Θεὸς πρὸς τῆ ὄρου τῆ Μαμβρῆ, καθημένου αὐτοῦ ἐπὶ τῆ θύρα τῆς σκηνῆς μεσημβρίας. Ἀναβλέψας δὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδε· καὶ ἰδοὺ τρεῖς ἄνδρες εἰστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ· καὶ ἰδὼν συνέδραμεν εἰς συνάντησιν αὐτοῖς ἀπὸ τῆς θύρας τῆς σκηνῆς αὐτοῦ· καὶ προσεκύνησεν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ εἶπε· » καὶ τὰ λοιπὰ (52) μέχρι τοῦ· « Ὁρθρισε δὲ Ἀβραὰμ τῷ πρωτῷ εἰς τὸν τόπον οὗ εἰστήκει ἔναντι Κυρίου, καὶ ἐπέβλεψεν ἐπὶ πρόσωπον Σοδόμων καὶ Γομόρρας, καὶ ἐπὶ πρόσωπον τῆς γῆς τῆς περιχώρου, καὶ εἶδε· καὶ ἰδοὺ ἀνέβαινε φλόξ ἐκ τῆς γῆς ὥστε ἀτμὶς καμίνου. » — Καὶ παυσάμενος λοιπὸν τοῦ λέγειν, ἐπυθόμην αὐτῶν εἰ ἐνενοήκεισαν τὰ εἰρημένα.

Οἱ δὲ ἔφασαν νενοηκέναι μὲν, μηδὲν δὲ ἔχειν εἰς ἀπόδειξιν τοὺς λελεγμένους λόγους, ὅτι Θεὸς ἢ Κύριος ἄλλος τίς ἐστιν, ἢ λέλεχται ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος (53) παρὰ τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων.

Κἀγὼ πάλιν· Ἄ λέγω, πειράσομαι ὑμᾶς πείσαι νοήσαντας τὰς Γραφάς, ὅτι ἐστὶ καὶ λέγεται Θεὸς καὶ Κύριος ἕτερος ὑπὸ τὸν ποιητὴν (54) τῶν ὄλων, ὃς καὶ ἄγγελος καλεῖται, διὰ τὸ ἀγγέλλειν τοῖς ἀνθρώποις ὅσα περ βούλεται αὐτοῖς ἀγγεῖλαι ὁ τῶν ὄλων ποιητὴς, ὑπὲρ ὃν ἄλλος Θεὸς οὐκ ἐστὶ. — Καὶ ἀνιστορῶν πάλιν τὰ προλεχθέντα, ἐπυθόμην τοῦ Τρύφωνος· Δοκεῖ σοι ὀφθῆναι ὑπὸ τὴν ὄρου τῆ Μαμβρῆ ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραὰμ, ὡς ὁ λόγος λέγει;

Κἀκεῖνος· Μάλιστα.

Καὶ εἷς, ἔφην, ἐκείνων ἦν τῶν τριῶν οὗς ἄνδρας ἐωραῖσθαι τῷ Ἀβραὰμ τὸ ἅγιον προφητικὸν Πνεῦμα λέγει;

Κἀκεῖνος· Οὐ· ἀλλὰ ὥπτο μὲν αὐτῷ ὁ Θεὸς πρὸς τῆς τῶν τριῶν ὀπτασίας· εἶτα οἱ τρεῖς ἐκεῖνοι, οὗς ἄνδρας ὁ λόγος ὀνομάζει, ἄγγελοι ἦσαν· δύο μὲν αὐτῶν πεμφθέντες ἐπὶ τὴν Σοδόμων ἀπόλειαν, εἷς δὲ εὐαγγελιζόμενος τῆ Σάρρα ὅτι τέκνον ἔξει, ἐφ' ᾧ ἐπέπεμπε, καὶ ἀπαρτίσας (55) ἀπήλλακτο.

Ἦως οὖν, εἶπον, ὁ εἷς τῶν τριῶν γενόμενος ἐν τῆ σκηνῇ, ὁ καὶ εἰπὼν, « Εἰς ὥρας ἀνακάμψω πρὸς σέ, καὶ τῆ Σάρρα υἱὸς γενήσεται, » φαίνεται ἐπανελθὼν γενομένου τῆ Σάρρα υἱοῦ καὶ Θεὸν αὐτὸν ὄντα ὁ προφητικὸς λόγος κἀκεῖ σημαίνει; Ἴνα δὲ φανερὸν ὑμῖν γένηται ὃ λέγω, ἀκούσατε τῶν ὑπὸ Μωσέως

⁵¹ Gen. xviii, 1, 2. ⁵² Gen. xix, 27, 28. ⁵³ Gen. xviii, 10.

(51) Οὕτω γάρ. Dele γάρ, vel lege μηνύει.

(52) Καὶ τὰ λοιπὰ. Hæc a librariis omissa putat Grævius, idque probat ex iis quæ infra leguntur num. 56, ubi Justinus hæc a se prius scripta esse declarat. — Hæc non Justinus, sed librarii verba esse, compendium hic facientis, liquet ex eo quod num. 56 dicitur: Οὐ γὰρ γράφειν πάλιν τὰ αὐτὰ, τῶν πάντων προσηγραμμένων, δοκεῖ μοι. Οὕτω.

(53) Ἀπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος. Melius legeretur ὑπὸ.

(54) Ὑπὸ τὸν ποιητὴν. Hunc locum ita restitui, ut habetur in miss. codicibus, quorum scriptura cum videretur mendosa Roberto Stephano, aliam

per cælestibus semper manens, ac nemini unquam visus, aut per se quemquam allocutus, quem creatorem universorum et parentem intelligimus. Sic enim loquitur: « Apparuit autem ei Deus ad quercum Mambre, cum ille sederet in ostio tabernaculi in meridie. Sed respiciens oculis, vidit: et ecce tres viri stabant supra eum; et videns occurrit obviam illis ab ostio tabernaculi sui, et adoravit super terram, et dixit ⁵¹, » et cætera usque ad: « Mane autem surgens Abraham, diluculo ivit ad locum, in quo steterat coram Domino; et inspexit in faciem Sodomorum et Gomorrhæ, et in faciem terræ circumjacentis, et vidit: et ecce, ascendebat flamma de **151** terra, quasi vapor fornacis ⁵². » — Cum referendæ Scripturæ finem fecissem, quærebam ex eis an dicta intellexissent.

Illi autem intellexisse se responderunt, sed allata verba nihil habere, quod alium quemdam Deum aut Dominum esse, aut a Spiritu sancto dictum esse demonstret præter creatorem universorum.

Tum ego rursum: Enitar vobis, inquam, quandoquidem Scripturas intelligitis, ea quæ dico persuadere, nimirum alium esse et dici sub creatore universorum, Deum et Dominum, qui et angelus vocatur, quia nuntiat hominibus quæcumque illis nuntiare vult universorum Creator, supra quem alius non est Deus. Cumque verba jam allata iterum referrem, Tryphonem interrogavi: Num Deum existimas sub quercu Mambre Abraham, ut dicit Scriptura, visum esse?

Profecto, inquit ille.

Num unus, inquam, ex tribus illis erat, quos propheticus spiritus viros appellat, et Abraham visos esse narrat?

Nequaquam, inquit ille; sed visus est ei Deus, antequam tres apparerent. Tres autem illi, quos Scriptura viros appellat, angeli erant, duo quidem missi ad excidium Sodomorum; unus autem Saræ nuntians futurum ei filium; cuius rei causa missus fuerat, ac abiens discessit.

Quomodo igitur, inquam, unum illum ex tribus, qui in tabernaculo dixerat: « In horas revertar ad te, et Saræ filius nascetur ⁵³, » reversum esse apparet post natum Saræ filium; eumque Deum esse hoc etiam in loco propheticus sermo declarat? Sed ut id quod dico perspicuum vobis et manifestum sit,

in textum, valde vitiosam, induxit, nempe ὑπὲρ τὸν ποιητὴν. Quod quidem eo magis mihi displicet quod Justinus hoc ipso in loco dicat, ὑπὲρ ὃν ἄλλος Θεὸς οὐκ ἐστὶ. Molestum autem esse non debet, quod Filium Justinus Patri submittat. Nam ut Filium fonti ac origini totius divinitatis, non ut servum Creatori submittit: idque satis perspicitur ex iis, quæ de Christi divinitate a Justino disputata aut jam observavimus, aut deinceps observabimus.

(55) Ἀπαρτίσας. Legi posset ἀπαρτίσας, « re perfecta. » Sed minime necessarium id videtur. Mox Cl. Thirlbius εἷς τῶν τριῶν γενομένων.

audite quæ conceptis verbis a Moyse dicta sunt ; A sic autem habent : « Cum vidisset autem Sara filium Agar, ancillæ Ægyptiæ, qui genitus fuerat Abrahamæ, ludentem cum Isaac filio suo, dixit Abrahamæ : Ejice ancillam hanc et filium ejus ; non enim hæres filius ancillæ hujus cum filio meo Isaac. Durum autem visum est verbum valde coram Abraham de filio suo. Dixit autem Deus ad Abraham : Ne sit durum coram te de puero et de ancilla ; omnia quæcunque dixerit tibi Sara, audi vocem ejus ; quoniam in Isaac vocabitur tibi semen ⁵⁷. » Num igitur intellexistis eum, qui tum sub quercu dixerat se reversurum, prout necessarium esse prænoscebat ea Abrahamæ suadere, quæ ab ipso Sara contendeat, reversum esse, ut scriptum est, et Deum esse, ut hæc verba declarant : « Dixit autem Deus Abrahamæ : Ne durum sit coram te super puero et super ancilla ? » Ita eos interrogabam.

Respondit Trypho : Maxime ; verum ex his minime demonstrasti alium esse Deum, præter hunc, qui Abrahamæ cæterisque patriarchis et prophetis visus est, sed nos probasti minus recte existimasse tres illos, qui in tabernaculo apud Abraham fuerunt, angelos omnes fuisse.

Rursum ego : Siquidem ex Scripturis ipsis demonstrare non possem, unum ex tribus illis **152** et Deum esse, et ideo, ut jam dixi, angelum vocari, quod nuntium iis perferat, quibus mandata sua perferri vult universorum creator Deus, merito sane de ipso illo qui in terris in viri specie, non secus ac duo comites angeli, visus est Abrahamæ, quique ante mundum conditum Deus erat, idem sentiretis, quod tota gens vestra sentit.

Omnino, inquit ille ; ita enim hactenus tenuimus.

Tum ego rursum : Ad Scripturas, inquam, me referens persuadere vobis conabor hunc ipsum, qui Abrahamæ et Jacob et Moysi visus esse dicitur, ac Deus a Scriptura vocatur, alium esse ab eo qui omnia creavit Deo, alium, inquam, numero, non sententia. Nihil enim eum unquam fecisse affirmo, nisi quod eum mundi creator, supra quem alius non est Deus, facere voluit et dicere.

Tum Trypho : Fac igitur hunc esse demonstres, ut id quoque tibi assentiamur. Neque enim id te dicere suspicamur, aliquid eum præter sententiam creatoris universorum aut fecisse aut locutum esse.

⁵⁷ Gen. xxi, 9-12.

(56) *Κληρονομήσει*. Regius codex κληρονομήσει σε.

(57) *Ὁ Θεός*. Sexcenties Christus, ὁ Λόγος, a Justinio Θεός, omisso articulo, appellatur, qua in re Alexandrinam loquendi consuetudinem sequitur. Quod si hoc loco articulus est præfixus (sic præterea bis tantum : num. 75 et 113), id librarii non admodum attentum errorem sapit. Supremus autem Deus ὁ ὄντως Θεός, a martyre mox ὁ Θεός, mox Θεός vocatur. ΟΤΤΟ.

(58) *Μέχρι τοῦ δευτέρου*. Multo melius Sylburgius et Langus legendum monuerunt μέχρι τοῦ δευτέρου,

διαβρήδην εἰρημένων· ἔστι δὲ ταῦτα· « Ἴδοῦσα δὲ Σάρρα τὸν υἱὸν Ἀγαρ τῆς παιδίσκης τῆς Αἰγυπτίας, ὃς ἐγένετο τῷ Ἀβραάμ, παίζοντα μετὰ Ἰσαὰκ τοῦ υἱοῦ αὐτῆς, εἶπε τῷ Ἀβραάμ· ἔκβαλε τὴν παιδίσκην ταύτην καὶ τὸν υἱὸν αὐτῆς· οὐ γὰρ κληρονομήσει (56) ὁ υἱὸς τῆς παιδίσκης ταύτης μετὰ τοῦ υἱοῦ μου Ἰσαὰκ. Σκληρὸν δὲ ἐφάνη τὸ ῥῆμα σφόδρα ἐναντίον Ἀβραάμ περὶ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ. Εἶπε δὲ ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ· Μὴ σκληρὸν ἔστω ἐναντίον σου περὶ τοῦ παιδίου καὶ περὶ τῆς παιδίσκης. Πάντα ὅσα ἂν εἶπῃ σοι Σάρρα, ἀκουε τῆς φωνῆς αὐτῆς· ὅτι ἐν Ἰσαὰκ κληθήσεται σοι σπέρμα. » Νενοήκατε οὖν ὅτι ὁ εἰπὼν τότε ὑπὸ τὴν δρυὶν ἐπαναστρέψαι, ὡς προηπίστατο ἀναγκαῖον εἶναι τῷ Ἀβραάμ συμβουλευσαί ἄπερ ἐβούλετο αὐτὸν Σάρρα, ἐπανελήλυθεν ὡς γεγραπται, καὶ Θεὸς ἔστιν, ὡς οἱ λόγοι σημαίνουσιν, οὕτως εἰρημένοι· « Εἶπε δὲ ὁ Θεὸς τῷ Ἀβραάμ· Μὴ σκληρὸν ἔστω ἐναντίον σου περὶ τοῦ παιδίου καὶ περὶ τῆς παιδίσκης ; » ἐπυνθανόμην.

Καὶ ὁ Τρύφων ἔφη· Μάλιστα· οὐκ ἐκ τούτου δὲ ἀπέδειξας ὅτι ἄλλος ἔστιν ὁ Θεὸς παρὰ τοῦτον τὸν ὀφθέντα τῷ Ἀβραάμ, ὃς καὶ τοῖς ἄλλοις πατριάρχαις καὶ προφήταις ὤπτο, ἀλλ' ἡμᾶς ἀπέδειξας οὐκ ὀρθῶς νενοηκότας, ὅτι οἱ τρεῖς, οἱ ἐν τῇ σκηνῇ παρὰ τῷ Ἀβραάμ γενόμενοι, ὅλοι ἄγγελοι ἦσαν.

Καὶ πάλιν ἐγώ· Εἰ οὖν καὶ ἀπὸ τῶν Γραφῶν μὴ εἶχον ἀποδείξαι ὑμῖν, ὅτι εἷς τῶν τριῶν ἐκείνων καὶ ὁ Θεός (57) ἔστι, καὶ ἄγγελος καλεῖται, ἐκ τοῦ ἀγγέλλειν, ὡς προέφη, ὅσπερ βούλεται τὰ παρ' αὐτοῦ ὁ τῶν ὄλων ποιητὴς Θεός, τοῦτον τὸν ἐπὶ τῆς γῆς ἐν ἰδέᾳ ἀνδρὸς ὁμοίως τοῖς σὺν αὐτῷ παραγενομένοις δυσὶν ἀγγέλοις φαινόμενον τῷ Ἀβραάμ, τὸν καὶ πρὸ ποιήσεως κόσμου ἔντα Θεόν, τοῦτο νοεῖν ὑμᾶς εὐλογον ἦν· ὅπερ τὸ πᾶν ἔθνος ὑμῶν νοεῖ.

Καὶ πάνυ, ἔφη· οὕτως γὰρ καὶ μέχρι τοῦ δευτέρου (58) εἶχομεν.

Καὶ πάλιν εἶπον· Ἐπὶ τὰς Γραφὰς ἐπανελθὼν, πειράσομαι πείσαι ὑμᾶς, ὅτι οὗτος ὁ τε τῷ Ἀβραάμ, καὶ τῷ Ἰακώβ, καὶ τῷ Μωσῆϊ ὤφθαι λεγόμενος καὶ γεγραμμένος Θεός, ἕτερός ἐστι τοῦ πάντα ποιήσαντος Θεοῦ, ἀριθμῶ λέγω, ἀλλὰ οὐ γνώμη. Οὐδὲν γὰρ φημι αὐτὸν πεπραχέναι ποτὲ (59), ἢ ἄπερ αὐτὸν (60) ὁ τὸν κόσμον ποιήσας, ὑπὲρ ὃν ἄλλος οὐκ ἔστι Θεός, βεβούληται καὶ πρᾶξαι καὶ ὁμιλῆσαι.

Καὶ ὁ Τρύφων· Ὅτι οὖν καὶ ἔστιν ἀπόδειξον ἤδη, ἔνα καὶ τούτῳ συνθώμεθα. Οὐ γὰρ παρὰ γνώμην τοῦ ποιητοῦ τῶν ὄλων φάσκειν τι ἢ πεποιηθέναι αὐτὸν, ἢ λελαληθέναι, λέγειν σε ὑπολαμβάνομεν.

(59) *Πεπραχέναι ποτέ*. Addit Clericus ἢ εἰπεῖν. — Videtur addendum esse ἢ ὁμιληθέναι. Paulo post enim, καὶ πρᾶξαι καὶ ὁμιλῆσαι (infra : πεποιηθέναι αὐτὸν ἢ λελαληθέναι). Errandi ansam librario dedit repetitum ἢ. Thirlbius, præeunte Clerico, minus recte voluit ἢ εἰπεῖν. ΟΤΤΟ.

(60) *Αὐτόν*. Neminem arbitror dubitaturum quin recte restituerim, pro vulg. αὐτός, quod, ut in aprico est, originem duxit a casu qui sequitur nominativo, ὁ τ. κ. ποιήσας. ΟΤΤΟ.

Κάγώ εἶπον· Ἡ Γραφή οὖν ἡ προλελεγμένη παρ' Ἀ
ἐμοῦ τοῦτο φανερόν ὑμῖν ποιήσει. Ἔστι δὲ ταῦτα·
« Ὁ ἥλιος ἐξῆλθεν ἐπὶ τὴν γῆν, καὶ Λὼτ εἰσῆλθεν
εἰς Σηγῶρ, καὶ ὁ Κύριος ἔβρεξεν ἐπὶ Σόδομα θεῖον
καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, καὶ κατ-
έστρεψε τὰς πόλεις ταύτας καὶ πᾶσαν τὴν περι-
οικον. »

Καὶ ὁ τέταρτος τῶν σὺν Τρύφωνι παραμεινάντων
ἔφη· Ὅν οὖν ὁ λόγος διὰ Μωσέως τῶν δύο ἀγγέλων
κατελθόντων (61) εἰς Σόδομα, καὶ Κύριον ἕνα (62)
ὠνόμασε, παρὰ τοῦτον, καὶ τὸν Θεὸν αὐτὸν [τὸν (62')]]
ὀφθέντα τῷ Ἀβραάμ λέγειν ἀνάγκη.

Οὐ διὰ τοῦτο, ἔφην, μόνον, ὅπερ ἦν, ἐκ παντὸς
τρόπου ὁμολογεῖν ἔδει, ὅτι καὶ παρὰ τὸν νοούμενον
ποιητὴν τῶν ὄλων ἄλλος τις κυριολογεῖται ὑπὸ τοῦ
ἀγίου Πνεύματος· οὐ μόνον δὲ διὰ Μωσέως, ἀλλὰ B
καὶ διὰ Δαυίδ. Καὶ γὰρ καὶ δι' ἐκείνου εἶρηται·
« Λέγει ὁ Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν
μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν πο-
δῶν σου, » ὡς προεῖρηκα. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλοις λόγοις·
« Ὁ θρόνος σου, ὁ Θεός, εἰς τὴν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Ῥά-
βδος εὐθύτητος ἡ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου· ἠγάπη-
σας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο
ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως
παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Εἰ οὖν καὶ ἄλλον τινὰ
θεολογεῖν καὶ κυριολογεῖν τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιόν φατε
ὑμεῖς παρὰ τὸν Πατέρα τὸν ὄλων (63) καὶ τὸν Χρι-
στὸν αὐτοῦ, ἀποκρίνασθέ μοι, ἐμοῦ ἀποδείξαι ὑμῖν
ὑπισχνουμένου ἀπ' αὐτῶν τῶν Γραφῶν, ὅτι οὐχ εἰς C
τῶν δύο ἀγγέλων τῶν κατελθόντων εἰς Σόδομά ἐστιν
ὃν ἔφη ἡ Γραφή Κύριον, ἀλλ' ἐκείνον τὸν σὺν αὐτοῖς
καὶ Θεὸν λεγόμενον ὀφθέντα τῷ Ἀβραάμ.

Καὶ ὁ Τρύφων· Ἀποδείκνυε· καὶ γὰρ, ὡς ὄρας,
ἡ τε ἡμέρα προκόπτει, καὶ ἡμεῖς πρὸς τὰς οὕτως
ἐπικινδύνους ἀποκρίσεις οὐκ ἐσμεν ἔτοιμοι· ἐπειδὴ
οὐδενὸς οὐδέποτε ταῦτα ἐρευνῶντος, ἢ ζητοῦντος,
ἢ ἀποδεικνύντος ἀκηκόαμεν (64)· καὶ σοῦ λέγοντος

⁶⁰ Gen. xix, 23. ⁶¹ Psal. cix, 4. ⁶² n. 33. ⁶³ Psal. xlii, 7, 8.

(61) Ἀγγέλων κατελθόντων, etc. Nihil mutandum
in his verbis unius ex Tryphonis comitibus, quam-
vis variæ exstiterint in hoc loco immutando con-
jecturæ. Ut sententiæ series perspiciatur, duo ani-
madvertenda sunt. 1° Fatetur Tryphonis comes, id
quod Justinus tantopere contendebat, duas esse
personas, quibus nomen Domini dandum sit. 2° Sed
totam rem sic interpretatur, quasi angelorum, qui
Sodoma petierunt, alter appelletur Dominus præter
ipsum Abrahæ conspectum Deum. Duo pariter ob-
servanda in Justinii responsione; laudat et confirmat
id, quod Tryphonis socius concedere videbatur,
alium esse, præter Creatorem universorum, qui
Dominus a Scriptura dicatur; deinde promittit se
demonstraturum, non alterum ex duobus angelis,
qui Sodoma petierunt, a Scriptura Dominum vo-
cari, sed eum qui cum illis erat, quique Deus Abra-
hæ visus dicitur. Summa ergo inter Justinii et ejus
adversariorum dicta consensio.

(62) Καὶ Κύριον ἕνα. Frustra conjunctionem
expungunt interpretes. Significat enim eum, de quo
hic agitur, non solum angelum, sed etiam Dominum
vocari. Legendum putat Sylburgius, Τρίτον καὶ Κύριον
ὠνόμασε παρὰ τὸν ἕνα, τοῦτον καὶ Θεὸν αὐτὸν, etc.
Vel hoc modo: Καὶ Κύριον ὠνόμασε, παρὰ τὸν
ἕνα, καὶ Θεὸν, τὸν αὐτὸν τὸν ὀφθέντα, etc. Sed hæc

Ego autem: Scriptura, inquam, a me jam allata
id vobis ante oculos ponet. Sic autem se habet:
« Sol egressus est super terram, et Lot ingressus
est Segor; et Dominus pluit super Sodomam sul-
phur et ignem a Domino de cælo, et subvertit civi-
tates has, et omnem circa regionem ⁶⁰. »

Hic qui cum Tryphone quartus remanserat: Qui
igitur, inquit, ex duobus angelis Sodoma petenti-
bus solus a Scriptura per Moysem etiam Dominus
appellatur, præter eum ipse etiam Deus, qui Abra-
hæ apparuit, necessario dicendus est.

Non hanc tantum ob causam, inquam, id quod
res est, omnino confiteri oportebat alium quemdam,
præter eum, quem creatorem universorum agnoscimus,
a Spiritu sancto Dominum appellari. Neque
id solum per Moysem, sed etiam per Davidem. Nam
et per eum dictum est: « Dixit Dominus Domino
meo: Sede a dextris meis, donec ponam inimicos
tuos scabellum pedum tuorum ⁶¹, » ut jam reci-
tavi ⁶². Et rursus alio in loco: « Thronus tuus,
Deus, in sæculum sæculi. Virga directionis virga
regni tui. Dilexisti justitiam et odisti iniquitatem;
propterea unxit te Deus, Deus tuus oleo exultationis
præ consortibus tuis ⁶³. » Utrum igitur alium
quemdam a Spiritu sancto, præter Creatorem uni-
versorum et Christum ejus, Deum et Dominum vo-
cari dicatis, respondete mihi; nam vobis recipio de-
monstraturum me ex ipsis Scripturis non alterum
duorum angelorum, qui Sodoma petebant, a Scri-
ptura Dominum appellari, sed eum qui cum illis
erat, quique Deus Abrahæ visus dicitur.

153 Tum Trypho: Demonstra, inquit; nam ut
vides, dies procedit, nec ad responsiones ita peri-
culosas parati sumus: propterea quod neminem un-
quam ista investigantem, aut quærentem, aut de-
monstrantem audivimus; neque te disserentem tu-

a sententia hujus loci longe aberrant.

(62') Omisit errore Maranus. Otto.

(63) Τὸν Πατέρα τὸν ὄλων. Legit Græbius ad
Iren. pag. 208, τῶν ὄλων. Sed observat Thirlbius
legi τὸν ὄλων infra n. 61, et Apol. 1, n. 13. Fatetur
tamen hanc constructionem in aliis casibus non re-
periri apud Justinum, ac inde Græbii conjecturam
confirmari.

(64) Οὐδενὸς οὐδέποτε... ἀκηκόαμεν. Recens So-
cinius, qui sibi Artemonii nomen imposuit, hæc
Tryphonis verba arripuit (part. ii, c. 18), ut Justi-
num probet e Platonis schola novam et inauditam
opinionem in Ecclesiam induxisse. Quinetiam quod
ait supra Justinus (n. 53) testimonia Scripturæ,
quæ objicere Judæis statuerat, nova illis visum iri,
inde colligit Artemonius Justinum sibi novitatis con-
scium fuisse. Impiam hanc temeritatem refellunt
non solum scriptores Justinò antiquiores, sed ipse
etiam Justinus, qui declarat, n. 48, maximam par-
tem Christianorum, id est catholicos omnes et plu-
rimas sectas de Christi divinitate consentire. Quo-
modo ergo totum orbem terrarum Justinus intra
paucos annos nova doctrina imbuere potuisset, ac
traditionis apostolicæ vestigia in Ecclesiis et in tot
sectis delere?

lissemus, nisi ad Scripturas omnia referres; ex iis enim demonstrandi rationem deducere studes, nec alium, supra universorum Deum, esse pronuntias.

Tum ego : Scitis igitur, inquam, Scripturam dicere : « Et dixit Dominus ad Abraham : Quid, quod risit Sara, dicens : Num utique vere pariam? Ego autem senui. Nunquid apud Deum impossibile est verbum? In tempore hoc revertar ad te in horas : et erit Saræ filius ⁶¹. » Et paulo post : Exsurgentes autem inde viri conspexerunt in faciem Sodomorum et Gomorrhæ : Abraham autem simul ambulabat cum eis comitans eos. Dominus autem dixit : Non abscondam ego ab Abraham, puero meo, quæ ego facio ⁶². » Et rursus post pauca sic ait : « Dixit Dominus : Clamor Sodomorum et Gomorrhæ multiplicatus, et peccata eorum magna valde. Descendens ergo videbo, si secundum clamorem ipsorum venientem ad me consummantur; sin autem non, ut sciam. Et recedentes inde viri venerunt in Sodomam. Abraham autem erat stans in conspectu Domini, et appropinquans Abraham dixit : Nunquid simul perdes justum cum impio ⁶³? » et quæ sequuntur; non enim eadem rursus videntur scribenda, cum omnia prius scripserim; sed ea, ex quibus demonstrationem Tryphoni et sociis ejus confeci, necesse est dicere. Tum ergo veni ad ea quæ sequuntur : « Abiit autem Dominus, postquam cessavit loquens ad Abraham. Et ipse reversus est in locum suum. Venerunt autem angeli duo in Sodomam ⁶⁴, » et quæ sequuntur, usque ad : « Extendentes autem viri manus attraxerunt Lot ad seipsum in domum : et ostium domus clausurunt ⁶⁵ : » et sequentia usque ad : « Et tenuerunt angeli manum ejus, et manum uxoris ejus, et manus filiarum ejus, in eo, quod parceret Dominus ei. Et factum est mox, ut eduxerunt eos foras, ut dicerent : Salva, salva animam tuam; ne respexeris retrorsum, nec steteris in omni circa regione; in montem saluum te fac, ne forte simul comprehendaris. Dixit autem Lot ad illos : Oro, Domine, quia invenit puer tuus misericordiam ante te, et magnificasti justitiam tuam, quod facis in me, ut vivat anima mea, ego autem non possum salvus fieri in montem; ne forte comprehendant me mala, et moriar. Ecce hæc civitas prope est, quo confugiam, isthic exigua. Isthic salvus ero, quam modica est, et vivet anima mea. Et dixit ei : Ecce admiratus sum faciem tuam, etiam in verbo hoc, ut non evertam civitatem, de qua locutus es. Festina igitur ad evadendum illuc; non enim potero facere rem, donec tu venias illuc. Propterea vocavit nomen civitatis Segor. Sol egressus est super terram; et Lot ingressus est in Segor. Et Dominus pluit super **154** Sodomam et Gomorrhæ

οὐκ ἠνειχόμεθα, εἰ μὴ πάντα ἐπὶ τὰς Γραφὰς ἀντι-
γες· ἐξ αὐτῶν γὰρ τὰς ἀποδείξεις ποιεῖσθαι σπου-
δάξεις, καὶ μηδὲνα ὑπὲρ τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων
εἶναι θεὸν ἀποφαίνῃ.

Καγὼ, Ἐπίστασθε οὖν, ἔφην, ὅτι ἡ Γραφή λέγει·
« Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Ἀβραάμ· Τί ὅτι ἐγέλασε
Σάρρα, λέγουσα· Ἄρα γε ἀληθῶς τέξομαι; Ἐγὼ δὲ
γεγήρακα. Μὴ ἀδυνατεῖ παρὰ τῷ Θεῷ ῥῆμα; Εἰς
τὸν καιρὸν τοῦτον ἀναστρέφω πρὸς σὲ εἰς ὥρας, καὶ
τῇ Σάρρᾳ υἱὸς ἔσται. » Καὶ μετὰ μικρόν· « Ἐξα-
ναστάντες δὲ ἐκεῖθεν οἱ ἄνδρες, κατέβλεψαν ἐπὶ
πρόσωπον Σοδόμων καὶ Γομόρρας· Ἀβραάμ δὲ συν-
επορεύετο μετ' αὐτῶν, συμπέμπων αὐτούς. Ὁ δὲ
Κύριος εἶπεν· Οὐ μὴ κρύψω ἐγὼ ἀπὸ Ἀβραάμ τοῦ
παιδός μου ἃ ἐγὼ ποιῶ. » Καὶ μετ' ὀλίγον πάλιν
οὕτως φησὶν· « Εἶπε Κύριος· Κραυγὴ Σοδόμων καὶ
Γομόρρας πεπλήθονται, καὶ αἱ ἀμαρτίαι αὐτῶν με-
γάλαι σφόδρα. Καταβάς οὖν ὄψομαι εἰ κατὰ τὴν
κραυγὴν αὐτῶν τὴν ἐρχομένην πρὸς μὲ συντελοῦνται·
εἰ δὲ μὴ, ἵνα γινῶ. Καὶ ἀποστρέψαντες οἱ ἄνδρες
ἐκεῖθεν, ἦλθον εἰς Σόδομα. Ἀβραάμ δὲ ἦν ἐστηκὼς
ἐναντι Κυρίου, καὶ ἐγγίσας Ἀβραάμ, εἶπεν· Μὴ
συναπολέσης δίκαιον μετὰ ἀσεβοῦς; » καὶ τὰ ἐξῆς·
οὐ γὰρ γράφειν πάλιν τὰ αὐτὰ, τῶν πάντων προ-
γεγραμμένων, δοκεῖ μοι, ἀλλ' ἐκεῖνα δι' ὧν καὶ τὴν
ἀπόδειξιν τῷ Τρύφωνι καὶ τοῖς σὺν αὐτῷ πεποίημαι,
λέγειν ἀναγκαῖον. Τότε οὖν ἦλθον ἐπὶ τὰ ἐξῆς, ἐν
οἷς λέλεχται ταῦτα· « Ἀπῆλθε δὲ Κύριος ὡς ἐπαύ-
σατο λέγων τῷ Ἀβραάμ· καὶ ἀπῆλθεν (65) εἰς τὸν
τόπον αὐτοῦ. Ἦλθον δὲ οἱ δύο ἄγγελοι εἰς Σόδομα
ἑσπέρας. Λῶτ δὲ ἐκάθητο παρὰ τὴν πύλην Σοδόμων· »
καὶ τὰ ἐξῆς ὁμοίως μέχρι τοῦ· « Ἐκτείναντες δὲ
οἱ ἄνδρες τὰς χεῖρας, ἐπίασαν τὸν Λῶτ πρὸς ἑαυ-
τοὺς εἰς τὸν οἶκον, καὶ τὴν θύραν τοῦ οἴκου προσέ-
κλεισαν· » καὶ τὰ ἐπόμενα μέχρι τοῦ· « Καὶ ἐκρά-
τησαν οἱ ἄγγελοι τῆς χειρὸς αὐτοῦ, καὶ τῆς χειρὸς
τῆς γυναικὸς αὐτοῦ, καὶ τῶν χειρῶν τῶν θυγατέρων
αὐτοῦ ἐν τῷ φείσασθαι Κύριον αὐτοῦ. Καὶ ἐγένετο
ἡνίκα ἐξήγαγον αὐτούς ἔξω, καὶ εἶπον· Σῶζε, σῶζε
τὴν σεαυτοῦ ψυχὴν. Μὴ περιβλέψῃ εἰς τὰ ὀπίσω,
μηδὲ στῆς ἐν πάσῃ τῇ περιχώρῳ· εἰς τὸ ὄρος σῶζου,
μήποτε συμπαραληφθῆς. Εἶπε δὲ Λῶτ πρὸς αὐτούς·
Δέομαι, Κύριε, ἐπειδὴ εὗρεν ὁ παῖς σου ἔλεος ἐναν-
τίον σου, καὶ ἐμεγάλυνας τὴν δικαιοσύνην σου, ὃ
ποιεῖς ἐπ' ἐμὲ τοῦ ζῆν τὴν ψυχὴν μου· ἐγὼ δὲ οὐ
δύναμαι διασωθῆναι εἰς τὸ ὄρος, μὴ καταλάβῃ με τὰ
κακὰ καὶ ἀποθάνω. Ἴδου ἡ πόλις αὕτη ἐγγὺς τοῦ
καταφυγεῖν ἐστὶν ἐκεῖ μικρά· ἐκεῖ σωθήσομαι, ὡς
μικρά ἐστι· καὶ ζήσεται ἡ ψυχὴ μου. Καὶ εἶπεν αὐτῷ·
Ἴδου ἐθαύμασά σου τὸ πρόσωπον, καὶ ἐπὶ τῷ ῥῆ-
ματι τούτῳ τοῦ μὴ καταστρέψαι τὴν πόλιν περὶ
ἧς ἐλάλησας. Σπεῦσον τοῦ σωθῆναι ἐκεῖ· οὐ γὰρ
δυνήσομαι ποιῆσαι πρᾶγμα ἕως τοῦ εἰσελθεῖν σε
ἐκεῖ. Διὰ τοῦτο ἐκάλεισε τὸ ὄνομα τῆς πόλεως Ση-
γώρ. Ὁ ἥλιος ἐξῆλθεν ἐπὶ τὴν γῆν· καὶ Λῶτ εἰσήλ-

⁶¹ Gen. xviii, 15, 14. ⁶² Ibid., 16, 17. ⁶³ Ibid., 20-23. ⁶⁴ Ibid., 33 et xix, 1. ⁶⁵ Gen. xix, 10.

(65) Καὶ ἀπῆλθεν. Manifestum est subaudiri Ἀβραάμ, ut legitur in Bibliis.

θεν εἰς Σηγώρ. Καὶ ὁ Κύριος ἔβρεξεν εἰς Σόδομα καὶ Γόμορρα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· καὶ κατέστρεψε τὰς πόλεις ταύτας, καὶ πᾶσαν τὴν περίοικον. » Καὶ πάλιν παυσάμενος ἐπέφερον· Καὶ νῦν οὐ νοησάτε, φίλοι, ὅτι ὁ εἷς τῶν τριῶν ὁ καὶ Θεὸς καὶ Κύριος τῶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς ὑπερσῶν, κύριος τῶν δύο ἀγγέλων; προσελθόντων (66) γὰρ αὐτῶν εἰς Σόδομα, αὐτὸς ὑπολειφθεὶς προσωμίλει τῶ Ἀβραάμ τὰ ἀναγεγραμμένα ὑπὸ Μωσέως· οὗ καὶ αὐτοῦ ἀπελθόντος μετὰ τὰς ὁμιλίας, ὁ Ἀβραάμ ὑπέστρεψεν εἰς τὸν τόπον αὐτοῦ. Οὐ ἐλθόντος, οὐκέτι δύο ἄγγελοι ὁμιλοῦσι τῶ Λώτ, ἀλλ' αὐτὸς, ὡς ὁ λόγος δῆλοι, καὶ Κύριός ἐστι, παρὰ Κυρίου τοῦ ἐν τῶ οὐρανῶ, τουτέστι τοῦ ποιητοῦ τῶν ὅλων, λαβὼν τὰ ταῦτα ἀπενεγκαῖν Σοδόμοις καὶ Γομόρροις, ἅπερ ὁ λόγος καταριθμεῖ, οὕτως εἰπὼν· « Κύριος ἔβρεξεν ἐπὶ Σόδομα καὶ Γόμορρα θεῖον καὶ πῦρ παρὰ Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ. »

57. Καὶ ὁ Τρύφων, σιγήσαντός μου, εἶπεν· Ὅτι μὲν ἡ Γραφή τοῦτο ἀναγκάζει ὁμολογεῖν ἡμᾶς, φαίνεται· ὅτι δὲ ἀπορήσαι ἄξιόν ἐστι περὶ τοῦ λεγομένου, ὅτι ἔφαγε τὰ ὑπὸ τοῦ Ἀβραάμ κατασκευασθέντα καὶ παρατεθέντα, καὶ σὺ ἂν ὁμολογήσεις.

Κἀγὼ ἀπεκρινάμην· Ὅτι μὲν βεβρώκασι γέγραπται· εἰ δὲ τοὺς τρεῖς ἀκούσαιμεν λελέχθαι βεβρωκέσθαι, καὶ μὴ τοὺς δύο μόνους, οἵτινες ἄγγελοι τῶ ὄντι ἦσαν, καὶ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὡς δῆλόν ἐστιν ἡμῖν, τρεφόμενοι, κἂν μὴ ὁμοίαν τροφήν ἤπερ οἱ ἄνθρωποι χρῶμεθα, τρέφονται· περὶ γὰρ τῆς τροφῆς τοῦ μάννα ἦν ἐτρέφθησαν οἱ πατέρες ὑμῶν ἐν τῇ ἐρήμῳ, ἡ Γραφή οὕτω λέγει, ὅτι ἄρτον ἀγγέλων ἔφαγον· εἶποιμ' ἂν ὅτι ὁ λόγος ὁ λέγων βεβρωκέσθαι, οὕτως ἂν λέγοι, ὡς ἂν καὶ αὐτοὶ εἶποιμεν ἐπὶ πυρός, ὅτι πάντα κατέφαγον· ἀλλὰ μὴ πάντως τοῦτο ἔξακούειν, ὅτι ὁδοῦσι καὶ γνάθοις μασώμενοι βεβρώκασιν. Ὡστε οὐδὲ ἐν ταῦθα ἀπορήσαιμεν ἂν περὶ οὐδενός, εἰ τροπολογίας ἔμπειροι κἂν μικρὸν ὑπερέχωμεν.

Καὶ ὁ Τρύφων· Δυνατὸν καὶ ταῦτα οὕτω ἰεραποιοῦναι περὶ τρόπου βρώσεως, παρ' ὃν ἀναλώσεται τὰ παρασκευασθέντα ὑπὸ τοῦ Ἀβραάμ, βεβρωκέσθαι γεγραμμένον ἐστίν· ὥστε ἔρχου ἤδη ἀποδώσω μὲν τὸν λόγον, πῶς οὗτος ὁ τῶ Ἀβραάμ ὄφθεις Θεός, καὶ ὑπερέτης ὢν τοῦ ποιητοῦ τῶν ὅλων Θεοῦ, διὰ τῆς Παρθένου γεννηθεὶς, ἄνθρωπος ὁμοιοπαθῆς πᾶσιν, ὡς πρόφης, γέγονεν.

Κἀγὼ, Συγχώρει, ὦ Τρύφων, πρότερον, εἶπον, καὶ ἄλλας τινὰς ἀποδείξεις τῶ κεφαλαίῳ τούτῳ συναγαγεῖν διὰ πολλῶν, ἵνα καὶ ὑμεῖς πεπεισμένοι καὶ περὶ τούτου ἦτε, καὶ μετὰ τοῦτο ὃν ἀπαιτεῖς λόγον ἀποδώσω.

Κἀκεῖνος· Ὡς σοι δοκεῖ, ἔφη, πράττε· καὶ ἐμοὶ γὰρ πάνυ ποθητὸν πρᾶγμα πράξεις.

58. Κἀγὼ εἶπον· Γραφὰς ὑμῖν ἀνιστορεῖν μέλλω, ὃ κατασκευὴν λόγων ἐν μόνῃ τέχνῃ ἐπιδείκνυσθαι σπεύδω· οὐδὲ γὰρ δύναμις ἐμοὶ τοιαύτη τίς ἐστιν,

sulphur et ignem a Domino de cœlo : et evertit civitates has, et omnem vicinam in circuitu regionem⁶⁷. » Hæc ubi desii, rursus adjeci : Anne nunc quidem, amici, intellexistis unum ex tribus, qui et Deus et Dominus est, ei, qui in cœlo est, ministrans, duorum angelorum esse dominum? His enim Sodomam profectis, relictus ipse cum Abrahamo ea loquitur, quæ a Moyse narrantur. Qui cum et ipse discessisset post colloquium, reversus est Abraham ad locum suum. Is autem ubi advenit, non jam duo angeli, sed ipse cum Lot, ut declarat Scriptura, colloquitur, ac Dominus est, ab eo qui in cœlis est Domino, id est, a Creatore universorum accipiens, ut hæc infligat Sodomis et Gomorrhis, quæ Scriptura enumerat his verbis : « Dominus pluit super Sodomam et Gomorrhham sulphur et ignem a Domino de cœlo. »

57. *Objicit Judæus cur comedisse dicatur si Deus est. Responsio Justinii.* — Ille Trypho, tacente me : Atque id quidem ut fateamur, inquit, a Scriptura nos cogi manifestum est; sed quod parata ab Abrahamo et apposita comedisse dicitur, id dignum esse de quo ambigatur, ne ipse quidem negaveris.

Tum ego : Scriptum id quidem est, inquam, eos comedisse. Quod quidem si de tribus dictum interpretemur, ac non de illis solum duobus, qui vere angeli erant, et in cœlo, ut nobis liquet, nutriuntur, quamvis non eadem, ac nos homines, utantur alimonia (nam de illo mannae cibo, quo patres vestri in deserto vixerunt, Scriptura sic loquitur, ut eos panem angelorum manducasse dicat), equidem existimaverim, quod Scriptura eos manducasse dicit, idem valere ac si de igne dicamus, omnia cum devorasse; minime vero ita esse accipiendum, ut eos dentibus et maxillis mandentes edisse dicamus. Quare ne hic quidem ulla de re hærebimus, si tropologicæ vellevem usum habeamus.

Et Trypho : Hæc quidem sic leniri et expediri possunt, si distinguatur edendi modus, quatenus consumptis quæ ab Abrahamo præparata fuerant, eos edisse scriptum est. Quare jam aggredere ad id nobis explicandum, quomodo Deus ille, qui Abraham apparuit, et creatoris universorum Dei minister est, ex Virgine genitus, homo similia omnibus perferens, ut jam dixisti, factus sit.

At ego : Prius per te mihi liceat, Trypho, alia quædam argumenta ad hoc caput pluribus demonstrandum colligere, ut et vobis id quoque exploratum sit; ac postea petitum a te sermonem reddam.

Tum ille : Fac, inquit, ut tibi videtur; mihi enim rem optatam facies.

58. *Idem probatur ex visionibus Jacob oblatis.* — Et ego dixi : Scripturas vobis referam, nec apparatus verborum ad solam artem ostentare volo;

⁶⁷ Gen. XIX, 16-25.

(66) Προσελθόντων. Sylburgius legendum putat προσελθόντων. Thirlbius προσελθόντων.

neque enim mihi est ejusmodi facultas, sed tantum gratia mihi a Deo concessa, ut ejus Scripturas intelligam; cujus gratiæ omnes adhortor ut gratis et copiose participes fiant, ne vel hac de causa condemnentur in judicio, quod creator universorum Deus per Dominum meum Jesum Christum facturus est.

155 Hic Trypho: Digne quidem religione hoc etiam facis; sed mihi dissimulatione uti videris, cum te orationis artificio distinctæ facultatem assecutum negas.

Rursus ego: Quoniam, inquam, hæc ita se habere tibi videntur, ita sane habeant; mihi autem persuasum est verum esse quod dixeram. Sed ut jam reliquas potius demonstrationes persequar, animum adverte.

Loquere, inquit ille.

Tum ego: Rursus a Moyse, inquam, fratres, scriptum est ipsum illum, qui visus patriarchis Deus dicitur, Angelum et Dominum vocari, ut ex his etiam cognoscatis eum parenti universorum ministrare, quemadmodum jam assensi estis, et constantiter pluribus argumentis persuasum habere pergetis. Referens igitur per Moysen divinus sermo ea quæ Jacob Abrahamæ nepotem spectant, ita loquitur: « Et factum est, quando concipiebant oves in utero accipientes, et vidi eas oculis in somnis. Et ecce hirci, et arietes ascendentes super oves et capras, subalbi, et varii, et cineritii sparsi. Et dixit mihi angelus Dei per somnum: Jacob, Jacob. Ego autem dixi: Quid est, Domine? et dixit: Respice oculis tuis, et vide hircos et arietes ascendentes super oves et capras, subalbos, et varios, et cineritios sparsos. Vidi enim quæcunque tibi Laban facit. Ego sum Deus, qui apparui tibi in loco Dei: ubi unxisti mihi ibi titulum, et vovisti ibi votum. Nunc igitur exi, et consurge de terra hac, et abi in terram generationis tuæ; et ero tecum ⁶⁸. » Atque iterum alio loco de Jacob loquens, ita dicit: « Surgens autem nocte illa accepit duas uxores, et duas ancillas, et undecim parvulos suos, et transivit transitum Jacob, et accepit eos, et transivit torrentem, et traduxit omnia sua. Remansit autem Jacob solus; et luctabatur angelus cum eo usque mane. Vidit autem, quia non valet erga eum: et tetigit latitudinem femoris ejus, et obtorpuit latitudo femoris Jacob, dum luctatur ipse cum eo. Et dixit ei: Dimitte me, ascendit enim diluculum. At ille dixit: Non te dimittam, nisi me benedixeris. Dixit autem ei: Quod est nomen tuum? At ille dixit: Jacob. Et dixit ei: Non vocabitur ultra nomen tuum Jacob, sed Israel

⁶⁸ Gen. xxxi, 10-13.

(66') Ἐν ἡπερ μέλλει κρίσει. II. e. ἐν τῇ κρίσει ἡπερ μέλλει. EDIT. PATROL.

(67') Ἀληθῶς εἶναι. Legit Thirlbius ἄλλως εἶναι, vel ἀληθῶς εἰπεῖν. Cui quidem conjecturæ quantum tribuendum sit, aliorum esto judicium.

(68') Ὁ ὄφθεις... λεγόμενος Θεός. Respiciere videtur ad ipsius Dei verba, quæ non multo post sequuntur. Ἐγὼ εἶμι ὁ Θεός ὁ ὄφθεις σοι.

ἀλλὰ χάρις παρὰ Θεοῦ μόνη εἰς τὸ συνιέναι τὰς Γραφὰς αὐτοῦ ἐδόθη μοι· ἧς χάριτος καὶ πάντας κοινωνοῦς ἀμισθιωτὶ καὶ ἀφθόνως παρακαλῶ γίνεσθαι, ὅπως μὴ καὶ τούτου χάριν κρίσιν ὀφλήσω, ἐν ἡπερ μέλλει κρίσει (66') διὰ τοῦ Κυρίου μου Ἰησοῦ Χριστοῦ ὁ ποιητῆς τῶν ὄλων Θεὸς ποιεῖσθαι.

Καὶ ὁ Τρύφων· Ἀξίως μὲν θεοσεβείας καὶ τοῦτο πράττεις· εἰρωνεύεσθαι δέ μοι δοκεῖς, λέγων δύναμιν λόγων τεχνικῶν μὴ κεκτῆσθαι.

Κἀγὼ πάλιν ἀπεκρινάμην· Ἐπεὶ σοι δοκεῖ ταῦτα οὕτως ἔχειν, ἐχέτω· ἐγὼ δὲ πέπεισμαι ἀληθῶς εἶναι (67). Ἄλλ' ἵνα μᾶλλον τὰς ἀποδείξεις τὰς λοιπὰς ἤδη ποιήσωμαι, πρόσεχε τὸν νοῦν.

B Κἀκεῖνος· Λέγε.

Κἀγὼ· Ὑπὸ Μωσέως, ὡ ἀδελφοί, πάλιν γέγραπται, ἔλεγον, ὅτι οὗτος ὁ ὄφθεις τοῖς πατριάρχαις λεγόμενος Θεός (68), καὶ ἄγγελος καὶ Κύριος λέγεται, ἵνα καὶ ἐκ τούτων ἐπιγνώτε αὐτὸν ὑπηρετοῦντα τῷ τῶν ὄλων Πατρὶ, ὡς ἤδη συνέθεσθε, καὶ διὰ πλειόνων πεπεισμένοι βεβαίως μενεῖτε. Ἐξηγούμενος οὖν διὰ Μωσέως ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ τὰ περὶ Ἰακώβ τοῦ υἱοῦ τοῦ Ἀβραάμ, οὕτως φησὶ· « Καὶ ἐγένετο ἡνίκα ἐκίσσων τὰ πρόβατα ἐν γαστρὶ λαμβάνοντα, καὶ εἶδον τοῖς ὀφθαλμοῖς αὐτὰ ἐν τῷ ὕπνῳ. Καὶ ἰδοὺ, οἱ τράγοι καὶ οἱ κριοὶ ἀναβαίνοντες ἐπὶ τὰ πρόβατα καὶ τὰς αἴγας, διάλευκοι καὶ ποικίλοι καὶ σποδοειδεῖς βαντοί. Καὶ εἶπέ μοι ὁ ἄγγελος τοῦ Θεοῦ καθ' ὕπνου· Ἰακώβ, Ἰακώβ. Ἐγὼ δὲ εἶπον· Τί ἐστι, Κύριε; Καὶ εἶπεν· Ἀνάβλεψον τοῖς ὀφθαλμοῖς σου, καὶ ἴδε τοὺς τράγους καὶ τοὺς κριοὺς ἀναβαίνοντας ἐπὶ τὰ πρόβατα καὶ τὰς αἴγας, διαλεύκους καὶ ποικίλους καὶ σποδοειδεῖς βαντούς. Ἐώρακα γὰρ ὅσα σοι Λάβαν ποιεῖ. Ἐγὼ εἶμι ὁ Θεός ὁ ὄφθεις σοι ἐν τῷ τόπῳ Θεοῦ, οὗ ἤλειψάς μοι ἐκεῖ στήλην, καὶ ἤρξω ἐκεῖ εὐχὴν. Νῦν οὖν ἐξέλθε καὶ ἀνάστηθι (69) ἐκ τῆς γῆς ταύτης, καὶ ἀπέλθε εἰς τὴν γῆν τῆς γενέσεώς σου, καὶ ἔσομαι μετὰ σοῦ. » Καὶ πάλιν ἐν ἄλλοις λόγοις περὶ αὐτοῦ τοῦ Ἰακώβ λέγων, οὕτως φησὶν· « Ἀναστάς δὲ τὴν νύκτα ἐκείνην, ἔλαβε τὰς δύο γυναῖκας, καὶ τὰς δύο παιδίτκας, καὶ τὰ ἑνδεκα παιδία αὐτοῦ, καὶ διέβη τὴν διάβασιν τοῦ Ἰαβώχ· καὶ ἔλαβεν αὐτούς, καὶ διέβη τὸν χειμάρρουν, καὶ διεβίβασε πάντα τὰ αὐτοῦ. Ὑπελείφθη δὲ Ἰακώβ μόνος· καὶ ἐπάλαυν ἄγγελος (70) μετ' αὐτοῦ ἕως πρωῆ. Εἶδε δὲ, ὅτι οὐ δύναται πρὸς αὐτὸν, καὶ ἤψατο τοῦ πλάτους τοῦ μηροῦ αὐτοῦ, καὶ ἐνάρχησε τὸ πλάτος τοῦ μηροῦ Ἰακώβ ἐν τῷ παλαίειν αὐτὸν μετ' αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν αὐτῷ· Ἀπόστειλόν με· ἀνέβη γὰρ ὁ ὄρθρος. Ὁ δὲ εἶπεν· Οὐ μὴ σε ἀποστείλω, ἐὰν μὴ με εὐλογῆσης.

(69) Ἐξέλθε καὶ ἀνάστηθι. Schema est prothysteron; ordo enim verus est ἀνάστηθι καὶ ἐξέλθε. SYMB.

(70) Ἄγγελος. Legitur in Bibliis ἄνθρωπος, atque ita legendum apud Justinum contendit eruditus Londinensis editor, ut infra n. 126. Equidem ei assentirer, si Justinus semper cum Bibliis consentiret, aut Scripturas semper eodem modo referret.

Εἶπε δὲ αὐτῷ· Τί τὸ ὄνομά σου ἐστίν; Ὁ δὲ εἶπεν· Ἰακώβ. Εἶπε δὲ αὐτῷ· Οὐ κληθήσεται ἔτι τὸ ὄνομά σου Ἰακώβ, ἀλλὰ Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου· ὅτι ἐνίσχυσας μετὰ τοῦ Θεοῦ, καὶ μετὰ ἀνθρώπων δυνατὸς ἔση. Ἠρώτησε δὲ Ἰακώβ, καὶ εἶπεν· Ἀνάγγειλόν μοι τὸ ὄνομά σου. Καὶ εἶπεν· Ἴνα τί τοῦτο ἐρωτᾷς τὸ ὄνομά μου; Καὶ εὐλόγησεν αὐτὸν ἐκεῖ. Καὶ ἐκάλεσεν Ἰακώβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκεῖνου, Εἶδος Θεοῦ· εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐχάρη ἡ ψυχὴ μου. Καὶ πάλιν ἐν ἑτέροις περὶ τοῦ αὐτοῦ Ἰακώβ ἐξαγγέλλων, ταῦτά φησιν· « Ἦλθε δὲ Ἰακώβ εἰς Λουζᾶ, ἣ ἔστιν εἰς γῆν Χαναάν, ἣ ἔστι Βαιθήλ, αὐτὸς, καὶ πᾶς ὁ λαὸς ὃς ἦν μετ' αὐτοῦ· καὶ ὠκοδόμησεν ἐκεῖ θυσιαστήριον, καὶ ἐκάλεσε τὸ ὄνομα τοῦ τόπου ἐκεῖνου Βαιθήλ· ἐκεῖ γὰρ ἐφάνη αὐτῷ ὁ Θεὸς ἐν τῷ ἀποδιδράσκειν ἀπὸ προσώπου τοῦ ἀδελφοῦ αὐτοῦ Ἡσαῦ. Ἀπέθανε δὲ Δεβόρρα ἡ τροφὸς Ῥεβέκκας, καὶ ἐτάφη κατωτέρω Βαιθήλ ὑπὸ τὸν βάλανον· καὶ ἐκάλεσεν Ἰακώβ τὸ ὄνομα αὐτῆς Βάλανον πένθους. Ὁφθη δὲ ὁ Θεὸς τῷ Ἰακώβ ἔτι ἐν Λουζᾶ, ὅτε παρεγένετο ἐκ Μεσοποταμίας τῆς Συρίας, καὶ εὐλόγησεν αὐτόν· καὶ εἶπεν αὐτῷ ὁ Θεός· Τὸ ὄνομά σου Ἰακώβ οὐ κληθήσεται ἔτι, ἀλλὰ Ἰσραὴλ ἔσται τὸ ὄνομά σου. Ὁ Θεὸς καλεῖται, καὶ Θεὸς ἐστὶ, καὶ ἔσται. Καὶ συννευσάντων ταῖς κεφαλαῖς ἀπάντων, ἔφην ἐγώ· Καὶ τοὺς λόγους οἱ ἀγγέλλουσι πῶς ὤφθη αὐτῷ φεύγοντι τὸν ἀδελφὸν Ἡσαῦ, οὗτος καὶ ἄγγελος, καὶ Θεὸς, καὶ Κύριος, καὶ ἐν ἰδέᾳ ἀνδρὸς τῷ Ἀβραάμ φανεῖς, καὶ ἐν ἰδέᾳ ἀνθρώπου αὐτῷ τῷ Ἰακώβ παλαίσας, ἀναγκαῖον εἶναι εἰπεῖν ὑμῖν λογιζόμενος λέγω· εἰσὶ δὲ οὗτοι· « Καὶ ἐξῆλθεν Ἰακώβ ἀπὸ τοῦ φρέατος τοῦ ὄρκου, καὶ ἐπορεύθη εἰς Χαρρᾶν, καὶ ἀπῆντησε τόπῳ, καὶ ἐκοιμήθη ἐκεῖ, ἔδω γὰρ ὁ ἥλιος, καὶ ἔλαβεν ἀπὸ τῶν λίθων τοῦ τόπου, καὶ ἔθηκε πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ, καὶ ἐκοιμήθη ἐν τῷ τόπῳ ἐκεῖνῳ, καὶ ἐνυπνιάσθη. Καὶ ἰδοὺ κλίμαξ ἐστηριγμένη ἐν τῇ γῆ, ἧς ἡ κεφαλὴ ἀφικνεῖτο εἰς τὸν οὐρανόν· καὶ οἱ ἄγγελοι τοῦ Θεοῦ ἀνέβαινον καὶ κατέβαινον ἐπ' αὐτῆς. Ὁ δὲ Κύριος ἐστήριχτο ἐπ' αὐτήν. Ὁ δὲ εἶπεν· Ἐγώ εἰμι Κύριος ὁ Θεὸς Ἀβραάμ τοῦ πατρός σου καὶ Ἰσαάκ· μή φοβοῦ· ἡ γῆ ἐφ' ἧς σὺ καθεύδεις ἐπ' αὐτῆς, σοὶ δώσω αὐτήν καὶ τῷ σπέρματί σου· καὶ ἔσται τὸ σπέρμα σου ὡς ἡ ἄμμος τῆς γῆς, καὶ πλατυνηθήσεται· εἰς θάλασσαν, καὶ νότον, καὶ βορρᾶν, καὶ ἀνατολάς· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ ἐν τῷ σπέρματί σου. Καὶ ἰδοὺ ἐγὼ μετὰ σοῦ, διαφυλάσσω σε ἐν ὁδῷ πάσῃ ἣ ἂν πορευθῆς· καὶ ἀποστρέψω σε εἰς τὴν γῆν ταύτην, ὅτι οὐ μὴ σε ἐγκαταλίπω ἕως τοῦ ποιῆσαι με πάντα ὅσα ἐλάλησά σοι. Καὶ ἐξηγέρθη Ἰακώβ ἐκ τοῦ ὕπνου αὐτοῦ, καὶ εἶπεν· Ὅτι ἐστὶ Κύριος ἐν τῷ τόπῳ τούτῳ, ἐγὼ δὲ οὐκ ᾔδειν· καὶ ἐφοβήθη, καὶ εἶπεν· Ὡς φοβερὸς ὁ τόπος οὗτος· οὐκ ἔστι τοῦτο ἀλλ' ἡ οἰκὸς τοῦ Θεοῦ, καὶ αὕτη ἡ πύλη τοῦ οὐρανοῦ. Καὶ ἀνέστη ἐκεῖ πρὸς κεφαλῆς αὐτοῦ· καὶ ἔστησεν αὐτὸν στῆλην, καὶ ἐπέχεε τὸ ἔλαιον ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐτοῦ (71), καὶ ἐκάλεσεν Ἰακώβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου, Οἶκος Θεοῦ· καὶ Οὐλαμμάους ἦν τὸ ὄνομα τῆ πόλει τὸ πρότερον. »

A erit nomen tuum, qui invaluisti cum Deo, et cum hominibus potens eris. Jacob autem interrogavit, et dixit: Annuntia mihi nomen tuum. Et dixit: Ut quid hoc interrogas tu nomen meum? Et benedixit eum ibi. Et vocavit Jacob nomen loci illius, Visio Dei. Vidi enim Deum facie ad faciem; et gavisus est anima mea ⁶⁹. » Et item alibi de eodem Jacob verba faciens, hæc dicit: « Venit autem Jacob in Luza, quæ est in terra Chanaan, quæ est Bethel, et ipse, et omnis populus, qui erat cum eo; et ædificavit ibi aram, et vocavit nomen loci Bethel; illic enim apparuit ei Deus, cum ipse fugeret a facie Esau fratris sui. Mortua est autem Debora, nutrix Rebecæ, et sepulta est infra Bethel sub quercu; et vocavit Jacob nomen ejus, Quercum B luctus. **156** Apparuit autem Deus ipsi Jacob adhuc in Luza, quando advenit de Mesopotamia Syriæ. Et benedixit eum, et dixit ei Deus: Nomen tuum jam non vocabitur Jacob, sed Israel erit nomen tuum ⁷⁰. » Deus vocatur, et Deus est et erit; et cum capite omnes annuissent, dixi ego: Illa etiam Scripturæ testimonia, in quibus narratur quomodo ei fratrem Esau fugienti apparuerit ille et angelus et Deus et Dominus, qui et in specie viri Abrahamæ visus et in specie hominis cum Jacob luctatus, necesse esse vobis referre arbitror; sunt autem ejusmodi: « Et exiit Jacob a puteo Juramenti, et profectus est in Charran; et venit ad quemdam locum, et dormivit ibi, occiderat enim sol; et sumpsit ex lapidibus loci, et posuit ad caput suum, et dormivit in loco illo, et somniavit. Et ecce scala stabilita super terram, cujus caput pertingebat ad cælum, et angeli Dei ascendebant, et descendebant in ea. Et Dominus incumbebat super eam; et dixit: Ego sum Dominus Deus Abraham patris tui et Isaac, noli timere; terra, super quam dormis super eam, tibi dabo illam, et semini tuo; et erit semen tuum sicut arena terræ, et dilatabitur ad mare, et notum, et aquilonem, et ad orientem; et benedicentur in te omnes tribus terræ, et in semine tuo. Et ecce ego sum tecum, custodiens te in omni via, quacunque ibis, et reducam te in terram hanc; quia te non derelinquam, donec faciam omnia, quæ locutus sum tibi. Et surrexit Jacob de somno suo, et dixit: Quia Dominus est in loco hoc; ego autem nesciebam; et timuit, et dixit: Quam terribilis est locus hic; non est hic nisi domus Dei, et hæc porta cæli. Et surrexit Jacob mane, et sumpsit lapidem, quem supposuerat ibi ad caput suum, et statuit illum titulum, et superfudit oleum in cacumen ejus; et appellavit Jacob nomen loci, Dominus Dei; et Ulaḡimāus erat nomen civitatis antea ⁷¹. »

Ἰακώβ τῷ πρωτῷ, καὶ ἔλαβε τὸν λίθον ὃν ὑπέθηκεν ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐτοῦ (71), καὶ ἐπέχεε τὸ ἔλαιον ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐτοῦ (71), καὶ ἐκάλεσεν Ἰακώβ τὸ ὄνομα τοῦ τόπου, Οἶκος Θεοῦ· καὶ Οὐλαμμάους ἦν τὸ ὄνομα τῆ πόλει τὸ πρότερον. »

⁶⁹ Gen. xxxii, 22-30. ⁷⁰ Gen. xxxiv, 6-10. ⁷¹ Gen. xxviii, 10-19.

(71) Ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐτοῦ. Sic habet uterque ms. codex. Editi, ἐπὶ τὸ ἄκρον αὐτῆς.

59. *Deus a Patre distinctus cum Moyse collocutus.* — Hæc cum dixissem, Sustinete me, aiebam, ex libro quoque Exodi vobis demonstrantem, quomodo ipse ille et angelus et Deus et Dominus et vir et homo, qui Abraham et Isaac visus est, in igne flammæ ex rubo apparuerit et collocutus sit cum Moyse. His autem libenter et citra molestiam et alacriter audire se asserentibus : Extant hæc, inquam, in eo libro qui inscribitur Exodus : « Sed enim post dies multos illos mortuus est rex Ægypti, et Ingemuerunt filii Israël ab operibus ⁷², » et reliqua usque ad illud : « Vadens congrega senatum Israelis, et dices ad eos : Dominus Deus patrum vestrorum apparuit mihi, Deus Abraham, et Deus Isaac et Deus Jacob, dicens : Visitatione visito vos, et quæcunque accidere vobis in Ægypto ⁷³. » Ad hæc adjeci : Intelligitis, o viri, quem angelum Moyses secum in igne flammæ collocutum dicit, eum ipsum, cum Deus sit, declarare Moysi, Deum se esse Abraham et Isaac et Jacob ?

60. *Opiniones Judæorum de eo qui in rubo visus est.* — Et Trypho : Non hoc, inquit, intelligimus ex verbis a te recitatis, sed angelum quidem fuisse eum, qui visus est in igne flammæ, Deum autem cum Moyse collocutum ; ita ut duo simul, angelus et Deus, in hac tum visione exstiterint.

157 Tum ego rursus respondi : Etiam si, inquam, id tum, amici, factum esset, ut angelus et Deus simul in visione Moysi oblatis essent ; profecto qui dixit Moysi se Deum esse Abraham, et Deum Isaac, et Deum Jacob, is, ut vobis ex verbis jam descriptis demonstratum est, non creator universorum Deus erit, sed idem ac ille, quem Abraham et Jacob apparuisse, ac Creatoris universorum voluntati ministrare, ejusque consilio pariter in Sodomorum judicio ministrasse demonstratum vobis est ; ita ut etiam si, ut dicitis, duo fuerint et angelus et Deus, nemo tamen non omnino mente captus auctorem universorum et parentem relictis omnibus supercælestibus in parva terræ particula visum dicere audeat.

At Trypho : Quandoquidem demonstratum est eum, qui visus Abraham Deus ac Dominus vocatur, ab eo, qui in cælis est, Domino accepisse, quæ terræ Sodomorum infixit ; nunc, etiam si angelus adfuisset cum Deo qui Moysi apparuit ; Deum, qui

59. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, Ἀνάσχεσθέ μου, ἔλεγον, καὶ ἀπὸ τῆς βίβλου τῆς Ἐξόδου ἀποδεικνύοντος ὑμῖν, πῶς ὁ αὐτὸς οὗτος καὶ ἄγγελος, καὶ Θεὸς, καὶ Κύριος, καὶ ἀνὴρ, καὶ ἄνθρωπος Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ (72) φανεῖς, ἐν πυρὶ φλογὸς ἐκ βάρου πέφανται καὶ ὠμίλησε τῷ Μωϋσεῖ. Κάκεινων ἠδέως καὶ ἀκαμάτως καὶ προθύμως ἀκούειν λεγόντων, ἐπέφερον· Ταῦτα δὲ ἐστὶν ἐν τῇ βίβλῳ ἣ ἐπιγράφεται Ἐξόδος· « Μετὰ δὲ τὰς ἡμέρας τὰς πολλὰς ἐκεῖνας ἐτελεύτησεν ὁ βασιλεὺς Αἰγύπτου, καὶ κατεστέναξαν οἱ υἱοὶ Ἰσραὴλ ἀπὸ τῶν ἔργων, » καὶ τὰ λοιπὰ μέχρι τοῦ· « Ἐλθὼν συνάγαγε τὴν γερούσιαν Ἰσραὴλ, καὶ ἔρεῖς πρὸς αὐτούς· Κύριος ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ὑμῶν ὤφθη μοι, ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰσαὰκ, καὶ ὁ Θεὸς Ἰακώβ, λέγων, Ἐπισκοπῆ ἐπισκέπτομαι ὑμᾶς, καὶ ὅσα συμβέβηκεν ὑμῖν ἐν Αἰγύπτῳ. » Καὶ ἐπὶ τούτοις ἐπέφερον, Ὡ ἄνδρες, νουθήκατε, λέγων, ὅτι ὃν λέγει Μωϋσῆς ἄγγελον ἐν πυρὶ φλογὸς λελαληκέναι αὐτῷ, οὗτος αὐτὸς Θεὸς ὢν, σημαίνει τῷ Μωϋσεῖ, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ Θεὸς Ἀβραὰμ, καὶ Ἰσαὰκ, καὶ Ἰακώβ ;

60. Καὶ ὁ Τρύφων· Οὐ τοῦτο νοοῦμεν ἀπὸ τῶν λόγων τῶν προλελεγμένων, ἔλεγον, ἀλλ' ὅτι ἄγγελος μὲν ἦν ὁ ὄφθεις ἐν φλογὶ πυρὸς, Θεὸς δὲ ὁ ὀμιλῶν τῷ Μωϋσεῖ· ὥστε καὶ ἄγγελον καὶ Θεόν, δύο ὁμοῦ ὄντας ἐν τῇ τότε ὀπτασίᾳ γεγενῆσθαι.

Κἀγὼ πάλιν ἀπεκρινάμην· Εἰ καὶ τοῦτο γέγονε τότε, ὦ φίλοι, ὡς καὶ ἄγγελον καὶ Θεόν ὁμοῦ ἐν τῇ ὀπτασίᾳ τῇ τῷ Μωϋσεῖ γενομένη ὑπάρξαι, ὡς καὶ ἀποδέδειχται ὑμῖν διὰ τῶν προγεγραμμένων λόγων, οὐχ ὁ ποιητῆς τῶν ὄλων ἐστὶ Θεὸς ὁ τῷ Μωϋσεῖ εἰπὼν αὐτὸν εἶναι Θεόν Ἀβραὰμ, καὶ Θεόν Ἰσαὰκ, καὶ Θεόν Ἰακώβ, ἀλλ' ὁ ἀποδειχθεὶς ὑμῖν ὄφθαι τῷ Ἀβραὰμ, καὶ τῷ Ἰακώβ, τῇ τοῦ ποιητοῦ τῶν ὄλων θελήσει ὑπηρετῶν, καὶ ἐν τῇ κρίσει τῶν Σοδόμων τῇ βουλῇ αὐτοῦ ὁμοίως ὑπηρετήσας· ὥστε κἂν, ὡς φατε, ἔχη, ὅτι δύο ἦσαν, καὶ ἄγγελος καὶ Θεός, οὐ τὸν ποιητὴν τὸν ὄλων καὶ πατέρα καταλιπόντα τὰ ὑπὲρ οὐρανὸν ἅπαντα, ἐν ὀλίγῳ γῆς μορίῳ (73) πεφάνθαι πᾶς ὅστισοῦν, κἂν μικρὸν νοῦν ἔχων, τολμήσει εἰπεῖν.

Καὶ ὁ Τρύφων· Ἐπειδὴ ἤδη προαποδέδειχται ὅτι ὁ ὄφθεις τῷ Ἀβραὰμ Θεὸς καὶ Κύριος ὀνομασμένος, ὑπὸ Κυρίου τοῦ ἐν οὐρανοῖς λαθὼν τὰ ἐπαχθέντα τῇ Σοδόμων γῆ, ἐπήγαγε, καὶ νῦν καὶ ἄγγελος (74) ἦν σὺν τῷ φανέντι τῷ Μωϋσεῖ Θεός (75) γεγεννημένος,

⁷² Exod. II, 23. ⁷³ Exod. III, 16.

(72) Καὶ Ἰσαὰκ. Videtur Jacob nomen vel in locum Isaaci substituendum, vel saltem addendum, ut Langus et Thirlbius viderunt. — Ἰακώβ. Vulgo Ἰσαὰκ. At vero Jacob nomen ob antecedentia in locum Isaaci substituendum esse jam Langus vidit. Atque mox c. 60 : Ὁ ἀποδειχθεὶς ὑμῖν ὄφθαι τῷ Ἀβραὰμ καὶ τῷ Ἰακώβ. Coll. c. 56. Thirlbius mallet : Ὡς ἀνὴρ καὶ ἄνθρωπος Ἀβραὰμ καὶ Ἰακώβ φανεῖς. Nemo autem leget Ἀβραὰμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ. Οὔτι.

(73) Ἐν ὀλίγῳ γῆς μορίῳ. Vide quæ de hac Jus-

tini loquendi ratione observamus ad n. 127.

(74) Καὶ γῆν καὶ ἄγγελος. Legendum καὶ νῦν κἂν ἄγγελος. Liqueat enim Tryphonem hic Justino assentiri, et ad præcedentia illius verba respicere. Quare dicere non potuit, « et nunc etiam angelus erat Deus cum eo qui apparuit Moysi. » Non enim id dixerat Justinus, sed tantum, « etiam si angelus et Deus simul essent. »

(75) Σὺν τῷ φανέντι τῷ Μωϋσεῖ Θεός. Legendum Θεῷ. Sic enim autea ἄγγελον καὶ Θεόν.

τὸν Θεόν (76) τὸν ἀπὸ τῆς βάτου ὁμιλήσαντα τῷ Μωσεῖ, οὐ τὸν ποιητὴν τῶν ὄλων Θεὸν νοήσομεν γεγονέναι, ἀλλ' ἐκεῖνον τὸν καὶ τῷ Ἀβραάμ, καὶ τῷ Ἰσαάκ, καὶ τῷ Ἰακώβ ἀποδειχθέντα πεφανερῶσθαι: ὅς καὶ ἄγγελος τοῦ τῶν ὄλων ποιητοῦ Θεοῦ καλεῖται καὶ νοεῖται εἶναι, ἐκ τοῦ διαγγέλλειν τοῖς ἀνθρώποις τὰ παρὰ τοῦ πατρὸς καὶ ποιητοῦ τῶν ἀπάντων.

Κἀγὼ πάλιν· Ἦδη μέντοι, ὦ Τρύφων, ἀποδείξω, ὅτι πρὸς τῇ Μωσέως ὀπτασίᾳ αὐτοῦ οὗτος μόνος καὶ ἄγγελος καλούμενος, καὶ Θεὸς ὑπάρχων, ὤφθη καὶ προσωμίλησε τῷ Μωσεῖ. Οὕτως γὰρ ἔφη ὁ λόγος· « Ὁφθη δὲ αὐτῷ ἄγγελος Κυρίου ἐν πυρὶ φλογὸς ἐκ βάτου· καὶ ὄρα ὅτι ἡ βάτος καίεται πυρὶ, ἡ δὲ βάτος οὐ κατακαίεται. Ὁ δὲ Μωσῆς εἶπε· Παρελθὼν ὄψομαι τὸ δῶμα τοῦτο τὸ μέγα, ὅτι οὐ κατακαίεται ἡ βάτος. Ὡς δ' εἶδε Κύριος ὅτι προσάγει ἰδεῖν, ἐκάλεσεν αὐτὸν Κύριος ἐκ τῆς βάτου. » Ὅν οὖν τρόπον τὸν τῷ Ἰακώβ ὄφθέντα κατὰ τοὺς ὕπνους ἄγγελον ὁ λόγος λέγει, εἶτα αὐτὸν τὸν ὄφθέντα κατὰ τοὺς ὕπνους ἄγγελον εἰρηκέναι αὐτῷ, ὅτι· « Ἐγὼ εἰμι ὁ Θεὸς ὁ ὄφθεις σοι ὅτε ἀπεδίδρασκες ἀπὸ προσώπου Ἰσαὺ τοῦ ἀδελφοῦ σου· » καὶ ἐπὶ τοῦ Ἀβραάμ ἐν τῇ κρίσει τῶν Σοδόμων Κύριον παρὰ Κυρίου τοῦ ἐν τοῖς οὐρανοῖς τὴν κρίσιν ἐπειρηχέναι ἔφη· οὕτως καὶ ἐνταῦθα ὁ λόγος λέγων ἄγγελον Κυρίου ὤφθαι τῷ Μωσεῖ, καὶ μετέπειτα Κύριον αὐτὸν ὄντα καὶ Θεὸν σημαίνων, τὸν αὐτὸν λέγει ὄν καὶ διὰ πολλῶν τῶν λελεγμένων ὑπηρετοῦντα τῷ ὑπὲρ κόσμον Θεῷ, ὑπὲρ ὃν ἄλλος οὐκ ἔστι, σημαίνει.

61. Μαρτύριον δὲ καὶ ἄλλο ὑμῖν, ὦ φίλοι, ἔφην, ἀπὸ τῶν Γραφῶν δώσω, ὅτι ἀρχὴν πρὸ πάντων (77) τῶν κτισμάτων ὁ Θεὸς γεγέννηκε δύνάμιν τινα ἐξ ἑαυτοῦ λογικὴν, ἣτις καὶ δόξα Κυρίου ὑπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου καλεῖται, ποτὲ δὲ Υἱὸς, ποτὲ δὲ Σοφία, ποτὲ δὲ Ἄγγελος, ποτὲ δὲ Θεὸς, ποτὲ δὲ Κύριος καὶ Λόγος· ποτὲ δὲ ἀρχιστράτηγον ἑαυτὸν λέγει, ἐν ἀνθρώπου μορφῇ φανέντα τῷ τοῦ Ναυῆ Ἰησοῦ. Ἔχειν γὰρ πάντα προσονομάζεσθαι (78) ἐκ τε τοῦ ὑπηρετεῖν τῷ πατρικῷ βουλήματι, καὶ ἐκ τοῦ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς θελήσει γεγενῆσθαι. Ἄλλ' οὐ τοιοῦτον (79)

⁷⁶ Exod. iii, 2-4. ⁷⁸ Gen. xxxv, 7.

(76) *Τὸν Θεόν.* Post has voces articulum addidimus ex duobus mss.

(77) *Ἀρχὴν πρὸ πάντων.* Reddendum non duxi, « initium ante omnia, » sed « principium ante omnia. » Neque enim hac de æterna Filii generatione accipienda sunt, sed cum Pater ante mundi creationem principium omnium genuisse dicitur. Non solus hunc Scripturæ locum ita accepit Iulianus. Aquila pro hac voce posuit κεφάλαιον. Tatianus de hac Filii seu Verbi generatione sic loquitur: *Τοῦτον ἴσμεν κόσμου τὴν ἀρχὴν.* Athenagoras eodem sensu hanc vocem accepit, *Apol.* n. 10. Origenes in *Joan.* p. 17, ex hoc Salomonis loco probat Verbum esse ἀρχὴν γενέσεως. Hoc testimonium eodem ac Justinus sensu intellexit Tertullianus, qui et eodem modo *adv. Hermogenem* cap. 18, et *adv. Prax.* cap. 6, illud citat, et in libro *contra Hermogenem* cap. 18, sic loquitur: « Habemus etiam illam initium cognoscere quæ dicit: *Dominus condidit me initium viarum suarum.* » Ita etiam Irenæus lib. iv, c. 20,

A ex rubo collocutus est cum Moyse, non creatorem universorum Deum intelligemus fuisse, sed eum quem et Abrahamæ et Isaac et Jacob apparuisse demonstratum est, qui etiam universorum creatoris Dei angelus vocatur et esse intelligitur, eo quod a patre et creatore universorum mandata ad homines perferat.

Tum ego rursum: Jam demonstrabo, inquam, o Trypho, in Moysis visione ipsum illum, qui et angelus vocatur et Deus est, solum apparuisse Moysi, et cum eo collocutum esse. Sic enim ait Scriptura: « Apparuit autem ei angelus Domini in igne flammæ ex rubo: et videbat, quod rubus arderet igne et non combureretur. Dixit autem Moyses: Vadens videbo visionem hanc magnam, quia non comburitur rubus. Cernens autem Dominus quod accederet ad videndum, vocavit eum ex rubo⁷⁶. » Quemadmodum igitur Scriptura eum, qui Jacobo in somnis apparuit, angelum appellat, deinde ipsum illum, qui in somnis apparuit, angelum ipsi dixisse narrat: « Ego sum Deus, qui apparui tibi, cum fugeres a facie Esau fratris tui⁷⁸; » et sub Abraham in iudicio Sodomorum a Domino in cælis iudicium intulisse dixit: ita et hoc loco angelum Domini Moysi apparuisse referens, ac postea Dominum illum et Deum esse declarans, non alium designat, quam quem pluribus testimoniis jam allatis Deo supermundano, supra quem alius non est, ministrare significat.

61. *Sapientia ex Patre genita, ut ignis ex igne.* — Alio etiam vobis ex Scripturis testimonio, amici, demonstrabo Deum ante omnes res creatas, initium genuisse ex seipso virtutem quamdam rationalem, quæ et gloria Domini a Spiritu sancto vocatur, ac nunc Filius, nunc Sapientia, nunc Angelus, nunc Deus, **158** nunc Dominus et Verbum; interdum etiam Archiducem se ipse appellat, Jesu filio Navæ in forma hominis apparens (habet enim has omnes appellationes, ex eo quod Patris voluntati ministret, et voluntate de Patre genitus sit). Quale est

D n. 5, et Ambros. lib. iii *De fide*, et in *Psalms.* cx.

(78) *Ἔχειν γὰρ πάντα προσονομάζεσθαι.* Leg. ἔχει, idque observavit Thirlbuis, qui etiam paulo post legendum contendit γεγενῆσθαι, sed ipse alibi observat ferri posse vulgatam lectionem.

(79) *Ἄλλ' οὐ τοιοῦτον.* Videntur hæc injecta ab indocto librario; nec ea recepit Langus in interpretationem. Hic autem observabimus generationem, de qua disserit Justinus, non esse æternam generationem, sed eam, quam Filio ad mundi creationem prodeunti scriptores antiqui attribuerunt. Nam 1° Exemplum ex verbo humano petiit, « Verbum enim aliquod proferentes, verbum gignimus, » argumento est Justinus non de æterna, sed de temporaria Dei locutione loqui. 2° Postquam Justinus Salomonis locum retulit, « Dominus condidit me, » etc., subjungit illud Genesis, « Faciamus hominem, » quod « eodem sensu » dictum existimat 3° Salomonis testimonium refert ad mundi creationem, ac Filium non simpliciter genitum dicit,

quod in nobis fieri videmus; aliquem enim sermonem proferentes, sermonem gignimus, nec tamen cum abscissione, ita ut sermo ille, qui in nobis est, dum eum proferimus, imminuatur. Quale est etiam quod videmus ex igne alium ignem nasci, non imminuto eo, ex quo iste accensus est; et qui ex eo accensus est, exstat ipse et apparet, nec eum imminuit, ex quo accensus est. Testis mihi erit Verbum Sapientiae, ipse ille Deus ex Patre universorum genitus, qui et Verbum et Sapientia, et Virtus et gloria est genitoris, per Salomonem hæc locuti: « Cum annuntiavero vobis quæ quotidie fiunt, quæ sæculo sunt memorans recensebo. Dominus condidit me initium viarum suarum ad opera sua. Ante sæculum fundavit me in principio, priusquam terram faceret, et priusquam abyssos crearet, priusquam fontes aquarum erumperent, priusquam montes stabilirentur; ante omnes colles generat me. Deus fecit regionem et solitudinem, et summa loca quæ incoluntur sub cælo. Cum pararet cælum, eram cum eo; et cum designaret thronum suum super ventis; cum firmas faceret summas nubes, et stabiles efficeret fontes abyssi; cum stabilia faceret fundamenta terræ, eram apud eum componens. Ego eram qua cum gaudebat; quotidie autem letabar in conspectu ejus quovis tempore; quoniam delectabatur orbe habitabili consummato, et delectabatur in filiis hominum. Nunc igitur, filii, audi me. Beatus vir qui exaudiet me, et homo qui vias meas custodiet, vigilans ad fores meas quotidie, servans postes introitus mei. Exitus enim mei, exitus vitæ. Et præparata est voluntas a Domino. Qui vero in me delinquant, impii sunt in suas ipsorum animas: et qui oderunt me, diligunt mortem⁷⁶. »

⁷⁶ Prov. viii, 21, usque ad finem.

sed genitum principium ante omnia opera. « Principium, inquit, ante omnia opera hæc ipsa progenies a Deo genita est. » 4° Tatianus Verbi progressum ad mundi creationem exponens, iisdem prorsus utitur exemplis et sententiis ac Justinus hoc loco. Si quis tamen retineat hæc verba, àλλ' οὐ τοιούτον, scribenda sunt cum interrogationis nota, ut in edit. Londin. — Cæterum generatio de qua martyr loquitur, hic quoque ea est quam logo ad mundi creationem prodeunti constanter attribuere solet. ΟΤΤΟ.

(80) *Γενόμενον*. Legendum *γινόμενον*, ut admonuit Cl. Thirlbius. Mox malim *προβαλλόμενον*.

(81) *Ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων γεννηθεὶς*. Non dicit ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, a Patre Deus genitus, sed ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, « ex Patre, » ut generationem ex substantia indicet. Eodem spectant omnia Justinii principia. Exemplum ignis ex alio igne accensi demonstrat totam Patris substantiam, omnia attributa ac proinde et ipsam æternitatem in Filio esse. Hinc etiam Verbum Dei cum hominis λόγῳ comparatur, quia scilicet nihil Deo Patri magis intimum, quam ipsius Verbum, cui omnes suas ideas ac totam substantiam tradidit. Essentiæ numerica unitas inde etiam confirmatur, quod Filius, etsi Deus est de Deo, ut lux de luce, non tamen separari potest a Patre. Illa ergo generatio, quam Verbo ad mundi creationem progredienti attribuit Justinus, æternitatem illius statuit, nedum de illa

ὅποιον καὶ ἐφ' ἡμῶν γενόμενον (80) ὀρώμεν. λόγον γὰρ τινα προβάλλοντες, λόγον γεννώμεν, οὐ κατὰ ἀποτομήν, ὡς ἐλαττωθῆναι τὸν ἐν ἡμῖν λόγον προβαλλόμενοι· καὶ ὅποιον ἐπὶ πυρὸς ὀρώμεν ἄλλο γινόμενον, οὐκ ἐλαττουμένου ἐκείνου ἐξ οὗ ἡ ἀναψις γέγονεν, ἀλλὰ τοῦ αὐτοῦ μένοντος, καὶ τὸ ἐξ αὐτοῦ ἀναφθῆν, καὶ αὐτὸ ὄν φαίνεται, οὐκ ἐλαττώσαν ἐκείνο ἐξ οὗ ἀνήφθη. Μαρτυρήσει δέ μοι ὁ λόγος τῆς σοφίας, αὐτὸς ὢν οὗτος ὁ Θεὸς ἀπὸ τοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων γεννηθεὶς (81), καὶ λόγος, καὶ σοφία, καὶ δύναμις, καὶ δόξα τοῦ γεννήσαντος ὑπάρχων, καὶ διὰ Σολομῶνος φήσαντος ταῦτα (82): « Ἐὰν ἀναγγείλω ὑμῖν τὰ καθ' ἡμέραν γινόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμῆσαι. Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ (83) εἰς ἔργα αὐτοῦ. Πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με ἐν ἀρχῇ, πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, πρὸ τοῦ τὰς πηγὰς προελθεῖν τῶν ὕδατων, πρὸ τοῦ τὰ ὄρη ἐδρασθῆναι· πρὸ δὲ πάντων τῶν βουνῶν γεννᾶ με. Ὁ Θεὸς ἐποίησε χώραν, καὶ ἀόικητον, καὶ ἄκρα οἰκούμενα ὑπ' οὐρανόν. Ἠνίκα ἠτοίμαζε τὸν οὐρανόν, συμπαρήμην αὐτῷ, καὶ ὅτε ἀψώριζε τὸν αὐτοῦ θρόνον ἐπ' ἀνέμων· ἠνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ ἀνω νέφη, καὶ ὡς ἀσφαλεῖς ἐποίησε πηγὰς ἀβύσσου· ἠνίκα ἰσχυρὰ ἐποίησε τὰ θεμέλια τῆς γῆς, ἤμην παρ' αὐτῷ ἀρμόζουσα. Ἐγὼ ἤμην ἡ προσέχαιρε· καθ' ἡμέραν δὲ εὐφραίνομαι ἐν προσώπῳ αὐτοῦ ἐν παντὶ καιρῷ, ὅτι εὐφραίνεται τὴν οἰκουμένην συντελέσας, καὶ εὐφραίνεται ἐν υἱοῖς ἀνθρώπων. Νῦν οὖν, υἱέ, ἀκούέ μου. Μακάριος ἀνὴρ ὃς εἰσακούσεται μου, καὶ ἀνθρώπος ὃς τὰς ὁδοὺς μου φυλάξει, ὑπνῶν (84) ἐπ' ἐμαῖς θύραις καθ' ἡμέραν, τηρῶν σταθμοὺς ἐμῶν εἰσόδων· αἱ γὰρ ἐξοδοί μου ἐξοδοὶ ζωῆς, καὶ ἠτολμάσται θέλησις παρὰ Κυρίου. Οἱ δὲ εἰς ἐμὲ ἀμαρτάνοντες, ἀσεβοῦσιν εἰς τὰς ἑαυτῶν ψυχὰς· καὶ οἱ μισοῦντές με ἀγαπῶσι θάνατον. »

quidquam detrahat. Vide num. 128.

(82) *Φήσαντος ταῦτα*. Legere malletm φήσας ταῦτα referendo ad λόγος. Sed tamen quominus vulgatam lectionem immutem, hac retineor ratione, quod similia videam apud Justinum exempla. Non multo post, nempe num. 62, legimus: Τοῦτο αὐτὸ καὶ γέννημα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐγεγέννητο..... καὶ δι' ἀποκαλύψεως τῆς γεγεννημένης Ἰησοῦ τῷ τοῦ Ναυῆ, εἶπον, τοῦτο αὐτὸ εἰπόντος. Et num. 63: Οὐ σημαίνει ὑμῖν, ὅτι ἀνωθεν καὶ διὰ γαστρὸς ἀνθρωπείας ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τῶν ὄλων γεννᾶσθαι αὐτὸν ἐμελλε; καὶ ἐν ἑτέροις εἰπών, etc. Vide n. 113, sub finem, ubi praeiter Deus narrasse dicitur secundam circumcisionem a Josue per gladios lapideos peractam fuisse. Ex quo patet Justinum Deo Patri non ea solum Scripturae testimonia, in quibus Pater loquitur, sed alia etiam interdum attribuere. Non videtur ergo mutandum illud φήσαντος, cum satis commode ad Deum Patrem referri possit. Vide n. 91, initio.

(83) *Ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ*. Mss. et R. Stephanus, ὁδόν. Vix dubium quin legerit Justinus ὁδῶν αὐτοῦ, ut habemus in Bibliis, atque ut emendatum est in edit. Paris. Infra enim n. 129, codex Regius habet in textu ὁδῶν, et Justinus Christum quidem et Ἀρχὴν et Σοφίαν a Solomone appellari observat, ὁδόν vero appellari non dicit.

(84) *Ἐπ' ἐμαῖς*. Vitiosa prorsus scriptura a dormiente librario inducia pro ἀγρυπνῶν.

62. Καὶ τοῦτο αὐτὸ, ὦ φίλοι, εἶπε καὶ διὰ Μωσέως ὁ τοῦ Θεοῦ λόγος, μηνύων ἡμῖν, ὃν ἐδήλωσε (85), τὸν Θεὸν λέγειν τούτῳ αὐτῷ τῷ νοήματι (86) ἐπὶ τῆς ποιήσεως τοῦ ἀνθρώπου, λέγων ταῦτα· « Ποιήσωμεν ἄνθρωπον κατ' εἰκόνα ἡμετέραν καὶ καθ' ὁμοίωσιν. Καὶ ἀρχέτωσαν τῶν ἰχθύων τῆς θαλάσσης, καὶ τῶν πετεινῶν τοῦ οὐρανοῦ, καὶ τῶν κτηνῶν, καὶ πάσης τῆς γῆς, καὶ πάντων τῶν ἐρπετῶν τῶν ἐρπόντων ἐπὶ τῆς γῆς. Καὶ ἐποίησεν ὁ Θεὸς τὸν ἄνθρωπον· κατ' εἰκόνα Θεοῦ ἐποίησεν αὐτόν· ἄρσεν καὶ θῆλυ ἐποίησεν αὐτούς. Καὶ εὐλόγησεν ὁ Θεὸς αὐτούς, λέγων· Αὐξάνεσθε καὶ πληθύνεσθε, καὶ πληρώσατε τὴν γῆν, καὶ κατακυριεύσατε αὐτῆς. » Καὶ ὅπως μὴ ἀλλάσσοντες τοὺς προλελεγμένους λόγους, ἐκεῖνα λέγητε ἃ οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν λέγουσιν, ἢ ὅτι πρὸς ἑαυτὸν ἔλεγεν ὁ Θεός, « Ποιήσωμεν, » ὅποιον καὶ ἡμεῖς, μέλλοντές τι ποιεῖν, πολλάκις πρὸς ἑαυτοὺς λέγομεν, « Ποιήσωμεν, » ἢ ὅτι (87) πρὸς τὰ στοιχεῖα, τουτέστι τὴν γῆν καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως, ἐξ ὧν νοοῦμεν τὸν ἄνθρωπον γεγονέναι, Θεὸν εἰρηκέναι, « Ποιήσωμεν· » λόγους τοὺς εἰρημένους ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Μωσέως πάλιν ἱστορήσω, ἐξ ὧν ἀναμφιλέκτως πρὸς τινὰ καὶ ἀριθμῶ ἕντα ἕτερον, λογικὸν ὑπάρχοντα, ὠμιλήκηναι αὐτὸν ἐπιγινῶναι ἔχομεν. Εἰσὶ δὲ οἱ λόγοι οὗτοι· « Καὶ εἶπεν ὁ Θεός· Ἰδοὺ Ἄδὰμ γέγονεν ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν, τοῦ γινώσκειν καλὸν καὶ πονηρόν. » Οὐκοῦν (88) εἰπὼν, ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν, καὶ ἀριθμὸν τῶν ἀλλήλοις συνόντων, καὶ τὸ ἐλάχιστον δύο, μεμήνηκεν. Οὐ γάρ, ὅπερ ἦ παρ' ὑμῖν (89) λεγομένη αἵρεσις δογματίζει, φαίην ἂν ἐγὼ ἀληθὲς εἶναι, ἢ οἱ ἐκείνης διδάσκαλοι ἀποδείξαι δύνανται, ὅτι ἀγγέλοις ἔλεγεν, ἢ ὅτι ἀγγέλων ποίημα ἦν τὸ σῶμα τὸ ἀνθρώπειον. Ἀλλὰ τοῦτο τὸ τῷ ὄντι ἀπὸ τοῦ Πατρὸς προβληθὲν γέννημα (90), πρὸ πάντων τῶν ποιημάτων συνῆν τῷ Πατρὶ, καὶ τούτῳ ὁ Πατὴρ προσομιλεῖ (91), ὡς ὁ λόγος διὰ τοῦ

⁷⁷ Gen. i, 26-28 ⁷⁸ Gen. iii, 12.

(85) Ὅν ἐδήλωσε. Nimirum Justinus, cum Verbum mundi principium esse censeat, his verbis, « in principio, » Verbum a Moyse, ut multi alii scriptores, indicari existimat. Unde etiam ait in *Apol.* i, num. 23, Moysem declarare Verbum « Deo primogenitum esse. » Si cui tamen minus placeat hæc explicandi ratio, legat ὃν ἐδήλωσα, « quem demonstravi. »

(86) Τούτῳ αὐτῷ τῷ νοήματι. Si illud, « Faciamus, » idem prorsus valet ac eodem sensu dictum est, ac illud: « Dominus condidit me principium viarum suarum, » ut conceptis verbis declarat Justinus; an dubium esse possit quin illa generatio, quam Verbo S. martyr hoc loco attribuit, nequaquam productio sit et generatio Verbi personæ, sed Patris cum eo deliberatio de mundi creatione, et ejusdem Verbi ad operis effectum progressionem. Sic etiam paulo post, colloquium Patris cum Verbo confirmat Justinus ex his verbis Salomonis: « Dominus condidit me, » etc.

(87) Ἡ ὅτι.... Θεὸν εἰρηκέναι. Vel delendum illud ὅτι, vel legendum Θεὸς εἰρηκε, nisi forte proferantem Justinum minus accurate locutum fateamur. Sic enim num. 45: « Ὅτι καὶ τοὺς... σωθήσονται εἶπον. »

(88) Οὐκοῦν. Sylburg., Morell., Jebb. et Maran. interrogative οὐκ οὖν, contra codd. mss. Οὔτο.

(89) Ἡ παρ' ὑμῶν. Legendum pronuntiat Thirlbius ἢ παρ' ἡμῶν, quia hæretici ex Judæis orti, nempe Saturninus et Menander et Marcus, homi-

62. Illud, « Faciamus hominem, » consentit eundem *Proverbiorum testimonio.* — Hoc ipsum, amici, per Moysem quoque divinus sermo prædicavit, indicans nobis ad eum, quem demonstravit, hæc a Deo in **159** eandem prorsus sententiam dici in hominis creatione. « Faciamus hominem ad imaginem nostram et ad similitudinem. Et habeant principatum piscium maris, et volatilium cæli, et pecorum, et omnis terræ, et omnium reptilium reptantium super terram. Et fecit Deus hominem: ad imaginem Dei fecit eum: masculum et feminam fecit eos. Et benedixit eos Deus, dicens: Crescite, et multiplicamini, et replete terram et dominamini ei ⁷⁷. » Ac ne allata a me verba immutantes, idem dicatis ac magistri vestri, vel secum dixisse Deum, « Faciamus, » quemadmodum et nos aliquid facturi sæpe dicimus, « Faciamus; » vel elementis, id est terræ et cæteris similiter, ex quibus hominem factum intelligimus, Deum dixisse: « Faciamus; » ejusdem Moysis dicta rursus afferam ex quibus, dubitatione omni præclusa, cum cum aliquo, qui et numero alter sit, et rationalis, collocutum cognoscere possumus. Sic autem habent hæc verba: « Et dixit Deus: Ecce Adam factus est quasi unus ex nobis, ut sciat bonum et malum ⁷⁸. » Dum ergo dicit, « Quasi unus ex nobis, » et numerum eorum, qui inter se conjuncti sint, et saltem duos declaravit. Neque enim quod illa, quæ apud vos dicitur, hæresis decernit, id ego verum esse existimaverim, aut ejus magistri id demonstrare possint, nempe angelos eum allocutum, aut angelorum opus esse corpus humanum. Sed hæc ipsa vere ex Patre prolata progenies, ante res omnes creatas una erat cum Patre, et cum ea Pater colloquebatur; quemadmodum Scriptura per Salomonem declaravit, hanc

nem angelorum opus esse dixerunt, ut videre est apud Iren. i, c. 22. et Tertull. *De resurr. carnis* c. 5, et *De anima* c. 23. Sed huic sententiæ multa reclamant. 1° Suas habuere hæreses Judæi, quæ nostris hæresibus, in primis Menandro et Saturnino, multa suppeditarunt. 2° Secta, quam hic refellit Justinus, statuebat Deum dixisse angelis: « Faciamus, » etc. At ipsi angeli, prout lingebant Menander et Saturninus, « adhortati sunt semetipsos, dicentes: Faciamus hominem ad imaginem et similitudinem, » Iren. l. i, cap. 24. 3° Vox illa διδάσκαλοι Rabbini optime convenit. Sic eos pluribus locis appellat Justinus. 4° Magistri illi non aliam ob causam videntur illud, « Faciamus, » angelis dictum finxisse, nisi ut testimonium eraderent, quo personæ divinæ demonstrantur. Hæc autem nota Judæos facile agnosco, nequaquam vero Saturninum et Marcum.

(90) Τὸ τῷ ὄντι... προβληθὲν γέννημα. Vere prolatum fuisse Verbum docet, non quod tunc nasci et generari cœperit, sed quia illud Pater non ut inanem sonum, sed ut personam a se distinctam et sibi æqualem vere ad mundi creationem emisit. Eodem sensu dixit Tertullianus libro *Contra Prax.* cap. 7: « Hæc est nativitas perfecta sermonis dum ex Deo procedit. »

(91) Προσομιλεῖ. Quidam legendum putaverunt προσομιλεῖ, sed hæc emendatione possumus supersedere.

ipsam, quæ Sapientia a Salomone dicitur, et prin-
cipium ante omnia opera et progeniem, a Deo ge-
nitam esse, qui idem etiam docet per revelationem
Josuæ filio Navæ factam. Ut autem ex his quoque
perspicuum vobis fiat id quod a me asseritur, au-
dite et hæc verba ex libro Josue deprompta : « Et
factum est, cum esset Jesus in Hiericho, respiciens
oculis videt hominem stantem contra se. Et accedens
Jesus dixit ei : Noster es, an adversariorum ? At
ille dixit ei : Ego sum princeps militiæ virtutis
Domini ; nunc adveni. Et Jesus cecidit in faciem
super terram, et dixit ei : Domine, quid præcipis
tuo famulo ? Et ait princeps militiæ Domini ad Je-
sum : Solve calceamenta de pedibus tuis ; locus
enim in quo stas, terra sancta est. Et Hiericho
clausa erat **160** ac munita : et nemo prodibat ex
illa. Et dixit Dominus ad Jesum : Ecce ego trado
tibi subjugatam Hiericho, et regem ejus, qui est in
ea, et potentes viros fortitudine ⁷⁹. »

σοῦν· Ἰδοὺ παραδίδωμί σοι τὴν Ἱερικὸν ὑποχείριον, καὶ τὸν βασιλέα αὐτῆς τὸν ἐν αὐτῇ, δυνατοὺς
ὄντας ἰσχύϊ. »

63. *Probatum hunc Deum incarnatum esse.*—Tum
Trypho : Prævalide, inquit, ac pluribus, id a te
demonstratum est. Quod igitur superest, cum ex
Virgine hominem de Patris sui voluntate nasci et
crucifigi et mori non refugisse, ac postea videlicet
resurrexisse et in cælum ascendisse, sic ut de-
monstres.

Sic ego respondi : Id jam a me effectum est, o
viri, ex prophetarum verbis, quæ jam recitata ite-
rum vestra causa referens et explicans persuadere
vobis conabor, ut in hoc quoque mihi assentiamini.
Quod igitur dicit Isaias : « Generationem ejus quis
enarrabit ? quia tollitur a terra vita ejus ⁸⁰, » an non
tibi eo dictum videtur, quod qui ob iniquitates po-
puli in mortem a Deo traditus dicitur, is genus ex
hominibus non habeat ; cujus et de sanguine Moy-
ses, ut jam dixi, cum arcane loqueretur, sanguine
uvæ suam illum stolam lavaturum esse dixit ;
quippe cum ejus sanguis non ex semine humano
generatus sit, sed ex voluntate Dei. Et quæ a Davide
dicta sunt : « In splendoribus sanctorum tuorum ex
utero anteluciferum genui te. Juravit Dominus, et
non pœnitebit eum : Tu es sacerdos in æternum secun-
dum ordinem Melchisedech ⁸¹, » nonne vobis signi-
ficant antiquitus futurum fuisse ut eum etiam ex
humano utero Deus et Pater universorum gigneret ?

⁷⁹ Josue v, 13 usque ad finem, et vi, 1, 2. ⁸⁰ Isa. liii, 8. ⁸¹ Psal. cix, 5, 4.

(92) Ἀρχὴ πρὸ πάντων. Græbius et post eum
Londinenses editores legendum existimant ἀρχὴν
« initio. » Sed eos egregie refellunt supra allata
veterum testimonia, qui Verbum non initio, sed po-
tius initium et principium dicunt genitum fuisse.
Inde etiam patet non recidendam esse conjunctio-
nem ante γέννημα. Nam Verbum prodiit ut verus
opifex rerum, verusque Filius, non ut inanis so-
nus.

(93) Ἐλπόντος. Syllburgius legit εἰρήται. Vide
quæ paulo ante observavimus.

(94) Δέστε. Biblia, αὐτοῦ καὶ ἡ ῥομφαία ἐστρα-

Σολομῶνος ἐδέλωσεν, ὅτι καὶ ἀρχὴ πρὸ πάντων (92)
τῶν ποιημάτων τοῦτ' αὐτὸ καὶ γέννημα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ
ἐγεγέννητο, ὃ σοφία διὰ Σολομῶνος καλεῖται, καὶ
δι' ἀποκαλύψεως τῆς γεγεννημένης Ἰησοῦ τῷ τοῦ
Ναυῆ, εἶπον, τοῦτο αὐτὸ εἰπόντος (93). Ἴνα δὲ καὶ
ἐκ τούτων φανερὸν ὑμῖν γένηται ὃ λέγω, ἀκούσατε
καὶ τῶν ἀπὸ τοῦ βιβλίου Ἰησοῦ· ἔστι δὲ ταῦτα·
« Καὶ ἐγένετο ὡς ἦν Ἰησοῦς ἐν Ἱερικῶν, ἀναβλέψας
τοῖς ὀφθαλμοῖς ὄρῃ ἄνθρωπον ἐστραχότα κατέναντι
αὐτοῦ (94). Καὶ προσελθὼν ὁ Ἰησοῦς, εἶπεν αὐτῷ·
Ἡμέτερος εἶ, ἢ τῶν ὑπεναντίων ; Καὶ εἶπεν αὐτῷ·
Ἐγὼ ἀρχιστράτηγος δυνάμεως Κυρίου· νῦν παρα-
γένονα. Καὶ Ἰησοῦς ἔπεσεν ἐπὶ πρόσωπον ἐπὶ τὴν
γῆν, καὶ εἶπεν αὐτῷ· Δέσποτα, τί προστάσσεις τῷ
σῷ οἰκέτῃ ; Καὶ λέγει ὁ ἀρχιστράτηγος Κυρίου πρὸς

Ἰησοῦν· Λῦσαι τὰ ὑποδήματα τῶν ποδῶν σου· ὁ γὰρ
τόπος ἐφ' οὗ ἔστηκας, γῆ ἁγία ἐστίν. Καὶ ἡ Ἱερικὸν
συγκεκλεισμένη ἦν καὶ ὠχυρωμένη, καὶ οὐδεὶς ἐξ
αὐτῆς ἐξεπορεύετο (95). Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Ἰη-

63. Καὶ ὁ Τρύφων· Ἰσχυρῶς καὶ διὰ πολλῶν δει-
κνυταί σοι τούτο, φίλε, ἔφη. Λοιπὸν οὖν καὶ ὅτι οὗ-
τος διὰ τῆς Παρθένου ἄνθρωπος γεννηθῆναι κατὰ τὴν
τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ βούλησιν ὑπέμεινεν, ἀπόδειξον,
καὶ στχυρωθῆναι, καὶ ἀποθανεῖν· δῆλον δὲ καὶ ὅτι
μετὰ ταῦτα ἀναστὰς ἀνελήλυθεν εἰς τὸν οὐρανόν,
ἀπόδειξον.

Κἀγὼ ἀπεκρινάμην· Ἦδη καὶ τοῦτο ἀποδέδεικται
μοι, ὦ ἄνδρες, ἐν ταῖς προανιστορημένοις λόγοις τῶν
προφητειῶν, οὓς δι' ὑμᾶς πάλιν ἀναμιμνησκόμενος
καὶ ἐξηγούμενος, πειράσομαι καὶ εἰς τὴν περὶ τού-
του συγκατάθεσιν ἀγαγεῖν ὑμᾶς. Ὁ γοῦν λόγος ὃν
ἔφη Ἡσαΐας· « Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγῆσεται ;
ὅτι αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς ἡ ζωὴ αὐτοῦ, » οὐ δοκεῖ
σοι λελέχθαι ὡς οὐκ ἐξ ἀνθρώπων ἔχοντος τὸ γένος
τοῦ διὰ τὰς ἀνομίας τοῦ λαοῦ εἰς θάνατον παραδε-
δύσθαι εἰρημένου ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ; περὶ οὗ καὶ Μω-
σῆς τοῦ αἵματος, ὡς προέφη, αἵματι σταφυλῆς, ἐν
παραβολῇ εἰπὼν, τὴν στολὴν αὐτοῦ πλύνειν (96) ἔφη,
ὡς τοῦ αἵματος αὐτοῦ οὐκ ἐξ ἀνθρωπίου σπέρματος
γεγεννημένου, ἀλλ' ἐκ θελήματος Θεοῦ. Καὶ τὰ ὑπὸ
Δαβὶδ εἰρημένα· « Ἐν ταῖς λαμπρότησι τῶν ἁγίων
σου ἐκ γαστρὸς πρὸ ἑωσφόρου ἐγέννησά σε. Ὄμοσα
Κύριος καὶ οὐ μεταμεληθήσεται· σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν
αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ, » οὐ σημαίνει
ὑμῖν (97) ὅτι ἄνωθεν (98), καὶ διὰ γαστρὸς ἀνθρώ-

σμένη ἐν τῇ χειρὶ αὐτοῦ. Verba omissa esse vi-
dentur a librario, cui errandi dedit occasionem re-
petitum αὐτοῦ. ΟΤΤΟ.

(95) Ἐξεπορεύετο. Fortasse interiorunt verba
οὐδὲ εἰσεπορεύετο (in causa esse potest duplex-ἐπο-
ρεύετο), quæ ap. Septuaginta adduntur. ΟΤΤΟ.

(96) Πλύνειν. Mallet πλυνεῖν Syllburgius. — Πλυν-
εῖν legit ΟΤΤΟ.

(97) Οὐ σημαίνει ὑμῖν. Sic duo codices mss.;
legitur ἡμῖν in editionibus Parisiensibus.

(98) Ἄνωθεν. Minus commode hunc locum de ge-
neratione ex Virgine intelligit Justinus. Illud ἄνω-

πείας ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ τῶν ὄλων γεννᾶσθαι (99) αὐτὸν ἐμελλε; Καὶ ἐν ἑτέροις εἰπὼν τοῖς καὶ αὐτοῖς προλελεγμένοις: « Ὁ ὀρθὸς σου, ὁ Θεὸς, εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· ῥάβδος εὐθύτητος ἢ ῥάβδος τῆς βασιλείας σου. Ἠγάπησας δικαιοσύνην, καὶ ἐμίσησας ἀνομίαν· διὰ τοῦτο ἔχρισέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, ἔλαιον ἀγαλλιᾶσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. Σμύρναν, καὶ στακτὴν, καὶ κασσίαν ἀπὸ τῶν ἱματίων σου, ἀπὸ βάρσεων ἐλεφαντίνων, ἐξ ὧν εὐφρανάν σε. Θυγατέρες βασιλέων ἐν τῇ τιμῇ σου. Παρέστη ἡ βασίλισσα ἐκ δεξιῶν σου, ἐν ἱματισμῷ διαχρῶσιν περιθεβλημένη, πεποικιλμένη. Ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε, καὶ κλῖνον τὸ οὖς σου, καὶ ἐπιλάθου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου· καὶ ἐπιθυμήσει ὁ βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου· ὅτι αὐτός ἐστι Κύριός σου, καὶ προσκυνήσεις αὐτῷ. » Ὅτι γὰρ καὶ προσκυνητὸς ἐστὶ καὶ Θεὸς καὶ Χριστὸς ὑπὸ ταῦτα ποιήσαντος (1) μαρτυρούμενος, καὶ οἱ λόγοι οὗτοι διαβρήδην σημαίνουσι. Καὶ ὅτι τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν ὡς οὔσι μιᾷ ψυχῇ, καὶ μιᾷ συναγωγῇ, καὶ μιᾷ Ἐκκλησίᾳ, ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ (2) ὡς θυγατρὶ τῇ Ἐκκλησίᾳ τῇ ἐξ ὀνόματος αὐτοῦ γενομένη (3), καὶ μετασχούσῃ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ (Χριστιανοὶ γὰρ πάντες καλούμεθα) ὁμοίως φανερῶς οἱ λόγοι κηρύσσουσι, διδάσκοντες ἡμᾶς καὶ τῶν παλαιῶν πατέρων ἑθῶν ἐπιλαθέσθαι, οὕτως ἔχοντες: « Ἄκουσον, θύγατερ, καὶ ἴδε, καὶ κλῖνον τὸ οὖς σου, καὶ ἐπιλάθου τοῦ λαοῦ σου, καὶ τοῦ οἴκου τοῦ πατρὸς σου· καὶ ἐπιθυμήσει ὁ βασιλεὺς τοῦ κάλλους σου· ὅτι αὐτός ἐστι Κύριός σου, καὶ προσκυνήσεις αὐτῷ. »

64. Καὶ ὁ Τρύφων· Ἔστιν ὑμῶν τῶν ἐξ ἐθνῶν Κύριος, καὶ Χριστὸς, καὶ Θεὸς γνωριζόμενος, ὡς αἱ Γραφαὶ σημαίνουσιν, οἵτινες καὶ ἀπὸ τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ Χριστιανοὶ καλεῖσθαι πάντες ἐσχήκατε· ἡμεῖς δὲ, τοῦ Θεοῦ τοῦ καὶ αὐτὸν τοῦτον ποιήσαντος λατρευταὶ ὄντες, οὐ δεόμεθα τῆς ὁμολογίας αὐτοῦ, οὐδὲ τῆς προσκυνήσεως.

Κἀγὼ πρὸς ταῦτα εἶπον· Ὁ Τρύφων, εἰ ὁμοίως ὑμῖν φιλέριστος καὶ κενὸς ὑπῆρχον, οὐκ ἂν ἔτι προσημνον, κοινωνῶν ὑμῖν τῶν λόγων, οὐ συνιέναι τὰ λεγόμενα παρασκευαζομένοις, ἀλλὰ τι λέγειν μόνον θήγουσιν ἑαυτούς· νῦν δὲ, ἐπεὶ κρίσιν Θεοῦ δέδοικα, οὐ φθάνω ἀποφαίνεσθαι περὶ οὐδενὸς τῶν ἀπὸ τοῦ

⁸¹ Psal. XLIV, 7-12.

θεῖον non idem valet ac « cœlitus, » sed idem ac « antiquitus; » quo sensu usurpatur n. 24, sive ante solem et lunam. Vide quæ dicemus ad n. 77.

(99) *Γεννᾶσθαι*. Mallet γεννῆσαι Sylburgius, sed nihil necesse est immutare.

(1) *ὑπὸ ταῦτα ποιήσαντος*. « Qui hæc perfecit, » nimirum incarnationem et vocationem gentium et alia ejusmodi mysteria. Sic enim n. 84, Filii incarnationem δυνάμει καὶ βουλή τοῦ τῶν ὄλων ποιητοῦ perfectam fuisse docet. Et n. 119, de incarnatione et vocatione gentium agens sic loquitur: Οἴσαθε ἂν ἡμᾶς ποτε, ὦ ἄνδρες, νενοηκέναι δυνηθῆναι ἐν ταῖς Γραφαῖς ταῦτα, εἰ μὴ θελήματι τοῦ θελήσαντος αὐτὰ ἐλάθουμεν χάριν τοῦ νοῆσαι; hæc verba, τοῦ θελήσαντος αὐτὰ, mirifice respondent istis, τοῦ ταῦτα ποιήσαντος, quibus Thiribius primo qui-

Qui quidem et alio in testimonio, quod et ipsum jace recitatum, dicit: « Sedes tua, Deus, in sæculum sæculi; virga directionis, virga regni tui. Dilexisti justitiam, et odisti iniquitatem; propterea unxit te Deus, Deus tuus, oleo exultationis præ participibus tuis. Myrrha, et gutta, et casia a vestimentis tuis; a domibus eburneis, ex quibus delectaverunt te. Filia regum in honore tuo. Astitit regina a dextris tuis, in vestita deaurato, circumamicta, variegata. Audi, filia, et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum, et domum patris tui, et concupiscet Rex decorem tuum: quia ipse est Dominus tuus, et adorabis eum⁸¹. » Igitur eum et adorandum esse et Deum, et Christum illius, qui hæc perfecit, testimonio declaratum, manifeste ex

his etiam verbis perspicitur. Qui autem in illum credunt, cum una sint anima et una synagoga ac una Ecclesia, idcirco Ecclesiam, quæ ex illius nomine constituta est, illiusque nominis particeps est: (omnes enim Christiani vocamur), veluti filiam a divina Scriptura compellari, similiter hæc verba manifeste demonstrant; quibus illud etiam edocemur, ut antiqua patrum nostrorum instituta oblivioni tradamus. Sic autem habent: « Audi, filia **161** et vide, et inclina aurem tuam, et obliviscere populum tuum et domum Patris tui, et concupiscet rex decorem tuum: quoniam ipse est Dominus tuus, et adorabis eum. »

64. *Neganti Judæo se indigere hoc Christo alia testimonia affert Justinus.* — Hic Trypho: Sit sane vester, qui ex gentibus estis, ille Dominus et Christus ac Deus agnitus, quemadmodum Scripturæ significant, qui etiam ex ejus nomine habuistis omnes ut Christiani diceremini. Nobis autem, qui Dei, a quo etiam hic ipse factus est, cultores sumus, nihil opus est, ut eum confiteamur, aut adoremus.

Ad hæc ego: Si vobis, inquam, Trypho, studio contentionis et levitate similis essem, non jam adhuc perseverarem vobiscum communicare sermones; quippe qui non ad ea, quæ dicuntur, intelligenda vos paretis, sed tantum ad aliquid dicendum exaeuatis. Nunc autem quia judicium Dei for-

dem Scripturarum auctorem designari suspicatus est, sed postea maluit cum Lango « de rerum creatore » interpretari.

(2) *Ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ*. Deest εἶρηται, aut simile quiddam.

(3) *Γενομένη*. Legendum putat Sylburgius λεγομένη, ac duo simillima loca pariter immutat, nempe num. 99 et num. 117. Sed vox illa γενομένη cum sua sponte percommoda est, tum pluribus Justinii locis confirmatur. Ait num. 155: Ἡμεῖς ἐκ τῆς κοιλίας τοῦ Χριστοῦ λατομηθέντες, Ἰσραηλιτικὸν τὸ ἀληθινὸν ἐσμεν γένος, εἰ num. 158: Ὁ γὰρ Χριστὸς, πρωτότοκος πάσης κτίσεως ὢν καὶ ἀρχῆ, πάλιν ἄλλου γένους γέγονεν τοῦ ἀναγεννηθέντος δι' αὐτοῦ. Vid. num. 110.

mido, de nullo ex vestro genere præjudico, utrum is non sit ex eorum numero, qui secundum gratiam Domini Sabaoth salvari possunt. Quapropter quamvis non probe agatis, pergam tamen quidquid a vobis propositum aut contra fuerit dictum, ad id respondere; quod idem etiam adversus omnes omnino ex omni hominum genere, qui his de rebus aut mecum commentari aut ex me sciscitari voluerint, facio. Si igitur animum ad ea quæ ex Scripturis attuli advertissetis, eos etiam qui ex vestro genere salvantur, per hunc salvari, atque in ejus parte esse intellexissetis profecto, nec me videlicet ea de re essetis percontati. Iterum igitur referam, quæ ex Davide antea protuli⁸³; ac vos oro ut ad intelligendum, non autem ad improbandum et contra tantummodo dicendum vos incitetis. Davidis autem dicta sic habent. « Dominus regnavit, irascantur populi; qui sedet super Cherubim; moveatur terra. Dominus in Sion magnus et excelsus super omnes populos. Confiteantur nomini tuo magno, quoniam terribile et sanctum est, et honor regis judicium diligit. Tu parasti directiones. Judicium et justitiam in Jacob tu fecisti. Exaltate Dominum Deum nostrum, et adorate scabellum pedum ejus, quoniam sanctus est. Moyses et Aaron in sacerdotibus ejus, et Samuel inter eos qui invocant nomen ejus. Invocabant Dominum, et ipse exaudiebat eos; in columna nubis loquebatur ad eos; quoniam custodiebant testimonia ejus et præcepta ejus, quæ dedit illis⁸⁴. Sunt etiam alia verba, quæ a Davide pronuntiata et a me jam allata in Salomonem dicta esse, propterea quod in Salomonem inscripta sunt, insipienter contenditis; sed ex illis demonstratur cum in Salomonem dicta non fuisse, tum etiam hunc ipsum ante solem esse, eosque ex vestro populo, qui salvantur, per eum salvatum iri. Sic autem habent: « Deus, judicium tuum Regi da, et justitiam tuam filio Regis. Judicabit populum tuum in justitia, et pauperes tuos in judicio. Suscipiant montes pacem populo, et colles justitiam. Judicabit pauperes populi, et salvos faciet filios pauperum; et humiliabit calumniatorem; et permanebit cum sole, **162** et ante lunam in generationes generationum, » et reliqua usque ad: Ante solem permanet nomen ejus, et benedicentur in ipso omnes tribus terre; omnes gentes magnificabunt eum. Benedictus Dominus Deus Israel, qui facit mirabilia solus. Et benedictum nomen gloriæ ejus in sæculum sæculi. Et replebitur gloria ejus omnis terra: Fiat,

⁸³ n. 57. ⁸⁴ Psal. xcviij, 1-7.

(4) *Δυνάμενος*. Cod. Clarom. ad marg. δυναμένων, quod quidem melius est.

(5) *Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν*. Hunc psalmum de Christo dictum esse Justinus contendit, hoc principio fretus, quod jam pluribus argumentis probaverat, non Patrem Moysi apparuisse, sed Filium. Hac autem mente psalmum illum profert, ut ex his quæ de Domino in Sion magno et judicium et ju-

γένους ὑμῶν, εἰ μή τις ἐστὶν ἀπὸ τῶν κατὰ χάριν τὴν ἀπὸ Κυρίου Σαβαὼθ σωθῆναι δυνάμενος (4)· διὸ καὶ ὑμεῖς πονηρεύθητε, προσμενῶ πρὸς ὁτιοῦν προβαλεῖσθε καὶ ἀντιλέγετε, ἀποκρινόμενος, καὶ τὸ αὐτὸ καὶ πρὸς πάντας ἀπλῶς τοὺς ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων συζητεῖν ἢ πυνθάνεσθαι μου περὶ τούτων βουλομένους πράττω. Ὅτι οὖν οἱ σωζόμενοι ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ ὑμετέρου διὰ τούτου σώσσονται, καὶ ἐν τῇ τούτου μερίδι εἰσὶ, τοῖς προλελεγμένοις ὑπὲρ ἐμοῦ ἀπὸ τῶν Γραφῶν εἰ προσεσχέκατε, ἐνενοήκατε ἂν ἦδη, καὶ με δηλονότι περὶ τούτου οὐκ ἂν ἠρωτήσατε. Πάλιν δὲ ἐρῶ τὰ προλελεγμένα μοι ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ, καὶ ἀξιῶ ὑμᾶς πρὸς τὸ συνίνααι, μὴ πρὸς τὸ πονηρεύεσθαι, καὶ ἀντιλέγειν μόνον ἑαυτοὺς ὑτρῦναι. Εἰσὶν οὖν οἱ λόγοι οὗς φησὶν ὁ Δαβὶδ οὗτοι· « Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν (5)· ὀργιζέσθωσαν λαοὶ· ὁ καθήμενος ἐπὶ τῶν Χερουβὶμ· σαλευθήτω ἡ γῆ· Κύριος ἐν Σιών μέγας, καὶ ὑψηλός ἐστιν ἐπὶ πάντας τοὺς λαούς. Ἐξομολογησάσθωσαν τῷ ὀνόματί σου τῷ μεγάλῳ, ὅτι φοβερόν καὶ ἅγιόν ἐστι. καὶ τιμὴ βασιλείως κρίσιν ἀγαπᾷ. Σὺ ἠτοίμασας εὐθύτητας· κρίσιν καὶ δικαιοσύνην ἐν Ἰακώβ σὺ ἐποίησας. Ὑψοῦτε Κύριον τὸν Θεὸν ἡμῶν, καὶ προσκυνεῖτε τῷ ὑποποδίῳ τῶν ποδῶν αὐτοῦ, ὅτι ἅγιός ἐστι. Μωϋσῆς καὶ Ἀαρὼν ἐν τοῖς ἱερεῦσιν αὐτοῦ, καὶ Σαμουὴλ ἐν τοῖς ἐπικαλούμενοις τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Ἐπικαλοῦντο τὸν Κύριον, καὶ αὐτὸς εἰσήκουεν αὐτῶν ἐν στύλῳ νεφέλης ἐλάλει πρὸς αὐτούς· ὅτι ἐρύλασσαν τὰ μάρτυρια αὐτοῦ καὶ τὰ προστάγματα αὐτοῦ, ἃ ἔδωκεν αὐτοῖς. » Καὶ ἐν ἄλλοις τοῖς καὶ αὐτοῖς προανιστορημένοις διὰ τοῦ Δαβὶδ λεχθεῖσι λόγοις, οὗς εἰς Σολομῶνα ἀνοήτως φάσκετε εἰρησθαι ἐπιγεγραμμένοις εἰς Σολομῶνα, ἐξ ὧν καὶ τὸ ὅτι εἰς Σολομῶνα οὐκ εἰρήνται ἀποδείκνυται, καὶ ὅτι οὗτος καὶ πρὸ τοῦ ἡλίου ἦν, καὶ οἱ ἀπὸ τοῦ λαοῦ ὑμῶν σωζόμενοι δι' αὐτοῦ σωθήσονται. Εἰσὶ δὲ οὗτοι· « Ὁ Θεὸς, τὸ κριμά σου τῷ βασιλεῖ ὄδῳ, καὶ τὴν δικαιοσύνην σου τῷ υἱῷ τοῦ βασιλέως. Κρινεῖ (6) τὸν λαόν σου ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ τοὺς πτωχοὺς σου ἐν κρίσει. Ἀναλαβέτωσαν τὰ ὄρη τῷ λαῷ εἰρήνην, καὶ οἱ βουνοὶ δικαιοσύνην. Κρινεῖ τοὺς πτωχοὺς τοῦ λαοῦ, καὶ σώσει τοὺς υἱοὺς τῶν πενήτων, καὶ ταπεινώσει συκοφάντην· καὶ συμπαρημενεῖ τῷ ἡλίῳ, καὶ πρὸ τῆς σελήνης εἰς γενεὰς γενεῶν, » καὶ τὰ λοιπὰ ὄχι τοῦ· « Πρὸ τοῦ ἡλίου διαμένει τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς. Πάντα τὰ ἔθνη μακαριοῦσιν αὐτόν. Εὐλογητὸς Κύριος ὁ Θεὸς Ἰσραὴλ ὁ ποιῶν θαυμάσια μόνος· καὶ εὐλογητὸν τὸ ὄνομα τῆς δόξης αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος· καὶ πληρωθήσεται τῆς δόξης αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ. Γένοιτο, γένοιτο! » Καὶ

stitiam in Jacob faciente, tum etiam de Moysi et Aaron dicuntur, Judaicam superbiam refellat, quæ se Christi gratia negabat indigere, eosque demonstret non posse salvari, nisi Christum adorent.

(6) *Κρινεῖ*. Sic legitur in utroque codice ms. et ad marg. κρίνειν. At R. Stephanus maluit hanc postremam lectionem in ipsum contextum recipere et alteram ad calcem rejicere.

ἐκ τῶν ἄλλων ὧν προεῖπον ὁμοίως διὰ Δαβὶδ λέλει-
χθαι λόγων, ὅτι ἀπ' ἄκρων τῶν οὐρανῶν προέρχονται
ἐμελλεν, καὶ πάλιν εἰς τοὺς αὐτοὺς τόπους ἀνιέναι
ἐμνηύετο, ἀναμνήσθητε, ἵνα καὶ Θεὸν ἀνωθεν προελ-
θόντα, καὶ ἄνθρωπον ἐν ἀνθρώποις γενόμενον γνω-
ρίσητε· καὶ πάλιν ἐκεῖνον παραγεννησόμενον, ὃν ὄρα
μέλλουσι καὶ κόπτεσθαι οἱ ἐκκεντήσαντες αὐτόν.
Εἰσὶ δὲ οὗτοι· « Οἱ οὐρανοὶ διηγοῦνται δόξαν Θεοῦ·
ποίησιν δὲ χειρῶν αὐτοῦ ἀναγγέλλει τὸ στερέωμα.
Ἡμέρα τῆ ἡμέρα ἐρεύγεται ῥῆμα, καὶ νύξ τῆ
νυκτὶ ἀναγγέλλει γινῶσιν. Οὐκ εἰσὶ λαλιαὶ οὐδὲ λόγοι ὧν
οὐχὶ ἀκούονται αἱ φωναὶ αὐτῶν. Εἰς πᾶσαν τὴν γῆν
ἐξῆλθεν ὁ φθόγγος αὐτῶν, καὶ εἰς τὰ πέρατα τῆς
οἰκουμένης τὰ ῥήματα αὐτῶν. Ἐν τῷ ἡλίῳ ἔθετο τὸ
σκήνωμα αὐτοῦ· καὶ αὐτὸς, ὡς νυμφίος ἐκπορευό-
μενος ἐκ παστοῦ αὐτοῦ, ἀγαλλιάζεται ὡς γίγας δρα-
μεῖν ὁδόν· ἀπ' ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ ἡ ἐξοδος αὐτοῦ,
καὶ τὸ κατάντημα αὐτοῦ ἕως ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ, καὶ
οὐκ ἔστιν ἧς ἀποκρυβήσεται τῆς θερμῆς αὐτοῦ. »

65. Καὶ ὁ Τρύφων εἶπε· Ὑπὸ τῶν τοσοῦτων Γρα-
φῶν δυσωπούμενος, οὐκ οἶδα τί φῶ περὶ τῆς Γραφῆς
ἣν εἶπε Ἡσαίας, καθ' ἣν ὁ Θεὸς οὐδενὶ ἐτέρῳ δοῦναι
τὴν δόξαν αὐτοῦ λέγει, οὕτως εἰπὼν· « Ἐγὼ Κύ-
ριος ὁ Θεός· τοῦτό μου ὄνομα· τὴν δόξαν μου ἐτέρῳ
οὐ μὴ δώσω, οὐδὲ τὰς ἀρετάς μου. »

Κἀγὼ· Εἰ μὲν ἀπλῶς καὶ μὴ μετὰ κακίας τούτους
τοὺς λόγους εἰπὼν, ἐσίγησας, ὡ Τρύφων, μήτε τοὺς
πρὸ αὐτῶν προεῖπὼν, μήτε τοὺς ἐπακολουθοῦντας
συνάψας, συγγνωστὸς εἶ· εἰ δὲ χάριν τοῦ νομίζειν
δύνασθαι εἰς ἀπορίαν ἐμβάλλειν τὸν λόγον, ἵν' εἴπω
ἐναντίας εἶναι τὰς Γραφὰς ἀλλήλαις, πεπλάνησαι.
Οὐ γὰρ τολμήσω τοῦτό ποτε ἢ ἐνθυμηθῆναι ἢ εἰπεῖν·
ἀλλ' ἐὰν τοιαύτη τις δοκοῦσα εἶναι Γραφή προβληθῆ,
καὶ πρόφασιν (7) ἔχη ὡς ἐναντία οὖσα, ἐκ παντὸς
πεπεισμένος, ὅτι οὐδεμίαν Γραφήν τῆ ἐτέρᾳ ἐναντία
ἔστιν, αὐτὸς μὴ νοεῖν μᾶλλον ὁμολογήσω τὰ εἰρη-
μένα, καὶ τοὺς ἐναντίας τὰς Γραφὰς ὑπολαμβάνον-
τας τὸ αὐτὸ φρονεῖν μᾶλλον ἐμοὶ πείσαι ἀγωνίσο-
μαι. Ὅπως δ' ἂν ἦς προτεθεικῶς τὸ πρόβλημα, Θεὸς
ἐπίσταται. Ἐγὼ δὲ ὡς εἴρηται ὁ λόγος ἀναμνήσω
ὑμᾶς, ὅπως καὶ ἐξ αὐτοῦ τούτου γνωρίσητε ὅτι ὁ
Θεὸς τῷ Χριστῷ αὐτοῦ μόνῳ τὴν δόξαν δίδωσιν.
Ἀναλήψομαι δὲ βραχεῖς τινὰς λόγους, ὡ ἄνδρες,
τοὺς ἐν συναφεῖα τῶν εἰρημένων ὑπὸ τοῦ Τρύφωνος,
καὶ τοὺς ὁμοίως συνημμένους κατ' ἐπακολουθήσιν. Οὐ
γὰρ ἐξ ἐτέρας περικοπῆς αὐτοὺς ἐρῶ, ἀλλ' ὑφ' ἐν ὧς
εἰσὶ συνημμένοι· καὶ ὑμεῖς τὸν νοῦν χρήσατέ μοι.
Εἰσὶ δὲ οὗτοι· « Οὕτω λέγει Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ποιήσας
τὸν οὐρανὸν καὶ πῆξας αὐτόν, ὁ στερεώσας τὴν γῆν καὶ
τὰ ἐν αὐτῇ, καὶ διδοὺς πνοὴν τῷ λαῷ τῷ ἐπ' αὐτῆς, καὶ
πνεῦμα τοῖς πατοῦσιν αὐτῆν. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς
ἐκάλεσά σε ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς
σου, καὶ ἰσχύσω σε· καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην γέ-
νου, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοίξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξα-
γαγεῖν ἐκ δεσμῶν πεπεδημένους, καὶ ἐξ οἴκου φυλα-
κῆς καθημένους ἐν σκότει. Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεός· τοῦτό
μου ὄνομα· τὴν δόξαν μου ἐτέρῳ οὐ μὴ δώσω,

A Fiat ⁸⁵. » Aliis etiam ex verbis pariter a Davide,
ut supra dixi, pronuntiatis, futurum fuisse, ut e
summo cœlo progredieretur, ejusque in eadem
loca indicari reditum recordamini; ut illum et
Deum e cœlo prodiisse et hominem inter homines
factum esse agnoscat, ac rursus adventurum,
quem quidem videbunt et plangent qui illum pupu-
gerunt. Ejusmodi sunt hæc verba: « Cœli enar-
rant gloriam Dei, et opus manuum ejus annuntiat
firmamentum. Dies diei eructat verbum, et nox
nocti annuntiat scientiam. Non sunt loquelæ, neque
sermone, quorum non audiantur voces eorum. In
omnem terram exivit sonus eorum, et in fines or-
bis terræ verba eorum. In sole posuit tabernaculum
suum: et ipse tanquam sponsus procedens de thalamo
suo, exsultabit ut gigas ad currendam viam; a summo
cœlo egressio ejus. Et occursus ejus usque ad sum-
mum cœli: nec est qui se abscondat a calore ejus ⁸⁶. »

65. *Objicit Judæus Deum suum gloriam alteri non dare. Locum explicat Justinus.* — Ille Trypho: Tot
Scrip'turarum, inquit, auctoritate permotus, incer-
tus sum animi quid de illa Scriptura dicam, qua
Deus apud Isaïam nulli alii gloriam suam daturum
se esse declarat his verbis: « Ego Dominus Deus:
hoc nomen meum: et gloriam meam alteri non
dabo, neque virtutes meas ⁸⁷. »

At ego: Si simpliciter, inquam, ac citra maligni-
tatem his verbis recitatis conticuiti, Trypho, nec
ea præfatus quæ præcedunt, nec quæ consequuntur
subjungens; tibi ignosci potest. Sin autem ob eam
causam, quod te existimaveris disputationem in
eas angustias conjicere posse, ut Scripturas in-
ter se dicerem pugnare; errasti. Id enim nunquam
audebo nec cogitare nec dicere; sed si qua propo-
natur Scriptura, quæ ejusmodi esse videatur, et
prætextum, quasi esset alteri contraria, præbeat;
cum persuasum habeam nullam Scripturam alteri
contrariam esse, fatebor potius me non intelligere
quæ dicuntur, et iis, qui Scripturas inter se pu-
gnare suspicantur, ut idem potius ac ego sentiant,
persuadere conabor. Quo autem animo hanc quæ-
stionem posueris, novit Deus. Ego autem Scripturam
vobis, ita ut expressa est, in memoriam redigam,
ut etiam ex hac cognoscatis Deum soli Christo suo
gloriam dare. Resumam autem pauca quædam
verba, o viri, ex quibus ea, quæ protulit Trypho,
nexa et continuata sunt; deinde ea similiter, quæ
consecutione conjuncta sunt. Neque enim alio ex
loco proferam, sed ita ut se habent, in unum nexa
et cohærentia. Ac vos mihi animum advertite. Sunt
autem ejusmodi: « Sic dicit Dominus Deus,
qui fecit cœlum, et defixit illud, qui firmavit
terram, et quæ in ea, et qui dat spirationem
populo qui super eam, et spiritum calcantibus
eam. Ego Dominus Deus vocavi te in justitia, et
tenebo dexteram tuam, et confortabo te: **163** et
dedi te in testamentum generis, in lucem gentium,

⁸⁵ Psal. LXXI per totum. ⁸⁶ Psal. XVIII, 1-7. ⁸⁷ Isa. XLII, 8.

(7) Πρόφασιν. Duo codices miss. habent a. i. marginem ὑπόφασιν.

ad aperiendum oculos cæcorum, ad educendum A de vinculis vinctos, et de domo carceris, sedentes in tenebris. Ego Dominus Deus, hoc nomen meum: gloriam meam alteri non dabo, neque virtutes meas sculptilibus. Quæ ab initio, ecce veniunt; nova, quæ ego annuntio, et antequam annuntientur, manifestata sunt vobis. Canite Domino canticum novum, principatus ejus a summo terræ. Descendentes in mare, et navigantes semper, insulae et habitatores earum. Lætare, desertum, et viciorum, et villæ; et habitatores Cedar lætabuntur, et qui habitant in petra de summitate montium clamabunt; dabunt Deo gloriam; virtutes ejus in insulis nuntiabunt. Dominus Deus virtutum egredietur, conteret bellum, excitabit zelum, et clamabit super inimicos cum fortitudine⁸⁸. » His recitatis, B ita eos compellavi: Intellexistis, amici, Deum declarare sese ei, quem constituit in lucem gentium, nec ulli alii gloriam daturum; nequaquam autem sibi ipsi, ut dixit Trypho, gloriam Deum retinere?

Tum Trypho: Id quoque, inquit, intelleximus. Absolve igitur quæ dicenda supererant.

66. *Deum ex Virgine genitum probat ex Isaia.* — Tum ego revocato sermone, quem initio intermiseram, cum eum ex Virgine genitum esse, atque hanc ex Virgine generationem per Isaiam prædictam fuisse demonstrarem, ipsum vaticinium, denuo recitavi in hæc verba: « Et adjecit Dominus loqui ad Achaz, dicens: Pete tibi ipsi signum a Domino Deo tuo in profundum, sive in excelsum. Et dixit Achaz: Non petam, neque tentabo Dominum. Et dixit Isaias: Audite nunc, domus David: Nunquid parum vobis est certamen præbere hominibus? et quomodo Domino præbetis certamen? Propterea dabit Dominus ipse vobis signum. Ecce Virgo in utero concipiet, et pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel: butyrum et mel comedet; antequam sciat, aut præeligat mala, eliget bonum. Quoniam antequam cognoscat puer malum aut bonum, reprobatur malitiam, eligendo bonum⁸⁹. Quia, antequam sciat puer vocare patrem aut matrem, tollet virtutem Damasci, et spolia Samariæ coram rege Assyriorum, et capietur terra, quam tu duriter feres, a facie duorum regum⁹⁰. Sed adducet Deus super te, et super populum tuum, et super domum patris tui, dies, qui necdum venerunt ab eo die, quo abstulit Ephraim a Juda, regem Assyriorum⁹¹. » Deinde hæc adjeci: Neminem quidem in Abrahamæ secundum carnem genere existisse, præter hunc Christum nostrum, qui ex

οὐδὲ τὰς ἀρετὰς μου τοῖς γλυπτοῖς. Τὰ ἀπ' ὀρχῆς ἰδοὺ ἦκα: καινὰ δ' ἐγὼ ἀναγγέλλω, καὶ πρὸ τοῦ ἀναγγεῖλαι ἐδηλώθη ὑμῖν. Ὑμνήσατε τῷ Θεῷ ὕμνον καινόν· ἀρχὴ αὐτοῦ ἀπ' ἄκρου τῆς γῆς· οἱ καταβαίνοντες τὴν θάλασσαν (8), καὶ πλείοντες ἀεὶ, νῆσοι καὶ οἱ κατοικοῦντες αὐτάς. Εὐφράνθητι, ἔρημος, καὶ αἱ κώμαι αὐτῶν, καὶ αἱ ἐπαύλεις, καὶ οἱ κατοικοῦντες Κηδὰρ εὐφρανθήσονται, καὶ οἱ κατοικοῦντες πέτραν ἀπ' ἄκρου τῶν ὄρεων βοήσονται· δώσουσι τῷ Θεῷ δόξαν· τὰς ἀρετὰς αὐτοῦ ἐν ταῖς νήσοις ἀναγγελοῦσι. Κύριος ὁ Θεὸς τῶν δυνάμεων ἐξελεύσεται, συντρίψει πόλεμον, ἐπαγερεῖ ζῆλον, καὶ βοήσεται ἐπὶ τοὺς ἐχθροὺς μετ' ἰσχύος. » Καὶ ταῦτα εἰπὼν, ἔφην πρὸς αὐτούς· Νενοήκατε, ὦ φίλοι, ὅτι ὁ Θεὸς λέγει δώσειν τοῦτο, ὃν εἰς φῶς ἐθνῶν κατέστησε, δόξαν, καὶ οὐκ ἄλλω τινί· ἀλλ' οὐχ ὡς ἔφη Τρύφων, ὡς ἑαυτῷ κατέχοντος τοῦ Θεοῦ τὴν δόξαν;

ulli alii gloriam daturum; nequaquam autem sibi

Καὶ ὁ Τρύφων ἀπεκρίνατο· Νενοήκαμεν καὶ τοῦτο πέραινε τοιγαροῦν καὶ τὰ ἐπιλοιπα τοῦ λόγου.

66. Καγὼ πάλιν ἀναλαβὼν τὸν λόγον, ὀπόθεν τὴν ἀρχὴν ἐπεπαύμην ἀποδεικνύων, ὅτι ἐκ Παρθένου γεννητὸς, καὶ διὰ Παρθένου γεννηθῆναι αὐτὸν διὰ Ἡσαίου ἐπεπροφήτευτο, καὶ αὐτὴν τὴν προφητείαν πάλιν ἔλεγον. Ἔστι δὲ αὕτη· « Καὶ προσέθετο Κύριος λαλῆσαι τῷ Ἀχάζ λέγων· Αἴτησαι σεαυτῷ σημεῖον παρὰ Κυρίου τοῦ Θεοῦ σου, εἰς βάθος ἢ εἰς ὕψος. Καὶ εἶπεν Ἀχάζ· Οὐ μὴ αἰτήσω, οὐδὲ μὴ πειράσω Κύριον. Καὶ εἶπεν Ἡσαίας· Ἀκούσατε δὴ, οἶκος Δαβὶδ· μὴ μικρὸν ὑμῖν ἀγῶνα παρέχειν ἀνθρώποις; καὶ πῶς Κυρίῳ παρέχετε ἀγῶνα; Διὰ τοῦτο δώσει Κύριος αὐτὸς ὑμῖν σημεῖον· Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν· καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουὴλ· βούτυρον καὶ μέλι φάγεται· πρὶν ἢ γνῶναι αὐτὸν ἢ προσελεῖσθαι πονηρὰ, ἐκλέξεται τὸ ἀγαθόν. Διότι πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον κακὸν ἢ ἀγαθόν, ἀπειθεῖ πονηρὰ (9) τοῦ ἐκλέξασθαι τὸ ἀγαθόν. Διότι πρὶν ἢ γνῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, λήψεται δύναμιν Ἀμασσοῦ, καὶ τὰ σκῦλα Σαμαρείας ἐναντι βασιλέως Ἀσσυρίων, καὶ καταληφθήσεται ἡ γῆ, σκληρῶς οἴσεις (10) ἀπὸ προσώπου τῶν δύο βασιλέων. Ἄλλ' ἐπάξει ὁ Θεὸς ἐπὶ σέ, καὶ ἐπὶ τὸν λαόν σου, καὶ ἐπὶ τὸν οἶκον τοῦ πατρὸς σου ἡμέρας αἰ· οὐδέπω ἦκατιν ἀπὸ τῆς ἡμέρας ἧς ἀφεῖλεν Ἐφραὴμ ἀπὸ Ἰούδα, τὸν βασιλέα Ἀσσυρίων. » Καὶ ἐπέφερον· Ὅτι μὲν οὖν ἐν τῷ γενεῖ τοῦ κατὰ σάρκα Ἀβραάμ (11) οὐδεὶς οὐδέποτε ἀπὸ Παρθένου γεγέννηται, οὐδὲ λέλεκται γεγεννημένος, ἀλλ'

⁸⁸ Isa. XLII, 5-15. ⁸⁹ Isa. VII, 10-16. ⁹⁰ Isa. VIII, 4. ⁹¹ Isa. VII, 17.

(8) *Καταβαίνοντες τὴν θάλασσαν.* Editi εἰς τὴν θάλασσαν, sed præpositionem non habent nostri codices mss. Mox pro πλείοντες ἀεὶ, νῆσοι, legit Thirlbius πλείοντες αὐτὴν αἱ νῆσοι, ut in Bibliis, vel saltem πλείοντες, αἱ νῆσοι.

(9) *Πονηρὰ.* Legitur in utroque codice ad marginem πονηρῆς. Sed præterea in codice Claromontano deleta sunt hæc verba: Τὸ παιδίον κακὸν ἢ ἀγαθόν, ἀπειθεῖ πονηρὰ (τοῦ αἰ marg.) ἐκλέξασθαι

τὸ ἀγαθόν. Διότι πρὶν ἢ γνῶναι τὸ.

(10) *Σκληρῶς οἴσεις.* Legendum sine dubio ἦν σὺ σκληρῶς οἴσεις. Sic enim locus refertur supra num. 43. THIRLBIUS.

(11) *Τοῦ κατὰ σάρκα Ἀβραάμ.* Pro τοῦ Ἀβραάμ κατὰ σάρκα. Transpositionis ejusmodi exempla habemus n. 43. Forte etiam legendum cum Thirlbio, ut num. 43: Τῷ κατὰ σάρκα τοῦ Ἀβραάμ.

ἢ οὗτος ὁ ἡμέτερος Χριστός, πᾶσι φανερόν ἐστι. **A** Virgine natus esset aut natus diceretur, omnibus perspicuum est.

67. Καὶ ὁ Τρύφων ἀπεκρίνατο· Ἡ Γραφή οὐκ ἔχει· « Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν· » ἀλλ', « Ἰδοὺ ἡ νεάνις ἐν γαστρὶ λήψεται, καὶ τέξεται υἱόν, » καὶ τὰ ἐξῆς λοιπὰ, ὡς ἔφη. Ἔστι δὲ ἡ πᾶσα προφητεία λελεγμένη εἰς Ἐζεχίαν (12), εἰς ὃν καὶ ἀποδείκνυται ἀποθάντα κατὰ τὴν προφητείαν ταύτην. Ἐν δὲ τοῖς τῶν λεγομένων Ἑλλήνων μύθοις λέλεκται, ὅτι Περσεὺς ἐκ Δανάης παρθένου οὐσῆς, ἐν χρυσοῦ μορφῇ θεύσαντος ἐπ' αὐτὴν τοῦ παρ' αὐτοῖς Διὸς καλουμένου, γεγέννηται· καὶ ὑμεῖς τὰ αὐτὰ ἐκεῖνοις λέγοντες, αἰδεῖσθαι ὀφείλετε, καὶ μᾶλλον ἀνθρώπων ἐξ ἀνθρώπων γενόμενον λέγειν τὸν Ἰησοῦν τοῦτον· καὶ εἰ ἀποδείκνυτε ἀπὸ τῶν Γραφῶν, ὅτι αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός, διὰ τὸ ἐννόμως καὶ τελῶς πολιτεύεσθαι αὐτὸν, κατηξιώσθαι τοῦ ἐκλεγῆναι εἰς Χριστόν· ἀλλὰ μὴ τερατολογεῖν τολμᾶτε, ὅπως μήτε ὁμοίως τοῖς Ἑλλήσι μωραίνειν ἐλέγχθησθε.

Καὶ ἐγὼ πρὸς ταῦτα ἔφην· ὦ Τρύφων, ἐκεῖνό σε πεπεισθαι βούλομαι, καὶ πάντας ἀπλῶς ἀνθρώπους, ὅτι, κἂν γελοιάζοντες ἢ ἐπιτωλιάζοντες χείρονα λέγητε, οὐκ ἐκστήσετέ με τῶν προκειμένων, ἀλλ' ἐξ ὧν εἰς ἔλεγχον νομίζετε προβάλλειν λόγων τε ἢ πραγμάτων, ἐξ αὐτῶν τὰς ἀποδείξεις τῶν ὑπ' ἐμοῦ λεγομένων μετὰ μαρτυρίας τῶν Γραφῶν ἀεὶ ποιήσομαι. Οὐκ ὀρθῶς μέντοι οὐδὲ φιλαλήθως ποιεῖς, **C** κάκεινα περὶ ὧν ἀεὶ (13) συγκαταθέσεις ἡμῖν γεγέννηται, ὅτι διὰ τὸ σκληροκάριον τοῦ λαοῦ ὑμῶν διὰ Μωϋσέως τινὲς τῶν ἐντολῶν τεθειμέναι εἰσὶν, ἀναλύειν πειρώμενος. Ἐφῆς γὰρ διὰ τὸ ἐννόμως πολιτεύεσθαι ἐκλελέχθαι αὐτὸν, καὶ Χριστὸν γεγενῆσθαι, εἰ ἄρα οὗτος ἀποδειχθεῖ ὢν.

Καὶ ὁ Τρύφων· Σὺ γὰρ ὁμολόγησας (14) ἡμῖν, ἔφη, ὅτι καὶ περιετμήθη, καὶ τὰ ἄλλα τὰ νόμιμα τὰ διὰ Μωϋσέως διαταχθέντα ἐφύλαξες.

Κἀγὼ ἀπεκρινάμην· Ὁμολόγησά τε καὶ ὁμολογῶ ἀλλ' οὐκ ὡς δικαιοῦμενον αὐτὸν διὰ τούτων ὁμολόγησα ὑπομεμενηκένα πάντα, ἀλλὰ τὴν οἰκονομίαν ἀπαρτίζοντα, ἣν ἤθελεν ὁ Πατήρ αὐτοῦ καὶ τῶν ὄλων ποιητῆς, καὶ Κύριος, καὶ Θεός. Καὶ γὰρ τὸ ἀποθ- **D** νεῖν σταυρωθέντα ὁμολογῶ ὑπομεῖναι αὐτὸν, καὶ τὸ ἀνθρώπων γενέσθαι, καὶ τσαῦτα παθεῖν ὅσα διέθεσαν αὐτὸν οἱ ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν. Ἐπεὶ πάλιν, ὦ Τρύφων, μὴ συντίθεσθε (15) οἷς φθάνεις συντεθει-

(12) Hujus prophetiae eventum in Ezechiam evenire non potuisse, infra num. 77 contra Tryphonem probatur. Otto.

(13) *Περὶ ὧν ἀεὶ*. Videtur prima specie illud ἀεὶ transpositum fuisse, ac legendum ἀεὶ περὶ ὧν. Non enim ea de re semper convenerat Justinum inter et Judæos, sed potius Judæi, postquam Veteris et Novi Testamenti distinctionem admiserant, semper ad ingenium redibant, ac Justinum cogebant tam sæpe eandem quæstionem revolvere. Sed tamen illud ἀεὶ hanc potest habere sententiam, Judæos semper argumentis Justinum cessisse, quoties ea de re dis-

67. *Comparat Trypho Jesum cum Perseo. Mallet eam ob legis observationem electum dici. Justinus de lege, ut antea, disserit.*— Tum Trypho respondit : Scriptura non habet : « Ecce Virgo in utero concipiet, et pariet filium, » sed : « Ecce adolescentula in utero concipiet et pariet filium, » et quæ ordine sequuntur, ut a te recitata sunt. Tota autem propheta in Ezechiam dicta est, in quem etiam evenisse **164** demonstrantur, quæ hoc oraculo continentur. Perhibetur autem in eorum, qui Græci dicuntur, fabulis, Perseum ex Danae virgine, cum in auri forma influxisset in eam is qui apud illos dicitur Jupiter, genitum esse; ac vos sane pudere deberet eadem illis dicere; satiusque esset hominem ex hominibus genitum fateri hunc Jesum, ac si ipsum Christum esse ex Scripturis demonstratis, ob consentaneam legi et perfectam vitam id honoris consecutum dicere, ut in Christum eligeretur. Sed monstra et portenta audacter effutire non debetis, ne pariter ac Græci desipere arguamini.

Ad hæc ego : Persuasum tibi, inquam, Trypho, et omnibus omnino hominibus esse volo, etiamsi jocando et cachinnando adhuc pejora dicatis, non tamen futurum ut me a proposito dimoveatis; sed quibus ex verbis aut rebus expeditam vobis esse refellendi rationem putatis, ex his demonstrationes eorum, quæ a me dicuntur, cum testimonio Scripturarum semper deducam. Cæterum nec recte facis, nec ut veri amatorem decet, qui ea etiam, da quibus semper inter nos convenerat, nempe præcepta quædam vobis a Moyse ob duritiam cordis populi vestri posita fuisse, dissolvere coneris. Dixisti enim, eo quod convenienter legi viveret, electum eum esse et factum Christum, si tamen eum demonstraretur esse Christum.

Hic Trypho : Ipse enim nobis, inquit, confessus es et circumcisum eum esse, et cæteras leges per Moysen institutas servasse.

Tum ego : Confessus sum, inquam, et confiteor; sed non idcirco omnia eum sustinuisse confessus sum, quod per ea justificaretur, sed ut dispensationem perficeret, quam Pater ipsius, et universorum creator ac Dominus et Deus volebat. Nam et eum confiteor cruci affixum meri non refugisse, et hominem fieri, et ea pati quæcunque in eum vestri generis homines ausi sunt. Sed quia rursus, Trypho, ab iis discedis, quibus modo assentiebaris, servit.

(14) *Ὁμολόγησας*. Justinum id confitentem hactenus non vidimus: nec tamen putandum est locum, ubi id confitebatur, intercivisse, ut suspicatus est Perionius. Interdum enim Justinus ea, quæ loco suo non retulerat, alibi, data occasione, commemorat. Vide infra n. 80.

(15) *Συντίθεσθε*. Uterque codex ms. συντίθεσθαι, ex quo R. Stephanus fecit συντίθεσθε. Sed videtur scripsisse Justinus συντίθεσθαι. Legendum ἐπὶ πάλιν, ut Thirlbius admonuit.

responde mihi : Qui ante Moysen justi et patriarchæ exstiterunt, cum nihil eorum observaverint, quæcunque Scriptura demonstrat initium institutionis a Moysæ accepisse, salutem si assequuntur necne in beatorum hereditate ?

At Trypho : Cogunt me, inquit, Scripturæ confiteri.

Iterum te, inquam, similiter interrogo : Dona et victimas Deus ob penuriam patribus vestris imperavit, an propter duritiam cordis illorum et animum ad simulacra colenda proclivem ?

Id quoque, inquit, cogunt nos Scripturæ pariter confiteri.

Deinde vero, inquam, Deum promisisse **165** novum Testamentum a se institutum iri præter illud, quod in monte Oreb editum est, an non similiter Scripturæ prædixerunt ?

Id quoque prædictum fuisse respondit.

Tum ego rursum : Vetus Testamentum, inquam, nonne patribus vestris cum metu et tremore sancitum est, ita ut Deum ne audire quidem possent ?

Confessus est ille.

Cur igitur, inquam, aliud testamentum Deus futurum promisit; nec ut istud institutum fuerat, sed sine metu et tremore et fulguribus institutum iri dixit, et tale ut demonstret quodnam præceptum, sive opus æternum et omni generi conveniens iudicet Deus; quodnam autem accommodate ad duritiam cordis populi vestri, quemadmodum per prophetas clamat, mandaverit?

Id quoque assentiri, inquit, omnino necesse est quotquot veritatis amatores, non contentionis cupidi fuerint.

Hic ego : Non video, inquam, quomodo nonnullos contentionis cupidos appellans, ipse idem sæpe visus sis committere; quippe qui sæpe contra ea dixeris, quæ assensus fueras.

68. Queritur de Tryphonis pertinacia; respondet ejus objectioni; Judæos malæ fidei arguit. — Tum Trypho : Rem enim incredibilem ac impossibilem propemodum demonstrare conaris, Deum nasci et hominem fieri non dedignatum esse.

Atque id quidem, inquam, si humanis doctrinis et argumentis aggrederer demonstrare, non æquum esset ut me ferretis. Si vero Scripturas, easque tam multas in hanc dictas sententiam, ac sæpe easdem referens, rogo ut eas intelligatis, corde ad cognoscendam Dei sententiam ac voluntatem obdurnistis. Quod si semper iidem permanere vultis, equidem inde nihil lædatur, sed eadem semper habens ac antequam vobiscum congrederer, a vobis discendam.

(16) *Δεικνύουσιν*. Non hoc solum in loco, sed etiam supra n. 30 et 34, Christianæ religionis proprium esse statuit, quid intersit inter legem et gratiam, inter Vetus et Novum Testamentum, demonstrare.

(17) *Ὁ Θεὸς ἐπίσταται*. Forte commodius et

μένος, ἀποκρίναί μοι· Οἱ πρὸ Μωϋσέως γενόμενοι δίκαιοι καὶ πατριάρχαι, μηδὲν φυλάξαντες τῶν ὅσα ἀποδείκνυσιν ὁ λόγος ἀρχὴν διαταγῆς εἰληφέναι διὰ Μωϋσέως, σώζονται ἐν τῇ τῶν μακαρίων κληρονομίᾳ ἡ οὗ;

Καὶ ὁ Τρύφων ἔφη· Αἱ Γραφαὶ ἀναγκάζουσί με ὁμολογεῖν.

Ὅμοίως δὲ ἀνερωτῶ σε πάλιν, ἔφην· Τὰς προσφορὰς καὶ τὰς θυσίας δι' ἔνδειαν ὁ Θεὸς ἐνετελεῖται ποιεῖν τοὺς πατέρας ὑμῶν, ἢ διὰ τὸ σκληροκάριον αὐτῶν καὶ εὐχερὲς πρὸς εἰδωλολατρείαν;

Καὶ τοῦτο, ἔφη, αἱ Γραφαὶ ὁμοίως ἀναγκάζουσιν ὁμολογεῖν ἡμᾶς.

Καὶ ὅτι, φημί, καινὴν Διαθήκην διαθήσεται ὁ Θεὸς ἐπήγγελται παρὰ τὴν ἐν ὄρει Χωρῆθ, ὁμοίως αἱ Γραφαὶ προεῖπον;

Καὶ τοῦτο ἀπεκρίνατο προειρηθῆναι.

Κἀγὼ πάλιν· Ἡ δὲ Παλαιὰ Διαθήκη, ἔφην, μετὰ φόβου καὶ τρόμου διατάγη τοῖς πατράσιν ὑμῶν, ὡς μηδὲ δύνασθαι αὐτοὺς ἐπαλεῖν τοῦ Θεοῦ;

Κἀκεῖνος ὁμολόγησε.

Τί οὖν, ἔφην, ἐτέραν διαθήκην ἔσσεσθαι ὁ Θεὸς ὑπέσχετο, οὐχ ὡς ἐκείνη διατάγη, καὶ ἄνευ φόβου καὶ τρόμου καὶ ἀστραπῶν διαταγῆναι αὐτοῖς ἔφη, καὶ δεικνύουσιν (16) τί μὲν ὡς αἰώνιον καὶ παντὶ γένει ἀρμόζον, καὶ ἔνταλμα καὶ ἔργον ὁ Θεὸς ἐπίσταται (17), τί δὲ πρὸς τὸ σκληροκάριον τοῦ λαοῦ ὑμῶν ἀρμολύμενος, ὡς καὶ διὰ τῶν προφητῶν βεβαίως ἐνετέταλτο;

Καὶ τοῦτω συνθέσθαι, ἔφη, ἐκ παντὸς τοὺς φιλελήθεις, ἀλλὰ μὴ φιλέριδας ἀναγκαῖον.

Κἀγὼ· Οὐχ οἷδ' ὅπως, ἔφην, φιλερίστους τινὰς ἀποκαλῶν, αὐτὸς πολλάκις ἐν τοῦτω ἐφάντης τῷ ἔργῳ ὧν, ἀντειπῶν πολλάκις οἷς συνετέθης.

68. Καὶ ὁ Τρύφων· Ἄπιστον γὰρ καὶ ἀδύνατον σχεδὸν πρᾶγμα ἐπιχειρεῖς ἀποδεικνύειν, ὅτι Θεὸς ὑπέμεινε γεννηθῆναι, καὶ ἄνθρωπος γενέσθαι.

Εἰ τοῦτο, ἔφην, ἐπ' ἀνθρωπείοις διδάγμασιν ἢ ἐπιχειρήμασιν ἐπεθαλόμην ἀποδεικνύειν, ἀνασχέσθαι μου οὐκ ἂν ἔδει ὑμᾶς. Εἰ δὲ Γραφὰς καὶ εἰς τοῦτο εἰρημένας τοσαύτας, πλειστάκις αὐτὰς λέγων, ἀξιώ ὑμᾶς ἐπιγνῶναι αὐτὰς, σκληροκάριοι πρὸς τὸ γινῶναι νοῦν καὶ θέλημα τοῦ Θεοῦ γίνεσθε. Εἰ δὲ βούλεσθε τοιοῦτοι αἰεὶ μένειν, ἐγὼ μὲν οὐδὲν ἂν βλαβείην· τὰ δὲ αὐτὰ αἰεὶ ἔχων ἔγωγε καὶ πρὸ τοῦ συμβαλεῖν ὑμῖν ἔχον, ἀπαλλάξομαι ὑμῶν.

artius legeretur ἐπιτάσσεται. Sed tamen nihil mutandum censeo. Illud enim verbum ἐπίσταται sæpe idem valet ac probat, decernit, agnoscit; velut cum ait Julianus apud Cyrillum Alexandrinum, lib. iv, p. 305: Τὸς τῶν θυσιῶν ἡπίστατο τρόπους Μωϋσῆς, « sacrificiorum ritus probavit Moyses. »

Καὶ ὁ Τρύφων· Ὅρα, ὦ φίλε, ἔφη, ὅτι μετὰ πολλοῦ κόπου καὶ καμάτου γέγονέ σοι τὸ κτήσασθαι αὐτά. Καὶ ἡμᾶς οὖν βασανίσαντας πάντα τὰ ἐπιτρέχοντα, συνθέσθαι δεῖ οἷς ἀναγκάζουσιν ἡμᾶς αἱ Γραφαί.

Καγὼ πρὸς ταῦτα· Οὐκ ἀξιῶ, εἶπον, ὑμᾶς μὴ παντὶ τρόπῳ ἀγωνιζομένους τὴν ἐξέτασιν τῶν ζητούμενων ποιῆσθαι, ἀλλ' ἐκείνοις μὴ πάλιν ἀντιλέγειν, μηδὲν ἔχοντας λέγειν, οἷς ἔφητε συνθέσθαι.

Καὶ ὁ Τρύφων ἔφη· Τοῦτο πειρασόμεθα πράξειν.

Πάλιν, ἐγὼ ἔφην, πρὸς τοῖς ἀνηρωτημένοις καὶ νῦν ὑπ' ἐμοῦ (18), πάλιν ἀνερωτήσασθαι ὑμᾶς βούλομαι· διὰ γὰρ τῶν ἀνερωτήσεων τούτων καὶ περαιωθῆναι βούλομαι σὺν τάχει τὸν λόγον ἀγωνιοῦμαι.

Καὶ ὁ Τρύφων ἔφη· Ἀνερῶτα.

Καγὼ εἶπον· Μὴ τι ἄλλον τινὰ προσκυνητὸν, καὶ Κύριον, καὶ Θεὸν λεγόμενον ἐν ταῖς Γραφαῖς νοεῖτε εἶναι, πλὴν τοῦ τοῦτο ποιήσαντος τὸ πᾶν, καὶ τοῦ Χριστοῦ, ὃς διὰ τῶν τοσούτων Γραφῶν ἀπεδείχθη ὑμῖν ἀνθρώπος γενόμενος;

Καὶ ὁ Τρύφων· Πῶς τοῦτο δυνάμεθα εἶναι (19) ὁμολογῆσαι, ὅποτε, εἰ καὶ ἄλλος τις ἐστὶ πλὴν τοῦ Πατρὸς μόνου, τὴν τοσαύτην ζήτησιν ἐποιησάμεθα;

Καγὼ πάλιν· Ἀναγκαῖόν ἐστι καὶ ταῦτα ὑμᾶς ἰρωτηῆσαι, ὅπως γινῶ, μὴ τι ἄλλο φρονεῖτε παρ' ἂ τέως (20) ὁμολογήσατε.

Κάκεινος· Οὐκ, ἀνθρώπε, ἔφη.

Καγὼ πάλιν· Ὑμῶν οὖν ταῦτα ἀληθῶς συντιθεμένων, καὶ τοῦ λόγου λέγοντος, « Τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; » οὐκ ἤδη καὶ νοεῖν ὀφείλετε, ὅτι οὐκ ἐστὶ γένους ἀνθρώπου σπέρμα;

Καὶ ὁ Τρύφων· Πῶς οὖν ὁ λόγος λέγει τῷ Δαβίδ, ὅτι ἀπὸ τῆς ὀσφύος (21) αὐτοῦ λήψεται ἑαυτῷ υἱὸν ὁ Θεός, καὶ κατορθώσει αὐτῷ τὴν βασιλείαν, καὶ καθίσει αὐτὸν ἐπὶ θρόνου τῆς δόξης αὐτοῦ;

Καγὼ ἔφην· Ὁ Τρύφων, εἰ μὲν καὶ τὴν προφητείαν ἦν ἔφη Ἡσαΐας, οὐ φησὶ πρὸς τὸν οἶκον τοῦ Δαβίδ· « Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, » ἀλλὰ πρὸς ἕτερον οἶκον τῶν δώδεκα φυλῶν, ἴσως ἂν ἀπορίαν εἶχε τὸ πρᾶγμα· ἐπειδὴ δὲ καὶ αὐτὴ ἡ προφητεία πρὸς τὸν οἶκον Δαβίδ εἴρηται, τὸ εἰρημένον πρὸς Δαβίδ ὑπὸ Θεοῦ ἐν μυστηρίῳ διὰ Ἡσαΐου, ὡς ἐμελλε γίνεσθαι ἐξηγήθη. Εἰ μὴ τι τοῦτο οὐκ ἐπι-

Hic Trypho : Vide, inquit, amice, non sine multo labore et sudore tibi contigisse ut hæc acquirereres : quare nos quoque oportet omnia, quæ occurrunt, diligenter explorare, ac tum demum iis assensum præbere, quibus Scripturæ cogunt assentiri.

Ad hæc ego : Non id, inquam, a vobis peto, ut ne omni animi contentione quæ in quæstionem veniunt exploretis; sed ne nihil habentes quod dicatis, rursus contra ea veniatis, quibus vos dixistis assentiri.

Ita facere, inquit Trypho, conabimur.

Rursum ego : Præter ea, inquam, quæ etiam nunc ex vobis sciscitatus sum, iterum vos interrogare volo. His enim interrogationibus etiam breviter disputationem absolvere conabor.

Interroga, inquit Trypho.

Num quem alium, inquam, adorandum et Dominum et Deum in Scripturis dici existimatis præter Creatorem hujus universi et Christum, quem vobis tot ex Scripturis hominem factum esse demonstravi?

166 Et Trypho : Quomodo id possimus confiteri, cum de eo etiam, an præter solum Patrem aliquis alius sit, tantam quæstionem moverimus?

Rursum ego : Necesse est id quoque ex vobis scisciter, ut sciam nunquid aliud sentiatis præter id quod modo confessi estis?

C Nihil omnino, inquit ille.

Tum ego : Cum igitur his vere assentiamini, cumque Scriptura dicat : « Generationem ejus quis enarrabit? » An non tandem intelligere debetis eum non esse humani generis semen?

At Trypho : Quomodo igitur Scriptura dicit Davidi, fore ut ex ejus lumbis filium sibi Deus assumat, et regnum ei tradat, ac in sede gloriæ suæ collocet?

Si quidem, inquam, Trypho, vaticinium illud Isaias : « Ecce Virgo in utero concipiet », non ad Davidis, sed ad aliam ex duodecim tribubus domum edidisset, haberet forte res aliquid dubitationis. Sed cum ipsa prophetia ad domum Davidis edita sit; quæ ad Davidem in mysterio dixit Deus, ea Isaias, ut erant eventura, ita exposuit. Nisi forte illud, amici, inquam, ignoratis, multa arcane

¹⁸ Isa. LIII, 8. ¹⁹ Isa. VII, 14.

(18) Καὶ νῦν ὑπ' ἐμοῦ. Observat Sylburgius convenientius fore, si scribatur ὑπ' ἐμοῦ, καὶ νῦν. Sed illud καὶ νῦν commodam habet sententiam. Idem enim est ac « etiam modo. »

(19) Δυνάμεθα εἶναι. Wolfius monuit legendum esse δυνάμεθα εἶναι. SYLBURG. Nulla mutandi textus necessitas, nec illud ἐτι convenit huic loco.

(20) Vulg. παρὰ Θεῷ, vitiose. ΟΥΤΟ.

(21) Ἀπὸ τῆς ὀσφύος. Interp. LXX habent : Ἐκ καρποῦ τῆς κοιλίας αὐτοῦ, « De fructu ventris ejus, » non « lumborum. » Psal. CXXXI, 11, unde ita argumentatur Irenæus, Adv. hæc. lib. III, cap.

27 : « Propter hoc enim et de fructu ventris ejus regem promisit, quod erat proprium Virginis prægnantis; et non de fructu lumborum ejus, nec de fructu reum ejus, quod est proprium viri generantis, et mulieris ex viro conceptionem facientis. » Et similiter Tertullianus lib. III contra Marcion., cap. 20. Parum vero soliditatis hanc habere argumentationem Cl. observat Grabius in adnot. ad loc. et præsertim distinctionem illam « ventris et lumborum; » cum ipse D. Petrus, Act. XI, 30, hanc prophetiam recitans dicat : Ἐκ καρποῦ τῆς ὀσφύος αὐτοῦ. JEBB.

aut in parabolis dicta, aut mysteriis et actionum quarundam signis adumbrata, a prophetis post eos, qui hæc dixere aut egere, exortis fuisse explicata.

Maxime, inquit Trypho:

Si ergo hanc Isaiaë prophetiam in nostrum hunc Christum, minime vero in Ezechiam, ut vobis placet, dictam esse demonstraverō; an non id quoque a vobis impetrabo, ut ne fidem magistris vestris habeatis, qui interpretationem a Septuaginta vestris senioribus apud Ptolemæum Ægyptiorum regem adornatam quibusdam in rebus veram non esse audent pronuntiare? Nam quæ diserte in Scripturis insipientem eorum et sui amantem sententiam arguere manifestum est, ea negare audent ita esse scripta. Quæ vero trahere et ad humanas actiones accommodare posse sibi videntur, ea asserunt non in nostrum hunc Jesum Christum esse dicta, sed in quem ipsis interpretari placet. Sic Scripturam illam, de qua nunc agimus, docuerunt vos in Ezechiam esse dictam, in quo quidem, ut promisi, mentiri eos demonstrabo. Quando autem eis Scripturas illas objicimus, quæ supra a me recitate Christum conceptis verbis passibilem et adorandum et Deum demonstrant; assentiuntur illi quidem necessitate adducti in Christum dictas esse; sed hunc negare audent Christum esse, venturum autem et passurum et regnaturum et adorandum Deum fore consentunt; quod quidem ridiculum et stultum **167** esse pariter demonstrabo. Sed quia festinatione urgeor, ut iis prius respondeam, quæ per ridiculum a te dicta sunt, his quidem respondebo, ac postea ad ea, quæ supersunt, demonstranda progrediar.

69. *Diabolus, dum veritatem æmulatur, invexit fabulas de Baccho, Hercule et Æsculapio.* — Probe igitur scias, Trypho (sic enim pergebam), quæ corruptit et adulteravit is qui dicitur diabolus, atque ut apud Græcos narrarentur, perfecit, quemadmodum et per magos in Ægypto et per falsos, Eliaë tempore, prophetas operatus est, his meam in Scripturis intelligentiam et fidem confirmari. Nam cum Bacchum ex Jovis cum Semele consuetudine geni-

(22) Ἀποκεκαλυμμένως. Legendum ἐπικεκαλυμμένως, vel potius παρακεκαλυμμένως, existimat eruditus Thirlbins. Nihil prorsus mutandum, cum verbum ἀποκαλύπτω nonnunquam idem sit ac abscondo. Vide infra num. 90. — Ἐπικεκαλυμμένως. Sic lego pro vulg. ἀποκεκαλυμμένως, quod, cum significatus (aperte: nusquam vero ἀποκαλύπτω, idem est ac abscondo, ut Maran. temere statuit) non in rem quadret, nullo prorsus modo potest ferri. Facillime autem ἀπὸ et ἐπὶ a librario non satis attento confundebantur; vid. exemplum n. 25 not. Cf. præterea n. 130: Εἰσὶ δὲ εἰρημένοι (sc. οἱ λόγοι)... ἐπικεκαλυμμένως. Thirlbins cur præferat παρακεκαλυμμένως (c. 76) nescio. OTTO.

(23) Ἄ δὲ ἂν καὶ ἔλκειν. Post hoc verbum subaudiendum νομίζουσι, ac legendum πρὸς ἃς νομίζουσι δύνασθαι ἀρμόζειν. SYLBURGIUS.

αστασθε, ὦ φίλοι, ἔφην, ὅτι πολλοὺς λόγους τοὺς ἀποκεκαλυμμένως (22) καὶ ἐν παραβολαῖς ἢ μυστηρίοις, ἢ ἐν συμβόλοις ἔργων λελεγμένους, οἱ μετ' ἐκείνους τοὺς εἰπόντας ἢ πράξαντας γενόμενοι προφήται ἐξηγήσαντο.

Καὶ μάλα, ἔφη ὁ Τρύφων.

Ἐάν οὖν ἀποδείξω τὴν προφητείαν ταύτην τοῦ Ἰσαΐου εἰς τοῦτον τὸν ἡμέτερον Χριστὸν εἰρημένην, ἀλλ' οὐκ εἰς τὸν Ἐζεκιάν, ὡς φατε ὑμεῖς, οὐχὶ καὶ ἐν τούτῳ δυσωπήσω ὑμᾶς μὴ πείθεσθαι τοῖς διδασκάλοις ὑμῶν, οἵτινες τολμῶσι λέγειν, τὴν ἐξήγησιν ἣν ἐξηγήσαντο οἱ Ἐβδομήκοντα ὑμῶν πρεσβύτεροι παρὰ Πτολεμαίῳ τῷ τῶν Αἰγυπτίων βασιλεῖ γενόμενοι, μὴ εἶναι ἐν τισιν ἀληθῆ; Ἄ γὰρ ἂν διαρρήδην ἐν ταῖς Γραφαῖς φαίνοντα ἐλέγχοντα αὐτῶν τὴν ἀνόητον καὶ φίλαυτον γνώμην, ταῦτα τολμῶσι λέγειν μὴ οὕτω γεγράφθαι. Ἄ δὲ ἂν καὶ ἔλκειν (23) πρὸς ἃ νομίζουσι δύνασθαι ἀρμόζειν πράξεις ἀνθρωπίους, ταῦτα οὐκ εἰς τοῦτον τὸν ἡμέτερον Ἰησοῦν Χριστὸν εἰρησθαι λέγουσιν, ἀλλ' εἰς ὃν αὐτοὶ ἐξηγησθαι ἐπιχειροῦσιν. Ὅποιον καὶ τὴν Γραφήν ταύτην, περὶ ἧς ἡ νῦν ὁμιλία ἐστίν, ἐδίδαξαν ὑμᾶς, λέγοντες εἰς Ἐζεκιάν αὐτὴν εἰρησθαι: ὅπερ, ὡς ὑπεσχόμην, ἀποδείξω ψεύδεσθαι αὐτούς. Ἄς δ' ἂν λέγωμεν αὐτοῖς Γραφάς, αἱ διαρρήδην τὸν Χριστὸν καὶ παθητὸν καὶ προσκυνητὸν καὶ Θεὸν ἀποδεικνύουσιν, ἃς καὶ προανιστόρησα ὑμῖν, ταύτας εἰς Χριστὸν μὴ εἰρησθαι ἀναγκαζόμενοι συντίθενται, τοῦτον δὲ μὴ εἶναι τὸν Χριστὸν τολμῶσι λέγειν: ἐλεύσεσθαι δὲ καὶ παθεῖν, καὶ βασιλεῦσαι, καὶ προσκυνητὸν γενέσθαι Θεὸν (24) ὁμολογοῦσιν: ὅπερ γελοῖον καὶ ἀνόητον ὁμοίως (25) ἀποδείξω. Ἄλλ' ἐπεὶ κατεπαίγει με (26) πρότερον πρὸς τὰ ὑπὸ σοῦ ἐν γελοίῳ τρόπῳ εἰρημένα ἀποκρίνασθαι, πρὸς ταῦτα τὰς ἀποκρίσεις ποιήσομαι, καὶ πρὸς τὰ ἐπίλοιπα ἐς ὕστερον τὰς ἀποδείξεις δώσω.

69. Εὔρῃ οὖν, ὦ Τρύφων, λέγων ἐπέφερον, ὅτι ἃ παραποιήσας ὁ λεγόμενος διάβολος ἐν τοῖς Ἑλλησι λεχθῆναι ἐποίησεν, ὡς καὶ διὰ τῶν ἐν Αἰγύπτῳ μάγων ἐνήργησε, καὶ διὰ τῶν ἐπὶ Ἡλία ψευδοπροφητῶν, καὶ ταῦτα βεβαίαν μου τὴν ἐν ταῖς Γραφαῖς γνώσιν καὶ πίστιν κατέστησεν. Ὅταν γὰρ Διόνυσον μὲν υἱὸν τοῦ Διὸς ἐκ μιξέως ἦν μεμίχθαι (26') αὐτὸν τῆς Σεμέλης, γεγενῆσθαι λέγωσι, καὶ τοῦτον εὐρετὴν ἀμπέλου γενόμενον, καὶ διασπαρχθέντα καὶ ἀποθα-

(24) Καὶ προσκυνητὸν γενέσθαι Θεόν. Conjectit eruditus Londinensis editor legendum καὶ Θεόν, quia paulo ante et num. 64, ita legitur; sed fatetur in aliis locis legi προσκυνητὸν Θεόν, ut num. 76 et 126.

(25) Ὁ ὁμοίως. Vel legendum ἀνόητον ὃν ὁμοίως, ut in edit. Paris., vel delendum ὃ, ut existimavit Sylburgius.

(26) Κατεπαίγει με. Legendum pronuntiat eruditus Londinensis editor κατεπαίγομαι, sed eum refellit ipse Justinus qui ait n. 43: Περὶ δὲ τοῦ τῆς γενέσεως αὐτοῦ μυστηρίου ἤδη λέγειν κατεπαίγοντος λέγω.

(26') Ἦν μεμίχθαι. Subintelligitur λέγουσι, nec semel occurrit relativum ista ratione cum infinitivo copulatum, ut erudito Ottoni notatum est. ED. PATROL.

νόνα ἀναστῆναι, εἰς οὐρανὸν τε ἀνεληλυθέναι ἱστο-
 ρῶσι, καὶ οἶνον ἐν τοῖς μυστηρίοις αὐτοῦ παραφέρω-
 σιν (27), οὐχὶ τὴν προλελεγμένην ὑπὸ Μωϋσέως ἀνα-
 γραφεῖσαν Ἰακώβ τοῦ πατριάρχου προφητείαν μεμι-
 μῆσθαι αὐτὸν νοῶ; Ἐπὶ δὲ τὴν Ἡρακλέα ἰσχυρὸν
 καὶ περινοστήσαντα πᾶσαν τὴν γῆν, καὶ αὐτὸν τῷ Διὶ
 ἐξ Ἀλκμήνης γενόμενον, καὶ ἀποθανόντα εἰς οὐρανὸν
 ἀνεληλυθέναι λέγωσιν, οὐχὶ τὴν, « Ἴσχυρὸν (28) ὡς
 γίγας ὄραμειν ὁδὸν αὐτοῦ, » περὶ Χριστοῦ λελεγμέ-
 νην Γραφήν ὁμοίως μεμιμῆσθαι νοῶ; Ὅταν δὲ τὸν
 Ἀσκληπιὸν νεκροῦς ἀνεγείραντα, καὶ τὰ ἄλλα πάθη
 θεραπεύσαντα παραφέρῃ, οὐχὶ τὰς περὶ Χριστοῦ
 ὁμοίως προφητείας μεμιμῆσθαι τοῦτον καὶ ἐπὶ τούτῳ
 φημί; Ἐπεὶ δὲ οὐκ ἀνιστόρησα πρὸς ὑμᾶς τοιαύτην
 Γραφήν ἢ σημαίνει τὸν Χριστὸν ταῦτα ποιήσειν, καὶ
 μιᾶς τινὸς ἀναγκαίως ἐπιμνησθήσομαι· ἐξ ἧς καὶ συν-
 εῖναι ὑμῖν δυνατὸν, πῶς καὶ τοῖς ἐρήμοις γνώσεως
 Θεοῦ, λέγω δὲ τοῖς ἔθνεσιν, οἳ καὶ ὀφθαλμοῦς ἔχοντες
 οὐχ ἐώρων, οὐδὲ καρδίαν ἔχοντες συνίεσαν, τὰ ἐξ ὕλης
 κατασκευάσματα προσκυνοῦντες, ὁ λόγος προέλεγεν
 ἀρηθῆναι αὐτὰ, καὶ ἐλπίζειν ἐπὶ τοῦτον τὸν Χριστόν.
 Εἴρηται δὲ οὕτως· « Εὐφράνθητι, ἔρημος ἡ διψῶσα·
 ἀγαλλιάσθω ἔρημος, καὶ ἐξανθείτω ὡς κρίνον· καὶ
 ἐξανθήσει, καὶ ἀγαλλιάσεται τὰ ἔρημα τοῦ Ἰορδάνου·
 καὶ ἡ δόξα τοῦ Λιβάνου ἐδόθη αὐτῇ, καὶ ἡ τιμὴ τοῦ
 Καρμήλου. Καὶ ὁ λαὸς μου ἕψεται τὸ ὕψος Κυρίου καὶ
 τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ. Ἰσχύσατε, χεῖρες ἀνειμέναι καὶ
 γόνατα παραλελυμένα. Παρακαλεῖσθε, οἱ ὀλιγόψυχοι τῆ
 καρδίας· ἰσχύσατε, μὴ φοβεῖσθε. Ἰδοὺ ὁ Θεὸς ἡμῶν
 κρίσιν ἀνταποδίδωσι καὶ ἀνταποδώσει. Αὐτὸς ἤξει καὶ
 σώσει ἡμᾶς. Τότε ἀνοιχθήσονται ὀφθαλμοὶ τυφλῶν,
 καὶ ὄτα κωφῶν ἀκούσονται. Τότε ἀλείψεται ὡς ἔλαφος ὁ
 χλωδός, καὶ τρανὴ ἔσται γλῶσσα μογιλάλων· ὅτι ἐρ-
 βάζη ἐν ἐρήμῳ ὕδωρ, καὶ φάραγξ ἐν τῇ διψώσῃ (29),
 καὶ ἡ ἀνυδρὸς ἔσται εἰς ἔλη· καὶ εἰς διψῶσαν γῆν
 πηγὴ ὕδατος ἔσται. » Πηγὴ ὕδατος ζῶντος παρὰ Θεοῦ
 ἐν τῇ ἐρήμῳ, γνώσεως Θεοῦ, τῆ τῶν ἐθνῶν γῆ ἀνέ-
 κλυσεν οὗτος ὁ Χριστός· ὃς καὶ ἐν τῷ γένει ὑμῶν

²⁷ Psal. xviii, 6.

(27) Καὶ οἶνον... παραφέρωσιν. Uterque codex
 habet ad marginem καὶ οἶνον. Sic etiam Robertus
 Stephanus ad calcem. Sed in *Apolo*gia 1, num. 54,
 probavimus legendum esse οἶνον. Verbum παραφέ-
 ρειν videtur hoc loco idem sonare ac praeter fas et
 veritatem inducere. Sic paulo post de eodem dia-
 bolo: Ὅταν δὲ τὸν Ἀσκληπιὸν... παραφέρῃ. Eodem
 verbo utitur *Apol.* 1, num. 54. Itaque assentiri non
 possum erudito Thirlbio pronuntiantī omnino legen-
 dum ὄνον, et pro παραφέρωσι, περιφέρωσι. — Ὅνον.
 Codd. miss. et editi οἶνον. At hic vero, quemadmo-
 dum in loco parallelo *Apol.* 1, num. 54, est omnino
 scribendum ὄνον, quod et uterque cod. mistus ad
 marginem habet et editores, Marano excepto, probant.
 Constat asinum Baccho sacrum fuisse. Plinius
Hist. nat. xxiv, c. 4 (ed. Paris., tom. IV), p. 304:
 « Ferulae asinis gratissimo sunt in pabulo, caeteris
 vero jumentis praesentaneo veneno; qua de causa
 id animal Libero Patri assignatur, cui et ferula. »
 Phurnutus *De nat. deor.*, p. 77, ed. Ald.: Οἱ ὄνοι
 ἐν ταῖς πομπαῖς αὐτοῦ (sc. Διονύσου) θαμίζουσι. Adue
 Hygin. *Poet. astron.* (Mythogr. lat., ed. Amstelod.),
 p. 598. ΟΥΤΟ.

(28) Ἴσχυρὸν. Legitur ἰσχυρός in *Apol.* 1, n. 54,
 ubi eadem pertractantur. Sed in hac *Apol.*, n. 40,

tum dicunt, eumque inventorem vitis fuisse, et dis-
 cerptum ac mortuum resurrexisse ac in caelum
 ascendisse perhibent, et vinum in ejus mysteria in-
 ducunt, nonne praedictum illud Jacobi oraculum,
 quod Moyses litteris mandavit, a diabolo imitatione
 expressum intelligo? Cum autem Herculem fortem
 fuisse et totum orbem terrarum peragrasse dicunt,
 eundemque Jovi ex Alcmena genitum, et post mor-
 tem in caelum ascendisse, nonne Scripturam illam,
 quae de Christo dicit: « Fortis ut gigas ad curren-
 dum viam suam », similiter eum imitatum intel-
 ligo? Cum autem Aesculapium mortuos excitantem
 et alios morbos curantem inducit, nonne edita de
 Christo vaticinia in hoc quoque similiter imitatum
 dixerim? Sed quia nullam vobis ejusmodi Scriptu-
 ram attuli, quae Christum haec facturum demonstra-
 ret, necessario aliquam unam commemorabo, ex
 qua intelligere poteritis, quomodo etiam hominibus
 instar deserti, quantum ad Dei cognitionem attinet,
 sese habentibus (gentes intelligo), qui oculos ha-
 bentes non videbant, et cor habentes non intell'ge-
 bant, simulacra ex materia fabrefacta adorantes;
 quomodo, inquam, his Scriptura praenuntiet fore,
 ut simulacris nuntium remittant, et in hunc Chri-
 stum sperent. Sic autem expressa est: « Letare,
 desertum sitiens; exsultet solitudo, et floreat quasi
 liliū: et efflorescent et exsultabunt deserta Jorda-
 nis, et gloria Libani data est ei, et honor Carmeli.
 Et populus meus videbit altitudinem Domini et
 gloriam Dei. Confortamini, manus remissae et ge-
 nua dissoluta. Consolamini vos, pusillanimes corde,
 confortamini, nolite timere. Ecce Deus noster ju-
 dicio retribuit, et retribuet: ipse veniet, et sal-
 vabit nos. Tunc aperientur oculi caecorum, et aures
 surdorum audient. Tunc saliet sicut cervus clau-
 dus: et expedita erit lingua balborum; quia scissa
 est in deserto aqua, et torrens in terra sitiēti; et
 erit inaquosa in paludes, et in sitiēte terra fons

et in *Dialogo*, num. 64, habemus ἀγαλλιάσεται ὡς
 γίγας. Forte illud ἰσχυρός explanationis causa ap-
 positum a Justino. Sic enim Theodoretus ad hunc
 locum observat solem, κατὰ δὲ τὸ τάχος μιμῆσθαι
 γίγαντά τινα μετὰ πολλῆς διατρέχοντα βίωτης καὶ
 ἰσχύος. Suspiciari etiam aliquis possit duas prophē-
 tias a Justino conjungi, nempe cum Davidica illam
 Isaiae supra memoratam, num. 26: Ἀναβαίνων βίη
 μετὰ ἰσχύος, vel, ut conjicit Cl. Thirlbius, duas
 versiones Hebraici textus 7222.

(29) Καὶ φάραγξ ἐν τῇ διψώσῃ. Langi versio,
 quae in editionibus Londinensibus servata est, per-
 absurde habet, « et vallis in siticulosa. » Liceat mihi
 nata occasione ex hac voce, locum in epist. 14 Ba-
 siliū non belle a me reditum emendare. Sic loquitur
 Basilius solitudinem suam describens: Ἐκ δὲ τοῦ
 ἐπὶ θάτερα τεταμένον εἶναι τὸ ἕρος δι' ἀγκώνων μη-
 νοειδῶν ταῖς φάραγξιν ἐπιζευγνόμενον, τὰ βάσιμα
 τῆς ὑπωρείας ἀποτείχισει. Sic reddendum: « Mons
 autem, eo quod in alteram partem extendatur, per
 curvatos anfractus torrentibus junctus pervias mon-
 tis infimas partes intercludit. — Ἐν τῇ. Sic solus
 Justinus. Septuaginta, γῆ. Saepe enim T et Γ con-
 funduntur in codicibus. ΟΥΤΟ.

aquæ erit³⁰. » Fons aquæ vivæ a Deo in terra, quantum ad cognitionem Dei spectat, **168** deserta, gentium videlicet, scaturivit hic Christus, qui et in vestra gente apparuit, ac homines ab ipso ortu et secundum carnem cæcos et surdos et claudos sanavit, verbo suo efficiens, ut alius quidem exsiliret, alius audiret, alius videret. Quinetiam mortuos exsuscitans et vitæ restituens, etiam ex operibus homines illius ætatis excitabat, ut eum agnoscerent. Isti autem cum hæc etiam fieri viderent, magicas esse præstigias dicebant; eum enim magum et populi deceptorem dicere audebant. Hæc autem ipse eo quoque consilio faciebat, ut et credituris sibi hominibus persuaderet, etiamsi quis aliquo corporis vitio laboret, modo tradita a se præcepta custodiat, integrum illum a se in secundo suo adventu, ac præterea immortalem, et corruptionis et doloris

70. Sic etiam Mithræ mysteria ex Danielis et Isaiaë vaticiniis detorta. — Cum autem ii qui Mithræ tradunt mysteria, eum ex petra genitum dicunt, et speluncam vocant locum illum, ubi ab eo initiari perhibent eos qui ipsi credunt; nonne hic illos imitatos scio id quod a Daniele dictum est, lapidem abscissum esse sine manibus ex magno monte, et quod ab Isaia similiter, cujus omnia etiam verba imitari conati sunt? Machinati enim sunt, ut sermones etiam apud istos de justitiæ observatione haberentur. Necessè est autem Isaiaë verba vobis referam, ut ex illis perspicatis ita sese rem habere. Sunt autem ejusmodi: « Audite, qui longe estis, quæ feci: scient, qui appropinquant fortitudinem meam. Recesserunt, qui erant in Sion iniqui; apprehendet tremor impios. Quis annuntiabit vobis locum æternum? Qui ambulat in justitia, qui loquitur rectam viam, odit iniquitatem, et injustitiam, et manus puras habet a muneribus; qui obturat aures, ut non audiat judicium sanguinis injustum, claudit oculos, ne videat iniquitatem: iste habitabit in excelsa spelunca petræ fortissimæ. Panis ei dabitur, et aqua ejus fidelis. Regem cum gloria vi-

³⁰ Isa. xxxv, 1-7.

(30) Πηρούς. Recte observat eruditus Londinensis editor « cæcos » hic non « mutilos » esse interpretandum. Idem dicendum de simili loco *Apol.* 1, n. 22.

(31) Ἐρθα μνεῖν. Vertendum duxi, « ubi tradunt ab ipso initiari qui ipsi credunt. » Illud enim παραδιδούσι arcanum quidpiam significat, nec grande mysterium fuisset, si id tantum dixissent sese in spelunca initiandi munere perfungi. Vide infra num. 78.

(32) Καὶ ταῦτα ποιῆσαι ὁμοίως. Non magna opus est immutatione ut corruptus hic locus sanetur. Plana enim erunt omnia, si vel Ἡσαίου legatus pro ποιῆσαι, vel sic: Τὸ ὑπ' Ἡσαίου ὁμοίως.

(33) Οὐ καὶ τοὺς λόγους πάντας. Ait Justinus sacerdotes Mithræ omnia Isaiaë verba mox referenda imitatos esse, idque ut probet, unico contentus est exemplo, nempe justitiæ præceptis, quæ illi, ut in his Isaiaë verbis: « Qui ambulat in justitia, » etc., tradere solebant. Multa alia omisit Justinus, ut facilia et obvia. Nam cum Mithra idem sit ac ignis, id manifeste respondet igni de quo Isaiaë. Et cum Justinus monuerit eos, qui initiantur, ab ipso Mi-

πέφανται, καὶ τοὺς ἐκ γενετῆς καὶ κατὰ τὴν σάρκα πηρούς (30), καὶ κωφοὺς, καὶ χωλοὺς ἴασατο, τὸν μὲν ἄλλεσθαι, τὸν δὲ καὶ ἀκούειν, τὸν δὲ καὶ ὄρᾶν τῷ λόγῳ αὐτοῦ ποιήσας. Καὶ νεκροὺς δὲ ἀναστήσας, καὶ ζῆν ποιήσας, καὶ διὰ τῶν ἔργων ἐδυσώπει τοὺς τότε ὄντας ἀνθρώπους, ἐπιγνῶναι αὐτόν. Οἱ δὲ καὶ ταῦτα ὄρῶντες γινόμενα, φαντασίαν μαγικὴν γίνεσθαι ἔλεγον. Καὶ γὰρ μάγον εἶναι αὐτόν ἐτόλμων λέγειν καὶ λαοπλάνον. Αὐτὸς δὲ καὶ ταῦτα ἐποίει πείθων καὶ τοὺς ἐπ' αὐτόν πιστεύειν μέλλοντας: ὅτι κἂν τις ἐν λώβῃ τινὲ σώματος ὑπάρχων, φύλαξ τῶν παραδεδομένων ὑπ' αὐτοῦ διδαγμάτων ὑπάρξῃ, ὀλόκληρον αὐτόν ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ παρουσίᾳ, μετὰ τοῦ καὶ ἀθάνατον καὶ ἀφθαρτον καὶ ἀλύπητον ποιῆσαι, ἀναστήσει.

70. Ὅταν δὲ οἱ τὰ τοῦ Μίθρου μυστήρια παραδιδόντες λέγωσιν ἐκ πέτρας γεγενῆσθαι αὐτόν, καὶ σπήλαιον καλῶσι τὸν τόπον ἐνθα μνεῖν (31) τοὺς πειθομένους αὐτῷ παραδιδούσιν, ἐνταῦθα οὐχὶ τὸ εἰρημένον ὑπὸ Δανιήλ, ὅτι λίθος ἀνευ χειρῶν ἐτμήθη ἐξ ὄρους μεγάλου, μεμιμησθαι αὐτοὺς ἐπίσταμαι, καὶ ταῦτα ποιῆσαι ὁμοίως (32), οὐ καὶ τοὺς λόγους πάντας (33) μιμησασθαι ἐπεχείρησαν; Δικαιοπραξίας γὰρ λόγους καὶ παρ' ἐκείνοις (34) λέγεσθαι ἐτεχνάσαντο. Τοὺς δὲ εἰρημένους λόγους τοῦ Ἡσαίου, ἀναγκαίως ἀνιστορήσω ὑμῖν, ὅπως ἐξ αὐτῶν γνῶτε ταῦθ' οὕτως ἔχειν. Εἰσὶ δὲ οὗτοι: « Ἀκούσατε, οἱ πόρρωθεν, ἃ ἐποίησα: γνῶσονται (35) οἱ ἐγγίζοντες τὴν ἰσχύν μου. Ἄπέστησαν οἱ ἐν Σιών ἀνομοὶ: λήψεται τρόμος τοὺς ἀσεβεῖς. Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν τὸν τόπον τὸν αἰώνιον; Πορευόμενον ἐν δικαιοσύνῃ, λαλοῦντα εὐθεῖαν ὁδόν, μισοῦντα ἀνομίαν καὶ ἀδικίαν, καὶ τὰς χεῖρας ἀφωσιωμένον (36) ἀπὸ δώρων, βαρύνων ὤτα, ἵνα μὴ ἀκούσῃ κρίσιν ἀδικῶν αἵματος: καμμύων τοὺς ὀφθαλμοὺς, ἵνα μὴ ἴδῃ ἀδικίαν: οὗτος οἰκῆσει ἐν ὑψηλῷ σπηλαίῳ πέτρας ἰσχυρᾶς. Ἄρτος δοθήσεται αὐτῷ, καὶ τὸ ὕδωρ αὐτοῦ πιστόν. Βασιλέα μετὰ δόξης ὄψεσθε, καὶ οἱ ὀφθαλμοὶ ὑμῶν ὄψονται πόρρωθεν. Ἡ ψυχὴ

Mithra initiatos dici, necesse non erat admonere id ex his Isaiaë verbis imitatione expressum: « Regem cum gloria videbitis. » Panis et aqua memorantur ab Isaia. Sic etiam in his Mithræ mysteriis panem et aquæ poculum apponi testatur Justinus *Apol.* 1. Paulo ante γεγενῆσθαι pro γεγενῆσθαι, sive errore librariorum, sive quod eadem sit utriusque verbi significatio. Dicebat Justinus Judæis n. 23: Μεῖνατε ὡς γεγέννησθε.

(34) Καὶ παρ' ἐκείνοις. « Etiam apud istos, » nempe Mithræ sacerdotes. Quare illud ἐτεχνάσαντο non de Mithræ sacerdotibus intelligendum, sed subaudiendi demonones. Vide *Apol.* 1, n. 54.

(35) Γνῶσονται. Editi καὶ γνῶσονται. Sed deest conjunctio in utroque codice ms. et in Bibliis Romanis. Non deesse in Complut. et Ald. et Curterii Isaia observat Thirlbius.

(36) Ἀφωσιωμένον. Biblia ἀποσειόμενον. Hi autem accusativi manifestum sunt librariorum erratum, quorum etiam negligentia omissa hæc verba, quæ cum Justinii proposito faciebant: Τίς ἀναγγελεῖ ὑμῖν ὅτι πῦρ καίεται;

ὁμῶν μελετήσῃ φόβον Κυρίου. Ποῦ ἔστιν ὁ γραμματικὸς, ποῦ εἰσὶν οἱ βουλευόντες; Ποῦ ἔστιν ὁ ἀριθμῶν τοὺς τρεφομένους, μικρὸν καὶ μέγαν λαόν; Ἐὰν οὐ συνεβουλεύσαντο, οὐδὲ ἤδεισαν βάθη φωνῶν, ὥστε μὴ ἀκοῦσαι. Λαὸς πεφασμασμένος, καὶ οὐκ ἔστι τῷ ἀκούοντι σύνεσις. » Ὅτι μὲν οὖν καὶ ἐν ταύτῃ τῇ προφητείᾳ περὶ τοῦ ἄρτου ὃν παρέδωκεν ἡμῖν ὁ ἡμέτερος Χριστὸς ποιεῖν εἰς ἀνάμνησιν τοῦ τε σωματοποιήσασθαι (57) αὐτὸν διὰ τοὺς πιστεύοντας εἰς αὐτὸν, δι' οὓς καὶ παθητὸς γέγονε· καὶ περὶ τοῦ ποτηρίου, ὃ εἰς ἀνάμνησιν τοῦ αἵματος αὐτοῦ παρέδωκεν εὐχαριστοῦντας ποιεῖν, φαίνεται. Καὶ ὅτι βασιλέα τοῦτον αὐτὸν μετὰ δόξης ὀψόμεθα, αὕτη ἡ προφητεία δηλοῖ· καὶ ὅτι λαὸς ὁ εἰς αὐτὸν πιστεύειν προσγνωσμένος μελετήσῃ (58) φόβον Κυρίου προέγνωστο, αὗται αἱ λέξεις τῆς προφητείας βοῶσι· καὶ ὅτι οἱ τὰ γράμματα τῶν Γραφῶν ἐπίστασθαι λογιζόμενοι καὶ ἀκούοντες τῶν προφητειῶν οὐκ ἔχουσι σύνεσιν, ὁμοίως αὗται αἱ Γραφαὶ κεκράγασιν. Ὅταν δὲ, ὦ Τρύφων, ἔφην, ἐκ παρθένου γεγεννησθαι τὸν Περσέα ἀκούσω, καὶ τοῦτο μιμήσασθαι τὸν πλάνον ὄφιν συνίημι.

vociferantur. Quando autem ex virgine genitum serpentem imitatum intelligo.

71. Ἄλλ' οὐχὶ τοῖς διδασκάλοις ὁμῶν κείθουμαι, μὴ συντεθειμένοις καλῶς ἐξηγεῖσθαι (59) τὰ ὑπὸ τῶν παρὰ Πτολεμαίῳ τῷ Αἰγυπτίων γενομένῳ βασιλεῖ ἑβδομήκοντα πρεσβυτέρων· ἀλλ' αὐτοὶ ἐξηγεῖσθαι πειρῶνται. Καὶ ὅτι πολλὰς Γραφὰς τέλειον περιεῖλον (40)

⁶⁶ Isa. xxxiii, 15-19.

(57) *Τοῦ τε σωματοποιήσασθαι*. Duabus de causis Justinus eucharistiam ad recordationem incarnationis celebrari docet. Prima, eaque apertissima, quia dum caro illa offertur in altari, eam pro nobis in utero Virginis formatam, et in cruce passam recordamur. Alteram affert ipse Justinus in Apologia prima, ubi docet quemadmodum per Verbi omnipotentiam mysterium incarnationis peractum est, ita eadem Verbi omnipotentia panem et vinum fieri corpus et sanguinem Christi. Vide *Apol. 1*, n. 66, et *Prelat. part. II*.

(58) *Μελετήσῃ*. R. Stephanus et uterque cod. ms. μελετήσῃ. Manifestus error sublatus in edit. Paris.

(59) *Καλῶς ἐξηγεῖσθαι*. Mallet Sylburgius ἐξηγεῖσθαι. Quod autem addit Justinus, « ipsi interpretari aggrediuntur, » id de tota Scriptura, id est de Aquilæ versione ante aliquot annos elaborata, intelligendum non puto, sed de quibusdam locis, de quibus litem Judæi movebant. Nam 1° Interpretationem Septuaginta seniorum in nonnullis tantum locis reprehendebant, cætera probabant, n. 68 et 72. At versio Aquilæ innumeris locis a Septuaginta discrepabat. 2° Idem persuadent ipsæ Justinus querelæ; aliud est enim testimonia e veteri interpretatione expungere, quod unum queritur Justinus; aliud novam elaborare. 3° Dum ait Justinus, n. 72, testimonium Jeremiæ recisum a Judæis ex Septuaginta seniorum interpretatione, sed tamen adhuc exstare in nonnullis eorum exemplaribus, satis declarat non desiisse Judæos hac interpretatione uti, ac exemplarium, quæ apud eos servabantur, varietatem in eo positam, quod alia haberent hoc testimonium, alia non haberent. Nulla hic ergo alia quaerenda interpretatio quam Septuaginta seniorum. 4° Denique in illo Isaiæ testimonio, « Væ animæ ipsorum, » quod, teste Hieronymo, et in Hebræo et

A debitis; oculi vestri videbunt de longe; anima vestra meditabitur timorem Domini. Ubi est litteratus? Ubi sunt consiliatores? Ubi est, qui numerat eos, qui nutriuntur, parvum et magnum populum? Quocum consilia non agitarunt, neque profunditatem vocum sciverunt, ita ut non audirent. Populus vitiosus, et non est audienti intelligentia⁶⁶. » Liqueat igitur in hac quoque prophetia et de pane illo prædici, quem nobis Christus noster facere præcepit in memoriam corporis a se propter eos, qui in ipsum credunt, **169** assumpti, propter quos et passibilis factus est; et de calice, quem in memoriam sanguinis sui cum gratiarum actione fieri præcepit. Atque hunc ipsum Regem gloria circumfluentem nos visuros eadem prophetia declarat: « futurum etiam ut populus, qui in eum prænoscebatur crediturus, timorem Dei meditaretur, id præcognitum fuisse, ipsa prophetiæ verba clamant; denique eos qui litteras Scripturarum scire sibi videntur, prophetiarum intelligentiam, etiam cum eas audiunt, non habere, similiter hæc Scripturæ audio Per-eum, id quoque, Trypho, fraudulentum

71. *Judæi rejiciunt Septuaginta interpretationem, ex qua etiam nonnulla sustulerunt.* — Sed minime mihi probantur magistri vestri, qui Septuaginta illos senes apud Ptolemæum Ægyptiorum regem recte interpretatos esse assentiri volant, sed ipsi

C apud alios interpretes totum fere discrepabat a Septuaginta Interpretibus, hoc tantum discrimen animadvertit Justinus inter Judæos et septuaginta interpretes, quod Judæi legendum contenderent δῆσωμεν, Septuaginta vero interpretes haberent ἄρωμεν, n. 136. — Mirum cur Justinus crimini veriat Judæis, quod Septuaginta interpretationem quibusdam in rebus veram non esse dicerent. Cum scriberet *Cohortationem ad Græcos* Justinus, credebatur Septuaginta illos viros, dum pro se quisque separatim inclusi laborabant, magno miraculo in omnibus verbis et sententiis inter se consensisse. Sed hanc fabulam, nec in prima *Apologia*, ubi agit de Septuaginta Interpretibus, commemorat, nec in *Dialogo* illius credende onus imponit Judæis: ex quo quidem non levis conjectura est eam Justinum aut missam fecisse, aut saltem suspectam habere cœpisse. Cur ergo tam moleste fert, quod quibusdam in rebus veram non esse Judæi pronuntiant? Inde ortum puto S. martyris animi dolorem, quod Judæi hanc interpretationem non solum contextui, sed etiam veritati et sanæ doctrinæ absonam dicerent. Urebat eos doctrina Verbi incarnati, nec eam in Septuaginta interpretatione patienter ferebant: quare septuaginta illos viros recte interpretatos esse assentiri volebant, n. 71. Eo libentius Justinus querelas in hanc sententiam accipio, quod ipse interdum aliter ac Septuaginta interpretari non dubitet, nedum accuratissimam illorum diligentiam nunquam requirere piacula esse duceret. — *Ex Addendis et Emendandis.*

(40) *Τέλειον περιεῖλον*. Cum his, qui contextum Hebraicum manibus Judæorum violatum fuisse volunt, non facit Justinus, quem luce clarius est, ut Simonius, *Hist. crit.* lib. II, cap. 18, et Martianus noster in *Def. text. Hebr.* p. 168, observarunt, de sola interpretatione Septuaginta interpre-

interpretari aggrediantur. Neque illud etiam vobis ignoratum velim, permultas Scripturas, ex quibus perspicue hunc ipsum, qui cruci affixus fuit, et Deum, et hominem, et crucifixum, et morientem prædicatum esse demonstratur, omnino ab eis ex illa interpretatione, quam senes apud Ptolemæum adornarunt, deletas fuisse. Quas quia scio ab omnibus vestri generis hominibus negari, in ejusmodi quæstiones non delabor, sed in eas, quæ sunt ex illo genere, quod adhuc a vobis ratum habetur, investigationem dirigere aggredior. Nam quas enim que vobis attuli, eas agnoscitis; nisi quod de illa voce: « Ecce Virgo in utero concipiet »⁹⁷, » litem movistis, ita dictum esse asserentes: « Ecce adolescentula in utero concipiet. » Atque equidem promisi demonstraturum me hanc prophetiam non in Ezechiam, ut didicistis, sed in meum hunc Christum dictam esse; quæ quidem demonstratio jam mihi instituenda.

Hic Trypho: Rogamus te, inquit, ut prius ex Scripturis, quas penitus deletas fuisse dicis, nonnullas saltem in medium proferas.

72. *Loca ex Esdra et Jeremia a Judæis sublata.* — Tum ego: Ut vobis placet, ita faciam, inquam. Ex his igitur, quæ Esdras in legem de Paschate sancitam disseruit, hæc reciderunt: « Et dixit Esdras populo: Hoc pascha Salvator noster est et perfugium nostrum. Ac si intellexeritis **170** et ascenderit in cor vestrum: Quia futurum est ut eum humiliemus in signo; si saltem postea speremus in eum, non desolabitur locus iste in omne tempus: dicit Deus virtutum. Sin autem non credideritis ei, neque audieritis prædicationem ejus, Inlibrium eritis gentibus. » Et ex Jeremiæ verbis hæc recide-

⁹⁷ Isai. vii, 14.

tum contendere, nihil prorsus de Hebraico contextu cogitare. Quinetiam, quæ a Judæis ex interpretatione Septuaginta seniorum sublata queritur, ea non tam recidendo et de industria omitteudo sublata dicit, quam aut prave interpretando, aut palam et aperte, ut in Hebræo fonte non reperta, rejiciendo. Nam ad hæc duo genera revocari possunt controversa illa testimonia. Dictabant Judæi interpretationem veram non esse in quibusdam locis, ipsi interpretari aliter audebant, et pro his verbis: « Ecce virgo, » reddebant: « Ecce adolescentula, » n. 68, 71, 84. Equet in ejusmodi locis non fraudem librariorum, sed nequitiam interpretum a Justino reprehendi. Quod spectat ad illud: « Dominus regnavit a ligno, » et ad ea quæ de morte Isaia sublata dicit, n. 120, et ad testimonium Esdræ et illud Jeremiæ: « Recordatus est Dominus, » etc., vix dubium est quin hæc etiam non occulto factore, sed aperta contentione, ut in Hebræo fonte non exstantia, recisa crediderit. Fatetur enim hoc a Rabbis communi consilio factum esse, atque hæc testimonia ab omnibus Judæis rejeci.

(41) *Ἐρχομαι.* Legendum videtur εὐρχομαι. « Profiteor me dirigere. » Sic enim in *Apol.* i, n. 15: Καὶ εὐρχομαι κατὰ πᾶν γένος ἀνθρώπων τοιοῦτους δεῖξαι. Paulo post legit Thirlvius καὶ ἤδη τὴν ἀπόδειξιν, idque probat ex pluribus locis similibus ubi ἤδη scribit Justinus.

(42) *Τοῦτο τὸ Πάσχα.* Hoc testimonium, quod in sacris codicibus non exstat, Latine refertur a Lactantio non sine aliqua discrepantia, lib. iv *In-*

ἀπὸ τῶν ἐξηγήσεων τῶν γεγενημένων ὑπὸ τῶν παρα Πτολεμαίου γεγενημένων πρεσβυτέρων, ἐξ ὧν διαβρίθην οὗτος αὐτὸς ὁ σταυρωθεὶς, ὅτι θεὸς, καὶ ἀνθρώπος, καὶ σταυρούμενος, καὶ ἀποθνήσκων κοληρυγμένος ἀποδείκνυται, εἰδέναι: ὑμᾶς βούλομαι· ἅς ἐπειδὴ ἀρνεῖσθαι πάντας τοὺς ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν ἐπίσταμαι, ταῖς τοιαύταις ζητήσεσιν οὐ προσβάλλω· ἀλλ' ἐπὶ τὰς ἐκ τῶν ὁμολογουμένων ἐτι παρ' ὑμῖν τὰς ζητήσεις ποιεῖν ἔρχομαι (41). Καὶ γὰρ ὅσας ὑμῖν ἀνήνεγκα, ταύτας γνωρίζετε, πλὴν ὅτι περὶ τῆς λέξεως τῆς· « Ἰδοὺ ἡ Παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται, » ἀντειπατε, λέγοντες εἰρήσθαι· « Ἰδοὺ ἡ νεάνις ἐν γαστρὶ λήψεται. » Καὶ ὑπεσχόμεν ἀπόδειξιν ποιήσασθαι οὐκ εἰς Ἑζεκιάν, ὡς ἐδιδάχθητε, τὴν προφητείαν εἰρήσθαι, ἀλλ' εἰς τοῦτον τὸν ἐμὸν Χριστόν· καὶ ὅτῃ τὴν ἀπόδειξιν ποιήσομαι.

B

Καὶ ὁ Τρύφων εἶπε· Πρῶτον ἀξιούμεν εἰπεῖν σε ἡμῖν καὶ τινὰς ὧν λέγεις τέλος παραγεγράφθαι Γραφῶν.

72. Κάγω εἶπον· Ὡς ὑμῖν φίλον, πράξω. Ἀπὸ μὲν οὖν τῶν ἐξηγήσεων ὧν ἐξηγήσατο Ἐσδρας εἰς τὸν νόμον τὸν περὶ τοῦ Πάσχα τὴν ἐξήγησιν ταύτην ἀφείλοντο· « Καὶ εἶπεν Ἐσδρας τῷ λαῷ· Τοῦτο τὸ Πάσχα (42) ὁ Σωτὴρ ἡμῶν, καὶ ἡ καταφυγὴ ἡμῶν. Καὶ ἐὰν διανοηθῆτε, καὶ ἀναβῆ ὑμῶν ἐπὶ τὴν καρδίαν, ὅτι μέλλομεν αὐτὸν ταπεινοῦν ἐν σημείῳ (43), καὶ μετὰ ταῦτα ἐλπίζομεν ἐπ' αὐτόν, οὐ μὴ ἐρημιώῃ ὁ τόπος οὗτος εἰς τὴν ἀπαντα χρόνον· λέγει ὁ θεὸς τῶν δυνάμεων· Ἐὰν δὲ μὴ πιστεύητε αὐτῷ, μηδὲ εἰσακούσητε τοῦ κηρύγματος αὐτοῦ, ἔσεσθε ἐπίχαρμα τοῖς ἔθνεσι. » Καὶ ἀπὸ τῶν διὰ Ἱερεμίου (44) λε-

stitut., cap. 18: « Apud Esdram ita scriptum est, inquit: Hoc Pascha Salvator noster est et refugium nostrum; cogitate et ascendat in cor vestrum, quoniam habemus humiliare eum in signo: et post hæc sperabimus in eum, ne deseratur hæc locus in æternum tempus, dicit Dominus Deus virtutum. Si non credideritis ei, neque si audieritis annuntiationem ejus, eritis derisio in gentibus. » Obscuriora sunt Latina Lactantii quam Græca Justinii, quæ tamen suis vulneribus non carent. Legendum videtur καὶ μετὰ ταῦτα. Libenter etiam legerem ἐμέλλομεν, « quia futurum erat, » ut eum humiliarem, id est quia Jesum « definito consilio et præscientia Dei traditum » interemimus.

(43) *Ἐν σημείῳ.* Frustra J. Clericus *Hist. eccles.* p. 526, emendandum hunc textum existimat, ac legendum ἐν σήματι. Vide infra, n. 94, et *Apol.* i, n. 60, ubi signum idem esse ac crucem pluribus testimoniis ostendimus.

(44) *Διὰ Ἱερεμίου.* Mox Justinus hunc locum in nonnullis Judæorum exemplaribus integrum autem existisse. Unde Thirlvius hujus judicii ferendi occasionem rapit. « Nos quoque, inquit, Judæos oblivimus, Justinum summe negligentia et temeritatis absolvere non possumus. » Miror sane cur hanc varietatem exemplarium, quæ Judæos premebat et in angustias conjiciebat, vir eruditus ad eorum defensionem convertat. Res enim negari non potest; deerat locus Jeremiæ in novis exemplaribus Judæorum, non aberat ab antiquioribus. Ea re conjecti in angustias Judæi et ad maledicendum Christo re-

χθέντων ταῦτα περιέκοψαν· « Ἐγὼ ὡς ἀρνίον φερόμενον τοῦ θύεσθαι· ἐπ' ἐμὲ ἐλογίζοντο λογισμὸν λέγοντες· Δεῦτε, ἐμβάλωμεν ξύλον εἰς τὸν ἄρτον αὐτοῦ, καὶ ἐκτρίψωμεν αὐτὸν ἐκ γῆς ζώντων, καὶ τὸ ὄνομα αὐτοῦ οὐ μὴ μνησθῆ οὐκέτι. » Καὶ ἐπειδὴ (45-46) αὕτη ἡ περικοπή ἢ ἐκ τῶν λόγων τοῦ Ἱερεμίου ἐστὶ ἐστὶν ἐγγεγραμμένη ἐν τισὶν ἀντιγράφοις τῶν ἐν συναγωγαῖς Ἰουδαίων (πρὸ γὰρ ὀλίγου χρόνου ταῦτα ἐξέκοψαν), ἐπειδὴ καὶ ἐκ τούτων τῶν λόγων ἀποδεικνύεται, ὅτι ἐβουλεύσαντο Ἰουδαῖοι περὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ, ἀναιρεῖν αὐτὸν σταυρώσαντες βουλευσάμενοι· καὶ αὐτὸς μνησθῆται, ὡς καὶ διὰ τοῦ Ἡσαίου προφητεῦθι ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγῆν ἀγόμενος, καὶ ἐνθάδε ὡς ἀρνίον ἄκακον δηλοῦται· ὡς ἀπορούμενοι, ἐπὶ τῷ βλασφημεῖν χωροῦσι. Καὶ ἀπὸ τῶν λόγων τοῦ αὐτοῦ Ἱερεμίου ὁμοίως ταῦτα περιέκοψαν· « Ἐμνήσθη (47) δὲ Κύριος ὁ Θεὸς ἀπὸ Ἰσραὴλ τῶν νεκρῶν αὐτοῦ τῶν κεκοιμημένων εἰς γῆν χόματος· καὶ κατέβη πρὸς αὐτοὺς ἀναγγελίσασθαι αὐτοῖς τὸ σωτήριον αὐτοῦ. »

75. Καὶ ἀπὸ τοῦ ἐνενηχοστοῦ πέμπτου ψαλμοῦ τῶν διὰ Δαβὶδ λεγθέντων λόγων λέξεις βραχείας ἀφείλοντο ταύτας, « ἀπὸ τοῦ ξύλου (48). » Εἰρημένου γὰρ τοῦ λόγου· « Εἶπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν, ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν ἀπὸ τοῦ ξύλου· » ἀφῆκαν· « Εἶπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν· Ὁ Κύριος ἐβασίλευσεν. » Ἐν δὲ τοῖς ἔθνεσι περὶ οὐδενὸς ὡς Θεοῦ καὶ Κυρίου ἐλέχθη ποτὲ ἀπὸ τῶν τοῦ γένους ὑμῶν ἀνθρώπων ὅτι ἐβασίλευσεν, ἀλλ' ἡ περὶ τούτου μόνου τοῦ σταυρωθέντος ὄν καὶ σεσῶσθαι ἀναστάντα ἐν τῷ αὐτῷ ψαλμῷ τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον λέγει,

⁹⁸ Jer. xi, 19.

daeti erant. Hanc enim vim habet verbum βλασφημεῖν. Vid. n. 79, Tryphonis verba. Quis ergo illam exemplarium varietatem ad Judæos absolvendos et Justinum condemnandum idoneam putet?

(45-46) Καὶ ἐπειδὴ... χωροῦσι. Hic locus editores mirum in modum torsi. Thirlbius : « Hunc locum, inquit, ex sententia expedire non possum. Colærebit fortasse aliquanto melius si deleas ὢν, vel pro ὢν ἀπορούμενοι legas ἀποφωρώμενοι, vel δι' αὐτῶν (λόγων) ἀπορούμενοι, vel δι' αὐτῶν (ἀντιγράφων) ἀποφωρώμενοι, vel si legas Καίπερ, ἔφην, aut καὶ ἐπήνεγκα... δηλοῦται· δι' ὢν (vel ὄθεν) ἀπορούμενοι vel ἀποφωρώμενοι, vel λόγων ἀπορούμενοι, » etc. Melius Maranus : mallet is legi μνησθῆται (nam antea ἀποδεικνύεται), ita ut verbum δηλοῦται expungendum esset; insuper ἐξ ante ὢν supplet. Scilicet vertit : « ... si quando ex his etiam verbis demonstratur... ipsumque (Christum) ostendatur, quemadmodum et ab Isaia prænuntiatur velut ovis ad necem abductus, ita etiam hoc loco velut agnum minime malum describi : his rebus, » etc. Verbis igitur ὢν ἀπορούμενοι incipit redditionem. Quæ si cui placeant, utatur suo jure : nos nihil mutamus neque mutandum putamus. Etenim ita interpretamur, apodosin ut incipiant verba καὶ αὐτὸς μνησθῆται, quibus καὶ ἐνθάδε... δηλοῦται respondent; καὶ... καὶ (καὶ αὐτὸς... καὶ ἐνθάδε) hic — « cum... tum. » Porro comma a Marano sublatum post προφητεῦθι reposui codicibus fretus, ut illud ὡς πρόβ. ἐπὶ σφαγ. ἀγόμε. α μνησθῆται pendeat. Verba autem : ἐπειδὴ καὶ... βουλευσάμενοι, ut patet, pertinent ad apodosin causamque continent. OTTO.

(47) Ἐμνήσθη. Drest etiam hoc testimonium in

Ami : « Ego ut agnus qui portatur ad immolandum. Super me cogitaverunt cogitationem dicentes : Venite, mittamus lignum in panem ejus, et tollamus eum e terra viventium, et nomen ejus non memoretur amplius ⁹⁸. » Quoniam autem hunc ex Jeremia locum adhuc nonnulla ex his, quæ apud Judæorum synagogas asservantur, exemplaria scriptum retinent (non enim diu est quod hæc reciderunt), si quando ex his etiam verbis demonstratur consilium a Judæis initum fuisse, ut Christum crucifigentes occiderent, ipsumque ostendatur, quemadmodum et ab Isaia prænuntiatur velut ovis ad necem abductus, ita etiam hoc loco velut agnum minime malum describi; his rebus in angustias conjecti ad blasphemias se convertunt. Hæc etiam ex Jeremia dictis similiter reciderunt : « Recordatus est Dominus Deus mortuorum suorum ex Israele, qui obdormierunt in terra aggeris, et descendit ad eos, ut evangelizaret eis salutare suum. »

75. Resecuerunt « a ligno » ex psalmo xciv. — Et ex psalmo Davidis nonagesimo quinto perpaucæ hæc abstulerunt, « a ligno. » Nam cum ita dictum fuisset, « Dicite in gentibus : Dominus regnavit a ligno; » reliquerunt, « Dicite in gentibus : Dominus regnavit. » Nemo autem unquam ex vestro genere exstitit, de quo tanquam de Deo et Domino diceretur, eum in gentibus regnasse, præter hunc solum crucifixum, quem et resurgentem ex mortuis liberatum esse Spiritus sanctus in eodem

nostris codicibus; citatur ab Irenæo, lib. iii, cap. 20, sub nomine Isaie, et lib. iv, cap. 22, sub Jeremiae. Sic autem priore loco : « Et commemoratus est Dominus sanctus Israël mortuorum suorum, qui dormierant in terra sepultionis : et descendit ad eos evangelizare salutem quæ est ab eo, ut salvaret eos. » Eruditi viri Græbius et post eum Massuetus observant Irenæum legisse ἅγιος Ἰσραὴλ pro eo quod mendose apud Justinum legi existimant ἀπὸ Ἰσραὴλ.

(48) Ἀπὸ τοῦ ξύλου. Hæc verba monumentis Ecclesie Latine celeberrima sunt. Sed apud Græcos vix ullum habent vestigium, si excipias hoc Justinii testimonium. Quidam proferunt illud Barnabæ, cap. 8 : Ἡ βασιλεία τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τῷ ξύλῳ. Citari etiam possunt nonnulla veterum hæreticorum scripta, de quibus sic loquitur Celsus apud Origen. lib. vi, pag. 298 : Πανταχοῦ δ' ἐκεῖ τὸ τῆς ζωῆς ξύλον καὶ ἀνάστασις σαρκὸς ἀπὸ τοῦ ξύλου. « Ubi que autem illic lignum vitæ et resurrectio carnis a ligno. » — Ἀπὸ τοῦ ξύλου. Hæc verba, bona hoc S. Justinii venia dixerim, non a Judæis reseca sunt, sed ab aliquo Christiano addita. Potis inquam autem a scriptoribus Latine Ecclesie solent usurpari. Tertullian. adv. Judæos, c. 10 : « Age nunc, si legis penes Prophetam in Psalmis : Dominus regnavit a ligno, exspecto quid intelligas, ne forte lignarium aliquem regem significari poteris et non Christum, qui exinde a passione crucis superata morte regnavit. » Similiter citant Ambrosius, Augustinus, Leo, Gregorius Magnus, alii; sed apud Græcos vix ullum vestigium istorum deprehenditur, excepto hoc Justinii testimonio. OTTO.

psalmo asserit, eumque diis gentium similem non esse declarat; illos enim esse simulacra dæmoniorum. Sed ut quid dicatur intelligatis, totum vobis psalmum recitabo. Sic autem habet: « Cantate Domino canticum novum; cantate Domino, omnis terra. Cantate Domino, et benedicite nomen ejus; bene nuntiate de die in diem salutare ejus. Annuntiate in gentibus gloriam ejus, in omnibus populis mirabilia ejus. Quoniam magnus Dominus, et laudabilis nimis; terribilis est super omnes deos. Quoniam omnes dii gentium, dæmonia; Dominus autem cælos fecit. Confessio et pulchritudo in conspectu ejus; sanctitas et magnificentia in sanctificatione ejus. Afferte Domino, **171** patriæ gentium; afferte Domino gloriam et honorem; afferte Domino gloriam in nomine ejus. Tollite hostias, et introite in atria ejus; adorate Dominum in atrio sancto ejus. Commoveatur a facie ejus universa terra; dicite in gentibus: Dominus regnavit. Et enim corripuit orbem terræ, qui non commovebitur; judicabit populos in æquitate. Latentur cæli, et exsulet terra; commoveatur mare, et plenitudo ejus. Gaudebunt campi, et omnia quæ in eis sunt. Exsultabunt omnia ligna silvæ a facie Domini; quoniam venit, quoniam venit judicare terram. Judicabit orbem terræ in æquitate, et populos in veritate sua ⁹⁹. »

Hic Trypho: Utrum ex Scripturis, inquit, aliquid, ut asseris, principes populi deleverint, Deus scire potest. Cæterum videtur id incredibile.

Sane, inquam, incredibile videtur. Est enim horribilius quidpiam, quam quod ab eis commissum est, cum vitulum, manna in terris expleti, collauerunt, aut eum filios immolarunt dæmoniis, aut cum ipsos prophetas occiderunt. Sed mihi, aiebam, existimate nihil vos audisse de Scripturis, quas furto ab iis sublatas dixi. Satis enim superque sufficiunt ad demonstrationem eorum quæ in quæstionem

⁹⁹ Psal. xcvi per totum.

(49) *Εἰδωλά ἐστι δαιμονίων*. Hic psalmi locus ita citatur, n. 44, et *Apol.* 1, n. 41, et apud Irenæum, l. iii, c. 6, et Clem. Alex. p. 54. Aliter Justinus in ipsa psalmi recitatione et infra, n. 79 et 85. Hæc observatio est Cl. Thirlbi, qui hanc lectionem: Πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν εἰδωλά ἐστι δαιμονίων, ex duabus lectionibus coaluisse putat, nempe ps. xcvi: Πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια, et *Parab.* xvi, 26: Πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν εἰδωλά.

(50) *Ἐδασίλευσε*. Mirum non addi ἀπὸ τοῦ ξύλου, cum Justinus ita legendum contendat; sed nota est librorum in ejusmodi rebus audacia.

(51) *Παρέγραψαν*. Uterque codex ad marginem περιέγραψαν « deleverunt. » Sic etiam R. Stephanus ad calcem. « Omnino legendum περιέγραψαν » pronuntiat eruditus Londinensis editor, et supra n. 71, περιγεγράφθαι pro eo quod legitur παραγεγράφθαι. Verbum περιγράφω artius quadrat cum aliis verbis a Justino usurpatis, τέλειον περιεἶ-

λον n. 71, ἀφείλοντο, περιέκοψαν, ἐξέκοψαν, et n. 72, 73. Sed tamen haud scio an retinere possimus παραγεγράφθαι et παρέγραψαν. Scripturæ enim testimonia reciderunt Judæi, dum Scripturam παραγράφουσι, atque ita scriptum esse commendunt. Hinc n. 84, duo tantum ab eis postulat Justinus, quod παραγράφειν ἢ παρεξηγεῖσθαι audeant Scripturas; et n. 68, hæc duo tantum eis objicit artificia, quod testimonia, quibus premebantur, aut non ita scripta esse ut a Christianis profererentur, aut in Christum dicta non esse contenderent.

(52) *Ἦν ἐποίησαν*. Uterque codex ad marginem ἦς ἐποίησαν, atque ita R. Stephanus ad calcem.

(53) *Νομιζέσθε*. Legi posse νομίζετε admonuit Sylburgius. Ibidem legit Thirlbius ἃ εἶπον περὶ τοῦ etc., vel ἃς εἶπον περιγεχοφέναι. Utraque probabilis emendatio, sed primam ipse non immerito magis probat.

A μηνῶν ὅτι οὐκ ἔστιν ὁμοῖος τοῖς τῶν ἐθνῶν θεοῖς· ἐκεῖνα γὰρ εἰδωλά ἐστι δαιμονίων (49). Ἄλλ' ὅπως τὸ λεγόμενον νοήτητε, τὴν πάντα ψαλμὸν ἀπαγγεῖλω ὑμῖν. Ἔστι δὲ οὗτος: « Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινόν· ἄσατε τῷ Κυρίῳ, πᾶσα ἡ γῆ· ἄσατε τῷ Κυρίῳ, καὶ εὐλογήσατε τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Εὐαγγελίζεσθε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον αὐτοῦ. Ἀναγγεῖλατε ἐν τοῖς ἔθνεσι τὴν δόξαν αὐτοῦ, ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ· ὅτι μέγας Κύριος, καὶ αἰνετός σφόδρα· φοβερός ἐστιν ὑπὲρ πάντας τοὺς θεοὺς· ὅτι πάντες οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνια· ὁ δὲ Κύριος τοὺς οὐρανοὺς ἐποίησεν. Ἐξομολόγησις καὶ ὠραιότης ἐνώπιον αὐτοῦ· ἀγιωσύνη καὶ μεγαλοπρέπεια ἐν τῷ ἁγιάσματι αὐτοῦ. Ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ, αἱ πατριαὶ τῶν ἐθνῶν, ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν καὶ τιμὴν· ἐνέγκατε τῷ Κυρίῳ δόξαν ἐν ὀνόματι αὐτοῦ. Αἴρετε θυσίας, καὶ εἰσπορεύεσθε εἰς τὰς αὐλὰς αὐτοῦ· προσκυνήσατε τῷ Κυρίῳ ἐν αὐλῇ ἁγίᾳ αὐτοῦ. Σαλευθήτω ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ πᾶσα ἡ γῆ· εἶπατε ἐν τοῖς ἔθνεσιν· Ὁ Κύριος ἐδασίλευσε (50). Καὶ γὰρ κατώρθωσε τὴν οἰκουμένην, ἧτις οὐ σαλευθήσεται· κρινεῖ λαοὺς ἐν εὐθύτητι. Εὐφρανέσθωσαν οἱ οὐρανοὶ, καὶ ἀγαλλιάσθω ἡ γῆ· σαλευθήσεται ἡ θάλασσα καὶ τὸ πλήρωμα αὐτῆς. Χαρήσεται τὰ πεδία καὶ πάντα τὰ ἐν αὐτοῖς. Ἀγαλλιάσονται πάντα τὰ ξύλα τοῦ δρυμοῦ ἀπὸ προσώπου Κυρίου· ὅτι ἔρχεται, ὅτι ἔρχεται κρῖναι τὴν γῆν. Κρινεῖ τὴν οἰκουμένην ἐν δικαιοσύνῃ, καὶ λαοὺς ἐν τῇ ἀληθείᾳ αὐτοῦ. »

Καὶ ὁ Τρύφων· Εἰ μὲν, ὡς ἔφησ, εἶπε, παρέγραψάν (51) τι ἀπὸ τῶν Γραφῶν οἱ ἄρχοντες τοῦ λαοῦ, θεὸς δύναται ἐπίστασθαι· ἀπίστῳ δὲ ἔοικε τὸ τοιοῦτον.

Ναί, ἔφη, ἀπίστῳ ἔοικε. Φοβερώτερον γὰρ ἐστὶ τῆς μοσχοποιίας ἦν ἐποίησαν (52), ἐπὶ γῆς μάννα πεπλησμένοι, καὶ τοῦ τὰ τέχνα θύειν τοῖς δαιμονίοις, ἧ τοῦ αὐτοῦ τοὺς προφήτας ἀνηρηκέσαι. Ἄλλὰ δὴ, ἔφη, μοι νομίζεσθε (53) μηδὲ ἀκηκοέναι ἃς εἶπον περὶ τοῦ κεκλοφέναι αὐτοὺς Γραφάς. Ὑπὲρ αὐταρκείας γὰρ αἱ τοσαῦτα προανιστορημένα εἰσὶν εἰς ἀπόδειξιν τῶν ζητηθέντων μετὰ τῶν λεχθήσεσθαι

λον n. 71, ἀφείλοντο, περιέκοψαν, ἐξέκοψαν, et n. 72, 73. Sed tamen haud scio an retinere possimus παραγεγράφθαι et παρέγραψαν. Scripturæ enim testimonia reciderunt Judæi, dum Scripturam παραγράφουσι, atque ita scriptum esse commendunt. Hinc n. 84, duo tantum ab eis postulat Justinus, quod παραγράφειν ἢ παρεξηγεῖσθαι audeant Scripturas; et n. 68, hæc duo tantum eis objicit artificia, quod testimonia, quibus premebantur, aut non ita scripta esse ut a Christianis profererentur, aut in Christum dicta non esse contenderent.

(52) *Ἦν ἐποίησαν*. Uterque codex ad marginem ἦς ἐποίησαν, atque ita R. Stephanus ad calcem.

(53) *Νομιζέσθε*. Legi posse νομίζετε admonuit Sylburgius. Ibidem legit Thirlbius ἃ εἶπον περὶ τοῦ etc., vel ἃς εἶπον περιγεχοφέναι. Utraque probabilis emendatio, sed primam ipse non immerito magis probat.

μελλόντων παρ' ἡμῖν (54) παραπεφυλαγμένων. **A** veniunt, tot jam antea allatæ Scripturæ, præter

74. Καὶ ὁ Τρύφων ἔφη· Ὅτι δι' ἡμᾶς ἀξιώσαντας ἀνιστόρησας αὐτάς, ἐπιστάμεθα. Περὶ δὲ τοῦ ψαλμοῦ τούτου, ὃν τελευταῖον ἔφησ ἀπὸ τῶν Δαβὶδ λόγων, οὐ δοκεῖ μοι εἰς ἄλλον τινὰ εἰρησθαι, ἀλλ' εἰς τὸν Πατέρα τὸν καὶ τοὺς οὐρανούς καὶ τὴν γῆν ποιήσαντα. Σὺ δ' αὐτὸν φῆς εἰς τὸν παθητὸν τοῦτον, ὃν καὶ Χριστὸν εἶναι σπουδάξεις ἀποδεικνύναι, εἰρησθαι.

Καὶ ἀπεκρινάμεν· Διὰ λέξεως ἦν τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐν τούτῳ τῷ ψαλμῷ ἀνεφθέγγετο, νοήσατε λέγοντός μου, παρακαλῶ· καὶ γνώσεσθε οὕτε κακῶς με λέγειν, οὔθ' ὑμᾶς (55) ὄντως κεκλησθαι· οὕτως γὰρ ἂν καὶ πολλὰ ἄλλα νοῆσαι τῶν ὑπὸ τοῦ ἁγίου Πνεύματος εἰρημένων καθ' ἑαυτοὺς γενόμενοι δυνήσεσθε. « Ἄσατε τῷ Κυρίῳ ἄσμα καινόν· ἄσατε τῷ Κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ· ἄσατε τῷ Κυρίῳ, καὶ εὐλογήσατε τὸ ὄνομα αὐτοῦ. Εὐαγγελίζεσθε ἡμέραν ἐξ ἡμέρας τὸ σωτήριον αὐτοῦ, ἐν πᾶσι τοῖς λαοῖς τὰ θαυμάσια αὐτοῦ. » Ὡς τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τῶν ὄλων δόντας καὶ ψάλλοντας τοὺς ἀπὸ πάσης τῆς γῆς γνόντας τὸ σωτήριον τοῦτο μυστήριον, τουτέστι τὸ πάθος τοῦ Χριστοῦ, δι' οὗ τούτους ἔσωσεν, ἐνδιάγοντας, κελεύει, ἐπιγνόντας ὅτι καὶ αἰνετὸς, καὶ φοβερός, καὶ ποιητὴς τοῦ τε οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, ὁ τοῦτο τὸ σωτήριον ὑπὲρ τοῦ ἀνθρωπείου γένους ποιήσας, τὸν καὶ μετὰ τὸ σταυρωθῆναι ἀποθνήσκοντα, καὶ βασιλεύειν (56) πάσης τῆς γῆς κατηξιωμένον ὑπ' αὐτοῦ. « Ὡς καὶ διὰ τῆς γῆς (57) εἰς ἣν οὗτος εἰσπορεύεται εἰς αὐτήν, καὶ ἐγκαταλείψουσί με, καὶ διασκεδάσουσι τὴν διαθήκην μου ἣν διεθέμην αὐτοῖς ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ (58)· καὶ καταλείψω αὐτούς, καὶ ἀποστρέψω τὸ πρόσωπόν μου ἀπ' αὐτῶν· καὶ ἔσται κατάβρωμα, καὶ εὐρήσουσιν αὐτὸν κακὰ πολλὰ καὶ θλίψεις· καὶ

(54) Παρ' ἡμῖν. Legendum παρ' ἡμῖν jam multi viderunt.

(55) Οὔθ' ὑμᾶς. Melius profecto ἡμᾶς, ut initio Dialogi n. 9, ubi Justinus probaturum se pollicetur, Christianos non vanis, ut dixerat Trypho, credidisse sermonibus.

(56) Καὶ βασιλεύειν. Sententiæ seriem perspicere operæ pretium est. Cum moleste ferret Trypho, quod psalmus « Cantate Domino canticum novum : cantate Domino omnis terra, » ad Christum referretur ; ita rem temperat Justinus, ut partim Patri, partim Filio psalmum hunc tribuat. Nam Deo Patri, qui est laudabilis et terribilis et cælos fecit, gratias agi declarat, quod salutare suum constituerit, nempe Filium crucifixum et resuscitatum, et regnantem in universa terra. Itaque ad Patrem refert primam psalmi partem, alteram autem, nempe, « Dominus regnavit a ligno, » etc., Filio reservat.

(57) Ὡς καὶ διὰ τῆς γῆς. Hic aliquid deesse manifestum est. Nonnulli, ut Græbius et Londinenses editores, inter hæc verba et ea quæ præcedunt, nem prioris colloquii et initium secundi desiderant. Sed tamen vix tria aut quatuor verba desunt. 1° Semper Justinus versatur in ea digressionem, ad quam cum vocaverat Trypho, nec redit ad propositum, id est ad explicationem hujus prophetiæ :

Ecce Virgo, » nisi n. 77. 2° Quidquid disserit

cas, quæ apud vos servatæ deinceps proferentur.

74. Patri attribuit initium psalmi xcv. Christo autem ab his verbis : « Dicite in gentibus quia Dominus, » etc. — Tum Trypho : Scimus, inquit, rogatu nostro eas a te recitatas esse. At psalmus ille, quem postremum ex Davidis oraculis recitasti, non mihi videtur in alium dictus esse, quam in Patrem, qui cælum et terram creavit. Tu vero dictum esse contendis in istum perperationibus obnoxium, quem et Christum esse conaris demonstrare.

Ad hæc ego : Locutionem a Spiritu sancto in hoc psalmo pronuntiatam adhibenti mihi, animum, quæro, advertite ; ac videbitis nec me improbe dicere, nec vos prorsus lactatos fuisse ; sic enim et multa alia ex Spiritu sancti dictis per vos ipsi, cum a me discesseritis, intelligere poteritis. « Cantate Domino canticum novum : Cantate Domino omnis terra. Cantate Domino, et benedicite nomini ejus. Annuntiate de die in diem salutare ejus, in omnibus populis mirabilia ejus. » Hortatur ut qui ex toto terrarum orbe salutare illud mysterium, id est passionem Christi, per quam a Deo sunt salvati, cognoscunt, ii Deo et Patri universorum indesinenter canant et psallant ; agnoscentes laudabilem et terribilem et conditorem cæli et terræ eum esse, a quo hæc salus humano generi facta est, ille videlicet qui postquam cruci affixus et mortuus est, **172** regno totius orbis terrarum ab eo donatus est. « Et exurgens hic populus fornicabitur post deos alienos terræ, in quam hic ingreditur, ut habitet in ea, et derelinquent me ; et dissipabunt testamentum meum, quod testatus sum eis in die illa ; et derelinquam eos, et avertam faciem meam ab eis ; et erit esca, et invenient eum mala multa, et tribulationes ; et dicet in die illa : Quoniam non

usque ad n. illum 77, eo spectat, ut probetur Christum esse Dominum regnantem a ligno. Hinc sub finem n. 76, concludit Justinus prophetas prædixisse Christum passurum et postea regnaturum. 3° Eodem spectant duo illa testimonia psalmo « Cantate, » subjuncta, quorum in primo sit mentio de terra promissa, in quam Judæi introducti sunt ; in altero Deus, qui hanc terram dedit, nomen suum Jesum esse declarat. Hæc autem testimonia non alio tendunt, nisi ut probetur in Christo humilitas carnis et majestas regni. Unde statim addit Justinus eum, qui regnum accipit æternum, a Daniele « tanquam filium hominis » vocari. Quare non plura hoc loco deesse crediderim, quam quæ Justinus dicere solet, cum ab uno testimonio ad aliud transit. Desunt etiam priora verba testimonii ex Deuteronomio petiti ; atque in hunc modum videtur lacuna expleri posse : Ὡς καὶ διὰ τῆς γῆς εἰς ἣν ἔφη εἰσάξαι τοὺς πατέρας ὑμῶν, φαίνεται· ἔφη δὲ οὕτως. « Quemadmodum et per terram perspicitur, in quam se introductorum dixit patres vestros. Sic autem loquitur. » Verba vero Scripturæ sic explenda : Οὗτος ὁ λαὸς ἐκπορνεύσει ὀπίσω θεῶν ἄλλοτρίων τῆς γῆς. Videtur repetitio harum vocum τῆς γῆς locum errandi librariis dedisse.

(58) Ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Ante hæc verba legitur in Bibliis : Καὶ ὀργισθήσονται θυμῷ εἰς αὐτούς.

est Dominus meus in nobis, invenerunt me mala hæc. Ego autem avertendo avertam faciem meam ab eis in die illa, propter omnia mala quæ fecerunt; quoniam abierunt ad deos alienos ¹. »

75. *Ipsius Dei nomen in Exodo Jesum fuisse probatur.* — In libro autem Exodi nomen ipsius Dei, quod nec Abrahamæ nec Jacobo declaratum dicit, etiam Jesum fuisse, Moyses arcane similiter pronuntiat, nosque intelleximus. Sic autem dictum est: « Et dixit Dominus Moysi: Dic populo isti: Ecce ego mitto angelum meum ante faciem tuam, ut custodiat te in via, et introducat te in terram, quam paravi tibi. Observa eum et audi eum: non rebella ei. Non enim dimittet te: nomen namque meum est in eo ². » Quis igitur patres vestros in terram introduxerit tandem aliquando considerate; ille nimirum, qui hoc nomine cognominatus est Jesus, cum Auses antea vocaretur. Nam si id consideraveritis, illud quoque intelligetis, nomen illius, qui dixit Moysi: « Nomen namque meum est in eo, » Jesum fuisse. Nam et Israel ipse vocabatur, et hoc Jacobo cognomen imposuit. Angelos autem et apostolos Dei vocari prophetas illos, qui ad nuntianda ejus mandata mittuntur, apud Isaiam declaratur. Ibi enim dicit Isaias: « Mitte me ³. » Fortem autem et magnum prophetam fuisse eum, qui Jesu cognomen accepit, omnibus perspicuum est. Igitur si tot in formis Deum Abrahamæ et Jacob et Moysi visum esse scimus, cur hæremus incerti, nec credere volumus eum secundum voluntatem Patris universorum etiam hominem ex Virgine nasci potuisse; cum præsertim tot habeamus Scripturas, ex quibus aperte intelligere liceat id quoque de Patris voluntate factum esse?

76. *Ex aliis locis probatur eadem Christi majestas et imperium.* — Nam Daniel, cum « tanquam filium hominis » appellat eum, qui regnum æternum accipit; nonne id ipsum innuit? Quod enim « tanquam filium hominis ⁴ » dicit, hominem quidem visum **173** et factum esse significat, ex semine autem humano constitutum non fuisse declarat. Et cum eum lapidem sine manibus abscissum vocat; idem clamat arcane. Nam quod eum sine manibus ab-

A έρει τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ· Διότι οὐκ ἔστι Κύριος ὁ Θεός μου ἐν ἡμῖν, εὐροσάν με τὰ κακὰ ταῦτα. Ἐγὼ δὲ ἀποστροφῇ ἀποστρέψω τὸ πρόσωπόν μου ἀπ' αὐτῶν τῇ ἡμέρᾳ ἐκεῖνῃ διὰ πάσας τὰς κακίας ἃς ἐποίησαν, ὅτι ἐπέστρεψαν ἐπὶ Θεοῦς ἄλλοτρίους. »

75. Ἐν δὲ τῷ βιβλίῳ τῆς Ἐξόδου, ὅτι αὐτοῦ τὸ ὄνομα τοῦ Θεοῦ, καὶ Ἰησοῦς ἦν, ὃ λέγει τῷ Ἀβραάμ μὴ δεδηλωθῆναι, μηδὲ τῷ Ἰακώβ (59), διὰ Μωϋσέως ἐν μυστηρίῳ ὁμοίως ἐξηγγέληται, καὶ ἡμεῖς νενοήκαμεν. Οὕτως δὲ εἴρηται· « Καὶ εἶπε Κύριος τῷ Μωϋσεῖ· Εἶπε τῷ λαῷ τούτῳ· Ἴδου ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ἵνα φυλάσῃ σε ἐν τῇ ὁδῷ, ὅπως εἰσαγάγῃ σε εἰς τὴν γῆν, ἣν ἠτοίμασα σοι. Πρόσεχε αὐτῷ, καὶ εἰσάκουε αὐτοῦ· μὴ ἀπείθει αὐτῷ. Οὐ γὰρ μὴ ὑποστείληται σε· τὸ γὰρ ὄνομά μου ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ. » Τίς οὖν εἰς τὴν γῆν εἰσήγαγε τοὺς πατέρας ὑμῶν, ἤδη ποτὲ νοήσατε, ὅτι ὁ ἐν τῷ ὀνόματι τούτῳ ἐπονομασθεὶς Ἰησοῦς (60), πρότερον Αὐσῆς καλούμενος. Εἰ γὰρ τοῦτο νοήσετε, καὶ ὅτι τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰπόντος (61) τῷ Μωϋσεῖ· « Τὸ γὰρ ὄνομά μου ἐστὶν ἐπ' αὐτῷ, » Ἰησοῦς ἦν, ἐπιγνώσεσθε. Καὶ γὰρ καὶ Ἰσραήλ (62) αὐτὸς ἦν καλούμενος, καὶ τὸν Ἰακώβ τούτῳ τῷ ὀνόματι ὁμοίως μετωνομάκει. Ὅτι δὲ καὶ ἄγγελοι καὶ ἀπόστολοι τοῦ Θεοῦ λέγονται οἱ ἀγγέλλειν τὰ παρ' αὐτοῦ ἀποστελλόμενοι προφηταί, ἐν τῷ Ἡσαΐα δεδηλωταί. Λέγει γὰρ ἐκεῖ ὁ Ἡσαΐας· « Ἀπόστειλόν με. » Καὶ ὅτι προφήτης ἰσχυρὸς καὶ μέγας γέγονεν ὁ ἐπονομασθεὶς τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι, φανερόν πάνσιν ἐστίν. Εἰ οὖν ἐν τοσαύταις μορφαῖς οἶδαμεν πεφανερῶσθαι τὸν Θεὸν ἐκεῖνῳ (63) τῷ Ἀβραάμ, καὶ τῷ Ἰακώβ, καὶ τῷ Μωϋσεῖ, πῶς ἀποροῦμεν καὶ ἀπιστοῦμεν κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων βουλήν, καὶ ἄνθρωπον αὐτὴν διὰ Παρθένου γεννηθῆναι μὴ δεδυνῆσθαι, καὶ ταῦτα ἔχοντες Γραφὰς τοιαύτας (64), ἐξ ὧν συνοῆσαι ἔστι διαρρήδην ὅτι κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλήν καὶ τοῦτο γέγονεν;

76. Ὅταν γὰρ « ὡς υἱὸν ἀνθρώπου » λέγῃ Δανιήλ τὸν παραλαμβάνοντα τὴν αἰώνιον βασιλείαν, οὐκ αὐτὸ τοῦτο αἰνίσσεται; τὸ γὰρ « ὡς υἱὸν ἀνθρώπου » εἰπεῖν, φαινόμενον μὲν καὶ γενόμενον ἄνθρωπον μηνύει, οὐκ ἐξ ἀνθρωπίνου δὲ σπέρματος ὑπάρχοντα δηλοῖ. Καὶ τὸ λίθον τοῦτον εἰπεῖν ἄνευ χειρῶν τμηθέντα, ἐν μυστηρίῳ τὸ αὐτὸ κέκραγε. Τὸ γὰρ ἄνευ χειρῶν εἰπεῖν αὐτὸν ἐκτετμηθῆναι, ὅτι οὐκ ἔστιν (65) ἀνθρώπινον ἔργον, ἀλλὰ τῆς βουλῆς τοῦ

¹ Deut. xlii, 16-18. ² Exod. xxiii, 20. ³ Isa. vi, 8. ⁴ Dan. vii, 13.

(59) Μηδὲ τῷ Ἰακώβ. Perionius et alii nonnulli ante hæc verba addendum censuerunt: μηδὲ τῷ Ἰσαάκ, quia sic habetur in Exodo cap. vi. Sed nimium multa emendanda erunt, si emendetur quidquid a Bibliis discrepat.

(60) Ἐπονομασθεὶς Ἰησοῦς. Similia habemus apud Tertullianum in *in Marc.*, cap. 16, et Lactantium, l. iv, c. 17, et Cyrillum Alexandrinum, l. iii, in *Jul.* Interrogationis nota apponi posset post τοὺς πατέρας ὑμῶν.

(61) Αὐτοῦ εἰπόντος. Legendum, ni fallor, αὐτοῦ τοῦ εἰπόντος.

(62) Καὶ γὰρ καὶ Ἰσραήλ. Phœnices, ut est apud Eusebium *Præpar. evangel.* lib. i, c. 10, Saturnum

D Israelis nomine appellabant. At Christum Justinus non videtur Israelem appellasse ob naturam divinitam, sed habita ratione futuræ aliquando incarnationis. Ait enim infra n. 125: Τὸ οὖν Ἰσραήλ ὄνομα τοῦτο σημαίνει, ἄνθρωπος νικῶν δύναντιν, « Id igitur valet hoc Israelis nomen, Homo vincens virtutem. »

(63) Ἐκεῖνῳ. Mallet Sylburgius ἐκεῖνον.

(64) Τοιαύτας. Legit Thirlbius τοσαύτας, ut n. 68 et 100.

(65) Ὅτι οὐκ ἔστιν. Hic non difficile est supplere aliquod ex verbis paulo ante præcedentibus, vel verbum ἐδήλου quod paulo post occurrit.

προβάλλοντος αὐτὸν Πατρὸς τῶν ὅλων Θεοῦ. Καὶ τὸ Ἄ
 Ἡσαΐαν φάναι, « τὴν γενεάν αὐτοῦ τίς διηγήσεται; »
 ἀνεκδιήγητον ἔχοντα τὸ γένος αὐτὸν ἐδήλου. Οὐδεὶς
 γὰρ, ἄνθρωπος ὢν ἐξ ἀνθρώπων, ἀνεκδιήγητον ἔχει
 τὸ γένος. Καὶ τὸ τὸν Μωϋσέα εἰπεῖν πλύνειν (66)
 αὐτὸν τὴν στολὴν αὐτοῦ ἐν αἵματι σταφυλῆς, οὐχ ὅ
 καὶ ἤδη πολλάκις πρὸς ὑμᾶς παρακεκαλυμμένως πε-
 προφητευκέναι (67) αὐτὸν εἶπον, ἐστίν; ὅτι αἷμα
 μὲν ἔχειν αὐτὸν προεμήνυεν, ἀλλ' οὐκ ἐξ ἀνθρώπων
 ὅν τρόπον τὸ τῆς ἀμπέλου αἷμα οὐκ ἄνθρωπος ἐγέν-
 νησεν, ἀλλ' ὁ Θεός. Καὶ Ἡσαΐας δὲ μεγάλης βουλῆς
 ἄγγελον αὐτὸν εἰπὼν, οὐχὶ τούτων ὢν περ ἐδίδαξεν
 ἔλθων, διδάσκαλον αὐτὸν γεγονῆσθαι προεκήρυσσεν;
 Ἄ γὰρ μέγала ἐβεβούλευτο ὁ Πατήρ εἰς τε πάντας
 τοὺς εὐαρέστους γενομένους αὐτῷ καὶ γεννησομένους
 ἀνθρώπους, καὶ τοὺς ἀποστάντας τῆς βουλῆς αὐτοῦ
 ὁμοίως ἀνθρώπους ἢ ἀγγέλους, οὗτος μόνος ἀπαρα-
 καλύπτως ἐδίδαξεν, εἰπὼν· « Ἦξουσιν ἀπὸ ἀνατο-
 λῶν [καὶ δυσμῶν (68)], καὶ ἀνακλιθήσονται μετὰ
 Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν
 οὐρανῶν· οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβλήθησονται
 εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. » Καί· « Πολλοὶ ἐρουσί
 μοι τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ· Κύριε, Κύριε, οὐ τῷ σῷ ὀνό-
 ματι ἐφάγομεν καὶ ἐπίομεν καὶ προσφητεύσαμεν καὶ
 δαιμόνια ἐξεβάλομεν; Καὶ ἐρῶ αὐτοῖς· Ἀναχωρεῖτε
 ἀπ' ἐμοῦ. » Καὶ ἐν ἄλλοις λόγοις οἷς καταδικάζειν
 τοὺς ἀναξίους μὴ σώζεσθαι μέλλει, ἔφη ἐρεῖν·
 « Ὑπάγετε εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον, ὃ ἠτοίμασεν
 ὁ Πατήρ τῷ Σατανᾷ καὶ τοῖς ἀγγέλοις αὐτοῦ. » Καὶ
 πάλιν ἐν ἑτέροις λόγοις ἔφη· « Δίδωμι ὑμῖν ἐξου-
 σίαν καταπατεῖν ἐπάνω ὄφειν, καὶ σκορπίων, καὶ
 σκολοπενδρῶν, καὶ ἐπάνω πάσης δυνάμεως τοῦ
 ἐχθροῦ. » Καὶ νῦν ἡμεῖς οἱ πιστεύοντες ἐπὶ τὸν
 σταυρωθέντα ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου Ἰησοῦν Κύριον
 ἡμῶν, τὰ δαιμόνια πάντα καὶ πνεύματα πονηρὰ
 ἐξορκίζοντες, ὑποτασσόμενα ἡμῖν ἔχομεν. Εἰ γὰρ
 διὰ τῶν προφητῶν παρακεκαλυμμένως κεκήρυκτο
 παθητὸς γεννησόμενος ὁ Χριστὸς, καὶ μετὰ ταῦτα
 πάντων κυριεύσων, ἀλλ' οὖν γε ὑπ' οὐδενός (69) νοεῖ-
 σθαι ἐδύνατο, μέχρις αὐτὸς ἔπεισε τοὺς ἀποστόλους
 ἐν ταῖς Γραφαῖς ταῦτα κεκηρῦχθαι διαρρήδη. Ἐβόα
 γὰρ πρὸ τοῦ σταυρωθῆναι· « Δεῖ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀν-
 θρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ὑπὸ τῶν
 Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, καὶ σταυρωθῆναι, καὶ
 τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι. » Καὶ Δαβὶδ δὲ πρὸ
 ἡλίου καὶ σελήνης (70) ἐκ γαστρὸς γεννηθῆσεσθαι

seissum fuisse dicit, idem valet ac eum non esse
 hominum opus, sed voluntatis illius, qui eum pro-
 duxit, Patris universorum Dei. Et quod Isaias di-
 cit : « Generationem ejus quis enarrabit? » genus
 eum non enarrabile habere demonstrat. Nemo enim
 est qui, cum homo ex hominibus sit, genus habeat
 non enarrabile. Et quod Moyses dixit suam illum
 stolam in sanguine uvæ lavaturum, nonne id ipsum
 est, quod sæpe vos monui arcane ab eo prænuntia-
 tum; ita ut sanguinem quidem ei inesse significa-
 verit, sed nequaquam ex hominibus; quemadmo-
 dum uvæ sanguinem non homo generavit, sed
 Deus? Et quod enim Isaias magni consilii Angelum
 vocat, nonne eorum, quæ adveniens edocuit, magi-
 strum illum et doctorem futurum prænuntiabat?
 Magna enim Patris consilia tum in omnes, qui ipsi
 placuerant et placituri erant, homines, tum in de-
 seiscientes ab ejus voluntate homines pariter et an-
 gelos, solus hic aperte edocuit, cum ita diceret :
 « Venient ab Oriente et Occidente, et recumbent
 cum Abraham, et Isaac, et Jacob in regno cælo-
 rum; filii autem regni ejicientur in tenebras exte-
 riores ». Et : « Multi dicent mihi in illa die : Do-
 mine, Domine, nonne in nomine tuo edimus et bi-
 bimus et prophetavimus et dæmonia ejecimus? Et
 dicam eis : Discedite a me ». Et aliis verbis, qui-
 bus indignos qui salventur condemnaturus est, di-
 cturum se declaravit : « Abite in tenebras exte-
 riores, quas paravit Pater Satanæ et angelis ejus, »
 et rursus aliis verbis ait : « Do vobis potestatem
 calcandi super serpentes, et scorpiones, et scolo-
 pendras, et super omnem virtutem inimici ». Et
 nunc qui in crucifixum sub Pontio Pilato Jesum
 Dominum nostrum credimus, dæmonia omnia et
 malos spiritus adjurando potestati nostræ subjici-
 mus. Quamvis enim tecte per prophetas prædica-
 tum fuisset Christum esse passurum, ac postea
 omnibus imperaturum, id tamen a nemine intelligi
 poterat, donec ipse discipulis persuasit hæc in
 Scripturis nominatim esse prædicata. Clamabat
 enim antequam in crucem ageretur : « Oportet Fi-
 lium hominis multa pati et rejici a Scribis et Pha-
 risæis, et crucifigi, et tertia die resurgere ». Et
 David futurum fuisse ante solem et lunam **174**
 prædicavit, ut ex utero secundum Patris volunta-

⁶ Isa. liii, 8. ⁶ Matth. viii, 11. ⁷ Matth. vii, 22. ⁸ Luc. x, 19. ⁹ Luc. ix, 22.

(66) Πλύνειν. Aptius existimat πλυνεῖν Sylbur-
 gius, et paulo post legi posse observat γενῆσεσθαι
 pro γεγονῆσθαι.

(67) Πεπροφητευκέναι. Codex Regius προπροφη-
 τευκέναι. Sic etiam codex Claromontanus ad mar-
 ginem. Vulgata lectio reperitur ad marginem codi-
 cis Regii.

(68) Verba καὶ δυσμῶν, in editione Marani omis-
 sa, reponimus ex editione Ienensi. EDIT. PATR.

(69) Ἀλλ' οὖν γε ὑπ' οὐδενός. Probare pergit
 Christum esse magni consilii angelum, et ab eo
 homines maximarum rerum cognitionem accepisse.
 Simillima disserit Irenæus lib. iv, c. 26, n. 1.

(70) Πρὸ ἡλίου καὶ σελήνης. Non facile est ex-

plicare cur Justinus, cum his verbis, « ex utero
 ante Luciferum genui te, » nativitatem ex utero
 Virginis intelligat, illud tamen « ante Luciferum, »
 idem esse putet ac ante solem et lunam. Non enim
 Christum ex Maria ante solem et lunam genitum.
 Tertulliani, qui Justinum imitatur, clarior et aper-
 tior sententia. Christum enim ex utero Mariæ ge-
 nitum dicit ante Luciferum, quia nocte in lucem
 editus est, lib. v in Marc., cap. 10. At Justinus
 « ante Luciferum » idem esse vult ac ante solem et
 lunam. Quo sensu non prædixit David Christum
 ante solem et lunam de Maria nasciturum, sed fu-
 turum fuisse ante solem et lunam ut de Virgine na-
 sceretur. Similem locum vidimus supra n. 63. Ἀνω-

tem nasceretur, eumque, cum Christus sit. Deum A
fortem et adorandum esse declaravit.

77. *Redit ad explicationem prophetiæ Isaiæ.* —
Αἰ Trypho : Equidem tibi assentior satis inesse
tot ac tantis rationibus ad persuadendum momen-
ti : sed scias velim me a te Scripturam illam, quam
sæpe demonstraturum pollicitus es, repossere. Fac
igitur eam nobis expedias, ut videamus quonam
pactò in vestrum illum Christum dictam esse de-
monstres. Nos enim eam in Ezechiam prænuntiatam
fuisse dicimus.

Tum ego : Ut vobis, inquam, videtur, ita faciam.
Sed mihi prius demonstra de Ezechia dictum esse,
eum, antequam patrem aut matrem vocare nosset,
virtutem Damasci et spolia Samariæ coram rege B
Assyriorum cepisse. Neque enim vobis concedetur,
ut vestro arbitrato hanc interpretationem afferatis,
Ezechiam adversus Damascum et in Samaria
coram rege Assyriorum bellum gessisse. Nam,
« priusquam puer norit vocare patrem aut matrem,
inquit propheticus sermo, capiet virtutem Damasci
et spolia Samariæ coram rege Assyriorum »¹⁰. » Nam
si propheticus Spiritus cum additamento non dixisset :
« Antequam norit puer vocare patrem aut ma-
trem, accipiet virtutem Damasci et spolia Sama-
riæ ; » sed tantum : « Et pariet filium et capiet vir-
tutem Damasci et spolia Samariæ, » dicere pote-
ratis : Quia futurum prænoscebat Deus ut hæc
caperet Ezechias, ideo prædixit. Nunc autem
cum hoc additamento dixit prophetia : « Antequam C
norit puer appellare patrem aut matrem, capiet
virtutem Damasci et spolia Samariæ. » Ac vox qui-

¹⁰ Isa. viii, 4.

θεν καὶ διὰ γαστρὸς ἀνθρωπιᾶς ὁ Θεὸς καὶ Πατὴρ
τῶν ὀλων γεννᾶσθαι αὐτὸν ἐμελλε. Illud ergo, « ante
Luciferum genui te, » idem esse Justinus putabat
ac gignere decrevi. Singularis ratio est, cur hæc
interpretatio non vituperetur, quia scilicet Christus
ab æterno consensit incarnationi suæ. Unde etiam
eum ἄνωθεν Justinus Israelis nomen habuisse docet,
n. 75 et 125, quamvis hoc nomen ei non conveniat
nisi ob incarnationem, ut observat ipse Justinus,
n. 125. Non absimili ratione Christus apud Cyrillum
Hierosolymitanum accepisse ab æterno dicitur illud
sacerdotium, quo factus homo et semetipsum offe-
rendo per Spiritum sanctum perfunctus est. Χρι-
στὸς δὲ ἐστὶν ἀρχιερεὺς (inquit cat. 10, n. 15) ἀπ-
ράβατον ἔχων τὴν ἱερωσύνην· οὐτε ἀπὸ χρόνων ἀρ-
ξάμενος τῆς ἱερατείας, οὐτε διάδοχον ἔχων ἕτερον
τῆς ἀρχιερατείας... οὐδὲ ἐλαίῳ σκευαστῆ χρισθεὶς,
ἀλλὰ πρὸ τῶν αἰώνων ὑπὸ τοῦ Πατρὸς, καὶ τοσοῦτον
διαφέρων τῶν ἄλλων, ὅσῳ μεθ' ὀρκωμοσίας ἐστὶν ἱε-
ρεὺς. « Christus summus est sacerdos non trans-
ferendum habens sacerdotium, qui neque in tem-
pore sacerdos esse cœpit, neque alterum habet
pontificatus sui successorem... Neque factitio un-
ctus oleo, sed ante sæcula a Patre, et tanto excel-
lentior aliis quod cum jurejurando sacerdos est. »
Ex his verbis, et ex testimonio Pauli, quod sequitur
(Hebr. vii, 20, 21) satis perspicuum est sacerdotium
illud secundum ordinem Melchisedech hoc loco de-
signari, quod Christus homo factus exercuit. Quem-
admodum ergo apud Cyrillum Christus ab æterno
sacerdos est secundum ordinem Melchisedech ; ita

αὐτὸν κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βουλήν ἐκήρυξε, καὶ
Θεὸν ἰσχυρὸν καὶ προσκυνητὸν, Χριστὸν ὄντα (71),
ἐδήλωσε.

77. Καὶ ὁ Τρύφων εἶπεν· Ὅτι μὲν [οὖν (72)] καὶ
τοιαῦτα καὶ τοσαῦτα ἱκανὰ δυσωπήσαι ἐστὶ, σύμφη-
μί σοι· ὅτι δὲ ἀπαιτῶ σε τὸν λόγον ὧν [ὄν] πολλά-
κις προσβάλλου (73) ἀποδείξαι, εἰδέναι βούλομαι (74).
Περαίωσον οὖν καὶ αὐτὸν ἡμῖν, ἵνα ἴδωμεν καὶ ὡς
ἐκεῖνον εἰς Χριστὸν τοῦτον τὸν ὑμέτερον ἀποδει-
κνύεις εἰρήσθαι. Ἡμεῖς γὰρ εἰς Ἐζεκιᾶν αὐτὸν λέ-
γομεν πεπροφητεῦσθαι.

Κἀγὼ ἔφην· Ὡς βούλεσθε καὶ τοῦτο πράξω. Ἀπο-
δείξατε ἐέ μοι ὑμεῖς πρῶτον, ὅτι εἰς τὸν Ἐζεκιᾶν
εἴρηται, ὅτι πρὶν ἢ γινῶναι αὐτὸν καλεῖν πατέρα ἢ
μητέρα, ἔλαβε δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ τὰ σκῦλα Σα-
μαρείας ἐναντι βασιλέως Ἀσσυρίων. Οὐ γὰρ ὡς
βούλεσθε ἐξηγεῖσθαι συγχωρηθήσεται ὑμῖν, ὅτι Ἐζε-
κίας ἐπολέμησε τοῖς ἐν Δαμασκῶ ἢ ἐν Σαμαρείᾳ
ἐναντι βασιλέως Ἀσσυρίων. « Πρὶν ἢ γὰρ γινῶναι
τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέρα, ὁ προφητικὸς
λόγος ἔφη, λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ σκῦλα
Σαμαρείας ἐναντι βασιλέως Ἀσσυρίων. » Εἰ γὰρ μὴ
μετὰ προσθήκης ταῦτα εἶπε τὸ προφητικὸν Πνεῦμα·
« Πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέ-
ρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ σκῦλα Σαμα-
ρείας » ἀλλὰ μόνον εἰρήκει· « Καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ
λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ σκῦλα Σαμαρείας, »
ἐδόνασθε λέγειν· Ἐπειδὴ προσγίνωσκεν ὁ Θεὸς μέλ-
λειν αὐτὸν λήψεσθαι ταῦτα, προειρήκει. Νῦν δὲ με-
τὰ τῆς προσθήκης ταύτης (75) εἴρηκεν ἡ προφητεία·
« Πρὶν ἢ γινῶναι τὸ παιδίον καλεῖν πατέρα ἢ μητέ-
ρα, λήψεται δύναμιν Δαμασκοῦ καὶ σκῦλα Σαμα-

apud Justinum ex utero ante solem et lunam geni-
tus dici videtur. Legimus in eadem catechesi n. 4,
hæc verba : Χριστὸς καλεῖται οὐ χειρὶν ἀνθρωπι-
ναις κεχρισμένος, ἀλλ' ὑπὸ τοῦ Πατρὸς αἰδίως εἰς
τὴν ὑπὲρ ἀνθρώπων ἀρχιερωσύνην χρισθεὶς. Illud
ὑπὲρ ἀνθρώπων uno codice ms. militur. Melius, mea
quidem sententia, in aliis ὑπὲρ ἀνθρώπων.

(71) Χριστὸν ὄντα. Respicit ad illud Davidis :
« Unxit te Deus, Deus tuus ; » videturque Christi
appellationem, ut in Apol. ii, n. 6, inde deducere,
quod Christus sit splendor paternæ gloriæ et Deus
de Deo. Vid. adnotationem ad illum Apol. ii lo-
cum.

(72) Omisit Maranus errore. Οὔτο.

(73) Προβάλλου. Frustra hic Sylburgius obtin-
dit προσβάλλου. Illud autem, τὸν λόγον ὧν πολλά-
κις, etc., de loco Scripturæ, « Ecce Virgo concei-
piet, » accipi debet. Postulat enim Trypho ut hunc
λόγον de Christo dictum esse demonstret. Quare le-
gendum λόγον ὄν πολλάκις.

(74) Εἰδέναι βούλομαι. Mallet Sylburgius εἰδέναι
σε βούλομαι, ut supra n. 59 et 71. Sed hæc vocula
facile suppletur.

(75) Μετὰ τῆς προσθήκης ταύτης. Quod Justi-
nus subintelligendum relinquit, id Tertullianus
adv. Judæos cap. 9, et lib. iii adv. Marcionem, cap.
13, uberius prosequitur, ac demonstrat, « si nun-
quam hoc natura concedit, ante militare quam vi-
vere, ante virtutem Damasci sumere, quam patris
et matris vocabulum nosse, consequi, ut figurata
pronuntiatio videatur. »

ρείας. » Καὶ οὐδενὶ τῶν ἐν Ἰουδαίᾳ ποτὲ συμβεβη- A
κέναι τοῦτο ἀποδείξαι ἔχετε. Ἡμεῖς δὲ ἔχομεν ἀπο-
δείξαι τοῦτο γενόμενον ἐν τῇ ἡμετέρῃ Χριστῷ. Ἄμα
γάρ τῷ γεννηθῆναι αὐτὸν, μάγοι, ἀπὸ Ἀραβίας πα-
ραγενόμενοι, προσκύνησαν αὐτῷ, πρότερον ἐλθόντες
πρὸς Ἡρώδην, τὸν ἐν τῇ γῆ ὑμῶν τότε βασιλεύον-
τα· ὃν ὁ λόγος καλεῖ βασιλεὺς Ἀσσυρίων, διὰ τὴν
ἄθεον καὶ ἀνομον αὐτοῦ γνώμην. Ἐπίστασις γάρ
τοιαῦτα, ἔφην, ἐν παραβολαῖς καὶ ὁμοιώσει πολλὰ-
κις λαλοῦν τὸ ἅγιον Πνεῦμα· οἷον ποιεῖτε καὶ πρὸς
τὸν λαὸν ἅπαντα τὸν ἐν Ἱερουσολύμοις, πολλάκις φῆ-
σαν πρὸς αὐτούς· « Ὁ πατήρ σου Ἀμορραῖος (76),
καὶ ἡ μήτηρ σου Χετταία. »

78. Καὶ γὰρ οὗτος ὁ βασιλεὺς (77) Ἡρώδης, μα-
θὼν παρὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ ὑμῶν, τότε
ἐλθόντων πρὸς αὐτὸν τῶν ἀπὸ Ἀραβίας μάγων, καὶ
εἰπόντων, ἐξ ἀστέρος τοῦ ἐν τῇ οὐρανῷ φανέντος
ἐγνωκέναι ὅτι βασιλεὺς γενήσεται ἐν τῇ χώρᾳ ὑμῶν,
καὶ ἦλθομεν προσκυνῆσαι αὐτόν (78)· καὶ ἐν Βηθλεὲμ
τῶν πρεσβυτέρων εἰπόντων, ὅτι γέγραπται ἐν τῷ
προφήτῃ οὕτως· « Καὶ σὺ, Βηθλεὲμ γῆ Ἰούδα, οὐ-
δαμῶς ἐλαχίστη εἶ ἐν τοῖς ἡγεμόσιν Ἰούδα· ἐκ σοῦ
γὰρ ἐξελεύσεται ἡγούμενος, ὅστις ποιμανεῖ τὸν λαὸν
μου. » Τῶν ἀπὸ Ἀραβίας οὖν μάγων ἐλθόντων εἰς
Βηθλεὲμ, καὶ προσκυνησάντων τὸ παιδίον, καὶ προσ-
ενεγκάντων αὐτῷ δῶρα, χρυσὸν, καὶ λίθانون καὶ
σμόρναν, ἐπειδὴ κατὰ ἀποκάλυψιν μετὰ τὸ προσκυ-
νῆσαι τὸν παῖδα ἐν Βηθλεὲμ ἐκελεύσθησαν μὴ ἐπανελ-
θεῖν πρὸς τὸν Ἡρώδην· καὶ Ἰωσήφ δὲ ὁ τὴν Μαρίαν
μεμνηστευμένος, βουλευθεὶς πρότερον ἐκβαλεῖν τὴν C
μνηστὴν αὐτῷ Μαριάμ, νομίζων ἐγκυμονεῖν αὐτὴν
ἀπὸ συνουσίας ἀνδρός, τουτέστιν ἀπὸ πορνείας, δι'
ὀράματος κεκέλευστο μὴ ἐκβαλεῖν τὴν γυναῖκα αὐ-
τοῦ, εἰπόντος αὐτῷ τοῦ φανέντος ἀγγέλου, ὅτι ἐκ
Πνεύματος ἁγίου ὃ ἔχει κατὰ γαστρός ἐστι. Φοβηθεὶς
οὖν, οὐκ ἐκθέβληκεν αὐτὴν, ἀλλὰ, ἀπογραφῆς οὖσης
ἐν τῇ Ἰουδαίᾳ τότε πρώτης ἐπὶ Κυρηνίου, ἀνεληλύ-
θει ἀπὸ Ναζαρέτ, ἐνθα ὤκει εἰς Βηθλεὲμ, ὅθεν ἦν,
ἀπογράψασθαι· ἀπὸ γὰρ τῆς κατοικουμένης τὴν γῆν
ἐκείνην φυλῆς Ἰούδα τὸ γένος ἦν. Καὶ αὐτὸς ἅμα
τῇ Μαρίᾳ κελεύεται ἐξελθεῖν εἰς Αἴγυπτον, καὶ εἶ-
ναι ἐκεῖ ἅμα τῷ παιδίῳ, ἄχρις ἂν αὐτοῖς πάλιν
ἀποκαλυφθῇ ἐπανελθεῖν εἰς τὴν Ἰουδαίαν. Γεννηθέν-
τος δὲ τότε τοῦ παιδίου ἐν Βηθλεὲμ, ἐπειδὴ Ἰωσήφ
οὐκ εἶχαν ἐν τῇ κώμῃ ἐκείνῃ ποῦ καταλῦσαι, ἐν δὲ D
σπηλαίῳ τινὶ σύνεγγυς τῆς κώμης (79) κατέλυσε·

dem, cui id unquam apud Judæos contigerit, de-
monstrare neminem potestis; nos autem in Chri-
sto nostro factum demonstrare possumus. Statim
enim atque natus est, magi ex Arabia profecti eum
adoraverunt, cum prius se ad Herodem in terra
vestra tunc regnantem contulissent; quem quidem
Scriptura regem Assyriorum vocat ob impium et
improbum ejus animum. Scitis enim sæpe a Spiri-
tu sancto res ejusmodi in parabolis et similitudini-
bus dici; quale est quod et in omnem Hierosoly-
morum populum usurpavit, sæpe illos ita compel-
lans: « Pater tuus Amorrhæus et mater tua Chet-
tæa¹¹. »

78. *Probat hanc prophetiam soli Christo congrue-
re ex his quæ de magis scripta sunt.* — Nam Hero-
des ille rex, cum ad eum tunc magi ex Arabia ve-
nissent ac dicerent: Ex stella quæ in cælo appa-
ruit, cognovimus natum esse regem in terra vestra,
eumque adoratum venimus; edoctus est a seniori-
bus populi vestri, qui, in urbe Bethleem, responde-
runt, eo quod ita scriptum sit a propheta: **175** « Et
tu, Bethleem terra Juda, nequaquam minima es in
principibus Juda. Ex te enim exhibit dux, qui pascet
populum meum¹². » Illi igitur ex Arabia magi, cum
Bethleem venissent, ac puerum adorassent, ei que
munera, aurum, thus et myrrham obtulissent, di-
vinitus admoniti sunt, adorato Bethleem puero, ne
ad Herodem redirent. Ac Joseph quidem Mariæ
sponsus, cum prius vellet sponsam suam ejicere,
arbitratus ex viri consuetudine, id est ex stupro
gravidam esse; viso ipsi oblato jussus est uxorem
suam non ejicere, asserente angelo, qui ei appare-
bat, ex Spiritu sancto esse, quod illa in utero ha-
bebat. Metu igitur percussus eam non ejecit. Sed
cum census in Judæa tum primum haberetur sub
Cyreniis; ex oppido Nazaret, in quo degebat, Beth-
leem, unde oriundus erat, profectus est, ut cen-
seretur; nam ex tribu Juda hanc terram incolente
genus ducebat. Ac ipse una cum Maria jubetur in
Ægyptum discedere, ibique cum puero commorari,
donec divinitus admoneantur, ut in Judæam re-
deant. Nato autem Bethleem puero, cum Joseph in
hoc vico non haberet quo diverteret, in specum
quemdam vico proximum concessit. Cumque ibi
essent, peperit Christum Maria, ac eum in præsepi
posuit, ubi a magis ex Arabia venientibus repertus

¹¹ Ezech. xvi, 3. ¹² Mich. v, 2.

(76) Ὁ Πατήρ σου Ἀμορραῖος. Hunc Justinus lo-
cum ita imitatur Tertullianus *adv. Jud.* cap. 9, ut
verbum verbo interdum reddere videatur; excepto
tamen quod regem Assyriorum non Herodem, sed
diabolum intelligit. At eodem modo, ac Justinus,
interpretatur Irenæus, qui magos « non jam per
Assyriorum viam » reversos esse ait lib. iii, cap.
16, n. 4.

(77) Καὶ γὰρ οὗτος ὁ βασιλεὺς. Ab his verbis
usque ad ista, Καὶ ὁ Ἡρώδης μὴ ἐπανελθόντων,
longissimam habemus parenthesis, eamque aliis
parenthesibus implicatam. Nam ut probet Justinus
impietatem Herodis ex nefando illius in infantes
facinore, plurima intexit, quæ hanc crudelissimam

stragem præcesserunt.

(78) Προσκυνῆσαι αὐτόν. Legitur αὐτῷ in utro-
que codice ms. ad marginem. Ibidem monet Thirl-
buis ut legamus γεγέννηται.

(79) Σύνεγγυς τῆς κώμης. Observat Tillemon-
tius l. I in *Hist. eccles.*, pag. 444, hoc Justinus testi-
monium, ut hominis in Palæstina nati, non parum
hac in re ponderis habere. Sed Justinum reprehendit
Casaubonus exercit. 2, in Baron. num. 4, ac ei
opponit Origenem, qui lib. i *adv. Celsum* scribit
speluncam in Bethleem ostendi. Casauboni obser-
vatio ab eruditis viris merito explosa, quippe cum
minime repugnet, ut quod in suburbio vel vicino
agro contigit, id in ipsa urbe dicatur contigisse.

est. Vobis equidem jam demonstravi Isaiam de signo hunc specum adumbrante vaticinatum esse; sed propter eos qui hodie vobiscum venerunt, locum repetam; tumque locum illum recitavi jam a me ex Isaiâ descriptum, adjiciens Mithræ mysteriorum antistites propter hæc verba a diabolo impulsos esse, ut in loco, qui apud eos spelunca dicitur, suos initiari ab ipso Mithra dicerent. Herodes igitur, cum illi ex Arabia magi ad eum non redissent, quod tamen ut facerent eos rogaverat, sed alio itinere, ut jussi fuerant, regionem suam repetissent; cumque Josephus una cum Maria et puero, prout divinitus admoniti fuerant, jam in Ægyptum profecti essent; Herodes, inquam, puerum illum, quem magi adoratum venerant, non cognoscens, omnes omnino pueros in Bethleem jussit occidi. Atque id eventurum Jeremias prædixerat, sic per eum loquente Spiritu sancto: « Vox in Rama audita est, ploratus et ululatus multus, Rachel plorans filios suos, et noluit consolationem accipere, quia non sunt¹³. » Igitur propter vocem quæ ex Rama exaudienda erat, id est ex Arabia (est enim etiam hactenus in Arabia locus qui Rama dicitur) locum illum, ubi Rachel Jacobi **176** sancti illius patriarchæ, qui Israel cognominatus est, uxor sepulta est, id est, Bethleem fletus impleturus erat, plorantibus proprios filios interfectos mulieribus, atque insolabiliter hunc casum lugentibus. Nam et quod dicit Isaias: « Accipiet virtutem Damasci et spolia Samaritæ¹⁴, » significabat nefarii dæmonis, qui Damasci habitabat, potestatem a Christo, statim atque natus esset, victum iri; quod quidem factum esse demonstratur. Magi enim, qui ut spolia rapti fuerant ad malas quasque actiones, ad quas eos ille dæmon impellebat, ubi Christum adoratum venerunt, defecere, ut manifestum est, ab ea, quæ illos ut spolia rapuerat potestate, quam nobis arcaue Scriptura Damasci habitare indicat. Illam autem potestatem, cum peccatrix et iniqua sit, præclare Samariam per similitudinem appellat. Damascum autem Arabicæ regionis esse et fuisse, quamvis nunc ei, quæ Syrophœnice dicitur, ascendatur, ne vestrum quidem quisquam negare possit. Quamobrem præclarum fuerit, o viri, quæ minus intelligitis, ea ex his, qui gratiam a Deo acceperunt, id

A καὶ τότε αὐτῶν ὄντων ἐκεῖ, ἐτετόκει ἡ Μαρία τὸν Χριστὸν, καὶ ἐν φάτῃ αὐτὸν ἐταθείκει· ὅπου ἐλθόντες οἱ ἀπὸ Ἀραβίας μάγοι εὗρον αὐτόν. Ὅτι δὲ Ἡσαΐας καὶ περὶ τοῦ συμβόλου τοῦ κατὰ τὸ σπηλαιον προεκεκλήρυται, ἀνιστόρητα ὑμῖν, ἔφη, καὶ δι' αὐτοὺς δὲ τοὺς σήμερον σὺν ὑμῖν ἐλθόντας, πάλιν τῆς περικοπῆς ἐπιμνησθήσομαι, εἶπον· καὶ ἀνιστόρησα ἦν καὶ προέγραψα ἀπὸ τοῦ Ἡσαΐου περικοπῆν, εἰπὼν διὰ τοὺς λόγους ἐκείνους τοὺς τὰ Μίθρα μυστήρια (80) παραδιδόντας, ἐν τόπῳ ἐπικαλουμένῳ παρ' αὐτοῖς σπηλαίῳ μνεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν (81), ὑπὸ τοῦ διαβόλου ἐνεργηθῆναι εἰπεῖν. Καὶ ὁ Ἡρώδης, μὴ ἐπανελθόντων πρὸς αὐτὸν τῶν ἀπὸ Ἀραβίας μάγων, ὡς ἠξίωσεν αὐτοὺς ποιῆσαι, ἀλλὰ κατὰ τὰ κελευσθέντα αὐτοῖς δι' ἄλλης ὁδοῦ εἰς τὴν χώραν αὐτῶν ἀπαλλαγέντων, καὶ τοῦ Ἰωσήφ ἅμα τῇ Μαρίας καὶ τῷ παιδίῳ, ὡς καὶ αὐτοῖς ἀποκεκάλυπτο, ἤδη ἐξεληθόντων εἰς Αἴγυπτον, οὐ γινώσκων τὸν παῖδα ὃν ἐληλύθεισαν προσκυνῆσαι οἱ μάγοι, πάντας ἀπλῶς τοὺς παῖδας τοὺς ἐν Βηθλεὲμ ἐκέλευσεν ἀναιρεθῆναι. Καὶ τοῦτο ἐπαπροφήτευτο μέλλειν γίνεσθαι διὰ Ἰερραμίου, εἰπόντος δι' αὐτοῦ τοῦ ἁγίου Πνεύματος οὕτως· « Φωνὴ ἐν Ῥαμᾶ ἠκούσθη, κλαυθμὸς καὶ ὄδυρμὸς πολὺς, Ῥαχὴλ κλαίουσα τὰ τέκνα αὐτῆς, καὶ οὐκ ἠθέλε παρακληθῆναι, ὅτι οὐκ εἰσί. » Διὰ οὖν τὴν φωνὴν ἣ ἐμελλεν ἀκούεσθαι ἀπὸ Ῥαμᾶ, τοῦτο ἐστὶν ἀπὸ τῆς Ἀραβίας (ἔστι γὰρ καὶ μέχρι τοῦ νῦν τόπος καλούμενος ἐν Ἀραβίᾳ Ῥαμᾶ), κλαυθμὸς ἐμελλεν τὸν τόπον καταλαμβάνειν, ὅπου Ῥαχὴλ ἡ γυνὴ Ἰακώβ τοῦ ἐπικληθέντος Ἰσραὴλ τοῦ ἁγίου πατριάρχου τέθαπται, τοῦτέστι τὴν Βηθλεὲμ, κλαίουσῶν τῶν γυναικῶν τὰ τέκνα τὰ ἴδια τὰ ἀνηρτημένα, καὶ μὴ παράκλησιν ἔχουσῶν ἐπὶ τῷ συμβεβηκότι αὐταῖς. Καὶ γὰρ τὸ εἰπεῖν τὸν Ἡσαΐαν· « Λήψεται δὴναμιν Δαμασκῶ καὶ σκύλα Σαμαρείας, » τὴν τοῦ πονηροῦ δαίμονος τοῦ ἐν Δαμασκῶ οἰκοῦντος δὴναμιν ἐσήμαινε νικηθῆσεσθαι τῷ Χριστῷ, ἅμα τῷ γεννηθῆναι ὅπερ δεῖκνυται γεγεννημένον. Οἱ γὰρ μάγοι, οἵτινες ἐσकुλευμένοι ἦσαν πρὸς πάσας κακὰς πράξεις τῆς ἐνεργουμένης ὑπὸ τοῦ δαιμονίου ἐκείνου, ἐλθόντες καὶ προσκυνήσαντες τῷ Χριστῷ, φαίνονται ἀποστάντες τῆς σकुλευσάσης αὐτοὺς δυνάμεως ἐκείνης, ἣν ἐν μυστηρίῳ ἐσήμαινον ἡμῖν ὁ λόγος οἰκεῖν ἐν Δαμασκῷ. Ἀμαρτωλὴν δὲ καὶ

D ἄδικον οὖσαν ἐν παραβολῇ τὴν δὴναμιν ἐκείνην κα-

¹³ Jer. xxxi, 15. ¹⁴ Isa. viii, 4.

(80) *Τοὺς τὰ Μίθρα μυστήρια.* Supra num. 70: Οἱ τὰ τοῦ Μίθρου μυστήρια παραδιδόντες. Legimus in *Apol.* i: Ἐν τοῖς τοῦ Μίθρα μυστηρίοις.

(81) *Μνεῖσθαι ὑπ' αὐτῶν.* Supra observavimus num. 70, mysterium sive artificium in eo positum fuisse, quod sacerdotes dicerent eos, qui initiabantur, ab ipso Mithra initiari; alioqui nihil eos magnum aut mirabile dicturos fuisse. Quare omnino legendum μνεῖσθαι ὑπ' αὐτοῦ. Quam quidem emendandi rationem confirmat Justianus, dum ait Mithriacos sacerdotes, ut ita docerent adductos esse verbis Isaiæ, his nimirum: Οὗτος οἰκήσει ἐν ὑψηλῷ σπηλαίῳ πέτρας ἰσχυρᾶς..... βασιλέα μετὰ ὀφθῆς δὴσθε, etc. Videntur in eandem sententiam accipi posse hæc verba Tertulliani: « Mithra signat illic

in frontibus milites suos: celebrat et panis oblationem et imaginem resurrectionis inducit, et sub gladio redimit coronam, » *Præscript.* c. 40. Fabulosa illa deorum evocatio res est apud antiquos pervulgata, ut videre est apud Euseb. *Præpar. ev.* lib. v, c. 8 et seqq. In quo quidem nequitiae sacerdotum insigne habemus exemplum lib. xviii *Antiquitatum Josephi* c. 4, ubi Paulina, nobilis matrona, horribilem in modum dedecorata narratur, dum ei sacerdotes Isiaci nocturnos amplexus Anubidis, quem illa stulte venerabatur, juvenis ejusdam auro corrupti promittunt. Non mirum ergo, si Mithram sacerdotes a se evocari lingebant, ut eos ipse initiaret, qui illius mysteriis initiari volebant.

λῶς Σαμάρειαν καλεῖ (82). Ὅτι δὲ Δαμασκὸς τῆς Ἀραβικῆς γῆς ἦν καὶ ἔστιν, εἰ καὶ νῦν προσθενέ-
μται (83) τῇ Συροφοινίκῃ λεγομένῃ, οὐδ' ὑμῶν τι-
νες ἀρνήσασθαι δύνανται. Ὅστε καλὸν ἂν εἴη ὑμᾶς,
ὦ ἄνδρες, ἃ μὴ νενοήκατε, παρὰ τῶν λαβόντων χά-
ριν ἀπὸ τοῦ Θεοῦ ἡμῶν τῶν Χριστιανῶν μανθάνειν·
ἀλλὰ μὴ κατὰ πάντα ἀγωνίζεσθαι τὰ ὑμέτερα διδάγ-
ματα κρατύνειν, ἀτιμάζοντας τὰ τοῦ Θεοῦ. Διὸ καὶ
εἰς ἡμᾶς μετετέθη ἡ χάρις αὕτη, ὡς Ἰσαΐας φησὶν,
εἰπὼν οὕτως· « Ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος· τοῖς χεῖλε-
σιν αὐτῶν τιμῶσί με, ἡ δὲ καρδία αὐτῶν πόρρω
ἀπέχει ἀπ' ἐμοῦ· μάτην δὲ σέβονται με, ἐντάλματα
ἰδοῦ ἐγὼ προσθήσω τοῦ μεταθεῖναι τὸν λαὸν τοῦτον, καὶ μεταθήσω αὐτούς. Καὶ ἀφελῶ τὴν σοφίαν τῶν
σοφῶν αὐτῶν, τὴν δὲ σύνεσιν τῶν συνετῶν ἀθετήσω. »

79. Καὶ ὁ Τρύφων, ὑπαγανακτῶν μὲν, αἰδούμενος δὲ τὰς Γραφάς, ὡς ἐδηλοῦτο ἀπὸ τοῦ προσώπου αὐ-
τοῦ, εἶπε πρὸς μέ· Τὰ μὲν τοῦ Θεοῦ ἅγια ἔστιν· αἱ
δὲ ὑμέτεραι ἐξηγήσεις τετεχνασμένοι εἰσὶν, ὡς
φαίνεται καὶ ἐκ τῶν ἐξηγημένων ὑπὸ σοῦ, μᾶλλον
δὲ καὶ βλάσφημοι· ἀγγέλους γὰρ πονηρευσαμένους
καὶ ἀποστάντας τοῦ Θεοῦ λέγεις.

Κἀγὼ, ἐνδοτικώτερον τῇ φωνῇ παρασκευάσαι αὐ-
τὸν βουλόμενος πρὸς τὸ ἀκούειν μου, ἀπεκρινάμην
λέγων· Ἀγαμαί σου, ἄνθρωπε, τὸ εὐλαβὲς τοῦτο,
καὶ εὐχομαι τὴν αὐτὴν διάθεσιν σε ἔχειν καὶ περὶ
ὃν διακονεῖν γεγραμμένοι εἰσὶν οἱ ἄγγελοι, ὡς Δα-
νιήλ φησὶν, ὅτι ὡς υἱὸς ἀνθρώπου πρὸς τὸν Παλαιὸν
τῶν ἡμερῶν προσάγεται (84), καὶ αὐτῷ δίδοται
πᾶσα βασιλεία εἰς τὸν αἰῶνα τοῦ αἰῶνος. Ἴνα δὲ
γνωρίζης, εἶπον, ὦ ἄνθρωπε, μὴ ἡμετέρα τὸλμη
χρησαμένους τὴν ἐξήγησιν ταύτην, ἦν μέμρη, πε-
ποιῆσθαι ἡμᾶς, μαρτυρίαν σοι ἀπ' αὐτοῦ τοῦ Ἰσα-
ίου δώσω, ὅτι πονηροὺς ἀγγέλους κατοικηκέναι καὶ
κατοικεῖν λέγει καὶ ἐν Τάνει τῇ Αἰγυπτίᾳ χώρᾳ.
Εἰσὶ δὲ οἱ λόγοι οὗτοι· « Οὐαὶ τέκνα ἀποστάται·
τάδε λέγει Κύριος· Ἐποιήσατε βουλήν οὐ δι' ἐμοῦ,
καὶ συνθήκας οὐ διὰ τοῦ πνεύματός μου, προσθεῖναι
ἁμαρτίας ἐφ' ἁμαρτίαις· οἱ πονηρευόμενοι (85) κα-
ταθῆναι εἰς Αἴγυπτον (ἐμὲ δὲ οὐκ ἠρώτησαν) τοῦ
βοηθηθῆναι ὑπὸ Φαραῶ, καὶ σκεπασθῆναι σκέπην
Αἰγυπτίων. Ἔσται γὰρ ὑμῖν ἡ σκέπη Φαραῶ εἰς
αἰσχύνην, καὶ τοῖς πεποιθόσιν ἐπ' Αἰγυπτίους θνει-
δος· ὅτι εἰσὶν ἐν Τάνει ἀρχηγὸι ἄγγελοι πονηροί.
Μάτην κοπιήσουσι πρὸς λαὸν, ὃς οὐκ ὠφελήσει αὐ-
τούς εἰς βοήθειαν, ἀλλ' εἰς αἰσχύνην καὶ θνειδος. »
Ἀλλὰ καὶ Ζαχαρίας φησὶν, ὡς καὶ αὐτὸς ἐμνημό-

A est ex nobis Christianis, discere; nequaquam autem
in omnibus dinicare et contendere, ut doctrinam
vestram divina contempta stabiliatis. Quare etiam
in nos translata est hæc gratia, ut ait Isaias his
verbis: « Appropinquat mihi populus iste: labiis
suis honorant me, cor autem eorum longe est a
me; sed frustra me colunt, præcepta hominum ac
doctrinas docentes. Propterea ecce ego adjiciam ut
transferam populum istum; et transferam eos. Et
auferam sapientiam sapientium ipsorum, et pru-
dentiam prudentum abolebo¹⁵. »

ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας διδάσκοντες. Διὸ τοῦτο
ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας διδάσκοντες. Διὸ τοῦτο
ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας διδάσκοντες. Διὸ τοῦτο

79. *Probat contra Tryphonem malos a igelos a Deo defecisse.* — Hic Trypho subirasceus quidem, sed tamen Scripturas reveritus, ut ex ejus vultu patebat, ita dixit ad me: Sancta quidem eloquia Dei: sed vestrae interpretationes, ut vel ex his, quæ a te exposita sunt, apparet, arte compositæ, vel potius impia. Angelos enim improbe se gessisse, et a Deo defecisse dicis.

Tum ego remissiori voce, ut eum ad me audien-
dum præpararem, ita respondi: Admiror, Trypho, tuam illam religionem, teque eodem animo
offici precor in eum, cui scriptum est angelos mi-
nistrare; quemadmodum ait Daniel¹⁶, eum tanquam
filium hominis ad Antiquum dierum adduci, eique
regnum omne dari in sæculum sæculi. Atque ut
perspectum habeas, Trypho, nequaquam propria
nos audacia adductos esse, ut eam, de qua quere-
ris, interpretationem adhiberemus; testimonium
tibi ex ipso Isaiâ proferam, qui Tanaim quoque in
regione Ægypti malos angelos habitasse ait et ha-
bitare. Sunt autem hæc verba: « Væ filii deserto-
res, hæc dicit Dominus. Fecistis consilium, non per
me, et pacta non per spiritum meum, ut adderetis
peccata peccatis; **177** maligne agentes, ut de-
scenderetis in Ægyptum (me autem non interroga-
verunt) ut acciperent auxilium a Pharaone, et tege-
rentur umbraculo Ægyptiorum. Erit enim vobis
protectio Pharaonis in confusionem, et his qui con-
fidunt in Ægyptiis opprobrium. Sunt enim in Tani
principes, angeli maligni. Frustra laborabunt ad po-
pulum, qui eis non proderit ad auxilium, sed ad
confusionem, et opprobrium¹⁷. » Sed et Zacharias
dicit¹⁸, quemadmodum ipse commemorasti, diabo-

¹⁵ Isa. xxi, 13. ¹⁶ cap. vii, v. 13, 14. ¹⁷ Isa. xxx, 1-5. ¹⁸ cap. iii, v. 1.

(82) *Ἐκείνην καλῶς Σαμάρειαν καλεῖ.* Similia habet Tertullianus lib. *adv. Judæos*, c. 9, p. 193, dicens: « Spolia autem Samariæ, ipsos magos, qui cum illum cognovissent, et muneribus honorassent, quasi Dominum et regem sub testimonio iudicis et ducis stelle spolia sunt facti Samariæ, i. e. idololatriæ, credentes videlicet in Christum. Idololatriam enim Samariæ nomine notavit, ut ignominiosæ ob idololatriam qua desciverat tunc a Deo sub rege Hieroboam. » Confer ejusdem lib. *adv. Marcion.* c. 15, p. 404. JEVB.— Magos Tertullianus spolia Samariæ non, ut Justinus, appellatos existimat quia diaboli præda fuerant, sed quia ipsius Christi.

(85) *Νῦν προσκρινέμται,* etc. Justinum in hac

divisione sequitur Tertullianus, qui Damascum in Syrophœnicem transcriptum esse asserit ex distinctione Syriarum a Romanis scilicet facta. Tertull. *adv. Judæos* c. 9. Atque huic suffragantur Eusebius et Hieronymus, Phœnicia ascribentes Damascum. Syrophœnices autem sunt mediæ inter Syros et Phœnices, atque occupant regiones in utriusque confinio sitas, Hieropolim puta Chalcidem et Marsye tractum; quibus accessere Damascus et Abila Lysania; quas Cœlesyriæ ascribunt Ptolomæus et Strabo. Bochart. *Canaan.*, lib. 1, c. 1, p. 365. JEVB.

(84) *Προσάγεται.* Supple *ab his qui astant,* nempe angelis.

(85) *Πονηρευόμενοι.* In Bibliis *πορευόμενοι.*

lum stetisse a dextris Jesu sacerdotis ut adversaretur ei, et Dominum dixisse : « Increpet te Dominus, qui suscepit Hierusalem. » Ac rursus in libro Job¹⁹ scriptum est, ut et ipse dixisti, angelos venisse ut assisterent coram Domino; et diabolum una cum illis adfuisse. Et a Moyse in principio Genesis scriptum habemus Evam a serpente deceptam fuisse, eumque diris devotum. Et in Ægypto magos scimus conatos esse imitari virtutem illam, quam per fidelem famulum Deus operabatur. Nec vos latet dixisse Davidem : « Dii gentium dæmonia²⁰. »

80. *Justini sententia de regno mille annorum. Repugnant plures catholici.* — Ad hæc Trypho : Jam tibi, inquit, dixi, id a te in omnibus provideri, ut Scripturis implicatus in tuto verseris. Sed age dic mihi : vere hunc vos Hierosolymorum locum instauratum iri fatemini, ac populum vestrum congregatum iri, et cum Christo beate victurum expectatis una cum patriarchis et prophetis, iisque qui ex nostro genere fuerunt, vel etiam nobis se adjunxerunt antequam Christus vester veniret; an ut nos videaris abunde in controversiis superare, eo confugisti ut hæc fatereris?

Tum ego : Non ita miser sum, inquam, Trypho, ut aliud dicam, aliud sentiam. Tibi igitur et antea confessus sum, me et multos alios hæc sentire, ita ut omnino perspectum habeamus sic futurum : at multos rursus, eosque ex illo Christianorum genere, quod piam et puram sequitur sententiam, id non agnoscere tibi significavi. Nam quod spectat ad eos, qui Christiani quidem dicuntur, sed athei et impii sunt hæretici, blasphema illos in omnibus et impia et insana docere tibi demonstravi.

¹⁹ cap. 1, v. 6. ²⁰ Psal. xciv, 5.

(86) *Kal elpeiv*. Subaudiendum τὸν Κύριον, quæ vox non omittitur infra n. 115.

(87) *Ὁ ἐκδεξάμενος*. Infra n. 115, legitur ἐκδεξάμενος.

(88) *Μάγοι ἦσαν ἐξισοῦσθαι*. Ut corruptus hic locus sanetur, legendum videtur ἐποίησαν. Sic enim Exod. viii, v. 18 : Καὶ ἐποίησαν ὡσαύτως οἱ ἑπαυδοὶ ταῖς φαρμακείαις αὐτῶν ἐξαγαγεῖν σκνίφα, καὶ οὐκ ἠδύνατο. Melius forte ἐπέρασαν.

(89) *Ἄμα τοῖς*. Cum Christo, ut beate vitæ auctore; cum patriarchis et prophetis, ut sociis ejusdem felicitatis. Interpunctio ante πρὶν ἔλθειν commode sublata in edit. Londinensi.

(90) *Ὁμολόγησα*. Utrum injuria temporum exciderint quæ Justinus de Hierosolymorum instauratione disseruisse se narrat, an cum sancto martyri *Dialogum* scribenti hæc tunc in mentem non venissent, nunc oblata occasione commemorantur? Equidem locum non video, ex quo hæc excidere potuerint; nihil enim mancum, nihil hiulecum in superiori parte *Dialogi*. Quamobrem multo malim ab ipso Justino, quam ab ipsis librariis prætermissa dicere. Quid enim mirum, si longa ac variis rebus implicata disputatio non eo semper ordine referatur, quo habita fuerat? Atque hujus rei exemplum non longe repetendum. Nam supra n. 79, referuntur Tryphonis de angelis dicta; sed non tam multa referuntur, quam multa ille dixerat. Ille enim Zachariae et Jobi testimonia citavit, quæ Justinus

νευσας, ὅτι ὁ διάβολος εἰσῆκεν ἐκ δεξιῶν Ἰησοῦ τοῦ ἱερέως, ἀντικεῖσθαι αὐτῷ· καὶ εἰπεῖν (86)· « Ἐπιτιμήται σοι Κύριος ὁ ἐκδεξάμενος (87) Ἱερουσαλήμ. » Καὶ πάλιν ἐν τῷ Ἰωβ γέγραπται, ὡς καὶ αὐτὸς ἔφη, ὅτι οἱ ἄγγελοι ἤλθον στῆναι ἐμπροσθεν Κυρίου, καὶ ὁ διάβολος ἅμα αὐτοῖς ἐληλύθει. Καὶ ὑπὸ Μωϋσέως ἐν ἀρχῇ τῆς Γενέσεως ὄφιν πλανήσαντα τὴν Εὐάν γεγραμμένον ἔχομεν, καὶ κακατηραμένον. Καὶ ἐν Αἰγύπτῳ ὅτι μάγοι ἦσαν ἐξισοῦσθαι (88) τῇ δυνάμει τῇ ἐνεργουμένη διὰ τοῦ πιστοῦ θεράποντος Μωϋσέως ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ἐγνώμεν καὶ Δαβὶδ ὅτι « οἱ θεοὶ τῶν ἐθνῶν δαιμόνιά εἰσιν, » εἶπεν, ἐπίστασθε.

80. Καὶ ὁ Τρύφων πρὸς ταῦτα ἔφη· Εἶπον πρὸς σέ, ὦ ἄνθρωπε, ὅτι ἀσφαλῆς ἐν πᾶσι σπουδάσεις εἶναι ταῖς Γραφαῖς προσπλεκόμενος. Εἰπέ δέ μοι, ἀληθῶς ὑμεῖς ἀνοικοδομηθῆναι τὸν τόπον Ἱερουσαλήμ τοῦτον ὁμολογεῖτε, καὶ συναγθῆσθαι τὸν λαὸν ὑμῶν, καὶ εὐφρανθῆναι σὺν τῷ Χριστῷ ἅμα τοῖς (89) πατριάρχαις καὶ τοῖς προφήταις, καὶ τοῖς ἀπὸ τοῦ ἡμετέρου γένους, ἧ καὶ τῶν προσηλύτων γενομένων πρὶν ἔλθειν ὑμῶν τὸν Χριστὸν, προσδοχᾶτε· ἢ ἵνα δόξης περικρατεῖν ἡμῶν ἐν ταῖς ζητήσεσι, πρὸς τὰ ταῦτα ὁμολογεῖν ἐχώρησας;

Κἀγὼ εἶπον· Οὐχ οὕτω τάλας ἐγώ, ὦ Τρύφων, ὡς ἕτερα λέγειν παρ' ἄφρονῶ. Ὁμολόγησα (90) σὺν σοὶ καὶ πρότερον, ὅτι ἐγὼ μὲν καὶ ἄλλοι πολλοὶ ταῦτα φρονοῦμεν, ὡς καὶ πάντως ἐπίστασθε (91) τοῦτο γενησόμενον· πολλοὺς δ' αὖ καὶ τῶν τῆς καθαρᾶς (92) καὶ εὐσεβοῦς ὄντων Χριστιανῶν γνώμης, τοῦτο μὴ γνωρίζειν ἐσήμανά σοι. Τοὺς γὰρ λεγομένους μὲν Χριστιανοὺς, ὄντας δὲ ἀθεοὺς καὶ ἀσεβεῖς αἵρεσιώτας, ὅτι κατὰ πάντα βλάσφημα καὶ ἄθεα καὶ ἀνόητα διδάσκουσιν, ἐδήλωσά σοι. Ὅτι δ' οὐκ ἐφ' ὑμῶν μό-

dum illius verba refert, brevitatis causa prætermisit. Videtur Justinus de instauratione Hierosolymorum disseruisse in prima parte *Dialogi* n. 45, ubi de iis agit, qui ex gente Judæorum in resurrectione salvabuntur.

(91) *Ἐπίστασθε*. Legendum ἐπίστασθε, ut admonuit Cl. Thirlbius, cui tamen non multum probatur hæc emendatio. Equidem ita legendo quid supersit difficultatis non video.

(92) *Καὶ τῶν τῆς καθαρᾶς*. Durior multo Irenæus, quod equidem miror in tam pacifico martyre. « Quoniam autem, inquit lib. v, c. 41, quidam ex his qui putantur recte credidisse, supergrediuntur ordinem promotionis justorum, et motus meditationis ad incorruptelam ignorant, hæreticos sensus in se habentes. » Et cap. 9 : « Quoniam igitur transferuntur quorundam sententiæ ab hæreticis sermonibus, et sunt ignorantes dispositiones Dei et mysterium justorum resurrectionis et regni, quod est principium incorruptelæ, per quod regnum qui digni fuerint, paulatim assuescunt capere Deum, » etc. Quamvis autem hic Irenæus a sua lenitate aliquantum discedat, his tamen verbis, « hæreticos sensus in se habentes, » non hæresim existimandus est significare, sed opiniones, quæ sua sponte pietatem non lædentes, hæreticis ad impietatem usui erant, et translatae videbantur ab hæreticis sermonibus.

νων τοῦτο λέγειν με ἐπίστασθε (93), τῶν γεγενημέ-
νων ἡμῖν λόγων ἀπάντων, ὡς δύναμις μου, σύνταξιν
ποιήσομαι· ἐν οἷς καὶ τοῦτο ὁμολογοῦντά με ὁ καὶ
πρὸς ὑμᾶς ὁμολογῶ, ἐγγράψω. Οὐ γὰρ ἀνθρώποις
μᾶλλον ἢ ἀνθρωπίνους διδάγμασιν αἰροῦμαι ἀκολου-
θεῖν, ἀλλὰ Θεῷ καὶ τοῖς παρ' ἐκείνου διδάγμασιν (94).
Εἰ γὰρ καὶ συνοβάλετε ὑμεῖς τισι λεγομένοις Χρι-
στιανοῖς, καὶ τοῦτο μὴ ὁμολογοῦσιν, ἀλλὰ καὶ βλασ-
φημεῖν τολμῶσι τὸν Θεὸν Ἀβραάμ, καὶ τὸν Θεὸν
Ἰσαάκ, καὶ τὸν Θεὸν Ἰακώβ, οἱ καὶ λέγουσι μὴ εἶναι
νεκρῶν ἀνάστασιν, ἀλλὰ ἅμα τῷ ἀποθνήσκειν τὰς
ψυχὰς αὐτῶν (95) ἀναλαμβάνεσθαι εἰς τὸν οὐρανόν,
μὴ ὑπολάβητε αὐτοὺς Χριστιανούς· ὥσπερ οὐδὲ Ἰου-
δαίους, ἂν τις ὀρθῶς ἐξετάσῃ, ὁμολογήσειεν εἶναι τοὺς
Σαδδουκαίους, ἢ τὰς ὁμοίας αἰρέσεις Γενιστῶν, καὶ
Μεριστῶν (96), καὶ Γαλιλαίων, καὶ Ἑλληνιανῶν (97),
καὶ Φαρισαίων, Βαπτιστῶν (98) (καὶ μὴ ἀηδῶς
ἀκούσητέ μου πάντα ἃ φρονῶ λέγοντος), ἀλλὰ λεγο-
μένους μὲν Ἰουδαίους καὶ τέκνα Ἀβραάμ, καὶ χεί-
λεσιν ὁμολογοῦντας τὸν Θεόν, ὡς αὐτοὺς κέκραγεν ὁ

B Atque ut sciatis me non apud vos solos hæc præ-
dicare; librum pro viribus componam omnium ser-
monum quos inter nos habuimus, in quibus quod
apud vos profiteor, idem me profitentem descri-
bam. Neque enim hominibus potius aut humanis
doctrinis adhærendum mihi esse statuo, sed Deo
178 et iis quæ ab eo tradita sunt. Nam, si etiam
incidistis in nonnullos qui Christiani quidem vo-
cantur, hæc autem minime tenent, sed etiam Deum
Abrahæ et Deum Isaac et Deum Jacob blasphemiis
appetere audent, ac nullam esse mortuorum re-
surrectionem, sed statim atque moriantur, animas
suas in cœlum suscipi dicunt; cavete ne eos exi-
stimetis Christianos; quemadmodum nec Judæos,
si quis recte perpendat, esse fateatur, Saducæos
B et similes sectas Genistarum, Meristarum, Galilæo-
rum, Hellenistarum, Phariseorum et Baptistarum
(ne vobis ingratum sit quidquid sentiam eloquen-
tem audire), sed nomine tenus Judæos et filios
Abrahæ, ac labiis Deum colentes, quemadmodum

(93) Ὅτι δὲ... ἐπίστασθε. Vide adnotata ad n.
127.

(94) Ἀλλὰ Θεῷ καὶ τοῖς παρ' ἐκείνου διδάγμα-
σιν. Observandum est Justinum, dum tanto studio
effertur, non adversus catholicos adversarios, sed
adversus hæreticos efferrī, nec de nuda regni mille
annorum opinione, sed de toto resurrectionis do-
gmate loqui. Postquam enim dixit: « Neque enim
hominibus... adhærendum mihi esse statuo, sed
Deo et iis quæ ab eo tradita sunt, » statim addit:
« Nam si etiam incidistis in nonnullos, qui Chri-
stiani quidem vocantur, » etc. Id est si vidistis et
collocuti estis. Fama enim cogniti erant Tryphoni,
n. 35.

(95) Τὰς ψυχὰς αὐτῶν. Justinus non alios hic
refellit, quam nefarios hæreticos, qui suum in cœ-
los ascensum nullis flagitiis tardari posse dicebant;
deinde vero postquam semel evolassent in cœlum,
nullum deinceps de bonis et malis iudicium, nullam
fore resurrectionem. Eisdem sectarios refellunt
Irenæus lib. 1, cap. 21, et Tertullianus *Scorpiac.*
cap. 10. Quin etiam ipse Hieronymus, quem opi-
niones Millenariorum secutum non esse constat,
hæc opinionum portentia eodem modo ac Justinus
detestatur. Sic enim in ep. 43 ad *Ctesiphontem* de
Manichæis loquitur: Manichæus, inquit, electos
suos, quos inter ἀψίδας Platonis in cœlestibus col-
locat, dicit omni carere peccato, nec, si velint, posse
peccare. Justinus non immerito cavet, ne ejus-
modi homines pro Christianis habeantur. Eorum
enim vita et doctriua plurimum nocebat nomini
Christiano. Celsus apud Origenem attribuit omni-
bus Christianis commenta Ebionitarum de Christo
nato ex Josepho l. 1, p. 54; Gnosticorum *De*
mundi creatore l. vi, p. 311, et l. viii, p. 387, ac
ipsas etiam Ophianorum nugas p. 297. Unde Ire-
næus de suis hæreticis l. 1, c. 25, n. 3: « Sed vitam
quidem luxuriosam, sententiam autem impiam, ad
velamen malitiæ ipsorum, nomine abutuntur. » Vi-
detur interpres, ut sæpe alias, legisse, ἄσωτον pro
ἄσωτοι, et ἄθεον pro ἄθεοι. Vertere debuisset « lu-
xuriosi et impii. »

(96) Γενιστῶν καὶ Μεριστῶν. Genistas auctor
indiculi hæresium apud Hieronym. ita dictos putat,
quia e genere Abrahæ orti erant. Meristas vero,
quia Scripturas separabant. Scaliger legendum pu-
tat γενῆται, ita ut iidem sint ac γεννήται. Genistas
Serrarius interpretatur illustres, Meristas vero
schismaticos. Sed non animadvertentur eruditi viri
Genistas et Meristas inter se opponi, ut discrepantes

sectas ac invicem pugnantes. Si vim utriusque no-
minis expendamus, alterum a genere ducitur, al-
terum a parte. Testatur Josephus *Antiq.* lib. xviii,
c. 2, Judæorum sectas de fato et providentia dis-
sensisse, Pharisæis omnia quidem Deo submittentibus,
sed non sine exceptione voluntatum humana-
rum; Essenis vero nihil prorsus excipientibus, quod
non Deo subjicerent. Crediderim ergo Genistas
dictos fuisse, qui mundum generatim a Deo admi-
nistrari; Meristas, qui fatum sive providentiam ad
singulos homines pertinere censebant. Cujusmodi
dissidium inter philosophos exstitit, quorum non-
nulli, ut ait Justinus initio *Dialogi*, « persuadere
conabantur Deum universi quidem ac generum et
specierum curam gerere; mei autem, ac singulorum
non item. »

(97) Γαλιλαίων καὶ Ἑλληνιανῶν. Primi a Juda
Galilæo orti, iidemque ac Sicarii. Hellenianos Sca-
liger ab Hellenio duce deducit, Serrarius a Græco
quodam auctore sectæ. — Γαλιλαίων. Hujus sectæ
auctor et princeps fuit Judas Galilæus, qui post
exilium regis Archelai, cum Romani in Judæa
censum agere vellent, populares suos ad retinendam
pristinam libertatem excitavit. Vide Act. apost. v,
37, et Joseph. *Antiq.* xviii, c. 1, § 1 et 6. Κορ-
θολτός. De iis auctor Indiculi hæres.: « Galilæi
dicunt Christum venisse et docuisse eos, ne dice-
rent dominum Cæsarem neve ejus monitis uteren-
tur. » — Ἑλληνιανῶν. Horum præter Justinum
nemo veterum mentionem fecit. Jos. Scaliger (*De*
tribus Judæorum sectis syntagm. ed. Jac. Trigland.,
Delph. 1703, 4, P. 1, p. 379) eos ab auctore sive
hæresiarcha Hellenio deducit, J. Drusius (*Ad voces*
Hebr. N. Test. commentar., Franck. Fris. 1616, 4, p.
219) Herodianos putat designari. Thirlbius legi ma-
hi Ἡλιακῶν vel Ἐλλεσαίων, vel, quod propius ad
vulgarem lectionem accedit, Ἑλληλιανῶν, ut intel-
ligatur celebris illa schola R. Hillelis sive Hellelis,
Orto.

(98) Φαρισαίων, Βαπτιστῶν. Legendum vide-
tur καὶ Βαπτιστῶν. Recensentur enim Hemero-
baptistæ apud Epiphanium post Phariseos. In hoc
autem de sectis Judaicis iudicio non sequitur Justi-
nus opiniones Judæorum. Quamvis enim purior
esset doctrina Phariseorum, quam aliorum, omnes
prorsus has sectas labiis Deum, non corde colere
pronuntiat. In quo quidem cum metueret ne Judæis
in offensam veniret, verborum duritiem sic mollire
iustituit: « Ne vobis ingratum sit quidquid sentiam
eloquentem audire. »

ipse Deus clamat, corde autem longe ab eo remotus. Ego autem et, si qui recte in omnibus sentiunt, Christiani, et carnis resurrectionem futuram scimus, et mille annos in urbe Jerusalem ædificata et ornata et amplificata; quemadmodum Ezechiel et Isaias et cæteri prophetæ promittunt.

81. *Probare conatur hanc sententiam ex Isaiâ et Apocalypsi.* — Sic enim Isaias de hoc mille annorum spatio locutus est: « Erit enim cælum novum, et terra nova, et non recordabuntur priorum, et non venient super eos; sed gaudium et exultationem invenient in ipsa, quæ ego creo. Quia ecce ego facio exultationem Jerusalem, et populum meum letitiam; et exultabo super Jerusalem, et lætabor super populo meo. Et non ultra audietur in ea vox fletus neque vox clamoris. Et non erit amplius ibi immatura aliquis ætate, et senex, qui non impleat tempus suum. Erit enim adolescens filius centum annorum: moriens vero **179** peccator filius centum annorum, etiam maledictus erit. Et ædificabunt domos, et ipsi inhabitabunt; et plantabunt vineas, et ipsi comedent genimina earum, et vinum bibent; non ædificabunt, et alii inhabitabunt; et non plantabunt, alii vero comedent. Etenim secundum dies ligni vitæ, erunt dies populi mei; opera laborum eorum multiplicabuntur. Electi mei non laborabunt in vanum; neque filios generabunt in maledictionem; quia semen justum et benedictum a Domino erunt, et nepotes eorum cum eis. Et erit, antequam ipsi clament ego exaudiam; adhuc loquentibus illis, dicam: Quid est? Tum lupi et agni pascentur simul, et leo quasi bos comedet paleas, et serpens terram, quasi panem. Non nocebunt, neque corrumpent in monte sancto; dicit Dominus ²¹. » Quod igitur his in verbis dicitur: « Nam secundum dies ligni, dies po-

²¹ Isa. LXV, 17 usque ad finem.

(99) *Kal χίλια ἔτη.* Clericus excidisse putat has voces, εὐσεβεῖς βιώσεσθαι. Sed satis est supplere verba præcedentia γενήσεσθαι ἐπιστάμεθα.

(1) *Οἱ προφήται.* Legendum ὡς οἱ προφήται, ut jam multi animadverterunt. Manifestum est enim Justinum hic suo et eorum quos recte in omnibus sentire ait, nomine, eam doctrinam profiteri, quæ et hæreticis resurrectionem negantibus et catholicis regnum mille annorum rejicientibus contraria sit. Primos oppugnat resurrectionis professio, alteros regni mille annorum expectatio. Præterea post illa verba: « Et carnis resurrectionem futuram scimus, » multo aptius ponitur: « Et mille annos in urbe Jerusalem, quemadmodum prophetæ promittunt, » quam si dicatur, « Et mille annos in urbe Jerusalem instaurata et exornata et amplificata prophetæ Ezechiel et Isaias et alii promittunt. » His adde Justinum paulo ante dixisse et sibi et multis aliis de hoc regno mille annorum omnino persuasum esse. Quamvis autem ita sentire declararet qui recte in omnibus sentiunt; manifesta est adhibita ab illo inter eos qui resurrectionem et eos qui regnum mille annorum negabant, maxima distinctio. 1° Quidquid asperere et vehementer dicit, id ad primos spectat. Laudem aliis præ et pure doctrinæ tribuit. 2° Primos toti Ecclesiæ adversari

A Θεός, τὴν δὲ καρδίαν πόρρω ἔχειν ἀπ' αὐτοῦ. Ἐγὼ δὲ, καὶ εἴ τινές εἰσιν ὀρθογνώμονες κατὰ πάντα Χριστιανοί, καὶ σαρκὸς ἀνάστασιν γενήσεσθαι ἐπιστάμεθα· καὶ χίλια ἔτη (99) ἐν Ἱερουσαλήμ οἰκοδομηθεῖση καὶ κοσμηθεῖση καὶ πλατυνθεῖση, οἱ προφήται (1) Ἰεζεκιήλ καὶ Ἰσαΐας, καὶ οἱ ἄλλοι ὁμολογοῦσιν.

81. Οὕτως γὰρ Ἰσαΐας περὶ τῆς χιλιονταετηρίδος ταύτης εἶπεν: « Ἔσται γὰρ ὁ οὐρανὸς καινός, καὶ ἡ γῆ καινὴ· καὶ οὐ μὴ μνησθῶσι τῶν προτέρων, οὐδὲ μὴ ἐπέλθῃ αὐτῶν ἐπὶ τὴν καρδίαν· ἀλλ' εὐφροσύνην καὶ ἀγαλλίαμα εὐρήσουσιν ἐν αὐτῇ ὅσα ἐγὼ κτίζω. « Ὅτι ἰδοὺ ἐγὼ ποιῶ τὴν Ἱερουσαλήμ ἀγαλλίαμα, καὶ τὸν λαόν μου εὐφροσύνην, καὶ ἀγαλλιάσομαι ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ εὐφρανθήσομαι τῷ λαῷ μου. Καὶ οὐκ ἔτι οὐ μὴ ἀκουσθῆ ἔν αὐτῇ φωνὴ κλαυθμοῦ, οὐδὲ φωνὴ κραυγῆς. Καὶ οὐ μὴ γένηται ἔτι ἐκεῖ ἄωρος ἡμέραις, καὶ πρεσβύτης ὅς οὐκ ἐμπλήσει τὸν χρόνον αὐτοῦ. Ἔσται γὰρ ὁ νέος, υἱὸς (2) ἑκατὸν ἐτῶν· ὁ δὲ ἀποθνήσκων ἀμαρτωλὸς υἱὸς ἑκατὸν ἐτῶν, καὶ ἐπικατάρατος ἔσται. Καὶ οἰκοδομήσουσιν οἰκίας, καὶ αὐτοὶ ἐνοικήσουσι, καὶ καταφυτεύσουσιν ἀμπελῶνας, καὶ αὐτοὶ φάγονται (3) τὰ γεννήματα αὐτῶν, καὶ τὸν οἶνον πίονται· οὐ μὴ οἰκοδομήσωσι (4), καὶ ἄλλοι κατοικήσουσι· καὶ οὐ μὴ φυτεύσωσι, καὶ ἄλλοι φάγονται. Κατὰ γὰρ τὰς ἡμέρας τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς αἱ ἡμέραι τοῦ λαοῦ μου ἔσονται· τὰ ἔργα τῶν πόνων αὐτῶν πλεονάσουσιν (5). Οἱ ἐκλεκτοὶ μου οὐ μὴ πονήσουσιν εἰς κενόν, οὐδὲ τεκνοποιήσουσιν εἰς κατάραν· ὅτι σπέρμα δίκαιον καὶ εὐλογημένον ὑπὸ Κυρίου ἔσονται, καὶ ἔγγονα (6) αὐτῶν μετ' αὐτῶν. Καὶ ἔσται πρὶν ἢ κεκράξαι αὐτοὺς, ἐγὼ ἐπακούσομαι αὐτῶν· ἔτι λαλοῦντων αὐτῶν, ἐρῶ· Τί ἔστι; Τότε λύκοι καὶ ἄρνες ἅμα βοσκηθήσουσιν, καὶ λέων ὡς βοῦς φάγεται ἄχυρα, ὄφις δὲ γῆν ὡς ἄρτον. Οὐκ ἀδικήσουσιν οὐδὲ λυμανθῶνται ἐπὶ τῷ ὄρει τῷ ἁγίῳ, λέγει Κύριος. » Τὸ οὖν εἰρημένον ἐν τοῖς λόγοις τούτοις

declarat, alios vero nequaquam. 3° His verbis, « Et resurrectionem futuram scimus, et mille annos, quemadmodum prophetæ promittunt, » satis indicat resurrectionis doctrinam omnium Scripturarum auctoritate, et traditione ac unanimi Ecclesiæ consensu niti, regni autem mille annorum opinionem ex quibusdam testimoniis Scripturæ deduci, in quibus qui regnum mille annorum perspicere sibi videbantur, eos recte in omnibus sentire existimabat; qui autem idem non perspiciebant, eos vituperare non audebat.

(2) *Υἱός.* Justinus in hoc Isaïæ referendo testimonio non sequitur Septuaginta interpretes, apud quos illud υἱός, quod paulo post a Justino repetitur, neutro in loco legitur. Neque etiam iidem agnoscunt ἡμέραις post ἄωρος, neque illud ὅσα ἐγὼ κτίζω.

(3) *Φάγονται.* Monet eruditus Londinensis editor legendum esse φάγοντα: τὰ γεννήματα, et mox πίονται.

(4) *Οἰκοδομήσωσι.* Codex regius ad marginem οἰκοδομήσουσι, et mox φυτεύσουσι.

(5) *Πλεονάσουσιν.* Mendose illud verbum προπλασιώσουσιν positum esse Græbius et Thirlbius observant.

(6) *Ἐγγονα.* Melius ἔγγονα ut in Bibliis Rom. et Ald. Thirlbius.

ἔφη· « Κατὰ γὰρ τὰς ἡμέρας τοῦ ξύλου (7) αἱ ἡμέραι τοῦ λαοῦ μου ἔσονται, τὰ ἔργα τῶν πόνων αὐτῶν πληθύνουσιν, » νενοήκαμεν, ὅτι χίλια ἔτη ἐν μυστηρίῳ μὴνύει. Ὡς γὰρ τῷ Ἀδάμ εἶρητο ὅτι ἡ δ' ἂν ἡμέρα φάγη ἀπὸ τοῦ ξύλου, ἐν ἐκείνῃ ἀποθάνειται, ἔγνωμεν αὐτὸν μὴ ἀναπληρώσαντα χίλια ἔτη. Συνήκαμεν καὶ τὸ εἰρημένον, ὅτι (8) « ἡμέρα Κυρίου ὡς χίλια ἔτη (9), » εἰς τοῦτο συνάγει. Καὶ ἐπειδὴ καὶ παρ' ἡμῖν ἀνὴρ τις, ᾧ ὄνομα Ἰωάννης, εἰς τῶν ἀποστόλων τοῦ Χριστοῦ, ἐν ἀποκαλύψει γενομένη αὐτῷ χίλια ἔτη ποιήσιν ἐν Ἱερουσαλήμ τοὺς τῷ ἡμετέρῳ Χριστῷ πιστεύσαντας προεφήτευσεν, καὶ μετὰ ταῦτα τὴν καθολικὴν, καὶ, συνελόντι φάναι, αἰωνίαν ὁμοθυμαδὸν ἅμα πάντων ἀνάστασιν γενήσεσθαι καὶ κρίσιν. Ὅπερ καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν εἶπεν· « Ὅτι οὔτε γαμήσουσιν (10) οὔτε γαμηθήσονται, ἀλλὰ ἰσάγγελοι ἔσονται, τέκνα τοῦ Θεοῦ τῆς ἀναστάσεως ὄντες. »

82. Παρὰ γὰρ ἡμῖν (11) καὶ μέχρι νῦν προφητικὰ χαρίσματα ἔστιν. Ἐξ οὗ καὶ αὐτοὶ συνεῖναι ὀφείλετε, ὅτι τὰ πάλαι ἐν τῷ γένει ὑμῶν ὄντα εἰς ἡμᾶς μετατέθη. Ὅπερ δὲ τρόπον καὶ ψευδοπροφητῆται ἐπὶ τῶν παρ' ὑμῖν γενομένων ἁγίων προφητῶν ἦσαν, καὶ παρ' ἡμῖν νῦν πολλοὶ εἰσι καὶ ψευδοδιδάσκαλοι· οὓς φυλάσσεσθαι προεῖπεν ἡμῖν ὁ ἡμέτερος Κύριος, ὡς ἐν μηδενὶ ὑστερεῖσθαι ἡμᾶς, ἐπισταμένους ὅτι προγνώστης ἦν τῶν μετὰ τὴν ἀνάστασιν αὐτοῦ τὴν ἀπὸ τῶν νεκρῶν, καὶ ἀνοδὸν τὴν εἰς οὐρανὸν, μελλόντων γίνεσθαι ἡμῖν. Εἶπε γὰρ ὅτι φονεύεσθαι καὶ μισεῖσθαι διὰ τὸ ὄνομα αὐτοῦ μέλλομεν, καὶ ὅτι ψευδοπροφητῆται καὶ ψευδόχριστοι πολλοὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ παρελεύσονται, καὶ πολλοὺς πλανήσουσιν· ὅπερ καὶ ἔστι. Πολλοὶ γὰρ ἄθεα καὶ βλάσφημα καὶ ἄδικα ἐν ὀνόματι αὐτοῦ παραχαράσσοντες ἐδίδαξαν, καὶ τὰ ἀπὸ τοῦ ἀκαθάρτου πνεύματος διαδόλου ἐμβαλλόμενα ταῖς διανοίαις αὐτῶν ἐδίδαξαν, καὶ διδάσκουσι μέχρι νῦν· οὓς ὁμοίως ὑμῖν μεταπειθεῖν μὴ πλανᾶσθαι ἀγωνιζόμεθα, εἰδότες ὅτι πᾶς ὁ δυνάμενος (12) λέγειν τὸ ἀληθὲς καὶ μὴ λέγων, κριθήσεται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, ὡς διὰ τοῦ Ἰεζεκιήλ διεμαρτύρατο ὁ τῶν εἰπόντων, ὅτι « σκοπὸν τέθεικά σε τῷ οἴκῳ Ἰούδ· Ἐάν

puli mei erunt : opera laborum eorum multiplicabuntur, » mille annos arcane designari intelligimus. Cum enim Adæ dictum fuisset, quo die de ligno edisset, eo moriturum, mille illum annos non implevisse scimus. Illud etiam : « Dies Domini tanquam mille anni²², » eodem pertinere intelligimus. Huc accedit quod vir apud nos nomine Joannes, unus ex Christi apostolis, in revelatione ipsi facta, mille annos Jerosolymis traducturos prædixit eos, qui Christo nostro crediderint, ac postea generalem, et, ut verbo dicam, æternam unanimiter simul omnium resurrectionem et iudicium futurum. Quod quidem et Dominus noster pronuntiavit : « Neque nubent, neque nubentur, sed æquales angelis erunt, cum sint lilii Dei resurrectionis²³. »

82. *Prophetica dona Judæorum translata in Christianos.* — Apud nos enim etiam nunc dona exstant prophetica : ex quo et ipsi intelligere debetis, quæ apud vos olim fuere, ea in nos esse translata. Quemadmodum autem apud vos, cum sancti essent prophætæ, falsi quoque extiterunt, ita et nunc ejusmodi homines ac falsi doctores apud nos versantur; quos ut caveremus, præmonuit nos Dominus noster, ita ut nihil imparatis nobis veniat, quippe cum præscium eum sciamus fuisse eorum, quæ post ipsius resurrectionem ex mortuis et ascensum in cælum eventura nobis erant. Futurum enim esse dixit, ut occideremur et odio haberemur propter nomen ejus, ac falsi prophætæ et falsi Christi in nomine ejus multi prodirent et plurimos seducerent; quod quidem et evenit. Multi enim impia et blasphema et iniqua in ejus nomine adulterantes tradiderunt, et quæ ab impuro spiritu diabolo sunt, ea mentibus suis injecta docuerunt et etiam nunc docent. Quibus idem quod vobis persuadere conamur, ut ab errore discedant; quippe cum perspectum habeamus quicumque verum possit dicere, nec dicat, eum a Deo judi-

²² Psal. lxxxix, 4. ²³ Luc. xx, 35, 36.

(7) *Τοῦ ξύλου.* In editionibus Græco-Latinis additur τῆς ζωῆς, quod deest in codicibus mss. et apud R. Stephanum.

(8) *Καὶ τὸ εἰρημένον ὅτι.* Legendum esse καὶ ὅτι τὸ εἰρημένον, jam nonnulli monuerunt. Legere malim cum Thirlbio συνάγειν. Sed quod idem legit paulo ante καὶ ἔγνωμεν, id totum hunc locum perturbat.

(9) *Χίλια ἔτη.* Locus sic explicandus videtur. Verba illa, « dies populi Dei erunt secundum dies ligni, » arcane designant mille annos. Nam Deus dicit : « Adamum eodem die, quo de ligno edisset, moriturum esse; » is autem (μὴ ἀναπλ. = « non transgressus est tempus mille annorum ») fere mille annos vixit (Genes. v, 5) : dies igitur Domini est tanquam mille anni, et per mille annos Christus Hierosolymis cum suis regnabit. — Irenæus *Adv. hæres.* v, c. 23, § 2, p. 321, ed. Massuet. : « Quidam autem rursus in millesimum annum revocant mortem Adæ : quoniam enim « dies Domini sicut mille anni : » non superposuit (h. e. excessit) autem mille annos, sed intra eos mortuus est,

transgressionis adimplens sententiam » Ὅττο.

(10) *Οὔτε γαμήσουσιν.* Desitiram liberorum procreationem dicit, postquam omnes homines resurrexerint; non quod justos in illo, quod sibi fingebat, mille annorum regno liberis operam daturus suspicaretur; sed quia sanctis « omnium bonorum utique spiritualium, » ut ait Tertullianus III, in *Marc.*, c. 24, « copia » fruentibus cæteros homines consuetam vitæ rationem ducturos existimabat. Nemo sane Justinum sine summa temeritate suspectum in hoc genere habere possit, qui diserte docet in *Apol.* I, Christianos idcirco ad vitam profundendam paratos esse, quia τῆς παρὰ Θεῷ διαγωγῆς ἀμаторες sunt, quia αἰωνίου καὶ καθάρου βίου ἐπιθυμοῦσι.

(11) *Παρὰ γὰρ ἡμῖν.* Quia paulo ante dixerat Joannem, unum ex duodecim, prophætæ apud Christianos munere perfunctum esse; inde nata occasio loquendi de prophetiis Christianorum donis.

(12) *Πᾶς ὁ δυνάμενος.* Citat hanc sententiam Joannes Damascenus in *Parallelis*, p. 754.

ratum in, **180** quemadmodum Deus per Ezechielem testatus est his verbis : « Speculatorem posui te domui Juda. Si peccaverit peccator, et non testificatus ei fueris, ipse quidem peccato suo peribit, a te autem sanguinem ejus requiram. Sin testificatus ei fueris, innocens eris¹⁶. » Et nos igitur metu adducti, sermones secundum Scripturas conferre studemus, minime autem pecunie aut glorie cupiditate, aut amore voluptatis. Nullam enim ex his est vitii, cujus nos quisquam arguere possit. Neque enim similiter, ac principes populi vestri, vivere volumus, quibus Deus hoc probrum objicit : « Principes vestri socii furum, diligentes dona, persequentes retributionem¹⁷. » Quod si quos etiam inter nos tales noveritis, ne Scripturas idcirco et Christum blasphemias appetatis, aut prave interpretari studeatis.

83. Probatursalmon, « Dixit Dominus, » etc. B *Ezechie non convenire.* — Illud enim, « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum¹⁸, » ita interpretari ausi sunt magistri vestri, ut in Ezechiam dictum esse contenderent, quasi is jussus sit in dextra parte templi sedere, cum ad eum misit rex Assyriorum minitans, eique per Isaiam significatum est ne hunc timeret. Atque Isaiæ quidem dicta sic evenisse, ut dicta fuerant, et regem Assyriorum aversum fuisse quominus Jerusalem in diebus Ezechie oppugnaret, atque ab angelo Domini occisa in castris Assyriorum ad centum octoginta quinque hominum millia, et novimus et confitemur. Psalmum autem in eum dictum non fuisse perspicuum est; sic enim habet¹⁹ : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum. Virgam virtutis emittet super Jerusalem, et dominabitur in medio inimicorum suorum. In splendore sanctorum ex utero ante Luciferum genui te. Juravit Dominus, et non poenitebit eum : Tu es sacerdos in æternum secundum ordinem Melchisedech. » Ezechiam igitur non esse sacerdotem in æternum secundum ordinem Melchisedech, quis non fateatur? Nec eum esse Jerusalem liberatorem, quis nescit? Nec eum in urbem Jerosolymorum virgam

¹⁶ Ezech. iii, 17, 18, 19. ¹⁷ Isa. i, 23. ¹⁸ Psal. cix, 1. ¹⁹ Ibid., 1-4.

(13) *Μὴ βλασφημῆτε καὶ παρεξηγηῖσθαι.* Distinguenda sunt quæ Justinus non distinxit, et blasphemie ad Christum, pravæ interpretationes ad Scripturas referende.

(14) *Ἐν δεξιᾷ τοῦ ναοῦ.* Hæc Tertullianus, ut Londinensis uterque editor observavit, in libro *v Adv. Marcionem*, cap. 9, transtulit.

(15) *Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ.* Hunc locum longe aliter citat Justinus supra n. 52, et in *Apol.* i, n. 45. Statuere non possum utrum hæc varietas in librariorum, an ipsum in Justinum rejicienda sit. Sed nullus dubito quin in hoc *Dialogi* loco ita scripserit Justinus, ut in editis habetur. Probat enim hunc psalmum ad Ezechiam detorqueri non posse, quia non ipse Ezechias virgam virtutis emisit, sed Deus ab eo plorante avertit hostes. Non legebat ergo : « virgam virtutis emittet tibi Dominus. » Legimus etiam supra, καὶ κατακυριεύσει. Sed hæc loco retinendum καὶ κατακυριεύσει.

A ἀμάρτη ὁ ἀμαρτωλὸς, καὶ μὴ διαμαρτύρη αὐτῷ, αὐτὸς μὲν τῆ ἀμαρτίᾳ αὐτοῦ ἀπολείται, παρὰ σοῦ δὲ τὸ αἷμα αὐτοῦ ἐκζητήσῃ. Ἐὰν δὲ διαμαρτύρη αὐτῷ, ἀθῶος ἔσῃ. » Διὰ δὲ οὗ καὶ ἡμεῖς σπουδάζομεν ὁμιλεῖν κατὰ τὰς Γραφάς, ἀλλ' οὐ διὰ φιλοχρηματίαν, ἢ φιλοδοξίαν, ἢ φιληδονίαν. Ἐν οὐδενὶ γὰρ τούτων ἐλέγξει ἡμᾶς ὄντας δύνатаί τις. Οὐδὲ γὰρ ὁμοίως τοῖς ἄρχουσι τοῦ λαοῦ τοῦ ὑμετέρου θέλομεν ζῆν, οὗς ὀνειδίζει ὁ Θεὸς λέγων : « Οἱ ἄρχοντες ὑμῶν κοινωνοὶ κλεπτῶν, φιλοῦντες δῶρα, δῶνκοντες ἀνταπόδομα. » Εἰ δὲ τινὰς καὶ ἐν ἡμῖν τοιοῦτους γνωρίζετε, ἀλλ' οὐ γὰρ τὰς Γραφάς καὶ τὸν Χριστὸν διὰ τοὺς τοιοῦτους μὴ βλασφημῆτε, καὶ παρεξηγηῖσθαι (13) σπουδάζητε.

et Christum blasphemias appetatis, aut prave interpretari studeatis.

83. Καὶ γὰρ τὸ : « λέγει Κύριος τῷ Κυρίῳ μου : Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου, » εἰς Ἐζεχίαν εἰρησθαι ἐτόλμησαν ὑμῶν οἱ διδάσκαλοι ἐξηγήσασθαι, ὡς κελευσθέντος αὐτοῦ ἐν δεξιᾷ τοῦ ναοῦ (14) καθεσθῆναι, ὅτε προσέπεμψεν αὐτῷ ὁ βασιλεὺς Ἀσσυρίων ἀπειλῶν, καὶ ἐστημάνθη αὐτῷ διὰ τοῦ Ἡσαίου μὴ φοβεῖσθαι αὐτόν. Καὶ ὅτι μὲν γέγονε τὰ λεχθέντα ὑπὸ Ἡσαίου οὕτως, καὶ ἀπεστράφη ὁ βασιλεὺς Ἀσσυρίων τοῦ μὴ πολεμῆσαι τὴν Ἱερουσαλήμ ἐν ἡμέραις τοῦ Ἐζεχίου, καὶ ἄγγελος Κυρίου ἀνέβη ἐκ τῆς παρεμβολῆς τῶν Ἀσσυρίων εἰς ἑκατὸν ὀγδοηκονταπέντε χιλιάδας, καὶ ἐπιστάμεθα καὶ ὁμολογοῦμεν. Ὅτι δὲ εἰς αὐτόν οὐκ εἰρηται ὁ ψαλμὸς, δῆλον. Ἐχει γὰρ οὕτως : « λέγει Κύριος τῷ Κυρίῳ μου : Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. Ῥάβδον δυνάμεως ἐξαποστελεῖ (15) ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, καὶ κατακυριεύσει ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν σου. Ἐν λαμπρότητι (16) τῶν ἁγίων πρὸ Ἐωσφόρου ἐγέννησά σε. Ὄμωσε Κύριος, καὶ οὐ μεταμεληθήσεται : Σὺ ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ. » Ὅτι οὖν Ἐζεχίας οὐκ ἔστιν ἱερεὺς εἰς τὸν αἰῶνα κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ, τίς οὐκ ὁμολογεῖ; καὶ ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ λυτρώμενος τὴν Ἱερουσαλήμ, τίς οὐκ ἐπίσταται; καὶ ὅτι Ῥάβδον δυνάμεως αὐτὸς οὐκ ἀπέστειλεν εἰς Ἱερουσαλήμ, καὶ κατακυριεύσει ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, ἀλλ' ὁ Θεὸς ἦν ὁ ἀποστρέψας ἀπ' αὐτοῦ

D nempe virga illa virtutis dominabitur, potentissimum Christi verbum, quod, ut explicat Justinus, dominatum est in medio inimicorum, scilicet in medio demonum, qui a gentibus colebantur. Legit pariter Tertullianus v, in *Marc.*, cap. 9 : « et dominabitur in medio inimicorum tuorum. » Illud autem, « tuorum » non quadrat apud Justinum cum iis quæ præcedunt. Nimirum enim hæc obscura et dura sunt : Virgam virtutis emittet (Christus) et (illa) dominabitur in medio inimicorum tuorum. Videtur ergo legendum ἐν μέσῳ τῶν ἐχθρῶν αὐτοῦ, ut paulo post, ubi Ezechie hæc aptari non posse demonstrat Justinus.

(16) *Ἐν λαμπρότητι.* Quæ ante hæc verba et in locis supra citatis Justinus et in Bibliis leguntur, ea ab ipso Justino omitti potuerunt. Non enim totum hic psalmum recitat. Legitur supra n. 52 et 53, et *Apol.* i, n. 45 : Ἐν ταῖς λαμπρότητι τῶν ἁγίων σου.

κλαίοντος καὶ ὀδυρομένου τοὺς πολεμίους, τίς οὐ
 γινώσκει; ὁ δὲ ἡμέτερος Ἰησοῦς οὐδέπω ἐνδόξως
 ἔλθων, ῥάβδον δυνάμεως εἰς Ἱερουσαλήμ ἐξαπέ-
 στειλε (17), τὸν λόγον τῆς κλήσεως καὶ τῆς μετα-
 νοίας πρὸς τὰ ἔθνη ἅπαντα, ὅπου τὰ δαιμόνια ἀπε-
 κυρίευσεν αὐτῶν, ὡς φησι Δαβὶδ· « Οἱ θεοὶ τῶν ἔθνῶν
 δαιμόνια. » Καὶ ἰσχυρὸς ὁ λόγος αὐτοῦ πέπεικε πολ-
 λούς καταλιπεῖν δαιμόνια οἷς ἐδούλευον, καὶ ἐπὶ τὸν
 παντοκράτορα θεὸν δι' αὐτοῦ πιστεῦσαι, ὅτι δαιμό-
 νιά (18) εἰσιν οἱ θεοὶ τῶν ἔθνῶν. Καὶ τότε· « Ἐν τῇ
 λαμπρότητι τῶν ἁγίων ἐκ γαστρὸς πρὸ Ἐωσφόρου
 ἐγέννησά σε, » τῷ Χριστῷ εἴρηται, ὡς προέφημεν.
 « In splendoribus sanctorum ex utero ante
 Luciferum genui te¹⁸, » Christo dictum est, ut jam
 monuimus.

84. Καὶ τότε· « Ἰδοὺ ἡ Παρθένοσ ἐν γαστρὶ λήφεται,
 καὶ τέξεται υἱόν, » εἰς τοῦτον προείρητο. Εἰ γὰρ μὴ
 ἐκ Παρθένου οὗτος, περὶ οὗ Ἡσαΐας ἔλεγεν, ἔμελλεν
 γεννᾶσθαι, εἰς ὃν (19) τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐβόα· « Ἰδοὺ
 Κύριος αὐτὸς ἡμῖν δώσει σημεῖον· Ἰδοὺ ἡ Παρθένοσ
 ἐν γαστρὶ λήφεται, καὶ τέξεται υἱόν; » Εἰ γὰρ ὁμοίως
 τοῖς ἄλλοις ἅπασιν πρωτοτόκοις καὶ οὗτος γεννᾶσθαι
 ἐκ συνουσίας ἔμελλε, τί καὶ ὁ θεὸς σημεῖον ὃ μὴ πᾶσι
 τοῖς πρωτοτόκοις κοινόν ἐστίν, ἔλεγε ποιεῖν; Ἄλλ'
 ὅπερ ἐστὶν ἀληθῶς σημεῖον, καὶ πιστὸν τῷ γένει τῶν
 ἀνθρώπων ἔμελλε γίνεσθαι, τουτέστι διὰ παρθενικῆς
 μήτρας τὸν πρωτότοκον τῶν πάντων ποιημάτων σαρ-
 κοποιηθέντα ἀληθῶς παιδίον γενέσθαι, προλαθὼν αὐτὸ
 διὰ τοῦ προφητικοῦ Πνεύματος, κατὰ ἄλλον καὶ ἄλλον
 τρόπον, ἀνιστόρησα (20) ὑμῖν, προεκήρυξεν, ἵνα ὅταν
 γένηται, δυνάμει καὶ βουλή τοῦ τῶν ὅλων Ποιητοῦ
 γινόμενον γνωσθῆ· ὡς καὶ ἀπὸ πλευρᾶς μιᾶς τοῦ
 Ἀδάμ ἡ Εὐα γέγονε, καὶ ὡσπερ τἄλλα πάντα ζῶα
 λόγῳ Θεοῦ τὴν ἀρχὴν ἐγεννήθη. Ὑμεῖς δὲ καὶ ἐν
 τούτοις παραγράφειν τὰς ἐξηγήσεις ἅς ἐξηγήσαντο οἱ
 πρεσβύτεροι ὑμῶν παρὰ Πτολεμαίῳ τῷ τῶν Αἰγυ-
 πτίων βασιλεῖ γενομένῳ, τολμᾶτε, λέγοντες μὴ ἔχειν
 τὴν Γραφὴν ὡς ἐκεῖνοι ἐξηγήσαντο, ἀλλ', « Ἰδοὺ, » φη-
 σὶν, « ἡ νεῦμις ἐν γαστρὶ ἔξει. » ὡς μεγάλων πρα-

¹⁸ Psal. xcν, 5. ¹⁹ Psal. cix, 3. ²⁰ Isa. vii, 14.

(17) ῥάβδον δυνάμεως εἰς Ἱερουσαλήμ ἐξαπέ-
 στειλε. Sic etiam paulo antè de Ezechia dicebat :
 ῥάβδον δυνάμεως αὐτὸς οὐκ ἀπέστειλεν εἰς Ἱερου-
 σαλήμ. In ipso psalmo qualem recitat Justinus,
 habemus ἐπὶ Ἱερουσαλήμ. Nemo est sane qui non
 hic facinus aliquod suspicetur librariorum. Nullum
 enim exstat exemplum ejusmodi lectionis non solum
 apud alios scriptores, sed etiam apud Justinum,
 qui legit supra n. 33, ἐκ Σιών, et in *Apol.* 1, n. 45,
 ἐξ Ἱερουσαλήμ, et legem novam Hierosolymis pro-
 gressam dicit, ut jam vidimus n. 11 et 24. Præter-
 ea durior videri possit hæc verborum constructio :
 εἰς Ἱερουσαλήμ ἐξαπέστειλε τὸν λόγον τῆς μετα-
 νοίας πρὸς τὰ ἔθνη ἅπαντα. Commodius et aptius
 diceretur verbum Evangelii Hierosolymis missum
 esse ad omnes gentes. Sed cum semel habeamus
 ἐπὶ Ἱερουσαλήμ, bis eodem sensu εἰς Ἱερουσα-
 λήμ, non temere rejicienda tribus locis repetita
 scriptura. Illud πρὸς τὰ ἔθνη ἅπαντα ininus du-
 rum videbitur si referatur ad nomen κλήσεως.
 Sed præcipue nobis observanda ratiocinatio Justinii.
 « Virgam virtutis » interpretatur « verbum vocatio-
 nis et pœnitentiæ ad omnes gentes, » sive do-

A virtutis emisisse, quæ dominata sit in medio ini-
 micorum suorum, sed Deum esse, qui ab eo flente
 et plorante hostes avertit, quis non noverit? No-
 ster autem Jesus, nondum gloriose adveniens, vir-
 gam virtutis **181** emisit in urbem Jerusalem, verbum
 vocationis et pœnitentiæ ad omnes gentes, ubi
 demonia suo eas imperio tenebant, quemadmodum
 ait David : « Dii gentium dæmonia¹⁸; » ac præpo-
 tens illius verbum multis persuasit, ut dæmonia,
 quibus serviebant, relinquerent, et per eum in
 Deum omnipotentem crederent, ac deos gentium
 esse dæmonia persuasum haberent. Illud autem :
 « Luciferum genui te¹⁹, » Christo dictum est, ut jam

84. *Soli etiam Christo convenit illud* : « Ecce
 Virgo. » — Atque illud etiam : « Ecce Virgo in
 utero concipiet, et pariet filium²⁰, » in eum præ-
 dictum fuerat. Nam si ille, de quo loquebatur Isaïas,
 non erat ex Virgine nasciturus; quis tandem ille
 est de quo Spiritus sanctus clamabat : « Ecce Do-
 minus ipse nobis dabit signum : Ecce Virgo in utero
 concipiet, et pariet filium? » Nam si hic quoque,
 perinde ac alii omnes primogeniti, ex concubitu
 oriturus erat, cur Deus ipse signum, quod minime
 omnibus primogenitis commune esset, daturum se
 dicebat? Sed quod vere signum est, quodque certum
 humano generi futurum erat, nempe ex virginali
 utero Primogenitum omnium rerum conditarum,
 carnem factum, vere puerum nasci, id præoccu-
 pans per Spiritum sanctum aliis atque aliis modis,
 ut vobis exposui, prænuntiavit, ut cum factum es-
 set, potestate et voluntate Creatoris universorum
 factum esse agnosceretur; quemadmodum ex una
 Adæ costa Eva genita est, ac cætera omnia ani-
 mantia verbo Dei initio generata sunt. Vos autem
 in his quoque interpretationes, quas seniores vestri
 edidere, cum apud Ptolomæum Ægyptiorum regem
 essent, pervertere audetis, Scripturam asserentes

num Spiritus sancti apostolis immissum, cum
 omnes essent Hierosolymis in eodem loco. Qua-
 re hæc virga virtutis ante emissæ est in urbem
 Hierosolymam, quam ex ea egrederetur. Illam
 autem Hierosolyma missam dicere, Justinii proposito
 conducebat. Nam ne Judæi dicerent Ezechiam præ-
 cibus suis impetrasse et emisisse ex urbe virgam
 virtutis, qua profligati hostes; occurrit Justinus et
 observat virgam virtutis non solum Hierosolymis
 emissam esse, sed etiam Hierosolyma, quod Eze-
 chie aptari non poterat. Itaque legendo ἐπὶ Ἱερου-
 σαλήμ non tam immutatur textus quam explicatur.
 Illud mirum, cur hanc explicationem Justinus in
 ipsum contextum asciverit. Fortasse Justinus, qui
 interpretationes Hebraicas interdum sectatur, præ-
 positionem Hebraicam voci Sion præmissam idem
 valere credidit ac in, quia nonnunquam ita accipitur.

(18) Ὅτι δαιμόνια. Hæc e margine translata con-
 jicit eruditus Londinensis editor.

(19) Εἰς ὃν. Legit εἰς ὃ Thirlbius.

(20) Ἀριστόρησα. Præmittendum ὡς Sylburgius
 et alii monuerunt. Hæc pertractare præcipue inci-
 pit n. 63.

non habere, ut illi exposuerunt, sed: « Ecce adolescentula in utero habebit. » Quasi vero res magnæ significarentur, si mulier ex concubitu paritura esset; quod juniores omnes mulieres faciunt, exceptis sterilibus; quanquam ut istæ etiam pariant potest Deus efficere, si velit. Samuelis enim mater cum non pareret, Dei voluntate peperit: sic etiam uxor Abraham, sancti illius patriarchæ, et Elisabeth, quæ Joannem Baptistam genuit, et quædam aliæ similiter. Quapropter nihil omnino suspicari debetis, quod non possit Deus facere, si velit. In primis vero cum prædictum sit ita eventurum, ne prophetias adulterare aut prava interpretatione detorquere audeatis; si quidem vobis injuriam solis facietis, Deum autem nihil lædetis

85. *Probat Christum esse Dominum virtutum ex Psalmo iv, et ex ejus imperio in dæmones.* — Atque hoc etiam vaticinium: « Tollite portas, principes, vestras, et elevamini portæ æternales, ut ingrediat Rex gloriæ ²¹, » quidam ex vobis ad Ezechiam interpretando detorquere audent; alii ad Salomonem; cum nec in hunc nec in illum, nec in ullum omnino alium ex vestris regibus dictum esse demonstrari possit, sed tantum in nostrum hunc Christum, qui informis et inglorius apparuit, ut Isaias et David et Scripturæ omnes testantur; qui Dominus est virtutum per voluntatem Patris hoc ei dantis; qui ex mortuis etiam resurrexit **182** et ascendit in cælum, quemadmodum et psalmus et cæteræ Scripturæ demonstrabant, eumque Dominum virtutum prædicabant: id quod vobis etiam nunc facile est ex his quæ in omnium oculis geruntur perspicere, si velitis. Nam per nomen ipsius illius Filii Dei et omnis creaturæ Primogeniti, qui ex Virgine natus est, et homo per passionibus obnoxius factus, et sub Pontio Pilato a populo vestro crucifixus et mortuus est, ac resurrexit ex mortuis et ascendit in cælum, dæmonium quodlibet adjuratum vincitur et subjicitur. Si vero per nomen quodlibet eorum, qui apud vos fuerunt, aut regum, aut justorum, aut prophetarum, aut patriarcharum a vobis adjurentur, nullum subjicietur dæmonium. Si quis tamen vestrum per Deum Abraham et Deum Isaac et Deum Jacob, adjuret, fortasse subjicietur. Jam vero exorci-

²¹ Psal. xliii, 7.

(21) Ὡς μεγάλων πραγμάτων, etc. Irenæus lib. iii, cap. 27: « Quid enim magnum aut quod signum fieret, in eo quod adolescentula concipiens ex viro peperisset, quod evenit omnibus quæ pariunt mulieribus. » THIRLBIUS.

(22) Κατὰ γὰρ τοῦ ὀνόματος . . . ὑποτάσσεται. Brevis hæc Christi historia non videtur temere addita esse; respiciuntur fortasse antiquæ formulæ exorcizandi. Origenes c. Cels. i, c. 6 (Opp. ed. de la Rue tom. I) p. 325: Οὐ γὰρ κατακληθήσεται ἰσχύειν δοκοῦσιν, ἀλλὰ τῷ ὀνόματι Ἰησοῦ μετὰ τῆς ἀπαγγελίας τῶν περὶ αὐτὸν ἱστοριῶν. ΟΤΤΟ.

(23) Κατὰ παντὸς ὀνόματος, etc. Ὁ Σολομὼν οὐκ ἔδρασπότευσε τῶν δαιμόνων; οὐχὶ πάντα ὑφ' ἐν ἡς ἓνα συνέκλεισεν; οὐχὶ μέχρι τοῦ σήμερον τοῦτον δαδοίκασιν; Hæc Judæi apud Leontium Constantino-

Α γμάτων (21) σημαιομένων, εἰ γυνὴ ἀπὸ συνουσίας τίχτειν ἔμελλον· ὅπερ πᾶσαι αἱ νεάνιδες γυναῖκες ποιοῦσι πλὴν τῶν στειρῶν· ἃς καὶ αὐτὰς βουληθεὶς ὁ Θεὸς γεννᾶν ποιῆσαι δυνατός. Ἡ μήτηρ γὰρ τοῦ Σαμουὴλ μὴ τίχτουςα, διὰ βουλήν Θεοῦ τέτοκε· καὶ ἡ γυνὴ τοῦ ἁγίου πατριάρχου Ἀβραάμ, καὶ Ἐλισάβετ ἡ τὸν βαπτιστὴν Ἰωάννην τεκοῦσα, καὶ ἄλλαι τινὲς ὁμοίως. Ὅστε οὐκ ἀδύνατον ὑπολαμβάνειν δεῖ ὑμᾶς πάντα δύνασθαι τὸν Θεὸν ὅσα βούλεται. Καὶ μάλιστα ἐπειδὴ ἐπεπροφήτευτο μέλλειν γίνεσθαι, μὴ παραγράφειν ἢ παρεξηγεῖσθαι τολμᾶτε τὰς προφητείας· ἐπεὶ ἑαυτοὺς μόνους ἰδικήσετε, τὸν δὲ Θεὸν οὐ βλάψετε.

B 85. Καὶ γὰρ τὴν προφητείαν τὴν λέγουσαν, « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι, ἵνα εἰσέλθῃ ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης, » ὁμοίως εἰς τὸν Ἐζεκιᾶν τολμῶσί τινες ἐξ ὑμῶν ἐξηγεῖσθαι εἰρησθαι, ἄλλοι δὲ εἰς Σολομῶνα· οὐδὲ εἰς τοῦτον, οὐδὲ εἰς ἐκείνον, οὔτε εἰς ἄλλον ἀπλῶς λεγόμενον ὑμῶν βασιλέα δυνατὸν ἀποδειχθῆναι εἰρησθαι, εἰς δὲ μόνον τοῦτον τὸν ἡμέτερον Χριστὸν, τὸν αἰετὴ καὶ ἀτιμὸν φανέντα, ὡς Ἡσαΐας ἔφη, καὶ Δαβὶδ, καὶ πᾶσαι αἱ Γραφαί· ὅς ἐστι Κύριος τῶν δυνάμεων διὰ τὸ θέλημα τοῦ ὀνόματος αὐτοῦ Πατρὸς· ὅς καὶ ἀνέστη ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀνῆλθεν εἰς τὸν οὐρανόν, ὡς καὶ ὁ ψαλμὸς καὶ αἱ ἄλλαι Γραφαὶ ἐδήλουν, καὶ Κύριον αὐτὸν τῶν δυνάμεων κατήγγελλον, ὡς καὶ νῦν ἐκ τῶν ὑπ' ἡμῶν γινόμενων ῥῆθον ὑμᾶς πεισθῆναι, ἐὰν θέλητε. Κατὰ γὰρ τοῦ ὀνόματος (22) αὐτοῦ τούτου τοῦ Υἱοῦ τοῦ Θεοῦ, καὶ πρωτοτόκου πάσης κτίσεως, καὶ διὰ Παρθένου γεννηθέντος καὶ παθητοῦ γενομένου ἀνθρώπου, καὶ σταυρωθέντος ἐπὶ Ποντίου Πιλάτου ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὑμῶν καὶ ἀποθανόντος, καὶ ἀναστάντος ἐκ νεκρῶν, καὶ ἀναβάντος εἰς τὸν οὐρανόν, πᾶν δαιμόνιον ἐξορκιζόμενον νικᾶται καὶ ὑποτάσσεται. Ἐὰν δὲ κατὰ παντὸς ὀνόματος (23) τῶν παρ' ὑμῖν γεγενθμένων ἢ βασιλέων, ἢ δικαίων, ἢ προφητῶν, ἢ πατριαρχῶν ἐξορκίζητε ὑμεῖς, οὐκ ὑποταγήσεται οὐδὲν τῶν δαιμονίων. Ἄλλ' εἰ ἄρα ἐξορκίζοι τις ὑμῶν κατὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ (24), καὶ Θεοῦ Ἰσαὰκ, καὶ Θεοῦ Ἰακώβ, ἴσως ὑποταγήσεται. Ἦδη μέντοι οἱ ἐξ ὑμῶν ἐπορκιστὰὶ τῇ τέχνῃ, ὡσπερ καὶ τὰ ἔθνη, χρώμενοι ἐξορκίζουσι καὶ θυμιάμασι καὶ καταδέσμοις (25) χρω-

D politanum col. 724, tom. I Auctarii Novi Bibl. PP. Vide Joseph Antiq. vii, p. 257, et Gregentii Disp. fol. 27. THIRLBIUS.

(24) Κατὰ τοῦ Θεοῦ Ἀβραάμ. Idem docent citati ab erudito Thirlbio Irenæus l. ii, c. 6, et Origenes v. adv. Cels., p. 17, et l. iv, p. 184. Quin etiam testatur Origenes Deum Abraham, Isaac et Jacob ab ipsis etiam ethnicis in incantationibus et magicis operationibus nominari, ibid., lib. iv.

(25) Καὶ θυμιάμασι καὶ καταδέσμοις. Mericæ Casaubonus Not. ad M. Anton. l. I, sanum hunc Justinii contextum depravari, legendo καταδέσμοις χρωῦνται ἐπιών. Inane hæc conjecturam exagitat Thirlbius, qui tamen a Casaubono non discedit in interpretandis καταδέσμοις, quos putat « carminibus fuisse, quibus dæmonium, suffimentis ex dæmo-

ται, εἶπον. Ὅτι δὲ καὶ ἄγγελοι καὶ δυνάμεις εἰσὶν οἷς ὁ λόγος ὁ τῆς προφητείας τῆς διὰ Δαβὶδ ἐπᾶραι (26) τὰς πύλας, ἵνα εἰσέλθῃ οὗτος ὁ ἐκ νεκρῶν ἀναστὰς Κύριος τῶν δυνάμεων κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς Ἰησοῦς Χριστὸς, ὁ λόγος τοῦ Δαβὶδ ὁμοίως ἀπέδειξεν· οὗ καὶ πάλιν ἐπιμνησθήσομαι διὰ τούτους τοὺς μὴ καὶ χθὲς συνόντας ἡμῖν· δι' οὓς καὶ πολλὰ τῶν χθὲς εἰρημένων ἐπὶ κεφαλαίων λέγω. Καὶ νῦν πρὸς ὑμᾶς ἐὰν τοῦτο λέγω, εἰ καὶ ἐταυτολόγησα (27) πολλάκις, οὐκ ἄτοπον εἶπαι ἐπίσταμαι. Γελοῖον μὲν γὰρ πρᾶγμα ἐστὶν ὁρᾶν τὸν ἥλιον, καὶ τὴν σελήνην, καὶ τὰ ἄλλα (28) ἄστρα τὴν αὐτὴν ὁδὸν ἀεὶ, καὶ τὰς τροπὰς τῶν ὠρῶν ποιῆσθαι, καὶ τὸν ψηφιστικὸν ἄνδρα, εἰ ἐξετάζοι τὸ (29) τὰ δις δύο πῶσα ἐστὶ, διὰ τὸ πολλάκις εἰρηκέναι, ὅτι τέσσαρα, παύσεσθαι τοῦ πάλιν λέγειν, ὅτι τέσσαρα, καὶ τὰ ἄλλα ὁμοίως ὅσα παγίως ὁμολογεῖται, ἀεὶ ὡσαύτως λέγεσθαι καὶ ὁμολογεῖσθαι· τὸν δὲ ἀπὸ τῶν Γραφῶν τῶν προφητικῶν ὁμιλίας ποιούμενον ἔαν, καὶ μὴ τὰς αὐτὰς ἀεὶ λέγειν Γραφὰς, ἀλλ' ἠγεῖσθαι ἑαυτὸν βέλτιον τῆς Γραφῆς γεννήσαντα εἶπαι. Ἔστιν οὖν ὁ λόγος δι' οὗ ἐσήμανε (30) τὸν Θεὸν δηλοῦν, ὅτι καὶ ἄγγελοι εἰσὶν ἐν οὐρανῷ, καὶ δυνάμεις, οὗτος· « Αἰνεῖτε τὸν Κύριον ἐκ τῶν οὐρανῶν, αἰνεῖτε αὐτὸν ἐν τοῖς ὑψίστοις. Αἰνεῖτε αὐτὸν πάντες οἱ ἄγγελοι αὐτοῦ, αἰνεῖτε αὐτὸν πᾶσαι αἱ δυνάμεις αὐτοῦ. »

Καὶ Μνασέας δὲ τις ὀνόματι τῶν συνελθόντων αὐτοῖς τῇ δευτέρᾳ ἡμέρᾳ εἶπε· Καὶ ἡμεῖς χαίρομεν πάλιν πειρωμένου σου τὰ αὐτὰ λέγειν δι' ἡμᾶς.

Καὶ γὰρ εἶπον· Ἀκούσατε, φίλοι, τίνι Γραφῇ πειρωμένος ταῦτα πράττω. Ἰησοῦς ἐκέλευσεν ἀγαπᾶν καὶ τοὺς ἐχθρούς· ὅπερ καὶ διὰ Ἡσαίου ἐκεκήρυκτο

³³ Psal. cxlviii, 1.

niaco fugatum, ita vinciretur, ut redire non posset. » Incantationes illæ, quæ dicuntur κατάδεσμοι, eo speciant apud Platonem II. *De Rep.*, p. 364, et apud alios scriptores, ut dæmones evocentur et eorum auxilio ad arbitrium magi utantur; apud Justinum autem eo tantum referuntur, ut dæmones expellantur et ne noceant constringantur. Quare non videntur idem esse ac περιάμματα de quibus Eusebius III. *Demonstr. Evangel.*, p. 127, aut σκυτίδων ἐξαρτήματα apud Tatianum; hæc enim ægrotantium corporibus apponi solebant ad morbos sanandos. Sed persuadere mihi non possum κατάδεσμους apud Justinum carmina esse. Nam 1° Justinus opponit θυμιάματα et κατάδεσμους verbis, quibus Judæos uti solitos esse dixerat. 2° Testantur Irenæus et Origenes Judæos per nomen Dei Abrahamæ, Isaac et Jacob adjurare. His ergo ethnicorum carminibus non utebantur. 3° Præter carmina adhibebantur quædam veneficia ad expellendos dæmones, ut discimus ex Justino, qui in *Apol.* II, n. 6, testatur dæmoniacos ab aliis adjuratoribus, incantatoribus et veneficis non sanatos, ὑπὸ τῶν ἄλλων πάντων ἐπορχιστῶν καὶ ἐπαστῶν καὶ φαρμακευτῶν μὴ ἰαθέντας, quotidie a Christianis sanari. Sic etiam in Actis S. Pionii: « Sicut in omnibus, inquit S. martyr, qui Deum pura mente suspiciant, angeli adesse festinant; ita veneficis, vel incantatoribus, vel furorem sub vaticinationis specie per devia rura vendentibus dæmones obsequuntur. » Κατάδεσμος aliquam esse credo ejusmodi φαρμακείας speciem.

As stas vestros dixi arte adhibita, perinde atque gentes adjurare, et suffitibus ac amuletis uti. Angelos autem et virtutes esse, quos Davidicæ prophetiæ sermo portas jubet attollere, ut introeat ille redivivus ex mortuis, Dominus virtutum secundum voluntatem Patris, Jesus Christus, verba Davidis similiter demonstrant. Quæ quidem iterum commemorabo propter eos qui heri nobiscum non erant, quorum etiam causa multa hesternis die dicta summatim refero. Ac nunc quidem si id vobis dixerō, etsi sæpe eadem inculcavi, nihil tamen absurdi dicturum esse confido. Ridiculum enim fuerit, solem et lunam videre ac cæteras stellas eamdem semper viam insistere, easdemque tempestatum vices reducere: rationum computatorem, si rogetur bis duo quot faciant, etsi sæpe dixerit, quatuor, non tamen idcirco desinere quatuor dicere, et alia ejusmodi, quæcumque certo asseverantur, eodem semper modo dici et asseverari: eum autem qui ex Scripturis prophetiis disserendi rationem deprobat, missas Scripturas facere, nec easdem semper referre, sed melius aliquid Scriptura pariturum se existimare. Verba autem, quibus Deum declarare dixi angelos **183** et virtutes in cælo esse, ita se habent: « Laudate Dominum de cælis, laudate eum in excelsis. Laudate eum omnes angeli ejus, laudate eum omnes virtutes ejus ³³. »

Hic unus ex his, qui postridie cum eis venerant Mnaseas nomine, nobis, inquit, pergratum facis quod eadem nostra causa referre instituas.

At ego: Audite, inquam, amici, quæ me Scriptura ut ita facerem, induxerit. Præcepit Jesus ut etiam inimicos diligamus: quod idem et ab Isaia

(26) Ἐπᾶραι. Ante hanc vocem vel post legendum vel subaudiendum κελεύει. Sæpe a Justino prætermittitur ejusmodi verba. Vide n. 89 et 90. Super Justino nempe n. 36, probavit Christum esse Regem gloriæ et Dominum virtutum et cælestibus principibus præcipi ut portas suas attollant. Sed ibidem non legimus hæc verba: « Laudate eum omnes angeli ejus, laudate eum omnes virtutes ejus, » quibus tamen Justinus mox dicit se usum fuisse, ut probaret angelos esse, quibus mandatum est ut portas attollerent. Non tamen mancus aut hiulus ille locus est, neque alius assignari potest, in quo id præstiterit Justinus. Immerito ergo culpentur librarii, quod omiserint hæc verba; sed ipsi Justino hoc tribuendum, qui in scribendo *Dialogo* nonnulla interdum omittit, quæ postea opportune occurrunt, sive id arte et data opera factum, sive quod memoria nonnunquam effluat, ac postea res prætermittas revocet.

(27) Ἐταυτολόγησα. Uterque codex ms. et R. Stephanus ἐπαυτολόγησα.

(28) Ἄλλα. Hanc vocem, quæ deerat in editis, suppeditavit uterque codex ms.

(29) Ἐξετάζοι τὸ. Legendum ἐξετάζοιτο et mox οὐ παύσεσθαι. Ibidem statuit Cl. Thirlbins « omnino legendum λέγεσθαι καὶ ποιῆσθαι. » Sed hunc locum minus intellexit, eumque satis refellit apposita post verbum ὁμολογεῖται distinctio.

(30) Ἐσήμανε. Legendum ἐσήμανα. Liqueat enim Justinum ea repetere quæ pridie dixerat. Ita etiam emendat Cl. Thirlbins.

prædicatum fuerat pluribus verbis, in quibus etiam nostræ regenerationis mysterium continetur, ac omnium omnino, qui Christum Hierosolymis visum iri expectant, eique operibus placere student. Verba Isaiaë hujusmodi sunt : « Audite verbum Domini, qui tremitis sermonem ejus; dicite, fratres nostri, iis qui oderunt vos, et abominantur, ut nomen Domini glorificetur. Visus est in letitia eorum, et illi confundentur. Vox clamoris de civitate, vox de templo, vox Domini retribuētis retributionem superbis. Antequam parturiens pariat, et antequam veniat labor parturiginum, peperit masculum. Quis audivit tale, et quis vidit sic; si parturivit terra in die una, si vero et peperit gentem nixu uno; quia parturivit, et peperit Sion parvulos suos? Ego autem dedi expectationem hanc, et non parienti, dixit Dominus. Ecce ego parientem et sterilem feci, dicit Dominus. Lætare, Jerusalem, et conventus agite omnes, qui diligitis eam. Gaudete omnes quicumque lugetis super eam, ut sugatis, et impleamini ab uberē consolationis ejus; ut postquam suxeritis, deliciis affluatis ab introitu gloriæ ejus⁴³. »

86. *Ligni crucis, per quod regnavit Christus, variæ figuræ in Vetere Testamento.* — His recitatis adjeci : Quem autem Scripturæ rursus gloriose, postquam crucifixus fuisset, venturum demonstrant, illius symbolum fuisse tum lignum vitæ, quod dictum fuerat in paradiso plantatum fuisse, tum ea quæ omnibus justis eventura erant, audite. Moyses cum virga missus est ad populum liberandum, eamque manibus gestans cum populum antecederet, mare dissecuit. Per eam ex petra aquam scaturientem vidit; ac, ligno in aquam Merra injecto dulcem ex amara effecit. Virgis Jacob in canales aquarum injectis, consecutus est, ut materni avunculi oves fœtæ fierent; quo fœtus earum ipse possideret. In virga sua transivisse se fluvium idem Jacob gloriatur : scalam quoque a se visam esse dixit eique

⁴³ Isa. LXVI, 5-11.

(31) *Πάλιν τῆς γενέσεως.* Legendum monuit Sylburgius τῆς πάλιν γενέσεως vel τῆς παλιγγενεσίας.

(32) *Ἐν Ἱερουσαλήμ.* Illud, « Hierosolymis, » positum est, ut propria opinio Justinī, nequaquam autem ut necessaria ad beatam regenerationem conditio. Quasi dicat Justinus, mysterium regenerationis nostræ ac omnium prorsus, qui Christum expectant, quem ego Hierosolyma venturum puto. Cum Justinus explicat illud : « Et ipse erit expectatio gentium, » ut n. 51 et 120, laudat omnes catholicos a communi illa expectatione, quamvis alii aliter expectarent, ac plurimi de Hierosolymis minime cogitent.

(33) *Φωνὴ ἐκ ναοῦ.* In utroque codice ms. φωνὴ λαοῦ. Quæ quidem Scriptura etsi ab ipso fonte et a Septuaginta interpretibus longe discrepat, non ideo tamen abjudicanda erat Justinō, apud quem multæ occurrunt ejusmodi varietates. Sed tamen immutare necessarium non duxi quod superiores editiones adoptaverunt.

(34) *Ὁὐ γεννώσῃ.* Magis cum Hebræo quadraret, ut observat eruditus Londinensis editor, si lege-

remus οὐ γεννήσω. Sed cum multa alia hoc in loco nec cum Hebræo, nec cum Septuaginta interpretibus congruant, non mutanda videtur lectio, quæ sensum commodum et Justinī proposito cohærentem habet.

(35) *Δόξης αὐτοῦ.* Legitur αὐτῆς in Bibliis, idque ipsi fonti consentaneum; sed libenter crediderim Justinum scripsisse αὐτοῦ, quod ad Christum referri potest. Hunc enim ex hoc loco concludit visum iri Hierosolymis, idque satis congruit cum his verbis « ab ingressu gloriæ ejus. »

(36) *Μετὰ τὸ σταυρωθῆναι.* Pro his vocibus legit Sylburgius et alii καὶ τὸ σταυρωθῆναι, sed inutili prorsus opera; cum manifestum sit hæc verba referri ad ea quæ sequuntur, nempe πάλιν παραγενῆσθαι, ut in interpretatione animadverti potest. Ad oram utriusque codicis ms. apposita est hæc nota, quæ non videtur hominis esse hunc locum intelligentis : Οἶμαι σύμβολον ἔχοντα τὸν σταυρὸν τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς θέλει. « Videtur mihi dicere Christum rediturum habentem crucem ut signum ligni vitæ. »

διὰ πλειόνων, ἐν οἷς καὶ τὸ μυστήριον πάλιν τῆς γενέσεως (31) ἡμῶν, καὶ ἀπλῶς πάντων τῶν τὸν Χριστὸν ἐν Ἱερουσαλήμ (32) φανήσεσθαι προσδοκῶντων, καὶ δι' ἔργων εὐαρεστεῖν αὐτῷ σπουδαζόντων. Εἰσὶ δὲ οἱ διὰ Ἡσαΐου λόγοι οὗτοι : « Ἀκούσατε τὸ ῥῆμα Κυρίου οἱ τρέμοντες τὸ ῥῆμα αὐτοῦ. Εἶπατε, ἀδελφοὶ ἡμῶν, τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς καὶ βδελυσσομένοις, τὸ ὄνομα Κυρίου δοξασθῆναι. Ὁρθῆ ἐν τῇ εὐφροσύνῃ αὐτῶν, κάκεινοι αἰσχυνθήσονται. Φωνὴ κραυγῆς ἐκ πόλεως, φωνὴ ἐκ ναοῦ (33), φωνὴ Κυρίου ἀποδιδόντος ἀνταπόδοσιν τοῖς ὑπερηφάνοις. Πρὶν ἢ τὴν ὠδίνουσαν τεκεῖν, καὶ πρὶν ἔλθειν τὸν πόνον τῶν ὠδίνων, ἐξέτεκεν ἄρσεν. Τίς ἤκουσε τοιοῦτον, καὶ τίς εἶώρακεν οὕτως, εἰ ὠδινεν ἡ γῆ ἐν μιᾷ ἡμέρᾳ ; εἰ δὲ καὶ τέκει ἔθνος εἰσάπαξ, ὅτι ὠδινε καὶ ἔτεκε Σιών τὰ παιδία αὐτῆς ; Ἐγὼ δὲ ἔδωκα τὴν προσδοκίαν ταύτην καὶ οὐ γεννώσῃ (34), εἶπε Κύριος. Ἴδού ἐγὼ γεννώσασθαι καὶ στεῖραν ἐποίησα, λέγει Κύριος. Εὐφράνθητι Ἱερουσαλήμ, καὶ πανηγυρίσατε πάντες οἱ ἀγαπῶντες αὐτήν. Χαίρετε πάντες ὅσοι πενθεῖτε ἐπ' αὐτήν, ἵνα θηλάσητε, καὶ ἐμπλησθῆτε ἀπὸ μαστοῦ παρακλήσεως αὐτῆς, ἵνα ἐκθηλάσαντες τρυφήσητε ἀπὸ εἰσόδου δόξης αὐτοῦ (35). »

86. Καὶ ταῦτα εἰπὼν, προσέθηκα : Ὅτι δὲ μετὰ τὸ σταυρωθῆναι (36) τοῦτον, ὃν ἐνδοξον πάλιν παραγενῆσθαι ἀποδεικνύουσιν αἱ Γραφαί, σύμβολον εἶχε τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς ὃ ἐν τῷ παραδείσῳ πεφυτεῦσθαι ἐλέλεχτο, καὶ τῶν γενησομένων πᾶσι τοῖς δικαίοις, ἀκούσατε. Μωϋσῆς μετὰ ῥάβδου ἐπὶ τὴν τοῦ λαοῦ ἀπολύτρωσιν ἐπέμφθη ; καὶ ταύτην ἔχων μετὰ χειρὸς ἐν ἀρχῇ τοῦ λαοῦ διέτεμε τὴν θάλασσαν. Διὰ ταύτης ἀπὸ τῆς πέτρας ὕδωρ ἀναβλύσαν ἑώρα ; καὶ ξύλον βαλὼν εἰς τὸ ἐν Μεβρᾶ ὕδωρ, πικρὸν ὄν, γλυκὺ ἐποίησε. Ῥάβδους βαλὼν Ἰακώβ εἰς τοὺς ληνοὺς τῶν ὑδάτων, ἐγκισσῆσαι τὰ πρόβατα τοῦ μητραδέλφου, ἵνα τὰ γεννώμενα ἐξ αὐτῶν κτήσῃται, ἐπέτυχεν. Ἐν ῥάβδῳ αὐτοῦ διεληλυθέναι τὸν ποταμὸν ὃ αὐτὸς Ἰακώβ καυχᾶται. Κλίμακα ἔφη ἐωρᾶσθαι αὐτῷ, καὶ τὸν Θεὸν ἐπ' αὐτῆς ἐστηρίχθαι ἡ Γραφή

(35) *Δόξης αὐτοῦ.* Legitur αὐτῆς in Bibliis, idque ipsi fonti consentaneum; sed libenter crediderim Justinum scripsisse αὐτοῦ, quod ad Christum referri potest. Hunc enim ex hoc loco concludit visum iri Hierosolymis, idque satis congruit cum his verbis « ab ingressu gloriæ ejus. »

(36) *Μετὰ τὸ σταυρωθῆναι.* Pro his vocibus legit Sylburgius et alii καὶ τὸ σταυρωθῆναι, sed inutili prorsus opera; cum manifestum sit hæc verba referri ad ea quæ sequuntur, nempe πάλιν παραγενῆσθαι, ut in interpretatione animadverti potest. Ad oram utriusque codicis ms. apposita est hæc nota, quæ non videtur hominis esse hunc locum intelligentis : Οἶμαι σύμβολον ἔχοντα τὸν σταυρὸν τοῦ ξύλου τῆς ζωῆς θέλει. « Videtur mihi dicere Christum rediturum habentem crucem ut signum ligni vitæ. »

δεδήλωκε. Καὶ ζτε οὐχ ὁ Πατήρ ἦν, ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἀπεδείξαμεν. Καὶ ἐπὶ λίθου καταχέας Ἐλαιον ἐν τῷ αὐτῷ τόπῳ Ἰακώβ, στήλην τῷ ὀφθέντι αὐτῷ Θεῷ ἀληθειφέναι ὑπὲρ αὐτοῦ τοῦ ὀφθέντος αὐτῷ Θεοῦ μαρτυρεῖται. Καὶ ὅτι λίθος Χριστὸς διὰ πολλῶν Γραφῶν συμβολικῶς ἐκτρώσαστο, ὁμοίως ἀπεδείξαμεν· καὶ ὅτι τὸ χρίσμα πᾶν εἴτε ἐλαίου, εἴτε στακτῆς, εἴτε τῶν ἄλλων τῶν τῆς συνθέσεως τοῦ μύρου χρισμάτων, τούτου ἦν, ὁμοίως ἀπεδείξαμεν (37), τοῦ Λόγου λέγοντος· « Διὰ τοῦτο ἐχρίσέ σε ὁ Θεός, ὁ Θεός σου, Ἐλαιον ἀγαλλιάσεως παρὰ τοὺς μετόχους σου. » Καὶ γὰρ οἱ βασιλεῖς πάντες καὶ οἱ χριστοὶ ἀπὸ τούτου μετέσχον καὶ βασιλεῖς καλεῖσθαι καὶ χριστοί· ὡν τρόπον καὶ αὐτὸς ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἔλαβε τὸ βασιλεὺς (38), καὶ Χριστὸς, καὶ ἱερεὺς, καὶ ἄγγελος, καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα ἔχει ἢ ἔσχει. Ῥάβδος ἡ Ἀαρῶν βλαστὸν κομίσασα, ἀρχιερεὺς αὐτὸν ἀπέδειξε. Ῥάβδον ἐκ ρίζης Ἰεσσαὶ γενήσεσθαι τὸν Χριστὸν, Ἡσαΐας προεφήτευσσε. Καὶ Δαβὶδ· « Ὡς τὸ ξύλον τὸ πεφυτευμένον παρὰ τὰς διεξόδους τῶν ὑδάτων, ὃ τὸν καρπὸν αὐτοῦ δώσειν ἐν καιρῷ αὐτοῦ, καὶ τὸ φύλλον αὐτοῦ οὐχ ἀποβρύησεται (39), » φησὶν εἶναι τὸν δίκαιον. Καὶ ὡς φοῖνιξ ἀνθίσσειν ὁ δίκαιος εἴρηται. Ἀπὸ ξύλου τῷ Ἀβραάμ ὤφθη ὁ Θεός, ὡς γέγραπται, πρὸς τῇ δρυὶ τῇ Μαμβρῇ (40). Ἐβδομήκοντα ἰτέας καὶ δώδεκα πηγὰς εὔρεν ὁ λαὸς διαβάς τὸν Ἰορδάνην (41). Ἐν ῥάβδῳ καὶ βακτηρίῳ παρακεκλήσθαι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ Δαβὶδ λέγει. Ξύλον Ἐλισσαῖος (42) βαλὼν εἰς τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν, ἀνήνεγκε τὴν σίδηρον τῆς ἀξίνης, ἐν ἣ πεπορευμένοι ἦσαν οἱ υἱοὶ τῶν προφητῶν, κόψαι ξύλα εἰς οἰκοδομήν τοῦ οἴκου, ἐν ᾧ τὸν νόμον καὶ τὰ προστάγματα τοῦ Θεοῦ λέγειν καὶ μελετᾶν ἐβούλοντο· ὡς καὶ ἡμεῖς βεβαπτισμένους ταῖς βαρυτάταις ἀμαρτίαις ἃς ἐπράξαμεν, διὰ τοῦ σταυρωθῆναι ἐπὶ τοῦ ξύλου καὶ δι' ὑδάτος ἀγνίσαι ὁ Χριστὸς ἡμῶν ἐλυτρώσατο, καὶ οἶκον εὐχῆς καὶ προσκυνήσεως ἐποίησε. Καὶ ῥάβδος ἦν ἡ δείξασα Ἰούδαν πατέρα τῶν ἀπὸ Θάμαρ διὰ μέγα μυστήριον (43) γεννηθέντων.

87. Καὶ ὁ Τρύφων, εἰπόντος μου ταῦτα, ἔφη· Μὴ με λοιπὸν ὑπολαμβάναναι ἀνατρέπειν πειρώμενον τὰ ὑπὸ σοῦ λεγόμενα, πυνθάνεσθαι ὅσα ἂν πυνθάνωμαι, ἀλλὰ βούλεσθαι μανθάνειν περὶ τούτων αὐτῶν ὧν ἂν ἐρωτῶ. Εἰπέ οὖν μοι, διὰ τοῦ Ἡσαΐου εἰπόντος τοῦ

A Deum innixum fuisse Scriptura demonstrat. Porro Patrem non fuisse ex Scripturis demonstravimus; et cum Jacob lapidi oleum infudisset in eodem loco, testimonium accepit **184** ab ipso illo, qui ei apparuerat, Deo, quod cippum Deo sibi viso inunxisset. Christum autem lapidis nomine in testimoniis multis Scripturæ arcane designari, et quodcumque unguentum sive olei, sive stactæ, sive aliarum ex unguenti compositione unctionum, ipsius fuisse similiter demonstravimus, Scriptura dicente: « Propterea unxit te, Deus, Deus tuus oleo exultationis supra consortes tuos ³⁴. » Nam reges et christi omnes ab eo habuerunt, ut et reges et christi vocarentur; quemadmodum et ipse a Patre accepit, ut Rex et Christus esset et Sacerdos et Angelus, et quæcumque habet aut habuit. Aaronis virga cum fruticata esset, pontificem eum declaravit. Virgam e radice Jesse nasciturum esse Christum Isaias prædixit. Et David: « Tanquam lignum, quod plantatum est secus decursus aquarum, quod fructum suum dabit in tempore suo, et folium ejus non defluet, » ait esse justum ³⁵. Dictum etiam illud est, fore ut justus ut palma floreat. Ex ligno visus est Abraham Deus, quemadmodum scriptum est, ad quercum Mambre. Septuaginta salices et duodecim fontes invenit populus transmissio Jordane; in virga et baculo David consolationem se a Deo accepisse dicit. Ligno Elisæus in fluvium Jordanem misso, ferrum securis revocavit, quæcum profecti fuerant filii prophetarum, ut ligna cæderent ad ædificandam domum, in qua legem et mandata Dei prædicare et meditari volebant; quemadmodum et nos peccatis gravissimis, quæ admisimus, demersum Christus noster tum per lignum, in quo crucifixus est, tum per aquam, qua expiamur, liberavit ædium precationis et adorationis effecit. Virga etiam erat, quæ Judam eorum patrem esse demonstravit, quos ex Thamar non sine magno mysterio genuerat.

87. *Objicit Trypho hæc verba, « Et requiescet super eum, etc. Explicantur a Justino. — Ille Trypho, cum hæc dixissem, Ne me, inquit, deinceps existimes evertere tentantem quæ a te dicuntur, percantari quidquid percantatus fuero, sed de his*

³⁴ Psal. XLIV, 8. ³⁵ Psal. I, 3.

(37) Ἀπεδείξαμεν. Videtur hæc Justinus demonstrasse n. 65, ubi Jesum esse Christum probat his verbis, « Unxit te, Deus, Deus tuus, » et Christianos ab eo denominatos asserit.

(38) Τὸ βασιλεὺς. Supple εἶναι vel λέγεσθαι.

(39) Δώσειν.... ἀποβρύησεται. Nulla hic contextus corruptela; sed tantum subauditur ἔφη, atque hoc verbum satis fuit semel ponere, idque innumeris apud Græcos et Latinos scriptores exemplis comprobatum est. Legendum videtur ἀνθήσειν.

(40) Τῇ Μαμβρῇ. Codex uterque ms. habet ad marginem ἐν τῇ Μαμβρῇ. Sic etiam R. Stephanus ad calcem.

(41) Ἰορδάνην. Mare Rubrum, non Jordanem, ut observat Thirlb.

(42) Ξύλον Ἐλισσαῖος. Similia habes apud Irenæum lib. IV, c. 17, et in *Fragmentis*, pag. 347. Justinum etiam imitatur Tertullianus lib. *Adv. Jud.*, c. 15, cum pluribus ligni crucis figuris recensendis, tum maxime hoc Elisæi miraculo. Vid. Jul. Firm. *De errore profan. relig.*

(43) Διὰ μέγα μυστήριον. Thirlbius loco allato ex Iren. I. IV, c. 25, ubi hæc de vocatione gentium et reprobatione Judæorum intelliguntur, addit: « Nescio an hoc sit mysterium quod vult noster, certe non absimile est ejus mysteriis. » Sed tamen non soli Justinus et Irenæus, sed multi alii Patres ita censuere, ut videre est apud commentatores, quorum doctissimi quique sententiam Patrum sequuntur.

ipsis, quæ percontator, velle perdiscere. Dic igitur A
mihî : cum Scriptura per Isaiam dicat : « Egredietur virga de radice Jesse, et flos ascendet de radice Jesse, et requiescet super eum Spiritus Dei, spiritus sapientiæ et intellectus, spiritus consilii et fortitudinis, spiritus scientiæ et pietatis, et replebit eum spiritus timoris Domini ³⁶ : » (hæc autem mihî, aiebat, in Christum dicta esse confessus, eum tamen Deum præexistisse dicis, et carnem factum secundum voluntatem Dei, ex Virgine hominem genitum esse :) quomodo præexistisse demonstrari potest, qui per virtutes Spiritus sancti, quas per Isaiam enumerat Scriptura, completur, perinde ac illis indigeat.

Tum ego : Acutissime, inquam, et prudentissime **185** interrogasti; vere enim videtur esse ambigendi locus; sed ut horum quoque rationem perspicias, audi quæ dicturus sum. Has Spiritus virtutes, quæ supra enumeratæ sunt, non ideo Scriptura in eum delapsas dicit, quod illis indigeret, sed quod in eo requiescaturæ essent, id est, finem in eo habituræ, ita ut nulli deinceps in vestro genere prophete veteri more exstarent; quod vobis licet vel ipsis oculis cernere. Post eum enim nullus apud vos exstitit propheta. Atque, ut vobis pateat prophetas, cum unam quisque aut alteram virtutem a Deo accepissent, ea fecisse et dixisse, quæ nos quoque ex Scripturis didicimus, his etiam quæ a me dicuntur animum advertite. Sapientiæ enim spiritum Salomon habebat, intelligentiæ et consilii Daniel, fortitudinis et pietatis Moyses, timoris Elias, scientiæ Isaias; atque alii similiter aut singulas quisque C virtutes, aut vicissim eum alia quæpiam conjunctas habuere; velut Jeremias et duodecim et David, et cæteri omnino quicumque apud vos exstiterunt prophete. Requievit igitur, id est, desiit spiritus, postquam ille advenit, cujus susceptæ inter homines dispensationis temporibus finem apud vos habere oportebat, et in eo requiescentia, rursus, ut prædictum fuerat, effundi dona illa, quæ ex gratia virtutis Spiritus sui largitur his, qui in ipsum credunt, prout quæque dignum judicat. Quod quidem cum postquam in cælum ascendisset ita facturum, jam dixi prænuntiatum fuisse, iterumque dico. Dictum est igitur: « Ascendit in altum: captivam duxit captivitatem, dedit dona filiis hominum ³⁷. » Et rursus in alio vaticinio: « Et erit postea, effundam spiritum meum super omnem carnem et super ser-

Λόγου · « Ἐξελεύσεται βλάβος ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί, καὶ ἄνθος ἀναθήσεται ἐκ τῆς ρίζης Ἰεσσαί, καὶ ἀναπαύσεται ἐπ' αὐτὸν Πνεῦμα Θεοῦ, πνεῦμα σοφίας καὶ συνέσεως, πνεῦμα βουλήs καὶ ἰσχύος, πνεῦμα γνώσεως καὶ εὐσεβείας · καὶ ἐμπλήσει αὐτὸν πνεῦμα φόβου Θεοῦ · » (καὶ ὁμολογήσας (44) ταῦτα πρὸς με, ἔλεγεν, εἰς Χριστὸν εἰρηθεῖν, καὶ Θεὸν αὐτὸν προϋπάρχοντα λέγειν, καὶ κατὰ τὴν βουλήν τοῦ Θεοῦ σαρχοποιθῆντα αὐτὸν λέγειν διὰ τῆς Παρθένου γεγενῆσθαι ἄνθρωπον ·) πῶς δύναται ἀποδειχθῆναι προϋπάρχον, ὅστις διὰ τῶν δυνάμεων τοῦ Πνεύματος τοῦ ἁγίου, ἃς καταριθμεῖ ὁ Λόγος διὰ Ἰσαίου, πληροῦται, ὡς ἐνδεὴς τούτων ὑπάρχων.

Κἀγὼ ἀπεκρινάμην · Νουνεχέστατα μὲν καὶ συνετότατα ἤρōτησας · ἀληθῶς γὰρ ἀπόρημα δοκεῖ εἶναι · ἀλλ' ἵνα ἴδῃς καὶ τὸν περὶ τούτων λόγον, ἄκουε ὧν λέγω. Ταύτας τὰς καταριθμημένας τοῦ Πνεύματος δυνάμεις, οὐχ ὡς ἐνδεοῦς αὐτοῦ τούτων ὄντος, φησὶν ὁ Λόγος ἐπεληλυθέναι ἐπ' αὐτὸν, ἀλλ' ὡς ἐπ' ἐκείνον ἀνάπαυσιν μελλούσων ποιῆσθαι, τούτέστιν ἐπ' αὐτοῦ πέρας ποιῆσθαι (45), τοῦ μηκέτι ἐν τῷ γενεῖ ὑμῶν κατὰ τὸ παλαιὸν ἔθος προφήτας γενήσεσθαι · ὅπερ καὶ ὄφει ὑμῖν ἰδεῖν ἐστί. Μετ' ἐκείνον γὰρ οὐδεὶς ἄλλως προφήτης παρ' ὑμῖν γεγονῆσθαι. Καὶ ὅτι οἱ παρ' ὑμῖν προφῆται, ἕκαστος μίαν τινὰ ἢ καὶ δευτέραν δυνάμιν παρὰ τοῦ Θεοῦ λαμβάνοντες, ταῦτα ἐποίουν καὶ ἐλάλειον, ἃ καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἐμάθομεν, κατανοήσατε καὶ τὰ ὑπὲρ ἐμοῦ λεγόμενα. Σοφίας μὲν γὰρ πνεῦμα Σολομῶν ἔσχε, συνέσεως δὲ καὶ βουλήs Δανιήλ, ἰσχύος δὲ καὶ εὐσεβείας Μωϋσῆς, καὶ Ἠλίας φόβου, καὶ γνώσεως Ἰσαίας · καὶ οἱ ἄλλοι αὐ ὁμοίως, ἢ μίαν ἕκαστος, ἢ ἐναλλάξ ἄλλην τινὰ μετ' ἄλλης δυνάμεως ἔσχον · οἷον καὶ Ἰερεμίας, καὶ οἱ δώδεκα, καὶ Δαβὶδ, καὶ οἱ ἄλλοι ἀπλῶς ὅσοι γεγονῆσθαι παρ' ὑμῖν προφῆται. Ἀναπαύσατο οὖν, τούτέστιν ἐπαύσατο, ἐλθόντος ἐκείνου μεθ' ἑν τῆς οἰκονομίας ταύτης τοῖς ἐν ἀνθρώποις αὐτοῦ γενομένοις (46) χρόνοις παύσασθαι ἔδει αὐτὰ ἀφ' ὑμῶν, καὶ ἐν τούτῳ ἀνάπαυσιν λαθόντα, πάλιν, ὡς ἐπεπροφήτευτο, γενήσεσθαι δόματα, ἃ ἀπὸ τῆς χάριτος τῆς δυνάμεως τοῦ Πνεύματος ἐκείνου τοῖς ἐπὶ αὐτὸν πιστεύουσι δίδωσιν, ὡς ἄξιον ἕκαστον ἐπίσταται. Ὅτι ἐπεπροφήτευτο (47) τούτο μέλλειν γίνεσθαι ὑπὲρ αὐτοῦ μετὰ τὴν εἰς οὐρανὸν ἀνάλευσιν αὐτοῦ, εἶπον μὲν ἤδη, καὶ πάλιν λέγω. Εἶπεν οὖν · « Ἀνάθη εἰς ὕψος, ἤχημαλώτευσεν αἰχμαλωσίαν · ἔδωκε δόματα τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων. » D Καὶ πάλιν ἐν ἑτέρῃ προφητεῖᾳ εἴρηται · « Καὶ ἔσται

³⁶ Isa. xl, 4-5. ³⁷ Psal. lxxvii, 19.

(44) Ὁμολογήσας. Frustra Syllburgius legendum πρὶν αὐτὸν ὁμολογήσας. Nihil prorsus in hoc loco videndum, qui Justinum, minime vero Tryphonem, hæc pronuntiare arbitrati sunt.

(45) Ἐπ' αὐτὸν πέρας ποιῆσθαι. Justinum imitatur Tertullianus, lib. v adv. Marc., c. 8. Quod autem ait lib. De baptismo, c. 10: « Ipsum quod cordeste in Joanne fuerat, spiritum prophetiæ, post tunc Spiritus in Dominum translationem usque neco defecisse, ut quem prædicaverat, quem ad-

venientem designaverat, postmodum an ipse esset miserit seiscitatum; » auctorem hujus sententiæ non videtur habuisse Justinum, qui hoc tantum dicit supra, n. 51, Christum Joannis prophetiæ et baptismati finem imposuisse.

(46) Τοῖς ἐν ἀνθρώποις αὐτοῦ γενομένοις. Legendum τῆς ἐν ἀνθρώποις αὐτῷ γενομένης.

(47) Ὅτι ἐπεπροφήτευτο. Legendum monet Syllburgius ὅτι δὲ ἐπεπροφήτευτο.

μετά ταῦτα, ἐχρεῶ τὸ πνεῦμά μου ἐπὶ πᾶσαν σάρκα, καὶ ἐπὶ τοὺς δούλους μου, καὶ ἐπὶ τὰς δούλας μου, καὶ προφητεύσουσι. »

88. Καὶ παρ' ἡμῖν (48) ἔστιν ἰδεῖν καὶ θηλείας, καὶ ἄρσενας, χαρίσματα ἀπὸ τοῦ Πνεύματος τοῦ Θεοῦ ἔχοντας. Ὅστις οὖν διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν ἐνδεῆ δυνάμειος ἐπεπροφήτευτο ἐλεύσεσθαι ἐπ' αὐτὸν τὰς δυνάμεις τὰς κατηριθμημένας ὑπὸ Ἡσαΐου, ἀλλὰ διὰ τὸ ἐπέκεινα μὴ μέλλειν ἴσασθαι. Μαρτύριον δὲ καὶ τοῦτο ἔστω ὑμῖν, ὃ ἔφην πρὸς ὑμᾶς γεγονέναι ὑπὸ τῶν Ἀραβίας μάγων, οἵτινες ἅμα τῷ γεννηθῆναι τὸ παιδίον, ἐλθόντες προσεκύνησαν αὐτῷ. Καὶ γὰρ γεννηθεὶς, δύναιμι τὴν αὐτοῦ ἔσχε· καὶ αὐξάνων κατὰ τὸ κοινὸν τῶν ἄλλων ἀπάντων ἀνθρώπων, χρώμενος τοῖς ἀρμόζουσιν, ἐκάστη αὐξήσει τὸ οἰκεῖον ἀπένειμε, τρεφόμενος τὰς πάσας τροφάς, καὶ τριάκοντα ἔτη ἢ πλείονα, ἢ καὶ ἐλάσσονα μείνας, μέχρις οὗ προεβλήθη Ἰωάννης κήρυξ αὐτοῦ τῆς παρουσίας, καὶ τὴν τοῦ βαπτίσματος ὁδὸν προῖων, ὡς καὶ προαπέδειξα. Καὶ τότε ἐλθόντος τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τὸν Ἰορδάνην ποταμὸν, ἐνθα ὁ Ἰωάννης ἐβάπτιζε, κατελθόντος τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τὸ ὕδωρ, καὶ πῦρ ἀνήφθη (49) ἐν τῷ Ἰορδάνῃ· καὶ ἀναδύοντας αὐτοῦ ἀπὸ τοῦ ὕδατος, ὡς περιστερὰν τὸ ἅγιον Πνεῦμα ἐπιπτῆναι ἐπ' αὐτὸν ἔγραφαν οἱ ἀπόστολοι (50) αὐτοῦ τούτου τοῦ Χριστοῦ ἡμῶν. Καὶ οὐχ ὡς ἐνδεῆ αὐτὸν τοῦ βαπτισθῆναι, ἢ τοῦ ἐπελθόντος ἐν εἴδει περιστερᾶς Πνεύματος, οἶδαμεν αὐτὸν ἐληλυθέναι ἐπὶ τὸν ποταμὸν· ὡσπερ οὐδὲ τὸ γεννηθῆναι αὐτὸν καὶ σταυρωθῆναι, ὡς ἐνδεῆς τούτων, ὑπέμεινεν, ἀλλ' ὑπὲρ τοῦ γένους τοῦ τῶν ἀνθρώπων, ὃ ἀπὸ τοῦ Ἀδάμ ὑπὸ θάνατον καὶ πλάνην τὴν τοῦ θφειως ἐπεπτύχει, παρὰ τὴν ἰδίαν αἰτίαν (51) ἐκάστου αὐτῶν πονηρευσαμένου. Βουλόμενος γὰρ τούτους ἐν ἐλευθέρᾳ προαιρέσει, καὶ αὐτεξουσίους γενομένους, τοὺς τε ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ὁ Θεὸς πράττειν ὅσα ἕκαστον ἐνεδυνάμωσε δύνασθαι ποιεῖν, ἐποίησεν, εἰ μὲν τὰ εὐάρεστα αὐτῷ αἰροῦντο, καὶ ἀφθάρ-

⁴⁸ Joel. ii, 28. ⁴⁹ sup. n. 55.

(48) Καὶ παρ' ἡμῖν. Vide supra, n. 82, de prophetiæ dono, quem locum Eusebius, lib. iv, c. 18, respicere potius videtur, quam eum qui nunc nobis ante oculos est.

(49) Καὶ πῦρ ἀνήφθη. Quod ait S. martyr ignem exarsisse cum Christus baptizatus est, id eum Dodwellus ex traditione existimat didicisse. Sed nihil velat cur idem Justino factum dicamus, quod nonnullis aliis Patribus, qui libris apocryphis interdum uti non dubitant. Porro ignis accensi historia legabatur non solum in Evangelio quo utebantur Ebionitæ, ut discimus ex Epiphonio *Hæres. Ebion.*, sed etiam alio in libro, qui inscribatur *Pauli prædicationem*, ut testatur auctor libri *De baptismo hæreticorum* apud Cypr. Hæretici qui hanc Pauli prædicationem sinxerant, ignem in baptismi ceremoniis arte quadam eliciebant, ac baptismum perfectum esse posse negabant, nisi equum mox in aquam descenderunt, statim super aquam ignis appareat. Observat Grotius ad Math. xiii, 16, ejusdem ignis mentionem fieri in liturgia Syrorum apud Severum Alex. *De rit. baptismi*. Exstat etiam ejus rei testimonium in lib. vii Sibyll., ubi hi versus leguntur: Ὅς σε λόγον γέννησε πατῆρ, πατέρ' ὄρνιν ἀφῆκε, Ὅξιν ἀπαγγελετῆρα λόγων λόγων, ἕδασιν ἄγροισ, Ραίνων σὸν βάπτισμα δι' οὗ πύρος ἐξεφαίνθη.

A vos meos et super servas meas, et propheta-bunt ⁴⁸. »

88. *Christus non ob penuriam accepit Spiritum sanctum.* — Atque apud nos videre est et mulieres et viros, qui dona a Spiritu Dei habent. Quare non quod virtutis esset indigus, prædictum est venturas in eum virtutes ab Isaia enumeratas, sed quod ultra futuræ non essent. Atque illud etiam vobis testimonio sit, quod vobis dixi ab Arabiæ magis factum, qui cum statim ac puer natus est, venissent, adoraverunt eum. Nam, ut in lucem editus est, suam virtutem habuit, ac crescens communi aliorum omnium hominum more, congruisque rebus utens, suum cuique incremento tribuebat, cibis omnibus ali solitus, sicque annos plus minus triginta permanens, donec Joannes illius adventus præco prodiret, ac viam baptismo, ut supra demonstravi, præpararet. Cumque tum Jesus ad Jordanem fluvium venisset, ubi Joannes baptizabat, descendente Jesu in aquam, etiam ignis accensus est in **186** Jordane, eique ex aqua prodeunti Spiritum sanctum instar columbæ involasse scripserunt hujus ipsius Christi nostri apostoli. Nec tamen quod baptismo egeret, aut, delabente in columbæ specie Spiritu, idcirco eum ad fluvium venisse novimus; quemadmodum nec nasci nec crucifigi ideo sustinuit, quod his rebus indigeret, sed pro humano genere, quod ab Adamo in mortem et serpentis fraudem inciderrat, unoquoque sua culpa improbo agente. Nam cum vellet Deus angelos et homines libera eligendi potestate præditos ac sui juris, ea agere quæcumque ipsis agendi facultatem dedisset, tales eos fecit, ut, si ipsi placentia eligerent, corruptionis et pœnæ expertes servaret; sin autem improbe agerent, suo arbitrato in unumquemque animadverteret. Nam neque quod asino insidens Hierosolyman ingressus est, ut prædictum esse demonstravimus ⁴⁹, id vir-

Legendum videtur ὅς σε λόγον γέννησε πατῆρ πνεῦμα ὄρνιν ἀφῆκε.

(50) Ἐγράψαν οἱ ἀπόστολοι. Hoc loco Justinus, ut observat Græbius, *Spicileg.* tom. I, p. 39, manifestum discrimen ponit inter ignis et columbæ historiam. Ignem accensum fuisse narrat sine ulla Scripturarum auctoritate; ac scripsisse apostolos declarat Spiritum sanctum sub specie columbæ descendisse.

(51) Παρὰ τὴν ἰδίαν αἰτίαν. Illud παρὰ non idem valet hoc loco ac « præter, » ut existimarunt interpretes. Verit Langus: « Ut interim propriam pro se maligne agentis cujusque culpam taceam. » Longe absurdus Gelenius: « Præter suam culpam utroque parente in peccatum prolapsa. » Perionius refert ad Adamum illud πονηρευσαμένου, et sic redidit: « Sed generis hominum causa, quod Adam opera, qui præter privatam ac propriam uniuscujusque eorum culpam deliquerat, in mortem serpentis quoque fraudem incidisset. » Apol. ii, n. 14, illud παρὰ τὴν ἰδίαν αἰτίαν idem sonat ac « sua propria cujusque culpa. » Manifeste et peccatum hereditate acceptum et propria cujusque peccata distinguuntur. Omnes a serpente decepti sunt; omnes in mortem et serpentis fraudem inciderrant; sed tamen propria quisque culpa improbe egit.

tutem ei præstabat ut Christus esset, sed hominibus indicium faciebat eum esse Christum; quemadmodum etiam Joanne baptizante indicia hominibus dari oportebat, ut quinam esset Christus, dignoscerent. Nam cum sederet ad Jordanem Joannes et baptismum pœnitentiæ prædicaret, ac tantummodo zonam pelliceam et vestem tantum ex cameli pilis contextam gestaret, nec quidquam præter locustas et mel agreste ederet; suspicabantur homines eum esse Christum. Ad quos ipse clamabat: Non ego sum Christus, sed vox clamantis: Veniet enim fortior me, cujus non sum dignus ut calceamenta portem⁴⁰. Et cum venisset Jesus ad Jordanem et Josephi fabri filius crederetur, ac informis, ut prædicabant Scripturæ, videretur, faberque ipse existimaretur (hæc enim fabrilis opera faciebat, cum inter homines versaretur, aratra et juga, his rebus etiam justitiæ insignia et vitam actuosam docens) Spiritus sanctus propter homines, ut jam dixi, in specie columbæ in eum involavit, ac vox e caelo venit, quæ per Davidem dicta fuerat, tanquam ex Christi persona proferentem, quod ei Pater erat dicturus: « Filius meus es tu; ego hodie genui te⁴¹: » tum demum eum nasci hominibus et oriri asserens, cum eis innotesceret.

οὐρανῶν ἅμα ἐληλύθει, ἥτις καὶ διὰ Δαβὶδ λεγομένη, ὡς ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ (55) λέγοντος ὅπερ αὐτῷ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς ἐμελλε λέγεσθαι: « Υἱὸς μου εἶ σύ· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε (56): » τότε γένεσιν αὐτοῦ λέγων (57) γίνεσθαι τοῖς ἀνθρώποις, ἐξ ὅτου ἡ γνῶσις αὐτοῦ ἐμελλε γίνεσθαι: « Υἱὸς μου εἶ σύ· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. »

89. *Sola crux molesta Tryphoni ob maledictionem. Ipsa tamen probat Jesum esse Christum.* — Hic Trypho: Probe scias, inquit, et Christum a nostro omni genere exspectari; et Scripturas omnes quas attulisti, nos in illum **187** dictas confiteri. Illud etiam fateor me Jesu nomine, quo filius Navæ cognominatus fuit, commotum fuisse, ut ad manus

⁴⁰ Joan. 1, 27. ⁴¹ Psal. 11, 7.

(52) *Τέκτορος νομιζομένου.* In nonnullis codicibus tum editis tum manu exaratis Christus vocatur ὁ τέκτων, pro eo quod habetur in aliis exemplaribus ὁ τοῦ τέκτονος Μαρκ. vi, 3. Videtur Justinus priorem legendi rationem secutus esse. Contra Origenes, lib. vi *adv. Cels.* jocanti Celso in artem Christi fabrilem, respondet Christum in Evangeliiis nusquam fabrum appellatum fuisse.

(53) *Τεκτονικὰ ἔργα.* Duo codices mss. habent ad marginem τεκτονικὰ ἔργα, et sic R. Stephanus ad calcem.

(54) *Καὶ ἀεργῆ βίον.* Vel legendum ἐνεργῆ βίον ut habent editiones Græco-Latinæ ex conjectura Sylburgii, vel huic nomini ἀεργῆ non privandi, sed augendi vis tribuenda.

(55) *Ὡς ἀπὸ προσώπου αὐτοῦ.* David tanquam ex Christi persona protulit, id quod Pater Christo dicturus erat; quia scilicet ipse Christus dicit in psalmo: « Dominus dixit ad me. »

(56) *Ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε.* Ita Clemens Alex. *Pæd.*, lib. 1, c. 6; Methodius, *Convers. virg.*, p. 112; Lactantius, iv, 15; Augustinus, *Enchirid. ad Laurent.*, c. 49. Vide eundem *De consensu Evangel.*, lib. 11, c. 14. Sic etiam cod. ms. Cantabrig. et Evangelium Ebionæorum apud Epiphanium hæres. 50, n. 13. THIRLBIUS.

(57) *Τότε γένεσιν αὐτοῦ λέγων.* Illud λέγων re- fertur ad eum qui dicit ἐγὼ γεγέννηκά σε. Vid. su-

Α τους, καὶ ἀτιμωρήτους αὐτοὺς τηρῆσαι· ἐὰν δὲ πονηρεύσονται, ὡς αὐτῷ δοκεῖ ἕκαστον κολάζειν. Καὶ γὰρ οὐδὲ τὸ καθεστῆντα αὐτὸν ἔνω εἰσελθεῖν εἰς Ἱεροσόλυμα, ὡς ἀπεδείξαμεν πεπροφητεῦσθαι, δύναμιν αὐτῷ ἐνεποίησε εἰς τὸ Χριστὸν εἶναι, ἀλλὰ τοῖς ἀνθρώποις γνῶσιμα ἔφερεν, ὅτι αὐτὸς ἐστὶν ὁ Χριστός· ὄνπερ τρόπον καὶ ἐπὶ τοῦ Ἰωάννου ἔδει γνῶσιμα τοῖς ἀνθρώποις εἶναι, ὅπως ἐπιγνώσι τίς ἐστὶν ὁ Χριστός. Ἰωάννου γὰρ καθεζομένου ἐπὶ τοῦ Ἰορδάνου, καὶ κηρύσσοντος βάπτισμα μετανοίας, καὶ ζώνην δερματίνην καὶ ἔνδυμα ἀπὸ τριχῶν καμήλου μόνον φοροῦντος, καὶ μηδὲν ἐσθίουτος πλὴν ἀκρίδας καὶ μέλι ἀγρίον, οἱ ἄνθρωποι ὑπελάμβανον αὐτὸν εἶναι τὸν Χριστὸν· πρὸς οὓς καὶ αὐτὸς ἔδρα· Οὐκ εἰμὶ ὁ Χριστός, ἀλλὰ φωνὴ βοῶντος· Ἥξει γὰρ ὁ ἰσχυρότερός μου· οὐ οὐκ εἰμὶ ἱκανὸς τὰ ὑποδήματα βαστάσαι. Καὶ ἐλθόντος τοῦ Ἰησοῦ ἐπὶ τὴν Ἰορδάνην,

καὶ νομιζομένου Ἰωσήφ τοῦ τέκτονος υἱοῦ ὑπάρχειν, καὶ ἀειδοῦς, ὡς αἱ Γραφαὶ ἐκήρυττον, φαινομένου, καὶ τέκτονος νομιζομένου (52), (ταῦτα γὰρ τὰ τεκτονικὰ ἔργα (53) εἰργάζετο ἐν ἀνθρώποις ὦν, ἀροτρα καὶ ζυγά· διὰ τούτων καὶ τὰ τῆς δικαιοσύνης σύμβολα διδάσκων, καὶ ἀεργῆ βίον (54)) τὸ Πνεῦμα οὖν τὸ ἅγιον, καὶ διὰ τοὺς ἀνθρώπους, ὡς προέφη, ἐν εἶδει περιστερᾶς ἐπέπη αὐτῷ, καὶ φωνὴ ἐκ τῶν

89. Καὶ ὁ Τρύφων· Εὖ ἴσθι, ἔφη, ὅτι καὶ πᾶν τὸ γένος ἡμῶν τὸν Χριστὸν ἐκδέχεται, καὶ ὅτι πᾶσαι αἱ Γραφαὶ ἅς ἔφη, εἰς αὐτὸν εἴρηται (58), ὁμολογοῦμεν. Καὶ ὅτι τὸ Ἰησοῦς ὄνομα δεδυσώπηκέ με, τῷ τοῦ Ναυῆ υἱῷ ἐπικληθὲν ἐκδότως ἔχειν καὶ πρὸς τοῦτο (59), καὶ τοῦτό φημι. Εἰ δὲ καὶ ἀτίμως οὕτως σταυρωθῆναι (60) τὸν Χριστὸν, ἀποροῦμεν. Ἐπικα-

πρα, n. 40. Huic Justinii sententiæ simillimam proferit Thirlbius ex Methodii loco modo citato: « Τὸ δὲ Ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε, ὅτι πρόβητα ἦδη πρὸ τῶν αἰώνων ἐν τοῖς οὐρανοῖς ἐβουλήθη καὶ τῷ κόσμῳ γεννησά, ὃ δὴ ἐστὶ, πρόσθεν ἀγνωσόμενον γνωρίσαι. » Superflua videntur eodem Patris verba, quæ mox repetuntur.

(58) *Εἴρηται.* R. Stephanus εὔρηται. Manifestus error sublatus in aliis editionibus.

(59) *Ἐκδότως ἔχειν, καὶ πρὸς τοῦτο.* Qui Justinum exagitarunt, quasi hoc loco Tryphonem totius gentis nomine confitentem inducat, Scripturas, de quibus hactenus disputatum fuerat, de Christo dictas esse; hi videntur aliud agentes hunc locum legisse. Tria enim in verbis Tryphonis facile est animadvertere; declarat Christum a tota gente exspectari: deinde suo et sociorum præsentium nomine fatetur Scripturas, quas Justinus explicuerat, Christo congruere, quamvis Jesum esse hunc Christum nondum assentiatur. Denique suis ipse verbis fatetur se iis, quæ de Jesu filio Navæ dicta fuerant, commoveri, ut ad id quoque assentiendum inclinaret, nempe Jesu Nazareni figuram fuisse filium Navæ.

(60) *Σταυρωθῆναι.* Post hoc verbum desiderat Sylburgius ἔδει aut aliquid simile. Sed hæc loquendi ratio notissima Justinus. Sic paulo post et δὲ διὰ τοῦ... πάθους. Et non procul ab his verbis, εἰ δὲ καὶ σταυρωθῆναι.

τάρατος γὰρ ὁ σταυρούμενος (61) ἐν τῷ νόμῳ λέγεται εἶναι. Ὡστε πρὸς τοῦτο ἀκμήν δυσπείστως ἔχω. Παθητὸν μὲν τὸν Χριστὸν ὅτι αἱ Γραφαὶ κηρύσσουσι, φανερόν ἐστιν· εἰ δὲ διὰ τοῦ ἐν τῷ νόμῳ κεκατηραμένου πάθους, βουλόμεθα μαθεῖν, εἰ ἔχεις καὶ περὶ τούτου ἀποδείξει.

autem maledictum illud in lege supplicii genus quoque rem demonstrandam.

Εἰ μὲν μὴ ἐμελλε πάσχειν ὁ Χριστὸς, φημὶ αὐτῷ ἐγὼ, μηδὲ προεῖπον οἱ προφήται, ὅτι ἀπὸ τῶν ἀνομιῶν τοῦ λαοῦ ἀχθήσεται εἰς θάνατον, καὶ ἀτιμωθήσεται, καὶ μαστιχθήσεται, καὶ ἐν τοῖς ἀνόμοις λογισθήσεται, καὶ ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἀχθήσεται, οὐ τὸ γένος ἐξηγήσασθαι ἔχειν οὐδένα φησὶν ὁ προφήτης, καλῶς εἶχε θαυμάζειν. Εἰ δὲ τοῦτό ἐστι τὸ χαρακτηρίζον αὐτὸν καὶ πᾶσι μηνύον, πῶς οὐχὶ καὶ ἡμεῖς θαρρόυντες πεπιστεύκαμεν εἰς αὐτόν; καὶ ὅσοι νενοήκασι τὰ τῶν προφητῶν, τοῦτον φήσουσιν, οὐκ ἄλλον (62), εἰ μόνον ἀκούσειαν ὅτι οὗτος ἐσταυρωμένος;

90. Καὶ ἡμᾶς οὖν, ἔφη, προβίβασον ἐκ τῶν Γραφῶν, ἵνα σοι πεισθῶμεν καὶ ἡμεῖς. Παθεῖν μὲν γὰρ, καὶ ὡς πρόβατον ἀχθήσεσθαι οἶδαμεν· εἰ δὲ καὶ σταυρωθῆναι, καὶ οὕτως αἰσχυρῶς καὶ ἀτίμως ἀποθανεῖν διὰ τοῦ κεκατηραμένου ἐν τῷ νόμῳ θανάτου, ἀπόδειξον ἡμῖν. Ἡμεῖς γὰρ οὐδ' εἰς ἔννοιαν τούτου ἐλθεῖν δυνάμεθα.

Οἶσθα, ἔφη, ὅτι ὅσα εἶπον καὶ ἐποίησαν οἱ προφῆται, ὡς καὶ ὠμολογήθη ὑμῖν (63), παραβολαῖς καὶ τύποις ἀπεκάλυψαν (64), ὡς μὴ ῥαδίως τὰ πλεῖστα ὑπὸ πάντων νοηθῆναι, κρύπτοντες τὴν ἐν αὐτοῖς ἀλήθειαν, ὡς καὶ πονῆσαι τοὺς ζητοῦντας εὐρεῖν καὶ μαθεῖν.

Οἱ δὲ ἔφησαν· Καὶ ὠμολογήθη ἡμῖν.

Ἀκούοις ἂν οὖν, φημὶ, τὸ μετὰ τοῦτο. Μωϋσῆς γὰρ πρῶτος ἐξέφανε αὐτοῦ ταύτην τὴν δοκοῦσαν κατάραν, δι' ὧν ἐποίησε σημείων.

Τίνων τούτων, ἔφη, λέγεις;

Ὅτε ὁ λαὸς, φημὶ, ἐπολέμει τῷ Ἀμαλήκ, καὶ ὁ

(61) Ἐπικατάρατος γὰρ ὁ σταυρούμενος. Miror omissum a Tryphone illud ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, « Maledictus a Deo, » quod apud Septuaginta interpretes et in Hebræo legitur. Solebat enim « a Judæis pro infamia objici, quod Salvator noster et Dominus sub Dei fuerit maledicto, » ut testatur Hieronymus (lib. II in epistolam ad Galatas cap. 3) qui hanc « famosissimam quæstionem » vocat. Infra Justinus, nempe n. 95, ita hunc locum profert: « Maledictus omnis qui pendet in ligno; » in quo quidem Paulum sequitur, qui, ut observat Hieronymus, detraxit illud « a Deo, » quod apud Septuaginta et in Hebræo legitur, et addidit has voces, « omnis » et « in ligno, » quæ in Hebræo desunt et apud Septuaginta reperiuntur. Tertullianus in libro *adv. Jud.* c. 10 et 5, in *Marc.* cap. 8, item lib. V *adversus eundem* cap. 5, citat hunc locum ut Apostolus, ac nihil prorsus dicit ex quo quæstionem de hoc loco Scripturæ inter Judæos et Christianos jam tum enatam fuisse suspicemur. In libro autem *adv. Jud.* cap. 10, ubi totus Scripturæ locus profertur, non omittitur illud « a Deo, » sed videtur a librariis additum fuisse.

A huic quoque rei dandas inclinarem. Utrum autem tam inhoneste Christum crucifixum iri prædictum sit, id nobis dubium videtur. Maledictus enim in lege dicitur, qui crucifigitur; quare admodum difficile sit id mihi persuadere. Passurus quidem Christus manifeste in Scripturis prædicatur; utrum passurus, discere volumus, si quid habes ad eam

Si quidem passurus, inquam, Christus non fuisset, nec prophætæ prædixissent fore, ut peccatis populi ad mortem abduceretur, afficeretur ignominia, flagellis caderetur, et inter improbos numeraretur, et ut ovis ad occisionem duceretur, cujus genus a nemine enarrari posse asserit propheta; haud abs re esset mirari. Sin autem hæc propria eum nota distinguit et omnibus manifestum facit; quomodo non et nos fidenter in eum credidissemus; et quicumque prophetas intelligunt, hunc esse, non alium, si tantum audiant crucifixum esse, non asserent?

90. Crucem præsignificabant extensæ manus Moysis. — Nos igitur, inquit, ex Scripturis edoce, ut ipsi quoque tibi assentiamur. Passurum enim et tanquam ovem abductum iri scimus; sed utrum etiam crucifigendus, et tam ignominiose tamque inhoneste mortem in lege maledictam obiturus, fac nobis demonstres. Id enim nos ne cogitare quidem possumus.

Nosti, inquam, prophetas quæcunque fecerunt aut dixerunt, ea signis et imaginibus, ut inter nos convenit, involvisse, ut non facile pleraque ab omnibus intelligerentur, et veritatem his dictis et factis insitam abscondisse, ut et qui eam invenire et discere studerent, non sine labore id assequerentur.

Illi autem dixerunt: De hoc sane inter nos convenit.

Audi igitur, inquam, quid sequatur. Moyses enim apparentem illam crucis detestationem primus signis, quæ ab eo expressa sunt, declaravit.

Quænam ista, inquit ille?

Cum populus, inquam, cum Amalec bellum ge-

S. Hieronymus ibidem plures conjecturas facit, ut apostoli ab Hebræo discrepantiam explicet.

(62) Τοῦτον φήσουσιν, οὐκ ἄλλον. Hanc ratiocinationem transtulit, ut multas alias, Tertullianus in librum tertium *adversus Marcionem*: « Sufficit in mentem Christum, inquit cap. 19, solius mortis prophetia. Ex hoc enim quod non est edita qualitas mortis, potuit et per crucem evenisse, tunc alii deputanda (forte deputandam) si in alium fuisset prædicatum. »

(63) Ὁμολογήθη ὑμῖν. Legendum ἡμῖν, ut paulo post in verbis Tryphonis legitur. Illud enim ὠμολογήθη ἡμῖν non idem valet ac confessi sumus. Infra n. 130: Τὰ προωμολογημένα ἡμῖν, « ea de quibus inter nos convenit. »

(64) Ἀπεκάλυψαν. Legendum conjicit Thirlbius ἐπεκάλυψαν, cui equidem assentirer, si verbum ἀποκαλύπτω non idem interdum esset ac tego. Mox his verbis, τὴν ἐν αὐτοῖς ἀλήθειαν, « insitam illis veritatem, » intelligit, ut patet ex n. 93, et pluribus aliis locis, id quod prophetis propositum fuit, cum Christum ac novam legem factis et dictis prænuntiarent.

reret, ac Navæ filius, qui Jesus cognominatus est, primus esset in acie, Moyses ipse **188** Deum orabat, manibus utrinque extensis: Or autem et Aaron eas toto die sustinebant, ne eo lassato demitterentur. Si quid enim de hoc signo crucem imitante remiserat, populus vincebatur, ut in Moysis libris scriptum est: si vero in hoc situ permanebat, tandiu vincebatur Amalec, et qui viribus præstabat, per crucem præstabat ⁴¹. Neque enim propterea populus vincebat, quod Moyses ita precaretur, sed quia cum nomen Jesu esset in prima acie, ipse crucis signum exhibebat. Quis enim vestrum ignorat ea maxime prece Deum placari, quæ cum ejulatu et lacrymis, ac prono corpore aut flexis genibus funditur? Ad hunc autem modum in lapide sedens nec ipse postea, nec alius quisquam oravit. Habet etiam lapis significationem, ut ostendi, Christo convenientem.

91. *Cruz prædicta in benedictionibus Joseph et cum serpens erectus.* — Atque etiam alia Deus ratione per Moysen vim mysterii crucis indicans, dicit in benedictione, qua Josepho benedicit: « A benedictione Domini terra ejus; ab horis cæli et rore, et ab abyso fontium deorsum et aquarum purarum, germina solis conversionis; et a coitionibus mensium, et a vertice antiquorum montium, et a vertice collium, et fluminum perennium, et fructuum terræ plenitudinis; et accepta ei, qui visus est in rubo, veniant super caput Joseph et verticem. Gloria erectus inter fratres, primogenius tauri pulchritudo ejus; cornua unicornis cornua ejus; in ipsis gentes ventilabit simul inde usque ab extremo terræ ⁴². » Unicornis enim cornua nemo dicere aut demonstrare possit in alia re aut figura inveniri, nisi in

⁴¹ Exod. xvii, 11. ⁴² Deut. xxxiii, 15-17.

(65) Ἐκατέρως. Sylburgius putat legi posse ἐκτέρας.

(66) Σημεῖον τοῦ σταυροῦ. Eadem legimus in epistola Barnabæ n. 13. Totum hunc locum transtulit Tertullianus in librum *adv. Jud.* cap. 10 et 3, *adv. Marc.* c. 18. Existimat etiam Gregorius Nazianzenus *carm.* 53, Moysen extendisse manus in modum crucis. Sed tamen cum Moyses virgam manibus teneret, Josue cum Amalec pugnante (dixerat enim: « Cras ego stabo in vertice collis habens virgam Dei in manu mea ») cumque Scriptura, ut observat Origenes *homil.* 11 in *Exod.*, non dicat Moysen extendisse manus, sed levasse; dubium nonnullis videtur id quod Justinus et alii plures dixerunt, Moysen expansis manibus figuram crucis expressisse. Julius Firmicus in libro *De errore profan. relig.* existimat crucem ex virga a Moysse factam fuisse. Ait enim: « Ut Amalec vinceretur, extensis manibus Moyses hæc imitatus est cornua: ut facilius impetraret quod magnopere postulabat, crucem sibi fecit ex virga. » Et infra: « Ut Amalec vinceretur, circa virgam Moyses expansis manibus extenditur. »

(67) Καὶ καθαρῶν, γεννήματα. Existimat eruditus Londinensis editor legendum esse, ut in Bibliis, καὶ καθ' ὄραν γεννημάτων.

(68) Καὶ ποταμῶν ἀεννάων. Illud καὶ ποταμῶν quod neque in textu neque apud Septuaginta oc-

α τοῦ Ναυῆ υἱὸς ὁ ἐπονομασθεὶς τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι τῆς μάχης ἦρχεν, αὐτὸς Μωϋσῆς ἤρχετο τῷ Θεῷ, τὰς χεῖρας ἐκατέρως (65) ἐκπετάσας. Ὡρ δὲ καὶ Ἀαρὼν ὑπεβάσταζον αὐτὰς πανῆμαρ, ἵνα μὴ κοπωθέντος αὐτοῦ χαλασθῶσιν. Εἰ γὰρ ἐνεδεδώκει τι τοῦ σχήματος τούτου τοῦ τὸν σταυρὸν μιμουμένου, ὡς γέγραπται ἐν ταῖς Μωϋσέως γραφαῖς, ὁ λαὸς ἤττατο· εἰ δὲ ἐν τῇ τάξει ἔμενε ταύτη, Ἀμαλήκ ἐνικάτο τοσοῦτον· καὶ ἰσχύων, διὰ τοῦ σταυροῦ ἴσχυεν. Οὐ γὰρ ὅτι οὕτως ἤρχετο Μωϋσῆς, διὰ τοῦτο κρείσσων ὁ λαὸς ἐγένετο, ἀλλ' ὅτι ἐν ἀρχῇ τῆς μάχης τοῦ ὀνόματος τοῦ Ἰησοῦ ὄντος, αὐτὸς τὸ σημεῖον τοῦ σταυροῦ (66) ἐποίησε. Τίς γὰρ οὐκ ἐπίσταται ὑμῶν, ὅτι μάλιστα μὲν ἡ μετὰ οἴκτου καὶ δακρύων εὐχὴ μειλίσσεται τὸν Θεόν, καὶ ἡ ἐν πρηγεῖ κατακλίσει, καὶ ἐν γόνασιν ὀκλάσαντός τινος; Τοῦτον δὲ τὸν τρόπον ἐπὶ λίθου καθεζόμενος, οὔτε αὐτὸς ἠύξατο, οὔτε ἄλλος ὕστερον. Ἔχει δὲ καὶ ὁ λίθος σύμβολον, ὡς ἀπέδειξα, πρὸς τὸν Χριστόν.

91. Καὶ γὰρ δι' ἄλλου μηνύων τὴν ἰσχύον τοῦ μυστηρίου τοῦ σταυροῦ ὁ Θεὸς διὰ Μωϋσέως, εἶπεν ἐν εὐλογίᾳ ἣν εὐλόγει τὸν Ἰωσήφ· « Ἀπὸ εὐλογίας Κυρίου ἡ γῆ αὐτοῦ· ἀπὸ ὠρῶν οὐρανῶν, καὶ δρόσων· καὶ ἀπὸ ἀβύσσου πηγῶν κάτωθεν, καὶ καθαρῶν, γεννήματα (67) ἡλίου τροπῶν· καὶ ἀπὸ συνόδων μηνῶν, καὶ ἀπὸ κορυφῆς ὀρέων ἀρχῆς, καὶ ἀπὸ κορυφῆς βουνῶν, καὶ ποταμῶν ἀεννάων (68), καὶ καρπῶν γῆς πληρώσεως· καὶ τὰ δεξιὰ τῷ ὀφθέντι ἐν τῇ βάρῃ, ἔλθοισαν ἐπὶ κεφαλὴν Ἰωσήφ, καὶ ἐπὶ κορυφῆς. Δοξασθεὶς ἐν ἀδελφοῖς· πρωτότοκος ταύρου (69) τὴ κάλλος αὐτοῦ· κέρατα μονοκέρωτος τὰ κέρατα αὐτοῦ· ἐν αὐτοῖς ἔθνη κερατιεῖ ἅμα ἕως ἀπ' ἄκρου τῆς γῆς. » Μονοκέρωτος γὰρ κέρατα οὐδενὸς ἄλλου πράγματος ἢ σχήματος ἔχει ἂν τις (70) εἰπεῖν καὶ ἀποδείξαι, εἰ μὴ τοῦ τύπου ὃς τὸν σταυρὸν δείκνυσιν. (71) Ὅρθιον

currit, additum fuisse puto ob sequens adjectivum, quod cum fluminibus conveniat, aliquid deesse persuasit.

(69) Πρωτότοκος ταύρου. Tertullianus, qui incipit ab his verbis, « Tauri decor ejus, » videtur rejicere vocem « primogenitus » ad ea quæ præcedunt; ac forte ita legisse apud Justinum. Quod autem idem Tertullianus mox habet: « Nationes ventilabit pariter usque ad summum terræ, » videtur legisse ἐπ' ἄκρου τῆς γῆς.

(70) Ἐχοὶ ἂν τις. Sic uterque codex: editi ἔχει ἂν τις.

(71) Ὅρθιον... πεπηγμένον. Cruz igitur nihil aliud est nisi lignum erectum (ὄρθιον ξύλον). Cujus ligni, cum aliud lignum transversarium adaptatur, summa pars (τὸ ἀνώτατον μέρος: h. e. vertex, cui impingebatur mulus aut causa mortis) habet cornu formam: pariter utraque transversarii ligni pars prominens (τὰ ἄκρα, h. e. extremitates, quibus manus clavis affigebantur) cornu speciem gerit; aliud etiam cornu in illo ligno cernitur, quod in media cruce fixum est, ut insideant qui cruci affiguntur. Itaque cruz composita est ex cornibus unicornis. Tertullianus *adv. Jud.* c. 10: « Tauri decor ejus, cornua unicornis cornua ejus, in eis nationes ventilabit pariter ad summum usque terræ. Non utique rhinoceros destinabatur unicornis vel minotaurus bicornis, sed Christus in illo significabatur,

γὰρ τὸ ἐν ἐστὶ ξύλον, ἀφ' οὗ ἐστὶ τὸ ἀνώτατον μέρος εἰς κέρας ὑπερῆρμένον, ὅταν τὸ ἄλλο ξύλον προσαρμωσθῆ, καὶ ἐκατέρωθεν ὡς κέρατα τῷ ἐνὶ κέρατι (72) παρεζευγμένα τὰ ἄκρα φαίνηται. Καὶ τὸ ἐν τῷ μέσῳ πηγνύμενον, ὡς κέρας καὶ αὐτὸ ἐξέχον ἐστίν, ἐφ' ᾧ ἐποχοῦνται οἱ σταυρούμενοι· καὶ βλέπεται ὡς κέρας καὶ αὐτὸ σὺν τοῖς ἄλλοις κέρασι συνεσχηματισμένον καὶ πεπηγμένον. Καὶ τὸ, « Ἐν αὐτοῖς ἔθνη κερατιεῖ ἅμα ἕως ἀπ' ἄκρου τῆς γῆς, » δηλωτικόν ἐστὶ τοῦ νῦν γεγενημένου πράγματος ἐν πᾶσι τοῖς ἔθνεσι. Κερατισθέντες γάρ, τουτέστι κατανουγέντες, οἱ ἐκ πάντων τῶν ἔθνῶν διὰ τούτου τοῦ μυστηρίου, εἰς τὴν θεοσέβειαν ἐτρέπησαν ἀπὸ τῶν ματαίων εἰδώλων καὶ δαιμόνων. Τοῖς δὲ ἀπίστοις τὸ αὐτὸ σχῆμα εἰς κατάλυσιν καὶ καταδίκην δηλοῦται· ὅν τρόπον ἐν τῷ ἀπ' Αἰγύπτου ἐξελθόντι λαῷ διὰ τε τοῦ τύπου τῆς ἐκτάσεως τῶν χειρῶν τοῦ Μωϋσέως, καὶ τῆς τοῦ Ναυῆ υἱοῦ ἐπικλήσεως τοῦ ὀνόματος Ἰησοῦ, ὁ Ἀμαλὴκ μὲν ἠττάτο, Ἰσραὴλ δὲ ἐνίκα. Καὶ διὰ τοῦ τύπου δὲ καὶ σημείου τοῦ κατὰ τῶν δακόντων τῷ Ἰσραὴλ (73) ὄφρων ἢ ἀνάθεσις φαίνεται γεγενημένη ἐπὶ σωτηρίᾳ τῶν πιστευόντων, ὅτι διὰ τοῦ σταυροῦσθαι μέλλοντος θάνατος γενήσεσθαι ἔκτοτε προσκηρύσσεται τῷ ὄφρι· σωτηρία δὲ τοῖς καταδακνομένοις ὑπ' αὐτοῦ, καὶ προσφεύγουσι τῷ τὸν ἐσταυρωμένον υἱὸν αὐτοῦ πέμψαντι εἰς τὸν κόσμον. Οὐ γὰρ ἐπὶ ὄφριν ἡμᾶς πιστεύειν τὸ προφητικὸν πνεῦμα διὰ Μωϋσέως ἐδίδασκεν, ὅποτε καὶ καταρᾶσθαι (74) αὐτὸν τὴν ἀρχὴν ὑπὸ τοῦ Θεοῦ δηλοῖ, καὶ ἐν τῷ Ἡσαΐα ἀναιρεθῆσεσθαι ὡς πολέμιον διὰ τῆς μεγάλης μαχαίρας, ἧτις ἐστὶν ὁ Χριστὸς, σημαίνει.

92. Εἰ οὖν τις μὴ μετὰ μεγάλης χάριτος τῆς παρὰ Θεοῦ λάβοι νοῆσαι τὰ εἰρημένα καὶ γεγενημένα ὑπὸ τῶν προφητῶν, οὐδὲν αὐτὸν ὀνήσει τὸ τὰς βήσεις δοκεῖν λέγειν, ἢ τὰ γεγενημένα, εἰ μὴ λόγον ἔχει καὶ περὶ αὐτῶν ἀποδιδόναι. Ἀλλὰ μήτι γε καὶ εὐκαταφρόνητα δόξει τοῖς πολλοῖς ὑπὸ τῶν μὴ νοούντων αὐτὰ λεγόμενα; εἰ γὰρ τις ἐξετάζειν βούλοιο ὑμᾶς, ὅτι Ἐνώχ, καὶ Νῶε ἅμα τοῖς τέκνοις, καὶ εἴ τινες ἄλλοι τοιοῦτοι γέγονασι, μήτι ἐν περιτομῇ γενόμενοι, μήτι σαββατίσαντες, εὐηρέστησαν τῷ

¹⁴ Isa. xxvii, 1.

taurus ob utramque dispositionem, aliis ferus, ut judex, aliis mansuetus, ut salvator, cujus cornua essent crucis extrema. Nam et in antenna navis, quæ crucis pars est, cornua extremitates hujus vocantur, unicornis autem media stipitepalus. Eadem deprehendes *adv. Marc.* iii, c. 18. ΟΤΤΟ.

(72) *Τῷ ἐνὶ κέρατι.* His verbis loci hujus, quem nonnulli corruptum immerito crediderunt, sensus illustratur. Non enim dicit Justinus unicornis speciem cruci similem esse, neque in unicornis cornu exstantes ramulos, ut opinatus est Sylburgius, animadvertit. Sed cornibus unicornium, quæ in Scriptura memorantur, crucem significari contendit, quia crux nihil aliud est, quam unum lignum erectum, sive unum cornu, cui duo extrema, veluti totidem cornua, adduntur: aliud etiam cornu inspicitur in illo ligno, quod in medio crucis fixum est, ut insideant qui crucifiguntur. Hunc locum haud aliter intellexit Tertullianus, qui in libro *adv. Jud.* et in *adv. Marc.* cap. 18, sic loquitur: Tauri

A ea quæ crucem exhibet. Rectum enim unum lignum est, a quo summa pars in cornu attollitur, cum adaptatum fuerit aliud lignum, et utrinque extrema, veluti cornua uni adjuncta cornu apparuerint. Et illud quod in medio figitur, ut ei insideant qui crucifiguntur, ipsum etiam veluti quoddam cornu eminet, et cornu speciem exhibet cum aliis cornibus conformatum et fixum. Illud autem: « His cornibus gentes petet inde usque ab extremo terræ, » id quod hodie in omnibus gentibus factum videmus, demonstrat. Cornu enim petiti, id est compuncti per hoc mysterium homines ex omnibus gentibus in inanibus simulacris et daemonibus ad Dei cultum conversi sunt. Incredulis autem idem signum in excidium et condemnationem ostenditur: **189**

B quemadmodum in populo qui ex Ægypto discesserat, per illam manuum Moysis extensarum speciem, et per nomen Jesu filio Navæ impositum Amalec quidem vincebatur, Israel autem vincebat. Atque illam etiam figuram, illudque signum quod adversus serpentium morsus Israeli institutum est, ad eorum salutem erectum esse liquet, qui jam tum prænuntiatam fuisse credunt et mortem serpenti per eum, qui crucifigendus erat, futuram, et salutem iis qui serpentis morsibus læsi ad eum, a quo crucifixus ille Filius in mundum missus est, confugiunt. Neque enim nos in serpentem credere spiritus propheticus per Moysen docebat, quippe cum eum ab initio diris a Deo devotum esse demonstraret, et apud Isaiam magno gladio (is autem Christus) tanquam hostem necatum iri significet ¹⁵.

92. *Nisi Scripturæ cum magna Dei gratia intelligantur, non videbitur Deus eandem semper justitiam docuisse.* — Si quis igitur magnam hanc a Deo gratiam non acceperit, ut prophetarum dicta et facta intelligat, nihil ei proderit verba et gesta, quorum rationem reddere non possit, eloqui videri. Sed an non etiam contemptu digna multis videbuntur, si ab his qui non intelligunt proferantur? Nam si quis quærere ex vobis velit, cur cum Enoch et Noe cum filiis, et si qui alii ejusmodi, sine circum-

D decor ejus; cornua unicornis cornua ejus, in eis nationes ventilabit pariter ad summum usque terræ. « Non utique rhinoceros destinabatur unicornis, vel minotaurus bicornis; sed Christus in illo significabatur, taurus ob utramque dispositionem, aliis ferus ut judex, aliis mansuetus ut salvator, cujus cornua essent crucis extrema. Nam et in antenna navis, quæ crucis pars est, cornua extremitates vocantur; unicornis autem media stipitis palus. » Unicornis ergo cornua crucem repræsentant, quia media stipitis palus, sive unum illud lignum erectum, est unicornis quædam, cui alia cornua adduntur, dum aliud lignum adaptatur.

(73) *Τῷ Ἰσραὴλ.* Referuntur hæc verba ad sequens participium γεγενημένη, nec necesse est aut ea post ἀνάθεσις rejicere, ut placet Sylburgio, aut legere τὸν Ἰσραὴλ.

(74) *Καταρᾶσθαι.* Rectius *κατηρᾶσθαι*, tempore præterito. SYLBURGIUS.

cisione et sabbatis placuerint Deo, per alios duces et legis institutionem tot elapsis ætatibus Deus justificari voluerit, eos quidem, qui ab Abrahamo ad Moysem fuerunt, per circumcisionem, eos autem qui post Moysem, tum per circumcisionem, tum per alia præcepta, id est, sabbatum, victimas, cineres et dona; calumniis appetetur Deus, nisi, ut jam dixi, id causæ demonstratis fuisse, quod populum vestrum præsciens omnium Deus meriturum cognoverit, ut Hierosolymis pelleretur, nec cuiquam eo ingredi liceret. Nulla enim re alia dignoscimini, ut jam dixi, nisi ista carnis circumcisione. Neque enim Abrahamum Deus justum per circumcisionem fuisse testatus est, sed per fidem. Ante enim quam circumcisis esset, ita de eo dictum legimus: « Credidit Abraham Deo, et reputatum est ei ad justitiam⁴⁸. » Et nos igitur, qui in præputio carnis nostræ credimus Deo per Christum, ac circumcisionem eam habemus, quæ nobis eam adeptis prodest, id est cordis circumcisionem, futurum speramus ut Justî et Deo grati reperiamur; si quidem jam etiam ab eo testimonium per propheticos sermones accepimus. Quod autem sabbata servare et munera offerre jussi estis, quodque locum de suo nomine Dominus vocari passus est, nisi id propterea factum demonstratis, ne, ut diximus, ad simulacrorum cultum delapsi ac Dei immemores, impii et athei essetis, quales semper vos fuisse patet. (Atque hanc fuisse causam, cur Deus de sabbatis et donis **leges 190** sanciret, a me supra demonstratum est, sed propter eos qui hodie venerunt, eadem præne omnia repetere volo.) Nisi, inquam, ita sit, calumniis appetetur Deus, quasi nec futurorum præsciens sit, nec eandem omnes justitiam noscere et observare docuerit (multas enim generationes hominum ante Moysem fuisse liquet), nec vera sit Scriptura quæ dicit Deum esse verum et justum, et omnes vias ejus judicia, nec esse iniquitatem in eo. Sed quia vera est Scriptura; etiam Deus tales vos semper esse non vult, insipientes et vestri amantes, ut cum Christo, qui placuit Deo, et ab eo, ut ex san-

⁴⁸ Gen. xv, 6.

(75) *Δι' ἄλλων προστατῶν.* Nonnullis videtur legi posse *προσταγῶν*, sed eos refellit sequens vocabulum *νομοθεσίας*. Liqueat Abraham et Moysem aptissime hic designari.

(76) *Σποδῶν.* Legendum *σπονδῶν*. THIRLBIUS.

(77) *Οὐδαμόθεν.* Cum sensus absolutus non sit, Langus ante hæc verba apposuit ad conclusionem superioris periodi: « Quid habebitis quod respondeatis? » Sed lucem huic loco afferre conatus sum ope parenthesis, quam tamen in Latina interpretatione servandam non duxi. Sed ut sensum absolverem, supra inserui hæc verba: « calumniis appetetur Deus, » quæ infra occurrunt. — *Εἰ μὴ... ἐκεῖ.* Reposui signum interrogationis. Langus non male subaudit: *Τί ἐξετε ἀποκρίνασθαι;* « quid habebitis quod respondeatis? » Tales conclusiones in sermone quotidiano sæpe omittere solemus. Perperam Maran. ad sensum absolvendum addit: « Calumniis appetetur Deus » (infra enim: *σχοφανθηθήσεται ὁ Θεός*), et verba *οὐδαμόθεν... ὑπ' αὐτοῦ*

Θεῷ, *τίς ἡ αἰτία τοῦ δι' ἄλλων προστατῶν* (75) καὶ νομοθεσίας μετὰ τούτων γενεᾶς ἀξιῶν τὸν Θεὸν δικαιῶσθαι μὲν τοὺς ἀπὸ Ἀβραὰμ μέχρι Μωϋσέως διὰ περιτομῆς, τοὺς δὲ ἀπὸ Μωϋσέως καὶ διὰ περιτομῆς, καὶ τῶν ἄλλων ἐντολῶν, τουτέστι σαββάτου, καὶ θυσιῶν, καὶ σποδῶν (76), καὶ προσφορῶν, εἰ μὴ, ὡς προεῖρηται ὑπ' ἐμοῦ, ἀποδείξετε, ὅτι διὰ τὸν Θεὸν, προγνώστην ὄντα, ἐγνωκέναι ἄξιον γεννησόμενον τὸν λαὸν ὑμῶν ἐκβληθῆναι ἀπὸ τῆς Ἱερουσαλήμ, καὶ μηδένα ἐπιτρέπεσθαι εἰσελθεῖν ἐκεῖ. (Οὐδαμόθεν (77) γὰρ ἀλλαχόθεν ἐστὲ γνωριζόμενοι, ὡς προέφη, εἰ μὴ ἀπὸ τῆς περὶ τὴν σάρκα περιτομῆς. Οὐδὲ γὰρ Ἀβραὰμ διὰ τὴν περιτομὴν δίκαιος εἶναι ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἐμαρτυρήθη, ἀλλὰ διὰ τὴν πίστιν. Πρὸ τοῦ γὰρ περιτμηθῆναι αὐτὸν εἴρηται περὶ αὐτοῦ οὕτως:

B *Ἐπίστευσε δὲ τῷ Θεῷ Ἀβραάμ, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην.* Καὶ ἡμεῖς οὖν ἐν ἀκροβυστίᾳ τῆς σαρκὸς ἡμῶν πιστεύοντες τῷ Θεῷ διὰ τοῦ Χριστοῦ, καὶ περιτομὴν ἔχοντες τὴν ὠφελοῦσαν ἡμᾶς τοὺς κεκτημένους, τουτέστι τῆς καρδίας, δίκαιοι καὶ εὐάρεστοι τῷ Θεῷ ἐλπίζομεν φανῆναι: ἐπειδὴ καὶ ἤδη μεμαρτυρήμεθα διὰ τῶν προφητικῶν λόγων ὑπ' αὐτοῦ.) Τὸ δὲ σαββατίζειν (78), καὶ τὰς προσφορὰς φέρειν κελευσθῆναι ὑμᾶς, καὶ τόπον εἰς ὄνομα τοῦ Θεοῦ ἐπικληθῆναι ἀνασχέσθαι τὸν Κύριον, ἵνα, ὡς εἴρηται, μὴ εἰδωλολατροῦντες καὶ ἀμνημονοῦντες τοῦ Θεοῦ, ἀσεβεῖς καὶ ἄθεοι γένησθε, ὡς αἰεὶ φαίνεσθε γεγονημένοι. (Καὶ ὅτι διὰ ταῦτα ἐνετέταλτο ὁ Θεὸς τὰς περὶ σαββάτων καὶ προσφορῶν ἐντολὰς, προαποδέδεικται μοι διὰ τῶν προειρημένων: διὰ δὲ τοὺς σήμερον ἐλθόντας, καὶ τὰ αὐτὰ σχεδὸν πάντα βούλομαι ἀναλαμβάνειν.) Ἐπεὶ, εἰ μὴ τοῦτό ἐστι, συκοφαντηθήσεται ὁ Θεός, ὡς μήτε πρόγνωσιν ἔχων, μήτε τὰ αὐτὰ δίκαια πάντας διδάσκων καὶ εἰδέναι καὶ πράττειν: (πολλὰ γὰρ γενεὰ ἀνθρώπων πρὸ Μωϋσέως φαίνονται γεγονημένοι:) καὶ οὐκ ἔστι Λόγος ὁ λέγων (79), ὡς οὐκ ἀληθὴς ὁ Θεός καὶ δίκαιος, καὶ πᾶσαι αἱ ὁδοὶ αὐτοῦ κρίσεις, καὶ οὐκ ἔστιν ἀδικία ἐν αὐτῷ. Ἐπειδὴ δὲ ἀληθὴς ὁ Λόγος, καὶ Θεὸς ὑμᾶς τοιούτους μὴ εἶναι ἀσυνέτους καὶ φιλαύτους αἰεὶ βούλεται, ὅπως σωθῆτε μετὰ τοῦ Χριστοῦ (80)

D uncis includit.

(78) *Τὸ δὲ σαββατίζειν... ἵνα.* Hic etiam aliquid deesse videbitur, nisi hæc verba referantur ad superiora ei μὴ ἀποδείξετε ὅτι. Atque inde patet non sine causa longam hanc parenthesisem appositam fuisse.

(79) *Καὶ οὐκ ἔστι Λόγος ὁ λέγων.* Corruptissimus locus, cujus tamen non difficilis emendatio. Legendum enim: *Καὶ οὐκ ἔστιν ἀληθὴς Λόγος ὁ λέγων ὡς ἀληθὴς (vel ἀληθινὸς vel εὐθύς) ὁ Κύριος καὶ δίκαιος.* Hæc variis ex psalmis desumpta sunt. Illud enim, « et omnes viæ ejus judicia, » ex psalmo xxiv, v. 10. Illud « et non est iniquitas in eo, » ex psalmo xci decerptum. Ita etiam hunc locum Cl. Thirlbii emendat.

(80) *Μετὰ τοῦ Χριστοῦ.* Cum Christo, ut auctore beatitudinis; quo sensu Paulus I Thessal. iv, 17: « Et sic semper cum Domino erimus. » Sic etiam supra n. 80: *Εὐφρανθῆναι μετὰ τοῦ Χριστοῦ.* Inutilis ergo opera Cl. Thirlbii legentis: *Μετὰ τῶν διὰ*

τοῦ εὐαρεστοῦντος τῷ Θεῷ, καὶ μεμαρτυρημένου, ὡς προέφη, διὰ τῶν ἀγίων προφητικῶν λόγων τὴν ἀπόδειξιν ποιήσας.

93. Τὰ γὰρ ἀεὶ καὶ δι' ὅλου δίκαια καὶ πᾶσαν δικαιοσύνην παρέχει ἐν παντὶ γένει ἀνθρώπων· καὶ ἔστι πᾶν γένος γνωρίζον, ὅτι μοιχεία κακὸν, καὶ πορνεία, καὶ ἀνδροφονία (81), καὶ ὅσα ἄλλα τοιαῦτα. Κἂν πάντες πράττωσιν αὐτὰ, ἀλλ' οὖν γε τοῦ ἐπίστασθαι ἀδικοῦντες, ὅταν πράττωσι ταῦτα, οὐκ ἀπῆλλαγμένοι εἰσὶ, πλὴν ὅσοι ὑπὸ ἀκαθάρτου πνεύματος ἐμπεφορημένοι, καὶ ἀνατροφῆς καὶ ἐθῶν φαύλων καὶ νόμων πονηρῶν διαφθαρέντες, τὰς φυσικὰς ἐννοίας ἀπώλεσαν, μᾶλλον δὲ ἐσθεσαν, ἢ ἐπεσχημένας ἔχουσιν (82). Ἴδεῖν γὰρ ἔστι καὶ τοὺς τοιούτους (83) μὴ τὰ αὐτὰ παθεῖν βουλομένους, ἅπερ αὐτοὶ τοὺς ἄλλους διατιθέασιν, καὶ ἐν συνειδήσει ἐχθραῖς ταῦτα ὀνειδίζοντας ἀλλήλοις ἅπερ ἐργάζονται. Ὅθεν μοι δοκεῖ καλῶς εἰρησθαι ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Κυρίου καὶ Σωτῆρος Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐν δυσὶν ἐντολαῖς πᾶσαν δικαιοσύνην καὶ εὐσέβειαν πληροῦσθαι. Εἰσὶ δὲ αὗται· Ἀγαπήσεις Κύριον τὸν Θεόν σου ἐξ ὅλης τῆς καρδίας σου, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου· καὶ τὸν πλησίον σου ὡς σεαυτόν. Ὁ γὰρ ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος ἀγαπῶν τὸν Θεόν, πλήρης θεοσεβοῦς γνώμης ὑπάρχων, οὐδένα ἄλλον τιμῆσαι θεόν· καὶ ἄγγελον ἐκεῖνον ἂν τιμῆσαι Θεοῦ βουλομένου, τὸν ἀγαπώμενον ὑπ' αὐτοῦ τοῦ Κυρίου καὶ Θεοῦ. Καὶ ὁ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν ἀγαπῶν, ἅπερ αὐτῷ βούλεται ἀγαθὰ, κακείνῳ βουλήσεται· οὐδεὶς δὲ ἑαυτῷ κακὰ βουλήσεται. Ταῦτ' οὖν τῷ πλησίον καὶ εὖξαιτ' ἂν, καὶ ἐργάσαιο γενέσθαι, ἅπερ καὶ ἑαυτῷ ὁ τὸν πλησίον ἀγαπῶν. Πλησίον δὲ ἀνθρώπου οὐδὲν ἄλλο ἐστὶν ἢ τὸ ὁμοιοπαθὲς καὶ λογικὸν ζῶον, ὁ ἀνθρώπος. Διχῆ οὖν τῆς πάσης δικαιοσύνης τετμημένης, πρὸς τὸν Θεόν καὶ ἀνθρώπους, ὅστις, φησὶν ὁ Λόγος, ἀγαπᾷ Κύριον τὸν Θεόν ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος, καὶ τὸν πλησίον ὡς ἑαυτὸν, δίκαιος ἀληθῶς ἂν εἴη. Ὑμεῖς δὲ οὔτε πρὸς Θεόν, οὔτε πρὸς τοὺς προφῆτας, οὔτε πρὸς ἑαυτοὺς φιλίαν ἢ ἀγάπην ἔχοντες, οὐδέποτε ἐδείχθητε, ἀλλ' ὡς δαίκνυται, καὶ εἰδωλολάτραι πάντοτε, καὶ φονεῖς τῶν δικαίων εὐ-

¹⁶ Matth. xii, 37.

τοῦ Χριστοῦ τούτου εὐαρεστοῦντων τῷ Θεῷ καὶ μεμαρτυρημένων. Christus est de quo Justinus ex tot prophetarum testimoniis probavit illum a Deo accepisse testimonium.

(81) Ἀνδροφονία. Uterque cod. mss. ἀνδρομανία ad marginem.

(82) Ἡ ἐπεσχημένας ἔχουσιν. Naturales notiones in ejusmodi hominibus suspensas magis quam penitus extinctas putat, quia nulla est naturalis legis ignoratio, quæ non facile Christi gratia superetur. Sed, quod maxime observandum est, hanc ignorantiam nequaquam a peccato excusat. Nam 1° Multum discriminis ponit inter illam ignorantiam, quæ ex peccato originali, malis institutionibus, et legibus venit, et eam, quam auctori naturæ acceptam referebant hæretici illius ætatis; de postremo hoc genere fatetur, nihil laudis aut vitio reliquum loci futurum, Apol. ii, n. 7. At homines qui peccato primi parentis in mortem et fraudem serpen-

A ctorum prophetarum sermonibus demonstravi, testimonium accepit, salutem assequamini.'

93. Eadem justitiæ ratio omnibus tradita. Hanc Christus duobus præceptis comprehendit. — Nam quæ semper et ubique justa sunt, ac totam justitiam in omni hominum genere exhibet; nec ullum est genus quod ignoret adulterium esse malum et fornicationem et homicidium et quæcunque alia similia. Quæ quidem etiamsi omnes faciant, non tamen assequuntur ut, cum ea faciunt, inique a se fieri ignorent, iis exceptis quicunque impuro spiritu pleni, vel prava institutione, et malis moribus, ac nefariis legibus corrupti naturales notiones amiserunt, vel potius extinxerunt, aut inhibitas tenent.

B Videre enim est etiam ejusmodi homines eadem pati nolle, quæ ipsi aliis faciunt, ac sibi invicem inimica conscientia exprobrare quæ perpetrant. Unde mihi præclare a Domino nostro et Salvatore Jesu Christo dictum videtur, duobus præceptis justitiam omnem et pietatem adimpleri: « Diliges Dominum Deum tuum ex toto corde tuo, et ex totis viribus tuis, et proximum tuum sicut teipsum ¹⁶. » Nam qui ex toto corde et ex totis viribus diligit Deum, is cum piæ sententiæ plenus sit, nullum alium deum colet, sed tamen angelum etiam illum, Deo jubente, colet, quem ipse Dominus et Deus diligit. Et qui proximum diligit tanquam seipsum, eadem illi bona ac ipse sibi optabit. Nemo autem sibi mala evenire vult. Igitur qui proximum diligit, eadem illi ac ipse sibi precabitur ac navabit. Proximus autem hominis non alius est, quam illud similibus perpeccionibus obnoxium et ratione præditum animal, homo. Bifariam igitur distributa omni justitia, in Deum et homines; quicumque, ait Scriptura, diligit Dominum Deum ex toto corde et ex totis viribus, et proximum ut seipsum, is vere justus fuerit. Vos autem neque **191** in Deum, neque in prophetas, neque in vosmetipsos amorem unquam aut charitatem declarastis, sed semper, ut manifestum est, et simulacrorum cultores et justorum interfectores vos præbuis-
C

D tis lapsi sunt, sua quemque culpa peccare declarat supra n. 88. Vid. Apol. i, n. 61. Qui hac laborant ignorance, eos miseriores putat iis in quibus non obliterata legis divinæ cognitio. 2° Id discriminis ponit inter Mosæica præscripta et legem divinam, quod ista certis temporibus et locis astricta sint, hæc autem omni tempore et loco et hominum generi imposita sit. 3° Cum Rabbinii veniam darent quatuor aut quinque uxorum ducendarum, ac eos, qui ita nubebant, « nihil peccare » contenderent n. 134 et 141, Judæi ab omni prorsus scrupulo in hac Rabbinorum auctoritate acquiescebant. Sed eos peccare et debitum Deo obsequium violare contendit Justinus.

(83) Τοὺς τοιούτους. Vocem τοιούτους, quæ deerat in editis, uterque codex ms. suppeditavit. Paulo ante legendum monuit Stephanus ὑπὸ φαύλης ἀνατροφῆς vel ὑπὸ κακῆς ἀνατροφῆς.

etiam Christo manus intuleritis, atque hactenus in vestra permaneat nequitia, diris etiam eos agentes, qui eum quem crucifixistis, Christum esse demonstrant. Ad hæc etiam illum, ut Dei inimicum et maledictum, in crucem actum esse conamini demonstrare; quod sane alieni a ratione animi vestri opus est. Nam cum ex signis a Moyse factis intelligendi copiam habeatis eum esse Christum; non modo non vultis, sed etiam in angustias nos conjici posse existimantes, quæstiones ponitis quæcunque in mentem veniunt, nec tamen ipsi habetis quod dicatis, si quem firmiorem Christianum offenderitis.

94. *Quo sensu maledictus qui pendet in ligno.* — Dicite enim mihi: Nonne Deus est, qui per Moysen præcepit, ne qua imago aut simulacrum sive eorum quæ in cælo sursum, sive eorum quæ in terra sunt deorsum, omnino effingeretur? et tamen ipse in solitudine per Moysen effecit, ut serpens æneus fieret, eumque signo imposuit, quo signo servabantur, qui a serpentibus morsi fuerant, nec ullam injustitiæ culpam sustinet. Per hanc enim rem mysterium illud, ut supra dixi, prædicabat, quo serpentis quidem illius, cujus opera prævaricatio etiam sub Adamo inducta, potestatem sese dissoluturum prædicabat; credentibus autem in eum qui per hoc signum, id est per crucem, passurus erat, salutem ex morsibus serpentis, qui nihil aliud sunt quam prævæ actiones, simulacrorum cultus et alia injusta facta, nuntiabat. Nisi enim ita res intelligatur, rationem date

Α ρίσκεσθε, ὡς καὶ μέχρις αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ τὰς χεῖρας ἐπιβαλεῖν ὑμᾶς, καὶ μέχρι νῦν ἐπιμένειν τῇ κακίᾳ ὑμῶν, καταρωμένους καὶ τῶν τοῦτον τὸν ἐσταυρωμένον ὑφ' ὑμῶν ἀποδεικνύοντων εἶναι τὸν Χριστόν. Καὶ πρὸς τοῦτοις ἐκεῖνον μὲν ὡς ἐχθρὸν Θεοῦ καὶ κατηραμένον ἀξιοῦτε ἀποδεικνύουσι ἐσταυρωθῆναι ὅπερ τῆς ἀλογίστου ὑμῶν γνώμης ἔργον ἐστίν. Ἐχοντες γὰρ ἀφορμὰς ἀπὸ τῶν γενομένων σημείων (84) διὰ Μωϋσέως συνιέναι ὅτι οὗτός ἐστιν, οὐ βούλεσθε, ἀλλὰ καὶ πρὸς τοῦτοις, ἡμᾶς ἀλογεῖν δύνασθαι ὑπολαμβάνοντες, συζητεῖτε ὅπερ ὑμῖν συμβαίνει, καὶ ὑμεῖς ἀπορεῖτε λόγων, ὅταν εὐτόνω τινὶ Χριστιανῷ συμβάλῃτε.

94. Εἶπατε γάρ μοι· Οὐχὶ Θεὸς ἦν ὁ ἐντειλάμενος διὰ Μωϋσέως, μήτε εἰκόνα μήτε ὁμολῶμα μήτε τῶν ἐν οὐρανῷ ἄνω, μήτε τῶν ἐπὶ γῆς ὅλως ποιῆσαι, καὶ αὐτὸς ἐν τῇ ἐρήμῳ διὰ τοῦ Μωϋσέως τὸν χαλκοῦν ὄφιν ἐνήργησε γενέσθαι, καὶ ἐπὶ σημεῖον ἔστησε (85), δι' οὗ σημείου ἐσώζοντο οἱ ὀφιδόηκτοι; καὶ ἀναίτιός ἐστιν ἀδικίας. Μυστήριον γὰρ διὰ τοῦτου, ὡς προέφη, ἐκήρυσσε, δι' οὗ καταλύειν μὲν τὴν δύναμιν τοῦ ὄφρα τοῦ καὶ τὴν παράβασιν ὑπὸ τοῦ Ἀδάμ γενέσθαι ἐργασαμένου ἐκήρυσσε· σωτηρίαν δὲ τοῖς πιστεύουσιν ἐπὶ τοῦτον τὸν διὰ τοῦ σημείου τούτου, τουτέστι τὸν σταυροῦσθαι μέλλοντα, ἀπὸ τῶν θηγμάτων τοῦ ὄφρα, ἅπερ εἰσὶν αἱ κακαὶ πράξεις, εἰδωλολατρεῖαι, καὶ ἄλλαι ἀδικίαι. Ἐπεὶ εἰ μὴ τοῦτο νοηθῆσεται, ὅτε μοι λόγον οὗτου χάριν τὸν χαλκοῦν ὄφιν Μωϋσῆς ἐπὶ σημείου (86) ἔστησε, καὶ προσβλέπειν (87) αὐτὸν (88) τοὺς δακνομένους

(84) *Σημείων.* Nempe æneo serpente et manibus ad profligandum Amalec in crucis morem extensis. Miracula a Moyse edita interpretes hic prorsus immerito obtrudunt. Res per se manifesta confirmatur ex his quæ in eandem sententiam leguntur n. 90.

(85) *Ἐπὶ σημεῖον ἔστησε.* Vertendum duxi, « signo imposuit, » id est cruci. Nam signi nomine crucem intelligit Justinus, et serpentem æneum cruci impositum fuisse existimat, ut etiam observavi in not. ad n. 60 Apol. 1. Hoc ipso in loco idem declarat his verbis: « In eum qui per hoc signum, id est per crucem, erat passurus. » Eadem habet verba Barnabæ interpretis. Sic enim legimus n. 13: « Ipse Moyses, qui præceperat: *Non erit vobis conflatile, neque sculptile*, ipse fecit serpentem æneum, ut figuram Jesu ostenderet, et posuit in cruce. » Legebat ergo ἐπὶ σημείου. At hodie in textu desunt hæc verba, ac tantum legimus, καὶ τιθῆσθαι ἐνδόξως, « et gloriose collocat. » Justinus opinionis ascriptorem ac verborum imitorem habemus Tertullianum, qui in lib. *adv. Judæos* sic loquitur cap. 11: « Idem rursus Moyses post interdictam omnis rei similitudinem, cur æneum serpentem ligno impositum, pendentis habitu in spectaculum Israeli salutare proposuit, eo tempore quo a serpentibus post idololatriam exterminabantur? Nisi quod hic Dominicam crucem intentabat quæ serpens diabolus publicabatur, et læso cuique ab ejusmodi colubris, id est, angelis ejus, a delictorum peccantia ad Christi crucis sacramenta invento, salus efficiebatur? Nam qui illam tunc respiciebat, a morsu serpentium liberabatur. » Vix dubium est quin legendum non sit « serpentem ligno impositum, » sed, ut apud Justinum, « ser-

pentem signo impositum. » 1° Tertullianus Scripturæ verba ἐπὶ σημείου Latine reddit. Cur ergo « ligno impositum » reddidisset potius quam « signo; » cum præsertim signum, ut observavimus ad Apol. 1 sæpe crucem significet? 2° Justinus in eodem loco Apologiæ ipsam crucem æream fuisse indicat. Non erat ergo cur Tertullianus, qui eum imitatur, lignum hic obtruderet.

(86) *Ἐπὶ σημείου.* Ita duo mss. codices. Editi ἐπὶ σημεῖον.

(87) *Προσβλέπειν.* R. Stephanus et codices mss. προβλέπειν. Sed tamen retinui προσβλέπειν, ut habetur in editionibus Græco-Latinis, atque ut legendum esse quisque perspicit.

(88) *Αὐτόν.* Duo mss. codices habent αὐτῷ ad marginem. Si hanc scripturam sequamur, ita verti poterit: « Serpentem æneum Moyses signo » (id est cruci) imposuit, ac jussit ut illud respicerent qui morsi fuerant. Ita videtur legisse Tertullianus, ut patet ex his illius verbis modo citatis: « Nam qui illam aspiciebat, a morsu serpentium liberabatur. » Sed tamen nihil mutandum duxi, tum quia Justinus infra n. 112, sanatos dicit eos qui serpentem intuebantur; tum quia res eodem redit, sive ipsa crux, in qua victus serpens, sive ipse in cruce triumphatus serpens aspiciatur. Etsi serpentem plerique morientis Christi et sanantis figuram fuisse dixerunt, non defuere qui eum diaboli triumphati figuram dicerent. Tertullianus, cujus jam verba retulimus, idem docet in libro *De idololatria*, cap. 5, nempe « effigiem ærei serpentis, suspensi in modum, figuram designasse Dominicæ crucis a serpentibus, id est ab angelis diaboli libera-

ἐκέλευσε, καὶ ἐθεραπεύοντο οἱ δακνόμενοι· καὶ ταῦτα **A** cur Moyses serpentem æneum signo imposuerit, ac
αὐτὸς κελεύσας, μηδενὸς ὅλως ὁμοίωμα ποιεῖν. **J**usserit ut eum intuerentur, qui morsibus petiti
fuerant, ex quo etiam illi sanabantur; idque eum ipse sanxisset, ne ullius omnino rei simulacrum
fieret.

Καὶ ὁ ἕτερος τῶν τῆ δευτέρᾳ ἀφιγμένων εἶπεν·
Ἄληθῶς εἶπας· οὐκ ἔχομεν λόγον διδόναι. Καὶ γὰρ
ἐγὼ περὶ τούτου πολλάκις τοὺς διδασκάλους ἠρώτησα,
καὶ οὐδεὶς μοι λόγον ἀπέδωκεν· ὥστε λέγε σὺ & λέ-
γεις· προσέχομεν γὰρ σοι μυστήριον ἀποκαλύπτουσι
δι' ὧν καὶ τὰ τῶν προφητῶν διδάγματα συκοφαντητὰ
ἔστι.

Κἀγὼ· Ὅνπερ οὖν τρόπον τὸ σημεῖον διὰ τοῦ
χαλκοῦ ὄφως γενέσθαι ὁ Θεὸς ἐκέλευσε, καὶ ἀναλ-
τιὸς ἔστιν, οὕτω δὴ καὶ ἐν τῷ νόμῳ κατάρρα κεῖται **B**
κατὰ τῶν σταυρουμένων ἀνθρώπων· οὐκ ἔτι δὴ κατὰ
τοῦ Χριστοῦ τοῦ Θεοῦ κατάρρα κεῖται, δι' οὗ σώζει
πάντας τοὺς κατάρρας ἀξία πράξαντας.

95. Καὶ γὰρ πᾶν γένος ἀνθρώπων εὐρεθήσεται
ὑπὸ κατάραν ἔν. Κατὰ τὸν νόμον Μωϋσέως ἐπικατά-
ρατος γὰρ εἴρηται πᾶς ὃς οὐκ ἐμμένει ἐν τοῖς γε-
γραμμένοις ἐν τῷ βιβλίῳ τοῦ νόμου τοῦ ποιῆσαι
αὐτά. Καὶ οὐδεὶς ἀκριβῶς πάντα ἐποίησεν, οὐδ'
ὁμῆς τολμήσετε ἀντειπεῖν· ἀλλ' εἰσὶν οἱ μᾶλλον καὶ
ἤττον ἀλλήλων τὰ ἐντεταλμένα ἐφύλαξαν. Εἰ δὲ οἱ
ὑπὸ τὸν νόμον τοῦτον ὑπὸ κατάραν φαίνονται εἶναι
διὰ τὸ μὴ πάντα φυλάξει, οὐχὶ πολὺ μᾶλλον πάντα
τὰ ἔθνη φανήσονται ὑπὸ κατάραν ἔντα καὶ εἰδωλο-
λατροῦντα, καὶ παιδοφθοροῦντα, καὶ τὰ ἄλλα κακὰ ἐρ-
γαζόμενα; Εἰ οὖν καὶ τὸν ἑαυτοῦ Χριστὸν ὑπὲρ τῶν ἐκ **C**
παντὸς γένους ἀνθρώπων ὁ Πατὴρ τῶν ὅλων τὰς πάντων
κατάρρας ἀναδέξασθαι ἐβουλήθη, εἰδὼς ὅτι ἀναστήσει
αὐτὸν σταυρωθέντα καὶ ἀποθανόντα, διὰ τί ὡς κεκατη-
ραμένου τοῦ ὑπομείναντος κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς βου-
λήν ταῦτα παθεῖν τὸν λόγον ποιεῖτε, καὶ οὐχὶ μᾶλ-
λον ἑαυτοὺς θρηνεῖτε; Εἰ γὰρ καὶ ὁ Πατὴρ αὐτοῦ,
καὶ αὐτὸς παθεῖν ταῦτα αὐτὸν ὑπὲρ τοῦ ἀνθρωπείου
γένους ἐνήργησεν, ὑμεῖς οὐχ ὡς γνώμη Θεοῦ ὑπηρε-
τοῦντες τοῦτο ἐπράξατε. Οὐδὲ γὰρ, τοὺς προφήτας
ἀναιροῦντες, εὐσέβειαν εἰργάσασθε. Καὶ μὴ τις
ὑμῶν λεγέτω· Εἰ ὁ Πατὴρ αὐτὸν ἠθέλησε ταῦτα πα-
θεῖν, ἵνα τῷ μίῳλωπι αὐτοῦ ἰασις γένηται τῷ γένει
τῶν ἀνθρώπων, οὐδὲν ἠδικήσαμεν. Εἰ μὲν οὖν μετα-
νοοῦντες ἐπὶ τοῖς ἡμαρτημένοις, καὶ ἐπιγνόντες τοῦ-
τον εἶναι τὸν Χριστὸν, καὶ φυλάσσοντες αὐτοῦ τὰς **D**
ἐντολάς, ταῦτα φήσετε (89), ἄφρασις ὑμῖν τῶν ἁμαρ-
τιῶν ὅτι ἔστιν, προσῖπον· εἰ δὲ αὐτοῦ τε ἐκείνου, καὶ
τῶν εἰς ἐκεῖνον πιστευόντων καταρᾶσθε, καὶ ὅπταν
ἐξουσίαν ἔχητε, ἀναιρεῖτε, πῶς οὐχὶ καὶ τὸ ἐκεῖνον
ἐπιβεβληκέναι τὰς χεῖρας ὑμῶν, ὡς παρὰ ἀδίκων καὶ
ἁμαρτωλῶν, καὶ μέχρις ὅλου σκληροκαρδίων καὶ ἀσυ-
νέτων ἐκζητηθήσεται;

Hic alius ex illis, qui postridie venerant: Vera
inquit, dixisti; rationem afferre non possumus.
Nam et ego sæpe ea de re magistros nostros inter-
rogavi, nec quisquam mihi rationem reddidit. Qua-
propter perge quod dicere instituisti; tibi enim
mysterium recludenti attendimus, qua de causa
etiam prophetarum oracula calumniis pateant.

192 Tum ego: Quemadmodum Deus signum
per serpentem æneum fieri jussit, nec tamen in
culpa est; sic in lege maledictio posita est in ho-
mines crucifixos, nequaquam autem in Christum
Dei, per quem omnes, qui res maledictione dignas
gesserunt, a Deo salvantur.

95. *Christus maledictionem nobis debitam in se
suscepit.* — Nam omne humanum genus maledi-
ctioni obnoxium reperitur. Maledictus enim se-
cundum legem Moysis dictus est, quisquis « non
permanet in eis quæ scripta sunt in libro legis,
ut faciat ea ⁴⁷. » Nemo certe omnia accurate obser-
vavit (neque id vos negare audebitis), sed alii aliis
plus aut minus præcepta observarunt. Quod si eos,
qui sub hac lege sunt, sub maledictione esse patet,
quod non omnia observaverint; an non multo ma-
gis patebit gentes omnes, quæ simulacra colunt,
pueris supra inferunt, et alia nefarie faciunt, sub
maledictione esse? Igitur si pro hominibus ex omni
genere suum etiam Christum Pater universorum
maledictiones omnium in se suscipere voluit, cum
futurum sciret, ut eum crucifixum et mortuum
excitaret ad vitam; cur de eo, qui secundum Patris
voluntatem hæc pati non refugit, quasi is maledi-
ctus fuisset, ita loquimini, ac non potius vos-
metipsos lugetis? Etsi enim ab ipso etiam illius
Patre perfectum est, ut hæc pro humano genere
pateretur, nequaquam vos id fecistis, ut Dei con-
silio inserviretis: neque enim in prophetis occidendis
pietatem coluistis. Nec quisquam ex vobis dicat:
Si voluit Pater hæc eum pati, ut ejus livore genus
humanum sanaretur, nihil nos iniqui fecimus.
Quod si hæc ita dicetis, ut vos eorum quæ peccastis
pœniteat, atque hunc Christum esse agnoscatis,
ejusque mandata servetis; jam dixi ⁴⁸ futuram
vobis peccatorum remissionem. Sed si et ipsum illum
et eos, qui in illum credunt, diris agatis, et cum
facultas aderit, occidatis; quomodo non etiam ob
illatas ei manus pœnæ a vobis, ut ab injustis et
peccatoribus et corde omnino obduratis et insi-
pientibus, repententur?

⁴⁷ Deut. xxvii, 26. ⁴⁸ supra n. 47.

turæ nos, dum per semetipsam diabolum, id est
serpentem interfectum suspendit. » Hinc serpens
non Christi τύπος sed ἀντίτυπος apud Gregorium
Naz. orat. 42. pag. 692, et Stephenum Gobarium,
Phot. cod. 232, quæst. 46.

(89) Ταῦτα φήσετε. Nempe Deum Patrem vo-
luisse Christum hæc pati, ut livore ejus sanaremur.
At nequaquam Judæis concedit, ut se occi-
dendo Christo nihil peccasse dicant.

96. *Maledictio illa prædictio fuit eorum quæ Judæi A* *facturi erant.* — Nam quod in lege dictum est, « Maledictus omnis qui pendet in ligno »⁴⁹, non quod Deus maledicat huic crucifixo, spem nostram ex hoc Christo crucifixo suspensam confirmat, sed quod prædicat Deus id quod vos omnes, et qui vestri similes sunt, hunc esse qui ante omnia est, et æternus Dei sacerdos et rex et Christus est, ignorantes, facturi eratis. Quod quidem licet vel ipsis oculis factum videatis. Vos enim in synagogis vestris maledicitis omnibus, qui ab eo facti sunt Christiani; idemque faciunt cæteræ gentes, quæ ipsam maledictionem in rem conferunt, necem inferentes, si quis tantum fateatur se esse Christianum. Quibus omnibus dicimus : **193** Fratres nostri estis; quin potius Dei veritatem cognoscite. **B** Cum autem nec vos nec illos flectamus, sed utrique a nobis dimicatione contendatis, ut nomen Christi negemus; mortem potius eligimus et perferimus, minime dubii quin Deus quæcunque bona per Christum promisit, ea nobis præstiturus sit. Ad hæc omnia pro vobis oramus, ut Christus vestri misereatur. Is enim etiam pro inimicis precari docuit his verbis : « Diligite inimicos vestros : estote benigni et misericordes, sicut et Pater vester cælestis »⁵⁰. « Omnipotentem enim Deum videmus benignum esse et misericordem, solem suum super ingratos pariter et justos oriri facientem, ac super sanctos et improbos pluentem, quos omnes judicaturum quoque se esse docuit.

97. *Aliæ crucis Christi prædictiones.* — Neque etiam illud temere factum est, ut propheta Moyses, sustinentibus ejus manus Or et Aaron, in hoc statu ad vesperam usque permaneret. Nam et Dominus fere usque ad vesperam in ligno mansit, et ad vesperam sepelierunt eum, deinde resurrexit tertia die. Quod ipsum Davidis voce ita prædicatum fuerat : « Voce mea ad Dominum clamavi, et exaudivit me de monte sancto suo. Ego dormivi et soporatus sum : exurrexi quia Dominus suscepit me »⁵¹. Ac per Isaiam similiter quo mortis genere obiturus esset, ita prænuntiatum : « Expandi manus meas ad populum incredulum et contradicentem, ambulans in via non bona »⁵². Eum autem

⁴⁹ Deut. xxi, 23. ⁵⁰ Luc. vi, 35. ⁵¹ Psal. iii, 5.

(90) *Τὸ ὑφ' ὑμῶν, etc.* Jam duas explicationes testimonii a Judæis objecti subjecerat, nunc tertiam adjungit. Contendebat primo illud, « Maledictus omnis qui pendet a ligno, » itidem ut Mosaica instituta, ita exponendum esse, ut nequaquam in sola littera hæreamus. 2º Fatetur ad Christum referri posse, quatenus in se suscepit maledictionem, in quam Judæi et gentes incidere. 3º Nunc iisdem verbis prædictionem eorum, quæ Judæi in Christianos commissuri erant, contineri demonstrat.

(91) *Μὴ ἐπιστάμενον.* Si sequamur vulgatam scripturam, ita reddendum erit : « Sed quod Deus prædixerit id quod a vobis omnibus et ab iis, qui vobis similes sunt, ignoratur, hunc scilicet eum esse, qui ante omnia est, et æternus Dei sacerdos et Rex et Christus futurus erat; quod quidem vobis etiam oculis cernere licet. Vos enim in synagogis

96. Καὶ γὰρ τὸ εἰρημένον ἐν τῷ νόμῳ, « ὅτι ἐπι-κατάρατος πᾶς ὁ κρεμάμενος ἐπὶ ξύλου, » οὐχ ὡς τοῦ Θεοῦ καταρωμένου τούτου τοῦ ἐσταυρωμένου, ἡμῶν τονοὶ τὴν ἐλπίδα ἐκκρεμαμένην ἀπὸ τοῦ σταυρωθέντος Χριστοῦ, ἀλλ' ὡς προειπόντος τοῦ Θεοῦ τὸ ὑφ' ὑμῶν (90) πάντων καὶ τῶν ὁμοίων ὑμῖν μὴ ἐπιστάμενον (91) τοῦτον εἶναι τὸν πρὸ πάντων ὄντα, καὶ αἰώνιον τοῦ Θεοῦ ἱερέα, καὶ βασιλέα, καὶ Χριστὸν, μέλλοντα γίνεσθαι. Ὅπερ καὶ ὄφει ἰδεῖν ὑμῖν ἐστὶ γινόμενον. Ὑμεῖς γὰρ ἐν ταῖς συναγωγαῖς ὑμῶν καταρᾶσθε πάντων τῶν ἀπ' ἐκείνου γενομένων (92) Χριστιανῶν, καὶ τὰ ἄλλα ἔθνη ἃ καὶ ἐνεργῆ τὴν κατάραν ἐργάζονται, ἀναιροῦντα τοὺς μόνον ὁμολογοῦντας ἑαυτοὺς εἶναι Χριστιανούς· οἷς ἡμεῖς ἅπασι λέγομεν· Ὅτι ἀδελφοὶ ἡμῶν ἐστε· ἐπίγνωτε μᾶλλον τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ. Καὶ μὴ πειθομένων ἡμῖν μήτε ἐκείνων μήτε ὑμῶν, ἀλλὰ ἀρνεῖσθαι ἡμᾶς τὸ ὄνομα τοῦ Χριστοῦ ἀγωνιζομένων, θανατοῦσθαι μᾶλλον αἰρούμεθα καὶ ὑπομένομεν, πεπεισμένοι, ὅτι πάνθ' ὅσα ὑπέσχηται ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Χριστοῦ ἀγαθὰ, ἀποδώσει ἡμῖν. Καὶ πρὸς τοῦτοις πᾶσιν εὐχόμεθα ὑπὲρ ὑμῶν, ἵνα ἐλεηθῆτε ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ. Οὗτος γὰρ ἐδίδαξεν ἡμᾶς καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν εὐχεσθαι, εἰπὼν· « Ἀγαπάτε τοὺς ἐχθροὺς ὑμῶν· γίνεσθε χρηστοὶ καὶ οἰκτιρμοῦνες, ὡς καὶ ὁ Πατὴρ ὑμῶν ὁ οὐράνιος. » Καὶ γὰρ τὸν παντοκράτορα Θεὸν χρηστὸν καὶ οἰκτιρμονα ὁρῶμεν, τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλοντα ἐπὶ ἀχαρίστους καὶ δικαίους, καὶ βρέχοντα ἐπὶ ὀσίους καὶ πονηροὺς· οὗς πάντας ὅτι καὶ κρίνειν μέλλει, ἐδίδαξε.

C 97. Καὶ γὰρ οὐδὲ τὸ μέχρις ἑσπέρας μείναι τὸν προφήτην Μωϋσῆν, ὅτε τὰς χεῖρας αὐτοῦ ὑπεβάσταζον Ὁρ καὶ Ἀαρὼν, ἐπὶ τοῦ σχήματος τούτου εἰκῆ γέγονε. Καὶ γὰρ ὁ Κύριος σχεδὸν μέχρις ἑσπέρας ἔμεινεν ἐπὶ τοῦ ξύλου, καὶ πρὸς ἑσπέραν ἔθαψαν αὐτόν· εἶτα ἀνέστη τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ. Τοῦτο διὰ Δαβὶδ οὕτως ἐκπεφώνητο· « Φωνῆ μου πρὸς Κύριον ἐκέκραξα, καὶ ἐπήκουσέ μου ἐξ ὄρους ἁγίου αὐτοῦ. Ἐγὼ ἐκοιμήθην καὶ ὑπνώσα· ἐξηγέρθην, ὅτι Κύριος ἀντελάβετό μου. » Καὶ διὰ Ἡσαΐου ὁμοίως εἴρηται περὶ τούτου, δι' οὗ τρόπου ἀποθνήσκειν ἔμελλεν, οὕτως· « Ἐξεπέτασά μου τὰς χεῖρας ἐπὶ λαὸν ἀπειθοῦντα, καὶ ἀντιλέγοντα τοῖς πορευομένοις (93) ἐν ὁδῷ οὐ καλῇ. » Καὶ ὅτι ἔμελλεν ἀνίστασθαι, αὐτὸς Ἡσαΐας

⁵² Isa. lxn, 2.

D vestris, » etc. Sed cum illud ἐπιστάμενον passive sumi non debeat; cumque præterea prædictio hic memorata nimium generalis foret et a Justinii proposito remotior; nullus dubito quin legendum sit : *Τὸ ὑφ' ὑμῶν πάντων καὶ τῶν ὁμοίων ὑμῖν μὴ ἐπισταμένων.... μέλλον γίνεσθαι.* Quod quidem quam apte hæreat cum proposito S. martyris perspicui potest ex Latina interpretatione. Ita etiam emendat Cl. Thirlbius.

(92) *Γενομένων.* Observat Sylburgius legi posse λεγομένων. Sed nihil prorsus mutandum videtur. Sæpe Justinus hac loquendi ratione utitur. Vid. n. 125 et 138.

(93) *Τοῖς πορευομένοις.* Ita legitur in Bibliis et supra n. 24, et Apol. i, n. 35 et 37. Observat R. Stephanus legi in exemplari πονηρευομένοις.

ἔφη· « Ἡ ταφή αὐτοῦ ἦρται (94) ἐκ τοῦ μέσου· καὶ δώσω τοὺς πλουσίους ἀντὶ τοῦ θανάτου αὐτοῦ. » Καὶ ἐν ἄλλοις πάλιν λόγοις Δαβὶδ εἰς τὸ πάθος καὶ τὸν σταυρὸν ἐν παραβολῇ μυστηριώδεις οὕτως εἶπεν ἐν εἰκοστῷ πρώτῳ ψαλμῷ· « Ὄρουξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὀστέα μου. Αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπεῖδόν με· διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον. » Ὅτε γὰρ ἐσταύρωσαν αὐτὸν, ἐμπήσσοντες τοὺς ἧλους, τὰς χεῖρας καὶ τοὺς πόδας αὐτοῦ ὄρουξαν· καὶ οἱ σταυρώσαντες αὐτὸν ἐμέρισαν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ ἑαυτοῖς, λαχμὸν βάλλοντες ἕκαστος κατὰ τὴν τοῦ κλήρου ἐπιβολήν, ὃ ἐκλέξασθαι ἐβεβούλητο (95). Καὶ τοῦτον αὐτὸν τὸν ψαλμὸν (96) οὐκ εἰς τὸν Χριστὸν εἰρησθαι λέγετε, κατὰ πάντα τυφλώττοντες, καὶ μὴ συνιέντες ὅτι οὐδεὶς ἐν τῷ γένει ὑμῶν λεχθεὶς ποτε βασιλεὺς Χριστός (97), πόδας καὶ χεῖρας ὠρύγη ζῶν, καὶ διὰ τούτου τοῦ μυστηρίου ἀποθανῶν, τουτέστι τοῦ σταυρωθῆναι, εἰ μὴ μόνος οὗτος ὁ Ἰησοῦς.

98. Καὶ τὸν πάντα δὲ ψαλμὸν εἶποιμι ἂν, ὅπως καὶ τὸ πρὸς τὸν Πατέρα εὐσεβὲς αὐτοῦ ἀκούσητε, καὶ ὡς εἰς ἐκεῖνον πάντα ἀναφέρει, ὡς αὐτὸς δι' ἐκεῖνου καὶ σωθῆναι ἀπὸ τοῦ θανάτου τούτου αἰτῶν, ἅμα τε δηλῶν ἐν τῷ ψαλμῷ ὅποιοι ἦσαν οἱ ἐπισυνιστάμενοι κατ' αὐτοῦ, καὶ ἀποδεικνύων, ὅτι ἀληθῶς γέγονεν ἄνθρωπος ἀντιληπτικῶς παθῶν (98). Ἔστι δὲ οὗτος· « Ὁ Θεὸς, ὁ Θεός μου, πρόσχευε μοι· ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου. Ὁ Θεός μου, κεκράξομαι ἡμέρας πρὸς σέ, καὶ οὐκ εἰσακούση· καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἀνοιαν ἐμοί. Σὺ δὲ ἐν ἀγίῳ κατοικεῖς ὁ ἐπαινος τοῦ Ἰσραὴλ. Ἐπὶ σοὶ ἠλπισαν οἱ πατέρες ἡμῶν· ἠλπισαν, καὶ ἐρύσω (99) αὐτούς. Πρὸς σέ ἐκέκραξαν, καὶ ἐσώθησαν· ἐπὶ σοὶ ἠλπισαν, καὶ οὐ κατησχύνθησαν. Ἐγὼ δὲ εἰμι σκώληξ καὶ οὐκ ἄνθρωπος, θνητὸς ἀνθρώπων, καὶ ἐξουθένημα λαοῦ. Πάντες οἱ θεωροῦντές με ἐξεμυκτήρισάν με, καὶ ἐλάλησαν χεῖλεσιν, ἐκίνησαν κεφαλὴν· ἠλπισεν ἐπὶ Κύριον· βυσάσθω αὐτὸν, σωσάτω αὐτὸν, ὅτι θέλει αὐτόν. Ὅτι σὺ εἶ ὁ ἐκσπάτας με ἐκ γαστρὸς, ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρὸς μου· ἐπὶ σέ ἐπεβρίβην ἐκ μητρὸς. Ἀπὸ γαστρὸς μητρὸς μου Θεός μου εἶ σὺ· μὴ ἀποστῆς ἀπ' ἐμοῦ, ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν μοι. Περιεχύκλωσάν με μόσχοι πολλοὶ, ταῦροι πόνες περιέσχον με. Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμέ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος. Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστέα μου. Ἐγε-

A resurrecturum idem Isaias ait : « Sepultura ejus sublata est e medio, et dabo divites pro morte ipsius⁹⁵. » Rursus alibi David de passione et cruce sic per arcanam similitudinem locutus est in vicesimo primo psalmo⁹⁶ : « Foderunt manus meas et pedes meos : dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi vero consideraverunt et inspexerunt me : diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem. » Nam cum eum crucifixerunt, fixis clavis manus ejus et pedes foderunt ; et qui eum crucifixerant, diviserunt sibi vestimenta ejus, et alea jacta, quod quisque eligere voluerat, id sorti subjecerunt. Atque hunc ipsum psalmum in Christum negatis esse dictum, in omnibus cæcipientes, nec intelligentes nullum unquam in vestro genere regem aut Christum appellatum fuisse, qui pedes et manus vivus perfoderetur, et per hoc mysterium moreretur, id est crucifigeretur, præter hunc solum Jesum.

98. *Christi prædictiones in psalmo xxi.* — Ac totum quidem psalmum proferam, ut et illius in Patrem pietatem audiat, et quomodo omnia ad eum referat, seque per eum etiam ab hac morte servari petat ; simul in psalmo declarans quales essent qui in eum insurrexerunt, seque vere hominem factum fuisse, perpassiones sentientem, demonstrans. Sic autem se habet psalmus : « Deus, Deus meus, respice in me ; quare dereliquisti me ? Longe a salute mea verba delictorum meorum. Deus meus, **194** clamabo ad te per diem, et non exaudies, et nocte, et non ad ignorantiam mihi. Tu autem in sancto habitas, laus Israel. In te speraverunt patres nostri : speraverunt, et liberasti eos. Ad te clamaverunt, et salvi facti sunt ; in te speraverunt, et non sunt confusi. Ego autem sum vermis et non homo ; opprobrium hominum, et abjectio populi. Omnes qui conspiciebant me, subsannaverunt me, et locuti sunt labiis, moverunt caput : Speravit in Dominum, eruat eum ; salvum faciat eum quoniam vult eum. Quoniam tu es, qui extraxisti me de ventre, spes mea ab uberibus matris meæ, in te projectus sum ex utero. De ventre matris meæ Deus meus es tu ; ne discedas a me. Quoniam tribulatio proxima est ; quoniam non est qui me adjuvet. Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me. Aperuerunt super me os suum sicut leo rapiens et rugiens. Sicut aqua effusa sunt et

⁹⁵ Isa. LIII, 9. ⁹⁶ v. 17.

(94) Ἡ ταφή αὐτοῦ ἦρται. Biblia ἔσται ἐν εἰρήνῃ ἢ ταφή αὐτοῦ, ἦρται, etc. Tertullianus citat hunc locum, ut Justinus, in *contra Marc.*, c. 19 : « Et mortem autem et sepulturam et resurrectionem Christi mei, una voce Isaiæ volo ostendere, dicens : » Sepultura ejus sublata de medio est. « Nec sepultus enim esset nisi mortuus, nec sepultura ejus sublata de medio nisi per resurrectionem. » THIRLB. Hæc Isaiæ verba leguntur ut in Bibliis supra n. 16, et Apol. 1, n. 48.

(95) Ὁ ἐκλέξασθαι ἐβεβούλητο. Legendum ἐφ' ὃ,

ut in psalmo, Ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον.

(96) Καὶ τοῦτον αὐτὸν τὸν ψαλμὸν. Hæc imitatur Tertullianus 3 *adv. Marc.* cap. 19. JEBB.

(97) Βασιλεὺς Χριστός. Lege ἢ Χριστός vel καὶ Χριστός. THIRLB.

(98) Ἀντιληπτικῶς παθῶν. Melius ἀντιληπτικῶς. Sed tamen ferri potest vulgata scriptura ac eodem redit. Minime vero necesse est legere ἀντιληπτικῶς παθῶν ut conjecit R. Stephanus.

(99) Ἐρύσω. Legendum ἐβρύσω ut infra et in Bibliis observavit Sylburgius.

dispersa sunt omnia ossa mea. Factum est cor meum sicut cera liquescens in medio ventris mei. Exaruit velut testa virtus mea, et lingua mea adhesit faucibus meis, et in pulverem mortis deduxisti me. Quoniam circumdederunt me canes multi, consilium malignantium obsedit me. Foderunt manus meas et pedes meos, dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi vero consideraverunt, et inspexerunt me, diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem. Tu autem, Domine, ne elongaveris auxilium tuum a me, in defensionem meam respice. Erue a framea animam meam, et de manu canis unicam meam. Salvum me fac de ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam. Narrabo nomen tuum fratribus meis, in medio Ecclesie cantabo te. Qui timetis Dominum, laudate eum; universum semen Jacob, glorificate eum. Timeat eum omne semen Israel ⁸².

99. *Initio psalmi verba Christi morientis.* — His recitatis intelli: Totum ergo psalmum in Christum ita esse dictum, ex iis demonstrabo, quæ rursus illum enarrans edisseram. Quod igitur statim dicit: « Deus, Deus meus, respice in me, quare me dereliquisti? » his verbis antiquitus prædicabatur id quod Christi tempore dicendum erat. Cruci enim affixus dicebat: « Deus, Deus meus, quare me dereliquisti? » Et quæ sequuntur: « Longe a salute mea verba delictorum meorum. Deus meus, clamabo per diem et non exaudies, et nocte, et non ad ignorantiam mihi; » hæc quemadmodum et ea quæ Christus erat factururus, ita dicta sunt. Quo enim die crucifigendus erat, cum tres ex discipulis in montem qui dicitur Olivarum, quique templo Hierosolymitano ex adverso situs est, secum perduxisset, ita precabatur: « Pater, si fieri potest, transeat a me calix iste. » Deinde hanc precem addidit: « Non sicut ego volo, sed sicut tu vis ⁸⁵. » Quibus verbis declarat se vere perpassioni obnoxium hominem factum esse. **195** Sed ne quis dicat: Ignorabat igitur se esse passurum; statim addit in psalmo; « Et non ad ignorantiam mihi. » Quemadmodum enim Deo ad ignorantiam non fuit, quod Adamum interrogavit ubinam esset, et Cainum ubinam Abel, sed ut unumquemque argueret qualis esset, et omnium cognitio ad nos scripto consignata perveniret; ita et Christus declarat non

νήθη (1) ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηχόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. Ἐξηράνθη ὡς δοτραχὸν ἡ ἰσχύς μου, καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου· καὶ εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές με. Ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοὶ, συναγωγὴ πονηρευομένων περιέσχον με. Ὄρυξαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου, ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὀστέα μου. Αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπειδὸν με· διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς· καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλήρον. Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν σου ἀπ' ἐμοῦ· εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσχες· ῥῦσαι ἀπὸ βομφαίας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου. Σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερώτων τὴν ταπεινώσιν μου. Διηγῆσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου· ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὑμνήσω σε. Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον αἰνέσατε αὐτόν· ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰακώβ δοξάσατε αὐτόν. Φοβηθήτωσαν ἀπ' αὐτοῦ ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰσραὴλ. »

99. Καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπήνεγχα· Ὅλον οὖν τὸν ψαλμὸν οὕτως ἀποδείξω ὑμῖν εἰς τὸν Χριστὸν εἰρημένον, πάλιν αὐτὸν δι' ὧν ἐξηγοῦμαι. Ὁ οὖν εὐθύς λέγει· « Ὁ Θεὸς, ὁ Θεὸς μου, πρόσχες μοι· ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; » τοῦτο ἄνωθεν προεῖπεν, ὅπερ ἐπὶ Χριστοῦ ἐμελλε λέγεσθαι (2). Σταυρωθεὶς γὰρ εἶπεν· « Ὁ Θεὸς, ὁ Θεὸς μου, ἵνα τί ἐγκατέλιπές με; » Καὶ τὰ ἐξῆς· « Μακρὰν ἀπὸ τῆς σωτηρίας μου οἱ λόγοι τῶν παραπτωμάτων μου. Ὁ Θεὸς μου, κεκράξομαι ἡμέρας πρὸς σέ, καὶ οὐκ εἰσακούσῃ, καὶ νυκτὸς, καὶ οὐκ εἰς ἀνοιαν (3) ἐμοί· » ὡσπερ καὶ αὐτὰ ἃ ποιεῖν ἐμελλε, ἐλέλεχτο. Τῇ γὰρ ἡμέρᾳ ἥπερ ἐμελλε σταυροῦσθαι, τρεῖς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ παραλαβὼν εἰς τὸ δρὸς τὸ λεγόμενον Ἐλαιῶν, παρακείμενον εὐθύς τῷ ναῶ τῷ ἐν Ἱερουσαλήμ, τρυχετο λέγων· « Πάτερ, εἰ δυνατόν ἐστι, παρελθέτω τὸ ποτήριον τοῦτο ἀπ' ἐμοῦ. » Καὶ μετὰ τοῦτο εὐχόμενος λέγει· « Μὴ ὡς ἐγὼ βούλομαι, ἀλλ' ὡς σὺ θέλεις· » δηλῶν διὰ τούτων, ὅτι ἀληθῶς παθητὸς ἄνθρωπος γεγένηται. Ἄλλ' ἵνα μὴ τις λέγῃ· Ἦγνόει οὖν, ὅτι μέλλει πάσχειν, ἐπάγει ἐν τῷ ψαλμῷ εὐθύς· « Καὶ οὐκ εἰς ἀνοιαν ἐμοί. » Ὅνπερ τρόπον οὐδὲ τῷ Θεῷ εἰς ἀνοιαν ἦν τὸ ἐρωτᾶν τὸν Ἀδὰμ, ποῦ ἐστίν, οὐδὲ τὸν Κάιν, ποῦ Ἄβελ, ἀλλ' εἰς τὸ ἕκαστον ἐλέγξει ὁποῖός ἐστι, καὶ εἰς ἡμᾶς τὴν γνῶσιν πάντων διὰ τοῦ ἀναγραφῆναι ἐλθεῖν· καὶ οὕτως (4) ἐσήμαινεν οὐκ εἰς ἀνοιαν τὴν ἑαυτοῦ, ἀλλὰ τῶν νομιζόντων μὴ εἶναι αὐτὸν Χριστὸν, ἀλλ' ἡγου-

⁸² Psal. xxi, 1-24. ⁸⁵ Matth. xxvi, 29.

(1) Ἐγενήθη. Legitur in utroque codice ms. ἐγεννήθη, quod quidem recte emendavit R. Stephanus.

(2) Λέγεσθαι. Frustra Sylburgius obtrudit γενέσθαι. Mox enim agit Justinus de iis quæ Christus factururus erat; nunc de iis quæ dicturus. Neque etiam legendum, ut idem se ab Arcerio monitum fuisse dicit, ὑπὸ Χριστοῦ ἐμελλε λέγεσθαι. Illud enim ἐπὶ Χριστοῦ tempus designat et opponitur præcedenti voci ἄνωθεν, quæ idem valet ac olim et antiquitus. Vide infra n. 111, 115 et 119.

(3) Ἀνοιαν. Sylburgius legit ἀγνωσιν. Sed ipsa vox ἀνοια idem interdum valet ac ἀγνοια. Athenagoras Legat. n. 9, ait imperatores, quos alloquitur,

οὐκ ἀνοήτους, non ignaros esse scriptorum Moysis. Theodoretus, quem manifestum est legisse ἀνοιαν, ignorationis suspicionem pariter a Christo remouet. Sic enim loquitur: Τοῦτο γὰρ παρεδήλου τὸ οὐκ εἰς ἀνοιαν ἐμοί. Νενόηκα γὰρ ὡς σὺ μάτην ἀνεβάλλου τὴν τῆς αἰτήσεως ὁδὸν, ἀλλὰ μέγα τι καὶ σωτήριον ἐκ τοῦ πάθους οικονομῶν. Statuit ergo Theodoretus, itidem ut Justinus, his verbis οὐκ εἰς ἀνοιαν ἐμοί, significari Christum probe intellexisse, quid sibi eveniturum esset. Mox scribendum esse Ἐλαιῶν, ut infra, Cl. Thirlbius admonuit.

(4) Καὶ οὕτως. Cum illud καὶ idem valeat hoc loco ac « ita, » legendum videtur καὶ οὕτως.

μένων θανατώσειν αὐτὸν, καὶ ὡς κοινὸν ἄνθρωπον ἐν Ἰερουσαλὴμ μένειν (5).

100. Τὸ δὲ ἀκόλουθον, « Εὐ δὲ ἐν ἀγίῳ κατοικεῖς, ὁ ἔπαινος τοῦ Ἰσραὴλ, » ἐσήμαινε, ὅτι ἐπαίνου ἄξιον καὶ θαυμασμῷ μέλλει ποιεῖν, μετὰ τὸ σταυρωθῆναι ἀνίστασθαι μέλλον τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἐκ νεκρῶν· ὃ ἀπὸ τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ λαθὼν ἔχει. Ὅτι γὰρ καὶ Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ καλεῖται ὁ Χριστὸς, ἀπέδειξα· καὶ οὐ μόνον ἐν τῇ εὐλογίᾳ καὶ Ἰωσήφ καὶ Ἰούδα τὰ περὶ αὐτοῦ κεκηρύχθαι ἐν μυστηρίῳ ἀπέδειξα· καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ δὲ γέγραπται εἰπὼν· « Πάντα μοι παραδέδοται ὑπὸ τοῦ Πατρὸς· » καὶ « Οὐδεὶς γινώσκει τὸν Πατέρα εἰ μὴ ὁ Υἱός· οὐδὲ τὸν Υἱὸν εἰ μὴ ὁ Πατήρ καὶ οἷς ἂν ὁ Υἱὸς ἀποκαλύψῃ. » Ἀπεκάλυψεν οὖν ἡμῖν πάντα ὅσα καὶ ἀπὸ τῶν Γραφῶν διὰ τῆς χάριτος αὐτοῦ νενοήκαμεν, γνόντες αὐτὸν πρωτότοκον μὲν τοῦ Θεοῦ, καὶ πρὸ πάντων τῶν κτισμάτων· καὶ τῶν πατριαρχῶν υἱὸν, ἐπειδὴ διὰ τῆς ἀπὸ γένους αὐτῶν Παρθένου σαρκοποιηθεὶς, καὶ ἄνθρωπος ἀειδής, ἄτιμος καὶ παθητὸς ὑπέμεινε γενέσθαι. Ὅθεν καὶ ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ ἔφη, ὅτε περὶ τοῦ πάσχειν αὐτὸν μέλλειν διελέγετο, ὅτι « Δεῖ τὸν Υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου πολλὰ παθεῖν, καὶ ἀποδοκιμασθῆναι ὑπὸ τῶν Φαρισαίων καὶ Γραμματέων, καὶ σταυρωθῆναι, καὶ τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστῆναι. » Υἱὸν οὖν ἀνθρώπου ἑαυτὸν ἔλεγεν, ἥτοι ἀπὸ τῆς γεννήσεως τῆς διὰ Παρθένου, ἧτις ἦν (ὡς ἔφη) ἀπὸ τοῦ Δαβὶδ, καὶ Ἰακώβ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἀβραάμ γένους· ἢ διὰ τὸ εἶναι αὐτὸν τὸν Ἀβραάμ πατέρα (6) καὶ τούτων τῶν κατηριθμημένων, ἐξ ὧν κατάγει ἡ Μαρία τὸ γένος. Καὶ γὰρ πατέρας τῶν γεννωμένων ταῖς θυγατράσιν αὐτῶν τέκνων τοὺς τῶν θηλειῶν γεννήτορας ἐπιστάμεθα. Καὶ γὰρ Υἱὸν Θεοῦ Χριστὸν κατὰ τὴν τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ ἀποκάλυψιν ἐπιγνόντα αὐτὸν ἓνα τῶν μαθητῶν αὐτοῦ Σίμωνα πρότερον καλούμενον ἐπωνόμασε Πέτρον· καὶ Υἱὸν Θεοῦ γεγραμμένον αὐτὸν ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἔχοντες, καὶ Υἱὸν αὐτὸν λέγοντες, νενοήκαμεν, καὶ πρὸ πάντων ποιημάτων, ἀπὸ τοῦ Πατρὸς δυνάμει αὐτοῦ καὶ βουλῇ προσελθόντα (ὅς καὶ Σοφία, καὶ Ἡμέρα (7), καὶ Ἀνατολή, καὶ Μάχαιρα, καὶ Λίθος, καὶ Ράβδος, καὶ Ἰακώβ, καὶ Ἰσραὴλ, κατ' ἄλλον καὶ ἄλλον τρόπον ἐν τοῖς τῶν προφητῶν λόγοις προσηγόρευται)· καὶ διὰ τῆς Παρθένου ἄνθρωπος γεγονέναι (8), ἵνα καὶ δι' ἧς ὁδοῦ ἡ ἀπὸ τοῦ ὄφρα παρακοῆ τὴν ἀρχὴν ἔλαβε, καὶ διὰ ταύτης τῆς ὁδοῦ καὶ

ad suam esse, sed ad eorum ignorantiam, qui eum Christum non esse, sed se necem ei illaturos, eumque, ut communem hominem, in inferis mansurum existimabant.

100. Quo sensu Christus Jacob et Israel et Filius hominis. — Quod autem sequitur : « Tu autem in sancto habitas, laus Israel, » declarabat eum rem laude dignam et admiratione facturum, ut qui tertio die post crucis supplicium resurrecturus esset ex mortuis : id quod a Patre acceptum habet. Jacob enim et Israel probavi Christum vocari ; ejusque res non in sola Josephi et Judæ benedictione arcane prædicatas esse demonstravi, sed etiam in Evangelio dixisse scribitur : « Omnia mihi tradita sunt a Patre : et : Nemo novit Patrem nisi Filius ; neque Filium nisi Pater, et cui Filius revelaverit »⁸⁷. Nobis igitur revelavit omnia quæcunque etiam ex Scripturis per ejus gratiam intelleximus, cum agnoscens primogenitum Dei esse, et ante res omnes creatas, et patriarcharum filium, ut qui ex Virgine ab eis orta caro factus, informis homo et inglorius et perpassionibus obnoxius fieri voluerit. Hinc in sermonibus suis dicebat, cum de futura sua passione dissereret : « Oportet Filium hominis multa pati, et reprobari a Phariseis et Scribis et crucifigi et tertia die resurgere »⁸⁸. Filium igitur hominis seipsum dicebat, vel quia natus erat ex Virgine, quæ, ut jam dixi, ex Davidis et Jacobi et Isaaci et Abrahami genere orta erat ; vel quia ipsius pater exstitit Abraham et eorum quos recensui, ex quibus genus ducit Maria. Nam qui feminas genuere, eos liberorum, quos filia suscipiunt, patres esse scimus. Nam et unum ex discipulis suis, qui eum revelante ipsius Patre Filium Dei Christum esse agnoverat, Petrum appellavit cum prius Simon vocaretur. Et cum eum Filium Dei esse in commentariis apostolorum scriptum legamus, et Filium dicimus illum et esse intelligimus, ac ante omnes res creatas ex Patre, ipsius virtute et voluntate, prodiisse (qui quidem et Sapientia et Dies et Oriens et Gladius et Lapis et Virga et Jacob et Israel alio atque alio modo in prophetarum libris appellatus est) et ex Virgine hominem esse factum, ut qua via initium orta a serpente inobedientia accepit, eadem et dissolutionem acciperet. Eva enim cum virgo esset et incorrupta, sermone serpentis concepta, inobedientiam et mortem peperit. Maria autem Virgo, cum

196 fidelem et gaudium percepisset, nuntianti au-

⁸⁷ Matth. xi, 27. ⁸⁸ Matth. xvi, 21.

(5) *Μένειν*. Rectius *μενεῖν*. THIRLB.

(6) *Αὐτὸν τὸν Ἀβραάμ πατέρα*. Nulla prorsus erit sententia nisi legamus αὐτοῦ. Sed ut illustretur totus contextus, necesse est cum Thirlbio legere : Αὐτοῦ τὸν Ἀδὰμ πατέρα, « vel quia ipsius pater exstitit Adam. »

(7) *Καὶ Ἡμέρα*. Cæteras appellationes quibus ex locis deducit Justinus non difficile est animadvertere. Quo autem in Scripturæ loco Christum appellari Diem existimaverit, non ita facile est pro-

nuntiare. Sed tamen videtur in animo habuisse illud psalmi : « Hæc est dies quam fecit Dominus. » Hic enim Christum Diem appellari docet Clemens Alexandrinus, *Strom.* vi, p. 686.

(8) *Ἀνθρωπος γεγονέναι*. Recte admonuit Græbius ad Iren. p. 429, legendum esse ἄνθρωπον γεγονέναι. Quod quidem ex apposita parenthesi longe commodius esse patet, quam cum Syburgio legere γέγονε aut subaudire *προεῖρηται*, ὑπέμεινεν vel simile quid.

gelo Gabrieli lætum nuntium, nempe Spiritum Domini in eam superventurum et virtutem Altissimi ei obumbraturam, ideoque id quod nasceretur ex ea sanctum, esse Filium Dei, respondit: « Fiat mihi secundum verbum tuum ⁸⁹. » Ex hac ille genitus est, de quo tot Scripturas dictas esse demonstravimus, per quem Deus serpentem, eique assimilatos angelos et homines profligat; eos autem qui prave factorum pœnitentiam agunt et in eum credunt, a morte liberat.

τὸν τε ὄφιν καὶ τοὺς ὁμοιωθέντας ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους καταλύει· ἀπαλλαγὴν δὲ τοῦ θανάτου τοῖς μεταγινώσκουσιν ἀπὸ τῶν φαύλων καὶ πιστεύουσιν εἰς αὐτὸν ἐργάζεται.

101. *Christus omnia ad Patrem refert.* — Quæ autem in psalmo sequuntur: « In te speraverunt patres nostri, speraverunt et liberasti eos, ad te clamaverunt et non sunt confusi. Ego autem sum vermis et non homo: opprobrium hominum et abjectio populi; » ea declarant patres ab illo agnoscere eos, qui speraverunt in Deum, et ab eo salvi facti sunt, qui quidem et patres erant Virginis illius, ex qua genitus est homo factus: simulque ipse demonstrat sese ab eodem Deo servatum iri, nec se voluntate sua aut viribus quidquam facere gloriatur. Nam et idem in terris faciebat: et cum ei quidam diceret: « Magister bone, » respondit: « Quid me appellas bonum? Unus bonus est Pater meus qui in cœlis est ⁹⁰. His autem verbis: « Ego sum vermis et non homo, opprobrium hominum et abjectio plebis, » ea prædicebantur quæ et adesse et evenire illi manifestum est. Nobis enim, hominibus in eum credentibus, opprobrium ubique est: « Abjectio autem populi, » quia a populo vestro contemptus et ignominia affectus ea passus est quæ in eum consultistis. Et quæ sequuntur: « Omnes videntes me, subsannaverunt me; et locuti sunt labiis, et moverunt caput: Speravit in Domino, eripiat eum, quoniam vult eum; » pariter prædicebant, eadem hæc illi eventura. Nam qui eum crucifixum videbant, capita quisque movebant, et labia distorquebant, ac naribus inter se certantes, ea per jocum dicebant quæ in commentariis apostolorum scripta sunt: « Filium Dei seipsum dixit; descendat et ambulet: salvet eum Deus. »

102. *Predictio eorum quæ Christo nascenti evenerunt. Cur Deus id permisit.* — Quæ autem sequuntur: « Spes mea ab uberibus matris meæ. In te projectus sum ex utero. De ventre matris meæ

⁸⁹ Luc. 1, 58. ⁹⁰ Luc. xviii, 18.

(9) *Παρθένος γὰρ οὖσα.* Occurrit eadem comparatio apud Irenæum l. iii, c. 22; Tertullianum *De carne Christi*, c. 17; Julium Firmic. *De errore profan. relig.*; Cyrillum, catech. 2, Epiphani. hæres. 78, n. 18.

(10) *Πρὸς σὲ ἐκέκραξαν.* Hic nonnulla omissa esse a librariis observat Thirlbius.

(11) *Τὸ αὐτὸ ἔπραξε.* Post has voces editio Paris. anni 1656, habet καὶ quæ conjunctio minime necessaria est, ac præterea deest in 2 mss. et apud

κατάλυσιν λάβῃ. Παρθένος γὰρ οὖσα (9) Ἔσα καὶ ἀρθορος, τὸν λόγον τὸν ἀπὸ τοῦ ὄφιν συλλαβοῦσα, παρακοήν καὶ θάνατον ἔτεκε. Πίστιν δὲ καὶ χαρὰν λαβοῦσα Μαρία ἡ Παρθένος, εὐαγγελιζομένου αὐτῇ Γαβριὴλ ἀγγέλου, ὅτι Πνεῦμα Κυρίου ἐπ' αὐτὴν ἐπελεύσεται, καὶ δύναμις Ὑψίστου ἐπισκιάσει αὐτήν· διὸ καὶ τὸ γεννώμενον ἐξ αὐτῆς ἅγιόν ἐστιν Υἱὸς Θεοῦ, ἀπεκρίνατο· « Γένοιτό μοι κατὰ τὸ ῥῆμά σου. » Καὶ διὰ ταύτης γεγέννηται οὗτος, περὶ οὗ τὰς τῶν σαύτας Γραφὰς ἀπεδείξαμεν εἰρῆσθαι, δι' οὗ ὁ Θεὸς

καταλύει· ἀπαλλαγὴν δὲ τοῦ θανάτου τοῖς μεταγινώσκουσιν ἀπὸ τῶν φαύλων καὶ πιστεύουσιν εἰς αὐτὸν ἐργάζεται.

101. Τὰ δὲ ἀκόλουθα τοῦ ψαλμοῦ ταῦτα ἐν οἷς λέγει· « Ἐπὶ σοὶ ἠλπισαν οἱ πατέρες ἡμῶν· ἠλπισαν, καὶ ἐβρόύσω αὐτούς. Πρὸς σὲ ἐκέκραξαν (10), καὶ οὐ κατησχύνθησαν. Ἐγὼ δὲ εἰμι σκώληξ καὶ οὐκ ἄνθρωπος· ὄνειδος ἀνθρώπων, καὶ ἐξουθένημα λαοῦ, » δηλωτικὰ ἐστὶ τοῦ καὶ πατέρας αὐτὸν ὁμολογεῖν τοὺς ἐλπίσαντας ἐπὶ τὸν Θεὸν καὶ σωθέντας ὑπ' αὐτοῦ, οἵτινες καὶ πατέρες ἦσαν τῆς Παρθένου, δι' ἧς ἐγεννήθη ἄνθρωπος γενόμενος· καὶ αὐτὸς σωθήσεται ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ Θεοῦ μηνύων, ἀλλ' οὐ τῆ αὐτοῦ βουλῇ ἢ ἰσχυρῷ πράττειν τι καυχόμενος. Καὶ γὰρ ἐπὶ γῆς τὸ αὐτὸ ἔπραξε (11)· λέγοντος αὐτῷ τινος, « Διδάσκαλε ἀγαθέ, » ἀπεκρίνατο, « Τί με λέγεις ἀγαθόν; εἷς ἐστὶν ἀγαθός, ὁ Πατήρ μου ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς. » Τὸ δὲ εἰπεῖν, « Ἐγὼ εἰμι σκώληξ καὶ οὐκ ἄνθρωπος, ὄνειδος ἀνθρώπων καὶ ἐξουθένημα λαοῦ, » ἅπερ φαίνεται καὶ ὄντα καὶ γινόμενα (12) αὐτῷ προέλεγεν. Ὅνειδος μὲν γὰρ ἡμῖν τοῖς εἰς αὐτὸν πιστεύουσιν ἀνθρώποις πανταχοῦ ἐστὶν· « Ἐξουθένημα δὲ τοῦ λαοῦ, » ὅτι ὑπὸ τοῦ λαοῦ ὑμῶν ἐξουθενωθεὶς καὶ ἀτιμωθεὶς, ταῦτα ἔπαθεν, ἅπερ διεθήκατε αὐτόν. Καὶ τὰ ἀκόλουθα· « Πάντες οἱ θεωροῦντές με, καὶ ἐλάλησαν ἐν χεῖλεσιν· ἐκίνησαν κεφαλὴν· ἠλπισεν ἐπὶ Κυρίου· βυσάσθω αὐτόν, ὅτι θέλει αὐτόν· » τὰ αὐτὰ ὁμοίως ἐγγίνεσθαι αὐτῷ προεῖπεν. Οἱ γὰρ θεωροῦντες αὐτόν ἐσταυρωμένον καὶ κεφαλὰς ἕκαστος ἐκίνουν, καὶ τὰ χεῖλη διέστρεφον, καὶ τοῖς μυξωτῆρσιν ἐν ἄλλοις διερινούντες (13) ἔλεγον εἰρωνευόμενοι ταῦτα ἅ καὶ ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ γέγραπται· « Υἱὸν Θεοῦ ἑαυτὸν ἔλεγε· καταβάς περιπατεῖτω· σωσάτω αὐτόν ὁ Θεός. »

102. Καὶ τὰ ἐξῆς· « Ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μαστῶν τῆς μητρός μου. Ἐπὶ σὲ ἐπεβρόφην ἐκ μήτρας. Ἀπὸ γαστρὸς μητρός μου Θεός μου εἶ σύ· ὅτι οὐκ ἐστὶν (14) ὁ βοηθῶν μοι. Περιεχύλωσάν με μόσχοι

Rob. Stephanum. Legit Thirlbius λέγοντος γὰρ, quod non magis necessarium.

(12) *Καὶ γινόμενα.* Frustra hic γινόμενα obtrudit Sylburgius, cum manifeste Justinus loquatur de iis quæ tunc Christianis eveniebant.

(13) *Ἐν ἄλλοις διερινούντες.* Forte legendum ἐναλλάξ. Magis placet Sylburgio διαβρίνουντες, cujus verbi idem videtur esse sensus ac illius apud Tatianum n. 22, βινυλοῦσι τὰ αἰσχροῦ.

(14) Ὅτι οὐκ ἐστίν. Nonnulla hic desunt. THIALD.

πολλοί· ταῦροι πόνες περιέσχον με. Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος. Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστέα μου. Ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηρόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου. Ἐξηράνθη ὡς ὄστρακον ἡ ἰσχύς μου· καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου· τῶν γεγενημένων τὴν προαγγελίαν ἐποιεῖτο· τὸ γὰρ, « Ἡ ἐλπίς μου ἀπὸ μασθῶν τῆς μητρὸς μου. » Ἄμα γὰρ τῷ γεννηθῆναι αὐτὸν ἐν Βηθλεὲμ, ὡς προέφη, παρὰ τῶν ἀπὸ Ἀραβίας μάγων μαθῶν Ἡρώδης ὁ βασιλεὺς τὰ κατ' αὐτὸν, ἐπεβούλευσεν ἀνελεῖν αὐτὸν, καὶ κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ κέλευσιν Ἰωσήφ λαθὼν αὐτὸν ἄμα τῇ Μαρίᾳ ἀπῆλθεν εἰς Αἴγυπτον. Μετὰ γὰρ τὸ κηρῶσαι αὐτὸν τὸν παρ' αὐτοῦ λόγον ἀνδρωθέντα ὁ Πατήρ, θανατωθῆσθαι αὐτὸν ἐκακρίκει ὅν ἐγεγεννήκει. Ἐάν δέ τις ἡμῖν λέγῃ· Μὴ γὰρ οὐκ ἠδύνατο ὁ Θεὸς μᾶλλον τὸν Ἡρώδη ἀποκτείνειν; προλαβὼν λέγω· Μὴ γὰρ οὐκ ἠδύνατο ὁ Θεὸς τὴν ἀρχὴν καὶ τὸν ὄφιν ἐξῆραι τοῦ μὴ εἶναι, καὶ μὴ εἰπεῖν, ὅτι· « Καὶ ἐχθραν θήσω ἀνά μέσον αὐτοῦ καὶ τῆς γυναικὸς, καὶ τοῦ σπέρματος αὐτοῦ καὶ τοῦ σπέρματος αὐτῆς; » Μὴ γὰρ οὐκ ἠδύνατο εὐθὺς πλῆθος ἀνθρώπων ποιῆσαι; Ἄλλ' ὡς ἐγίνωσκε καλὸν εἶναι γενέσθαι, ἐποίησεν αὐτεξουσίους πρὸς δικαιοπραξίαν καὶ ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους· καὶ χρόνους ὥρισε μέχρις οὗ ἐγίνωσκε καλὸν εἶναι τὸ αὐτεξουσίον ἔχειν αὐτούς· καὶ ὅτι καλὸν εἶναι ὁμοίως ἐγνώριζε, καὶ καθολικὰς καὶ μερικὰς κρίσεις ἐποιεῖ, πεφυλαγμένου μέντοι τοῦ αὐτεξουσίου. Ὅθεν φησὶν ὁ λόγος καὶ ἐν τῇ ἐπὶ τοῦ πύργου καταβολῇ καὶ τῇ τῶν γλωσσῶν πολυφθογγίᾳ καὶ ἐξαλλοιώσει ταῦτα· « Καὶ εἶπε Κύριος· Ἴδού γένος ἐν καὶ χεῖλος ἐν πάντων. Καὶ τοῦτο ἤρξαντο ποιῆσαι. Καὶ νῦν οὐκ ἐκλείψει ἐξ αὐτῶν πάντα ὅσα ἂν ἐπίθωνται ποιεῖν. » Καὶ τὸ τε· « Ἐξηράνθη ὡς ὄστρακον ἡ ἰσχύς μου, καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου, » ὁμοίως τῶν ὑπ' αὐτοῦ μελλόντων γίνεσθαι κατὰ τὸ τοῦ Πατρὸς θέλημα προαγγελία ἦν. Ἡ γὰρ τοῦ ἰσχυροῦ αὐτοῦ λόγου δύναμις, δι' ἧς αἰεὶ ἤλεγχε τοὺς συζητοῦντας αὐτῷ Φαρισαίους καὶ γραμματεῖς, καὶ ἀπλῶς τοὺς ἐν τῷ γένει ὑμῶν διδασκάλους, ἐποχὴν ἔσχε δίχτην πολυῦδρου καὶ ἰσχυρᾶς πηγῆς, ἧς τὸ ὕδωρ ἀπεστράφη, σιγήσαντος αὐτοῦ (15), καὶ μηκέτι ἐπὶ Πιλάτου ἀποκρίνασθαι μηδὲν μηδενὶ βουλομένου, ὡς ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ δεδήλωται· ὅπως καὶ τὸ διὰ Ἡσαίου εἰρημένον καρπὸν ἐνεργῆ ἔχη, ὅπου εἴρηται· « Κύριος δίδωσί μοι γλῶσσαν τοῦ γινῶναι ἡγίκα με δεῖ εἰπεῖν λόγον. » Τὸ δὲ καὶ εἰπεῖν αὐτὸν· « Θεὸς μου εἰ σύ· μὴ ἀποστῆς ἀπ' ἐμοῦ, » διδάσκοντος ἄμα, ὅτι ἐπὶ Θεὸν τὸν πάντα ποιήσαντα ἐλπίζειν δεῖ πάντας, καὶ παρ' ἐκείνου μόνου σωτηρίαν καὶ βοήθειαν ζητεῖν· ἀλλὰ μὴ, ὡς τοὺς λοιποὺς τῶν ἀνθρώπων, διὰ γένος, ἢ πλοῦτον, ἢ ἰσχύον, ἢ σοφίαν νομί-

A Deus meus es tu; quoniam non est qui adjuvet. Circumdederunt me vituli multi; tauri pingues circumdederunt me. Aperuerunt super me os suum, sicut leo rapiens et rugiens. Sicut aqua effusa sunt et dissipata omnia ossa mea. Factum est cor meum tanquam cera liquescens in medio ventris mei. Exaruit sicut testa virtus mea et lingua mea adhæsit faucibus meis; eorum, quæ evenerunt, prænuntiationem habebant; velut illud: « Spes mea ab uberibus matris meæ. » Statim enim atque Bethlehemi natus est, rex Herodes, ut dixi, qui a magis ex Arabia venientibus de eo didicerat, insidias ejus vitæ molitus est; sed Joseph Dei jussu eum cum Maria assumens in Ægyptum abiit. Statuerat enim Pater qui eum genuerat, ut non ante occideretur, B 197 quam ipsius verbum vir factus prædicasset. Si quis autem dicat: An non poterat Deus Herodem potius interficere? Huic quæstioni sic occurram: An non poterat Deus ab initio etiam serpentem e medio tollere, nec dicere: « Inimicitias ponam inter eum et mulierem, et inter semen illius et semen hujus ⁶¹? » An non poterat statim multitudinem hominum creare? Sed, ut præclarum esse judicabat, liberos ad justitiæ observationem angelos et homines creavit, ac tempora definiit quoad bonum esse judicaret eos libero uti arbitrio; et quia pariter præclarum esse judicabat, et generalia et particularia judicia fecit, manente utique libero arbitrio. Unde Scriptura in turris exstructione et linguarum multiplici divisione ac mutatione hæc dicit: « Et dixit Dominus: Ecce gens unum, et labium unum omnium: et hoc facere coeperunt, et nunc non deficient ab eis quæcunque tentaverint facere ⁶². » Illud autem: « Exaruit tanquam testa virtus mea, et lingua mea adhæsit faucibus meis, » similiter eorum quæ secundum voluntatem Patris facturæ erat, prænuntiatio fuit. Potentis enim illius verbi vis, per quam semper Phariseos et Scribas, qui cum eo disputabant, ac omnes prorsus in genere vestro magistros arguebat, suspensa constitit instar exuberantis et validi fontis, cujus aqua aversa est, cum sileret ipse, ac nemini quidquam coram Pilato respondere vellet, quemadmodum in commentariis apostolorum ejus demonstratum est, ut et illius Isaïæ dicti fructus efficax exstaret: « Dominus dat mihi linguam, ut norim quando me oporteat verbum proloqui ⁶³⁻⁶⁴. » Quod autem dicit: « Deus meus es tu: ne discedas a me; » simul docet in Deum, qui omnia creavit, sperare omnes debere, et ab eo solo salutem et auxilium quærere; nec cæterorum hominum more salutem propter genus, aut robur, aut divitias, aut sapientiam assequi se posse opinari. Quale est quod ipsi quoque semper fecistis, qui aliquando quidem vitu-

⁶¹ Gen. III, 15. ⁶² Gen. XI, 6. ⁶³⁻⁶⁴ Isa. I, 4.

(15) Σιγήσαντος αὐτοῦ. Similia habet Tertullianus lib. v Adv. Marc., c. 42. JEBB. — Paulo antero καὶ τὸ τε, Sylburgius monet legendum καὶ

τό γε, vel primam aut postremam delendam esse voculam.

lum conflastis, semper autem ingratos et justorum interfectores, et arrogantia ob genus vestrum inflatos vos exhibuistis. Nam si Filius Dei, nec quia Filius est, nec quia fortis, nec quia sapiens, servari se posse dicit, sed ut esset impeccabilis, quemadmodum ait Isaias⁹⁸ eum nec voce tenus peccasse (iniquitatem enim non fecit, nec dolum ore commisit) sine Deo servari se non posse declarat; quomodo vos et alii, qui sine illa spe salutem exspectatis, non a vobismetipsis vos decipi cogitatis?

103. *Pharisæi sunt tauri; leo rugiens Herodes aut diabolus.* — Quæ deinde in psalmo dicuntur: « Quoniam tribulatio proxima est, quia non est qui adjuvet me. Circumdederunt me vituli multi, tauri pingues obsederunt me. Aperuerunt super me os suum, sicut leo raplens et rugiens. Velut aqua effusa sunt et dissipata omnia ossa mea: » similiter 198 eorum quæ illi evenerunt, vaticinium fuit. Qua enim nocte ex monte Olivarum in eum irruerunt, quos ex populo vestro Pharisæi et Scribæ pro sua in docendo auctoritate submiserunt, circumdederunt eum illi, ut appellat Scriptura, vituli cornupetæ et præmature exitiosi. Illud autem: « Tauri pingues obsederunt me, » eos ipsos prænuntiabat, qui eadem ac vituli fecerunt, cum ad magistros vestros adductus est: quos quidem ut tauros Scriptura designat, quia tauros in causa esse scimus, cur existant vituli. Quemadmodum ergo tauri vitulorum patres sunt, sic magistri vestri illis suis auctores fuerunt, ut in montem Olivarum egressi eum comprehenderent et ad se adducerent. Illud etiam, « Quia non est qui adjuvet, » id quod factum est demonstrat. Nam ne unus quidem ex omnibus hominibus opem illi ut innocenti tulit. Et illud: « Aperuerunt super me os suum sicut leo rugiens, » eum designat qui, tum Judæorum rex erat, Herodes et ipse dictus, successor illius Herodis qui, cum Jesus natus est, omnes infantes circa illud tempus Bethlehemi natos sustulit, quod suspicaretur eum in hoc numero prorsus esse, de quo ex magis ab Arabia venientibus audierat. At consilium illius, qui omnibus fortior est, ignorabat; quomodo Josepho et Mariæ

⁹⁸ Isa. LIII, 9.

(16) Διὰ τὸ εἶναι υἱός. In editionibus Græco-Latinis ante has voces appositum est μήτε, quod quidem etsi necessarium esse non inficior, delevi tamen, quia nec in mss. nec apud R. Stephanum reperitur. Sic etiam post σοφός, additum fuerat εἶναι, quod quidem expungere non dubitavi, ut prorsus inutile.

(17) Πρὸς τὸ ἀναμάρτητος εἶναι. Liqueat Justinum de humana Christi natura loqui. Nam antea p. 87, cum divinam respiceret, negabat eum Spiritus sancti donis opus habuisse. Quin etiam dum de divina Christi natura loquitur, illud semper instar principii certissimi statuit, Christum a Patre divinam essentiam ac omnia attributa accepisse; quominus miremur, si idem dicit de impeccantia

A ζεῖν δύνασθαι σώζεσθαι. Ὅποιον καὶ ὑμεῖς ἀεὶ δὴ ἐπράξατε, ποτὲ μὲν μοσχοποιήσαντες, ἀεὶ δὲ ἀχάριστοι, καὶ φονεῖς τῶν δικαίων, καὶ τετυφωμένοι διὰ τὸ γένος φαινόμενοι. Εἰ γὰρ ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ φαίνεται διὰ τὸ εἶναι υἱός (16), μήτε κατὰ τὸ εἶναι ἰσχυρός, μήτε διὰ τὸ σοφός, λέγων δύνασθαι σώζεσθαι, ἀλλὰ πρὸς τὸ ἀναμάρτητος εἶναι (17), ὡς Ἡσαίας φησὶν μηδὲ μέχρι φωνῆς ἡμαρτηκέναι αὐτὸν (ἀνομίαν γὰρ οὐκ ἐποίησεν οὐδὲ δόλον τῷ στόματι), ἀνευ τοῦ Θεοῦ σωθῆσεσθαι μὴ δύνασθαι, πῶς ὑμεῖς ἢ καὶ οἱ ἄλλοι οἱ ἀνευ τῆς ἐλπίδος ταύτης σωθῆσεσθαι προσδοκῶντες, οὐχ ἑαυτοὺς ἀπατᾶν λογίζεσθε;

103. Τὰ δὲ ἐξῆς εἰρημένα ἐν τῷ ψαλμῷ: « Ὅτι θλίψις ἐγγύς, ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν μοι. Περιεκύκλωσάν με μόσχοι πολλοί, ταῦροι πίονες περιέσχον με. Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ἀρπάζων καὶ ὠρυόμενος. Ὅσει ὕδωρ ἐξεχύθη καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστέα μου, » τῶν ὁμοίως αὐτῷ συμβάντων προαγγελία ἔν. Ἐκείνης γὰρ τῆς νυκτὸς ὅτε ἀπὸ τοῦ ὄρους (18) τῶν Ἐλαιῶν ἐπῆλθον αὐτῷ οἱ ἀπὸ τοῦ λαοῦ ὑμῶν ὑπὸ τῶν Φαρισαίων καὶ Γραμματέων κατὰ τὴν διδασκαλίαν (19) ἐπιπεμφθέντες, ἐκύκλωσαν αὐτὸν, οὓς μόσχους κερατιστάς καὶ προάλλεις ὁ λόγος ἔλεγε. Καὶ τό: « Ταῦροι πίονες περιέσχον με, » εἰπεῖν, τοὺς καὶ αὐτοὺς μὲν τὰ ὅμοια τοῖς μόσχοις ποιήσαντας, ὅτε ἤχθη πρὸς τοὺς διδασκάλους ὑμῶν, προέλεγεν. Οὓς ὡς ταύρους διὰ τοῦτο ὁ λόγος εἶπεν, ἐπειδὴ τοὺς τῶν ὄρους τοῦ εἶναι μόσχους αἰτίους ὄδαμεν. Ὡς οὖν πατέρες εἰσὶ τῶν μόσχων οἱ ταῦροι, οὕτως οἱ διδασκαλοὶ ὑμῶν τοῖς τέκνοις αὐτῶν αἰτιοῦσαν τοῦ ἐξελεθόντος εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν συλλαβεῖν αὐτὸν, καὶ ἀγεῖν ἐπ' αὐτούς. Καὶ τὸ εἰπεῖν: « Ὅτι οὐκ ἔστιν ὁ βοηθῶν, » δηλωτικὸν καὶ αὐτὸ τοῦ γενομένου. Οὐδεὶς γὰρ οὐδὲ μέχρις ἑνὸς ἀνθρώπου βοηθεῖν αὐτῷ ὡς ἀναμάρτητῳ βοηθός ὑπῆρχε. Καὶ τό: « Ἦνοιξαν ἐπ' ἐμὲ τὸ στόμα αὐτῶν, ὡς λέων ὠρυόμενος, » δηλοῖ τὴν βασιλέα τῶν Ἰουδαίων τότε ὄντα, καὶ αὐτὸν Ἡρώδη λεγόμενον, διάδοχον γεγενημένον Ἡρώδου τοῦ, ὅτε ἐγεγέννητο, ἀνελόντος πάντας τοὺς ἐν Βηθλεὲμ ἐκείνου τοῦ καιροῦ γεννηθέντας παῖδας, διὰ τὸ ὑπονοεῖν ἐν αὐτοῖς πάντως εἶναι τὸν περὶ οὗ εἰρήκτισαν αὐτῷ οἱ ἀπὸ Ἀραβίας ἐλθόντες μάγοι: μὴ ἐπιστάμενος τὴν τοῦ ἰσχυροτέρου πάντων βουλήν, ὡς εἰς Αἴγυπτον τῷ Ἰωσήφ

D illa, quæ ab anima cum Verbo hypostatice conjuncta separari non poterat. Vertit Langus: « Neque eo quod immunis peccato est. » Perionius: « Sed quia peccatum in eum cadere non potest. » Gelenius: « Cum tamen sit innocentissimus. »

(18) Ἀπὸ τοῦ ὄρους. Legendum ἐπὶ τοῦ ὄρους monet Thirlbius. Sed si quid mutandum esset, legi oporteret ἐπὶ τὸ ὄρος. Sic enim infra εἰς τὸ ὄρος bis repetitur. Videtur supponere Justinus Judæos ex aliqua montis parte in Christum, qui erat in valle monti subjecta irruisse.

(19) Κατὰ τὴν διδασκαλίαν. Idem pro his vocibus legit καὶ τῶν διδασκάλων. Sic etiam paulo ante Pharisæi, Scribæ et magistri.

καὶ τῆ Μαρία ἐκεκελεύκει ἀπαλλαγῆναι λαβοῦσι τὸ παιδίον, καὶ εἶναι ἐκεῖ ἄχρις ἂν πάλιν αὐτοῖς ἀποκαλυφθῆ ἔπανελθεῖν εἰς τὴν χώραν αὐτῶν. Κάκει ἦσαν ἀπελθόντες ἄχρις ἂν ἀπέθανεν ὁ ἀποκτείνων τὰ ἐν Βηθλεὲμ παιδία Ἡρώδης, καὶ Ἀρχέλαος αὐτὸν διεδέξατο. Καὶ οὗτος ἐτελεύτα πρὶν τὸν Χριστὸν τὴν οἰκονομίαν (20) τὴν κατὰ τὸ βούλημα τοῦ Πατρὸς γεγεννημένην ὑπ' αὐτοῦ ἐπὶ τῷ σταυρωθῆναι ἔλθειν. Ἡρώδου δὲ τὸν Ἀρχέλαον διαδεξαμένου, λαβόντος τὴν ἐξουσίαν τὴν ἀπονεμηθεῖσαν αὐτῷ, ὃ καὶ Πιλάτος χαριζόμενος δεδεμένον τὸν Ἰησοῦν ἐπεμψε, καὶ τοῦτο γενησόμενον προειδὼς ὁ Θεὸς εἰρήκει οὕτω· « Καὶ γε αὐτὸν εἰς Ἀσσυρίου (21) ἀπήνεγκαν ξένια τῷ βασιλεῖ. » Ἡ λέοντα τὸν ὠρυόμενον ἐπ' αὐτὸν ἔλεγε τὸν διάβολον· ὃν Μωϋσῆς μὲν ὄφιν καλεῖ, ἐν δὲ τῷ Ἰωβ καὶ τῷ Ζαχαρίᾳ διάβολος κέκληται, καὶ ὑπὸ τοῦ Ἰησοῦ Σατανᾶς προσηγόρευται, ὄνομα ἀπὸ τῆς πράξεως ἧς ἐπραξε σύνθετον κτησάμενον αὐτὸν μηνύων (22). Τὸ γὰρ Σατάν τῆ Ἰουδαίων καὶ Σύρων φωνῆ ἀποστάτης ἐστὶ· τὸ δὲ Νᾶς ὄνομα (23), ἐξ οὗ ἡ ἐρμηνεία ὄφιν ἐκλήθη, ταῦτόν ἐστι Σατᾶ τῆ (24) Ἑβραίων ἐρμηνευθεῖσα φωνῆ· ἐξ ὧν ἀμφοτέρων τῶν εἰρημένων ἐν ὄνομα γίνεται Σατανᾶς. Καὶ γὰρ οὗτος ὁ διάβολος, ἅμα τῷ ἀναβῆναι αὐτὸν ἀπὸ τοῦ ποταμοῦ τοῦ Ἰορδάνου, τῆς φωνῆς αὐτοῦ λεχθείσης, « Υἱός μου εἶ σύ· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε, » ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων γέγραπται προσελθὼν αὐτῷ καὶ πειράζων μέχρι τοῦ εἰπεῖν αὐτῷ, « Προσκύνησόν μοι, » καὶ ἀποκρίνασθαι αὐτῷ τὸν Χριστὸν, « Ὑπαγε ὀπίσω μου, Σατανᾶ· Κύριον τὸν Θεὸν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. » Ὡς γὰρ τὸν Ἀδὰμ ἐπλάνησεν, ἔλεγε καὶ τοῦτον δυνηθῆναι ἐργάσασθαι τι. Καὶ τό· « Ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη (25) καὶ διεσκορπίσθη πάντα τὰ ὀστᾶ μου· ἐγενήθη ἡ καρδία μου ὡσεὶ κηρὸς τηρόμενος ἐν μέσῳ τῆς κοιλίας μου, » ὅπερ γέγονεν αὐτῷ ἐκείνης τῆς νυκτὸς, ὅτε ἐπ' αὐτὸν ἐξῆλθον εἰς τὸ ὄρος τῶν Ἐλαιῶν συλλαβεῖν αὐτὸν, προαγγελία ἦν. Ἐν γὰρ τοῖς ἀπομνημονεύμασι ἃ φημι ὑπὸ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ καὶ τῶν ἐκείνοις παρακολουθησάντων συντετάχθαι, ὅτι ἰδρῶς (26) ὡσεὶ

A præcepisset, ut in Ægyptum assumpto puero abirent, ibique manerent, donec eis iterum revelaretur, ut in patriam suam redirent. Ibi commorati sunt, donec moreretur Herodes, qui pueros circa Bethlehem occidit, eique succederet Archelaus. Is autem ante mortuus est, quam Christus susceptam ex Patris voluntate dispensationem in cruce adimpleret. Cum autem Herodes, qui Archelao successit, potestatem, quæ ipsi attributa fuerat, accepisset, Pilatus, ut gratum illi faceret, vinctum Jesum ad eum misit; quod etiam futurum prænosces Deus sic prædicavit: « Et abducent ipsum ad Assyrium hospitale munus regi. » Aut etiam leonem rugientem super eum dicebat diabolus, qui a Moyse serpens, apud Job et Zachariam diabolus, a Jesu Satanas appellatus est, compositum nomen illi ab actione, quam perpetravit, indictum declarante. Nam « Sata » Judæorum et Syrorum lingua idem ac desertor et apostata; illud autem « Nas, » nomen est ex quo serpens dictus est per interpretationem, id est, si Hebræorum vocem interpreteris; quibus ex utrisque vocibus sit unum nomen Satanas. Statim enim atque Jesus ascendit e fluvio Jordane, ubi vox in eum edita est: « Filius meus es tu; ego hodie genui te »⁶⁶; scriptum est in commentariis **199** apostolorum diabolus illum ad eum accessisse, et tentasse, usque adeo ut ei diceret: « Adora me; » eique respondisse Christum: « Vade retro a me, Satana: Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies »⁶⁷. Quemadmodum enim Adamum decepit, sperabat se in hunc quoque aliquid moliri posse. Et illud: « Sicut aqua effusa sunt et dispersa omnia ossa mea: factum est cor meum tanquam cera liquescens in medio ventris mei, » prænun- tiabat quod ei illa nocte contigit, cum adversus eum in montem Olivarum venerunt, ut eum comprehenderent. Nam in commentariis, quos ab ejus apostolis eorumque discipulis scriptos dico, proditum est sudorem, veluti guttas sanguinis, ex eo defluxisse, cum precaretur ac diceret: « Si fieri potest, transeat calix iste »⁶⁸: » contremiscente vi-

⁶⁶ Psal. ii, 7. ⁶⁷ Matth. iv, 9. ⁶⁸ Matth. xxvi, 39.

(20) *Τὴν οἰκονομίαν*. Legendum εἰς τὴν οἰκονομίαν, nec mutatis opus est his verbis, quæ mox sequuntur, ἐπὶ τῷ σταυρωθῆναι. Frustra enim placet Sylburgio, ἐπὶ τῷ σταυρωθῆναι. Ibidem aptius legitur, ut observat Sylburgius, Ἡρώδου δὲ τοῦ.

(21) *Εἰς Ἀσσυρίου*. Eodem modo hunc locum Osee interpretatur Tertullianus lib. iv *Adv. Marcionem*, cap. 13. JEBB. Vid. Cyrill. cat. 13, n. 14.

(22) *Μηνύων*. Id positum pro μηνύοντος, ut sæpe alias apud Justinum: paulo ante occurrit eadem verborum constructio, ubi de Herode dicitur μὴ ἐπιστάμενος. Vid. infra, n. 112.

(23) *Τὸ δὲ Νᾶς ὄνομα*. Justinum induxit terminatio Græca Σατανᾶς, ut compositum putarit ex *σ*τ *α* ἀποστάτης et *νᾶς*, τοῦτ' ἐστὶ ὄφιν, prorsus inepte; ex quo tamen hoc discimus *νᾶς* ἀρχαῖκῶς pro *νᾶς*, id est *σπῆς*. Ita solitum antiquis, euphoniæ quasi gratia, abscondere litteram *π* in medio. Sic reperio *κπω* pro *κππω* apud magistros. Vide, si

D vacat, Davidem Camium ad Psalm. xxxv; Druus. *Comm. Post. ad voces N. T.*, pag. 194, cap. 10. JEBB.

(24) *Σατᾶ τῆ*, etc. Legendum τῆ ἐρμηνεία, et mox τοῦτ' ἐστὶ κατὰ τὴν Ἑβραίων ἐρμηνευθεῖσαν φωνήν. Sæpe librarii errarunt in hac littera *v* pro *i* quod olim non subscribatur.

(25) *Ἐξεχύθη*. Idem verbum jam sæpe occurrit, sed tamen videtur Justinus legisse ἐξεχύθη. Illud enim verbum ita explicat, ut illud præcipue referat ad ipsum Christi cor: Ἐντρόμου τῆς καρδίας δηλονότι οὐσης καὶ τῶν ὀστέων ὁμοίως, etc. Vix ergo dubium est, quin legerit, ὡσεὶ ὕδωρ ἐξεχύθη, cum hanc rationem horum verborum reddat, quod Christi cor factum fuerit contremiscens ejusque ossa similiter, imo quod ipsum cor factum fuerit tanquam cera liquescens.

(26) *Ὅτι ἰδρῶς*. Deest γέγραπται aut aliquid simile.

delicet illius corde et ossibus similiter contremiscentibus, ac corde speciem habente liquescentis in ventrem ceræ; ut certo sciremus voluisse Patrem in ejusmodi etiam perpressionibus Filium suum vere propter nos versari, nec diceremus eum, cum Filius Dei esset, non sensisse quæ ei inflictæ sunt, quæque ei acciderunt. Illud autem: « Aruit tanquam testa virtus mea, et lingua mea adhæsit faucibus meis, » silentium illud, de quo jam dixi, prænuntiabat, cum is, qui vestros omnes insipientes magistros arguere solebat, nullum omnino verbum respondit.

104. Et illud: « In pulverem mortis deduxisti me: quoniam circumdederunt me canes multi, concilium malignantium obsedit me. Foderunt manus meas et pedes meos. Dinumeraverunt omnia ossa mea. Ipsi consideraverunt et inspexerunt me. Diviserunt sibi vestimenta mea, et super vestem meam miserunt sortem; » hæc verba, ut jam dixi, prænuntiabant quo mortis genere illum condemnatura esset improborum Synagoga, quos quidem et canes appellat et venatores, indicans ipsos canum ductores etiam congregatos fuisse, qui nihil non moliti sunt, ut eum condemnarent. Quod quidem factum fuisse in ejus apostolorum commentariis perhibetur. Ejus autem vestimenta, postquam crucifixus est, inter se divisisse eos, qui illum crucifixerunt, demonstravi.

105. Quæ sequuntur in psalmo: « Tu autem, Domine, ne elongaveris auxilium tuum a me: ad defensionem meam conspice. Libera a gladio animam meam et de manu canis unigenitam meam. **200** Salva me ex ore leonis, et a cornibus unicornium humilitatem meam; » similiter eorum, quæ illi insunt et eorum quæ illi eventura erant, documentum et prænuntiatio fuit. Unigenitum enim illum Patri

(27) *Ἐν μηδενί.* Nimis operosa immutatio si legamus cum Sylburgio, ἐν ἡ μηδενί μηδὲν ἀπεκρίνετο. Satius est parenthesis apponere. Non enim desunt similia exempla in hoc *Dialogo*, in quo scribendo sæpe Justinus ardorem animi magis quam grammaticas leges sequitur. Vide supra n. 40, 89, 105, et infra n. 110, et Apol. 1, n. 61.

(28) *Κύνες πολλοί.* Legitur in editis *κύνες καὶ κυνηγοὶ πολλοί*, sed illud, καὶ κυνηγοὶ deest in utroque cod. ms. Ad oram tamen utriusque scriptum est: *Ἐν ἄλλοις, κύνες καὶ κυνηγοὶ πολλοί.* Id est, « In aliis exemplaribus legitur canes et venatores multi. » Non dubitavit Stephanus hanc scripturam in contextum asciscere. Sed illum ita facturum fuisse non puto, si rem attentius considerasset. Nam Justinum legisse *κύνες καὶ κυνηγοὶ πολλοί*, nullo mihi videtur posse argumento probari. Non agnoscunt codices mss. illud καὶ κυνηγοί, nec notæ ad marginem appositæ tantum tribuisset Stephanus, nisi eum movisset Justinus ipsius auctoritas, qui paulo post ait: *Ἡ συναγωγή τῶν πονηρευομένων, οὗς καὶ κύνας καλεῖ καὶ κυνηγούς, μηνύων, etc.* Inde nata suspicio illum legisse καὶ κυνηγοί. Sed tamen illius verba sic explicari possunt, ut sacerdotes et seniores, de quibus hic agitur, canes nominatim appellati fuisse dicantur, canum autem ductores non conceptis verbis, sed re et sensu, dum

ἠ θρόμβοι κατεχεῖτο, αὐτοῦ εὐχομένου καὶ λέγοντος, « Παρελθέτω, εἰ δυνατόν, τὸ ποτήριον τοῦτο. » ἐν τρόμῳ τῆς καρδίας δηλονότι οὕσης, καὶ τῶν ὁσίων ὁμοίως, εἰκυίας τῆς καρδίας κηρῶ τηχομένων εἰς τὴν κοιλίαν. ὅπως εἰδῶμεν ὅτι ὁ Πατὴρ τὸν ἑαυτοῦ Υἱὸν καὶ ἐν τοιούτοις πάθεσιν ἀληθῶς γεγονέναι δι' ἡμᾶς βεβούληται, καὶ μὴ λέγωμεν, ὅτι ἐκεῖνος, τοῦ Θεοῦ Υἱὸς ὢν, οὐκ ἀντελαμβάνετο τῶν γινομένων καὶ συμβαινόντων αὐτῷ. Καὶ τό· « Ἐξήρανθη ὡς ὄστρακον ἡ ἰσχύς μου, καὶ ἡ γλῶσσά μου κεκόλληται τῷ λάρυγγί μου, » ὅπερ προεῖπον, τῆς σιγῆς (ἐν μηδενί (27) μηδὲν ἀποκρινόμενος ὁ πάντας ἐλέγχων ἀσόφους τοὺς παρ' ὑμῖν διδασκάλους), προαγγελία ἦν.

104. Καὶ τό· « Εἰς χοῦν θανάτου κατήγαγές με· ὅτι ἐκύκλωσάν με κύνες πολλοί (28)· συναγωγή πονηρευομένων περιέσχον με. Ἔρυσαν χεῖράς μου καὶ πόδας μου. Ἐξηρίθμησαν πάντα τὰ ὄστᾶ μου. Αὐτοὶ δὲ κατενόησαν καὶ ἐπεῖδόν με. Διεμερίσαντο τὰ ἱμάτιά μου ἑαυτοῖς, καὶ ἐπὶ τὸν ἱματισμὸν μου ἔβαλον κλῆρον, » ὡς προεῖπον, προαγγελία ἦν διὰ τοῦ θανάτου καταδικάζειν αὐτὸν ἐμελλεν ἡ συναγωγή τῶν πονηρευομένων· οὗς καὶ κύνας καλεῖ καὶ κυνηγούς, μηνύων ὅτι αὐτοὶ οἱ κυνηγήσαντες καὶ συνήχθησαν (29) οἱ ἀγωνιζόμενοι ἐπὶ τῷ καταδικάσασθαι (30) αὐτόν. Ὅπερ καὶ ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ γέγραπται γενόμενον. Καὶ ὅτι μετὰ τὸ σταυρωθῆναι αὐτόν, ἐμέρισαν ἑαυτοῖς οἱ σταυρώσαντες αὐτόν τὰ ἱμάτια αὐτοῦ, ἐδήλωσα.

105. Τὰ δὲ ἀκόλουθα τοῦ ψαλμοῦ· « Σὺ δὲ, Κύριε, μὴ μακρύνῃς τὴν βοήθειάν σου ἀπ' ἐμοῦ· εἰς τὴν ἀντίληψίν μου πρόσχες. Ῥῦσαι ἀπὸ ῥομφαίας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου (31)· σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερῶτων τὴν ταπείνωσίν μου· » ὁμοίως πάλιν διδασκαλία καὶ προαγγελία τῶν ὄντων αὐτῷ, καὶ συμβαίνειν μελλόντων. Μονογενῆς γὰρ ὅτι ἦν τῷ Πατρὶ

scilicet Scriptura, ut observat Justinus, indicat concilium ab illis habitum fuisse, ac Synagogæ nomine eorum auctoritatem designat.

(29) *Καὶ συνήχθησαν.* Displicet illud καὶ eruditus vir Sylburgio et Thirlbio, quorum posterior conjunctionem multo incommodius collocat, legendo ὅτι καὶ αὐτοί. Nullum equidem vidi scriptorem, qui hanc voculam sæpius usurparet, quam Justinus; nec semper primâ intuitionem perspicitur, quo consilio eam usurpet, sed meditatione et animi contentione interdum opus est. Videtur hoc loco eam adhibuisse ut indicaret sacerdotes etiam de summo scelere perpetrando, ut in rebus ad Dei cultum et gloriam pertinentibus facere solebant, inter se consiliatos esse.

(30) *Καταδικάσασθαι.* Reg. ad marg. et R. Stephanus ad calc. καταδικασθῆναι.

(31) *Τὴν μονογενῆ μου.* Vix dubium quin legerit Justinus τὸν μονογενῆ σου. His enim psalmi versibus et ea quæ Christo inerant, et ea quæ illi ovenerunt contineri declarat, id est æternam generationem ex Patre et nativitatem ex Virgine. Quin etiam ideo hæc a Davide dicta existimat, quia « unigenitus erat Patri universorum, » proprie ex eo Verbum et virtus genitus. Hæc autem ei in mentem venire non potuerant, nisi quia legebat τὸν μονογενῆ σου, « unigenitum tuum. »

τῶν ὄλων οὗτος, ἰδίως ἐξ αὐτοῦ Λόγος καὶ δύναμις γεγεννημένος, καὶ ὕστερον ἄνθρωπος διὰ τῆς Παρθένου γενόμενος, ὡς ἀπὸ τῶν ἀπομνημονευμάτων ἐμάθομεν, προσδήλωσα. Καὶ ὅτι σταυρωθεὶς ἀπέθανεν, ὁμοίως προσέειπε. Τὸ γὰρ « Ῥῦσαι ἀπὸ βρομφαίας τὴν ψυχὴν μου, καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς τὴν μονογενῆ μου· σῶσόν με ἐκ στόματος λέοντος, καὶ ἀπὸ κεράτων μονοκερώτων τὴν ταπεινώσιν μου, » ὁμοίως μηνύοντος δι' οὗ πάθους ἐμελλεν ἀποθνήσκειν, τουτέστι σταυρωθῆναι. Τὸ γὰρ, « κεράτων μονοκερώτων (32), » ὅτι τὸ σχῆμα τοῦ σταυροῦ ἐστὶ μόνου, προσεξηγησάμεν ὑμῖν. Καὶ τὸ ἀπὸ βρομφαίας καὶ στόματος λέοντος καὶ ἐκ χειρὸς κυνὸς αἰτεῖν αὐτὸν τὴν ψυχὴν σωθῆναι, ἵνα μηδεὶς κυριεύσῃ τῆς ψυχῆς αὐτοῦ αἰτησίς ἦν· ἵνα, ἡνίκα ἡμεῖς πρὸς τῇ ἐξόδῳ τοῦ βίου γινόμεθα, τὰ αὐτὰ αἰτῶμεν τὸν Θεὸν τὸν δυνάμενον ἀποστρέψαι πάντα ἀναιδῆ, πονηρὸν ἄγγελον, μὴ λαβέσθαι ἡμῶν τῆς ψυχῆς. Καὶ ὅτι μένουσιν αἱ ψυχαί, ἀπέδειξα (33) ὑμῖν ἐκ τοῦ καὶ τὴν Σαμουὴλ ψυχὴν κληθῆναι ὑπὸ τῆς ἐγγαστριμύθου, ὡς ἔξῳσεν ὁ Σαούλ. Φαίνεται δὲ καὶ ὅτι πᾶσαι αἱ ψυχαὶ τῶν οὕτως δικαίων καὶ προφητῶν ὑπὸ ἐξουσίαν ἐπιπτον τῶν τοιούτων δυνάμεων, ὅποια δὴ καὶ ἐν τῇ ἐγγαστριμύθῳ ἐκείνῃ ἐξ αὐτῶν τῶν πραγμάτων ὁμολογεῖται. Ὁ Θεὸς καὶ οὗτος διδάσκει ἡμᾶς καὶ διὰ τοῦ Υἱοῦ αὐτοῦ τὸ πάντως ἀγωνίζεσθαι (34), δι' οὗς γίνεσθαι (35), καὶ πρὸς τῇ ἐξόδῳ αἰτεῖν μὴ ὑπὸ τοιαύτην τινὰ δύναμιν ὑποπεσεῖν τὰς ψυχὰς ἡμῶν, φαίνεται. Καὶ γὰρ ἀποδιδούς τὸ πνεῦμα ἐπὶ τῷ σταυρῷ, εἶπε, « Πάτερ, εἰς χεῖράς σου παρατίθεμαι τὸ πνεῦμά μου· » ὡς καὶ ἐκ τῶν ἀπομνημονευμάτων καὶ τοῦτο ἔμαθον. Καὶ γὰρ πρὸς τὸ ὑπερβάλλειν τὴν Φαρισαίων πολιτείαν τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ συνωθῶν· εἰ δὲ μὴ γε, ἐπίστασθαι ὅτι οὐ σωθήσονται· ταῦτα εἰρηκέναι ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι γέγραπται· « Ἐάν μὴ περισσεύσῃ ὑμῶν ἡ δικαιοσύνη πλεῖον τῶν Γραμματέων καὶ Φαρισαίων, οὐ μὴ εἰσέλθητε εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν. »

106. Καὶ ὅτι ἠπίστατο τὸν Πατέρα αὐτοῦ πάντα παρέχειν αὐτῷ, ὡς ἔξῳου, καὶ ἀνήγειρεν αὐτὸν (36) ἐκ τῶν νεκρῶν, καὶ πάντας τοὺς φοβουμένους τὸν Θεὸν προέτρεπεν αἰνεῖν τὸν Θεὸν διὰ τὸ ἐλεῆσαι καὶ διὰ τοῦ μυστηρίου τοῦ σταυρωθέντος τούτου πᾶν γένος τῶν πιστευόντων ἀνθρώπων (37)· καὶ ὅτι ἐν μέσῳ τῶν ἀδελφῶν αὐτοῦ ἔστη τῶν ἀποστόλων (οἳ τινες

⁶⁹ Luc. xviii, 46. ⁷⁰ Matth. v, 20.

(32) *Τὸ γὰρ, κεράτων μονοκερώτων.* Locus hic enitescit ex apposita interpunctione; ex qua patet psalmi verba citari, quorum quidem cum cruce affinitatem demonstrat n. 91. Vid. Cyrill. cat. 12, n. 15, et cat. 14, n. 19.

(33) *Ἀπέδειξα.* Deest hæc demonstratio. — Col. I Samuel. xxviii, 7 sqq. et Apol. I, c. 18. — Item cum Justino docent Origenes (Homil. in I Reg. xxviii. [Opp. ed. de la Rue, t. II], p. 490 sqq.) aliique Patres. At vero Tertullianus (*De anima* c. 57, p. 245), Hieronymus (*Comm. in Matth.* vi, 31, al.) Pseudo-Justinus in *Quæst. et respons. ad orthod.* (resp. ad quæst. lxx) et alii, quos Semisch. *Justin d. Martyr.* p. II, p. 463, not. 4, recenset, docent Samuelis animam non revera fuisse ab inferis evocatum, sed tantummodo spectrum dæmonum machinationibus sub Samuelis forma regi apparuisse. Sed mire interdum hic fluctuant Patres (v. c. Basilus),

A universorum esse, proprie Verbum et virtutem ex eo genitum, atque postea hominem natum ex Virgine, ut ex commentariis didicimus, Jam antea demonstravi. Quod autem crucifixus mortem oppetit, id similiter prædictum. Illud enim: « Erue a gladio animam meam, et de manu canis unicam meam. Salva me ex ore leonis et a cornibus unicornium humilitatem meam, » similiter denuntiantis est, quo supplicii genere moriturus esset, id est cruce; illud enim, « a cornibus unicornium, » solius crucis formam exhibere, vobis antea exposui. Quod autem precatur animam suam a gladio et ex ore leonis et de manu canis liberari, precatio erat, ut ne quis ipseus animæ dominaretur; ut cum nos ad exitum vitæ venimus, idem a Deo poscamus, qui impudentem omnem et malum angelum avertere potest, ne animam nostram capiat. Atque animas quidem manere, ex eo demonstravi, quod etiam Samuelis anima a ventriloqua Pythonissa, ut petierat Saul, evocata sit. Apparet autem omnes animas ejusmodi justorum et prophetarum, sub potestatem talium virtutum cecidisse, qualem virtutem et in ventriloqua illa fuisse rebus ipsis declaratur. Unde et nos etiam per Filium suum, propter quos hæc fieri patet, edocet Deus ut omnino contendamus, ac in exitu vitæ precemur, ne animæ nostræ sub aliquam ejusmodi potestatem cadant. Nam cum spiritum in cruce redderet, dixit: « Pater, in manus tuas commendo spiritum meum⁶⁹, » ut ex apostolorum commentariis id quoque didici. Et cum hortaretur discipulos suos, ut Pharisæorum vivendi genus superarent; sin minus, salvos se non futuros scirent, hæc dixisse in commentariis narratur: « Nisi abundaverit justitia vestra plus quam Scribarum et Pharisæorum, non intrabitis in regnum cælorum⁷⁰. »

106. *Christi resurrectio prædicta in fine psalmi.* — Quod autem sciebat Patrem suum sibi omnia precanti traditurum, seque ab eo ex mortuis excitatum iri; quodque omnes Deum timentes hortatus est ut Deum laudent, quia etiam per hoc mysterium hujus crucifixi misertus est omnis credentium hominum generis: quodque in medio fratrum suorum

D ut Kortholtus observavit. OTTO.

(34) *Ἀγωνίζεσθαι.* Destrenua adversus diabolum per totam vitam dimicatione hæc videntur intelligenda, eoque refertur præceptum Christi, quod paulo post citatur, ut justitiam Pharisæorum superemus. Pro καὶ οὗτος legendum καὶ ὁ Θεός.

(35) *Δι' οὗς γίνεσθαι.* His verbis jungendum verbum φαίνεται, quod in fine periodi perincommode, utpote loco non suo, legitur.

(36) *Ἀνήγειρεν αὐτόν.* Convenientius ἀνεγείρειν. SYLBURG.

(37) *Τῶν πιστευόντων ἀνθρώπων.* Claræ et perspicuæ sententiæ necesse non est addere verbum σῶσαι, ut placet Sylburgio. Sed illud καί, quod legitur ante has voces διὰ τοῦ μυστηρίου idem valet ac etiam; et Deum etiam proprio Filio non pepercisse, sed pro nobis omnibus illum tradidisse significat.

apostolorum stetit (qui quidem postquam resurrexit a mortuis, eisque persuasit, id quod etiam ante passionem illis dixerat, oportuisse hæc eum pati, ea- que a prophetis fuisse prænuntiata, pœnitentiam egerunt, quod ab eo defecissent, cum crucifigeretur) et cum una cum eis versaretur, Deum laudavit, ut in commentariis apostolorum declaratum est, hæc ex reliquo psalmo manifesta **201** fiunt. Sic autem habet: « Narrabo nomen tuum fratribus meis: in medio Ecclesiæ laudabo te. Qui timetis Dominum, laudate eum; universum semen Jacob, glorificate eum. Metuant eum omne semen Israel. » Quod autem unum ex apostolis mutato nomine Petrum appellasse dicitur, atque in apostolicis commentariis id quodque refertur; quodque præterea duos alios fratres, Zebedæi filios, Boanerges, id est tonitruum filios cognominavit, id argumento erat ipsum illum esse, a quo Jacob Israelis, Auses Jesu nomine cognominatus est, per quod nomen etiam in terram patriarchis promissam introductus est populus ex his, qui ex Ægypto profecti sunt, superstes. Eum autem tanquam astrum ex genere Abraham oriturum Moyses his verbis declaravit: « Orietur stella ex Jacob et dux ex Israel ⁷¹. Et alia Scriptura: « Ecce vir; Oriens nomen ejus ⁷². » Cum igitur exorta esset et in cælo, statim atque natus est, stella, quemadmodum scriptum est in commentariis apostolorum ejus, ex Arabia magi, re ex hoc signo cognita, advenerunt, eumque adoraverunt.

107. *Idem dogma ex Jonæ historia.*— Quod autem tertio die, postquam crucifixus fuisset, resurrecturus erat, scriptum est in iisdem commentariis homines vestri generis, cum disputarent cum eo, dixisse: « Ostende nobis signum; » eumque respondisse: « Generatio prava et adultera signum quærit, et signum non dabitur eis nisi signum Jonæ ⁷³. » Quæ cum ab eo dicerentur arcane, intelligere erat audientibus, eum, postquam crucifixus fuisset, tertio die resurrecturum. Ac vestram quidem generationem nequiores et magis adulteram civitate Ninivitarum demonstrabat, qui cum eis Jonas e ventre magni piscis tertio die eje-

⁷¹ Num. xxiv, 17. ⁷² Zach. vi, 12. ⁷³ Matth. xii, 39.

(38) *Kal apò tōn prophētōn.* Legendum ὑπὸ τῶν prophetarum. Vide supra, n. 76.

(39) *Υἱὸς βροντῆς.* Sic etiam Tertullianus lib. iv *adv. Marc.*, c. 14: « Mutat et Petro nomen de Simone; quia et creator Abraham et Saræ et Auseæ nomina reformavit, hunc vocando Jesum, illis syllabas adjiciendo. » Sed facile non est hæc Justinii de Petro et filiis Zebedæi dicta cum superioribus connectere, et ad quem psalmi versum referantur ostendere. Equidem fateor me seriem et continuationem non animadvertere, nisi legamus τὸ ὄνομά μου, « Narrabo nomen meum fratribus meis, » atque fecisse Christum intelligamus, cum, mutatis Petro ac Joanni ejusque fratri nominibus, eum se esse declaravit, qui Abraham et filio Navæ nomina mutaverat. Si minus placeat hæc conjectura, totus hic locus digressio erit ex commemoratione disci-

μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ πεισθῆναι ὑπὲρ αὐτοῦ, ὅτι καὶ πρὸ τοῦ παθεῖν ἔλεγεν αὐτοῖς, ὅτι ταῦτα αὐτὸν δεῖ παθεῖν, καὶ ἀπὸ τῶν προφητῶν (38) ὅτι προεκεκήρυκτο ταῦτα, μετενόησαν ἐπὶ τῷ ἀφίστασθαι αὐτοῦ ὅτε ἐσταυρώθη, καὶ μετ' αὐτῶν διαγῶν, ὕμνησε τὸν Θεόν, ὡς καὶ ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων δηλοῦται γεγεννημένον, τὰ λείποντα τοῦ ψαλμοῦ ἐδήλωσεν. Ἔστι δὲ ταῦτα: « Διηγῆσομαι τὸ ὄνομά σου τοῖς ἀδελφοῖς μου: ἐν μέσῳ Ἐκκλησίας ὕμνήσω σε. Οἱ φοβούμενοι τὸν Κύριον αἰνέσατε αὐτόν: ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰακώβ δοξάσατε αὐτόν. Φοβηθήτωσαν αὐτόν ἅπαν τὸ σπέρμα Ἰσραὴλ. » Καὶ τὸ εἶπεῖν μετωνομακέναι αὐτόν Πέτρον ἕνα τῶν ἀποστόλων, καὶ γεγράφθαι ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι αὐτοῦ γεγεννημένον καὶ τοῦτο, μετὰ τοῦ καὶ ἄλλους δύο ἀδελφούς υἱούς Ζεβεδαίου ὄντας μετωνομακέναι ὀνόματι τοῦ Βοανεργῆς, ὃ ἐστὶν υἱοὶ βροντῆς (39), σημαντικὸν ἦν τοῦ αὐτὸν ἐκεῖνον εἶναι, διὸ καὶ (40) τὸ ἐπώνυμον Ἰακώβ τῷ Ἰσραὴλ ἐπικληθέντι ἐδόθη, καὶ τῷ Αὐσῆ ὄνομα Ἰησοῦς ἐπεκλήθη: δι' οὗ ὀνόματος καὶ εἰσῆχθη εἰς τὴν ἐπηγγελμένην τοῖς πατριαρχαῖς γῆν ὃ περιλειφθεὶς ἀπὸ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου ἐξεληθόντων λαός. Καὶ ὅτι ὡς ἄστρον (41) ἔμελλεν ἀνατέλλειν αὐτὸς διὰ τοῦ γένους τοῦ Ἀβραάμ, Μωϋσῆς παρεδήλωσεν οὕτως εἰπὼν: « Ἀνατελεῖ ἄστρον ἐξ Ἰακώβ, καὶ ἡγούμενος ἐξ Ἰσραὴλ. » Καὶ ἄλλη δὲ Γραφή φησιν: « Ἴδου ἀνὴρ: Ἀνατολή ὄνομα αὐτοῦ. » Ἀνατείλαντος οὖν καὶ ἐν οὐρανῷ (42) ἅμα τῷ γεννηθῆναι αὐτὸν ἀστέρος, ὡς γέγραπται ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ, οἱ ἀπὸ Ἀραβίας μάγοι ἐκ τούτου ἐπιγινόντες, παρεγένοντο, καὶ προσεκύνησαν αὐτῷ.

107. Καὶ ὅτι τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἔμελλεν ἀναστήσασθαι μετὰ τὸ σταυρωθῆναι, γέγραπται ἐν τοῖς ἀπομνημονεύμασι, ὅτι οἱ ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν συζητούντες αὐτῷ ἔλεγον, ὅτι, « Δεῖξον ἡμῖν σημεῖον: » καὶ ἀπεκρίνατο αὐτοῖς, « Γενεὰ πονηρὰ καὶ μοιχαλὶς σημεῖον ἐπιζητεῖ: καὶ σημεῖον οὐ δοθήσεται αὐτοῖς, εἰ μὴ τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ. » Καὶ ταῦτα λέγοντος αὐτοῦ παρακεκαλυμμένα, ἦν νοεῖσθαι ὑπὸ τῶν ἀκουόντων, ὅτι μετὰ τὸ σταυρωθῆναι αὐτόν, τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀναστήσεται. Καὶ πονηροτέραν τὴν γενεάν ὑμῶν καὶ μοιχαλίδα μᾶλλον τῆς Νινευιτῶν πόλεως ἐδήλου, οἵτινες, τοῦ Ἰωνᾶ κηρύξαντος αὐτοῖς μετὰ τὸ ἐκθρασθῆναι αὐτόν τῇ τρίτῃ ἡμέρᾳ ἀπὸ τῆς κοιλίας τοῦ

D pulorum nata.

(40) *Διὸ καί.* Legendum δι' οὗ et mox τῷ Αὐσῆ. THIRLB.

(41) *Ὡς ἄστρον.* Respicere videtur Justinus ad illud psalmi: « Et annuntiant cæli justitiam ejus. » Adhuc enim versatur in ejusdem psalmi explicatione; et quamvis post hæc verba: « Timeat enim omne semen Israel, » nihil amplius recitetur ex psalmo, facile apparet reliqua a Justino brevitate causa fuisse ommissa vel a librariis. Videtur enim Justinus promittere se reliqua psalmi recitaturum, cum ait: Τὰ λείποντα τοῦ ψαλμοῦ ἐδήλωσεν. Ἔστι δὲ ταῦτα.

(42) *Καὶ ἐν οὐρανῷ.* Etiam in cælo stella exorta, quia scilicet alia in terris longe præstantior prodierat.

ἀδρου ἰχθύος, ὅτι μετὰ τρεῖς (ἐν ἄλλοις τεσσαράκοντα (43)) ἡμέρας παμπληθεὶ ἀπολοῦνται, νηστείαν ἀπλῶς πάντων ζώων, ἀνθρώπων τε καὶ ἀλόγων, μετὰ σακκοφορίας, καὶ ἐκτενοῦς ὀλολυγμοῦ, καὶ ἀπὸ τῶν καρδιῶν ἀληθινῆς μετανοίας αὐτῶν, καὶ ἀποταγῆς τῆς πρὸς ἀδικίαν, ἐκήρυξαν, πιστεύσαντες, ὅτι ἐλεήμων ὁ Θεὸς καὶ φιλόανθρωπός ἐστιν ἐπὶ πάντας τοὺς μετατιθεμένους ἀπὸ τῆς κακίας, ὡς καὶ αὐτὸν τὸν βασιλέα τῆς πόλεως ἐκεῖνης, καὶ τοὺς μεγιστᾶνας ὁμοίως, σακκοφορήσαντας προσμεμενηκέναι τῇ νηστείᾳ καὶ τῇ ἰκασίᾳ, καὶ ἐπιτυχεῖν μὴ καταστραφῆναι τὴν πόλιν αὐτῶν. Ἀλλὰ καὶ τοῦ Ἰωνᾶ ἀνωμένου ἐπὶ τῷ τῆ (τεσσαρακοστῇ) τρίτῃ ἡμέρᾳ, ὡς ἐκήρυξε, μὴ καταστραφῆναι τὴν πόλιν, διὰ τῆς οἰκονομίας τοῦ ἐκ τῆς γῆς ἀνατεῖλαι αὐτῷ σικυῶνα (44), ὑφ' ὃν καθεζόμενος ἐσκιάζετο ἀπὸ καύματος (ἦν δὲ ὁ σικυῶν κολόκυνθα αἰφνίδιος, μήτε φυτεύσαντος τοῦ Ἰωνᾶ, μήτε ποτίσαντος, ἀλλ' ἐξαίφνης ἐπανατεῖλας αὐτῷ σκιάν παρέχειν), καὶ τῆς ἄλλης (45) ξηρᾶναι αὐτὸν, ἐφ' ᾧ ἐλυπεῖτο Ἰωνᾶς, καὶ ἤλεγξεν αὐτὸν οὐ δικαίως ἀθυμοῦντα ἐπὶ τῷ μὴ καταστράφθαι τὴν Νινευιτῶν πόλιν, λέγων· « Σὺ ἐφείσω περὶ τοῦ σικυῶνος οὐ οὐκ ἐκοπίσας ἐν αὐτῷ, οὔτε ἐξέθρεψας ἐτὸν, ὅς ὑπὸ νύκτα αὐτοῦ ἦλθε, καὶ ὑπὸ νύκτα αὐτοῦ ἀπώλετο. Καγὼ οὐ φείσομαι ὑπὲρ Νινευί, τῆς πόλεως τῆς μεγάλης, ἐν ἣ κατοικοῦσι πλείους ἢ δώδεκα μυριάδες ἀνδρῶν, αἳ οὐκ ἔγνωσαν ἀνὰ μέσον δεξιᾶς αὐτῶν, καὶ ἀνὰ μέσον ἀριστερᾶς αὐτῶν, καὶ κτήνη πολλά; »

108. Καὶ ταῦτα οἱ ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν ἐπιστάμενοι ἅπαντες γεγενημένα ὑπὸ τοῦ Ἰωνᾶ, καὶ τοῦ Χριστοῦ παρ' ὑμῖν βοῶντος, ὅτι τὸ σημεῖον Ἰωνᾶ δώσει ὑμῖν, προτρεπόμενος ἵνα καὶ μετὰ τὸ ἀναστῆναι αὐτὸν ἀπὸ τῶν νεκρῶν μετανοήσητε ἐφ' οἷς ἐπράξατε κακοῖς, καὶ ὁμοίως Νινευιταῖς προσκλαύσητε τῷ Θεῷ, ὅπως καὶ τὸ ἔθνος καὶ ἡ πόλις ὑμῶν μὴ ἀλῶ καταστραφείσα ὡς καταστράφη· (46) καὶ οὐ μόνον ὁ μετενοήσατε, μαθόντες αὐτὸν ἀναστάντα ἐκ νεκρῶν, ἀλλ' ὡς προεῖπον, ἀνδρας χειροτονήσαντες ἐκλεκτοὺς, εἰς πᾶσαν τὴν οἰκουμένην ἐπέμφσατε, κηρύσσοντας, ὅτι αἴρεσις τις ἄθεος καὶ ἀνομος ἐγήγερται ἀπὸ Ἰησοῦ τινος Γαλιλαίου πλάνου· ὃν σταυρωσάντων ἡμῶν, οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ κλέψαντες αὐτὸν ἀπὸ

⁷⁴ Jonas iv, 10. ⁷⁵ Vid. n. 17.

(43) Ἐν ἄλλοις τεσσαράκοντα. Apud Septuaginta, quos sequi solet Justinus, tres tantum dies ponuntur, quadraginta vero in Hebræo contextu et apud Aquilam, Symmachum et Theodotionem. Quare cum Justinus tres tantum dies numeret, non mirum si hæc nota apposita fuit, ἐν ἄλλοις τεσσαράκοντα, « Alibi scribitur quadraginta. » In utroque cod. ms. aliquid spatii relictum fuerat post has voces ἐν ἄλλοις, omisso, ut probabile est, verbo γράφεται. In iisdem codicibus mss., itidem ut in editis, legitur τεσσαρακοντατρεῖς. Sed manifestum errorem relinquare nefas fuit.

(44) Σικυῶνα. Mox ὁ σικυῶν εἰ τοῦ σικυῶνος. Langus cæterique σικυῶνα vertunt *hederam*, sed est *area cucumeribus consita*; inde non quadrat ad explicationem additam: ἦν οὐ ὁ σικυῶν κολόκυνθα αἰφνίδιος. Nec quisquam veterum interpretum Jon. iv, 6, ista voce usus est. Recte vero Aquila et Theodotion κικυῶν (κίχι, κοῦχι: Herodot. Hist. II,

A eius prædicasset fore, ut post tres [*al.* quadraginta] dies universi perirent, jejunium omnium prorsus animalium, hominum scilicet et pecudum, cum saccis et vehementi ejulatu, et vera ex cordibus conversione et ab improbitate discessione promulgarunt, certo teneates Deum misericordem et benignum esse in eos omnes qui a nequitia discedunt; ita ut ipse etiam rex civitatis illius ac magnates similiter saccis induti in jejunio et supplicatione permanerent, ac ne urbs ipsarum everteretur impetrarent. Quinetiam cum mæreret Jonas, quod die [quadragesimo] tertio, ut prædicaverat, urbs eversa non fuisset, prudenti consilio Deus hedera illi e terra proferenda, sub qua sedens ab æstu obumbrabatur (erat autem hedera, repentina cucurbita, nec plantata a Jona, nec irrigata, **202** sed subito ad umbram ei ministrandam exorta) eaque rursus alio præcepto exsiccanda; qua ex reangebatur Jonas; inique eum mæcere arguit Deus, quod civitas Ninivitarum eversa non fuisset. « Tu pepercisti, inquit, hederæ, in qua nihil fecisti operæ, neque nutritivisti eam, quæ sub noctem suam prodiit, et sub noctem suam periit; et ego non parcam super Ninive civitate magna, in qua habitant plures quam centum viginti millia hominum, qui nesciunt quid sit inter dexteram suam et sinistram suam, et jumenta multa ⁷⁴? »

108. *Judæos non convertit Christi resurrectio. Sed per totum orbem miserunt qui Christum accusarent.* —Atque hæc quidem cum scirent omnes vestri generis homines a Jona facta esse, cumque Christus apud vos clamaret se signum Jonæ vobis datum, adhortans ut saltem postquam a mortuis resurrexisset, pœnitentiam improbe factorum ageretis, et Ninivitarum exemplo lacrymis Deum flecteretis, ne gens vestra et civitas capta everteretur, quemadmodum eversa est; non modo pœnitentiam non egistis, postquam illum ex mortuis resurrexisse didicistis; sed etiam, ut jam dixi ⁷⁵; delectos homines constituistis, ac per eos in totum orbem terrarum missos prædicastis impiam quam-

D c. 94, Diod. Sic. *Bibl.* I, c. 34), *ricinus*, arbuscula celeriter crescens, sed culmum habens mollem, quo vel leviter læso moritur. Quare haud dubie etiam apud Justinum (idem Credner. l. c. admonuit) κικυῶνα reponendum est. Facile autem K et Σ confundi poterant. ΟΤΤΟ.

(45) *Καὶ τῆς ἄλλης*. Supple οἰκονομίας, nempe ex alio Dei præcepto sive consilio. Quemadmodum enim Deus præceperat hederæ et ascendit super caput Jonæ, sic etiam præcepit vermi et percussit hederam et exaruit. Sylburgius pro τῆς ἄλλης proponit ἀλέης, sive ἀλέας *caloris*, nisi quis malit εἰλης. Langus et Thirlbius legunt καὶ τῆς ἄλλης subaudiendo ἡμέρας.

(46) Incipit apodosis. Quare vocula καὶ fortasse est expungenda; etiam in loco gemello n. 17 omititur. Ast sæpe a Justino usurpatur præter rem. ΟΤΤΟ.

clam et ex legem sectam a plano quodam Jesu Galileo excitatam esse, et cum illum a nobis crucifixum discipuli ex monumento, in quo, reflexus e cruce, depositus fuerat, noctu subriperint, decipi ab illis homines, dum eum ex mortuis resurrexisse et in cœlum ascendisse dicunt. Quinetiam docuisse illum addidistis impia illa et nefanda ac detestabilia facinora, quæ adversus eos, qui illum Christum et doctorem et Filium Dei profitentur, apud omne hominum genus spargitis. Ad hæc capta urbe vestra, et terra vastata pœnitentiam non agitis, sed illum etiam ac omnes, qui in illum credunt, diris devovere audetis. Nos autem nec vos odimus, nec eos qui talem de nobis opinionem a vobis accepere; sed precamur ut, nunc saltem pœnitentiam agentes, misericordiam omnes consequamini a perbenigno et mirum in modum misericorde

109. *Gentium conversio prædicta a Michæa.* — Quod autem gentes nequitie, in qua errantes vivebant, pœnitentiam erant acturæ, postquam ex apostolis doctrinam, quam illi ab ipsis usque Hierosolymis prædicarunt, didicissent; pauca etiam verba ex Michææ, unius ex duodecim, vaticinio recitantem me perferatis velim. Ea sunt hujusmodi: « Et erit in novissimis dierum manifestus mons Domini, præparatus in summo montium, sublimatus ipse super colles; et fluvium ponent in ipso populi, et ambulabunt gentes muliæ, et dicent: Venite, ascendamus ad montem Domini, et in domum Dei Jacob, et ostendent nobis viam ejus, et ambulabimus in semitis ejus; quia de **203** Sion exhibit lex, et verbum Domini de Jerusalem, et judicabit inter populos multos; et arguet gentes fortes usque in longinquum; et concident gladios suos in aratra, et hastas suas in falces, et non sumet gens contra gentem gladium, et non discent ultra belligerare. Et sedebit vir sub vite sua, et sub ficu sua, et non erit qui exterreat; quia os Domini virtutum locutum est; quoniam omnes populi ambulabunt in nomine deorum suorum; nos autem ambulabimus in nomine Domini Dei nostri in æternum. Et erit in die illa, colligam angustias affectam, et ejectam congregabo, et eam quam affixi, et ponam angustias affectam in residuum, et oppressam in gentem potentem. Et regnabit Dominus super eos in monte Sion ex hoc nunc et usque in sæculum ⁷⁶. »

⁷⁶ Mich. iv, 4-7.

(47) Ὀπόθεν κατετέθη. Illud ὀπόθεν referendum ad κλέψαντες, quasi dicamus: subriperint ex quo loco repositus fuerat. Eadem loquendi ratio n. 132. Legendum supra κηρύσσοντες, ut n. 17.

(48) Μετανοεῖν. Supple ἐμελλον, quod quidem verbum cum antea posuerit Justinus ubi de Christi resurrectione agere cœpit, non miror hoc loco repetitum non fuisse.

(49) Παθόντα. Locus enitescet legendo μαθόντα, quæ quidem levissima immutatio est, et maxime necessaria. Non enim de Verbo passo hic agitur, sed de doctrina ab apostolis prædicata. Præcedens verbum ἀκούσαντα exprungi posset; sed tamen non

Α τοῦ μνήματος νυκτὸς, ὀπόθεν κατετέθη (47) ἀφηλωθεὶς ἀπὸ τοῦ σταυροῦ, πλανῶσι τοὺς ἀνθρώπους λέγοντες ἐγηγέρθαι αὐτὸν ἐκ νεκρῶν, καὶ εἰς οὐρανὸν ἀνεληλυθέναι· κατειπόντες δεδιδασχέναι καὶ ταῦτα ἄπερ κατὰ τῶν ὁμολογούντων Χριστὸν καὶ διδάσκαλον καὶ Υἱὸν Θεοῦ εἶναι, παντὶ γένει ἀνθρώπων ἄθεα καὶ ἄνομα καὶ ἀνόσια λέγετε. Πρὸς τοῦτοις, καὶ ἀλούσης ὑμῶν τῆς πόλειος, καὶ τῆς γῆς ἐρημωθείσης, οὐ μετανοεῖτε, ἀλλὰ καὶ καταρᾶσθαι αὐτοῦ καὶ τῶν πιστευόντων εἰς αὐτὸν πάντων τολμᾶτε. Καὶ ἡμεῖς ὑμᾶς καὶ τοὺς δι' ὑμᾶς τοιαῦτα καθ' ἡμῶν ὑπειληφότας οὐ μισοῦμεν, ἀλλ' εὐχόμεθα κἂν νῦν μετανοήσαντας πάντας ἐλέους τυχεῖν παρὰ τοῦ εὐσπλαγγχοῦ καὶ πολυελέου Πατρὸς τῶν ὅλων Θεοῦ.

universorum parente Deo.

109. Ἄλλ' ὅτι τὰ ἔθνη μετανοεῖν (48) ἀπὸ τῆς κακίας ἐν ἣ πλανώμενοι ἐπολιτεύοντο, ἀκούσαντα τὸν ἀπὸ τῶν ἀποστόλων αὐτοῦ ἀπὸ Ἱερουσαλήμ κηρυχθέντα δι' αὐτῶν παθόντα (49) λόγον, καὶ λόγους βραχεῖς λέγοντός μου ἀπὸ προφητείας Μιχαίου, ἐνὸς τῶν δώδεκα, ἀνάσχεσθε. Εἰσὶ δὲ οὗτοι· « Καὶ ἔσται ἐπ' ἐσχάτου ἡμερῶν ἐμφανὲς τὸ ὄρος Κυρίου, ἔτοιμον ἐπ' ἄκρου (50) τῶν ὄρεων· ἐπήρμενον αὐτὸ ὅπερ τοὺς βουνούς· καὶ ποταμὸν θήσονται (51) ἐπ' αὐτῷ λαοί, καὶ πορεύσονται· ἔθνη πολλὰ, καὶ ἔρουσι· δεῦτε ἀναβῶμεν εἰς τὸ ὄρος Κυρίου, καὶ εἰς τὸν οἶκον τοῦ Θεοῦ Ἰακώβ· καὶ φωτιοῦσιν ἡμᾶς τὴν ὁδὸν αὐτοῦ, καὶ πορευσόμεθα ἐν ταῖς τρίβοις αὐτοῦ· ὅτι ἐκ Σιών ἐξελεύσεται νόμος, καὶ λόγος Κυρίου ἐξ Ἱερουσαλήμ, καὶ κρινεῖ ἀνὰ μέσον λαῶν πολλῶν, καὶ ἐλέγξει ἔθνη ἰσχυρὰ ἕως μακρὰν· καὶ συγκόψουσι τὰς μαχαίρας αὐτῶν εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς ζιζύνας αὐτῶν εἰς δρέπανα· καὶ οὐ μὴ ἄρη ἔθνος ἐπ' ἔθνος μάχαιριν, καὶ οὐ μὴ μάθωσιν ἐτι πολεμεῖν. Καὶ καθίσεται ἀνήρ ὑποκάτω ἀμπέλου αὐτοῦ, καὶ ὑποκάτω συκῆς αὐτοῦ· καὶ οὐκ ἔσται ὁ ἐκφοβῶν· ὅτι στόμα Κυρίου τῶν δυνάμεων ἐλάλησεν· ὅτι πάντες οἱ λαοὶ πορεύσονται ἐν ὀνόματι θεῶν αὐτῶν· ἡμεῖς δὲ πορευσόμεθα ἐν ὀνόματι Κυρίου Θεοῦ ἡμῶν εἰς τὸν αἰῶνα. Καὶ ἔσται ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ, συνάξω τὴν ἐκτεθλιμμένην, καὶ τὴν ἐξωσμένην ἀθροίσω, καὶ ἦν ἐκάκωσα· καὶ θήσω τὴν ἐκτεθλιμμένην εἰς ὑπόλειμμα, καὶ τὴν ἐκπεπισμένην εἰς ἔθνος ἰσχυρὸν. Καὶ βασιλεύσει Κύριος ἐπ' αὐτῶν ἐν τῷ ὄρει Σιών ἀπὸ τοῦ νῦν καὶ ἕως τοῦ αἰῶνος. »

multum nocet, si addatur καί.

(50) Ἐπ' ἄκρου. Ita uterque codex inss. Editi ἀπ' ἄκρου.

(51) Καὶ ποταμὸν θήσονται. Pro his vocibus legitur apud Septuaginta, καὶ σπεύσουσι πρὸς αὐτὰ λαοί. Sed eundem sensum exhibent verba Justinī, quibus summa populi confluentis multitudo significatur, vel potius, ut observat Thirlbius post Capellum, magis consentiunt cum Hebræo verbo **תַּיַב**, pro quo LXX legerunt **תַּיַב**. Ex eodem fonte desumpta quæ infra leguntur: Ἐν ὀνόματι τῶν θεῶν αὐτῶν.

110. Καὶ τελέσας ταῦτα, ἐπαίπων· Καὶ ὅτι οἱ δι- A
δάσκαλοι ὑμῶν, ὧ ἄνδρες, τοὺς πάντας λόγους τῆς
περιχοπῆς ταύτης εἰς τὸν Χριστὸν ὁμολογοῦσιν εἰρη-
σθαι, ἐπίσταμαι· καὶ αὐτὸν ὅτι οὐδέπω φασὶν ἐληλυ-
θέναι, καὶ τοῦτο γινώσκω· εἰ δὲ καὶ ἐληλυθέναι λέ-
γουσιν, οὐ γινώσκειται ὅς ἐστιν, ἀλλ' ὅταν ἐμφανῆς
καὶ ἐνδοξὸς γένηται, τότε γνωσθήσεται (52) ὅς ἐστι,
φασί. Καὶ τότε τὰ εἰρημένα ἐν τῇ περιχοπῇ ταύτῃ
φασὶν ἀποθήσεσθαι, ὡς μηθενὸς μηδέπω καρπῶ ἀπὸ
τῶν λόγων τῆς προφητείας γενομένου· ἀλόγιστοι,
μὴ συνιέντες ὅπερ διὰ πάντων τῶν λόγων ἀποδέδει-
κται, ὅτι δύο παρουσίαι αὐτοῦ κατηγγελλέμεναι εἰσὶ·
μία μὲν, ἐν ἣ παθητὸς, καὶ ἄδοξος, καὶ ἀτιμὸς, καὶ
σταυρούμενος κεκήρυκται· ἡ δὲ δευτέρα, ἐν ἣ μετὰ
δόξης ἀπὸ τῶν οὐρανῶν παρέσται, ὅταν καὶ ὁ τῆς
ἀποστασίας ἄνθρωπος (53), ὁ καὶ εἰς τὸν Ἰψιστον B
Ἐξαλλὰ λαλῶν ἐπὶ τῆς γῆς ἄνομα τολμήσῃ εἰς ἡμᾶς
τοὺς Χριστιανοὺς, οἵτινες ἀπὸ τοῦ νόμου καὶ τοῦ λό-
γου τοῦ ἐπελθόντος ἀπὸ Ἱερουσαλήμ (55) διὰ τῶν τοῦ
Ἰησοῦ ἀποστόλων τὴν θεοσέβειαν ἐπιγνόντες, ἐπὶ
τὸν Θεὸν Ἰακώβ καὶ Θεὸν Ἰσραὴλ κατεφύγομεν·
καὶ οἱ πολέμου καὶ ἀλληλοφονίας καὶ πάσης κακίας
μεμεστωμένοι, ἀπὸ πάσης τῆς γῆς τὰ πολεμικὰ ὄρ-
γανα ἕκαστος, τὰς μαχαίρας εἰς ἄροτρα, καὶ τὰς
ζιβύνας εἰς γεωργικὰ μετεβάλομεν, καὶ γεωργοῦμεν
εὐσέβειαν, δικαιοσύνην, φιλανθρωπίαν, πίστιν, ἐλ-
πίδα τὴν παρ' αὐτοῦ τοῦ Πατρὸς διὰ τοῦ σταυρω-
θέντος, ὑπὸ τὴν ἀμπελον τὴν ἑαυτοῦ ἕκαστος καθεζό-
μενοι, τούτέστι μόνῃ τῇ γαμετῇ γυναικὶ ἕκαστος
χρῶμενοι. Ὅτι γὰρ ὁ λόγος ὁ προφητικὸς λέγει,
« Καὶ ἡ γυνὴ αὐτοῦ ὡς ἀμπελος εὐθηνούσα, » ἐπί- C
στασθε. Καὶ ὅτι οὐκ ἐστὶν ὁ ἐκφοβῶν καὶ δουλαγωγῶν
ἡμᾶς τοὺς ἐπὶ τὸν Ἰησοῦν πεπιστευκότας κατὰ πᾶ-
σαν τὴν γῆν, φανερόν ἐστι. Κεφαλοτομούμενοι γάρ,
καὶ σταυρούμενοι, καὶ θηρίοις παραβαλλόμενοι, καὶ
δεσμοῖς καὶ πυρὶ, καὶ πάσαις ταῖς ἄλλαις βασάνοις,
ὅτι οὐκ ἀφιστάμεθα τῆς ὁμολογίας, δῆλόν ἐστιν· ἀλλ'
δοῦπερ ἂν τοιαῦτά τινα γίνηται, τοσοῦτ' ἄλλοι
πλείονες πιστοὶ καὶ θεοσεβεῖς διὰ τοῦ ὀνόματος
τοῦ Ἰησοῦ γίνονται. Ὅποιον, ἐὰν ἀμπέλου τις
ἐκτέμῃ τὰ καρποφορήσαντα μέρη, εἰς τὸ ἀναβλαστῆ-
σαι ἐτέρους κλάδους καὶ εὐθαλεῖς καὶ καρποφόρους
ἀναδίδωσι· τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἐφ' ἡμῶν γίνεται.
Ἡ γὰρ φυτευθεῖσα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ ἀμπελος καὶ σωτῆ-
ρος Χριστοῦ, ὁ λαὸς αὐτοῦ ἐστὶ. Τὰ δὲ λοιπὰ τῆς
προφητείας ἐν τῇ δευτέρᾳ αὐτοῦ παρουσίᾳ ἀποθήσε-
ται. Τὴν γὰρ « ἐκτεθλιμμένην (56), » τούτέστιν, D
ἀπὸ τοῦ κόσμου ὅσον ἐφ' ὑμῖν καὶ τοῖς ἄλλοις ἀπα-

¹⁷ Psal. cxviii, 3.

(52) Τότε γνωσθήσεται. Similia jactitabat ipse
Trypho n. 8.

(53) Ὁ τῆς ἀποστασίας ἄνθρωπος. Vñl. n. 32.

(54) Quando et defectio nis homo, etc. Sic etiam
reddi potest hic locus: Grandia etiam adversus Al-
tissimum loquens, in terris nefanda audebit in nos
Christianos. Ex Addendis et Emend.

(55) Ἀπὸ Ἱερουσαλήμ. Hunc locum S. Irenæus
data opera imitatur. « Si autem libertatis lex, in-
quit lib. iv, c. 34, n. 4, id est verbum Dei ab apo-
stolis, qui ab Hierusalem exierunt, annuntiatum in
universam terram in tantum transmutationem fe-

110. Pars prophetiæ jam impleta in Christianis;
altera implebitur in secundo adventu. — His reci-
tatis hæc addidi: Ac vestros quidem magistros, o
viri, omnia hujus loci verba in Christum dicta con-
fiteri non ignoro; eum autem nondum venisse, id
quoque ab eis asseri intelligo; aut si etiam venisse
dicant, nondum cognoscitur qualis sit, inquirunt;
sed cum manifestus et gloriosus fuerit, tunc cogno-
scetur qualis sit. Tunc etiam eventura dicunt quæ
in hoc testimonio leguntur, quasi nondum ullus
prophetiæ fructus extiterit; homines ratione de-
stituti, qui non intelligant, id quod ex omnibus
Scripturis demonstratum est, dnos Christi adven-
tus esse nuntiatos; alterum quidem, in quo per-
pressioni obnoxius et inglorius, et ignorantia affe-
ctus, et crucifixus, prædicatur; alterum vero, in
quo cum gloria a cælis aderit, quando et defectio-
nis homo (54) grandia etiam adversus Altissimum
in terris loquens, nefanda audebit in nos Christia-
nos, qui postquam ex lege et doctrina Hierosolymis
egressa rationem colendi Dei per apostolos Jesu
cognovimus, ad Deum Jacob et Deum Israel confu-
gimus; et qui bello et mutuis cædibus et improbi-
tate omni cumulati eramus, in toto terrarum orbe
instrumenta quisque bellica, enses in vomeres, ha-
stas in agrestia arma mutavimus, aramusque pieta-
tem, justitiam, humanitatem, fidem, spem illam
quæ est a Patre per eum qui crucifixus est; sub
sua quisque vite sedentes, id est sola quisque legi-
tima uxore utentes. Quod enim verbum propheti-
cum dicit: « Et uxor ejus sicut vitis abundans », id
vobis perspectum est. Neminem autem esse, qui
nos in Jesum per totum orbem terrarum credentes
exterreat, et in servitutem redigat, in prompta
est. Dum enim gladio percutimur, dum crucifigi-
mur, dum feris tradimur et vinculis et igni et om-
nibus aliis tormentis, a confessione, ut manifestum
est, non discedimus. Sed quanto magis magisque
talìa nobis infliguntur, eo plures alii per nomen
Jesu fideles et pii sunt. Quemadmodum vitis, si
quis partes illas computet quæ fructum ferunt, non
proficit, ut alios florentes et fructiferos palmites
rursus proferat; 204 idem nobis quoque evenit.
Plantata enim a Deo et Salvatore Christo vitis, po-
pulus ejus est. Reliquum autem prophetiæ in altero
ejus adventu ad effectum perducetur. Illud enim,
« angustiis affectam, » hanc habet sententiam quod,
quantum in vobis est et cæteris omnibus homini-

cit, ut gladios et lanceas bellatorias in aratra fa-
bricaverit ipse, et in falces, quæ donavit ad deme-
tendum frumentum, in organa pacifica demutave-
rit, et jam nesciunt pugnare, sed percussi et alte-
ram præbent maxillam; non de aliquo alio prophe-
tæ dixerunt hæc, sed de eo qui fecit ea. » Similia
habemus apud Tertullianum lib. adv. Jud. c. 3.

(56) Τὴν γὰρ ἐκτεθλιμμένην. Hic brevitatís
causa ommissa sunt sequentia, καὶ ἐξωσμένην, ad
quæ potissimum referuntur quæ Justinus de Chri-
stianis toto orbe expulsis disserit.

bus, non solum ex propriis possessionibus unusquisque Christianorum expellitur, sed etiam ex toto terrarum orbe, nec ulli Christiano vitam liberam relinquitis. Vos autem in populum vestrum hæc evenisse dicitis; qui quidem, si expulsi estis bello superati, merito hæc passi estis, ut Scripturæ omnes testantur. Nos autem qui nihil tale commisimus, postquam veritatem Dei cognovimus, nos, inquam, testatur Deus una cum justissimo et solo intaminato et carente peccatis Christo e medio tolli. Clamat enim Isaias: « Ecce quomodo perit justus et nemo percipit eorde; et viri justi tolluntur, et nemo considerat ⁷⁸. »

111. *Duo adventus per duos hircos significati. Aliæ figuræ primi adventus, in quo per sanguinem Christi gentes liberatæ.* — Ac duos quidem hujus Christi adventus arcane etiam Moysis tempore prædictos fuisse, jam ex signo hircorum in jejuniis oblatorum demonstravi. Et rursum in iis quæ Jesus et Moyses fecerunt, idem arcane præannuntiatum et dictum est. Alter enim expansis manibus in colle ad vesperam usque permansit, cum manus ejus sustentarentur, quod sane nullam aliam nisi crucis figuram exhibet. Alter autem Jesu nomine cognominatus, dux erat pugne, et Israel vincebat. Illud etiam in ambobus illis sanctis viris et Dei prophetis factum intelligere est, nempe duo illa mysteria, neutrum illorum portare solum potuisse, id est crucis, et cognominis impositi signum. Est enim et erat et erit unius ac solius ista vis, cujus vel nomen principatus omnis reformidat, tabescens quod per illum evertendus sit. Noster igitur passibilis et crucifixus Christus, nequaquam diris a lege devotus fuit, sed solum se eos servaturum demonstrabat qui ab ejus fide non discedunt. Ac eos quidem qui in Ægypto servati sunt, cum perirent primogenita Ægyptiorum, sanguis Paschæ liberavit, postibus utrinque et superliminari aspersus. Pascha enim erat Christus, qui postea immolatus est, quemadmodum et Isaias ait: « Ipse tanquam ovis ad occisionem ductus est ⁷⁹. » Eum autem die Paschæ a vobis comprehensum, ac similiter in Paschate crucifixum fuisse scriptum est. Quemadmodum autem eos, qui in Ægypto erant, sanguis Paschæ servavit, sic et eos qui crediderint, liberabit

⁷⁸ Isa. LVII, 1. ⁷⁹ Isa. LIII, 7.

(57) *Συγχωροῦντες.* Necesse non est legere συγχωροῦσι, ut Sylburgio placet, cum Justinus, ut jam sæpe monuimus, non rigidus sit ejusmodi legum observator. Supra n. 40, post νηστευόντων legitur διασπώντες. Item n. 101, αὐτὸν ὁμολογεῖν et mox αὐτὸς μηνύων. Vid. n. 103, et *Apol.* 1, n. 35 et 62.

(58) *Ἀπὸ γῆς αἰρόμεθα.* Hæc etiam imitatur Irenæus loco jam citato.

(59) *Ἐπὶ Μωϋσέως.* Necesse non est legere ὑπὸ Μωϋσέως. Supra Justinus dicebat n. 99: Ὅπερ ἐπὶ Χριστοῦ ἐμελλε λέγεσθαι. Sic etiam n. 119, τὸ λεγόμενον ἐπὶ Μωϋσέως.

(60) *Πᾶσα ἀρχή.* His verbis Justinus non solum malorum angelorum principatus videtur designare, sed etiam terrenas potestates, id est reges et præ-

σιν ἀνθρώποις, οὐ μόνον ἀπὸ τῶν κτημάτων τῶν ἰδίων, ἕκαστος τῶν Χριστιανῶν ἐκδέβληται, ἀλλὰ καὶ τοῦ κόσμου παντός, ζῆν μηδενὶ Χριστιανῶ συγχωροῦντες (57). Ὑμεῖς δὲ ἐπὶ τὸν λαὸν ὑμῶν συμβεβηκέναι τοῦτό φατε. Εἰ δὲ ἐξεβλήθητε πολεμηθέντες, δικαίως μὲν ὑμεῖς ταῦτα πεπόνθατε, ὡς αἱ Γραφαὶ πᾶσαι μαρτυροῦσιν· ἡμεῖς δὲ, οὐδὲν τοιοῦτον πράξαντες μετὰ τὸ ἐπιγνῶναι τὴν ἀλήθειαν τοῦ Θεοῦ, μαρτυρούμεθα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, σὺν τῷ δικαιοτάτῳ καὶ μόνῳ ἀσπίλῳ καὶ ἀναμαρτήτῳ Χριστῷ, ὅτι ἀπὸ γῆς αἰρόμεθα (58). Βοᾷ γὰρ Ἡσαΐας, « Ἰδοὺ ὡς ὁ δίκαιος ἀπώλετο, καὶ οὐδεὶς ἐκδέχεται τῇ καρδίᾳ· καὶ ἄνδρες δίκαιοι αἴρονται, καὶ οὐδεὶς κατανοεῖ. »

111. Καὶ ὅτι δύο παρουσίας συμβολικῶς γενήσεσθαι τούτου τοῦ Χριστοῦ καὶ ἐπὶ Μωϋσέως (59) προελέγετο, προεῖπον διὰ τῶν συμβόλου τῶν ἐν τῇ νηστείᾳ προσφερομένων τράγων. Καὶ πάλιν ἐν οἷς ἐποίησαν Μωϋσῆς καὶ Ἰησοῦς, τὸ αὐτὸ προκηρυσσόμενον συμβολικῶς ἦν, καὶ λεγόμενον. Ὁ μὲν γὰρ αὐτῶν, τὰς χεῖρας ἐκτείνας, ἐπὶ τοῦ βουνοῦ μέχρις ἑσπέρας ἔμενον, ὑποβασταζομένων τῶν χειρῶν· ὃ οὐδενὸς ἄλλου τύπον δείκνυσιν ἢ τοῦ σταυροῦ· ὃ δὲ, τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι μετονομασθεὶς, ἤρχε τῆς μάχης, καὶ ἐνίκα Ἰσραὴλ. Ἦν δὲ καὶ τοῦτο ἐπ' ἀμφοτέρων τῶν ἁγίων ἀνδρῶν ἐκείνων, καὶ προφητῶν τοῦ Θεοῦ νοῆσαι γεννημένον, ὅτι ἀμφότερα τὰ μυστήρια εἰς αὐτῶν βαστάσαι οὐκ ἦν δυνατός· λέγω δὲ τὸν τύπον τοῦ σταυροῦ καὶ τὸν τύπον τῆς τοῦ ὀνόματος ἐπιπλήσεως. Ἐνὸς γὰρ μόνου ἡ ἰσχὺς αὐτῆ ἐστὶ, καὶ ἦν, καὶ ἐστὶ, οὐ καὶ τὸ ὄνομα πᾶσα ἀρχή (60) δέδειεν, ὡδίγουσα ὅτι δι' αὐτοῦ καταλύεσθαι μέλλουσιν. Ὁ οὖν παθητὸς ἡμῶν καὶ σταυρωθεὶς Χριστὸς οὐ κατηράθη ὑπὸ τοῦ νόμου, ἀλλὰ μόνος σώσειν τοὺς μὴ ἀφισταμένους τῆς γῆς τέως (61) αὐτοῦ ἐδήλου. Καὶ τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ δὲ σωθέντας, ὅτε ἀπώλλυντο τὰ πρωτότοκα τῶν Αἰγυπτίων, τὸ τοῦ Πάσχα ἐβρύσατο αἷμα τὸ ἐκατέρωσε τῶν σταθμῶν καὶ τοῦ ὑπερθύρου χρισθέν. Ἦν γὰρ τὸ Πάσχα ὁ Χριστὸς, ὃ τυθεὶς ὑστερον, ὡς καὶ Ἡσαΐας ἔφη· « Αὐτὸς ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη. » Καὶ ὅτι ἐν ἡμέρᾳ τοῦ Πάσχα συναλάβετε αὐτὸν, καὶ ὁμοίως ἐν τῷ Πάσχα ἐσταυρώσατε, γέγραπται. Ὡς δὲ τοὺς ἐν Αἰγύπτῳ ἔσωσε τὸ αἷμα τοῦ Πάσχα, οὕτως καὶ τοὺς πιστεύσαντας ῥύσεται ἐκ θανάτου τὸ αἷμα τοῦ Χριστοῦ. Ἐμελλεν οὖν ὁ Θεὸς πλανᾶσθαι, εἰ μὴ τὸ σημεῖον τοῦτο (62) ἐπὶ τῶν θυ-

rides, quibus Christi nomen formidini esse docet n. 117. Justinus, ut pote regni mille annorum defensor, existimat reges cum Antichristo conjunctos a Christo profligatum iri; quod quidem Irenæus lib. v, et Lactantius lib. vii, uberius exponunt.

(61) *Τῆς γῆς τέως.* Manifestus error pro τῆς πίστεως, ut observavit Sylburgius. Lex non modo non maledixit Christo, sed etiam demonstravit eum unicum esse Salvatorem eorum qui a fide non discedunt, sed ut Moyses in erigendis manibus perseverant. Legi possei ἐδήλουτο, sed quia Christus auctor legis est, quatenus Verbum, nihil mutandum.

(62) *Τὸ σημεῖον τοῦτο.* Videtur Justinus signum crucis intelligere, quia, ut paulo ante dixit, sanguine Israëlitzæ et superliminare et utrinque po-

ῶν ἐγεγόνει; Οὐ φημι ἐγὼ, ἀλλ' ὅτι προεκήρυσσε τὴν μέλλουσαν δι' αἵματος τοῦ Χριστοῦ γενήσεσθαι σωτηρίαν τῷ γένει τῶν ἀνθρώπων. Καὶ γὰρ σύμβολον τοῦ κοκκίνου σπαρτίου (63) οὗ ἔδωκαν ἐν Ἱερριχῶ οἱ ἀπὸ Ἰησοῦ τοῦ Ναυῆ πεμφθέντες κατάσκοποι Ῥαὰβ τῇ πόρῃ, εἰπόντες προσδεῖσαι αὐτὸ τῇ θυρίδι, δι' ἧς αὐτοὺς ἐχάλασεν ὅπως λάθωσι τοὺς πολεμίους, ὁμοίως τὴν σύμβολον τοῦ αἵματος τοῦ Χριστοῦ ἐδήλου, δι' οὗ οἱ πάλαι πόρνοι καὶ ἄδικοι ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν σώζονται, ἄφρασι ἀμαρτιῶν λαβόντες, καὶ μηκέτι ἀμαρτάνοντες.

112. Ὑμεῖς δὲ, ταῦτα ταπεινῶς ἐξηγούμενοι, πολλὴν ἀσθένειαν καταψηφίζεσθε τοῦ Θεοῦ, εἰ ταῦτα οὕτω ψιλῶς ἀκούετε, καὶ μὴ τὴν δύναμιν ἐξετάζετε τῶν εἰρημένων. Ἐπεὶ καὶ Μωϋσῆς οὕτω παράνομος ἂν κριθεῖη. Αὐτὸς παραγγείλας (64) μηδενὸς ὁμοιωμα γίνεσθαι μήτε τῶν ἐπὶ τῷ οὐρανῷ μήτε τῶν ἐπὶ γῆς ἢ θαλάσσης, ἔπειτα ὄφιν χαλκοῦν αὐτὸς ἐποίησεν, καὶ στήσας ἐπὶ σημείου τινὸς (65), ἐκέλευσεν εἰς αὐτὸν ὄφιν τοὺς δεδηγμένους· οἱ δ' ἐσώζοντο εἰς αὐτὸν ἀποβλέποντες. Ὁ ὄφιν ἄρα νοηθήσεται σεσωκέναι τὸν λαὸν τότε, ὃν (προεῖπον) κατηράσατο ὁ Θεὸς τὴν ἀρχὴν, καὶ ἀνεῖλε διὰ τῆς μεγάλης μαχαίρας, ὡς Ἡσαίας βοᾷ; καὶ οὕτως ἀφρόνως παραδεξόμεθα τὰ τοιαῦτα ὡς οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν φασί, καὶ οὐ σύμβολα; οὐχὶ δὲ ἀνοίσομεν ἐπὶ τὴν εἰκόνα τοῦ σταυρωθέντος Ἰησοῦ τὸ σημεῖον, ἐπεὶ καὶ Μωϋσῆς διὰ τῆς ἐκτάσεως τῶν χειρῶν σὺν τῷ ἐπικληθέντι Ἰησοῦ ὀνόματι, καὶ νικᾷν τὸν λαὸν ὑμῶν εἰργάζοντο; οὕτω γὰρ καὶ τοῦ ἀπορεῖν περὶ ὧν ἐποίησεν ὁ νομοθέτης παυσάμεθα· οὐ γὰρ καταλιπὼν τὸν Θεὸν, ἐπὶ θηρίον δι' οὗ ἡ παράδρασις καὶ παρακοὴ τὴν ἀρχὴν ἔλαβεν, ἔπειθε τὸν λαὸν ἐλπίζειν. Καὶ ταῦτα μετὰ πολλοῦ νοῦ καὶ μυστηρίου γέγονε καὶ ἐρρέθη διὰ τοῦ μακαρίου προφήτου· καὶ οὐδὲν ἐστὶν ὃ τις μέμψασθαι δικαίως ἔχει τῶν λελεγμένων ἢ γεγεννημένων ὑπὸ πάντων ἀπλῶς τῶν προφητῶν, ἐὰν τὴν γνῶσιν τὴν ἐν αὐτοῖς (66) ἔχητε. Ἐὰν δὲ ὡς οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν (67)· Διὰ τὴν κάμηλον μὲν θήλειαι ἐν τῷδε τῷ τόπῳ οὐ λέγονται, ἢ εἰσὶν αἱ λεγόμεναι κάμηλοι θήλειαι, ἢ διὰ τὴν σεμιδάλην μέτρα τόσα, καὶ ἐλαίου μέτρα τόσα ἐν ταῖς πύργοις, μόνα ἐξηγοῦνται ὑμῖν, καὶ ταῦτα ταπεινῶς καὶ

a morte sanguinis Christi. Deus ergo hallucinaturus erat, nisi hoc signum super 205 foribus exstitisset? Non sane id ego dixerim, sed prænuntiatam ab eo futuram humano generi per sanguinem Christi salutem. Nam et signum funiculi coccinei, quod Jerichunte dederunt meretrici Rahab exploratores a Jesu Navæ missi, fenestræ, per quam eos demisit, ut hostes laterent, alligari jubentes, similiter signum exhibebat sanguinis Christi, per quem ex omnibus gentibus qui olim mœchi et iniqui erant, salvantur, remissionem peccatorum adepti, nec jam amplius peccantes.

112. *Judæi hæc jejune et exiliter exponunt ac in minutis tantum rebus immorantur.* — Vos autem, qui hæc humiliter interpretamini, multam infirmitatem Deo affligitis, si hæc ita jejune intelligatis, nec vim eorum quæ dicuntur investigetis. Nam et hoc pacto Moyses violatæ legis nomine arguetur, qui cum ipse sanxisset, ne qua effigies fieret, nec eorum quæ in cælo, nec eorum quæ in terra aut mari, idem postea serpentem æneum fecit, ac in eum cuidam signo impositum intueri jussit eos qui morsu petiti fuerant; in quem cum illi intuerentur, salvi fiebant. Tunc igitur populum servasse existimabitur serpens ille, quem Deus, ut jam dixi, diris ab initio devovit, et ingenti gladio, ut clamat Isaias ⁶⁶, sustulit? sicque hæc insipienter, ut magistris vestris placet, non ut signa accipiemus; neque ad imaginem Jesu crucifixi referemus signum, cum et Moyses per manus expansas, uno cum eo qui Jesu appellatione cognominatus est, etiam victoriam populo vestro confecerit? Hoc sane modo etiam dubii de iis quæ legislator fecit, et incerti esse desinemus; neque enim Deum relinquens, populo auctor erat, ut in fera, per quam prævaricatio et inobedientia initium acceperant, spem constitueret. Sed hæc non sine multa mente ac mysterio a beato propheta facta et dicta sunt; nec quidquam est, quod quis merito possit reprehendere in his quæ ab omnibus omnino prophetis facta aut dicta sunt, si scientiam in illis reconditam teneatis. Sin autem ut magistri vestri; hæc tantum vobis exponunt, idque humiliter et demississime, quam ob

⁶⁶ Cap. xxvii, 1.

stes inieverant. Idem videtur observasse Lactantius lib. iv, c. 26: « Cujus rei, inquit, figuram Judæi etiam nunc exhibent, cum limina sua de cruore agni notant. » Hieronymus in caput xxvii Isaiæ sic loquitur: « Venient autem omnes, ut videant gloriam Dei: et ponet in eis signum, quod in Ezechielis principio sub Thau litteræ Hebraicæ interpretatione monstratur. Quo signo qui fuerit impressus, manus persequentis effugiet. Hoc et postes domorum in Ægypto signabantur: quando pereunte Ægypto solus Israel mansit illæsus. »

(63) *Τοῦ κοκκίνου σπαρτίου.* Vide notas Cotelerii ad cap. 12 epistolæ 1 S. Clementis, ubi recensentur scriptores qui idem dixerunt de hoc funiculo coccineo.

(64) *Αὐτὸς παραγγείλας.* Legit cl. Thirlbius αὐτὸς, ὡς παραγγείλας. Legi etiam poterit ad accuratiorē verborum constructionem αὐτὸς· παρ-

αγγείλας γὰρ, etc. Sed utrum Justinus, qui orationem suam in hoc Dialogo ad unguem castigare non curat, ita scripserit, id valde incertum. Mox Sylburgius monet legendum ἐπὶ τοῦ οὐρανοῦ, et paulo post ὡς προεῖπον.

(65) *Ἐπὶ σημείου τινός.* Signo alicui serpentem impositum fuisse dicit, non quod crucem fuisse dubitaret, sed habita ratione Judæorum, quos certo sciebat negare non posse signo alicui impositum fuisse serpentem; at eos de cruce assentiri non ei constabat.

(66) *Τὴν γνῶσιν τὴν ἐν αὐτοῖς.* Eodem sensu n. 90, τὴν ἐν αὐτοῖς ἀλήθειαν.

(67) *Ἐὰν δὲ ὡς οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν.* Si cui displiceat adhibita a nobis interpunctio, legere poterit ὅσοι pro ὡς οἱ et delere punctum ante οὐχὶ δικαίως. Eruditus Londinensis editor pro ὡς legit οὕτως.

causam cameli feminae in hoc vel illo loco non dicantur, aut quid sint cameli, quæ feminae dicuntur, aut cur tot similes, tot olei mensurae in donis offerri solitis; quæ vero magna et investigatione digna sunt, ea nunquam dicere aut explicare audent, vel etiam nobis exponentibus ne præbeatis aures, aut in sermonis communionem venialis dehortantur, nonne merito audient, quæ ad eos dixit magister Jesus? « Sepulcra dealbata, extrinsecus speciosa, intrinsecus plena ossibus mortuorum: mentham decimantes, camelum autem deglutientes ⁶¹. » Nisi igitur eorum doctrinam contempnatis, qui seipsos efferunt, ac Rabbi, Rabbi, appellari volunt, et ea animi constantia ac ea mente ad prophetica **206** scripta accedatis, ut eadem a vestris hominibus patiamini, quæ et ipsi prophetis oraculis utilitatem percipere.

113. *Josue figura Christi.* — Quod autem dico istiusmodi est. Qui cum Caleb in terram Chanaan explorator missus est, hunc, ut jam sæpe dixi, cum Auses vocaretur, Jesum Moyses appellavit. Hoc tu non quæris quam ob causam fecerit, non ambigis, non studiose percunctaris. Scilicet latet te Christus, nec legens intelligis, nec nunc, cum audias Jesum esse Christum nostrum, ratiocinando colligis nec frustra nec temere hoc isti nomen impositum fuisse. Sed cur unum alpha primo Abraham nomini additum fuerit, sancte et religiose inquiris, et cur unum r Saræ nomini, similiter magno apparatu disputas? Cur autem patrium nomen Ausæ filio Navæ totum Jesu cognomine permutatum fuerit, non similiter quæris? Sed quia non modo ejus nomen immutatum est, sed etiam Moysis successor factus, solus ex æqualibus ab Ægypto profectis superstitem populum in terram sanctam introduxit, quemadmodum non Moyses, sed iste populum in terram sanctam introduxit, eamque iis qui secum ingressi fuerant, sorte distribuit; sic et Jesus dispersionem populi convertet, ac terram bonam cuique dividet, non tamen eodem modo. Ille enim temporariam dedit illis hæreditatem, utpote qui nec Christus Deus, nec Dei erat Filius. Hic autem post sanctam resurrectionem, æternam nobis possessionem dabit. Solem ille fecit stare, cum prius Jesu appellatione cognominatus fuisset, atque ab ejus Spiritu vires accepisset, Jesum enim ipsum

⁶¹ Matth. xiii, 27.

(68) *Τὴν δὲ κάμηλον.* His vocibus præmittuntur in editionibus Græco-Latinis hæc verba: Καὶ διυλίζοντες τὸν κώνωπα, quæ in codd. mss. et apud R. Stephanum desunt, ac forte ab ipso Justino memoriter referente ommissa.

(68') *Ἐπὶ τὴν γῆν.* Dictum pro ἐπὶ τὴν τῆς γῆς ἐπίσχεψιν. SYLBURG.

(69) *Ἐν Ἄλφα.* Videntur Judæi, dum in ejusmodi rebus totam religionem ponunt, ac maxima quæque negligunt, ut eis exprobrat Justinus, ethnicorum jocis materiam dedisse. Quale fuit illud cujusdam impii dicterium, qui teste Philone, in Judæorum religionem jocabatur, quod Deus in beneficii loco unum A nomini Abraham addidisset, et Saræ una

χαμερπῶς τὰ δὲ μεγάλα καὶ ἄξια ζητήσεως, μηδέποτε τολμῶσι λέγειν, μηδὲ ἐξηγεῖσθαι ἢ καὶ ἡμῶν ἐξηγουμένων παραγγέλλουσιν ὑμῖν μηδὲ ὁλῶς ἐπαλεῖν, μηδὲ εἰς κοινωγίαν λόγων ἐλθεῖν· οὐχὶ δικαίως ἀκούσονται ἅπερ πρὸς αὐτοὺς ἔφη ὁ ἡμέτερος Κύριος Ἰησοῦς Χριστός; « Τάφοι κεκονιαμένοι, ἐξωθεν φαινόμενοι ὠραῖοι, καὶ ἐσωθεν γέμοντες ὀστέων νεκρῶν· τὸ ἡδύοσμον ἀποδεκατοῦντες, τὴν δὲ κάμηλον (68) καταπίνοντες, τυφλοὶ ὁδηγοί. » Ἐὰν οὖν μὴ τῶν διδαγμάτων τῶν ἑαυτοὺς ὑφούντων καὶ θελώντων Ῥαββί, Ῥαββί καλεῖσθαι, καταφρονήσητε, καὶ μετὰ τοιαύτης ἐνστάσεως καὶ νοῦ τοῖς προφητικοῖς λόγοις προσέλθητε, ἵνα τὰ αὐτὰ πάθητε ὑπὸ τῶν ὑμετέρων ἀνθρώπων ἃ καὶ αὐτοὶ οἱ προφῆται ἔπαθον, οὐ δύνασθε ὁλῶς οὐδὲν ἀπὸ τῶν προφητικῶν ὠφέλιμον λαβεῖν. prophetæ passi sunt, nullam omnino potestis ex

113. Ὁ δὲ λέγω, τοιοῦτόν ἐστιν. Ἰησοῦν, ὡς προέφη πολλάκις, Αὐσῆν καλούμενον, ἐκείνον τὸν μετὰ τοῦ Χαλὲδ καπάσκοπον εἰς τὴν Χαναάν ἐπὶ τὴν γῆν (68') ἀποσταλέντα, Ἰησοῦν Μωϋσῆς ἐκάλεσε. Τοῦτο σὺ οὐ ζητεῖς δι' ἣν αἰτίαν ἐποίησεν, οὐκ ἀπορεῖς, οὐδὲ φιλοπευστεῖς. Τοιγαροῦν λέληθέ σε ὁ Χριστός· καὶ ἀναγινώσκων, οὐ συνίης· οὐδὲ νῦν, ἀκούων ὅτι Ἰησοῦς ἐστὶν ὁ Χριστός ἡμῶν, συλλογίζη οὐκ ἀργῶς οὐδ' ὡς ἔτυχεν ἐκεῖνῳ τεθεῖσθαι τοῦνομα. Ἀλλὰ διὰ τί μὲν ἐν Ἄλφα (69) πρώτῳ προσετέθη τῷ Ἀβραάμ ὀνόματι θεολογεῖς, καὶ διὰ τί ἐν βῶ τῷ Σάρρας ὀνόματι, ὁμοίως κομπολογεῖς; διὰ τί δὲ τὸ πατρόθεν ὄνομα τῷ Αὐσῆ τῷ υἱῷ Ναυῆ ὄλον μετωνόμασται τῷ Ἰησοῦ σὺ ζητεῖς ὁμοίως; Ἐπειδὴ (70) οὐ μόνον μετωνομάσθη αὐτοῦ τὸ ὄνομα, ἀλλὰ καὶ διάδοχος γενόμενος Μωϋσέως, μόνος τῶν ἀπ' Αἰγύπτου ἐξεληθέντων ἐν ἡλικίᾳ τοιαύτῃ ὄντων, εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἀγίαν γῆν τὸν περιλειφθέντα λαόν· καὶ ὃν τρόπον ἐκεῖνος εἰσήγαγεν εἰς τὴν ἀγίαν γῆν τὸν λαόν, οὐχὶ Μωϋσῆς· καὶ ὡς ἐκεῖνος ἐν κλήρῳ διένειμεν αὐτὴν τοῖς εἰσελθοῦσι μετ' αὐτοῦ, οὕτως καὶ Ἰησοῦς ὁ Χριστός, τὴν διασποράν τοῦ λαοῦ ἐπιστρέφει, καὶ διαμεριεῖ τὴν ἀγαθὴν γῆν ἐκάστῳ· οὐκέτι δὲ κατὰ ταῦτα. Ὁ μὲν γὰρ πρόσκαιρον ἔδωκεν αὐτοῖς τὴν κληρονομίαν, ἅτε οὐ Χριστός ὁ θεὸς ὢν, οὐδὲ Υἱὸς θεοῦ· ὁ δὲ, μετὰ τὴν ἀγίαν (71) ἀνάστασιν, αἰώνιον ἡμῖν τὴν κατάσχεσιν δώσει. Τὸν ἡλίον ἔστησεν ἐκεῖνος, μετωνομασθεὶς πρότερον τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι, καὶ λαβὼν ἀπὸ τοῦ πνεύματος αὐτοῦ ἰσχύον (72), Ὅτι γὰρ Ἰη-

similiter littera auxisset. Addit Philo hunc hominem impietatis pœnas cito dedisse et levi de causa vitam laqueo finivisse. *De nom. mut.* pag. 1053. Vid. Euseb. *Præp. evang.* pag. 518.

(70) Ἐπειδὴ. Si legamus ἐπεὶ δέ, clara erit et aperta sententia.

(71) Ἀγίαν. Conjectat Thirlb. ἀγίων. Duas admittit Justinus resurrectiones, quarum priorem vocat ἀγίαν, posteriorem vero αἰωνίαν; illa est fidelium et justorum, hæc omnium cæterorum hominum: inter utranque autem collocatum est tempus regni mille annorum. Vid. c. 81. ΟΤΤΟ.

(72) Ἰσχύον. Multa hic verba, nempe alterum comparationis membrum, deesse putant Sylburgius

σοὺς ἦν ὁ Μωϋσεὶ καὶ τῷ Ἀβραάμ, καὶ τοῖς ἄλλοις ἀπλῶς πατριάρχαις φανεῖς καὶ ὁμιλήσας, τῷ τοῦ Πατρὸς θελήματι ὑπηρετῶν, ἀπέδειξα· ὅς καὶ ἄνθρωπος γεννηθῆναι διὰ τῆς Παρθένου Μαρίας ἤλθε, καὶ ἔστιν αἰεὶ, ἔρῳ (73). Οὗτος γὰρ ἔστιν ἀφ' οὗ (74) καὶ τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, καὶ δι' οὗ ὁ Πατὴρ μέλλει καινουργεῖν· οὗτός ἐστιν ὁ ἐν Ἱερουσαλήμ αἰώνιον φῶς λάμπειν μέλλων· οὗτός ἐστιν ὁ κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ βασιλεὺς Σαλήμ, καὶ αἰώνιος ἱερεὺς Ὑψίστου ὑπάρχων. Ἐκεῖνος λέγεται δευτέραν περιτομὴν (75) μαχαίραις πετρίναις τὸν λαὸν περιτετμηκέναι (ὅπερ κήρυγμα ἦν τῆς περιτομῆς ταύτης ἧς περιέτεμεν ἡμᾶς αὐτὸς Ἰησοῦς Χριστὸς ἀπὸ τῶν λίθων, καὶ τῶν ἄλλων εἰδώλων) καὶ θημωνιάς ποιήσας τῶν ἀπὸ ἀκροβυστίας, τουτέστιν ἀπὸ τῆς πλάνης τοῦ κόσμου, ἐν παντὶ τόπῳ περιτετμηθέντων πετρίναις μαχαίραις, τοῖς Ἰησοῦ τοῦ Κυρίου ἡμῶν λόγοις. Ὅτι γὰρ λίθος καὶ πέτρα ἐν παραβολαῖς ὁ Χριστὸς διὰ τῶν προφητῶν ἐκηρύσσεται, ἀποδέδεικται μοι. Καὶ τὰς μαχαίρας οὖν τὰς πετρίνας τοὺς λόγους αὐτοῦ ἀκουσόμεθα, δι' ὧν ἀπὸ τῆς ἀκροβυστίας οἱ πλανώμενοι τοσοῦτοι καρδίας περιτομὴν περιετμήθησαν, ἦν περιτετμηθῆναι καὶ τοὺς ἔχοντας τὴν ἀπὸ τοῦ Ἀβραάμ ἀρχὴν λαβοῦσαν περιτομὴν ὁ Θεὸς διὰ τοῦ Ἰησοῦ προὔτρεπεν ἔκτοτε, καὶ τοὺς εἰσελθόντας εἰς τὴν γῆν ἐκείνην τὴν ἁγίαν, δευτέραν περιτομὴν πετρίναις μαχαίραις εἶπον (76) τὸν Ἰησοῦν περιτετμηκέναι αὐτούς.

114. Ἔσθ' ὅτε γὰρ τὸ ἅγιον Πνεῦμα καὶ ἐναργῶς (77) πράττεσθαί τι, ὃ τύπος τοῦ μέλλοντος γίνεσθαί ἦν, ἐποίει· ἔσθ' ὅτε δὲ καὶ λόγους ἐφθέγγετο περὶ τῶν ἀποβαίνειν μελλόντων, φθεγγόμενον αὐτοὺς ὡς τότε γινομένων ἢ καὶ γεγενημένων. Ἦν τέχνην

et Thirlbins. Sed non viderunt ipsam comparationem in eo institui, quod alter solem stare fecerit, alter ei potestatem tanti miraculi dederit. Pergit in eandem comparationem Justinus, cum ait cælum et terram per Christum renovatum iri. His enim verbis indicat, quanto præstantior sit filio Nave, qui potestatem a Christo acceptam in solem exercuit.

(73) Ἐρῳ. Legit Cl. Thirlbins ἐν οὐρανῷ, quam quidem conjecturam probare non possum, quia Justinus hoc loco Christum semper esse docet, ut ejus æternitatem demonstret; at in cælo semper esse dicere non potuit, quem mox Hierosolymis ait regnaturum. Crediderim ergo illud ἔρῳ per parentheses quamdam hic inseri, ut non multo ante, nempe n. 112, de serpente, ὃν (προεῖπον) κατηράσατο ὁ Θεός, vel legendum καὶ ὅτι ἔστιν αἰεὶ ἔρῳ. Vid. infra n. 155.

(74) Ἀφ' οὗ. Vertendum duxi « post quem, » non « a quo, » ut Langus et Perionius. Eodem sensu Justinus de Herode Ascalonita dicebat n. 52: Ἀφ' οὗ ἐπαθεν, « post quem passus est Christus. » Sic etiam Epiphanius ab Encratitis transiens ad Montanistas, ait: Ἀπὸ τούτων ἕτερα πάλιν αἵρεσις ἀνακύπτει τῶν Φρυγῶν καλουμένη. Non belle Petavius ita reddit: « Ab his alia rursus efflorescit hæresis, quæ Phrygum dicitur. » Non enim ab Encratitis orti Montanistæ, sed, ut existimat Epiphanius, post Encratitas. De Græcis hanc loquendi rationem, ut multas alias, imitatur Tertullianus, cum ait de Paraclete: « Hic solus a Christo magister et dicendus et verendus. » De virg. vel. cap. 1. Hinc etiam Gregorius Naz. illud Pauli ἀνάθεμα εἶναι ἀπὸ τοῦ

A illum fuisse, qui Moysi et Abrahamæ et aliis omnibus patriarchis visus est, et cum eis collocutus, cum Patris voluntati ministraret, jam a me demonstratum est; qui et advenit ut homo fieret ex Virgine Maria, ac semper est. Hic ille est post quem Pater cælum et terram et per quem renovaturus est; hic ille est qui in Jerusalem æternum lumen fulgebis; hic ille est secundum ordinem Melchisedech rex Salem, et æternus Altissimi sacerdos. Dicitur ille (Josue) secunda circumcissione populum lapideis cultris circumcidisse (quod 207 quidem prædicatio fuit circumcissionis illius, qua nos ipse Jesus Christus a lapidibus et aliis simulacris circumcidit): ac acervos eorum cumulasse, qui a præputio, id est ab errore mundi in omni loco lapideis cultris, B Jesu Domini nostri verbis, circumcisi sunt. Lapidem enim et petram in similitudinibus Christum a prophetis vocari jam a me demonstratum est. Lapidéos igitur cultros verba ejus intelligemus, per quæ tot a præputio homines, qui in errore versabantur, cordis circumcissione circumcisi sunt; quæ quidem ut ii etiam circumciderentur, qui circumcissionem ab Abrahamo initium ducentem habebant, jam tum Deus per Jesum hortabatur; quippe cum eos, qui in sanctam illam terram ingrediebantur, a Jesu secundam circumcissionem cultris lapideis dicat accepisse.

114. Regulæ quedam ad dignoscenda quæ de Christo dicuntur. Circumcisio Judæorum longe diversa ab ea quam Christiani acceperunt. — Interdum enim Spiritus sanctus efficiebat, ut clare aliquid et aperte fieret, quod quidem imago esset futuri; inter-

Christo idem esse putat ac maledictum pro fratribus fieri post Christum. Orat. 1, p. 24. Hujus loquendi rationis, ἀφ' οὗ, interpretatio, quam pluribus exemplis confirmavimus, optime convenit huic Justinii loco. Admonet enim Judæos jam venisse Christum, eumque semper esse; post enim eum et per eum cælum et terram a Deo renovatum iri; quod quidem fieri non potuisse nisi postquam Christus incarnatus fuisset; et cum hoc mysterium impletum sit, nihil jam ex hac parte obstare quominus mundus renovetur, ac frustra alium a Judæis Christum expectari. Legit Cl. Thirlbins: ἀφ' οὗ καὶ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, vel ὁ ποιήσας τὸν οὐρανὸν καὶ τὴν γῆν, vel ἀφ' οὗ οὐρανοῦ φεύξεται καὶ ἡ γῆ. Sed ejusmodi conjecturarum inutilis labor. Vertit Gelenius, « per quem cælum terramque Pater condidit, per eundem instauraturus. »

(75) Δευτέραν περιτομὴν. Hæc Tertullianus more suo imitatur adv. Jud. cap. 9, et lib. iii in Marcionidæ, cap. 16. Paulo post legere possumus θημωνιάς ποιῆσαι, pro ποιήσας, quod tamen tolerari potest. At illud omnino necessarium ut hæc verba non ad Christum, sed ad Josue referamus. Quorum enim præputia circumcidit Josue, hi dicuntur figura eorum exstitisse quos Christus ab errore circumcidit.

(76) Εἶπον. Legendum εἰπὼν. Hæc enim referuntur ad Deum, qui docendo in Scripturis Israelitas a Jesu secundam circumcissionem accepisse, hortatur ad veram circumcissionem.

(77) Ἐναργῶς. Clarum. ἐνεργῶς. Sic etiam in margine Reg. et R. Stephanus ad calcem. Infra pro κείραντος legit Cl. Thirlbins κείροντος ut in Apol. 1, n. 50, et in Dialogo n. 15.

dum autem et sermones pronuntiavit de futuris rebus, ita eos pronuntians quasi jam tum res fierent, vel etiam factæ fuissent. Quam artem nisi legentes perspiciant, prophetica verba, ut par est, assequi non poterunt. Exempli gratia proferam verba quædam prophetica, ut quod dico assequamini. Cum dicit per Isaiam ⁸²: « Ipse tanquam ovis ad occisionem ductus est, et velut agnus coram tondente, » ita dicit quasi jam perageretur passio. Rursus cum ait: « Expandi manus meas ad populum non credentem et contradicentem ⁸³; » item: « Domine, quis credidit auditui nostro ⁸⁴? » ita hæc dicuntur quasi res anteactas nuntient. Sic etiam demonstravi sæpe Christum ab eo in similitudine lapidem vocari, et per tropologiam Jacob et Israel. Rursus cum dicit: « Videbo cælos tuos opera digitorum tuorum ⁸⁵; » nisi verbum ejus intelligam operationem, insipienter intelligam, quemadmodum magistris vestris placet, qui manus et pedes et digitos et animam habere instar animalis compositi existimant parentem universorum et ingenitum Deum, et idcirco visum esse Abrahamo et Jacob ipsum Patrem docent. Præclare ergo in nobis agitur, qui cultris lapideis circumcisi sumus secunda circumcissione. Prima enim illa vestra ferro peracta est et peragitur; duro enim corde permanetis. Nostra autem circumcisio, quæ secunda numero post vestram instituta est, per lapides acutos, id est, per sermones apostolorum summi illius angularis lapidis et sine manibus abscissi, circumcidit nos a simulacrorum cultu et ab omni prorsus pravitate. Quorum corda ita sunt pravitate circumcisa, ut læti mortem optetamus propter nomen præclaræ illius petreæ, quæ et in eorum corda, qui per **208** ipsum diligunt Patrem universorum, aquam vivam emittit, et eos potat qui aquam vitæ sitiunt. Sed hæc dicente me non intelligitis. Nam nec ea intelligitis, quæ facturum esse Christum prophetæ prædixerunt, nec nobis, qui vos ad Scripturas adducimus, creditis. Jeremias enim ita clamat: « Væ vobis, quia dereliquistis fontem vivum, et fodistis vobis cisternas dissipatas, quæ non poterunt continere aquam. Num solitudo erit ubi est mons Sion ⁸⁶; quoniam Jerusalem libellum repudii dedi in conspectu vestro ⁸⁷? »

ἂν μὴ εἰδῶσιν οἱ ἐντυγχάνοντες, οὐδὲ παρακολουθήσαι τοῖς τῶν προφητῶν λόγοις ὡς δεῖ δυνήσονται. Παραδείγματος δὲ χάριν, λόγους τινὰς προφητικούς εἰποιμ' ἂν, ὅπως παρακολουθήσητε τῷ λεγομένῳ. Ὅταν λέγῃ διὰ Ἡσαίου, « Αὐτὸς ὡς πρόβατον ἐπὶ σφαγὴν ἤχθη (78), καὶ ὡς ἀμνὸς ἐναντίον τοῦ κείραντος: » ὡς ἤδη τοῦ πάθους γενομένου (79) λέγει. Καὶ ὅταν πάλιν λέγῃ, « Ἐγὼ ἐξεπέτασα τὰς χεῖράς μου ἐπὶ λαὸν ἀπειθοῦντα, καὶ ἀντιλέγοντα: » καὶ ὅταν λέγῃ, « Κύριε, τίς ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν; » [ὡς (80)] ἤδη γεγενημένων πραγμάτων ἐξαγγελίαν οἱ λόγοι σημαίνοντες, λελεγμένοι εἰσὶ. Καὶ γὰρ ἐν παραβολῇ λίθον πολλαχοῦ καλεῖν ἀπέδειξα τὸν Χριστὸν, καὶ ἐν τροπολογίᾳ, Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ. Καὶ πάλιν ὅταν λέγῃ: « Ὅφομαι τοὺς οὐρανοὺς ἔργα τῶν δακτύλων σου, » ἂν μὴ ἀκούω τῶν λόγων αὐτοῦ (81) τὴν ἐργασίαν, οὐ συνετῶς ἀκούσομαι ὡς περ ὑμῶν οἱ διδάσκαλοι ἀξιούσιν, οἰόμενοι χεῖρας καὶ πόδας (82) καὶ δακτύλους καὶ ψυχὴν ἔχειν, ὡς σύνθετον ζῶον, τὸν Πατέρα τῶν ὄλων καὶ ἀγέννητον Θεόν· οἵτινες καὶ διὰ τοῦτο ὄφθαι τῷ Ἀβραάμ καὶ τῷ Ἰακώβ αὐτὸν τὸν Πατέρα διδάσκουσι. Μακάριοι οὖν ἡμεῖς οἱ περιτμηθέντες πετρίναις μαχαίραις τὴν δευτέραν περιτομὴν. Ὑμῶν μὲν γὰρ ἡ πρώτη διὰ σιδήρου γέγονε καὶ γίνεται· σκληροκάρδιοι γὰρ μένετε· ἡμῶν δὲ ἡ περιτομή, ἥτις δευτέρα ἀριθμῶ, μετὰ τὴν ὑμετέραν φανερωθεῖσα, διὰ λίθων ἀκροτόμων, τουτέστι διὰ τῶν λόγων τῶν διὰ τῶν ἀποστόλων τοῦ ἀκρογωνιαίου λίθου, καὶ τοῦ ἀνευ χειρῶν τμηθέντος, περιτέμνει ἡμᾶς ἀπὸ τε εἰδωλολατρίας καὶ πάσης ἀπλῶς κακίας. Ὅν αἱ καρδίαι οὕτως περιτετμημέναι εἰσὶν ἀπὸ τῆς πονηρίας, ὡς καὶ χαίρειν ἀποθνήσκοντας διὰ τὸ ὄνομα τὸ τῆς καλῆς πέτρας, καὶ ζῶν ὑδωρταῖς καρδίαις τῶν δι' αὐτοῦ ἀγαπησάντων τὸν Πατέρα τῶν ὄλων βρυούσης, καὶ ποτιζούσης τοὺς βουλομένους τὸ τῆς ζωῆς ὑδωρ πιεῖν. Ἀλλὰ ταῦτα μὲν οὐ νοεῖτε λέγοντος· ἃ γὰρ ποιῆσαι τὸν Χριστὸν πεπροφήτευται, οὐ νενοήκατε, οὐδὲ ἡμῖν προσάγουσιν ὑμᾶς τοῖς γεγραμμένοις πιστεύετε. Ἰερεμίας μὲν γὰρ οὕτω βοᾷ: « Οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι ἐγκατελίπετε πηγὴν ζωσαν, καὶ ὠρύξατε ἑαυτοῖς λάκκους συντετριμμένους, οἱ οὐ δυνήσονται συνέχειν ὑδωρ. Μὴ ἔρημον ἢ οὐ ἔστι τὸ ἕρος Σιών, ὅτι Ἰερουσαλήμ βιβλίον ἀποστασίου ἔδωκα ἔμπροσθεν ὑμῶν. »

⁸² Cap. LIII, v. 7. ⁸³ Isa. LXV, 2. ⁸⁴ Isa. LIII, 1. ⁸⁵ Psal. VIII, 4. ⁸⁶ Jer. II, 13.

(78) Ἡχθη. Rem præteritam hoc verbum designat. Cur ergo hoc exemplo utitur Justinus, ut rem ita narratam exhibeat, quasi jam tum agatur? Videtur præcipue respexisse ad sequentia hæc verba: Οὕτως οὐκ ἀνοίγει τὸ στόμα, quæ forte a librariis omissa sunt.

(79) Γενομένου. Manifestum est legendum γενομένου, et mox ὡς ἤδη γεγενημένων.

(80) Ὅς. In codd. mss. et editis deest hæc vocula, quæ resingenda erat, ut nemo non videt. Οττο.

(81) Τῶν λόγων αὐτοῦ. Legendum τὸν λόγον αὐτοῦ. Loquitur enim Justinus de unico Verbo Dei, quem cum Spiritu sancto vocat Irenæus manus Dei Patris, lib. IV, c. 20, n. 1. Neque enim Deum esse indigere aliis organis ad conditionem eorum quæ

fiunt, sed idoneum est et sufficiens ad formationem omnium proprium ejus Verbum, et idem lib. II, c. 2. In eandem sententiam Justinus Deum non manibus et digitis operari, sed Verbum esse illius operationem, sive eum omnia per Verbum operari docet. Unde etiam Tatianus Verbum esse primogenitum opus Patris pronuntiat, n. 5, ubi vide adnotationem.

(82) Οἰόμενοι χεῖρας καὶ πόδας. Stultum hunc errorem Judæis pariter attribuunt Origenes homil. 3 in Genes.; Euseb. in Psalm. pag. 313 et 336; Cyrill. in Jul. III, VIII, 236, et in Isa. pag. 906. Sed observat Philo hunc errorem actionibus magis et affectibus quam verbis declarari: Τὴν μὲν ἀτοπίαν τοῦ λόγου ὅτι ἀνθρωπόμορφον τὸ θεῖον ἀποδιδάσκοντες· τὴν δὲ ἐν τοῖς ἔργοις ἀσέβειαν, ὅτι

115. Ἄλλὰ Ζαχαρία ἐν παραβολῇ δεικνύντι τὸ μυστήριον τοῦ Χριστοῦ, καὶ ἀποκεκρυμμένως κηρύσσοντι, πιστεῦσαι ὀφείλετε. Ἔστι δὲ τὰ λεγόμενα ταῦτα : « Χαῖρε καὶ εὐφραίνου, θύγατερ Σιών· ὅτι ἰδοὺ ἐγὼ ἔρχομαι, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου, λέγει Κύριος· καὶ προστεθήσονται ἔθνη πολλὰ πρὸς Κύριον ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ. Καὶ ἔσονται μοι εἰς λαὸν, καὶ κατασκηνώσω ἐν μέσῳ σου· καὶ γινώσκονται ὅτι Κύριος τῶν δυνάμεων ἀπέσταλκέ με πρὸς σέ. Καὶ κατακληρονομήσει Κύριος τὸν Ἰούδαν, καὶ τὴν μερίδα (83) αὐτοῦ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν ἁγίαν, καὶ ἐκλέξεται ἐπὶ τὴν Ἱερουσαλήμ (84). Εὐλαβείσθω πᾶσα σὰρξ ἀπὸ προσώπου Κυρίου, ὅτι ἐξεγήγερται ἐκ νεφελῶν ἁγίων αὐτοῦ. Καὶ ἔδειξέ μοι Ἰησοῦν τὸν ἱερέα τὸν μέγαν ἐστῶτα πρὸ προσώπου ἀγγέλου· καὶ διάβολος εἰστήκει ἐκ δεξιῶν αὐτοῦ, τοῦ ἀντικεῖσθαι αὐτῷ. Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς τὸν διάβολον· Ἐπιτιμήσαι Κύριος ἐν σοὶ, ὁ ἐκλεξάμενος τὴν Ἱερουσαλήμ. Οὐχὶ ἰδοὺ τοῦτο δαλός (85) ἐξεσπασμένος ἐκ πυρός; » Μέλλοντί τε τῷ Τρύφωνι ἀποκρίνεσθαι καὶ ἀντιλέγειν μοι, ἔφην· Πρῶτον ἀνάμεινον καὶ ἀκουσον ἃ λέγω. Οὐ γὰρ ἦν ὑπολαμβάνεις ἐξήγησιν ποιῆσθαι μέλλω, ὡς μὴ γεγεννημένου ἱερέως τινὸς Ἰησοῦ ὀνόματι ἐν τῇ Βαβυλωνίᾳ γῆ, ὅπου αἰχμάλωτος ὁ λαὸς ὑμῶν. Ὅπερ εἰ καὶ ἐποίουν, ἀπέδειξα (86) ὅτι ἦν μὲν Ἰησοῦς ἱερεὺς ἐν τῷ γένει ὑμῶν, τοῦτον δὲ αὐτὸν οὐκ ἐν τῇ ἀποκαλύψει αὐτοῦ ἑώρακεῖ ὁ προφήτης, ὡσπερ οὐδὲ τὸν διάβολον καὶ τὸν τοῦ Κυρίου ἀγγελον οὐκ αὐτοψία ἐν καταστάσει ὧν ἑώρακεῖ, ἀλλ' ἐν ἐκστάσει, ἀποκαλύψεως αὐτῷ γεγεννημένης. Νῦν δὲ λέγω ὅτι ὄνπερ τρόπον διὰ τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος τῷ Ναυῆ υἱῷ (87) καὶ δυνάμεις καὶ πράξεις τινὰς προκηρυσσούσας τὰ ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου Κυρίου μέλλοντα γίνεσθαι πεποιτημένα ἐφη (88)· οὕτω καὶ τὴν ἐπὶ τοῦ ἐν Βαβυλῶνι Ἰησοῦ ἱερέως γενομένου ἐν

115. *Prædictio de Christianis apud Zachariam. Judæorum maligna disputandi ratio. — Sed Zachariæ Christi mysterium in parabola ostendenti et arcane prædicanti credere debetis. Sunt autem hæc illius verba : « Gaude et lætare, filia Sion; quia ecce ego venio, et habitabo in medio tui, dicit Dominus, et applicabuntur gentes multæ ad Dominum in die illos et erunt mihi in populum; et habitabo in medio tui, et cognoscent quia Dominus virtutum misit me ad te. Et possidebit Dominus Judam, et partem suam in terra sancta, et eliget adhuc Jerusalem. Timeat omnis caro a facie Domini, quoniam surrexit de nubibus sanctis suis. Et ostendit mihi Jesum sacerdotem magnum, stantem ante faciem angeli: et diabolus stabat a dextris ejus, ut adversaretur ei. Et dixit Dominus ad diabolum: Increpet Dominus in te, qui elegit Jerusalem. Nonne ecce hoc torris est erectus de igne? » Cum Trypho respondere et mihi contradicere pararet: Fac primum, inquam, exspectes et audias quid dicam. Neque enim quam suspicaris expositionem allaturus sum, ut nullum sacerdotem Jesu nomine in terra Babylonia, ubi populus vester captivus erat, exstitisse dicam. Quod quidem si facerem, demonstrarem futurum non fuisse, si Jesus sacerdos in vestro genere fuisset, ut eum propheta in sua revelatione videret; quemadmodum nec diabolum, nec angelum Domini ipsis oculis intra se constitutus vidit, sed in exstasi, revelatione ipsi facta. Nunc autem quod dico sic se habet. Quemadmodum Scriptura a filio Navæ virtutes et actiones quasdam, quæ res a Domino nostro gerendas prænuntiabant, per nomen Jesu editas esse dixit; ita et hanc sub illo Jesu, qui sacerdos Babylone in populo vestro*

⁸³ Jer. iii, 8. ⁸⁵ Zach. ii, 10-15; iii, 1, 2.

ἀνθρωποπαθὲς ἐπανορθούμενοι, lib. *De sacrificiis*, p. 146.

(83) Καὶ τὴν μερίδα. Observat Nobilius conjunctionem a pluribus omitti, idque aptius erudito Londinensi editori videtur.

(84) Ἐκλέξεται ἐπὶ Ἱερουσαλήμ. Biblia Rom. αἰρετιεῖ ἔτι Ἱερουσαλήμ. Observat idem Thirlbins lectionem Justinii præferendam esse, ut magis consentaneam Hebræo fonti.

(85) Τοῦτο δαλός. Ita Aquila et Hebr. et edit. Complut. Quamvis autem legatur ὡς δαλός, ut observat idem vir erud. in Bibl. Rom. et Ald. et cod. Alex. et in *Constit. apost.* l. vi, c. 5, et apud Clem. Alex. quem tamen Sylburgius licenter emendavit, et apud Hieronymum, Cyrill. Alex. et Theodoret., vix dubito quin hanc voculam ὡς omiserit Justinus. Ait enim infra de Jesu sacerdote: Καὶ δαλός ἐξεσπασμένος ἐκ πυρός ἐκλήθη.

(86) Ἀπέδειξα, etc. Difficilis locus et variis conjecturis vexatus, quas referre longum sit; sed tamen levissima aut nulla mutatione facta illustrari potest. Legere enim possumus mutato tantum accentu: Ἦν μὲν Ἰησοῦς ἱερεὺς ἐν τῷ γένει ὑμῶν, supplendo ἦν, « Si sacerdos Jesus in genere vestro fuisset; » vel, si malis: Εἰ μὲν ἦν, quod eodem reddi. Negare non vult Justinus sacerdotem nomine Jesum exstitisse in terra Babyloniæ; sed tamen declarat probabilem materiam sibi non defuturam, si

litigare velit, quia propheta quemadmodum nec diabolum nec angelum oculis suis vidit, sed oblata revelatione, sic summum sacerdotem, si vivus is exstitisset, non in revelatione, sed coram cernere debuisset. Non deerant qui hanc revelationem ad Jesum filium Josedech referri omnino non posse contenderent. Unde Tertullianus *adv. Jud.* cap. 14: « Nec poteritis eum Josedech filium dicere, qui nulla omnino veste sordida, sed semper sacerdotali fuit exornatus, nec unquam sacerdotali munere privatus. » Christianorum interpretum sententiam sic refert Hieronymus: « Non autem esse Jesum filium Josedech ex hoc conantur ostendere, quod non sit appositum in præsentī loco, filius Josedech; qui in aliis locis et ubi vere de Jesu dicitur filio Josedech, semper patris cognomine censeatur. » Aliam viam inquit Justinus: fatetur hic agi de filio Josedech; at ea quæ ad Christum spectant, significari contendit.

(87) Τῷ Ναυῆ υἱῷ. Vel legendum τὸν Ναυῆ υἱόν, vel πεποιθῆσθαι pro πεποιτημένα.

(88) Ἐφη. Non legendum ἔφην, ut placet erudito Londinensi editori, sed supplendum, ex more S. martyris, Θεός vel λόγος nempe Scriptura. Sic enim n. 114: Ὅταν λέγῃ διὰ Ἡσαίου, et paulo post: Καὶ πάλιν ὅταν λέγῃ, et n. 120: Θεοὶ γοῦν καὶ ἐν τῷ Ἰούδα, et n. 121: Περὶ τούτου λέγων τοῦ Χριστοῦ. Vide adnotata ad n. 61.

soit, revelationem nunc demonstrare aggredior eorum, quæ sacerdos noster et Deus et Christus, Patris universorum Filius, facturus erat, prædicationem fuisse. Jam autem miratus sum, inquam, cur paulo ante dicente me quieveritis, nec reprehenderitis cum dicerem filium Navæ ex æqualibus ab Ægypto profectis solum **209** in terram sanctam ingressum esse cum illis qui hac ætate natu minores descripti fuerant. Nam instar muscarum ad ulcera accurritis et advolatis. Si quis enim sexcenta præclare dicat, unum autem quamlibet minutum vobis non placeat aut a vobis non intelligatur, aut minus accuratum sit; de plurimis præclare dictis parum laboratis, verbum autem arripitis, illudque in piaculi ac sceleris loco statuere conamini: ut simili modo a Deo judicati multo magis magnorum facinorum, sive improbe factorum, sive pravarum interpretationum, quas adulterando adhibetis, rationem reddatis. Quo enim judicio iudicatis, eodem vos æquum est iudicari.

116. *Ostenditur quomodo hæc prophetia conveniat Christianis.* — Sed ut vobis rationem reddam de revelatione Jesu Christi sancti, repeto sermonem ac dico hanc quoque revelationem in nos factam esse, qui in Christum summum sacerdotem, hunc crucifixum, credimus: qui cum in stupris ac omni prorsus sordida actione versaremur, per gratiam a nostro Jesu, secundum voluntatem ipsius Patris concessam, sordida omnia, quibus induti eramus, mala exuimus, quibus diabolus instat semper adversans, ac omnes ad se trahere volens: sed angelus Dei, id est virtus Dei, nobis per Jesum Christum immissa, increpat eum et a nobis discedit. Ac tanquam ex igne extracti sumus, cum prioribus peccatis expurgati, tum ex tribulatione eruendi et ex incendio nobis a diabolo ejusque omnibus ministris admoto; ex quibus nos etiam rursus se extrahiturum Jesus Dei Filius, ac preparatis vestibus nos induturum, si mandata ejus observemus, et regnum æternum provisurum promisit. Quemadmodum enim Jesus ille, qui sacerdos a propheta dicitur, sordida ferens indumenta visus est, quia fornicariam illum uxorem accepisse dictum est, ac torris extractus ex igne vocatus, quia remissionem

(89) Τῇ αὐτῇ ὁμοίᾳ. Legendum monet Sythurgius τῇ αὐτῇ καὶ ὁμοίᾳ.

(90) Δώσητε. Clarom. δώσατε. Sythurgius mallet δῶτε vel δῶρητε.

(91) Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἁγίου. « Cæcus est, inquit Thirlbius, qui non videat hæc corrupta esse. » Legendum monet τοῦ Ζαχαρίου, vel Ἰησοῦ καὶ ἀγγέλου, vel Ἰησοῦ τοῦ ἱερέως τοῦ μεγάλου. Fateor mihi hanc corruptelam non apparere, nec video cur revelatio Jesu Christi sancti appellari non possit id quod non multo ante appellatur mysterium Christi arcane a Zacharia prædicatum. Tertullianus, cuicum in ipsius rei summa consentit Justinus, sic loquitur loco jam citato: « Sic et apud Zachariam, in persona ipsius, imo et in ipsius nominis sacramento, verus summus Sacerdos Patris Christus Jesus, duplici habitu in duos adventus delineatur. »

τῷ λαῷ ὑμῶν ἀποκάλυψιν, ἔρχομαι νῦν ἀποδείξαι ἀποκλήρυξιν εἶναι τῶν ὑπὸ τοῦ ἡμετέρου ἱερέως, καὶ Θεοῦ, καὶ Χριστοῦ Υἱοῦ τοῦ Πατρὸς τῶν ὅλων, γίνεσθαι μελλόντων. Ἡδὴ μὲν τοι ἐθαύμαζον, ἔφην, διὰ τί καὶ πρὸ μικροῦ ἡσυχίαν ἡγάγετε ἐμοῦ λέγοντος, ἢ πῶς οὐκ ἐπελάβεσθέ μου εἰπόντος ὅτι ὁ τοῦ Ναυῆ υἱὸς τῶν ἐξεληθόντων ἀπ' Αἰγύπτου ὁμηλικῶν μόνος εἰσῆλθεν εἰς τὴν ἁγίαν γῆν, καὶ οἱ γεγραμμένοι ἀφηλικες τῆς γενεᾶς ἐκείνης. Ὡσπερ γὰρ αἱ μυῖαι ἐπὶ τὰ ἔλκη προστρέχετε καὶ ἐπίπτασθε. Κἂν γὰρ μυρία τις εἴπη καλῶς, ἐν δὲ μικρὸν ὀτιοῦν εἴη μὴ εὐάρεστον ὑμῖν, ἢ μὴ νοούμενον, ἢ μὴ πρὸς τὸ ἀκριδῆς, τῶν μὲν πολλῶν καλῶν οὐ πεφροντίκατε, τοῦ δὲ μικροῦ ρηματίου ἐπιλαμβάνεσθε, καὶ κατασκευάζειν αὐτὸ ὡς ἀσέδημα καὶ ἀδίχημα σπουδάζετε· ἵνα τῇ αὐτῇ ὁμοίᾳ (89) κρίσει ὑπὸ τοῦ Θεοῦ κρινόμενοι, πολὺ μᾶλλον ὑπὲρ τῶν μεγάλων τολμημάτων, εἴτε κακῶν πράξεων, εἴτε φαύλων ἐξηγήσεων ἅς παραποιῶντες ἐξηγεῖσθε, λόγον δώσητε (90). Ὁ γὰρ κρίμα κρίνετε, δίκαιόν ἐστιν ὑμᾶς κριθῆναι.

116. Ἄλλ' ἵνα τὸν λόγον τὸν περὶ τῆς ἀποκαλύψεως Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ ἁγίου (91) ἀποδιδῶ ὑμῖν, ἀναλαμβάνω τὸν λόγον, καὶ φημι κάκεινην τὴν ἀποκάλυψιν εἰς ἡμᾶς τοὺς ἐπὶ τὸν Χριστὸν ἀρχιερεῖα τοῦτον τὸν σταυρωθέντα πιστεύοντας γεγενῆσθαι· οἷτινες, ἐν πορνείαις καὶ ἀπλῶς πάσῃ ρυπαρᾷ πράξει ὑπάρχοντες, διὰ τῆς παρὰ τοῦ ἡμετέρου Ἰησοῦ κατὰ τὸ θέλημα τοῦ Πατρὸς αὐτοῦ χάριτος τὰ ρυπαρὰ πάντα ἃ ἡμφιέσμεθα κακὰ ἀπεδυσάμεθα· οἷς ὁ διάβολος ἐφέστηκεν αἰὲν ἀντικείμενος, καὶ πρὸς ἑαυτὸν ἔλκειν πάντας βουλόμενος· καὶ ὁ ἀγγελὸς τοῦ Θεοῦ, τουτέστιν ἡ δύναμις τοῦ Θεοῦ ἡ πεμφθεῖσα ἡμῖν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ, ἐπιτιμᾷ αὐτῷ, καὶ ἀφίσταται ἀφ' ἡμῶν. Καὶ ὡσπερ ἀπὸ πυρὸς ἐξεσπασμένοι ἐσμέν, ἀπὸ μὲν τῶν ἁμαρτιῶν τῶν προτέρων καθαρισθέντες, ἀπὸ δὲ τῆς θλίψεως (92) καὶ τῆς πυρώσεως ἣν πυροῦσιν ἡμᾶς ὁ τε διάβολος καὶ οἱ αὐτοῦ ὑπηρέται πάντες· ἐξ ὧν καὶ πάλιν ἀποσπᾷ (93) ἡμᾶς Ἰησοῦς ὁ Υἱὸς τοῦ Θεοῦ, ἐνδύσαι ἡμᾶς τὰ ἡτοιμασμένα ἐνδύματα, ἐν πράξωμεν αὐτοῦ τὰς ἐντολάς, ὑπέσχετο, καὶ αἰώνιον βασιλείαν προνοῆσαι ἐπήγγελλται. Ὅν γὰρ τρόπον Ἰησοῦς ἐκεῖνος ὁ λεγόμενος ὑπὸ τοῦ προφήτου Ἰερεῦς, ρυπαρὰ ἱμάτια ἐφάνη φορῶν, διὰ τὸ γυναῖκα πόρνην (94) λελέχθαι εἰληφέναι αὐτὸν, καὶ δε-

(92) Ἀπὸ δὲ τῆς θλίψεως. Hoc loco, ut in aliis multis, supplendum est aliquod verbum, quo Christianos ex persecutionibus, quas diabolus ejusque ministri excitabant, significatur aliquando liberatum iri, nempe in sine iniqui. Tempus enim persecutionum aliis terminis non circumscribebat Justinus, ut vidimus n. 59.

(93) Ἀποσπᾷ. Legendum ἀποσπᾶν et πρὸς καὶ ἐνδύσαι. Si quis tamen relinere velit illud ἀποσπᾶ (scilicet enim præsens pro futuro usurpat Justinus) λογισμὸν εἶναι ὅς ἐνδύσαι.

(94) Γυναῖκα πόρνην. Non probabile est Justinum id commisisse, quod suspicatur Londinensis editor, ut Jesum filium Josedech cum Osea propheta confunderet. Probabilior alia ejusdem conjectura fornicariam uxorem a Justino vocari eam quæ conjugio illicito ducebatur. Nani Judæi vesti-

λδς ἐξεσπασμένος ἐκ πυρός ἐκλήθη, διὰ τὸ ἀφῆσιν ἁμαρτιῶν εἰληφέναι, ἐπιτιμηθέντος καὶ τοῦ ἀντικειμένου αὐτῷ διαδόλου· οὕτως ἡμεῖς οἱ διὰ τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος, ὡς εἰς ἄνθρωπος πιστεύσαντες (95) εἰς τὸν ποιητὴν τῶν ὅλων Θεόν, διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ πρωτοτόκου αὐτοῦ Υἱοῦ, τὰ ῥυπαρὰ ἱμάτια, τουτέστι τὰς ἁμαρτίας, ἀπημφισμένοι, πυρωθέντες διὰ τοῦ λόγου τῆς κλήσεως αὐτοῦ, ἀρχιερατικὸν τὸ ἀληθινὸν γένος ἐσμέν τοῦ Θεοῦ, ὡς καὶ αὐτὸς ὁ Θεὸς μαρτυρεῖ, εἰπὼν ὅτι ἐν παντὶ τόπῳ ἐν ταῖς ἔθνεσι θυσίας εὐάρεστους αὐτῷ καὶ καθαρὰς προσφέροντες (95*). Οὐδέχεται δὲ

117. Πάντας οὖν, οἱ (96) διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου θυσίας, ἃς παρέδωκεν Ἰησοῦς ὁ Χριστὸς γίνεσθαι, τουτέστιν ἐπὶ τῇ εὐχαριστίᾳ τοῦ ἄρτου καὶ τοῦ ποτηρίου, τὰς ἐν παντὶ τόπῳ τῆς γῆς γινομένας ὑπὸ τῶν Χριστιανῶν, προλαβὼν ὁ Θεὸς, μαρτυρεῖ εὐάρεστους ὑπάρχειν αὐτῷ. Τὰς δὲ ὑφ' ὑμῶν καὶ δι' ἐκείνων ὑμῶν τῶν ἱερέων γινομένας ἀπανάινεται, λέγων· « Καὶ τὰς θυσίας ὑμῶν οὐ προσδέξομαι ἐκ τῶν χειρῶν ὑμῶν· διότι ἀπὸ ἀνατολῆς ἡλίου ἕως δυσμῶν, τὸ ὄνομά μου δεδόξασται, λέγει, ἐν ταῖς ἔθνεσιν (97)· ὑμεῖς δὲ βεβηλοῦτε αὐτό. » Καὶ μέχρι νῦν φιλονεικοῦντες λέγετε, ὅτι τὰς μὲν ἐν Ἱερουσαλήμ ἐπὶ τῶν ἐκεῖ τότε οἰκούντων Ἰσραηλιτῶν καλουμένων θυσίας οὐ προσδέχεται ὁ Θεός· τὰς δὲ διὰ τῶν ἐν τῇ διασπορᾷ τότε δὴ ὄντων ἀπὸ τοῦ γένους ἐκείνου ἀνθρώπων εὐχὰς προσίεσθαι αὐτὸν εἰρηκέναι, καὶ τὰς εὐχὰς αὐτῶν θυσίας καλεῖν. Ὅτι μὲν οὖν καὶ εὐχαὶ καὶ εὐχαριστίαι ὑπὸ τῶν ἀξίων γινόμεναι, τέλειαι μόναι καὶ εὐάρεστοί C εἰσι τῷ Θεῷ θυσίαι (98), καὶ αὐτὸς φημι. Ταῦτα γὰρ μόναι καὶ Χριστιανοὶ παρέλαθον ποιεῖν, καὶ ἐπ' ἀναμνήσει δὲ τῆς τροφῆς (99) αὐτῶν ξηρᾶς τε καὶ ὑγρᾶς, ἐν ᾗ καὶ τοῦ πάθους ὃ πέπονθε δι' αὐτοῦς ὁ Υἱὸς τοῦ

* Malach. i, 10.

bus sordidis, teste Hieronymo, Jesum indutum fuisse dicebant, « vel ob conjugium illicitum, vel ob peccata populi, vel ob squalorem captivitatis. » Conjugium illicitum erat quia alienigenam uxorem duxerat.

(95) Πιστεύσαντες. Sic restituimus, monente Thirlbio. Maranus ediderat πάντες ἔσονται, veram lectionem in nota exhibens. EDIT. PATROL.

(95*) Προσφέροντες. Vel subintellige εἰσίν, vel lege, cum Thirlbio, θυσίαι... προσφέρονται. Id.

(96) Πάντας οὖν οἱ. Vel legendum πάσας οὖν διὰ τοῦ, vel ante aut post τοῦ ὀνόματος τούτου sup-
plendum προσφέρομεν.

(97) Τὸ ὄνομά μου δεδόξασται, λέγει, ἐν ταῖς ἔθνεσι. Fortasse addendum ex Malach. i, 11: Καὶ ἐν παντὶ τόπῳ θυμίαμα προσάγεται τῷ ὀνόματί μου καὶ θυσία καθαρὰ· διότι μέγα τὸ ὄνομά μου ἐν ταῖς ἔθνεσι, quod sequentia postulare videntur; hæc enim verba præcipue respiciunt, atque aliter τὰς δὲ διὰ τῶν ἐν τῇ διασπορᾷ, etc., non habebunt quo referantur. Quod, si quis putet Justinum, tum cum hæc citaret, præcedentium tantum rationem habuisse ideoque ita mutilata citasse, in sequentibus autem ad integrum locum respexisse, idque verisimilius existimet, quam librarium, iteratione vocis ἔθνεσι deceptum, omisisse intermedia: ego profecto prius illud fieri posse non negaverim, sed posterius multo credibilius habitum iri arbitror. Sed considera istud λέγει. THIRLBIO.

(98) Τέλειαι μόναι... θυσίαι. Non magis negat hoc loco sacrificium et victimam a Christianis offerri solitam, quam tot aliis locis baptismum exte-

A peccatorum accepit, etiam increpito, qui ei adversabatur, diabolo; ita nos, qui per nomen Jesu instar unius hominis omnes in Creatorem universorum Deum credimus, per nomen primogeniti illius Filii sordidis vestibus, id est peccatis exati et per verbum illius vocationis inflammati, verum genus sacerdotale Dei sumus, ut Deus ipse testatur, cum sibi in omni loco in gentibus grata et pura sacrificia offerri dicit. A nemine autem Deus accipit sacrificia, nisi per ipsius sacerdotes.

παρ' οὐδενὸς θυσίας ὁ Θεός, εἰ μὴ διὰ τῶν ἱερέων αὐτοῦ.

117. Malachiæ prophetia de sacrificiis Christianorum. Hæc autem de precibus Judæorum qui erant in dispersione, accipi non possunt. — Qui ergo per illius nomen sacrificia ipsi offerunt ea, quæ a Jesu Christo præscripta, id est quæ in eucharistia panis et calicis a Christianis in omni terrarum loco offeruntur, hos omnes in antecessum Deus gratos sibi esse 210 testatur. Quæ vero a vobis ac per vestros illos sacerdotes offeruntur, ea respuit, cum dicit: « Et sacrificia vestra non suscipiam de manibus vestris: quoniam ab ortu solis usque ad occasum nomen meum glorificatur in gentibus: vos autem profanatis illud 88. Ac vos quidem hactenus contentionis studio dicitis Deum quidem sacrificia Hierosolymis ab his qui tunc ibi Israelitæ dicti habitabant, oblata non accipere; eorum autem preces, qui tunc ex illo genere in dispersione erant, gratas sibi esse dixisse, atque illorum preces sacrificia vocare. Equidem preces et gratiarum actiones, quæ a dignis peraguntur, sola esse perfecta et Deo accepta sacrificia et ipse pronuntio. Hæc enim Christiani quoque sola peragere didicerunt, etiam

riorem, in quibus carnis circumcisioni successisse ait circumcisionem cordis, ac cordis conversionem solum esse verum baptismum contendit. Redundant scripta veterum his loquendi rationibus. Sic Tertullianus apud quem sacrificium mundum est « simplex oratio de conscientia pura » iv adv. Marc. cap. 1, agnoscit exterius sacrificium apud ipsos hæreticos, aut saltem ex hoc eorum sacrificio ansam ad eos refellendos capit. Postquam enim lib. iii, cap. 22, retulit Malachiæ verba: « In omni loco sacrificium nomini meo offertur, sacrificium mundum, » statim addit: « Gloriæ scilicet relatio et benedictio et laus et hymni. Quæ omnia cum in te quoque deprehendantur, et signaculum frontium, et ecclesiarum sacramenta, et munditiæ sacrificiorum, debes jam erumpere uti dicas, spatium (leg. spiritum) Creatoris tuo Christo prophetasse. »

(99) Καὶ ἐπ' ἀναμνήσει δὲ τῆς τροφῆς. Redundat illud δὲ ut supra n. 48. Illa autem recordatio alimonix siccx et liquidæ videtur esse gratiarum actio, ut in Apol. i, n. 65, ob acceptum a Deo panem et vinum, quibus quodammodo continetur quidquid ad hominis alimoniam, siccam scilicet et liquidam, necessarium est. Justinus enim hoc loco distinguit ab hac recordatione alimonix siccx et liquidæ recordationem passionis Domini. Quomodo celebretur illa recordatio passionis Domini, non erat explicandi locus; sed id facile intelligitur ex eadem Apol. i, ubi docet Justinus eadem omnipotentia, qua Verbum caro factum est, panem et vinum fieri corpus et sanguinem Christi. Hoc enim semel posito corpus et sanguinem Christi in altari

in recordatione alimonie sue siccae et liquidae, in qua etiam passionis, quam Filius Dei propter eos pertulit, recordantur. Hujus nomen ut profanaretur per totum orbem terrarum et blasphemis appetetur, principes sacerdotum populi vestri et magistri perfecerunt. Sed haec ipsa quoque sordida indumenta, a vobis imposita iis omnibus, qui ex nomine Jesu facti sunt Christiani, Deus a nobis sublata ostendet, cum omnes ad vitam revocabit, et alios quidem in aeterno et indissolubili regno incorruptos et immortales et doloris expertes constituet, alios autem in aeternum ignis supplicium detruhet. Quod autem et ipsi vos decipitis et magistri vestri, dum Scripturam sic interpretamini, quasi de dispersis vestri generis hominibus dicat, eorum preces et sacrificia in omni loco pura et accepta esse; agnoscite vos mentiri et operam dare ut in omnibus vosmetipsos decipiatis; primum quidem, quia ne nunc quidem ab ortu solis ad occasum diffusum est genus vestrum, ad gentes videre est, in quibus nondum quisquam vestrum habitavit. Nullum **211** enim omnino genus est sive Graecorum,

exstare, nemo non facillime animadvertit incruentam passionis cruentae recordationem. Quod autem spectat ad ipsas species panis et vini, videtur Justinus ab eximia quadam earum simplicitate sacrificium Christianorum laudare et commendare. Observat enim Eustathius in *Iliad.* A, p. 138, edit. Rom., antiquos, ante usum victimarum, molas tantum et libationes obtulisse, ut his veluti primitiis totius alimonie humanae, quae sicca nimirum et liquida est, gratum animum testarentur. Διττης ουσης εν ημιν τροφης της αναγκαιοτατης, ξηρας τε, ητις εν σπερμασι θεωρεϊται και αλλοις καρποις, ετι δε και της υγρας της θεωρουμενης πρωτως μεν εν υδασι, δευτερωσ δε και εν οϊνω, απαρχας οϊονει της ολης ζωογονου τροφης ευχαριστως οι παλαιοι τους τε ολοχυτας εν ταϊς θυσιαϊς προεβαλλοντο απο ξηρας τινος τροφης, αλλα μεν και τας σπονδας εν αλλοτε ελλω υγρω προς καιρους. Cum Justinus sententia consentit hoc Irenaei testimonium: « Sed et suis discipulis, inquit, datus consilium primitias Deo offerre ex suis creaturis, non quasi indigenti, sed ut ipsi nec infructuosi sint nec ingrati, eum qui ex creatura panis est, accepit et gratias egit, dicens: Hoc est meum corpus. Et calicem similiter qui est ex creatura secundum nos, suum sanguinem confessus est, et Novi Testamenti novam docuit oblationem, quam Ecclesia ab apostolis accipiens, in universo mundo offert Deo, et qui alimenta nobis praestat, primitias munerum suorum in Novo Testamento, » lib. iv, cap. 17, n. 5. Sic etiam Origenes lib. viii, contra Celsum, p. 399: « Ο Κέλσος μεν, ως αγνοων θεον, τα χαριστήρια δαίμοσιν αποδιδότω· ημεϊς δε τω του παντός δημιουργω ευχαριστούντες, και τους μετ' ευχαριστίας και ευχης της επί τοις δοθείσι προσφερομένους αρτους εσθίομεν, σωμα γενομένους δια την ευχην αγιον τι και αγιάζον τους μετ' υγιους προθέσεως αυτω χρωμένους. » Ac Celsus quidem, ut Deum ignorans, gratias daemionibus agat; nos autem, qui gratias Deo agimus, etiam panes illos comedimus, qui cum gratiarum actione et prece ob haec dona accepta oblatis, sunt per prece corpus quoddam sanctum et sanctificans eos qui illo utuntur cum sano proposito. » Lucem etiam Justino afferunt haec Liturgiae nostrae verba: « Per quem haec omnia, Domine, semper bona creas, » etc. Vid. Joan. Bona, *Liturg.* ii, 14.

(1) Δι' αυτους ο υιός του θεου μέμνηται. Sic le-

A Θεου μέμνηται (1). Ου το όνομα βεβηλωθῆναι κατά πάσαν την γῆν και βλασφημείσθαι οι αρχιερείς του λαου υμων και διδάσκαλοι ειργάσαντο. "Α ρυπαρά και αυτα ενδύματα (2) περιτεθέντα υφ' υμων πασι τοις απο του ονόματος του 'Ιησου γενομένοις Χριστιανοίς, δείξει αιρόμενα αφ' ημων ο θεός, όταν πάντας αναστήση, και τους μεν εν αιωνιω και αλύτῳ βρασεια αφάρτους και αθανάτους και αλύτους καταστήση, τους δε εις κόλασιν αιώνιον πυρός παραπέμψῃ. "Οτι δε εαυτους πλανατε και υμεϊς και οι διδάσκαλοι υμων, εξηγούμενοι οτι περι των απο του γένους υμων εν τη διασπορα ὄντων ελεγεν ο λόγος, οτι τας ευχας αυτων και θυσιας καθαρὰς και ευαρέστους εν παντι τόπω γενομένας ελεγεν, επίγνωτε οτι ψεύδεσθε, και εαυτους κατά πάντα απαταῖν πειρασθε· οτι πρωτον μεν ουδε νυν απο ανατολων ηλίου εις δυσμων εστιν υμων το γένος, αλλ' εστι τα εθνη εν οϊς ουδέπω ουδεις υμων του γένους ωκησεν. Ουδε εν γαρ ολωσ εστι το (3) γένος ανθρωπων, ειτε βερβαρων, ειτε 'Ελλήνων, ειτε απλωσ φτινιουῖν ονόματι προσαγορευομένων, η αμαξοβίων (4) η αοίκων (5) καλουμένων, η εν σχηναϊς κτηνοτρόφων οικούντων (6),

gendum monet Maranus, quamvis in textu manifestum, ut ipsius verbis utar, errorem retineat, nempe, δι' αυτου ο θεός του θεου. Nobis textum sanare magis placuit. Edit. PATR.

(2) Ενδύματα. Sic etiam vocat calumnias Christianis affictas *Apol.* ii, n. 13. Paulo post legit Thirlbius αιωνιου πυρός.

(3) Ουδε εν γαρ ολωσ εστι το. Aptius videtur Sylburgio εστι τι. Ante Justinum Hermas dixerat lib. iii, c. 9, n. 17: « Omnes nationes quae sub caelo sunt, audierunt et crediderunt et uno nomine Filii Dei vocantur. » Testatur etiam Irenaeus lib. iii, c. 4, multas gentes barbarorum in Christum credidisse, « sine charta et atramento scriptam habentes per Spiritum in cordibus suis salutem. » Tertullianus cap. 7 *adv. Jud.*, universas gentes in Christum credidisse dicit, et postquam plurimas enumeravit, alias multas addendas esse declarat, quas fatetur sibi ignotas esse et a se enumerari non posse. Lactantius in libro *De morte persec.* c. 3, Ecclesiae, post mortem Neronis, statum sic describit: « Manus suas in orientem occidentemque porrexit, ut jam nullus esset terrarum angulus tam remotus, quo non religio Dei penetrasset, nulla denique natio tam feris moribus vivens, ut non suscepto Dei cultu ad justitiae opera mitteret. » Sed haec Justinus et aliorum testimonia nimis praefracte sumi non debent. Nam Origenes tract. 28 in *Matth.*, multas esse nationes fatetur, quae nondum Evangelii lucem receperint. Ipsos Judaeos, quos Justinus in omnibus locis versari negat, rex Agrippa apud Josephum ii, *De bello Jud.*, ita in omnes regiones diffusos esse ait, ut nulla gens sit, in qua non aliqua pars Judaeorum reperiat. Ου γαρ εστιν επι της οικουμένης δημος ο μη μοϊραν ημετεραν εχων.

(4) Αμαξοβίων. Hi fuerunt gens Scythica. Horat. od. iii, 24, 10; Plin. *Hist. nat.* iv, c. 12, § 25; Justin. *Hist.* ii, 2. Otto.

(5) Αοίκων. Nomades potissimum vixerunt in Scythia (Plin. l. c., c. 26), India (vi, c. 17, § 20), Arabia (v, c. 16, § 16), Aethiopia (vi, c. 30, § 30), Numidia (v, c. 5, § 2). Id.

(6) Εν σχηναϊς κτην. οικ. Plin. l. c. vi, c. 8, § 52: « Sabaei Scenitae. » Cf. Jul. Solin. *Polyhist.* c. 33 — Gen. iv, 20: Ουτος (Ιωβήλ) ην πατηρ οικούντων εν σχηναϊς, κτηνοτρόφων. Id.

ἐν οἷς μὴ διὰ τοῦ ὀνόματος τοῦ σταυρωθέντος Ἰησοῦ A
εὐχαὶ καὶ εὐχαριστίαι τῷ Πατρὶ καὶ Ποιητῇ τῶν
ἔλων γίνονται. Εἰδότες (7), ὅτι κατ' ἐκεῖνο τοῦ και-
ροῦ, ὅτε ὁ προφήτης Μαλαχίας τοῦτο ἔλεγεν, οὐδέπω
ἡ διασπορὰ ὑμῶν ἐν πάσῃ τῇ γῆ ἐν ὅσῃ νῦν γεγόνατε,
ἔγεγένητο, ὡς καὶ ἀπὸ τῶν Γραφῶν ἀποδείκνυται.
Creatori universorum fiant. Deinde vero quia quo tempore propheta Malachias hæc dicebat, nondum
dispersi eratis in omnes illas terræ partes in quibus nunc estis, id quod etiam ex Scriptura perspi-
citur.

118. Ὡστε μᾶλλον παυσάμενοι τοῦ φιλεριστεῖν,
μετανοήσατε πρὶν ἔλθειν τὴν μεγάλην ἡμέραν τῆς
κρίσεως, ἐν ἣ κόπτεσθαι μέλλουσι πάντες οἱ ἀπὸ τῶν
φυλῶν (8) ὑμῶν ἐκκεντήσαντες τοῦτον τὸν Χριστὸν,
ὡς ἀπὸ Γραφῆς ἀπέδειξα προειρημένον. Καὶ ὅτι
ᾤμωσε Κύριος « κατὰ τὴν τάξιν Μελχισεδέκ, » καὶ τί B
τὸ προειρημένον ἐστίν, ἐξηγησάμην· καὶ ὅτι περὶ
τοῦ θάπτεσθαι μέλλοντος καὶ ἀνίστασθαι Χριστοῦ τὴν
ἡ προφητεία τοῦ Ἡσαίου φήσαντος· « Ἡ ταφή αὐτοῦ
ῆρται ἐκ τοῦ μέσου, » προεῖπον· καὶ ὅτι κριτῆς ζών-
των καὶ νεκρῶν ἀπάντων αὐτῆς οὗτος ὁ Χριστὸς, εἴ-
πον ἐν πολλοῖς. Καὶ Νάθαν δὲ ὁμοίως περὶ τούτου
λέγων πρὸς Δαβὶδ, οὕτως ἐπήνεγκεν· « Ἐγὼ ἔσομαι
αὐτῷ εἰς πατέρα, καὶ αὐτὸς ἔσται μοι εἰς υἱόν, καὶ
τὸ ἔλεός μου οὐ μὴ ἀποστήσω ἀπ' αὐτοῦ, καθὼς
ἐποίησα ἀπὸ τῶν ἔμπροσθεν αὐτοῦ· καὶ στήσω αὐτὸν
ἐν τῷ οἴκῳ μου, καὶ ἐν τῇ βασιλείᾳ αὐτοῦ ἕως αἰῶ-
νος. » Καὶ τὸν ἡγούμενον δὲ ἐν τῷ οἴκῳ οὐκ ἄλλον
Ἰεζεκιήλ λέγει ἢ τοῦτον αὐτόν. Οὗτος γὰρ ἐξαίρετος
ιερεὺς καὶ αἰώνιος βασιλεὺς, ὁ Χριστὸς, ὡς Υἱὸς C
Θεοῦ· οὐ ἐν τῇ πάλιν παρουσίᾳ μὴ δόξῃτε λέγειν
Ἡσαίαν ἢ τοὺς ἄλλους προφήτας θυσίας ἀφ' αἱμά-
των ἢ σπονδῶν ἐπὶ τὸ θυσιαστήριον ἀναφέρεισθαι,
ἀλλὰ ἀληθινούς καὶ πνευματικούς (9), αἶνους καὶ εὐ-
χαριστίας. Καὶ οὐ μάτην ἡμεῖς εἰς τοῦτον πεπιστεύ-
καμεν, οὐδ' ἐπλανήθημεν ὑπὸ τῶν οὕτως διδαξάντων·
ἀλλὰ καὶ θαυμαστῇ προνοίᾳ Θεοῦ τοῦτο γέγονεν, ἵνα
ἡμεῖς ὑμῶν τῶν νομιζομένων, οὐκ ὄντων δὲ οὔτε
φιλοθέων οὔτε συνετῶν, συνετώτεροι καὶ θεοσεβέστε-
ροι εὐρεθῶμεν διὰ τῆς κλήσεως τῆς καινῆς καὶ αἰω-
νίου Διαθήκης, τουτέστι τοῦ Χριστοῦ. Τοῦτο θαυ-
μάζων Ἡσαίας ἔφη· « Καὶ συνέξωσι βασιλεῖς τὸ
στόμα αὐτῶν· ὅτι οἷς οὐκ ἀνηγγέλη περὶ αὐτῶν (10),
ἔφονται· καὶ οἱ οὐκ ἀκηκόασι, συνήσουσι. Κύριε, τίς
ἐπίστευσε τῇ ἀκοῇ ἡμῶν, καὶ ὁ βραχίον Κυρίου τίς D
ἀπεκαλύφθη; » Καὶ ταῦτα λέγων, ἔφη, ὦ Τρύ-
φων, ὡς ἐγγωρεῖ, διὰ τοὺς σήμερον σὺν σοὶ ἀφιγμέ-

sive harbarorum, sive quolibet nomine appellentur,
vel Hamaxobiorum qui in plaustris degunt, vel no-
madum qui domibus carent, vel Scenitarum, qui
pecora pascentes habitant in tentoriis, nullum, in-
quam, ejusmodi genus est, in quo non per nomen
crucifixi Jesu preces et gratiarum actiones Patri et
Creatori universorum fiant. Deinde vero quia quo tempore propheta Malachias hæc dicebat, nondum
dispersi eratis in omnes illas terræ partes in quibus nunc estis, id quod etiam ex Scriptura perspi-
citur.

118. Hortatur ad pœnitentiam antequam Christus
veniat, in quem credentes Christiani longe religio-
siores quam Judæi. — Quamobrem satius est, ut
contentionis studium deponentes pœnitentiam aga-
tis, antequam veniat magnus ille judicii dies, in
quo plangent, quicumque ex vestris tribubus Chri-
stum pupugerunt, prout prædictum a Scripturis
docui. Dominum autem jurasse « secundum ordi-
nem Melchisedech⁸⁰, » et quid sibi velit hæc præ-
dictio explicui. Atque hoc Isaïæ vaticinium : « Se-
pultura ejus ex medio sublata est⁸¹, » de sepeliendo
et resurrecturo Christo editum esse jam demon-
stravi⁸²; ipsumque illum Christum vivorum et mor-
tuorum omnium judicem esse pluribus disserui.
Similiter Nathan, cum de eo loqueretur ad Davi-
dem, sic intulit : « Ego ero illi in patrem, et ipse
erit mihi in filium; et misericordiam meam non re-
movebo ab eo, sicut feci ab eis qui ante eum erant;
et statuam eum in domo mea, et in regno ejus us-
que in sæculum⁸³. » Ducem autem in domo non
alium Ezechiel⁸⁴, nisi hunc ipsum dicit. Hic enim
est eximius sacerdos et rex æternus, Christus, ut-
pote Filius Dei; cujus in secundo adventu ne
existimetis Isaïam aut cæteros prophetas dicere,
sacrificia sanguinis aut libationum altari imponi,
sed vera et spiritalia, laudes et gratiarum actiones.
Nec frustra nos in eum credimus, nec ab iis, qui
ita docuerunt, decepti sumus; sed et admirabilij
Dei providentia id contigit, ut vobis, qui Dei aman-
tes et prudentes existimamini, nec estis tamen,
prudenciores nos et religiosiores inveniremur per
vocationem novi et æterni Testamenti, id est
Christi. Hoc ipsum admirans Isaïas, dixit : « Et
continebunt reges os suum; quia quibus non est
annuntiatum de eis, videbunt; et qui non audie-
runt, intelligent. Domine, quis credidit auditui
nostro et brachium Domini cui revelatum est⁸⁵? »

⁸⁰ Psal. cix, 4. ⁸¹ Isa. liii, 8. ⁸² supra n. 97. ⁸³ II Reg. vii, 14, 15. ⁸⁴ cap. xliv, 5. ⁸⁵ Isa. lii, 15; liii, 1.

(7) *Εἰδότες*. Cum supra diceret Justinus ὅτι πρῶτον μὲν, promittebat se pluribus rationum momentis probaturum absurdam esse Judæorum interpretationem. Quare si legamus εἶτα δὲ ὅτι pro εἰδότες ὅτι, habebimus alterum argumentum, et apta et nexa erit S. martyris oratio, quam illud verbum, εἰδότες, penitus deformabat.

(8) *Ἀπὸ τῶν φυλῶν*. Sic restituimus, monente Sylburgio. Maranus ediderat φαυλῶν, correctioni tamen Sylburgianæ assentiens. ED. PATROL.

(9) *Ἀλλὰ ἀληθινούς καὶ πνευματικούς*. Cl.

Thirlbius legendum primo conjiciebat, ἀληθινὰς καὶ πνευματικὰς, sed postea nihil mutandum duxit. Visa est mihi interpunctio necessaria, nihil amplius.

(10) *Περὶ αὐτῶν*. Justinus supra περὶ αὐτοῦ, sicque legitur, ut observat eruditus Londinensis editor, in Bibliis et apud scriptores ecclesiasticos. — *Αὐτοῦ*. Vulgo male αὐτῶν. At requirit illud αὐτοῦ (scil. Χριστοῦ) nexus sententiarum; insuper firmatur c. 15 et *Apol.* 1, c. 50. Facillime autem ων et ου confunduntur. In textum igitur recepi emendationem. ΟΤΤΟ.

Atque hæc quidem, Trypho, quantum licet, edisserens, propter eos qui tecum hodie venerunt, eadem conor dicere, breviter tamen et concise.

At ille: Recte, inquit, facis, ac etiamsi pluribus et eadem iterum dicas, scito me et eos qui adveniunt audiendo delectari.

119. *Christiani populus sanctus Abrahamæ promissus. Vocati sunt ut Abraham.* — Tam ego: Putatis, o viri, futurum fuisse, ut hæc in Scripturis intelligere possemus, nisi voluntate ejus, qui hæc voluit, intelligendi gratiam accepissemus? nimirum ut et illud fiat quod tempore Moysis dictum est: « Irritaverunt **212** me in alienis, in abominationibus suis exacerbaverunt me. Sacrificaverunt dæmoniis, quæ non noverunt: novi et recentes venerunt, quos non noverunt patres eorum. Deum, qui te genuit, dereliquisti, et oblitus es Dei nutrientis te. Et vidit Dominus, et zelavit; et exacerbatus est propter iram filiorum suorum et filiarum, et dixit: Avertam faciem meam ab eis, et ostendam quid erit eis in novissimis; quoniam generatio perversa est, filii quibus non est fides in eis. Ipsi ad zelum provocaverunt me in non deo, exacerbaverunt me in idolis suis; et ego provocabo eos ad zelum in non gente; in gente stulta irritabo illos. Quoniam ignis accensus est ex furore meo: et ardehit usque ad infernum. Devorabit terram et genimina ejus, comburet fundamenta montium: congregabo in eos mala ⁹⁵. » Et postquam justus ille occisus est, nos populus alter restoruvimus, et novæ ac florentes spicæ germinavimus, quemadmodum dixerunt prophætæ: « Et confugient gentes multæ ad Dominum in die illa in populum, et habitabunt in medio universæ terræ ⁹⁶. » Nos autem non modo populus, sed etiam populus sanctus sumus, ut jam demonstravimus ⁹⁷. « Et vocabunt eum populum sanctum, redemptum a Domino ⁹⁸. » Quapropter non contemnendus populus sumus, nec barbara natio, nec quales Carum aut Phrygum nationes. Sed nos quoque elegit Deus et manifestus apparuit non interrogantibus eum: « Ecce Deus sum, inquit, genti non invocanti nomen meum ⁹⁹. » Hæc enim illa gens est, quam olim Deus pollicitus est Abrahamæ, eumque multarum gentium patrem a se institutum iri promisit, non Arabum, nec Ægyptiorum, nec Idumæorum patrem futurum dicens. Nam et Ismael pater magnæ gentis exstitit, magnæ etiam Esau, et Ammonitarum magna nunc exstat multitudo. Noe autem ipsius etiam Abrahamæ pater, ac totius prorsus hominum generis fuit; ac alii aliorum progenitores

Α νους ταῦτα λέγειν πειρῶμαι, βραχέως μόντοι καὶ περικεκομμένως.

Κάκεινος· Εὐ ποιεῖς, ἔφη· κἄν διὰ πλειόνων δὲ καὶ τὰ αὐτὰ πάλιν λέγῃς, χαίρειν με καὶ τοὺς συνόντας τῇ ἀκροάσει γίνωσκε.

119. Ἐγὼ τε αὐ εἶπον· Οἴεσθε ἂν ἡμᾶς ποτε, ὦ ἄνδρες, νενοηκέναι δυνηθῆναι ἐν ταῖς Γραφαῖς ταῦτα (11), εἰ μὴ θελήματι τοῦ θελήσαντος αὐτὰ ἐλάβομεν χάριν τοῦ νοῆσαι; ἵνα γένηται καὶ τὸ λεγόμενον ἐπὶ Μωϋσέως· « Παρώξυνάν με ἐπ' ἄλλοτριαις, ἐν βδελύγμασιν αὐτῶν ἐξεπίκρανάν με. Ἔβουσαν δαιμονίοις οἷς οὐκ οἶδασι· καινοὶ καὶ πρόσφατοι ἦκασιν, οὓς οὐκ ᾔδεισαν οἱ πατέρες αὐτῶν. Θεὸν τὸν γεννήσαντά σε ἐγκατέλιπες, καὶ ἐπελάθου Θεοῦ τοῦ τρέφοντός σε. Καὶ εἶδε Κύριος, καὶ ἐζήλωσε, καὶ παρωξύνθη δι' ὀργὴν υἱῶν αὐτοῦ καὶ θυγατέρων· καὶ εἶπεν· Ἀποστρέψω τὸ πρόσωπόν μου ἀπ' αὐτῶν, καὶ δείξω τί ἔσται αὐτοῖς ἐπ' ἐσχάτων· ὅτι γενεὰ ἐξεστραμμένη ἐστίν, υἱοὶ οἷς οὐκ ἔστι πίστις ἐν αὐτοῖς. Αὐτοὶ παρεζήλωσάν με ἐπ' οὐ θεῷ, παρώργισάν με ἐν τοῖς εἰδώλοις αὐτῶν· καὶ γὰρ παραζηλώσω αὐτοὺς ἐπ' οὐκ ἔθνει, ἐπ' ἔθνει ἀσυνέτῳ παροργιῶ αὐτούς· ὅτι πῦρ ἐκκέχαιται ἐκ τοῦ θυμοῦ μου, καὶ καυθήσεται ἕως ἄδου. Καταφάγεται τὴν γῆν καὶ τὰ γεννήματα αὐτῆς, φλέξει θεμέλια ὄρεων· συνάξω εἰς αὐτοὺς κακὰ. » Καὶ μετὰ τὸ ἀναιρεθῆναι τὸν δίκαιον ἐκεῖνον, ἡμεῖς λαὸς ἕτερος ἀνεθήλαμεν, καὶ ἐβλαστήσαμεν στάχυες καινοὶ καὶ εὐθαλεῖς, ὡς ἔφασαν οἱ προφῆται· « Καὶ καταφεύξονται ἔθνη πολλὰ ἐπὶ τὸν Κύριον ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ εἰς λαὸν, καὶ κατασκηνώσουσιν ἐν μέσῳ τῆς γῆς πάσης. » Ἡμεῖς δὲ οὐ μόνον λαὸς, ἀλλὰ καὶ λαὸς ἅγιός ἐσμεν, ὡς ἐδείξαμεν ἤδη. « Καὶ καλέσουσιν αὐτὸν λαὸν ἅγιον, λευτερωμένον ὑπὸ Κυρίου. » Οὐκοῦν οὐκ εὐκαταφρόνητος δῆμός ἐσμεν, οὐδὲ βάρβαρον φύλον, οὐδὲ ὅποια Καρῶν (12) ἢ Φρυγῶν ἔθνη· ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς ἐξελέξατο ὁ Θεός, καὶ ἐμφανῆς ἐγενήθη τοῖς μὴ ἐπερωτῶσιν αὐτόν. « Ἰδοὺ Θεός εἰμι (13), φησί, τῷ ἔθνει οἱ οὐκ ἐπεκαλέσαντο τὸ ὄνομά μου. » Τοῦτο γὰρ ἐστὶν ἐκεῖνο τὸ ἔθνος ὃ πάλαι τῷ Ἀβραάμ ὁ Θεὸς ὑπέσχετο, καὶ πατέρα πολλῶν ἐθνῶν θῆσειν ἐπηγγείλατο, οὐκ Ἀράβων, οὐδ' Αἰγυπτίων, οὐδ' Ἰδομαίων λέγων· ἐπεὶ καὶ Ἰσμαὴλ μεγάλου πατὴρ ἔθνους ἐγένετο, καὶ Ἡσαῦ· καὶ Ἀμανιτῶν ἐστὶ νῦν πολὺ πλῆθος. Νῶς δὲ καὶ αὐτοῦ Ἀβραάμ πατὴρ ἦν, καὶ ἀπλῶς παντὸς ἀνθρώπων γένους· ἄλλοι δὲ ἄλλων πρόγονοι. Τί οὖν πλέον ἐνθάδε ὁ Χριστὸς χαρίζεται τῷ Ἀβραάμ; Ὅτι διὰ τῆς ὁμοίας κλήσεως φωνῆ ἐκάλεσεν αὐτόν, εἰπὼν ἐξελθεῖν ἀπὸ τῆς γῆς ἐν ἣ ὤκει, καὶ ἡμᾶς δὲ ἅπαντας δι' ἐκείνης τῆς φωνῆς ἐκάλεσε, καὶ ἐξήλθομεν

⁹⁵ Deut. xxxii 16-23. ⁹⁶ Zach. ii, 11. ⁹⁷ supra n. 110. ⁹⁸ Isa. lvi, 12. ⁹⁹ Isa. lv, 5.

(11) H. e. Incarnationem Filii ac vocationem gentium. ΟΤΤΟ.

(12) Καρῶν. Allusio est ad Homericum illud *Iliad.* viii, v. 867: Καρῶν ἠγγήσατο βαρβαροφώνων. SYLBURG — Etiam Phryges magno laborabant contemptu. Cicero, *pro Flacco*, c. 27, proverbium commemorat, « Phrygem plagis fieri solere melio-

rem. » ΟΤΤΟ.

(13) Ἰδοὺ Θεός εἰμι. In Bibliis legitur, εἶπα, Ἰδοὺ εἰμι τῷ ἔθνει. Ex quibus Justinus intelligi potest, si quid habeant obscuri illius verba; at minime emendandus videtur, nec in ea re assentiri possum erudito Londinensi editori. Deum enim hic loqui satis anidmadvertitur ex verbo φησί.

ἤδη ἀπὸ τῆς πολιτείας ἐν ἧ ἐζῶμεν κατὰ τὰ κοινὰ τῶν ἄλλων τῆς γῆς οἰκητόρων κακῶς ζῶντες· καὶ σὺν τῷ Ἀβραάμ τὴν ἀγίαν κληρονομήσομεν γῆν, εἰς τὸν ἀπέραντον αἰῶνα τὴν κληρονομίαν ληψόμενοι, τέκνα τοῦ Ἀβραάμ διὰ τὴν ὁμολίαν πίστιν ὄντες. Ὅν γὰρ τρόπον ἐκείνος τῇ φωνῇ τοῦ Θεοῦ ἐπίστευσε, καὶ ἐλογίσθη αὐτῷ εἰς δικαιοσύνην, τὸν αὐτὸν τρόπον καὶ ἡμεῖς τῇ φωνῇ τοῦ Θεοῦ, τῇ διὰ τε τῶν ἀποστόλων τοῦ Χριστοῦ λαληθείσῃ, πάλιν καὶ τῇ διὰ τῶν προφητῶν κηρυχθείσῃ ἡμῖν πιστεύσαντες, μέχρι τοῦ ἀποθνήσκειν πᾶσι τοῖς ἐν τῷ κόσμῳ ἀπεταξάμεθα. Ὅμοιόπιστον οὖν τὸ ἔθνος, καὶ θεοσεβές, καὶ δίκαιον, εὐφραῖνον τὸν πατέρα, ὑπισχνεῖται αὐτῷ, ἀλλ' οὐχ ὁμᾶς· « οἷς οὐκ ἔστι πίστις ἐν αὐτοῖς. »

bus, quæ in mundo sunt, renuntiavimus. Gentem igitur similis fidei et Dei cultricem et justam, quæque patrem suum lætitia perfundat, at nequaquam vos ei promissâ, « in quibus non est fides in ipsis ». »

120. Ὅρατε μέντοι ὡς καὶ τῷ Ἰσαάκ τὰ αὐτὰ Β καὶ τῷ Ἰακώβ ὑπισχνεῖται. Οὕτω γὰρ λέγει τῷ Ἰσαάκ· « Καὶ εὐλογηθήσονται ἐν τῷ σπέρματί σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς. » Τῷ δὲ Ἰακώβ· « Καὶ εὐλογηθήσονται ἐν σοὶ πᾶσαι αἱ φυλαὶ τῆς γῆς, καὶ ἐν τῷ σπέρματί σου. » Οὐκέτι τοῦτο τῷ Ἡσαῦ, οὐδὲ τῷ Ῥουδίμ λέγει, οὐδὲ ἄλλῳ τινί, ἀλλ' ἐκείνοις ἐξ ὧν ἐμελλεν ἔσεσθαι κατὰ τὴν οἰκονομίαν τὴν διὰ τῆς Παρθένου Μαρίας ὁ Χριστός. Ἐίχε δὲ καὶ τὴν εὐλογίαν Ἰούδα καταμάθους, ἴσοις ἂν ὁ λέγω. Μερίζεται γὰρ τὸ σπέρμα ἐξ Ἰακώβ, καὶ διὰ Ἰούδα καὶ Φαρὲς, καὶ Ἰεσσαὶ καὶ Δαβὶδ κατέρχεται. Ταῦτα δ' ἦν σύμβολα ὅτι τινὲς τοῦ γένους ὑμῶν εὐρεθήσονται τέκνα Ἀβραάμ, καὶ ἐν μερίδι τοῦ Χριστοῦ εὐρισκόμενοι· ἄλλοι δὲ τέκνα μὲν τοῦ Ἀβραάμ, ὡς ἡ ἄμμος δὲ ἡ ἐπὶ τὸ χεῖλος τῆς θαλάσσης ὄντες, ἧτις ἄγονός τε καὶ ἀκαρπός, πολλὴ μὲν καὶ ἀναρίθμητος ὑπάρχουσα, οὐδὲν δὲ ὄλως καρπογονοῦσα, ἀλλὰ μόνον τὸ ὕδωρ τῆς θαλάσσης πίνουσα. Ὅπερ καὶ τὸ ἐν τῷ γένει ὑμῶν πολὺ πλῆθος ἐλέγχεται, πικρίας μὲν διδάγματα καὶ ἀθεότητος συμπίνοντες, τὸν δὲ τοῦ Θεοῦ λόγον ἀποπτύοντες. Φησὶ γοῦν καὶ ἐν τῷ Ἰούδα· « Οὐκ ἐκλείπει ἄρχων ἐξ Ἰούδα, καὶ ἠγούμενος ἐκ τῶν μηρῶν αὐτοῦ, ἕως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. » Καὶ τοῦτο ὅτι οὐκ εἰς Ἰούδαν ἐρρέθη, ἀλλ' εἰς τὸν Χριστὸν, φαίνεται. Καὶ γὰρ Ἰούδαν πάντες οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν πάντων οὐ προσδοκῶμεν, ἀλλὰ Ἰησοῦν τὸν καὶ τοὺς πατέρας ὑμῶν ἐξ Αἰγύπτου ἐξαγαγόντα. Μέχρι γὰρ τῆς παρουσίας τοῦ Χριστοῦ ἡ προφητεία προεκήρυσσεν· « Ἔως ἂν ἔλθῃ ὃ ἀπόκειται, καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν. » Ἐλήλυθε τοιγαροῦν, ὡς καὶ ἐν πολλοῖς ἀπεδείξαμεν, καὶ προσδοκᾶται πάλιν παρέσεσθαι ἐπάνω τῶν νεφελῶν Ἰησοῦς, οὗ τὸ ὄνομα βεβηλοῦτε ὑμεῖς, καὶ βεβηλοῦσθαι ἐν πάσῃ τῇ γῇ ἐξεργάζεσθε. Δυνατὸν δὲ ἦν μοι, ἔφη, ὦ ἄνδρες, μάχεσθαι πρὸς ὑμᾶς περὶ τῆς λέξεως ἣν ὑμεῖς ἐξηγεῖσθε, λέγοντες εἰρησθαι· « Ἔως ἂν ἔλθῃ τὰ ἀποκείμενα αὐτῷ· » ἐπειδὴ οὐχ οὕτως ἐξηγήσαντο οἱ ἑβδομήκοντα, ἀλλ'· « Ἔως ἂν ἔλθῃ ὃ ἀπόκειται. » Ἐπειδὴ δὲ τὰ ἀκόλουθα μνηύει, ὅτι περὶ Χριστοῦ

A fuere. Quid igitur amplius hic Abrahamæ gratificatur Christus? Quod eum voce per similem vocationem vocavit, cum e terra, quam incolabat, exire jussit, ac nos omnes per illam vocem vocavit, jamque exivimus ex illo vitæ genere, in quo prave secundum communem cæterorum terræ incolarum morem versabamur; et cum Abrahamo sanctæ terræ hæredes erimus, hæreditatem in infinitum ævum cernentes, quippe cum filii Abrahamæ propter similem fidem simus. Quemadmodum enim ille voci Dei credidit, et reputatum est ei ad justitiam: ita et nos postquam voci Dei tum per apostolos Christi denuo prædicatæ, tum per prophetas nobis promulgatæ credidimus, ad mortem usque omnibus re-

120. Christiani Isaaco etiam et Jacobo et Judæ promissâ. — Videte quomodo eadem et Isaac et Jacob promittat. Ita enim dicit ad Isaac; « Et benedicentur in semine tuo omnes gentes terræ ». » Et

213 ad Jacob: « Et benedicentur in te omnes tribus terræ et in semine tuo ». » Non id jam Esau aut Ruben dicit, aut alii cuiquam, sed ille ex quibus Christus, secundum illam ex Virgine Maria dispensationem, oriturus erat. Quod si et Judæ benedictionem consideres, quæ dico perspicies. Dividitur enim semen ex Jacob, et per Judam et Phares et Jesse et Davidem deducitur. Hæc autem futurum significabant, ut quidam ex vestro genere filii Abrahamæ invenirentur, et in parte Christi censerentur; alii autem filii quidem Abrahamæ, sed instar arenæ in maris littore jacentis essent, quæ est infecunda et infructuosa, ac plurima quidem et innumerabilis, sed nullum omnino fructum ferens, ac tantum maris aquam ebibens. Cujus quidem rei etiam magna illa in vestro genere multitudo arguitur, ut qui amaritudinis et impietatis doctrinas bibant, verbum autem Dei respuant: Ait igitur et in Juda: « Non deficiet princeps ex Juda, et dux de femore ejus, donec veniant, quæ reposita sunt ei; et ipse erit exspectatio gentium ». » Atque hoc non in Judam, sed in Christum dictum esse liquet. Non enim Judam nos omnes ex omnibus gentibus exspectamus, sed Jesum, qui et patres vestros ex Ægypto eduxit. Nam usque ad Christi adventum prophetia prænuntiabat: « Donec veniat cui repositum est, et ipse erit exspectatio gentium. » Venit igitur, ut multis demonstravimus, ac rursus venturus exspectatur ex altis nubibus Jesus, cujus nomen profanatis et ut in toto orbe profaneur, operam datis. Poteram equidem contra vos decertare de voce illa, quam ita interpretamini, ut dictum esse asseratis: « Donec veniant, quæ reposita sunt ei. » Neque enim ita interpretati sunt Septuaginta, sed: « Donec veniat cui repositum est. » Sed quia hæc in Christum dicta esse patet ex his quæ sequuntur (sic enim

¹ Deut. xxiij, 20. ² Gen. xxij, 18. ³ Gen. xxviii, 14. ⁴ Gen. xlix, 10.

habent : « Et ipse erit expectatio gentium »), de vocula in contentionem vobiscum non venio; quemadmodum nec ex Scripturis, quas non agnoscitis, id est ex recitatis a me Jeremiæ prophetæ, Esdræ et Davidis verbis demonstrationem de Christo perficere studui, sed ex iis quæ hactenus ratæ a vobis habentur. Quas quidem si intellexissent doctores vestri, probe sciatis deleturos fuisse; quemadmodum et eas deleverunt, quæ mortem Isaïæ spectant, quem serra lignea dissecuistis. Christi mysterium id quoque, qui genus vestrum bifariam divisurus est, et alios quidem pro meritis regno æterno cum sanctis patriarchis et prophetis dignaturus est; alios vero in ignis inextincti condemnationem cum similibus ex omni gente incredulis et immutari nolentibus immissurum se jam pronuntiavit. « Venient enim, inquit, ab oriente et occidente, et recumbent cum Abraham, Isaac et Jacob in regno cælorum: filii autem regni ejicientur in tenebras exteriores ». » Atque hæc quidem dixi, quia ita sum affectus animo, ut nihil prorsus dixerim, in quo aliud curem, quam ut verum dicam, neminem reveriturus, etiamsi e vestigio discerpi a vobis oporteat. Namque ex meo genere, id est ex Samaritanis, **214** neminem curans, cum Cæsarem oblato ad acta scripto compellarem, dixi eos errore decipi, ut qui Simoni gentis suæ mago fidem haberent, quem Deum supra omnem principatum et potestatem et virtutem esse dicunt.

121. *Ex eo quod gentes in Jesum credunt, eum esse Christum patet.* — Cumque illi conticescerent, hæc

* Matth. viii, 11.

(14) Ἀφανῆ ἐπεποιήκεισαν. Eadem docent Irenæus lib. iii, cap. 21; Eusebius lib. vi *Demonstr. evang.* pag. 257; Jovius apud Photium.

(15) Καὶ ταῦτα εἶπον. Sic emendatum est in editionibus Græco-Latinis pro eo quod apud R. Stephanum est καὶ ταῦτα εἶπεν.

(16) Τῶν Σαμαρέων. Eadem habemus de Samaritanis sub linem *Apolog. ii*; de Simone autem vide *Apol. i*, n. 56.

(17) Ἐγγράφως. Non quodlibet scriptum videtur hac voce significari, sed scriptum ad acta oblatum. Dux quidam, teste Eusebio lib. ix *Hist. eccles.*, c. 5, in urbe Phœnice Damascus, cum impuras quasdam mulieres e foro rapuisset, miseris coegit λέγειν ἐγγράφως se Christianus fuisse et flagitiorum, quæ a Christianis gererentur, conscias. Probat Valerius illud λέγειν ἐγγράφως reddendum esse: « Publice editis apud acta testimoniis dicere. » Apud eundem Eusebium lib. vii, c. 11, pag. 258, ea quæ Æmilianus præfectus S. Dionysio ejusque sociis ἀγράφως dixerat, opponuntur iis quæ tunc in acta referebantur. Apud Photium cod. 52, quidam Messaliani ἐγγράφως convicti fuisse dicuntur, quod ad vomitum rediissent. S. Basilius de baptismi promissis ait lib. i *De baptismo*, cap. 3: « Ὡς περ ἐγγράφον ὁμολογίαν συνεθέμεθα, quod quidem videtur explicari posse ex his Orpiti verbis lib. ii, p. 54: « Fides credentium et professio, quæ apud acta conficitur angelorum. » Videtur ergo Justinus, dum se ἐγγράφως Cæsarem allocutum esse dicit, ejusmodi scriptum designare quod ad acta oblatum et depositum fuerit. Atque id confirmat Justinus qui et *Apologiam* suam senatui etiam ac populo Roma-

ειρηται (οὕτω γὰρ ἔχουσι: « Καὶ αὐτὸς ἔσται προσδοκία ἐθνῶν ») οὐ περὶ τοῦ λεξειδίου συζητῆσαι ὑμῖν ἔρχομαι, ὅνπερ τρόπον οὐδὲ ἀπὸ τῶν μὴ ὁμολογούμενων ὑφ' ὑμῶν Γραφῶν, ὧν καὶ ἀνιστόρησα, ἀπὸ λόγων Ἱερεμίου τοῦ προφήτου, καὶ Ἐσδρα, καὶ Δαβὶδ, τὴν ἀπόδειξιν τὴν περὶ τοῦ Χριστοῦ ποιήσασθαι ἐσπούδασα, ἀλλ' ἀπὸ τῶν ὁμολογούμενων μέχρι νῦν ὑφ' ὑμῶν. ἃ εἰ ἐνενοήκεισαν οἱ διδάσκαλοι ὑμῶν, εἴτε ἴστε ὅτι ἀφανῆ ἐπεποιήκεισαν (14), ὡς καὶ τὰ περὶ τὸν θάνατον Ἡσαίου, ὃν πρίονι ξυλίνῳ ἐπρίσατε, μυστήριον καὶ αὐτὸ τοῦ Χριστοῦ τοῦ τέμνειν ὑμῶν τὸ γένος διχῆ μέλλοντος, καὶ τοὺς μὲν ἀξίους σὺν τοῖς ἁγίοις πατριάρχαις καὶ προφήταις τῆς αἰωνίου βασιλείας καταξιοῦν μέλλοντος. τοὺς δὲ ἐπὶ τὴν καταδίκην τοῦ ἀσθέστου πυρὸς σὺν τοῖς ὁμοίοις ἀπειθεῖσι καὶ ἀμεταθέτοις ἀπὸ πάντων τῶν ἐθνῶν πέμψειν ἤδη φήσαντος. « Ἦξουσι γὰρ, εἶπεν, ἀπὸ δυσμῶν καὶ ἀνατολῶν, καὶ ἀνακληθήσονται μετὰ Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασιλείας ἐκβλήθησονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. » Καὶ ταῦτα εἶπον (15), ὅτι οὐδὲν οὐδενὸς φρονιζωνῆ τοῦ τάληθὲς λέγειν, λέγοιμι, οὐδένα δυσωπήσασθαι μέλλον, κἂν δέη παραυτίκα ὑφ' ὑμῶν μελίσσθηναι. Οὐδὲ γὰρ ἀπὸ τοῦ γένους τοῦ ἐμοῦ, λέγω δὲ τῶν Σαμαρέων (16), τινὸς φροντίδα ποιούμενος, ἐγγράφως (17) Καίσαρι προσομιλῶν, εἶπον πλανᾶσθαι αὐτοὺς πειθομένους τῷ ἐν τῷ γένει αὐτῶν μάγῳ Σίμωνι, ὃν θεὸν ὑπὲρ ἅνω πάσης ἀρχῆς καὶ ἐξουσίας καὶ δυνάμεως εἶναι λέγουσι.

121. Καὶ ἡσυχίαν ἀγόντων αὐτῶν, ἔφερον (18). Διὰ Δαβὶδ περὶ τούτου λέγων (19) τοῦ Χριστοῦ, ὃ

no dicavit, et ab imperatoribus postulat n. 56, ut senatum et populum Romanum ad iudicium his de rebus ferendum advocent. Veri etiam posset, *Cæsarem scripto actis consignato compellavi*. Sed quia Justinus hoc loco magis videtur commemorare quid petierit, quam quid impetraverit, reddere malui, *oblato ad acta scripto*, id est, quod petii ut in acta reciperetur. — *Ἐγγράφως*. Maranus vult reddi « oblato ad acta scripto, » h. e. quod petii ut in acta reciperetur — vel (in *Addend.*) « scripto actis consignato, » ut quid impetraverit dicat. Loca a V. D. allata non multum valent. Justinus vult exprimere se non *ore* sed *scripto* Cæsarem compellasse. Respicit autem alterutram *Apologiam*: scilicet in utraque *Simonem Magum* et *Samaritanos* discrete commemorat. Ita enim, *Apol. ii*, c. 15: Καὶ τοῦ ἐν τῷ ἐμῷ ἔθνει ἀσθεῶς καὶ πλάνου Σιμωνιανοῦ διδάγματος κατεφρόνησα. Cum vero martyr, ut Græbius (*Spicileg. SS. PP. t. 1, p. 158 sq.*) admonuit, rem ipsam in *Apol. i*, c. 26, dixerit his verbis: Καὶ σχεδὸν πάντες μὲν Σαμαρεῖς, ὀλίγοι δὲ καὶ ἐν τοῖς ἄλλοις ἔθνεσιν, ὡς τὸν πρῶτον θεὸν ἐκεῖνον ὁμολογοῦντες, ἐκεῖνον καὶ προσκυνοῦσι: (col. c. 56.) — Cumque circumstantiæ loci et temporis vix patiantur dialogum cum Tryphone Ephesi habitum *Apologiam* posteriori posteriorem facere (hac enim oblata non amplius Roma abisse nec diu supervixisse vulgo putatur Justinus), in communi sententia acquiesco, qua prioris *Apolog. i* hic respectus habetur. OTTO.

(18) Ἐφερον. Mallet Sylburgius ἐπέφερον.

(19) Δέγων. Supple Γραφή vel Θεός.

φίλοι, οὐκέτι ἐν τῷ σπέρματι αὐτοῦ ἔλεγον εὐλο-
γηθῆσθαι τὰ ἔθνη, ἀλλὰ ἐν αὐτῷ. Ὁὕτω δὲ ἐκεῖ
ἔστι· « Τὸ ὄνομα αὐτοῦ εἰς τὸν αἰῶνα ὑπὲρ τὸν ἥλιον
ἀνατελεῖ· καὶ ἐνευλογηθήσονται ἐν αὐτῷ πάντα τὰ
ἔθνη. » Εἰ δὲ ἐν τῷ Χριστῷ εὐλογεῖται τὰ ἔθνη πᾶν-
τα, καὶ ἐκ πάντων τῶν ἐθνῶν ἐπὶ τοῦτον πιστεύομεν,
καὶ αὐτός ἐστιν ὁ Χριστός, καὶ ἡμεῖς οἱ δι' αὐτοῦ
εὐλογημένοι. Τὸν μὲν ἥλιον ὁ Θεὸς ἐδεδώκει πρότε-
ρον εἰς τὸ προσκυνεῖν αὐτὸν, ὡς γέγραπται· καὶ οὐ-
δένα οὐδέποτε ἰδεῖν ἔστιν ὑπομείναντα διὰ τὴν πρὸς
τὸν ἥλιον πίστιν ἀποθανεῖν· διὰ δὲ τὸ ὄνομα τοῦ
Ἰησοῦ, ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων καὶ ὑπομείναν-
τας καὶ ὑπομένοντας πάντα πάσχειν ὑπὲρ τοῦ μὴ ἀρ-
νήσασθαι αὐτὸν, ἰδεῖν ἔστι. Πυρωδέστερος γὰρ αὐτοῦ
ὁ τῆς ἀληθείας καὶ σοφίας λόγος, καὶ φωτεινότερος
μᾶλλον τῶν ἡλίου δυνάμεων ἔστι, καὶ εἰς τὰ βάθη
τῆς καρδίας καὶ τοῦ νοῦ εἰσδύνων. Ὅθεν καὶ ὁ λόγος
ἔφη· « Ὑπὲρ τὸν ἥλιον ἀνατελεῖ τὸ ὄνομα αὐτοῦ. »
Καὶ πάλιν· « Ἀνατολή ὄνομα αὐτοῦ, » Ζαχαρίας φη-
σί. Καὶ περὶ τοῦ αὐτοῦ λέγων εἶπεν, ὅτι « Κόφονται
φυλὴ κατὰ φυλὴν. » Εἰ δὲ ἐν τῇ ἀτίμῳ καὶ ἀειδεῖ
καὶ ἐξουθενημένῃ πρώτῃ παρουσίᾳ αὐτοῦ τοσοῦτον
ἐλαμψε καὶ ἰσχυσεν, ὡς ἐν μηδενὶ γένει ἀγνοεῖσθαι
αὐτὸν, καὶ ἀπὸ παντὸς μετάνοιαν πεποιῆσθαι ἀπὸ τῆς
παλαιᾶς κακῆς ἐκάστου γένους πολιτείας, ὥστε καὶ
τὰ δαιμόνια (20) ὑποτάσσεσθαι αὐτοῦ τῷ ὀνόματι,
καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς βασιλείας (21) τούτου
τὸ ὄνομα παρὰ πάντας τοὺς ἀποθανόντας δεδοικέναι·
οὓς ἐκ παντὸς τρόπου (22) ἐν τῇ ἐνδόξῳ αὐτοῦ παρου-
σίᾳ καταλύσει πάντας τοὺς μισήσαντας αὐτὸν καὶ τοὺς
αὐτοῦ ἀδίκως ἀποστάντας· τοὺς δὲ ἰδίους ἀναπαύσει,
ἀποδίδους αὐτοῖς τὰ προσδοκώμενα πάντα· Ἡμῖν
οὖν ἐδόθη καὶ ἀκοῦσαι καὶ συνεῖναι καὶ σωθῆναι διὰ
τούτου τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὰ τοῦ Πατρὸς ἐπιγνώσκειν πᾶν-
τα (23). Διὰ τούτου ἔλεγε πρὸς αὐτόν· « Μέγα σοὶ
ἔστι τὸ κληθῆναι σε παῖδά μου, τοῦ στήσαι τὰς φυ-
λὰς τοῦ Ἰακώβ, καὶ τὰς διασπορὰς τοῦ Ἰσραὴλ
ἐπιστρέψαι. Τέθεικά σε εἰς φῶς ἐθνῶν, τοῦ εἶναι σε

A adjecti: Per Davidem, amici, de hoc Christo loquens
Scriptura non jam in « semine ejus » dicit benedi-
ctum iri gentes, sed « in ipso. » Sic autem ibi est:
« Nomen ejus in sæculum super solem exorietur:
et benedicentur in ipso omnes gentes ». Porro,
si in Christo benedicuntur omnes gentes, et ex
omnibus gentibus in hunc credimus; cum ipse Chri-
stus est, tum nos per eum benedicti. Solem quidem
Deus dederat prius ad adorandum, quemadmodum
scriptum est †; nec quisquam unquam exstitit, qui
mortem propter fidem in solem oppeteret. At ex
omni genere hominum videre est, qui propter no-
men Jesu quælibet supplicia et pertulerint et per-
ferant, ne illum negent. Ardentior enim est illius
veritatis et sapientiæ sermo et lucidior multo solis
virtutibus, et in recessus cordis et mentis penetrat.
Unde et Scriptura dicit: « Super solem orietur no-
men ejus. » Et rursus: « Oriens nomen ejus, » in-
quit Zacharias †, qui de eodem loquens ait: « Plan-
gent tribus secundum tribum. » Quod si in primo
adventu, qui inglorius et informis et despectus fuit,
tantum resplenduit, ac tantum valuit, ut nulla in
gente ignotus sit, sed ubique homines ex veteri cu-
jusque gentis malo vivendi genere pœnitentiam
agant, unde ipsi etiam dæmones ejus nomini sub-
jiciuntur, se principatus omnes et regna nomen
ejus supra omnes defunctos reformidant; nonne in
glorioso adventu omnes prorsus evertet, qui eum
oderint et qui ab eo inique defecerint; suos autem
inducet in requiem, omnibus eos expectatis bonis
remunerans? Nobis igitur datum est et audire et
intelligere et salvari per hunc Christum, et omnia
a Patre revelata cognoscere. Propterea dicebat ad
eum: « Magnum est tibi ut voceris servus meus,
ut constituas tribus Jacob, et dispersiones Israelis
convertas. Posui te in lucem 215 gentium, ut sis
in salutem earum usque ad extremum terræ †. »
C
D
E
F
G
H
I
J
K
L
M
N
O
P
Q
R
S
T
U
V
W
X
Y
Z
εις σωτηρίαν αὐτῶν ἕως ἐσχάτου τῆς γῆς. »

* Psal. LXXI, 17. † Deut. iv, 19. † cap. vi, 12. † Isa. XLIX, 6.

(20) Ὅστε καὶ τὰ δαιμόνια. Legit Cl. Thirlbius
ὡς τε. Sed hæc satis commode referuntur ad ea
quæ proxime præcedunt. Perspicuum enim est for-
midinem illam, quam Christi nomen dæmonibus
et potestatibus terræ incutiebatur, fructum esse evan-
gelii in toto terrarum orbe prædicati.

(21) Καὶ τὰς βασιλείας. Sic etiam infra n. 131,
prædictum esse ostendit fore, ut omnes principatus
et regna Christum metuerent. Non possunt de fu-
tura regum conversione hæc intelligi, tum quia
nunquam illos veritatis insectandæ finem facturos
declarat Justinus supra n. 39, tum quia præsentem
rerum statum indicat, cum ait principatus omnes
et regna nomen Christi supra omnes defunctos
formidare. Sic etiam supra n. 50, de Christo: Ὅν
καὶ τὰ δαιμόνια φρίσσει καὶ πᾶσαι ἀπλῶς αἱ ἀρχαὶ
καὶ ἐξουσίαι τῆς γῆς. Regna et principatus et pote-
states his in locis, ut sæpe alias, apud Græcos et
Romanos scriptores, idem sonant ac reges et præ-
sides et magistratus. Sed quomodo hanc omnium
potestatum adversus Christum reverentiam conci-
liabimus cum blasphemis, quas in Christum evo-
mebant, et suppliciis, quibus Christianos afficie-
bant? Justinus testimonium multa confirmant. Non
enim dubium quin Christianorum miracula, vitæ

sanctitas et crescens ex persecutionibus numerus
persecutores ipsos sæpe terruerint. Qui in Christia-
nos vehementius clamabant, hi sæpe eorum in mi-
raculis a Deo impetrandis potestatem senserant.
« Hæc omnia tibi, ait Tertullianus ad Scapulam,
et de officio suggeri possunt, et ab iisdem advoca-
tis, qui et ipsi beneficia habent Christianorum,
licet acclament quæ volunt. » In eodem scripto
multa Tertullianus commemorat exempla divinæ
ultionis in persecutores Christianorum, ac plures
recenset præsides, qui aut in « sine vitæ suæ recor-
dati sunt deliquisse, quod vexassent Christianos; » aut
eis faverunt; nec omittit Severi imperatoris in eos
æquitatem et benevolentiam. Nemo inficiari possit
eadem aliis temporibus et locis contigisse. Inter
ipsos imperatores scimus Justinus ætate Antoninum
Christianis æquum se præbuisse, et Adrianum tem-
pla Christo statuere voluisse. Immerito ergo Justi-
ni narratio in suspicionem vocetur, aut pravis at-
tentetur conjecturis delendo illud τῆς γῆς n. 50,
post ἐξουσίαι, ut doctissimo Thirlbio visum est.

(22) Ὅς ἐκ παντὸς τρόπου. Legendum οὐκ ἐκ
παντὸς τρόπου cum puncto interrogante; idque ante
me admonuit Cl. Thirlbius.

(23) Τὰ τοῦ Πατρὸς ἐπιγ. πάντα. Vide n. 44.

122. *Immerito hæc Judæi de proselytis intelligunt.* — Atque hæc vos quidem in Geioram et proselytos vestros dicta existimatis; at vere in nos dicta sunt, qui per Jesum illuminati sumus. Nam profecto istis etiam testimonium perhibuisset Christus: nunc autem duplo, ut ipse dixit, filii gehennæ sitis¹⁰. Non ergo ad eos prophetarum dicta pertinent, sed ad nos, de quibus dicit Scriptura: « Ducam cæcos in via quam nesciunt, et semitas, quas ignoraverunt, inambulabunt¹¹. Et ego testis, dicit Dominus Deus, et puer meus, quem elegi¹². » Quibusnam igitur testimonium perhibet Christus? Credentibus videlicet. Proselyti autem non modo non credunt, sed etiam duplo vos superant blasphemis in nomen ejus evomendis; ac nos qui in eum credimus, et occidere et excruciare volunt; in omnibus enim assimilari vobis conantur. Ac rursus alibi clamat: « Ego Dominus vocavi te in iustitia, et apprehendam manum tuam, et fortem reddam te, et ponam te in testamentum generis, in lucem gentium, ut aperias oculos cæcorum, et educaſ ex vinculis compeditos¹³. » Quoniam hæc quoque ad Christum et de gentibus Illuminatis dicta sunt, an rursum dicetis: Ad legem et ad proselytos hæc dicit?

Hic tanquam in theatro vociferati sunt nonnulli eorum, qui postridie venerant: Quid? Nonne ad legem et ad eos, qui ab ea illuminantur, hæc dicit? Hi autem sunt proselyti.

Minime, inquam, Tryphonem respiciens; nam si lex gentes, et eos qui legem habent, illuminare posset, qui opus esset Novo Testamento? Quoniam autem Novum Testamentum et æternam legem ac mandatum missurum se Deus prænuntiabat, non veterem illam legem ejusque proselytos intelligemus, sed Christum ac proselytos ipsius, nos scilicet ex gentibus, quos illuminavit, quemadmodum alicubi ait: « Sic dicit Dominus: Tempore accepto exaudivi te, et in die salutis auxiliatus sum tibi. Et dedi te in testamentum gentium, ut constitueres terram, et hæreditatem acciperes loca deserta¹⁴. » Quænam igitur hæreditas Christi? nonne gentes? Quodnam Dei testamentum? nonne Christus? Quemadmodum etiam alibi dicit: « Filius meus es tu: ego hodie genui te. Postula a me, et dabo tibi gentes hæreditatem tuam, et possessionem tuam terminos terræ¹⁵. »

123. *Ridiculæ interpretationes Judæorum. Christiani verus Israel.* — Quemadmodum igitur hæc

¹⁰ Math. xxiii, 15. ¹¹ Isa. xlii, 16. ¹² Isa. xliiii, 10. ¹³ Isa. xlii, 6. ¹⁴ Isa. xlii, 8, 9. ¹⁵ Psal. ii, 7.

(24) *Γίνεσθε*. Nimirum cum Judaica instituta amplectimini. Quæ enim proselytis dicit, ea Judæis ipsis dici poterant quibuscum proselytos unum esse populum probat n. 123. Quare necesse non est cum R. Stephano legere γίνεσθαι ποιεῖτε, aut cum Thiribio λέγονται.

122. Ταῦτα ὑμεῖς μὲν εἰς τὴν Γῆραν καὶ τοὺς προσηλύτους εἰρῆσθαι νομίζετε· τῷ ὄντι δὲ εἰς ἡμᾶς εἴρηται τοὺς διὰ Ἰησοῦ πεφωτισμένους. Ἡ γὰρ ἂν κάκεινοις ἐμαρτύρει ὁ Χριστός· νῦν δὲ διπλότερον ὑτοὶ γέννησ, ὡς αὐτὸς εἶπε, γίνεσθε (24). Οὐ πρὸς ἐκείνους οὖν οὐδὲ τὰ διὰ τῶν προφητῶν εἰρημένα λέλεκται, ἀλλὰ πρὸς ἡμᾶς, περὶ ὧν ὁ λόγος λέγει· « Ἀξῶ ἐν ἰδῶ τυφλοὺς ἦν οὐκ ἔγνωσαν· καὶ τρίβους οὓς οὐκ ᾔδεισαν, πατήσουσι. Καγὼ μάρτυς, λέγει Κύριος ὁ Θεός, καὶ ὁ παῖς μου ὃν ἐξελεξάμην. » Τίσιν οὖν μαρτυρεῖ ὁ Χριστός; Ἀῆλον ὡς τοῖς πεπιστευκόσιν. Οἱ δὲ προσήλυτοι οὐ μόνον οὐ πιστεύουσιν, ἀλλὰ διπλότερον ὑμῶν βλασφημοῦσιν εἰς τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ ἡμᾶς τοὺς εἰς ἐκεῖνον πιστεύοντας καὶ φονεύειν καὶ αἰκίζειν βούλονται· κατὰ πάντα γὰρ ὁμῖν ἐξομοιοῦσθαι σπεύδουσα. Καὶ πάλιν ἐν ἄλλοις βοᾷ· « Ἐγὼ Κύριος ἐκάλεσά σε τῇ δικαιοσύνῃ, καὶ κρατήσω τῆς χειρὸς σου, καὶ ἰσχύσω σε, καὶ θήσω σε εἰς διαθήκην γένους, εἰς φῶς ἐθνῶν, ἀνοίξαι ὀφθαλμοὺς τυφλῶν, ἐξαγαγεῖν ἐκ δεσμῶν πεπεδημένους. » Ἐπεὶ καὶ ταῦτα, ὦ ἄνδρες, πρὸς τὸν Χριστὸν, καὶ περὶ τῶν ἐθνῶν τῶν πεφωτισμένων εἴρηται, ἢ πάλιν ὑμεῖς ἐρεῖτε· Πρὸς τὸν νόμον λέγει καὶ τοὺς προσηλύτους ταῦτα;

Καὶ ὡσπερ ἐν θεάτρῳ ἀνέκραγόν τινες τῶν τῆ δευτέρᾳ ἀφιγμένων· Ἀλλὰ τί; οὐ πρὸς τὸν νόμον λέγει, καὶ τοὺς φωτιζομένους ὑπ' αὐτοῦ; Οὗτοι δὲ εἰσιν οἱ προσήλυτοι.

Οὐκ, ἔφην, ἀπιδὼν πρὸς τὸν Τρύφωνα· ἐπεὶ, εἰ νόμος εἶχε τὸ φωτίζειν τὰ ἔθνη καὶ τοὺς ἔχοντας αὐτὸν, τίς χρεια Καινῆς Διαθήκης; Ἐπειδὴ (25) Καινὴν Διαθήκην, καὶ νόμον αἰώνιον καὶ πρόσταγμα ὁ Θεός προεκήρυσσε πέμψειν, οὐχὶ τὸν παλαιὸν νόμον ἀκουσόμεθα καὶ τοὺς προσηλύτους αὐτοῦ, ἀλλὰ τὸν Χριστὸν καὶ τοὺς προσηλύτους αὐτοῦ, ἡμᾶς τὰ ἔθνη, οὓς ἐφώτισεν, ὡς ποὺ φησιν· « Οὕτω λέγει Κύριος· Καίρῳ δεκτῷ ἐπήκουσά σου, καὶ ἐν ἡμέρᾳ σωτηρίας ἐδοθήθησά σοι (26), καὶ ἔδωκά σε εἰς διαθήκην ἐθνῶν τοῦ καταστῆσαι τὴν γῆν, καὶ κληρονομίαν κληρονομήσαι ἐρήμους. » Τίς οὖν ἡ κληρονομία τοῦ Χριστοῦ; οὐχὶ τὰ ἔθνη; Τίς ἡ διαθήκη τοῦ Θεοῦ; οὐχὶ ὁ Χριστός; Ὡς καὶ ἄλλαχοῦ φησιν· « Υἱός μου εἰ σύ· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε. Αἰτήσαι παρ' ἐμοῦ, καὶ δώσω σοι ἔθνη τὴν κληρονομίαν σου καὶ τὴν κατάσχασίν σου τὰ πέρατα τῆς γῆς. »

123. Ὡς οὖν πάντα ταῦτα εἴρηται πρὸς τὸν Χριστὸν καὶ τὰ ἔθνη, οὕτως κάκεινα εἰρῆσθαι νομίζετε.

(25) *Ἐπειδὴ*. Sæpe in hac voce lapsi librarii. Legendum ἐπεὶ δέ, ut monuit C. Thiribius.

(26) *Ἐδοθήθησά σοι*. Additur in Bibliis καὶ ἔπλασά σε, quæ verba etiam in cod. Alex. et apud Cyrill. et Clem. Alex. p. 762, deesse idem vir eruditus observat.

Οὐδὲν γὰρ χρῆζουσιν οἱ προσήλυτοι διαθήκης, εἰ ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ πάσι τοῖς περιτεμνομένοις κειμένου νόμου, περὶ ἐκείνων οὕτως ἡ Γραφή λέγει· « Καὶ προστεθήσεται καὶ ὁ Γηόρας πρὸς αὐτοὺς, καὶ προστεθήσεται πρὸς τὸν οἶκον Ἰακώβ. » Καὶ ὅτι μὲν προσήλυτος (27) ὁ περιτεμνόμενος εἰς τῷ λαῷ προσκεχωρηκέναι (28) ἐστὶν ὡς αὐτόχθων· ἡμεῖς δὲ λαὸς κεκλήσθαι ἡξιωμένοι, ὁμοίως (29) ἔθνος ἐσμὲν διὰ τὸ ἀπερίτμητοι εἶναι. Πρὸς δὲ καὶ γελοῖόν ἐστιν ἡγεῖσθαι ὑμᾶς, τῶν μὲν προσηλύτων αὐτῶν ἀνεψῆχθαι τὰ ὄμματα, ὁμῶν δὲ οὐ καὶ ὑμᾶς μὲν ἀκούειν τυφλοὺς καὶ κωφοὺς, ἐκείνους δὲ πεφωτισμένους. Καὶ ὅτι γελοϊότερον (30) ἀποθήσεται ὑμῖν τὸ πρᾶγμα, εἰ τὸν νόμον τοῖς ἔθνεσι δεδόσθαι φήσετε, ὑμεῖς οὔτε ἐκείνον τὸν νόμον ἔγνωτε. Ἡὐλαβεῖσθε γὰρ ἂν τὴν τοῦ Θεοῦ ὀργὴν, καὶ υἱοὶ ἀνομοὶ καὶ βεμβεύοντες οὐκ ἂν ἦτε, δυσωπούμενοι ἀκούειν ἐκάστοτε λέγοντος αὐτοῦ· « Υἱοὶ οἷς οὐκ ἔστι πίστις ἐν αὐτοῖς. Καὶ τίς τυφλὸς, ἀλλ' ἢ οἱ παῖδές μου· καὶ κωφὸς, ἀλλ' ἢ οἱ κυριεύοντες αὐτῶν; Καὶ ἐτυφλώθησαν οἱ δούλοι τοῦ Θεοῦ. Εἰ δέ γε (31) πολλάκις, καὶ οὐκ ἐφυλάξασθε· ἀνεψυγμένα τὰ ὦτα ὑμῶν, καὶ οὐκ ἤκούσατε. » Εἰ καλὸς ὑμῶν ὁ ἔπαινος τοῦ Θεοῦ καὶ Θεοῦ μαρτυρία δούλοις πρέπουσα; οὐκ ἀσχύνεσθε πολλάκις ταῦτα ἀκούοντες, οὐδὲ ἀπειλοῦντος τοῦ Θεοῦ φρίσσετε, ἀλλ' ἢ λαὸς μωρὸς καὶ σκληροκαρδίος ἐστε. « Διὰ τοῦτο ἰδοὺ προσθήσω τοῦ μεταθεῖναι τὸν λαὸν τοῦτον, » λέγει Κύριος, « καὶ μεταθήσω αὐτοὺς, καὶ ἀπολώ τὴν σοφίαν τῶν σοφῶν, καὶ τὴν σύνεσιν τῶν συνετῶν κρύψω. » Εὐλόγως· οὐ γὰρ σοφοὶ ἐστε, οὐδὲ συνετοί, ἀλλὰ θριμεῖς καὶ πανούργοι· σοφοὶ εἰς τὸ κακοποιῆσαι μόνον· γινῶναι δὲ βουλήν Θεοῦ κεκρυμμένην, ἢ διαθήκην Κυρίου πιστὴν, ἢ τρίβους αἰωνίους εὑρεῖν, ἀδύνατοι. « Τοιγαροῦν ἐγερῶ, φησὶ, τῷ Ἰσραὴλ καὶ τῷ Ἰούδα σπέρμα ἀνθρώπων, καὶ σπέρμα κτηνῶν. » Καὶ διὰ Ἡσαίου περὶ ἄλλου Ἰσραὴλ οὕτω φησὶ· « Τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἔσται τρίτος Ἰσραὴλ ἐν τοῖς Ἀσσυρίοις καὶ Αἰγυπτίοις, εὐλογημένος ἐν τῇ γῇ ἣν εὐλόγησε Κύριος Σαδωῶθ, λέγων· Εὐλογημένος ἔσται ὁ λαὸς μου ὁ ἐν Αἰγύπτῳ, καὶ ὁ ἐν Ἀσσυρίοις, καὶ ἡ κληρονομία μου

A omnia ad Christum et gentes dicta sunt, ita et illa existimate esse dicta. Non enim indigent proselyti testamento; si, cum una et eadem lex omnibus circumcisis posita sit, de illis Scriptura sic loquitur: « Et apponetur etiam Geioras ad ipsos, et apponetur ad domum Jacob¹⁶. » Tum etiam quia proselytus, qui circumcisis est, **216** ut ad populum accedat, est instar indigenæ: nos autem, qui populi appellatione dignati sumus, gens tamen sumus, eo quod circumcisi non simus. Præterea ridiculum est, ut proselytorum quidem oculos apertos esse, vestros autem nequaquam; ac vos quidem cæcos et surdos, illos autem, illuminatos dici existimetis. Res adhuc magis ridicula videbitur, si legem gentibus datam dicatis, vos autem ipsam illam legem non noveritis. Nam si nossetis, iram Dei metissetis, nec filii iniqui essetis et errore vagantes; sed cavissetis ne eum semper dicentem audiretis: « Filii quibus non est fides in ipsis¹⁷. Et quis cæcus nisi pueri mei? Et quis surdus, nisi qui dominantur eis? Et excæcati sunt servi Dei. Vidistis sæpe, et non observastis: apertæ aures vestræ, et non audistis¹⁸. » Num præclara hæc laus, quam Deus vobis tribuit, et Dei testimonium servas decens? Non vos pudet eadem sæpe audire, nec Deo comminante contremiscitis; sed profecto populus estis insipiens et corde obduratus. « Propterea ecce addam ut transferam populum hunc, » dicit Dominus, « et transferam eos: et perdam sapientiam sapientium, et intelligentiam intelligentium abscondam¹⁹. » Merito sane; neque enim sapientes estis aut prudentes, sed astuti et versuti; in hoc tantum sapientes ut male agatis; absconditum autem Dei consilium aut fidele testamentum Domini cognoscere, aut æternas semitas invenire non potestis. « Itaque excitabo, inquit, Israeli et Judæ semen hominum et semen pecudum²⁰. » Et per Isaiam de alio Israele sic loquitur: « In die illa erit tertius Israel in Assyriis et Ægyptiis benedictus in terra, quam benedixit Dominus Sa-

¹⁶ Isa. xiv, 1. ¹⁷ Deut. xxxii, 20. ¹⁸ Isa. xlii, 19. ¹⁹ Isa. xxix, 14. ²⁰ Jer. xxxi, 27.

(27) Καὶ ὅτι μὲν προσήλυτος. Nescio cur optimam lectionem Cl. Thirlbius prava emendatione attentaverit. Legit enim καὶ ἔτι μὲν, et mox ἐν τῷ λαῷ pro εἰς τῷ λαῷ. His verbis καὶ ὅτι μὲν secundam Justinii rationem contineri patet ex his quæ sequuntur, πρὸς δὲ καὶ γελοῖον. Tres enim rationes affert, cur præclara illa testimonia ad proselytos Judæorum detorqueri non possint. Prima, quia Judæis et proselytis una et eadem lex; non ergo in proselytis promissio novæ legis impletur. Secunda, quia Judæi et proselyti unus sunt populus, unde manifesta conclusio est proselytos non esse illam gentium hæreditatem Christo promissam. Tertia denique, quia absurdum foret proselytos illuminatos dici, cæcos vero Judæos.

(28) Εἰς τῷ λαῷ προσκεχωρηκέναι. Sic legitur in codice Claromontano, excepto quod habet τῷ καλῷ pro τῷ λαῷ. Legitur etiam προσκεχωρηκέναι in Reg. et apud R. Stephanum. Sed in editiones Græco-Latinas (Londinenses tamen excipio) vitiosa

D Sylburgii conjectura inducit προσκεχώρηκεν. Multo aptior erit sententia si monstratam in codice Claromontano viam sequentes, legamus εἰς τὸ τῷ λαῷ προσκεχωρηκέναι, proselytus, qui circumcisis est ut ad populum accedat. Sed subabsurda inesset dubitatio his verbis: « Proselytus circumcisis, si ad populum accedat, » quasi ex proselytis circumcisis alii adjungerentur populo, nisi non.

(29) Ὁμοίως. Langus legit ὁμῶς et paulo post ὁμῶν δὲ οὐ καὶ ὑμᾶς. Liqueat hunc esse sensum S. martyris.

(30) Καὶ ὅτι γελοϊότερον. Hic etiam conjicit vir eruditus legendum καὶ ἔτι. Probabilior sane conjectura, etque libenter assentior; quamvis illud καὶ ὅτι eodem sensu, ac paulo ante, intelligi possit.

(31) Εἰ δέ γε. Legendum esse εἶδετε, ut in Bibliis observavit eruditus Thirlbius, ac Isakæ hæc verba et sequentia restituit, quæ Justinio in aliis editionibus perperam attributa fuerant.

baath, dicens : Benedictus erit populus meus, qui est in Ægypto, et qui in Assyriis, et hæreditas mea Israel ²¹. » Cum igitur Deus hunc populum benedicat et Israelem vocet, ac hæreditatem suam esse clamet, quomodo pœnitentiam non agitis, et quod vos ipsi decipiatis, quasi soli Israel essetis, et quod benedictum hunc Dei populum exsecremini? Postquam enim ad Jerusalem et ad eas, quæ circa illam sunt, regiones, locutus est, sic rursus addidit : « Et generabo super vos homines, populum meum in Israel : et hæreditate possidebunt vos, et eritis absque liberis vos faciant. »

Quid igitur? inquit Trypho; vos Israel estis, ac de vobis hæc dicit?

Si quidem, aiebam illi, non de his jam disse-
ruissem, idque pluribus, dubitarem, utrum id mi-
nus intelligens interrogaveris; sed quia hanc quo-
que questionem, et cum demonstratione et cum
assensione conclusimus, non te existimo ignorare
quæ jam dicta sunt, aut rursus contentionis studio
indulgere, sed provocare ut his quoque eadem de-
monstrem. **217** Tum illo oculorum nutu assen-
tiente, Rursus, aiebam, in Isaia, si auribus audien-
tes auditis, de Christo Deus in parabola loquens,
Jacob illum et Israel appellat. Sic autem ait : « Ja-
cob servus meus, suscipiam eum : Israel electus
meus, ponam spiritum meum super eum, et judi-
cium gentibus proferet. Non contendet, neque cla-
mabit, neque audiet quisquam in plateis vocem
ejus : calamus contritum non confringet, et linum
fumigans non exstinguet; sed in veritate proferet
iudicium; recipiet et non frangetur, donec ponat
ia terra iudicium. Et in nomine ejus gentes spe-
rabunt ²². » Quemadmodum igitur ab uno illo Ja-
cob, qui et Israel cognominatus est, omne genus
vestrum Jacob et Israel vocatum est; sic et nos ab
eo qui nos in Deo genuit Christo, ut Jacob et
Israel, et Juda et Joseph, et David, ita etiam veri
filii Dei vocamur et sumus, mandata Christi ser-
vantes.

124. Christiani filii Dei. — Cumque eos viderem
perturbatos, quia dixeram, nos etiam Dei filios
esse; interrogationi eorum occurrens : Audite, in-
quam, o viri, quomodo Spiritus sanctus de populo
isto dicat filios Altissimi omnes esse, et in eo-
rum conventu adfuturum ipsum illum Christum,
ut omne hominum genus judicet. Hæc verba per
Davidem, ut vos quidem interpretamini, sic dicta
sunt : « Deus stetit in synagoga deorum : in medio
autem deos dijudicat. Usquequo judicatis iniquita-
te », et facies peccatorum sumitis? Judicate egeno

²¹ Isa. xix, 24, 25. ²² Isa. xlii, 1-4.

(32) Ἐκλεκτός μου. Legitur in utroque codice
ms. ἐκλεκτοῦ μου, quæ scriptura a Stephano im-
mutata, eo quod cum Bibliis non quadraret.

(33) Ἐξοίσει κρίσιν, ἀναλήψει. Post Grotium
et Grabium monet Thirlbius legendum, ut apud LXX
ἐξοίσει κρίσιν, ἀναλάμψει.

(34) Ἀπὸ παντὸς γένους ἀνθρώπων. Nequa-

Ἰσραήλ. » Εὐλογοῦντος οὖν τοῦ Θεοῦ, καὶ Ἰσραὴλ
τοῦτον τὸν λαὸν καλοῦντος, καὶ κληρονομίαν αὐτοῦ
βοῶντος εἶναι, πῶς οὐ μετανοεῖτε ἐπὶ τε τῷ ἑαυτοῦς,
ἀπατᾶν ὡς μόνοι Ἰσραὴλ ὄντες, καὶ ἐπὶ τῷ καταρᾶ-
σθαι τὸν εὐλογημένον τοῦ Θεοῦ λαόν; Καὶ γὰρ ὅτε
πρὸς τὴν Ἱερουσαλήμ καὶ τὰς πέριξ αὐτῆς ἔλεγε χώ-
ρας, οὕτω πάλιν ἐπέειπε; « Καὶ γεννήσω ἐφ' ὑμᾶς
ἀνθρώπους τὸν λαόν μου Ἰσραὴλ· καὶ κληρονομή-
σουσιν ὑμᾶς, καὶ ἔσσεσθε αὐτοῖς εἰς κατάσχεσιν· καὶ
οὐ μὴ προστεθῆτε ἐτι ἀτεκνωθῆναι ἀπ' αὐτῶν. »
eis in possessionem : et non addetur vobis ultra ut

τί οὖν; φησὶν ὁ Τρύφων· ὑμεῖς Ἰσραὴλ ἐστε, καὶ
περὶ ὑμῶν λέγει ταῦτα;

Εἰ μὲν, ἔφην αὐτῷ, μὴ περὶ τούτων καὶ πολὺν λό-
γον πεποιήμεθα, κἂν ἀμφέβαλλον μὴ τι οὐ συνιῶν
τοῦτο ἐρωτᾶς· ἐπειδὴ δὲ καὶ μετὰ ἀποδείξεως καὶ
συγκαταθέσεως καὶ τοῦτο συνηγάγομεν τὸ ζήτημα,
οὐ νομίζω σε ἀγνοεῖν μὲν τὰ προσηρημένα, οὐδὲ πάλιν
φιλεριστεῖν; ἀλλὰ προκαλεῖσθαι με καὶ τούτοις
τὴν αὐτὴν ἀπόδειξιν ποιήσασθαι. Καὶ τῷ διὰ τῶν
ὀφθαλμῶν νεύματι συντιθεμένου, Πάλιν, ἔλεγον ἐγὼ,
ἐν τῷ Ἡσαΐα, ὡσὶν ἀκούοντες εἰ ἄρα ἀκούετε, περὶ
τοῦ Χριστοῦ λέγων ὁ Θεὸς ἐν παραβολῇ, Ἰακώβ αὐ-
τὸν καλεῖ καὶ Ἰσραὴλ. Οὕτω λέγει· « Ἰακώβ ὁ παῖς
μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· Ἰσραὴλ ἐκλεκτός μου (32),
θήσω τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνε-
σιν ἐξοίσει. Οὐκ ἐρίσει, οὔτε κράξει, οὔτε ἀκούσεται
τις ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ· κάλαμον
συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον οὐ
μὴ σβέσει· ἀλλὰ εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν, ἀναλή-
ψει (33) καὶ οὐ μὴ θραυσθήσεται ἕως ἂν θῆ ἐπὶ τῆς
γῆς κρίσιν. Καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἐλπιούσιν
ἔθνη. » Ὡς οὖν ἀπὸ τοῦ ἐνό, Ἰακώβ ἐκείνου τοῦ καὶ
Ἰσραὴλ ἐπικληθέντος, τὸ πᾶν γένος ὑμῶν προση-
γόρευτο Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ, οὕτω καὶ ἡμεῖς ἀπὸ τοῦ
γεννήσαντος ἡμᾶς εἰς Θεὸν Χριστοῦ, ὡς καὶ Ἰακώβ
καὶ Ἰσραὴλ, καὶ Ἰούδα καὶ Ἰωσήφ, καὶ Δαβὶδ, καὶ
Θεοῦ τέκνα ἀληθινὰ καλούμεθα καὶ ἐσμέν, οἱ τὰς
ἐντολάς τοῦ Χριστοῦ φυλάσσοντες.

124. Καὶ ἐπειδὴ εἶδον αὐτοὺς συνταραχθέντας ἐπὶ
τῷ εἰπεῖν με καὶ Θεοῦ τέκνα εἶναι ἡμᾶς, προλαβὼν
τὸ ἀνερωτηθῆναι, εἶπον· Ἀκούσατε, ὦ ἄνδρες,
πῶς τὸ ἅγιον Πνεῦμα λέγει περὶ τοῦ λαοῦ τούτου,
ὅτι υἱοὶ Ὑψίστου πάντες εἰσὶ, καὶ ἐν τῇ συναγωγῇ
αὐτῶν παρέσται αὐτὸς οὗτος ὁ Χριστὸς, τὴν κρίσιν
ἀπὸ παντὸς γένους ἀνθρώπων (34) ποιούμενος. Εἰ-
ρηνται δὲ οἱ λόγοι διὰ Δαβὶδ, ὡς μὲν ὑμεῖς ἐξηγεῖ-
σθε. οὕτως· « Ὁ Θεὸς ἔστη ἐν συναγωγῇ θεῶν· ἐν
μέσῳ δὲ θεοῦ διακρίνει. Ἔως πότε κρίνετε ἀδικίαν,
καὶ πρόσωπα ἀμαρτωλῶν λαμβάνετε; Κρίνατε ὀρ-

quam legendum περὶ, ut Sylburgius et alii existi-
marunt, sed sic intelligendum, quasi scriptum esset
ἀνθρώπων ἀπὸ παντὸς γένους vel τῶν ἀπὸ παντὸς
γένους ἀνθρώπων. Justino familiaris est hæc lo-
quentis ratio. Hinc n. 151, legimus ἀπὸ παντὸς με-
τάνοιαν πεποιθῆσθαι.

φανῶ καὶ πτωχῶ, καὶ ταπεινὸν καὶ πένητα δικαιώ-
σατε. Ἐξέλθετε πένητα, καὶ πτωχὸν ἐκ χειρὸς ἀμαρ-
τωλοῦ ρύσασθε. Οὐκ ἔγνωσαν οὐδὲ συνῆκαν, ἐν σκό-
τει διαπορεύονται, σαλευθήσονται πάντα τὰ θεμέλια
τῆς γῆς. Ἐγὼ εἶπα· Θεοὶ ἐστε, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου
πάντες. Ὑμεῖς δὲ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε, καὶ
ὡς εἷς τῶν ἀρχόντων πίπτετε. Ἀνάστα ὁ Θεὸς, κρι-
νον τὴν γῆν, ὅτι σὺ κατακληρονομήσεις ἐν πᾶσι τοῖς
ἔθνεσιν. » Ἐν δὲ τῇ τῶν Ἑβδομήκοντα (35) ἐξηγήσει,
εἴρηται· « Ἰδοὺ δὴ ὡς ἄνθρωποι ἀποθνήσκετε, καὶ
ὡς εἷς τῶν ἀρχόντων πίπτετε· » ἵνα δηλώσῃ καὶ
τὴν παρακοὴν τῶν ἀνθρώπων, τοῦ Ἀδάμ λέγω καὶ
τῆς Εὐας, καὶ τὴν πτώσιν τοῦ ἐνὸς τῶν ἀρχόντων,
τουτέστι τοῦ κεκλημένου ἐκείνου ὄψεως, πεσόντος
πτώσιν μεγάλην, διὰ τὸ ἀποπλανῆσαι τὴν Εὐαν (36).
Ἄλλ' ἐπειδὴ οὐ πρὸς τοῦτό μοι νῦν ὁ λόγος λέλεκται,
ἀλλὰ πρὸς τὸ ἀποδείξαι ὑμῖν, ὅτι τὸ Πνεῦμα τὸ ἅγιον
ὄνειδίζει τοὺς ἀνθρώπους, τοὺς καὶ Θεῶ ὁμοίως ἀπα-
θεῖς καὶ ἀθανάτους, ἐὰν φυλάξωσι τὰ προστάγματα
αὐτοῦ, γεγεννημένους, καὶ κατηξιωμένους ὑπ' αὐτοῦ
υἱοὺς αὐτοῦ καλεῖσθαι, καὶ οὗτοι ὁμοίως (37) τῷ
Ἀδάμ καὶ τῇ Εὐᾷ ἐξομοιούμενοι, θάνατον ἑαυτοῖς
ἐργάζονται· ἐχέτω καὶ ἡ ἐρμηνεία τοῦ ψαλμοῦ ὡς
βούλεσθε, καὶ οὕτως ἀποδέδεικται, ὅτι θεοὶ κατη-
ξιῶνται γενέσθαι, καὶ υἱοὶ Ὑψίστου πάντες δύνασθαι
γενέσθαι κατηξιῶνται, καὶ παρ' ἑαυτοὺς καὶ κρίνεσθαι
καὶ καταδικάζεσθαι μέλλουσιν, ὡς καὶ Ἀδάμ καὶ Εὐα.
Ὅτι δὲ καὶ Θεὸν τὸν Χριστὸν καλεῖ, ἐν πολλοῖς ἀπο-
δέδεικται.

125. Ἐβουλόμην, λέγω, παρ' ὑμῶν μαθεῖν, ὡς
ἄνδρες, τίς ἡ δύναμις τοῦ Ἰσραὴλ ὀνόματος. Καὶ
ἡσυχάζοντων αὐτῶν, ἐπήνεγκα· Ἐγὼ δ' ἐπίσταμαι
ἐρῶ· οὔτε γὰρ εἰδῶτα μὴ λέγειν δίκαιον ἡγοῦμαι,
οὔτε ὑπονοοῦντα ἐπίστασθαι ὑμᾶς, καὶ διὰ φθόνον ἢ
δι' ἀπειρίαν τὴν τοῦ βούλεσθαι, ἐπίσταμαι αὐτὸς (38)
φροντίζειν αἰεὶ, ἀλλὰ πάντα ἀπλῶς καὶ ἀδόλως λέ-
γειν, ὡς ὁ ἐμὸς Κύριος εἶπεν· « Ἐξῆλθεν ὁ σπείρων
τοῦ σπείραι τὸν σπόρον· καὶ ὁ μὲν ἔπεσεν εἰς τὴν
ὁδόν· ὁ δὲ εἰς τὰς ἀκάνθας· ὁ δὲ ἐπὶ τὰ πετρώδη·
ὁ δὲ ἐπὶ τὴν γῆν τὴν καλήν. » Ἐλπίδι οὖν τοῦ εἶναι
ποῦ καλήν γῆν, λέγειν δεῖ· ἐπειδὴ γε ἐκεῖνος ὁ ἐμὸς
Κύριος, ὡς ἰσχυρὸς καὶ δυνατὸς, τὰ ἴδια παρὰ πάν-
των ἀπαιτήσῃ ἐλθὼν, καὶ τὸν οἰκονόμον ἑαυτοῦ οὐ
καταδικάσει, εἰ γνωρίζοι αὐτὸν διὰ τὸ ἐπίστασθαι
ὅτι δυνατὸς ἐστὶν ὁ Κύριος αὐτοῦ καὶ ἐλθὼν ἀπαι-
τήσῃ τὰ ἴδια, ἐπὶ πᾶσαν τράπεζαν διδόντα, ἀλλ' οὐ
δι' αἰτίαν οἰανδηποτοῦν κατορύξαντα. Καὶ τὸ οὖν
Ἰσραὴλ ὄνομα τοῦτο σημαίνει, ἄνθρωπος νικῶν δύ-
ναμιν. Τὸ γὰρ Ἰσρα (39), ἄνθρωπος ἐστὶ· τὸ δὲ

A et pupillo, et humilem et pauperem justifyate.
Eripite pauperem, et egenum de manu peccatoris
liberate. Nescierunt neque intellexerunt, in te-
nebris ambulant; movebuntur omnia fundamenta
terræ. Ego dixi: Dii estis et filii Excelsi omnes.
Vos autem sicut homines morimini, et sicut
unus de principibus caditis. Exsurge, Deus, judica
terram, quoniam tu hæreditabis in omnibus genti-
bus¹³. » In Septuaginta autem interpretatione dictum
est: « Ecce sicut homines morimini, et sicut unus
de principibus caditis; » ut inobedientiam homi-
num declaret, id est Adæ et Evæ, et casum unius
ex principibus, id est illius qui serpens dictus est,
ac magno casu concidit, eo quod Evam decepisset.
Sed quia non in hunc usum verba illa nunc pro-
fero, sed ut vobis demonstrem Spiritum sanctum
exprobrare hominibus quod, cum ita facti sint ut
Deo similes ac perpersionis et mortis expertes, si
mandata ejus servant, futuri sint, cumque eo ho-
nore sint dignati ut ejus filii vocentur, ipsi Adæ et
Evæ assimilati mortem sibi ipsi conficiant; habeat
sane, ut vultis, etiam psalmi interpretatio; sic
tamen constabit omnibus concessum esse, ut dii,
ac filii Altissimi fieri possint, ac pro se quemque
et judicandum et condemnandum esse, **218** quem-
admodum Adamum et Evam. Christum autem etiam
Deum vocari jam multis demonstratum est.

125. *Explicat quam vim habeat vox Israel et quo-
modo conveniat Christo.* — Sed ex vobis scire velim,
o viri, quam vim habeat illud nomen Israel. Cum-
que illi silerent, intuli: Dicam equidem quod scio.
Neque æquum esse arbitror, ut quod scio non elo-
quar, aut vos scire quidem, sed invidia, aut volun-
taria imperitia vosmetipsos decipere suspicans,
semper sollicitudine dstringar, sed potius ut omnia
simpliciter ac sine dolo proferam, quemadmodum
Dominus meus dixit: « Exiit qui seminat seminare
semen; et aliud cecidit in viam, aliud in spinas,
aliud in loca saxosa, aliud in terram bonam¹⁴. »
In hanc ergo spem alicubi esse terram bonam, di-
cendum est. Meus enim ille Dominus, tanquam
fortis et potens, sua veniens ab omnibus reposcet;
ac dispensatorem suum non condemnabit, si illum
noverit, cum probe sciret Dominum suum potentem
esse, ac venientem sua repetiturum, ad omnem
mensam dedisse quæ acceperat, minime vero defo-
disse ob ullam prorsus causam. Id igitur valet

¹³ Psal. lxxxvi per totum. ¹⁴ Matth. xiii, 3.

(35) Ἐν δὲ τῇ τῶν Ἑβδομήκοντα. Declarat profecto
Justinus aliquid esse discriminis inter Hebræum et
Septuaginta. Nullum tamen discrimen reliquerunt
librarii. Sed tota res expediatur, si supra legamus
ὡς ἄνθρωπος, ut in Hebræo. Ipse Justinus non
obscure indicat discrimen in eo positum esse quod
Septuaginta posuerint ὡς ἄνθρωποι. Ait enim illo-
rum interpretationem aptam esse ad demonstran-
dam hominum inobedientiam, τὴν παρακοὴν τῶν
ἀνθρώπων, Adami scilicet et Evæ.

(36) Διὰ τὸ ἀποπλανῆσαι τὴν Εὐαν. Vide Ta-
tianum n. 8.

(37) Ὁμοίως. Legendum ὁμοίως, ut admonnit eru-
ditus Thirlbius.

(38) Ἐπίσταμαι αὐτὸς. Pro his vocibus legen-
dum videtur ἀπατᾶν ἑαυτοῦς. Sæpe alias exprobrat
Judæis, quod semetipsos decipiant; cujus rei exem-
pla habemus n. 34 et 103.

(39) Τὸ γὰρ Ἰσρα. Locus non caret vitio, ita
corrigenendus: Τὸ γὰρ Ἰσρα ἄνθρωπος ἐστὶ νικῶν,

Israelis nomen, homo vincens virtutem. Isra enim est homo vincens, Et autem virtus. Quod quidem Christum ita facturum esse, cum homo factus fuisset, per mysterium illius etiam luctationis predictum est, qua Jacob luctatus est cum eo qui videbatur quidem, eo quod Patris voluntati ministraret, Deus autem est, eo quod filius primogenitus sit omnium creaturarum. Postquam enim homo factus est, ut jam dixi, accessit ad eum diabolus, id est virtus illa, quæ et serpens vocatur et Satanas, tentans eum, et prosternere contendens, postulando ut se adoraret, At Christus eum profligavit et prostravit, improbum esse arguens, qui contra Scripturam adorari se ut Deum postularet, a Dei voluntate factus apostata. Respondit enim illi: « Scriptum est: Dominum Deum tuum adorabis, et illi soli servies²⁵. » Tum fractus et convictus diabolus discessit. Sed quia futurum etiam erat ut Christus noster marcesceret, id est in ærumna et passionis sensu in crucem actus versaretur, huius quoque rei prænuntiationem exhibuit, cum Jacobi femur tetigit, atque ut marcesceret effecit. Erat autem illi antiquitus nomen Israel, quo beatum Jacob cognominavit, benedicens eum suo ipsius nomine, atque hac etiam ratione prædicens omnes qui per eum ad Patrem confugiunt, benedictum esse Israelem. Vos autem cum nihil horum intelligatis, nec **219** ad intelligendum parati sitis; quia secundum carnale semen filii estis Jacobi, salvos omnino vos futuros expectatis. At vos in his quoque a vobismetipsis in errorem induci, pluribus a me demon-

stratum est. **A** Ἡλ, δύναμις. Ὅπερ καὶ διὰ τοῦ μυστηρίου τῆς πάλης ἦν ἐπάλαισεν Ἰακώβ μετὰ τοῦ φαινομένου μὲν (40), ἐκ τοῦ τῆ τοῦ Πατρὸς βουλῆ ὑπηρετεῖν, Θεοῦ δὲ, ἐκ τοῦ (41) εἶναι τέκνον πρωτότοκον τῶν ὄλων κτισμάτων, ἐπεπροφήτευτο οὕτως καὶ ἄνθρωπος γενόμενος ὁ Χριστὸς ποιήσειν. Ὅτε γὰρ ἄνθρωπος γέγονεν, ὡς προεῖπον, προσῆλθεν αὐτῷ ὁ διάβολος, τουτέστιν ἡ δύναμις ἐκείνη ἢ καὶ ὄφις κεκλημένη καὶ Σατανᾶς, πειράζων αὐτόν, καὶ ἀγωνιζόμενος καταβαλεῖν, διὰ τοῦ ἀξιῶν προσκυνῆσαι αὐτόν. Ὁ δὲ αὐτόν κατέλυσε καὶ κατέβαλεν, ἐλέγξας ὅτι πονηρὸς ἐστι, παρὰ τὴν Γραφὴν ἀξιῶν προσκυνεῖσθαι ὡς Θεός, ἀποστάτης τῆς τοῦ Θεοῦ γνώμης γεγενημένος. Ἀποκρίνεται γὰρ αὐτῷ· « Γέγραπται· Κύριον τὸν Θεόν σου προσκυνήσεις, καὶ αὐτῷ μόνῳ λατρεύσεις. » Καὶ ἠττημένος καὶ ἐληλεγμένος ἀπένευσε τότε ὁ διάβολος. Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ ναρχᾶν ἐμελλε, τουτέστιν ἐν πόνῳ καὶ ἐν ἀντιλήψει τοῦ πάθους, ὅτε σταυροῦσθαι ἐμελλεν ὁ Χριστὸς ὁ ἡμέτερος, καὶ τούτου προκήρυξεν ἐποίησε διὰ τοῦ ἀψασθαι τοῦ μηροῦ τοῦ Ἰακώβ, καὶ ναρχῆσαι ποιῆσαι. Ὁ δὲ Ἰσραὴλ ἦν ὄνομα αὐτῷ ἀνωθεν, ὃ ἐπωνόμασε τὸν μακάριον Ἰακώβ εὐλογῶν τῷ ἑαυτοῦ ὀνόματι, κηρύσσων καὶ διὰ τούτου ὅτι πάντες οἱ δι' αὐτοῦ τῷ Πατρὶ προσφεύγοντες, εὐλογημένος Ἰσραὴλ ἐστίν. Ὑμεῖς δὲ, μηδὲν τούτων νενοηκότες, μηδὲ νοεῖν παρασκευαζόμενοι, ἐπειδὴ κατὰ τὸ σαρκικὸν σπέρμα τοῦ Ἰακώβ τέκνα ἐστέ, πάντως σιθῆσθεαι προσδοκᾶτε. Ἄλλ' ὅτι καὶ ἐν τούτοις ἑαυτοὺς πλανᾶτε, ἀποδέδεικται μοι ἐν πολλοῖς.

C

126. *Varia Christi nomina secundum utramque naturam. Deum esse illum, et apparuisse patriarchis ostenditur.*— Quod, si nossetis quis tandem ille sit, qui et Angelus magni consilii, interdum, et vir ab

126. Τίς δ' ἐστὶν οὗτος ὅς καὶ Ἄγγελος μεγάλης βουλῆς ποτε, καὶ ἀνὴρ διὰ Ἰεζεκιήλ, καὶ ὡς Υἱὸς ἀνθρώπου διὰ Δαυιδ, καὶ παιδίον διὰ Ἡσαίου, καὶ Χριστὸς, καὶ Θεὸς προσκυνητὸς, καὶ Δαβὶδ (42), καὶ

²⁵ Matth. iv, 10.

τὸ δὲ Ἡλ δύναμις. Correctio certa ex ipso loco Nam præcedit καὶ τὸ οὖν Ἰσραὴλ ὄνομα τοῦτο σημαίνει ἄνθρωπος νικῶν δύναμις. Sententia Justini, Israel dictus, quasi ἦν ἴσχυς ὡς « homo vincens potentiam. » Drus. *Comm. post. ad voces N. T.*, pag. 190. **JEBB.**

(40) Τοῦ φαινομένου μὲν. Pervertunt Justini sententiam qui cum Sylburgio post has voces addunt ἀνδρὸς aut ἀγγέλου. Loquitur Justinus de quocunque modo apparendi; et apte ac principiis suis consentanee Patrem nunquam apparuisse nec apparere posse, Filium vero apparuisse censet, non quod eadem non sit in Patre et Filio natura, sed quia Filius a Patre mittitur, Pater vero mitti non potest. — Τοῦ φαινομένου. Scil. ἐν ἰδέᾳ ἀνθρώπου (e. 58). Designatur autem Logos; nunquam enim supremus Deus (ὃ ὄντως Θεός) in terram descendit, ut Justinus multis locis docet. **ΟΤΤΟ.**

(41) Θεοῦ δὲ, ἐκ τοῦ. Sic etiam supra n. 61, Filium ait vocari angelum et archiducem, « eo quod Patris voluntati ministret: » Deum vero et Dominum et Verbum, « eo quod voluntate ex Patre genitus sit; » quibus postremis verbis respondet quod hoc loco ait Justinus: « Deus autem est, eo quod Filius primogenitus sit omnium creaturarum. » Sic etiam infra n. seq., et n. 129. « Deus esse » dicitur

utpote unius et ingeni et non enarrabilis Dei Filius. In his omnibus locis generatio æterna intelligenda. Nam etsi generatio apud Justinum idem est nonnunquam ac progressio ad mundi creationem; at cum Dei Filius nominatur, generatio æterna intelligenda. Nam « Dei Filius, qui solus proprie Filius dicitur, Verbum antequam mundus crearetur, quod et una cum eo aderat, et genitum est, cum per illud initio omnia condidit et ornavit, hic, inquam, Filius, eo quod unctus sit et per eum Deus omnia ornaverit, Christus vocatur. » Ita Justinus *Apol.* ii, n. 6, ubi æterna Filii generatio manifeste distinguitur a Verbi progressionem. Sic etiam *Dialog.* n. 105, cum Christus vocatur « unigenitus Parentis universorum, proprie ex eo Verbum et virtus genitus, » non alia debet generatio, nisi æterna, intelligi. Quin etiam cum Justinus de temporaria ad mundi creationem generatione loquitur, propositum est ei, ut modo in not. ad n. 128 videbimus, æternam probare.

(42) Καὶ Δαβὶδ. Sylburgius ante has voces ponit διὰ Δαβὶδ, atque hæc postrema verba excidisse putat ob similitudinem cum sequentibus. Sed satius videtur pro his vocibus καὶ Δαβὶδ, legere διὰ Δαβὶδ. Ita etiam visum erudito editori Londinensi.

D

Χριστός, καὶ Λίθος διὰ πολλῶν, καὶ Σοφία διὰ Σολο-
μῶνος, καὶ Ἰωσήφ καὶ Ἰούδας, καὶ Ἄστρον διὰ Μωϋ-
σέως, καὶ Ἀνατολή διὰ Ζαχαρίου, καὶ παθητός καὶ
Ἰακώβ καὶ Ἰσραήλ πάλιν διὰ Ἡσαίου, καὶ Ῥάβδος
καὶ Ἄνθος καὶ Λίθος ἀκρογωνιαίος κέκληται, καὶ Υἱὸς
Θεοῦ, εἰ ἐγνώκετε, ὦ Τρύφων, ἔφη, οὐκ ἂν ἐβλασ-
φημεῖτε εἰς αὐτὸν ἤδη καὶ παραγενόμενον, καὶ γεν-
νηθέντα, καὶ παθόντα, καὶ ἀναβάντα εἰς τὸν οὐρανόν·
ὅς καὶ πάλιν παρέσται, καὶ τότε κόψονται ὑμῶν αἱ
δώδεκα φυλαί. Ἐπεὶ, εἰ νενοήκατε τὰ εἰρημένα ὑπὸ
τῶν προφητῶν, οὐκ ἂν ἐξηρνεῖσθε αὐτὸν εἶναι Θεόν,
τοῦ μόνου καὶ ἀγεννήτου καὶ ἀρρήτου Θεοῦ Υἱόν. Ἐ-
ρηται γάρ που καὶ διὰ Μωϋσέως ἐν τῇ Ἐξόδῳ οὕτως·
« Ἐλάλησε δὲ Κύριος πρὸς Μωϋσῆν, καὶ εἶπε πρὸς αὐ-
τόν· Ἐγὼ εἰμι Κύριος, καὶ ὤφθην πρὸς τὸν Ἀβραάμ,
καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, Θεὸς αὐτῶν, καὶ τὸ ὄνομά
μου (43) οὐκ ἐδήλωσα αὐτοῖς, καὶ ἔστησα τὴν διαθή-
κην μου πρὸς αὐτούς. » Καὶ οὕτω πάλιν λέγει· « Κατὰ
Ἰακώβ ἄνθρωπος ἐπάλαιε· » καὶ Θεὸν φησιν εἶναι.
« Εἶδον γὰρ Θεὸν πρόσωπον πρὸς πρόσωπον, καὶ ἐσώ-
θη ἡ ψυχὴ μου, » λέγει εἰρηκέναι τὸν Ἰακώβ. Καὶ
ὅτι καὶ τὸν τόπον ἔπου αὐτῷ ἐπάλαισε καὶ ὤφθη καὶ
εὐλόγησε, καὶ ἐκάλεσεν Εἶδος Θεοῦ, ἀνέγραψε. Καὶ
τῷ Ἀβραάμ ὁμοίως, Μωϋσῆς φησιν, ὤφθη ὁ Θεὸς πρὸς
τῇ δρῦϊ τῇ Μαμβρῇ, καθημένῳ ἐπὶ τῆς θύρας τῆς
σκηνῆς αὐτοῦ μεσημβρίας. Εἶτα ταῦτα εἰπὼν, ἐπι-
φέρει· « Ἀναβλέψας δὲ τοῖς ὀφθαλμοῖς εἶδε, καὶ ἰδοὺ
τρεῖς ἄνδρες εἰστήκεισαν ἐπάνω αὐτοῦ· καὶ ἰδὼν,
συνέδραμεν εἰς συνάντησιν αὐτοῖς. » Μετ' ὀλίγον δὲ
εἷς ἐξ αὐτῶν ὑπισχνεῖται τῷ Ἀβραάμ υἱόν· « Τί ὅτι
ἐγέλασε Σάρρα, λέγουσα· Ἄρα γε τέξομαι; Ἐγὼ δὲ
γεγήρακα. Μὴ ἀδυνατεῖ παρά τῷ Θεῷ ῥῆμα; Εἰς τὸν
καιρὸν τοῦτον ἀποστρέψω εἰς ὕρας, καὶ ἔσται τῇ
Σάρρα υἱός. Καὶ ἀπαλλάσσονται ἀπὸ Ἀβραάμ. » Καὶ
οὕτω περὶ αὐτῶν πάλιν λέγει· « Ἐξαναστάντες δὲ
ἐκεῖθεν οἱ ἄνδρες κατέβλεψαν ἐπὶ πρόσωπον Σοδό-
μων. » Εἶτα πάλιν πρὸς τὸν Ἀβραάμ ὃς ἦν καὶ ἔστιν,
ὡς λέγει (44)· « Οὐ μὴ κρύψω ἀπὸ τοῦ παιδός μου
Ἀβραάμ ἐγὼ ἃ μέλλω ποιεῖν· » καὶ τὰ ἐξῆς ἀνιστο-
ρημένα ἀπὸ τῶν τοῦ Μωϋσέως, καὶ ἐξηγημένα ὑπὸ
ἐμοῦ πάλιν ἔλεγον, δι' ὧν ἀποδέδεικται ὑπὸ τῷ Πατρὶ
καὶ Κυρίῳ τεταγμένος, καὶ ὑπηρετῶν τῇ βουλῇ αὐ-
τοῦ, οὗτος ὃς ὤφθη τῷ τε Ἀβραάμ, καὶ τῷ Ἰσαάκ,
καὶ τῷ Ἰακώβ, καὶ τοῖς ἄλλοις πατριάρχαις ἀναγε-

A Ezechiele, et tanquam Filius hominis a Daniele, et
puerulus ab Isaia, et Christus et Deus adorandus a
Davide, et Christus et Lapis a multis, et Sapientia a
Salomone, et Joseph et Judas et Stella a Moyse, et
Oriens a Zacharia, et rursus ab Isaia passibilis et
Jacob et Israel, et Virga et Flos, et Lapis summus
angularis vocatus; hoc, inquam, si nossetis, Try-
pho, non eum profecto blasphemiis appeteretis,
etiam postquam advenit, et natus ac passus est, ac
in cœlum ascendit; qui quidem rursus adveniet,
ac tunc plangent duodecim vestræ tribus. Nam si
intellexissetis quæ a prophetis dicta sunt; non eum
negassetis Deum esse, solius et ingeniti et non
enarrabilis Dei Filium. Dictum est enim alicubi et
per Moysen in Exodo ad hunc modum: « Locutus
est autem Dominus ad Moysen et dixit ad eum: Ego
sum Dominus, et visus sum Abraham et Isaac et
Jacob, Deus eorum, et nomen meum non indicavi
eis, et statui testamentum meum ad eos²⁶. » Sic
etiam rursus ait: « Cum Jacob homo luctatus est,
eumque Deum esse dicit. Nam Jacob dixisse refert:
« Vidi Deum facie ad faciem; et salva facta est
anima mea²⁷. » Scribit etiam locum, ubi cum eo
luctatus est, eique apparuit et benedixit, ab eo vo-
catum fuisse Faciem Dei. Et Abraham similiter, ut
ait Moyses, Deus ad quercum Mambrae apparuit,
sidenti ad ostium tabernaculi meridie. Deinde post-
quam hæc dicit, adjicit: « Suspiciens autem oculis
vidit, et ecce tres viri stabant supra eum; et cum
vidisset, occurrit illis obviam²⁸. » Paulo post unus
ex illis promittit Abraham filium: « Quid ita risit
Sara, dicens: Num igitur pariam? Ego vero con-
senui. An impossibile est apud Deum verbum?
Tempore isto revertar in horas, et erit Saræ filius.
Et discesserunt ab Abrahamo²⁹. » Deinde sic de
illis rursus loquitur: « Inde autem exsurgentes viri
respexerunt in faciem Sodomorum³⁰. » Tum rursus
quomodo Abrahamum is qui est et qui erat sic al-
loquatur: « Non celabo Abraham servum meum
quæ facturus sum³¹; » et quæ sequuntur ex Moysis
scriptis jam deprompta et a me exposita rursus re-
petii; ex quibus demonstratur, sub Patre et Domi-
no præfectum esse, ac ejus voluntati ministrare
istum, qui apparuit Abraham et Isaac et Jacob et

²⁶ Exod. vi, 2, 3. ²⁷ Gen. xxiii, 24, 30. ²⁸ Gen. xviii, 2. ²⁹ Ibid., 13, 14. ³⁰ Ibid., 16. ³¹ Ibid., 17.

(43) Καὶ τὸ ὄνομά μου. Biblia addunt Κύριος, D
quam quidem vocem omittit etiam Philo lib. *De
vominum mutatione*, p. 1046. THEILB. — Eusebius
Cæsariensis, longe omnium, qui in partibus Arianis
fuerunt, doctissimus, præclare vidit hanc Justinii et
aliorum Patrum ante Nicænorum sententiam non
posse cum Ariano veneno conciliari. Pro eo enim
quod Justinus Verbum Moysi apparuisse docet, ei-
que dixisse, ut habemus n. 60, et *Apol.* i, n. 65:
« Ego sum existens ille, Deus Abraham, Deus Isaac,
et Deus Jacob; » negat Eusebius Filium apparuisse
Moysi, eique hæc verba dixisse: ipsum Patrem lo-
cutum esse contendit, angelum autem apparuisse.
Cur ergo Eusebius, qui Patrem nunquam visum
esse, sed Filium Abraham, Isaac et Jacob apparuisse

D censet, ubi ad Moysem ventum est, non jam sibi in
hac sententia constat, sed Patrem locutum esse,
angelum apparuisse pertendit? Non aliam sane ob
causam, nisi quia videbat his verbis: « Ego sum
existens ille, » naturam divinam ita significanter
exprimi, ut eam Christo denegare non possit, si
quis hæc illi verba attribuat. Suam hanc Eusebius
opinionem exponit in pluribus locis lib. vi *Demonstr.
evang.*, præcipue vero c. 14. Nolebat enim Christo
aptari loca, in quibus nomen est quadrilaterum.
Vide ejus *Comment. in Psalmos*, p. 554 et 584.

(44) Ὅς ἦν καὶ ἔστιν, ὡς λέγει. Legendum for-
tasse ὃς ἦν καὶ ἔστιν οὕτω λέγει, atque ita legit Lan-
gus. Sed tamen nullam esse emendandi necessita-
tem perspicui potest ex interpretatione.

aliis patriarchis, appellaturque in Scripturis **220** Deus. Hic illud adjeci etsi antea non dixeram : Sic etiam et cum carnem edere populus concupivit, ac Moyses ei, qui illic etiam appellatur Angelus, Deum ad satietatem illis daturum pollicenti non credidit; ipse ille qui et Deus est et angelus a Patre missus fuerat, hæc dixisse et fecisse narratur. Sic enim ait Scriptura : « Et dixit Dominus ad Moysen : An manus Domini non sufficiet? Jam cognosces an oper-turum te sit verbum meum, nec ne³³. » Et rursum alio in loco sic ait : « Dominus dixit ad me : Non transibis Jordanem istum; Dominus Deus tuus, qui præcedit ante faciem tuam, ipse exterminabit gentes³⁴. »

127. Hæc Scripturæ loca Patri non conveniunt, sed Verbo. — Sunt et alia ejusmodi legislatoris et prophetarum dicta, et quæ dixi sufficere mihi videntur, ut, cum Deus alicubi dicit : « Ascendit Deus ab Abraham³⁵; » aut : « Locutus est Dominus ad Moysen; » et : « Descendit Dominus ad videndam turrim quam ædificaverant filii hominum³⁶, » vel : « Clausit Deus arcam Noe extrinsecus³⁶, » non existimetis ipsum ingenitum Deum descendisse aut aliquo ex loco ascendisse. Neque enim ille non enarrabilis Pater et Dominus universorum in aliquem locum venit, neque ambulat, neque dormit, sed in regione sua, quæcunque tandem illa est, manet, acutum cernens et acutum audiens, non oculis quidem nec auribus, sed virtute non enarrabili; ac omnia videt, et omnia cognoscit; nec quisquam nostrum eum latet; nec movetur, nec loco compre-

A γραμμένος Θεός, Ελεγον. Ἐπέφερον δὲ, εἰ καὶ μὴ εἶ-
πον ἐν τοῖς ἔμπροσθεν· Οὕτω δὲ καὶ ὅτε κρέας ἐπε-
θύμησεν ὁ λαὸς φαγεῖν, καὶ ἀπιστεῖ (45) Μωϋσῆς τῷ
λελεγμένῳ χάκει ἀγγέλῳ, ἐπαγγελλομένῳ δώσειν αὐ-
τοῖς τὸν Θεὸν εἰς πλησμονήν, αὐτὸς ὢν καὶ Θεός, καὶ
ἄγγελος παρὰ τοῦ Πατρὸς πεπεμμένος, ταῦτα εἰπεῖν
καὶ πράξαι δηλοῦται. Οὕτως γὰρ ἐπάγει ἡ Γραφή λέ-
γουσα· « Καὶ εἶπε Κύριος πρὸς Μωϋσῆν· Μὴ ἡ χεὶρ
Κυρίου οὐκ ἐξαρχέσει; Ἦδη γνώση εἰ ἐπικαλύφε-
ται (46) σε ὁ λόγος μου, ἦ οὐ. » Καὶ πάλιν ἐν ἄλλοις
λόγοις οὕτω φησί· « Κύριος δὲ εἶπε πρὸς μέ· Οὐ δια-
θήσῃ τὸν Ἰορδάνην τοῦτον· Κύριος ὁ Θεός σου ὁ προ-
πορευόμενος τοῦ προσώπου σου, αὐτὸς ἐξολοθρεύσει
τὰ ἔθνη. »

B **127.** Καὶ τὰ ἄλλα δὲ τοιαῦτά ἐστιν εἰρημένα τῷ
νομοθέτῃ καὶ τοῖς προφήταις· καὶ ἱκανῶς εἰρησθαί
μοι ὑπολαμβάνω, ὅτι ὅταν μου ὁ Θεός (47) λέγῃ·
« Ἀνέβη ὁ Θεός ἀπὸ Ἀβραάμ· » ἢ· « Ἐλάλησε Κύριος
πρὸς Μωϋσῆν· » καὶ· « Κατέβη Κύριος τὸν πύργον
ἰδεῖν ὃν ὠκοδόμησαν οἱ υἱοὶ τῶν ἀνθρώπων· » ἢ ὅτε·
« Ἐκλείσεν ὁ Θεός τὴν κιβωτὸν Νῶε ἐξωθεν, » μὴ
ἡγεῖσθε αὐτὸν τὸν ἀγέννητον Θεὸν καταβεβηκέναι ἢ
ἀναβεβηκέναι ποθέν. Ὁ γὰρ ἀβρόητος Πατήρ καὶ Κύ-
ριος τῶν πάντων οὔτε ποὶ ἀφίχται, οὔτε περιπατεῖ,
οὔτε καθεύδει, οὔτε ἀνίσταται, ἀλλ' ἐν τῇ αὐτοῦ χώρᾳ,
ὅπου ποτὲ, μένει, ὄξυ ὀρῶν, καὶ ὄξυ ἀκούων, οὐκ
ὀφθαλμοῖς οὐδὲ ὠσίν, ἀλλὰ δυνάμει ἀλέκτω· καὶ πάντα
ἐφορᾷ, καὶ πάντα γινώσκει, καὶ οὐδεὶς ἡμῶν λέληθεν
αὐτόν· οὔτε κινούμενος ὁ τόπῳ τε ἀχώρητος, καὶ τῷ
κόσμῳ ὅλῳ, ὅς γε ἦν καὶ πρὶν τὸν κόσμον γενέσθαι.
C Πῶς ἂν οὖν οὗτος (48) ἢ λαλήσειε πρὸς τινα, ἢ ὀφθείη

³³ Num. xi, 23. ³⁴ Deut. xxi, 2. ³⁵ Gen. xvii, 22. ³⁶ Gen. xi, 5. ³⁶ Gen. vii, 16.

(45) Ἀπιστεῖ. Legendum conjicit ἡπίστει Thirl-
bius, sed postea conjecturam suam deserit, ac ni-
hil mutat. Ibidem observat eum, qui tunc apparuit
Moysi, non angelum vocari in Scriptura, ut opinatus
est Justinus, sed Dominum.

(46) Ἐπικαλύφεται. Magis arridet eidem eru-
dito editor id quod habetur in Bibliis ἐπικαταλή-
φεται.

(47) Ὅτι ὅταν μου ὁ Θεός. Legendum videtur
ὅτι ὅταν που ὁ Θεός, ut paulo antea, εἴρηται γὰρ που
καὶ διὰ Μωϋσέως. Pro eo autem quod hic habemus,
καὶ ἱκανῶς εἰρησθαί μοι ὑπολαμβάνω ὅτι... μὴ ἡγεῖ-
σθε, mallem equidem ὡς μὴ ἡγεῖσθαι. Sed cur nihil
audeam mutandum proponere, detinet me similis
locus n. 80, ubi Justinus sic loquitur : Ὅτι δὲ οὐκ
ἐφ' ὑμῶν μόνων τοῦτο λέγειν με ἐπίστασθε, τῶν γε-
γεννημένων ἡμῖν λόγων ἀπάντων, ὡς δυνάμεις μου,
σύνταξιν ποιήσομαι.

(48) Πῶς ἂν οὖν οὗτος. In hoc loco et in alio
simili, quem supra vidimus n. 60, quasi victores ex-
sultant, qui de Christo Domino aut saltem de san-
ctis Patribus æqua non sentiunt. Contendit Justinus
non Patrem apparuisse, sed Filium; quia Pater im-
mensus et immutabilis est. Inde, inquit, mani-
festa conclusio est dissimilem in utroque naturam a
Justino admitti. Sed 1° Si Justinus naturæ dissimi-
litudinem, non personarum distinctionem conside-
rat, dum Filium visum esse docet, Patrem videri
posse negat; cur ipsum Filium non in propria for-
ma, sed, ut paulo post legimus, in hominis aut an-
geh forma aut etiam in gloria ignis visum esse de-
clarat? 2° Has formas sumere indignum Patre, non
indecorum Filio existimat, non quia dissimilis in

utroque natura, sed quia Filius ministrat Patri ac
Deus est de Deo et a Patre mittitur. Ἐπάλαισεν
Ἰακώβ, inquit n. 125, μετὰ τοῦ φαινομένου μὲν ἐκ
τοῦ τῆ τοῦ Πατρὸς βουλῆ ὑπηρετεῖν· Θεοῦ δέ, etc.
« Locutus est Jacob cum eo qui videbatur quidem,
eo quod voluntati Patris ministret; Deus autem
est, » etc. Hoc ipso in loco idem repetit ac Filium
angelum esse ait, quia Patris voluntati ministrat.
Supra n. 56 et seqq. demonstrat eum, qui appa-
ruit, et Deum esse et angelum vocari. 3° Justinum
in hac Patris et Filii distinctione nullum prorsus
naturæ discrimen spectare, illud etiam argumento
est, quod Scripturæ loca ex quibus Filium, non
Patrem apparuisse colligit, certissimum et eviden-
tissimum habeant divinæ naturæ testimonium. Quid
enim his Scripturæ verbis magnificentius : « Ego
sum qui sum, Dominus virtutum, Dominus fortis et
potens, Dominus regnavit, etenim correxit orbem
terræ, Dominus regnavit, irascantur populi, » et aliis
ejusmodi quæ tam sæpe et in *Apol.* i, et in hoc
Dialogo ad Christum referri Justinus contendit? Si
naturam idcirco diversam in Patre et Filio credi-
disset quia Pater nunquam apparuit, sed Filius; an
hæc verba : « Exaltate Dominum Deum nostrum, »
de Filio dicta esse putasset, quia is de quo dicun-
tur, « in columna nubis loquebatur » ad Moysen? 4°
Quidquid ergo discriminis Patrem inter et Fi-
lium ponit, hoc uno nititur, quod memorati in
Scripturis ascensus et descensus cum divina im-
mensitate et immutabilitate conciliari non possint,
si Patri tribuantur; secus vero, si Filio. Cur enim
Pater descenderit et ascenderit, illud causæ afferri
non potest, quod ab alio missus sit. Quinetiam se-

τινι, ἢ ἐν ἐλαχίστῳ μέρει γῆς φανείη; Ὅποτε γε οὐδὲ τὴν δόξαν τοῦ παρ' αὐτοῦ πεμφθέντος ἴσχυεν ὁ λαὸς ἰδεῖν ἐν Σινᾷ, οὐδ' αὐτὸς Μωϋσῆς ἴσχυεν εἰσελθεῖν εἰς τὴν σκηνὴν ἣν ἐποίησεν, εἰ μὴ ἐπληρώθη (49) τῆς παρὰ τοῦ Θεοῦ δόξης· οὐδὲ μὴν ὁ ἱερεὺς ὑπέμεινε κατενώπιον τοῦ ναοῦ στήναι, ὅτε τὴν κιβωτὸν Σολομῶν εἰσεκόμισεν εἰς τὸν οἶκον τὸν ἐν Ἱερουσαλήμ, ἣν αὐτὸς ὁ Σολομῶν ὠκοδομήκει. Οὕτε οὖν Ἀβραάμ, οὕτε Ἰσαάκ, οὕτε Ἰακώβ, οὕτε ἄλλος ἀνθρώπων εἶδε τὸν Πατέρα καὶ ἄρρητον Κύριον τῶν πάντων ἀπλῶς, καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ (50)· ἀλλ' ἐκεῖνον τὸν κατὰ βουλήν τὴν ἐκεῖνου (51) καὶ Θεὸν ὄντα Υἱὸν αὐτοῦ, καὶ ἄγγελον ἐκ τοῦ ὑπηρετεῖν τῇ γνώμῃ αὐτοῦ· ὃν καὶ ἀνθρώπων γεννηθῆναι διὰ τῆς Παρθένου βεβούληται· ὃς καὶ πῦρ ποτε γέγονε τῇ πρὸς Μωϋσέα ὁμιλίᾳ τῇ ἀπὸ τῆς βάτου. Ἐπεὶ, ἐὰν μὴ οὕτω νοήσωμεν τὰς Γραφάς, συμβήσεται τὸν Πατέρα καὶ Κύριον τῶν ὄλων μὴ γεγενῆσθαι τότε ἐν τοῖς οὐρανοῖς, ὅτε διὰ Μωϋσέως λέλεκται· « Καὶ Κύριος ἔβρεξεν ἐπὶ Σόδομα πῦρ καὶ θεῖον παρὰ Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ· » καὶ πάλιν διὰ Δαβὶδ ὅτε λέλεκται οὕτως· « Ἄρατε πύλας, οἱ ἄρχοντες, ὑμῶν, καὶ ἐπάρθητε, πύλαι αἰώνιοι· καὶ εἰσελεύσεται ὁ Βασιλεὺς τῆς δόξης· » καὶ πάλιν ὅτε φησὶ· « Λέγει Κύριος τῷ Κυρίῳ μου· Κάθου ἐκ δεξιῶν μου, ἕως ἂν θῶ τοὺς ἐχθρούς σου ὑποπόδιον τῶν ποδῶν σου. »

128. Καὶ ὅτι Κύριος ὢν ὁ Χριστὸς, καὶ Θεὸς Θεοῦ Υἱὸς ὑπάρχων, καὶ δυνάμει φαινόμενος (52) πρότερον ὡς ἀνὴρ, καὶ ἄγγελος, καὶ ἐν πυρὸς δόξῃ, ὡς ἐν τῇ βάτῳ πέφανται, καὶ ἐπὶ τῆς κρίσεως τῆς γεγεννημένης ἐπὶ Σόδομα, ἀποδέδεικται ἐν πολλοῖς τοῖς εἰρημένοις. Ἀνιστόρουν δὲ πάλιν ἃ καὶ προέγραψα ἀπὸ τῆς Ἐξόδου πάντα, περὶ τε τῆς ὀπτασίας τῆς ἐπὶ τῆς βάτου, καὶ τῆς ἐπικλήσεως τοῦ Ἰησοῦ ὀνόματος, καὶ ἐπέλεγον· Καὶ μὴ νομίζετε, ὦ οὔτοι, ὅτι περιττολογῶν ταῦτα λέγω πολλάκις· ἀλλ' ἐπεὶ γινώσκω καὶ τινὰς προλέγειν ταῦτα βουλομένους, καὶ

³⁷ Gen. xix, 24. ³⁸ Psal. xxiii, 7. ³⁹ Psal. cix, 1.

queretur, ut paulo post ait Justinus, eum aliquandiu cælo abfuisse, si ad eum referrentur hæc Scripturæ loca : « Attollite portas, principes, vestras et elevamini, portæ æternales, et introibit Rex gloriæ. Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, » et alia ejusmodi quæ de Filio dicta facile conciliantur cum natura divina, quia Filius a Patre mittitur et habita ratione humanitatis aliquandiu cælo abfuit. At in Patrem collata, non jam suppetente eadem rei explicandæ ratione, divinam essentiam læderent. 5° Eo spectat tota Justinii disserendi ratio, ut Judæos fateri cogat Filium ex Patre, veluti lumen ex lumine genitum esse, nedum ei naturam divinam inviderit. 6° Judæi, ut eis exprobrat Justinus num. 114. Deum sibi, ut compositum quoddam animal, fingebant, et idcirco eum volebant apparuisse. Quid mirum ergo, si eos ad sublimiora vocat Justinus, ac Filium in variis formis, Patrem vero nequaquam in propria natura visum esse contendit?

(49) *Εἰ μὴ ἐπληρώθη.* Legendum εἰ μὲν ἐπληρώθη vel εἰ ἐπληρώθη, ut Justinus cum Scriptura concilietur. THIRI

hendi potest, imo ne toto quidem mundo, quippe qui erat etiam antequam mundus fieret. Quomodo igitur ille aut quemquam alloquatur, aut cuiquam appareat, aut in angustissima terræ parte conspiciatur? Cum ne illius quidem, qui ab eo missus est, gloriam populus in Sina intueri potuerit; nec ipse Moyses tabernaculum, quod fecerat, ingredi posset, si gloria Dei impletum esset; neque etiam sacerdos pro templo stare sustinuerit, cum arcam Salomon intulit in domum Hierosolymitanam, quam ipse construxerat. Nec Abraham igitur, nec Isaac, nec **221** Jacob, nec quisquam ex hominibus illum omnium omnino, ac ipsius Christi Patrem et Dominum non enarrabilem vidit; sed eum, qui secundum ipsius voluntatem et Deus est ipsius Filius, et angelus ex eo quod ministret ipsius voluntati; quem et hominem nasci ex Virgine voluit; qui et ignis aliquando fuit in colloquio cum Moyse ex rubo. Nisi enim Scripturas ita intelligamus, eo res evadet ut Pater et Dominus universorum tunc in cælis non fuerit, cum per Moysen dictum est : « Et Dominus pluit super Sodomam ignem et sulphur a Domino ex cælo³⁷; » aut cum rursus per Davidem : « Tollite portas, principes, vestras; et elevamini, portæ æternales, et introibit Rex gloriæ³⁸; » aut cum idem ait : « Dixit Dominus Domino meo : Sede a dextris meis, donec ponam inimicos tuos scabellum pedum tuorum³⁹. »

128. *Verbum non ut virtus inanima mittitur, sed ut persona ex Patris substantia genita.* — Ac Christum quidem Dominum et Deum Dei Filium esse, et virtute prius apparuisse ut virum et angelum, et in gloria ignis, velut in rubo et in judicio de Sodomis facta, jam pluribus demonstratum est. Referebam autem iterum omnia, quæ prius ex Exodo descripsi, tum de visione in rubo oblata, tum de imposita nominis Jesu appellatione, tumque hæc insuper addidi : Ne existimetis me verbis superfluentem hæc sæpius iterare; sed quia non-

(50) *Καὶ αὐτοῦ τοῦ Χριστοῦ.* Quo sensu Deus Christi dicatur, explicat Justinus infra n. 129. Nimirum quatenus ejus pater est, eique præstat ut potens sit et Dominus et Deus.

(51) *Κατὰ βουλήν τῆν ἐκεῖνου.* Hæc loquendi ratio, quæ merito suspecta esset in hominibus generationem ex substantia rejicientibus, nihil prorsus habet suspicionis in ore Justinii, qui paulo post declarat Verbum ex Patris substantia genitum esse, ut lumen de lumine. Quapropter cum Filium secundum voluntatem Patris Filium et Deum esse dicit, non alio consilio id dicere potuit, nisi ut hanc ex substantia generationem exprimeret, ac Filium demonstraret a Patre divinam naturam accepisse, nec eo invito, ut de commentitio illo Deo, sive secundo principio fingebant Marcionitæ, existere. Aliam etiam explicationem ipse paulo post subjicit Justinus. Ait enim Filium « ex Patre genitum esse, potestate et voluntate ipsius, nequaquam vero per abscissionem. »

(52) *Δυνάμει φαινόμενος.* Nimirum per operationem et virtutem, πρότερον, id est ante incarnationem.

nullos etiam esse scio qui hæc occupare velint, ac dicere, virtutem illam, quæ a Patre universorum Moysi aut Abrahæ aut Jacob apparuit, angelum vocari cum ad homines venit, quia per eam mandata Patris hominibus nuntiantur; gloriam, quia per visa, quæ sustineri non possunt, apparet interdum; virum aliquando et hominem, quia in ejusmodi formis pro voluntate Patris conspicitur; Verbum denique appellant, quia Patris sermones ad homines perferat. Hanc autem virtutem a Patre abscindi aut separari non posse, quemadmodum lux solis in terra abscindi et separari nequit a sole qui est in caelo, et cum sol occiderit, lux simul occidit; sic cum vult Pater, inquit, facit ut virtus ejus prosiliat; rursus cum vult, illam ad seipsum reflectit. Eodem modo angelos etiam ab eo fieri docent. Sed angelos quidem esse ac semper manere, neque in id, ex quo exstiterent, dissolvi demonstratum est. Illam autem virtutem, quam et Deum sermo propheticus, ut multis similiter demonstratum est, et angelum vocat, non solo nomine, ut lucem solis, numerari, sed et numero aliud quid esse, etiam supra breviter disserui; cum virtutem illam ex Patre genitam dicerem, virtute et voluntate ipsius, non vero per abscissionem, quasi Patris substantia divideretur, quemadmodum cætera omnia quæ dividuntur et scinduntur, non eadem sunt ac antequam scinderentur, ac exempli causa sumpsit ignes, quos ex alio igne accendi videmus, non imminuto illo ex quo multi accendi possunt, sed eodem manente.

Ἔτερα (55) ὀρώμεν, οὐδὲν ἐλαττωμένου ἐκείνου ἐξ

129. *Id confirmatur ex aliis Scripturæ locis.* —

(53) *Διὰ πολλῶν.* Præmittendum ὡς, quæ vocula videtur excidisse ob similem sonum syllabæ præcedentis.

(54) *Γεγεννηθῆναι.* Hæc de æterna Verbi generatione, simul et temporaria ad mundi creationem progressionem intelligi debent. De temporaria quidem satis multa diximus ad n. 61. De æterna autem perspicuum erit, si consideremus, 1° Iis Justinum hoc loco occurrere, qui Verbum negabant exstisse antequam prodiret ad mundi creationem et ad alias perfunctiones; virtutem enim esse a Patre minime distinctam, quæ non existat antequam prosiliat, et ubi rediit, existere desinat. 2° Iidem homines, qualis sit illa virtus existimari volebant, ex modo quo progreditur. Quare quod ait Justinus ad eos refellendos, Verbum ita generatum fuisse, ut ignem ex igne accensum, eo spectat ut Verbum semper fuisse lumen de lumine, ac proinde semper æquale et consubstantiale Patri intelligamus. 3° In his rebus disserendis æque Verbi ac Patris immutabilitati consulit. Contendit enim Verbum a Patre generatum fuisse, « virtute et voluntate ipsius, » ut personam divinam et immutabilem, « non vero per abscissionem, » ut efficientiam et rem inaniam. Statuit minime divisam Patris substantiam; quod quidem metuendum esset, si virtus quædam inanima et mutabilis ab ejus substantia avelleretur; at nihil ejusmodi suspicandum, ubi lumen de lumine ad mundi creationem progreditur, id est persona æque immutabilis ac ipse Pater, sive Verbum omnibus ejus ideis ac omnipotentia et omnibus attributis ab æterno donatum. Eandem Verbi immutabilitatem astruit adhibitum n. 61 aliud exem-

πλάσκειν τὴν δύναμιν τὴν παρὰ τοῦ Πατρὸς τῶν ὄλων φανείσαν τῷ Μωϋσεῖ, ἢ τῷ Ἀβραάμ, ἢ τῷ Ἰακώβ, ἄγγελον καλεῖσθαι ἐν τῇ πρὸς ἀνθρώπους προόδῳ, ἐπειδὴ δι' αὐτῆς τὰ παρὰ τοῦ Πατρὸς τοῖς ἀνθρώποις ἀγγέλλεται· δόξαν δὲ, ἐπειδὴ ἐν ἀχωρήτῳ ποτὲ φαντασίᾳ φαίνεται· ἄνδρα δὲ ποτε καὶ ἀνθρώπον καλεῖσθαι, ἐπειδὴ ἐν μορφαῖς τοιαύταις σχηματιζόμενος φαίνεται, ἅσπερ βούλεται ὁ Πατήρ· καὶ Λόγον καλοῦσιν, ἐπειδὴ καὶ τὰς παρὰ τοῦ Πατρὸς ὁμιλίας φέρει τοῖς ἀνθρώποις. Ἄτμητον δὲ καὶ ἀχώριστον τοῦ Πατρὸς ταύτην τὴν δύναμιν ὑπάρχειν, ὅνπερ τρόπον τὸ τοῦ ἡλίου φασὶ φῶς ἐπὶ γῆς εἶναι ἄτμητον καὶ ἀχώριστον ὄντος τοῦ ἡλίου ἐν τῷ οὐρανῷ· καὶ ὅταν δύση, συναποφέρεται τὸ φῶς· οὕτως ὁ Πατήρ, ὅταν βούληται, λέγουσι, δύναμιν αὐτοῦ προπηδᾶν ποιεῖ· καὶ ὅταν βούληται, πάλιν ἀναστέλλει εἰς ἑαυτόν. Κατὰ τοῦτον τὸν τρόπον καὶ τοὺς ἀγγέλους ποιεῖν αὐτὸν διδάσκουσιν. Ἄλλ' ὅτι μὲν οὖν εἰσιν ἄγγελοι, καὶ αἰεὶ μένοντες, καὶ μὴ ἀναλυόμενοι εἰς ἐκεῖνο ἐξ οὐπερ γέγονασιν, ἀποδέδεικται· καὶ ὅτι δύναμις αὕτη ἦν καὶ Θεὸν καλεῖ ὁ προφητικὸς λόγος, διὰ πολλῶν (53) ὡσαύτως ἀποδέδεικται, καὶ ἄγγελον, οὐχ ὡς τὸ τοῦ ἡλίου φῶς ὀνόματι μόνον ἀριθμεῖται, ἀλλὰ καὶ ἀριθμῷ ἑτερόν τι ἐστὶ, καὶ ἐν τοῖς προειρημένοις διὰ βραχέων τὸν λόγον ἐξήτασα, εἰπὼν τὴν δύναμιν ταύτην γεγεννηθῆναι (54) ἀπὸ τοῦ Πατρὸς, ὀνόματι καὶ βουλῇ αὐτοῦ, ἀλλ' οὐ κατὰ ἀποτομήν, ὡς ἀπομεριζομένης τῆς τοῦ Πατρὸς οὐσίας, ὅποια τὰ ἄλλα πάντα μεριζόμενα καὶ τεμνόμενα αὐτὰ αὐτὰ ἐστὶν ἃ καὶ πρὶν τμηθῆναι· καὶ παραδείγματος χάριν παρελήφειν τὰ ὡς ἀπὸ πυρὸς ἀναπτόμενα πύρα οὐ ἀναφθῆναι πολλὰ δύνανται, ἀλλὰ ταύτου μένοντος.

129. Καὶ νῦν δὲ ἔτι καὶ οὗς εἶπον λόγους εἰς ἀπό-

plum humani λόγου, quem Justinus ait minime imminui dum profertur. 4° Ipse declarat quidquid ea de re disseruit n. 61, id se ea mente disseruisse, ut probaret « virtutem illam, quam et Deum sermo propheticus et angelum vocat, non solo nomine, ut lucem solis, numerari, sed et numero aliud quid esse, » sive, ut ait n. 62, semper cum Patre fuisse et cum eo Patrem collocutum, ut cum persona divina. Videndus ea de re Tatianus n. 5, ubi magistri doctrinam, si minus totidem verbis, certe totidem sententiis explanat.

(55) Ἔτερα. Postulat sensus ut legamus ἃ ἔτερα, nisi quis legere malit ὡς τὰ ἀπὸ πυρὸς. Mirifice congruit æternæ generationi hoc exemplum luminis de lumine accensi; nec mirum videri debet, cur Justinus, cum hoc in loco et supra, n. 61, loquatur de Verbi ad mundi creationem progressionem, exemplum adhibeat generationi æternæ maxime consentaneum. Cum enim, ut jam dixi, tota illius disputatio eo spectat, ut Verbum semper fuisse cum Patre, semper lumen de lumine exstisse demonstraret; tum vero solemne est sanctis Patribus temporariam Filii missionem, iisdem exemplis ac æternam explicare. S. Cyrillus Alexandrinus, lib. iv in Joann., p. 413, Filium in hunc mundum a Patre missum fuisse ait, « ut verbum ex mente, ut splendorem solis ex ipso, » ἀπεστάλη δὲ οὕτως, ὡς Λόγος ἐκ νοῦ, ὡς ἀπύγασμα τὸ ἡλιακὸν ἐξ αὐτοῦ. Eadem habet Nicetas in orationem 58, S. Gregorii Nazianzeni. Sed si quid difficultatis in hoc loco, aut in eo qui supra occurrit, n. 61, residuum sit, velim illius explanatio repetatur ex Tatiano.

δειξιν τούτου ἔρω. Ὅταν λέγῃ· « Ἐβρεξε Κύριος πῦρ παρὰ Κυρίου ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, » δύο ὄντας ἀριθμῶ μὴνύει ὁ λόγος ὁ προφητικὸς· τὸν μὲν ἐπὶ γῆς ὄντα, ὃς φησι καταβεβηκέναι ἰδεῖν τὴν κραυγὴν Σοδόμων· τὸν δὲ, ἐν τοῖς οὐρανοῖς ὑπάρχοντα· ὃς καὶ τοῦ ἐπὶ γῆς Κυρίου Κύριός ἐστιν, ὡς Πατὴρ καὶ Θεός, αἰτίας τε αὐτῷ τοῦ εἶναι καὶ δυνατῷ, καὶ Κυρίῳ, καὶ Θεῷ. Καὶ πάλιν ὅταν λέγῃ ὁ λόγος εἰρηκέναι τὸν Θεὸν ἐν ἀρχῇ· « Ἰδοὺ Ἀδὰμ γέγονεν ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν, » τόδε, « ὡς εἷς ἐξ ἡμῶν, » καὶ αὐτὸ ἀριθμοῦ δηλωτικόν ἐστιν· ἀλλ' οὐ τροπολογίαν χωροῦσιν οἱ λόγοι, ὡς ἐξηγεῖσθαι ἐπιχειροῦσιν οἱ σοφισταί, καὶ μηδὲ λέγειν τὴν ἀλήθειαν, μηδὲ νοεῖν δυνάμενοι. Καὶ ἐν τῇ Σοφίᾳ εἶρηται· « Ἐάν ἀναγγεῖλω ὑμῖν τὰ καθ' ἡμέραν γινόμενα, μνημονεύσω τὰ ἐξ αἰῶνος ἀριθμησαί. Κύριος ἔκτισέ με ἀρχὴν ὁδῶν αὐτοῦ (56) εἰς ἔργα αὐτοῦ· πρὸ τοῦ αἰῶνος ἐθεμελίωσέ με ἐν ἀρχῇ, πρὸ τοῦ τὴν γῆν ποιῆσαι, καὶ πρὸ τοῦ τὰς ἀβύσσους ποιῆσαι, καὶ πρὸ τοῦ προελθεῖν τὰς πηγὰς τῶν ὑδάτων, πρὸ τοῦ ὄρη ἐδρασθῆναι· πρὸ δὲ πάντων βουνῶν γεννᾶ με. » Καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπήγαγον· Νοεῖτε, ὦ ἀκροαταί, εἴ γε καὶ τὸν νοῦν προσέχετε, καὶ ὅτι γεγενῆσθαι ὑπὸ τοῦ Πατρὸς τοῦτο τὸ γέννημα πρὸ πάντων ἀπλῶς τῶν κτισμάτων ὁ λόγος ἐδήλου, καὶ τὸ γεννώμενον (57) τοῦ γεννῶντος ἀριθμῶ ἕτερόν ἐστι, πᾶς ὅστισοῦν ὁμολογήσειε.

150. Καὶ συντιθεμένων πάντων, εἶπον· καὶ λόγους δέ τινας οὓς μὴ ἀπεμνημόνευσα πρότερον, εἶποιμ' ἂν ἄρτι. Εἰσὶ δὲ εἰρημένοι ὑπὸ τοῦ πιστοῦ θεράποντος Μωϋσέως ἐπιχεκαλυμμένως. Εἶρηται δὲ οὕτως· « Εὐφράνθητε οὐρανοὶ ἅμα αὐτῷ, καὶ προσκυνήσατωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ, » καὶ τὰ ἐξῆς τοῦ λόγου ἐπέφερον ταῦτα· « Εὐφράνθητε ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, καὶ ἐνισχυσάτωσαν αὐτῷ πάντες ἄγγελοι Θεοῦ· ὅτι τὸ αἷμα τῶν υἱῶν αὐτοῦ ἐκδικεῖται, καὶ ἐκδικήσει, καὶ ἀνταποδώσει δίκην τοῖς ἐχθροῖς, καὶ τοῖς μισοῦσιν αὐτὸν ἀνταποδώσει, καὶ ἐκκαθαριεῖ Κύριος τὴν γῆν τοῦ λαοῦ αὐτοῦ. » Καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἡμᾶς τὰ ἔθνη λέγει εὐφραίνεσθαι μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ, λέγω Ἀβραάμ, καὶ Ἰσαάκ, καὶ Ἰακώβ, καὶ τοὺς προφήτας ἀπλῶς (58), καὶ τοὺς ἀπ' ἐκείνου τοῦ λαοῦ πάντας εὐαρεστοῦντας τῷ Θεῷ κατὰ τὰ προημολογημένα ἡμῖν· ἀλλ' οὐ πάντας τοὺς ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν ἀκουσόμεθα· ἐπειδὴ ἐγνωμεν καὶ διὰ Ἡσαίου τὰ κῶλα τῶν παραβεβηκότων ὑπὸ σκώληκος καὶ ἀπαύστου πυρὸς διαβιβρώσκεισθαι μέλλειν, ἀθάνατα μένοντα, ὥστε καὶ εἶναι εἰς ὄρασιν πάσης σαρκός (59). Ἐπειπεῖν δὲ ὑμῖν βούλομαι καὶ πρὸς τούτοις, ὦ ἄνδρες, ἔφην, καὶ ἄλλους τινὰς λόγους ἀπ' αὐτῶν τῶν

A Nunc autem et quæ ad hujus rei demonstrationem attuli testimonia repetam. Cum dicit propheticus sermo : « Pluit Dominus ignem a Domino de cælo ⁴⁰, » duos numero esse declarat : alium quidem in terra, quem descendisse dicit ut videret clamorem Sodomorum ; alium autem in cælis, qui et illius in terra apparentis Domini Dominus est, quatenus Pater et Deus, qui ei præstat, ut et potens sit et Dominus et Deus. Rursus cum refert Scriptura Deum in principio dixisse : « Ecce Adam factus est tanquam unus ex nobis ⁴¹, » id quoque numerum indicat ; neque hæc verba tropologiam admittunt, ut interpretari conantur sophistæ, et qui veritatem nec dicere, nec intelligere possunt. Dictum est etiam in Sapientia : « Si annuntiavero vobis, quæ in diem fiunt : memor ero quæ a sæculo, numerare. Dominus condidit me initium viarum suarum in opera sua : ante sæculum fundavit me, in principio, antequam terram faceret, et antequam abyssos constitueret, priusquam prodirent fontes aquarum, antequam montes collocarentur, et ante omnes colles generat me ⁴². » Et cum hæc dixissem, addidi : Intelligitis, auditores, siquidem animum advertitis, Scripturam declarare, progeniem ex Patre ante omnes omnino res creatas genitam esse. Porro genitum a gignente alium numero esse quilibet fatebitur.

150. Redit ad conversionem gentium eamque prædiciam ostendit. — Cum assentirentur omnes, dixi : Nonnulla testimonia, quæ antea non memoravi, nunc proferam. Sunt autem arcane a fideli famulo Moyse dicta in hunc modum : « Lætamini, cæli, cum ipso, et adorent eum omnes angeli Dei : » et hæc quæ sequuntur in Scriptura adjeci : « Lætamini, gentes, cum populo ejus, et confortentur ei omnes angeli Dei, quia sanguinem filiorum suorum ulciscitur et ulciscetur, et vindictam retribuet inimicis, et his qui oderunt **223** eum retribuet, et expurgabit Dominus terram populi sui ⁴³. » Atque his verbis declarat nos, qui gentes sumus, cum ipsius populo lætari ; dico autem Abraham et Isaac et Jacob, et omnes prorsus prophetas, et quicumque ex illó populo placuerunt Deo, quemadmodum antea inter nos convenit : at nequaquam omnes, qui ex vestro genere sunt, intelligemus ; siquidem ex Isaia ⁴⁴ didicimus futurum, ut membra prævaricatorum a verme et non extinguendo igne vorerentur, immortalia permanentia, ita ut spectaculo sint omni carni. Volo autem vobis, præter hæc testimonia, o viri, aiebam, alia etiam ex iisdem

⁴⁰ Gen. xix, 24. ⁴¹ Gen. iii, 22. ⁴²⁻⁴³ Prov. viii, 22-25. ⁴⁴ Deut. xxxii, 43. ⁴⁵ cap. lxxv, 24.

(56) Ὁδῶν αὐτοῦ. Clarom. ὁδῶν αὐτοῦ. Sic etiam Regius ad marginem et R. Stephanus ad calcem.

(57) Καὶ τὸ γεννώμενον. Vel legendum καὶ ὅτι τὸ γεννώμενον, vel præmittendum ὡς his verbis πᾶς ὅστισοῦν.

(58) Καὶ τοὺς προφήτας ἀπλῶς. Illud ἀπλῶς meliote loco existimat collocari Thirlbius legendo,

καὶ ἀπλῶς τοὺς ἀπ' ἐκείνου.

(59) Πάσης σαρκός. Legit idem vir eruditus πάση σαρκί, ut in Bibliis et apud Justinum n. 44 et 140. Sed cum Justinus Scripturæ verba non referat hoc loco, non video cur ei non licuerit aliquid leviter immutare et malos spectaculum omnis carnis futuros dicere.

Moysis scriptis nonnulla proferre, ex quibus etiam intelligere potestis, Deum antiquitus dispersisse omnes homines secundum genera et linguas; cum autem ex omnibus generibus vestrum sibi genus assumpserit, genus inutile et inobediens et infidele; cumque eos, qui ex omni genere electi sunt, ipsius voluntati per Christum, quem et Jacob vocat et Israellem nominat, paruisse ostenderit, eos et Jacobum et Israellem, ut jam pluribus dixi, esse debere. Dum enim ait: «Lætamini, gentes, cum populo ejus,» similem illis quidem tribuit hæreditatem, nomen autem non simile; sed dum gentes et cum populo suo lætantes dicit, in probrum vestrum gentes appellat. Quemadmodum enim et vos ad iracundiam illum concitastis, dum simulacra colitis, ita et illos, cum simulacrorum cultores essent, hac gratia dignatus est, ut cognoscerent ipsius voluntatem, et hæreditatem, quæ apud illum est, acciperent.

131. *Quanto fideliores Deo gentes ad Christum conversæ quam Judæi.* — Proferam autem verba ex quibus omnes gentes a Deo divisas fuisse ostenditur. Sunt autem ejusmodi: «Interroga patrem tuum et annuntiabit tibi: majores tuos, et dicent tibi, quando dividebat Altissimus gentes, quando dispergebat filios Adam. Constituit terminos gentium secundum numerum filiorum Israel, et facta est pars Domini populus ejus Jacob: funiculus hæreditatis ejus Israel ⁴⁶.» Et cum hæc dixissem, addidi: Septuaginta interpretes ita exposuerunt: «Constituit terminos populorum juxta numerum angelorum Dei.» Sed vestram interpretationem retuli, quia nihil ex ea re mihi imminuitur ratiocinatio. Vos autem, si verum fateri vultis, non negabitis nos, qui per abjectum et probri plenum crucis mysterium a Deo vocati (quorum confessioni et obedientiæ et pietati supplicia ad mortem usque a dæmonibus et exercitu diaboli per vestrum, quod illis exhibuistis, ministerium infliguntur) omnia perferimus ne Christum voce tenus negemus, per quem ad præparatam a Patre salutem vocati sumus: nos, inquam, fideliores Deo esse quam vos, qui in brachio excelso et visitatione magnæ gloriæ **224** redempti estis ex Ægypto, cum vobis mare divisum est ac siccum iter effectum, in quo eos, qui vos cum magna prorsus potestate et splendidis curribus persequiebantur, occidit Deus, effuso in eos mari quod propter vos calcabile factum erat; quam vos, inquam, quibus columna

⁴⁶ Deut. xxxii, 7-9.

(60) Καὶ τὰ γένη. Legendum κατὰ γένη per se patet, idque Thirlbuis admonuit.

(61) Εἶναι δεῖ. Hæc verborum constructio νοῆσαι δύνασθε ὅτι... διεσχόρπισε· ἐκ πάντων δὲ λαβῶν... εἶναι δεῖ, minime accurata est, sed exemplis non caret apud Justinum, ut jam non semel observavimus. Vid. *Apol.* 1, n. 55 et 61, et *Dialog.* n. 88, 101, 103 et 110, Sic etiam infra n. 140: "Ἀπερ ἡμεῖς ὄντες, συνιέναι ὑμεῖς οὐ δύνασθε.

(62) Καὶ τὴν ὁμοίαν ὀνομασίαν εἰδῶσιν. Le-

Μωϋσέως λόγων· ἐξ ὧν καὶ νοῆσαι δύνασθε, ὅτι ἀνωθεν μὲν πάντας τοὺς ἀνθρώπους ὁ Θεὸς διεσχόρπισε, καὶ τὰ γένη (60), καὶ γλώσσας· ἐκ πάντων δὲ τῶν γενῶν, γένος ἑαυτῷ λαβῶν τὸ ὑμέτερον, γένος ἀχρηστον, καὶ ἀπειθές, καὶ ἄπιστον, δείξας τοὺς ἀπὸ παντὸς γένους αἰρουμένους πεπεῖσθαι αὐτοῦ τῇ βουλῇ διὰ τοῦ Χριστοῦ, ὃν καὶ Ἰακώβ καλεῖ, καὶ Ἰσραὴλ ὀνομάζει, τοὺτους καὶ Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ, ὡς προέφην ἐν πολλοῖς, εἶναι δεῖ (61). «Εὐφράνθητε, γὰρ, ἔθνη μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ,» εἰπὼν, τὴν μὲν ὁμοίαν αὐτοῖς ἀπονέμει κληρονομίαν, καὶ τὴν ὁμοίαν ὀνομασίαν εἰδῶσιν (62). ἔθνη δὲ αὐτοῦ καὶ εὐφραϊνομένους μετὰ τοῦ λαοῦ αὐτοῦ λέγων, εἰς ὄνειδος τὸ ὑμέτερον λέγει ἔθνος. Ὅν γὰρ καὶ ὑμεῖς τρόπον παρωργίσατε εἰδωλολατρήσαντες, οὕτω καὶ αὐτοῦ εἰδωλολάτρας ὄντας κατηξίωσε γινῶναι τὴν βουλήν αὐτοῦ, καὶ κληρονομῆσαι τὴν κληρονομίαν τὴν παρ' αὐτῷ.

131. Ἐρῶ δὲ καὶ τοὺς λόγους δι' ὧν δηλοῦται μερίσας πάντα τὰ ἔθνη ὁ Θεός. Εἰσὶ δὲ οὗτοι· «Ἐπερώτησον τὸν πατέρα σου, καὶ ἀναγγελεῖ σοι· τοὺς πρεσβυτέρους σου, καὶ ἔρουσί σοι, ὅτε διεμέριζεν ὁ Ὑψίστος ἔθνη, ὡς διέσπειρεν υἱὸς Ἀδάμ. Ἔστησεν ὄρια ἔθνῶν κατὰ ἀριθμοὺς υἱῶν Ἰσραὴλ, καὶ ἐγενήθη μερίς Κυρίου λαὸς αὐτοῦ Ἰακώβ, σχοίνισμα κληρονομίας αὐτοῦ Ἰσραὴλ.» Καὶ εἰπὼν ταῦτα, ἐπήνευχα λέγων, ὅτι οἱ Ἑβδομήκοντα ἐξηγήσαντο, ὅτι «Ἔστησεν ὄρια ἔθνῶν κατὰ ἀριθμὸν ἀγγέλων Θεοῦ.» Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ ἐκ τούτου πάλιν οὐδὲν μοι ἐλαττοῦται ὁ λόγος, τὴν ὑμέτεραν ἐξήγησιν εἶπον. Καὶ ὑμεῖς δ' εἰ βούλεσθε (63) τὴν ἀλήθειαν ὁμολογήσαι, ὅτι πιστότεροι πρὸς τὸν Θεὸν ἐσμεν, οἵτινες διὰ τοῦ ἐξουθενημένου καὶ ὀνειδούς μεστοῦ μυστηρίου τοῦ σταυροῦ κληθέντες ὑπὸ τοῦ Θεοῦ (ὧν καὶ τῇ ὁμολογίᾳ καὶ τῇ ὑπακοῇ, καὶ τῇ εὐσεβείᾳ, κολάσεις μέχρι θανάτου ὑπὸ τῶν δαιμονίων καὶ τῆς στρατιᾶς τοῦ διαβόλου διὰ τῆς ὑφ' ὑμῶν ἐκείνοις γεγεννημένης ὑπηρεσίας, προστετέληνται), πάνθ' ὑπομένομεν ὑπὲρ τοῦ μηδὲ μέχρι φωνῆς ἀρνεῖσθαι τὸν Χριστὸν, δι' οὗ ἐκλήθημεν εἰς σωτηρίαν τὴν προητοιμασμένην παρὰ τοῦ Πατρὸς ἡμῶν (64), τῶν ἐν βραχίονι ὑψηλῷ καὶ ἐπισκοπῇ μεγάλης δόξης λυτρωθέντων ἀπὸ τῆς Αἰγύπτου, θαλάσσης ὑμῖν τμηθείσης, καὶ γενομένης ὁδοῦ ξηρᾶς, ἐν ἣ τὸς διώκοντας ὑμᾶς μετὰ δυνάμει πολλῆς πάνυ, καὶ ἐνδόξων ἀρμάτων, ἐπικλύσας αὐτοῖς τὴν δι' ὑμᾶς ὁδοποιηθεῖσαν θάλασσαν, ἀπέκτεινεν· οἷς καὶ στῦλος φωτὸς ἔλαμπεν, ἵνα καὶ παρὰ τὸν πάντα ἄλλον λαὸν τὸν ἐν τῷ κόσμῳ, ἰδίῳ καὶ ἀνελ-

gendum οὐ εἰδῶσιν. Hinc enim tota pendet ratiocinatio Justinii, quod populus et gentes nominatim distinguantur, et gentium nomen, quas Deus ad pœnitentiam vocabat, in opprobrium Judaici populi, quem Deus rejiciebat, usurpetur. Frustra ergo pro λέγει ἔθνος obtrudit λέγει ὁ Θεός eruditus Londinensis editor.

(63) Εἰ βούλεσθε. Subaudiendum δύνασθε.

(64) Πατὴρ ἡμῶν. Melius, ut admonuit Thirlbuis, Πατὴρ, ὑμῶν τῶν.

λιπεῖ καὶ μὴ δύνοντι φωτὶ χρῆσθαι ἔχητε· οἷς ἄρτον, εἰς τροφήν, δι' ἀγγέλων οὐρανίων (65) τὸ μάννα ἔβρεξεν, ἵνα μηδὲ σιτοποιίας δεόμενοι ζητήσητε· καὶ τὸ ἐν Μερβρᾷ ὕδωρ ἐγλυκάνθη· καὶ σημεῖον τοῦ σταυροῦσθαι μέλλοντος καὶ ἐπὶ τῶν ὄψεων τῶν διδασκόντων (66) ὑμᾶς, ὡς προεῖπον, γεγενῆσθαι (πάντα προλαμβάνοντος πρὸ τῶν ἰδίων καιρῶν τὰ μυστήρια χαρίζεσθαι ὑμῖν τοῦ Θεοῦ· πρὸς ὃν ἀχάριστοι ἐλέγχεσθε ἀεὶ γεγενημένοι) καὶ διὰ τοῦ τύπου τῆς ἐκτάσεως τῶν χειρῶν Μωϋσέως, καὶ ὡς τοῦ ἐπονομασθέντος Ἰησοῦ, πολεμούντων τὸν Ἀμαλήκ· περὶ οὗ εἶπεν ὁ Θεὸς ἀναγραφῆναι τὸ γεγενημένον, φήσας (67) καὶ εἰς τὰς ὑμῶν ἀκοὰς Ἰησοῦ παραθέσθαι τὸ ὄνομα, εἰπὼν, ὅτι οὗτός (68) ἐστὶν ὁ μέλλων ἐξαλείφειν ἀπὸ τῆς ὑπὸ τὸν οὐρανὸν τὸ μνημόσυνον τοῦ Ἀμαλήκ. Καὶ ὅτι τὸ μνημόσυνον τοῦ Ἀμαλήκ καὶ μετὰ τὸν τοῦ Ναυῆ υἱὸν μένει, φαίνεται· διὰ δὲ τοῦ Ἰησοῦ τοῦ σταυρωθέντος, οὗ καὶ τὰ σύμβολα ἐκεῖνα προκηρύγματα ἦν τῶν κατ' αὐτοῦ (69) ἀπάντων, ὅτι μέλλει ἐξολοθρευθῆσθαι τὰ δαιμόνια, καὶ δεδιέναι τὸ ὄνομα αὐτοῦ, καὶ πάσας τὰς ἀρχὰς καὶ τὰς βασιλείας ὁμοίως ὑφορᾶσθαι αὐτὸν, καὶ ἐκ παντὸς γένους ἀνθρώπων θεοσεβεῖς καὶ εἰρηνικοὺς δείκνυσθαι εἶναι τοὺς εἰς αὐτὸν πιστεύοντας, φανερὸν ποιεῖ, καὶ τὰ προανιστορημένα ὑπὲρ ἐμοῦ, Τρύφων, σημαίνουσι. Καὶ τσαύτη δὲ ὀρυγομήτρα ἐδόθη ὑμῖν ἐπιθυμήσασαι κρεωφαγίας, ὅση ἀνάριθμος εἰπεῖν· οἷς καὶ ἐκ πέτρας ὕδωρ ἀνέβλυσε, καὶ νεφέλη εἰς σκιάν ἀπὸ καύματος καὶ φυλακῆν ἀπὸ κρύους εἶπετο, ἄλλου οὐρανοῦ καινοῦ τρόπον (70) καὶ προαγγελίαν ἀπαγγέλλουσα· ὧν καὶ οἱ ἱμάντες τῶν ὑποδημάτων οὐκ ἐρῶν γησαν, οὐδὲ αὐτὰ τὰ ὑποδήματα ἐπαλαιώθη, οὐδὲ τὰ ἐνδύματα κατετριβήθη, ἀλλὰ καὶ τὰ τῶν νεωτέρων συντήξανε (71).

152. Καὶ πρὸς τοῦτοις ἐμοσχοποιήσατε, καὶ πρὸς τὰς θυγατέρας τῶν ἀλλογενῶν πορνεῦσαι καὶ εἰδωλολατρῆσαι ἐσπουδάσατε· καὶ μετὰ ταῦτα πάλιν τῆς γῆς ὑμῖν παραδοθείσης μετὰ δυνάμεως τσαύτης, ὡς καὶ τὸν ἥλιον θεάσασθαι ὑμᾶς προστάξει τοῦ ἀνδρὸς ἐκείνου τοῦ ἐπονομασθέντος τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι, σταθέντα ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ μὴ δύναντα (72) μέχρι ὠρῶν τριακονταεξ, καὶ τὰς ἄλλας πάσας δυνάμεις τὰς κατὰ καιρὸν γεγενημένας ὑμῖν· ὧν καὶ ἄλλην μίαν καταριθμῆσαι τανῶν εἶναί μοι δοκεῖ (73). Συναίρεται γὰρ πρὸς τὸ καὶ ἐξ αὐτῆς συνίεναι ὑμᾶς τὸν Ἰησοῦν, ὃν καὶ ἡμεῖς ἐπέγνωμεν Χριστὸν Υἱὸν Θεοῦ σταυρωθέντα, καὶ ἀναστάντα, καὶ ἀνεληλυθότα

A luminis affulsit, ut etiam præter alium quemlibet in terrarum orbe populum propria et defectum atque occasum nescienti luce uti possetis; quibus panem, alimonix causa, proprium angelorum cœlestium, manna scilicet, pluit, ut ne panificio quidem vobis opus esset; quibus aquæ in Mara dulces factæ sunt; quibus denique signum illius, qui crucifigendus erat, ut jam dixi, exhibitum est, et cum vos morderent serpentes (omnia in antecessum mysteria vobis ante propria tempora gratificante Deo, in quem semper ingrato fuisse animo arguimini) et cum per figuram extensionis manuum Moysis, et eum qui cognominatus est Jesus, debellaretur Amalec: qua de re præcepit Deus, ut in litteras referretur, et auribus vestris nomen Jesu mandaretur, hunc esse dicens, qui deleturus erat de terra memoriam Amalec. Porro Amaleci memoriam etiam post filium Navæ manere liquet: at futurum ut per Jesum crucifixum, cujus etiam res omnes his symbolis præsignificabantur, demones exterminarentur, ejusque nomen formidarent, eumque pariter omnes principatus et regna metuerent, et ex omni hominum genere pii et pacifici ostenderentur, qui in illum credunt, Scriptura declarat, idque etiam demonstrant, quæ jam a me, Trypho, commemorata sunt. Vobis etiam carnes concupiscentibus tanta data est coturnicum copia quanta numerari non posset, quibus etiam aqua ex rupe scaturivit; quos nubes et ab æstu obumbrans et a frigore custodiens consequabatur, novi alius cœli speciem et præsignificationem habens; quorum nec foras calceamentorum rupta sunt, nec ipsa calceamenta veterarunt, nec vestimenta contrita, sed et in junioribus simul crescebant.

152. Quanta vis fuerit nominis Jesu in Veteri Testamento. — Et post hæc vitulum conflastis, et cum filiabus alienigenarum fornicari, et simulacra colere studuistis, etiam postquam tradita vobis terra est tanta cum virtute, ut solem jussu illius viri, qui Jesu appellatione cognominatus est, in cœlo stantem, nec usque ad horas triginta sex occidentem, videretis, et alias omnes virtutes, quæ vobis exhibitæ variis temporibus fuerunt; quarum etiam una videtur mihi hoc loco commemoranda; ad hoc enim conducit ut vel ex illa cognoscatis Jesum, quem nos Christum esse Filium Dei agnovimus, qui crucifixus est, et resurrexit, et ascendit

(65) *Δι' ἀγγέλων οὐρανίων.* Perpaucos fore arbitror, quibus hæc arrideat sententia, panem per angelos Israelitis suppeditatum fuisse. Multo magis quadrat ut panem angelorum illis Deus pluisse dicatur. Quare legendum: ἄρτον εἰς τροφήν ἴδιον ἀγγέλων.

(66) *Διδασκόντων.* Legendum esse δακόντων adnotavit Sylburgius, et mox γεγένηται, pro γεγενῆσθαι, et διὰ τοῦ ἐπονομασθέντος. Hujus posterioris navi aliam emendationem proponit Thirlbius valde probabilem, nempe Αὐσῆ pro ὡς.

(67) *Φήσας.* Pro hac voce idem vir eruditus proponit φθάσας.

(68) *Ὅτι οὗτος* Reg. ad marginem ὁ τοιοῦτος, et

sic ad calcem Rob. Stephanus.

(69) *Τῶν κατ' αὐτοῦ.* Legendum τῶν κατ' αὐτόν, idque Thirlbio observatum. Mox subaudiendum μέλλειν ante ὑφορᾶσθαι.

(70) *Τρόπον.* Thirlbio magis arridet τύπον.

(71) *Συντήξανε.* De hac sancti martyris sententia consulendi commentatores sacrae Scripturæ.

(72) *Δύναντα.* In δύναντα triplicis lectionis sunt vestigia, nempe δύνοντα, δύσαντα et δύντα. Nam δύναντα usu receptum non est. SYLBURGIUS.

(73) *Τανῶν εἶναι δοκεῖ.* Illud εἶναι tollendum, vel addendum οὐκ ἄτοπον. THIRLBIO. — Forte addendum δίκαιον, ut infra n. 137.

in cælos, et iterum omnium omnino hominum usque ad ipsum Adamum, iudex **225** venturus est. Scitis igitur hostes Azotios, cum tabernaculum testimonii cepissent, ac horribili et insanabili plaga percussi fuissent, hoc consilium cepisse, ut illud curru, cui vaccas a partu recentes junxerant, imponerent, periculi faciendi causa, an virtute Dei propter tabernaculum percussi fuissent, illudque Deus eo reduci vellet, unde eductum fuerat. Quod cum fecissent, vaccæ, nullo hominum dcente, non in eum locum venerunt, unde eductum tabernaculum fuerat, sed in agrum cujusdam hominis qui Auses vocabatur, eodem nomine, ac ille, qui Jesus, ut jam dictum est, cognominatus populum introduxit in terram, eamque ipsis distribuit. Quem in agrum vaccæ cum venissent, constiterunt; ex quo etiam vobis monstratur eas virtute nominis deductas fuisse; quemadmodum antea populus ex his, qui ex Ægypto profecti fuerant, residuus, per eum, qui nomen Jesu accepit, cum Ause antea vocaretur, in terram inductus est.

133. Duritia cordis Judæorum pro quibus orant Christiani. — Et cum hæc et alia ejusmodi miracula habueritis et diversis temporibus videritis, arguunt vos etiam prophetæ, quod vestros etiam filios dæmoniis immolaveritis, et his sceleribus adjeceritis, quæ in Christum ausi estis, et etiamnum audetis, de quibus omnibus utinam, concessa vobis a Deo et Christo ejus misericordia, salvemini. Nam per prophetam Isaiam Deus, cum præsciret vos hæc facturos, ita vos execratus est: « Væ animæ ipsorum, quoniam consiliati sunt consilium pessimum contra semetipsos, dicentes: Alligemus justum, quoniam incommodus est nobis. Itaque fructus operum suorum comedent. Væ iniquo: mala secundum opera manuum ejus accident ei. Popule meus, exactores vestri spoliant vos, et exigentes dominabuntur vobis. Popule meus, qui beatos vos dicunt, decipiunt vos, et semitam viarum vestrarum turbant. Sed nunc sistet in judicio populum suum; et ipse Dominus ad judicium veniet cum senioribus populi, et cum principibus ejus. Vos autem quare incendistis vineam meam, et rapina pauperis in domibus vestris? Quare vos injuriis afficitis populum meum, et faciem humilium confunditis⁴⁷? » Et alio item loco idem propheta in eandem sententiam dixit: « Væ, qui trahunt peccata sua quasi funiculo longo, et quasi jugi corrigia vitulæ, iniquitates; qui dicunt: Celeritas ejus appropinquet, et veniat consilium sancti Israel, ut cognoscamus. Væ, qui dicunt bonum malum, et malum bonum, qui ponunt lucem tenebras, et

⁴⁷ Isa. III, 9 et sq.

(74) Τῷ τῆς δυνάμεως ὀνόματι. Justinus aut scripsit aut scribere voluit, τῆ τοῦ ὀνόματος δυνάμει. TH.

(75) Καὶ διὰ τῶν προφητῶν. Illud καὶ hanc videtur habere sententiam, Israelitas etiam a prophetis reprehensos fuisse, cum idem illis persæpe a Moyse accidisset.

A εἰς τοὺς οὐρανοὺς, καὶ πάλιν παραγεννησόμενον χριστὴν πάντων ἀπλῶς ἀνθρώπων μέχρις αὐτοῦ Ἀδάμ. Ἐπίστασθε οὖν, ἔλεγον, ὅτι τῆς σκηνῆς τοῦ μαρτυρίου ὑπὸ τῶν περὶ Ἀζωτίους πολεμίων ἀρπαγείσης, καὶ πληγῆς αὐτοῖς γεγεννημένης φοβερᾶς καὶ ἀνιάτου, ἐβουλεύσαντο ἐφ' ἀμάξης, ὑφ' ἧ δαμάλεις νεοτόκους ἐξευξαν, ἐπιθεῖναι, εἰς πείραν τοῦ γινῶναι, εἰ δυνάμει Θεοῦ διὰ τὴν σκηνὴν πεπληγμένοι εἰσὶ, καὶ βούλεται ὁ Θεὸς ἀπενεχθῆναι αὐτὴν ὅθεν ἐλήφθη. Καὶ πραξάντων τοῦτο, αἱ δαμάλεις, ὑπὸ μηδενὸς ὁδηγούμεναι ἀνθρώπων, οὐκ ἦλθον μὲν εἰς τὸν τόπον ὁπόθεν ἐλήφθη ἡ σκηνή, ἀλλ' εἰς χωρίον τινὸς ἀνδρὸς καλουμένου Αὐσῆ, ὁμωνύμου ἐκείνου τοῦ μετονομασθέντος τῷ Ἰησοῦ ὀνόματι, ὡς προελέλεχτο, ὃς καὶ εἰσήγαγε τὸν λαὸν εἰς τὴν γῆν, καὶ κατεκληροδότησεν αὐτοῖς **B** αὐτὴν εἰς ὃ χωρίον ἐλθοῦσαι, μεμενήκασι, δεικνυμένου ὑμῖν καὶ διὰ τούτων, ὅτι τῷ τῆς δυνάμεως ὀνόματι (74) ὠδηγήθησαν, ὡς πρότερον ὁ περιλειφθεὶς λαὸς ἀπὸ τῶν ἀπ' Αἰγύπτου ἐξεληθόντων, διὰ τοῦ λαθόντος τὸ Ἰησοῦ ὄνομα, Αὐσῆ πρότερον καλουμένου, εἰς τὴν γῆν ὠδηγήθη.

133. Καὶ τούτων καὶ πάντων τῶν τοιούτων παραδόξων καὶ θαυμαστῶν ὑμῖν γενομένων τε καὶ ὁρωμένων κατὰ καιροὺς, ἐλέγχεσθε καὶ διὰ προφητῶν (75), μέχρι τοῦ καὶ τὰ ἑαυτῶν τέκνα τεθυκέναι τοῖς δαιμονίοις· καὶ ἐπὶ τούτοις πᾶσι τοιαῦτα τετολμηκέναι εἰς τὸν Χριστὸν, καὶ ἔτι τολμᾶν· ἐφ' οἷς πᾶσι γένοιτο ὑμῖν, ἔλεος παρὰ τοῦ Θεοῦ καὶ τοῦ Χριστοῦ αὐτοῦ λαθοῦσαι, σωθῆναι. Διὰ γὰρ τοῦ προφήτου Ἡσαίου προεπιστάμενος ὁ Θεὸς ταῦτα μέλλειν ὑμᾶς ποιεῖν, κατηράτατο οὕτως· « Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν· βεβούλευνται βουλήν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες· Δῆσωμεν τὸν δίκαιον ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστι. Τοίνυν τὰ γεννήματα τῶν ἔργων αὐτῶν φάγονται. Οὐαὶ τῷ ἀνόμῳ· πονηρὰ, κατὰ τὰ ἔργα τῶν χειρῶν αὐτοῦ, συμβήσεται αὐτῷ. Λαὸς μου, οἱ πράκτορες ὑμῶν καλαμῶνται ὑμᾶς, καὶ οἱ ἀπαιτοῦντες κυριεύσουσιν ὑμῶν. Λαὸς μου, οἱ μακαρίζοντες ὑμᾶς πλανῶσιν ὑμᾶς, καὶ τὴν τρίβον τῶν ὁδῶν (76) ὑμῶν ταράσσουσιν. Ἀλλὰ νῦν καταστήσεται εἰς κρίσιν (77) τὸν λαὸν αὐτοῦ, καὶ αὐτὸς Κύριος εἰς κρίσιν ἤξει μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τοῦ λαοῦ καὶ τῶν ἀρχόντων αὐτοῦ. Ὑμεῖς δὲ τί ἐνεπυρίσατε τὸν ἀμπελῶνά μου, καὶ ἡ ἀρπαγὴ τοῦ πτωχοῦ ἐν τοῖς οἴκοις ὑμῶν; Ὑμεῖς τί ἀδικεῖτε τὸν λαὸν μου, καὶ τὸ πρόσωπον τῶν ταπεινῶν κατησχύνετε; » Καὶ ἐν ἑτέροις πάλιν λόγοις ὁ αὐτὸς προφήτης εἰς τὸ αὐτὸ εἶπεν· « Οὐαὶ οἱ ἐπισπόμενοι τὰς ἀμαρτίας αὐτῶν ὡς ἐν σχοινίῳ μακρῷ, καὶ ὡς ζυγοῦ ἱμάντι δαμάλεως τὰς ἀνομίας· οἱ λέγοντες· Τὸ τάχος αὐτοῦ ἐγγισάτω, καὶ ἐλθέτω ἡ βουλή τοῦ ἀγίου Ἰσραὴλ, ἵνα γινῶμεν. Οὐαὶ οἱ λέγοντες τὸ πονηρὸν καλὸν καὶ τὸ καλὸν πονηρὸν· οἱ τι-

(76) Τρίβον τῶν ὁδῶν. Biblia et Patres habent τῶν ποδῶν. Justinus ut in Hebræo. THIRLB.

(77) Καταστήσεται εἰς κρίσιν. Justinum Thirlbius scripsisse putat, ut in Bibliis, καταστήσεται εἰς κρίσιν Κύριος, καὶ στήσει εἰς κρίσιν τὸν λαὸν αὐτοῦ.

θέντες τὸ φῶς σκότος, καὶ τὸ σκότος φῶς· οἱ τιθέντες τὸ πικρὸν γλυκὺ, καὶ τὸ γλυκὺ πικρὸν. Οὐαὶ οἱ συνετοὶ ἐν ἑαυτοῖς καὶ ἐνώπιον αὐτῶν ἐπιστήμονες. Οὐαὶ οἱ ἰσχύοντες ὑμῶν, οἱ τὸν οἶνον πίνοντες, καὶ οἱ δυνάσται, καὶ οἱ κερνύοντες τὸ σίκερα· οἱ δικαιῶντες τὸν ἀσεβῆ ἕνεκεν δώρων, καὶ τὸ δίκαιον τοῦ δικαίου ἀφροντες. Διὰ τοῦτο ἐν τρόπον καυθήσεται καλάμη ὑπὸ ἀνθρακος πυρῆς, καὶ συγκαυθήσεται ὑπὸ φλογὸς καιομένης (78), ἡ ῥίζα ὡς χνοῦς ἔσται, καὶ τὸ ἄνθος αὐτῶν ὡς κονιορτὸς ἀναθήσεται. Οὐ γὰρ ἠθέλησαν τὸν νόμον Κυρίου Σαβαῶθ, ἀλλὰ τὸ λόγιον Κυρίου τοῦ ἁγίου Ἰσραὴλ παρώξυναν. Καὶ ἐθυμώθη ὀργῇ Κύριος Σαβαῶθ, καὶ ἐπέβαλε τὰς χεῖρας ἐπ' αὐτούς, καὶ ἐπάταξεν αὐτούς, καὶ παρωξύνθη ἐπὶ τὰ ἔρη· καὶ ἐγενήθη τὰ θνησιμαῖα αὐτῶν ἐν μέσῳ ὡς κοπρία ὁδοῦ. Καὶ ἐν πᾶσι τούτοις οὐκ ἀπεστράφησαν (79), ἀλλ' ἔτι ἡ χεὶρ αὐτῶν ὑψηλή. » Ἐτι γὰρ ἀληθῶς ἡ χεὶρ ὑμῶν πρὸς κακοποιαν ὑψηλή, ὅτι καὶ τὸν Χριστὸν ἀποκτείναντες, οὐδ' οὕτως μετανοεῖτε, ἀλλὰ καὶ ἡμᾶς τοὺς πιστεύσαντας δι' αὐτοῦ τῷ Θεῷ καὶ Πατρὶ τῶν ὅλων μισεῖτε καὶ φονεύετε, ὁσάκις ἂν λάβητε ἐξουσίαν· ἀδιαλείπτως δὲ καταρᾶσθε αὐτῷ τε ἐκείνῳ, καὶ τοῖς ἀπ' αὐτοῦ, πάντων ἡμῶν εὐχομένων ὑπὲρ ὑμῶν, καὶ ὑπὲρ πάντων ἀπλῶς ἀνθρώπων, ὡς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ ἡμῶν καὶ Κυρίου ποιεῖν ἐδιδάχθημεν, παραγγεῖλαντος ἡμῖν εὐχέσθαι καὶ ὑπὲρ τῶν ἐχθρῶν, καὶ ἀγαπᾶν τοὺς μισοῦντας, καὶ εὐλογεῖν τοὺς καταρωμένους.

134. Εἰ οὖν καὶ ὑμᾶς δυσωπεῖ τὰ τε τῶν προφητῶν διδάγματα, καὶ τὰ ἐκείνου αὐτοῦ, βέλτιόν ἐστιν ὑμᾶς τῷ Θεῷ ἔπεσθαι ἢ τοῖς ἀσυνέτοις καὶ τυφλοῖς διδασκάλοις ὑμῶν, οἵτινες καὶ μέχρι νῦν καὶ τέσσαρας καὶ πέντε ἔχειν ὑμᾶς γυναῖκας ἕκαστον συγχωροῦσι, καὶ ἐὰν εὐμορφὸν τις (80) ἰδὼν ἐπιθυμήσῃ αὐτῆς· τὰς Ἰακώβ τοῦ Ἰσραὴλ καὶ τῶν ἄλλων πατριαρχῶν πράξεις ἀνιστοροῦντες, καὶ μηδὲν ἀδικεῖν λέγοντες τοὺς τὰ ὅμοια πράττοντας· τάλανες καὶ ἀνόητοι καὶ κατὰ τοῦτο ὄντες. Ὡς προέφη γὰρ, οἰκονομίαι τινὲς μεγάλων μυστηρίων ἐν ἑκάστη τινὲ τοιαύτῃ πράξει ἀπετελοῦντο. Ἐν γὰρ τοῖς γάμοις τοῦ Ἰακώβ, τὴν οἰκονομία καὶ προκήρυξις ἀπετελεῖτο, ἔρῳ, ὅπως καὶ ἐν τούτοις ἐπιγνώτε, ὅτι οὐδὲν πρὸς τὸ θειωδέστερον δι' ὃ ἑκάστη πράξις γέγονεν, ἀπειθὸν ὑμῶν ἀεὶ οἱ διδάσκαλοι, ἀλλὰ πρὸς τὴν χαμαιπετή, καὶ τὰ διαφθορᾶς μᾶλλον πάθη. Προσέχετε τοιγαροῦν οἷς λέγω. Ἐπιθυμῶν τῆς ὑπὸ τοῦ Χριστοῦ μελλούσης ἀπαρτίζεσθαι πράξεως τύποι ἦσαν οἱ γάμοι τοῦ Ἰακώβ. Δύο γὰρ ἀδελφὰς κατὰ τὸ αὐτὸ οὐ θεμιτὸν γαμῆσαι τὸν Ἰακώβ. Καὶ δουλεύει δὲ τῷ Λάβαν ὑπὲρ τῶν θυγατέρων (81)·

⁷⁸ Isa. v, 18-25.

(78) *Καιομένης*. Justinum scripsisse putat Thirlbiius ἀνημμένης, ut in Bibliis. Sed tamen S. Joannes Chrysostomus habet ἀνημμένης, eodem sensu ac Justinus, nec aliter S. Hieronymus, qui ita vertit, « Sicut calor flammæ exurit. »

(79) *Οὐκ ἀπεστράφησαν*. Habent Biblia: Οὐκ ἀπεστράφη ὁ θυμὸς αὐτοῦ, ἀλλὰ ἔτι ἡ χεὶρ ὑψηλή. Justinum ita scripsisse, ut in hoc *Dialogo* legimus, perspicui potest ex his quæ sequuntur. Legit eodem modo Cyprianus, ut Cl. Thirlbiius admonuit.

A tenebras lucem; qui ponunt amarum dulce, et dulce amarum. Væ, qui sunt arguti in semetipsis, et coram semetipsis scientes. Væ, valentes vestri, qui bibunt vinum, et potentes, et qui miscent siceram, qui justificant impium propter munera, et jus justi tollunt. Propter hoc, sicut uretur stipula a carbone ignis, simul quoque comburentur a flamma ardente; radix quasi lanugo erit, et flos eorum quasi pulvis ascendet. **226** Non enim voluerunt legem Domini Sabaoth, sed eloquium Domini sancti Israel irritaverunt. Et indignatus est ira Dominus Sabaoth, et immisit manus super eos, et percussit eos, et concitatus est in montes: et facta sunt morticina eorum in media, quasi stercus viæ. Et in omnibus his non sunt aversi, sed adhuc manus eorum excelsa⁷⁸. » Vere enim adhuc manus vestra ad male agendum extenta est; quippe qui cum Christum occideritis, ne sic quidem pœnitentiam agitis, sed nos etiam, qui per eum Deo et Patri universorum credidimus, odistis, et quoties facultas datur, occiditis; illumque indesinenter et eos, qui ab illo orti sunt, execramini; cum nos omnes pro vobis precemur, ac pro omnibus omnino hominibus, quemadmodum a Christo nostro et Domino facere edocti sumus; qui præcepit, ut etiam pro inimicis precemur, et eos diligamus qui nos oderunt, et maledicentibus benedicamus.

134. *Ecclesiæ figura connubia Jacob*. — Igitur si vos quoque et prophetarum et ipsius illius doctrina commovet, satius est ut Deum sequamini, quam imprudentes et cæcos magistros vestros, qui etiamnum quatuor aut quinque uxores habere unicuique permittunt; et si quis venustam inspiciens concupiverit, Jacob qui Israel dictus est, et aliorum patriarcharum facta, commemorantes, ac negantes peccare, si quis similia faciat; miseri hac etiam in re et insipientes. Nam, ut jam dixi, dispensationes magnorum mysteriorum in unaquaque ejusmodi actionum peragebantur. Dicam autem quamnam dispensatio et præsignificatio in nuptiis Jacob peracta fuerit; ut in his quoque agnoscatis vestros semper magistros, non ad diviniorem cujusque facti causam, sed potius ad humi repentes et corruptionis plenas affectiones respexisse. Animum igitur his quæ dico advertite. Nuptiæ Jacob id quod Christus erat facturus prænuntiabant. Duas enim sorores simul uxores ducere Jacob fas non erat. Is servit Laban pro filiabus, ac deceptus in juniore,

⁷⁸ (80) *Καὶ ἐὰν εὐμορφὸν τις*. Id est, quatuor aut quinque uxoribus aliam addi posse docent, si quis in speciosa muliere aliqua commotus fuerit. Infra enim Justinus n. 141, hanc licentiam latissime vagari, et quocumque terrarum veniant aut mittantur Judæi, ibi mulieres, matrimonii nomine, ab eis duci testatur.

(81) *ὑπὲρ τῶν θυγατέρων*. Legendum conjicit Thirlbiius ὑπὲρ τῆς νεωτέρας τῶν θυγατέρων. Sed non vidit verba sequentia, καὶ ψευθεῖς, etc., ex-

iterum servit annis septem. Lia quidem populus A vester et Synagoga : Rachel vero Ecclesia nostra. Pro his servit hactenus Christus et pro servis, qui in utraque sunt. Nam cum Noe duobus filiis semen tertii in servitutem tradiderit, nunc contra et ad amborum, qui liberi erant, filiorum, et ad servorum, qui inter eos sunt, restitutionem advenit Christus, eandem omnibus dignitatem attribuens, qui ejus mandata servant ; quemadmodum et quos ex liberis uxoribus et quos ex ancillis Jacob filios susceperat, filii omnes fuere ac eadem dignitate. Qualis autem quisque futurus esset secundum ordinem et secundum præscientiam prædictum est. Servivit Jacob Labano pro maculosis et variis peccatoribus ; servitutem Christus etiam usque ad crucem pro variis ex omni genere et multiformibus B **227** hominibus servivit, sanguine suo et mysterio crucis eos acquirens. Liæ infirmi erant oculi ; valde enim infirmi vestræ mentis oculi. Furata est Rachel deos Labani, et abscondit eos usque in hodiernum diem ; nobis quoque periere patrii et materiales dii. Omni tempore Jacob odio habebatur a fratre : nos quoque ac ipse Dominus noster odio habemur a vobis et ab omnibus prorsus hominibus, cum omnes natura fratres simus. Israel cognominatus est Jacob : Israelem quoque Christum esse demonstratum est, qui est et vocatur Jesus.

135. *Christus rex Israel et Christiani Israeliticum genus.* — Et cum ait Scriptura : « Ego Dominus C Deus sanctus Israel, qui ostendi Israelem regem vestrum⁸⁹ ; » an non vere Christum sempiternum regem intelligetis ? Nam Jacob filium Isaac nunquam regem fuisse scitis ; quocirca Scriptura rursus explicans nobis quemnam regem Jacob et Israel designet, sic ait : « Jacob puer meus ; assumam eum ; et Israel electus meus, suscipiet eum anima mea. Dedi spiritum meum super eum : et judicium gentibus proferet. Non clamabit, neque audietur foris vox ejus. Calamum fractum non conteret, et linum fumigans non exstinguet : donec victoriam proferat. Judicium recipiet, et non comminetur, donec ponat super terram judicium. Et in nomine ejus gentes sperabunt⁹⁰. » Num igitur qui ex gentibus sunt, ac vosmetipsi, in Jacob pa- D triarcham speratis ac non in Christum ? Quemadmodum igitur Israelem Christum et Jacob sic appellat ; ita et nos ex Christi utero recisi verum sumus Israeliticum genus. Sed ad ipsum potius Scripturæ locum animum advertamus : « Et educam illud de Jacob semen et de Juda : et hæreditabit montem sanctum meum : et hæreditabunt electi mei, et servi mei, et habitabunt ibi ; et erunt in

καὶ ψευθεῖς ἐπὶ τῇ νεωτέρᾳ, πάλιν ἐδούλευσεν ἐπτά ἔτη. Ἄλλὰ Λεία μὲν ὁ λαὸς ὑμῶν καὶ ἡ συναγωγὴ Ῥαχὴλ δὲ ἡ Ἐκκλησία ἡμῶν. Καὶ ὑπὲρ τούτων δουλεύει μέχρι νῦν ὁ Χριστὸς, καὶ τῶν ἐν ἀμφοτέροις δούλων. Ἐπεὶ γὰρ τοῖς δυσὶν υἱοῖς τὸ τρίτου σπέρμα εἰς δουλείαν ὁ Νῶε ἔδωκε, νῦν πάλιν εἰς ἀποκατάστασιν ἀμφοτέρων τε τῶν ἐλευθέρων τέκνων, καὶ τῶν ἐν αὐτοῖς δούλων, Χριστὸς ἐλήλυθε, τῶν αὐτῶν πάντα καταξιῶν τοὺς φυλάσσοντας τὰς ἐντολάς αὐτοῦ· ὃν τρόπον καὶ οἱ ἀπὸ τῶν ἐλευθέρων, καὶ οἱ ἀπὸ τῶν δούλων γενόμενοι τῷ Ἰακώβ, πάντες υἱοὶ καὶ ὁμότιμοι γεγόνασι. Κατὰ δὲ τὴν τάξιν, καὶ κατὰ τὴν πρόγνωσιν, ὁποῖος ἕκαστος ἐστὶ προλέλεκται. Ἐδούλευσεν Ἰακώβ τῷ Λάβαν ὑπὲρ τῶν βαντῶν καὶ πολυμόρφων θρεμμάτων· ἐδούλευσε καὶ τὴν μέχρι σταυροῦ δουλείαν ὁ Χριστὸς ὑπὲρ τῶν ἐκ παντὸς γένους ποικίλων καὶ πολυειδῶν ἀνθρώπων, δι' αἵματος καὶ μυστηρίου τοῦ σταυροῦ κτησάμενος αὐτούς. Λείας ἀσθενεῖς ἦσαν οἱ ὀφθαλμοί· καὶ γὰρ ὑμῶν σφόδρα οἱ τῆς ψυχῆς ὀφθαλμοί. Ἐκλεψε Ῥαχὴλ τοὺς θεοὺς Λάβαν, καὶ κατέκρυψεν αὐτούς ἕως τῆς σήμερον ἡμέρας· καὶ ἡμῖν ἀπολώλασιν οἱ πατρικοὶ καὶ ὑλικοὶ θεοί. Τὸν χρόνον πάντα ἐμισεῖτο ὑπὸ τοῦ ἀδελφοῦ ὁ Ἰακώβ· καὶ ἡμεῖς νῦν, καὶ αὐτὸς ὁ Κύριος ἡμῶν μισεῖται ὑφ' ὑμῶν, καὶ ὑπὸ τῶν ἄλλων ἀπλῶς ἀνθρώπων, ὄντων πάντων τῇ φύσει ἀδελφῶν. Ἰσραὴλ ἐπεκλήθη Ἰακώβ· καὶ Ἰσραὴλ καὶ ὁ Χριστὸς ἀποδέδεικται, ὁ ὢν καὶ καλούμενος Ἰησοῦς.

135. Καὶ ὅταν ἡ Γραφή λέγῃ, « Ἐγὼ Κύριος ὁ Θεὸς ὁ ἅγιος Ἰσραὴλ, ὁ καταδείξας Ἰσραὴλ βασιλέα ὑμῶν, » οὐχὶ ἀληθῶς τὸν Χριστὸν τὸν αἰώνιον βασιλέα ἀκούσατε ; καὶ Ἰακώβ γὰρ ὁ τοῦ Ἰσαὰκ υἱός, ὅτι οὐδέποτε βασιλεὺς γέγονεν, ἐπίστασθε. Καὶ διὰ τοῦτο ἡ Γραφή πάλιν ἐξηγουμένη ἡμῖν τίνα λέγει βασιλέα Ἰακώβ καὶ Ἰσραὴλ, οὕτως ἔφη· « Ἰακώβ ὁ παῖς μου, ἀντιλήψομαι αὐτοῦ· καὶ Ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μου, προσδέξεται αὐτὸν ἡ ψυχὴ μου. Δέδωκα τὸ πνεῦμά μου ἐπ' αὐτόν· καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει. Οὐ κεκράξεται, οὐδὲ ἀκουσθήσεται ἔξω ἡ φωνὴ αὐτοῦ. Κάλαμον τεθραυσμένον οὐ συντρίψει, καὶ λίθον τυφόμενον οὐ σθέσει, ἕως οὗ νίκος ἐξοίσει (82)· κρίσιν ἀναλήψει, καὶ οὐ θραυσθήσεται, ἕως ἂν θῆ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν. Καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἐλπιοῦσιν ἔθνη. » Μῆτι οὖν ἐπὶ τὸν Ἰακώβ τὸν πατριάρχην οἱ ἀπὸ τῶν ἐθνῶν ἐλπίζουσιν, ἀλλ' οὐχ ἐπὶ τὸν Χριστὸν, καὶ ὑμεῖς δὲ αὐτοί ; Ὡς οὖν Ἰσραὴλ τὸν Χριστὸν καὶ Ἰακώβ οὕτως λέγει (83), καὶ ἡμεῖς ἐκ τῆς κοιλίας τοῦ Χριστοῦ λατομηθέντες, Ἰσραηλιτικὴν τὴν ἀληθινὴν ἐσμεν γένος. Αὐτῷ δὲ μᾶλλον τῷ ῥητῷ προσέχωμεν· « Καὶ ἐξαγάγω, ἴψοι, τὸ ἐξ Ἰακώβ σπέρμα καὶ ἐξ Ἰούδα· καὶ κληρονομήσει τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου, καὶ κληρονομήσουσιν οἱ ἐκλεκτοί μου καὶ οἱ δούλοι μου, καὶ κατοικήσουσιν ἐκεῖ· καὶ

⁸⁹ Isa. XLIII, 15, ⁹⁰ Isa. XLII, 1-4.

plicationem esse servitutis, quam Jacob pro filiabus Laban servivit. De his connubiis Jacob, de ejus servitute, et Esau in illum odio eadem habemus apud S. Irenæum lib. IV, cap. 21, ut observavit

Samuel JEBB.

(82) ἕως οὗ νίκος ἐξοίσει. Legit Thirlbius, ἕως οὗ εἰς νίκος ἐξοίσει κρίσιν, ἀναλάμψει.

(83) Οὕτως λέγει. Mallet Thirlbius, οὕτως καὶ ἡμεῖς.

ἔσονται ἐν τῷ δρυμῷ ἐπαύλεις ποιμνίων, καὶ φάραγξ Ἀχωρ εἰς ἀνάπαυσιν βουκολίων τῷ λαῷ οἱ ἐζητήσαν με. Ὑμεῖς δὲ οἱ ἐγκαταλείποντές με, καὶ ἐπιλανθανόμενοι τὸ ὄρος τὸ ἅγιόν μου, καὶ ἐτοιμάζοντες τοῖς δαιμονίοις τράπεζαν, καὶ πληροῦντες τῷ δαίμονι κέρασμα, ἐγὼ παραδώσω ὑμᾶς εἰς μάχαιραν. Πάντες σφαγῆ πεσεῖσθε, ὅτι ἐκάλεσα ὑμᾶς, καὶ οὐχ ὑπηκούσατε (84), καὶ ἐποιήσατε τὸ πονηρὸν ἐνώπιόν μου, καὶ ἃ οὐκ ἐβουλόμην ἐξελέξασθε. » Καὶ τὰ μὲν τῆς Γραφῆς ταῦτα· συννοεῖτε δὲ καὶ αὐτοὶ, ὅτι ἄλλο τί ἐστὶ τὸ ἐξ Ἰακώβ σπέρμα νῦν λεγόμενον, οὐχ ὡς οἰηθεῖται τις ἂν περὶ τοῦ λαοῦ λέγεσθαι. Οὐ γὰρ ἐνδέχεται τοῖς ἐξ Ἰακώβ γεγεννημένοις ἀπολιπεῖν ἐπέισαξιν τοὺς ἐξ Ἰακώβ-σπαρέντας, οὐδὲ ὄνειδίζοντα τῷ λαῷ, ὡς μὴ ἀξίῳ τῆς κληρονομίας, πάλιν ὡς ὑπολαβόμενος τοῖς αὐτοῖς ὑπισχνεῖσθαι· ἀλλ' ὄνπερ τρόπον ἐκεῖ φησὶν ὁ προφήτης· « Καὶ νῦν σὺ οἶκος τοῦ Ἰακώβ, δεῦρο καὶ πορευθῶμεν ἐν φωτὶ Κυρίου· ἀνῆκε γὰρ τὸν λαὸν αὐτοῦ τὸν οἶκον Ἰακώβ, ὅτι ἐπλησθη ἡ χώρα αὐτῶν, ὡς τὸ ἀπαρχῆς, μαντειῶν καὶ κληρονομῶν, » οὕτω καὶ ἐνθάδε δεῖ νοεῖν ἡμᾶς δύο σπέρματα Ἰούδα, καὶ δύο γένη, ὡς δύο οἴκους Ἰακώβ· τὸν μὲν ἐξ αἵματος καὶ σαρκός· τὸν δὲ ἐκ πίστεως καὶ πνεύματος γεγεννημένον.

136. Ὅρατε γὰρ ὡς πρὸς τὸν λαὸν νῦν λέγει, ἀνωτέρω εἰπὼν, « Ὅν τρόπον εὐρεθήσεται ῥᾶξ ἐν βῆτρυϊ, καὶ ἐροῦσι, Μὴ λυμανῆ αὐτόν, ὅτι εὐλογία ἐν αὐτῷ ἐστίν· οὕτω ποιήσω ἕνεκεν τοῦ δουλεύοντός μοι· τούτου ἕνεκεν οὐ μὴ ἀπολέσω πάντας· » καὶ μετὰ τοῦτο ἐπιφέρει· « Καὶ ἐξάξω τὸ ἐξ Ἰακώβ καὶ ἐξ Ἰούδα. » Δῆλον οὖν (85), εἰ ἐκεῖνοις οὕτως ὀργίζεται, καὶ ὀλιγοστοὺς καταλείψειν ἀπειλεῖ, ἄλλους τινὰς ἐξάξειν ἐπαγγέλλεται, οἱ κατοικήσουσιν ἐν τῷ ὄρει αὐτοῦ. Οὗτοι δὲ εἰσιν οὓς εἶπε σπερεῖν καὶ γεννησεῖν. Ὑμεῖς γὰρ οὔτε καλοῦντος αὐτοῦ ἀνέχεσθε, οὔτε λαλοῦντος ἀκούετε, ἀλλὰ καὶ τὸ πονηρὸν ἐποιήσατε ἐνώπιον Κυρίου. Τὸ δὲ ὑπερβάλλον ὑμῶν τῆς κακίας τὸ καὶ μισεῖν, ἐφονεύσατε (86) δίκαιον, καὶ τοὺς ἀπ' αὐτοῦ λαβόντας εἶναι ὅπερ εἰσιν, εὐσεβεῖς καὶ δίκαιοι, καὶ φιλόανθρωποι. Τοιγαροῦν « Οὐαὶ τῇ ψυχῇ αὐτῶν, λέγει Κύριος, διὸ βεβούλευνται βουλήν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες· Ἄρωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστίν. » Οὐ γὰρ καὶ ὑμεῖς τῇ Βάαλ ἐθύετε, ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν, οὐδὲ ἐν συσχοῖς ἢ μετεώροις τόποις πέμματα ἐποιεῖτε τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ· ἀλλ' ὅτι οὐκ ἐδέξασθε τὸν Χριστὸν αὐτοῦ. Ὁ γὰρ τοῦτον ἀγνοῶν, ἀγνοεῖ καὶ τὴν βουλήν τοῦ Θεοῦ· καὶ ὁ τοῦτον ὑβρίζων καὶ μισῶν, καὶ τὸν πέμψαντα δηλονότι καὶ μισεῖ καὶ ὑβρίζει. Καὶ εἰ οὐ πιστεύει τις εἰς αὐτόν, οὐ πιστεύει τοῖς τῶν προφητῶν κηρύγμασι τοῖς αὐτόν εὐαγγελισαμένους, καὶ κηρύξασιν εἰς πάντας.

A saltu ovilla gregum; et vallis Achor in requiem armentorum populo, qui requisierunt me. Vos autem qui relinquitis me, et obliviscimini montis sancti mei, et paratis dæmoniis mensam, et impletis dæmoni temperationem, ego tradam vos in gladium; omnes in mactatione cadetis; quoniam vocavi vos, et non obedistis, et fecistis malum in conspectu meo, et, quæ volebam, elegistis ⁸¹. » Verba quidem Scripturæ sic habent; intelligitis autem et ipsi aliud quoddam esse Jacob semen, de quo nunc Scriptura loquitur, nec de populo vestro, ut forte aliquis existimaverit, id dici. Repugnat enim ut his, qui ex Jacob geniti sunt, subintroeundi locum relinquunt qui ex Jacob sati sunt; et qui populo exprobrat quod hæreditate indignus sit, rursus quasi eundem probet, hæreditatem ei polliceatur. Sed quo modo propheta illic ait: « Et nunc tu, domus Jacob, venite, et ambulemus in luce Domini; dimisit enim populum suum, domum Jacob: quia repleta est, ut ab initio, terra eorum divinationibus et vaticiniis ⁸²: » ita et hoc loco duo nobis intelligenda sunt Judæ semina et duo genera, quemadmodum duæ domus Jacob, alterum ex sanguine et carne, alterum ex fide et spiritu natum.

228 136. Videte enim quomodo nunc populum alloquatur. Postquam superius dixit: « Quomodo inveniatur acinus uvæ in botro, et dicent, Ne læseris illum, quia benedictio est in eo; sic faciam propter servientem mihi: propter hunc non disperdam omnes; » deinde infert hoc: « Et educam illud de Jacob semen et de Juda ⁸³. » Manifesta ergo res est, si istis ita irascitur et paucissimos relicturum minatur, alios quosdam adducturum se pollicetur, qui habitaturi sint in monte sancto ejus. Hi autem non alii sunt, quam quos saturum se et generaturum dixit. Vos enim nec vocantem eum perfertis, nec loquentem auditis, sed et malum fecistis coram Domino. In hoc autem maxime exuberat nequitia vestra, quod etiam oderitis justum, quem occidistis, et eos qui ab eo accepere ut sint id quod sunt, pii, justi et humani. Itaque « Væ animæ ipsorum, dicit Dominus, eo quod consilium ceperunt adversus seipsos dicentes: Tollamus justum, quoniam inutilis est nobis ⁸⁴. » Neque enim et vos Baali sacrificastis, ut patres vestri, nec in lucis et in excelsis locis bellaria obtulistis militiæ cæli; sed non suscepistis Christum Dei. Nam qui hunc ignorat, consilium Dei ignorat, et qui hunc injuria afficit, eumque odit, eum videlicet, a quo missus est, odit et injuria afficit. Et si quis non credit in eum, non credit prophetarum vaticiniis illum prænuntiantibus et apud omnes prædicantibus.

⁸¹ Isa. LXV, 9-12. ⁸² Isa. II, 5, 6. ⁸³ Isa. LXV, 8, 9. ⁸⁴ Isa. III, 9.

(84) Καὶ οὐχ ὑπηκούσατε. Omissa a librariis quæ sequuntur apud Isaiam, ἐλάλησα καὶ παρηκούσατε. Ad hæc enim verba respicit paulo post Justinus, cum ait: Ὑμεῖς γὰρ οὔτε καλοῦντος αὐτοῦ ἀνέχεσθε, οὔτε λαλοῦντος ἀκούετε. THIRLB.

(85) Δῆλον οὖν. Addi posset ὅτι, sed sic hunc

locum scripsimus et interpretati sumus, ut necesse non sit hanc vocem addere.

(86) Ἐφονεύσατε. Vel legendum καὶ φονεῦσαι, vel, quod simplicius et aptius mihi videtur, ὄν ἐφονεύσατε. Utraque emendandi ratio proposita ab erudito Londinensi editore.

137. *Hortatur Judæos ad conversionem.* — Ne A quid mali, fratres, in hunc crucifixum dicatis, nec vibices ejus rideatis, quibus licet omnibus sanari, quemadmodum et nos sanati sumus. Præclarum enim fuerit, si Scripturis assentientes, duri cordis circumcisionem accipiatis; non illam quam ob insitas vobis opiniones habetis. Hanc enim in signum institutam fuisse, non ad opus justitiæ, Scripturæ necessario demonstrant. Assentite igitur, nec convicium faciatis Filio Dei; nec Pharisæis magistris morem gerentes, Regem Israel cachinnis exagitetis, quales a Synagogæ vestræ principibus post preces docentur. Nam si is qui homines Deo non placentes tangit, pupillam Dei tangit quodammodo⁸⁷, quanto magis qui dilectum tangit? Hunc autem ipsum esse satis multis demonstratum. Tacentibus illis, Equidem, inquam, amici, Scripturas nunc refero, ut interpretati sunt Septuaginta. Nam cum eas antea retulissem, ut apud vos habentur, nunc animi vestri sententiam **229** periclitari volui. Recitans enim Scripturam quæ dicit: « Væ ipsis, quia consilium malum ceperunt adversus seipsos, dicentes, » addidi, ut interpretati sunt Septuaginta: « Tollamus justum, quia inutilis est nobis; » cum initio colloquii retulissem id quod vos dici vultis, dicentes: « Vinciamus justum, quia incommodus est nobis. » Sed vos alias res

⁸⁷ Zach. II, 8.

(87) *Ἦν οὐχί.* Legendo οὐχ ἦν, clara et expedita fiet ex corrupta et obscura hæc verborum complexio. Mox tamen legendum ὡς οἱ λόγοι, ut admonuit Sylburgius.

(88) *Μετά τὴν προσευχὴν.* Supra n. 16, et pluribus aliis in locis, quæ recensere longius foret, exprobrat Judæis, quod in synagogis suis Christianos diris agant. Justinus testimonio videtur dissentire Epiphanius, qui diras illas preces non in Christianos, sed in hæreticos illos, qui Nazaræi dicebantur, effundi testatur. Sic enim de illis hæreticis loquitur, p. 224: Πάνυ δὲ οὗτοι ἐχθροὶ τοῖς Ἰουδαίοις ὑπάρχουσιν. Οὐ μόνον γὰρ οἱ τῶν Ἰουδαίων παῖδες πρὸς τούτους κέκτηνται μίσος, ἀλλὰ ἀγιστάμενοι ἔσωθεν (ἔωθεν) καὶ μέτης ἡμέρας καὶ περὶ τὴν ἑσπέραν, τρὶς τῆς ἡμέρας, ὅτε τὰς εὐχὰς ἐπιτελοῦσιν ἐν ταῖς αὐτῶν συναγωγαῖς, ἐπαρῶνται αὐτοῖς καὶ ἀναθεματίζουσι φάσκοντες, ὅτι Ἐπικαταράσαι ὁ Θεὸς τοὺς Ναζωραίους. « Omnino autem isti invisunt Judæis. Non solum enim filii Judæorum illos odio prosequuntur, sed etiam surgentes mane, meridie et ad vesperam, ter de die, cum preces absolvunt in synagogis suis, execrantur illos et anathematizant, dicentes: Exsecretur Deus Nazaræos. » Justinum errasse non puto: videtur potius Epiphanius, nominis errore deceptus, hæreticorum Nazaræorum sectam sumpsisse pro Christianis, quos ipse in primordiis Nazaræos vocatos fuisse ibidem testatur. Hoc Nazaræorum nomine Christianos Judæi appellare non desierunt, ut ex his Tertulliani verbis discimus: « Nazaræus vocari, inquit, lib. IV in *Marc.*, c. VIII, habebat secundum prophetiam Christus creatoris: unde et ipso nomine nos Judæi Nazaræos appellant per eum. » Hieronymus controversiam dirimit inter Justinum et Epiphanium. Ait enim de Judæis, lib. LII in *Isa.*, col. 377: « Sub nomine, ut sæpe dixi, Nazarenorum ter in die in Christianos congerunt maledicta. » Blasphemia-

137. Μὴ δὲ, ὡ ἀδελφοί, κακόν τι εἴπητε εἰς ἐκεῖνον τὸν ἐσταυρωμένον, μηδὲ χλευάσητε αὐτοῦ τοὺς μώλωπας οἷς λαθῆναι πᾶσι δυνατὸν, ὡς καὶ ἡμεῖς λάθημεν. Καλὸν γὰρ, ἦν πεισθέντες τοῖς λόγοις περιτμηθῆτε τὴν σκληροκαρδίαν, ἦν οὐχί (87) δι' ὑμῶν ἐγγινομένην γνώμην ἔχετε, ἐπειδὴ εἰς σημεῖον ἦν δεδομένη, ἀλλ' οὐκ εἰς δικαιοπραξίας ἔργον, οἱ λόγοι ἀναγκάζουσι. Συμφάμενοι οὖν μὴ λοιδορῆτε ἐπὶ τὸν Υἱὸν τοῦ Θεοῦ, μηδὲ Φαρισαίοις πειθόμενοι διδασκάλοις, τὸν βασιλέα τοῦ Ἰσραὴλ ἐπισκώψητέ ποτε ὅποια διδάσκουσιν οἱ ἀρχισυνάγωγοι ὑμῶν μετὰ τὴν προσευχὴν (88). εἰ γὰρ ὁ ἀπτόμενος τῶν μὴ εὐαρέστων (89) τῷ Θεῷ, ὡς ὁ ἀπτόμενος κόρης τοῦ Θεοῦ, πολὺ μᾶλλον ὁ τοῦ ἡγαπημένου καθαπτόμενος. Ὅτι δὲ οὗτος αὐτός ἐστι, καὶ ἱκανῶς ἀποδέδεικται. Καὶ σιγῶντων αὐτῶν, εἶπον Ἐγὼ, ὡ φίλοι, καὶ τὰς Γραφὰς λέγω νῦν ὡς ἐξηγήσαντο οἱ Ἑβδομήκοντα· εἰπὼν γὰρ αὐτὰς πρότερον ὡς ὑμεῖς αὐτὰς ἔχετε, πείραν ὑμῶν ἐποιούμην, πῶς διάκεισθε ἤδη τὴν γνώμην. Λέγων γὰρ τὴν Γραφὴν ἡ λέγει, « Οὐαὶ αὐτοῖς, ὅτι βεβούλευνται βουλὴν πονηρὰν καθ' ἑαυτῶν, εἰπόντες, » ὡς ἐξηγήσαντο οἱ Ἑβδομήκοντα, ἐπήνεγα, « Ἄρωμεν τὸν δίκαιον (90), ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστίν, » ἐμοῦ ἐν ἀρχῇ τῆς ὁμιλίας καὶ εἰπόντος ὅπερ ὑμεῖς εἰρησθαι βούλεσθε, εἰπόντες· « Δῆσωμεν τὸν δίκαιον, ὅτι δύσχρηστος ἡμῖν ἐστίν. » Ἄλλα δὲ τινα ἐπράξατε, καὶ οὐ δοκεῖτέ μοι (91) ἀνηκόως

C miarum, quas Judæi in synagogis adversus Jesum evomebant, testis est etiam Origenes, in *Jerem.* p. 111 et 176.

(89) *Τῶν μὴ εὐαρέστων.* Negationem recidendam existimavit Sylburgius, nec eam in interpretando Langus servavit. At eis non assentitur Thirlbius, et merito quidem; nam apud Zachariam Judæis, quos Justinus Deo semper displicuisse contendit, hæc dicuntur: Ὁ ἀπτόμενος ὑμῶν ὡς ὁ ἀπτόμενος τῆς κόρης τοῦ ὀφθαλμοῦ αὐτοῦ. Cum ergo hæc dicta sint ad ejusmodi homines, quos non videtur Justinus Deo gratos et acceptos existimasse, inde colligit vir eruditus non delendam esse in Justinus testimonio negationem.

(90) *Ἄρωμεν τὸν δίκαιον.* Ita legunt, ut observat Thirlbius, Tertullianus III *adv. Marc.*, c. 22; Clem. Alex., p. 713; Hegesipp. apud Euseb. *Hist.* II, c. 23. Scaliger in Euseb. *Chron.* p. 194, existimat in hunc Isaïæ locum, qui aliter in Hebræo ac apud LXX legitur, translata fuisse hæc libri Sapientiae cap. II, v. 12, verba: Ἐνεδρεύσωμεν δίκαιον, ἐπεὶ δύσχρηστος ἡμῖν ἐστίν. Verbum ἄρωμεν Thirlbius desumptum putat ex Isaïæ cap. LVII, v. 1 et 2.

(91) *Καὶ οὐ δοκεῖτέ μοι.* In verbis quæ proxime antecedunt, visi sunt sibi Langus et uterque Anglicanus editor reprehensionem facinorum a Judæis admissorum animadvertere; in istis autem: Καὶ οὐ δοκεῖτέ μοι, etc., laudem et gratiarum actionem, quod Justino patientes aures accommodassent. Sed liquet his verbis, ἄλλα δὲ τινα ἐπράξατε, id significari, Judæos alias res egisse, cum Justinus Scripturam, ut apud Septuaginta, proferret, eosque ita se gessisse quasi hanc Scripturæ citandæ rationem non animadvertissent, et idcirco minime reclamasse. Quare omnino legendum: Καὶ δοκεῖτέ μοι ἀνηκόως.

τῶν λόγων ἐπακηκοέναι. Ἄλλ' ἐπεὶ καὶ νῦν ἤδη ἡ ἡμέρα πέρας ποιῆσθαι μέλλει· πρὸς δυσμὰς γὰρ ἤδη ὁ ἥλιός ἐστι· καὶ ἐν τῇ προσθεῖς τοῖς εἰρημένοις, πύσομαι. Τοῦτο δ' αὐτὸ καὶ ἐν τοῖς εἰρημένοις, μοι ἐρρήθη, ἀλλὰ πάλιν αὐτῷ ἐπεξεργάσασθαι (92) ἂν δίκαιον εἶναι μοι δοκεῖ.

138. Γινώσκετε οὖν, ὦ ἄνδρες, ἔφη, ὅτι ἐν τῷ Ἰσαΐα λέλεκται ὑπὸ τοῦ Θεοῦ πρὸς τὴν Ἱερουσαλήμ, ὅτι « Ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Νῶε ἔσωσά σε. » Τοῦτο δὲ ἐστὶν ὃ ἔλεγεν ὁ Θεός, ὅτι τὸ μυστήριον τῶν σωζομένων ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ γέγονεν. Ὁ δίκαιος γὰρ Νῶε μετὰ τῶν ἄλλων ἀνθρώπων ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ, τουτέστι τῆς τε γυναικὸς τῆς αὐτοῦ, καὶ τῶν τριῶν τέκνων αὐτοῦ, καὶ τῶν γυναικῶν τῶν υἱῶν αὐτοῦ· οἳ τινες (93) ἀριθμῶ ὄντες ὀκτώ, σύμβολον εἶχον τῆς ἀριθμῶ μὲν ὀγδόης ἡμέρας, ἐν ἧ ἑφάνη ὁ Χριστὸς ἡμῶν ἀπὸ νεκρῶν ἀναστὰς, δυνάμει δ' αἰεὶ πρώτης ὑπαρχούσης. Ὁ γὰρ Χριστὸς, πρωτότοκος πάσης κτίσεως ὢν, καὶ ἀρχὴ πάλιν ἄλλου γένους γέγονεν τοῦ ἀναγεννηθέντος ὑπ' αὐτοῦ δι' ὕδατος καὶ πίστεως, καὶ ξύλου τοῦ τὸ μυστήριον τοῦ σταυροῦ ἔχοντος· ὃν τρόπον καὶ ὁ Νῶε ἐν ξύλῳ διεσώθη ἐποχούμενος τοῖς ὕδασι μετὰ τῶν ἰδίων. Ὅταν οὖν εἶπη ὁ προφήτης, « ἐπὶ Νῶε ἔσωσά σε, » προέφη (94), τῷ ὁμοίως πιστῷ λαῷ πρὸς Θεὸν ὄντι (95) καὶ τὰ σύμβολα ταῦτα ἔχοντα λέγει. Καὶ γὰρ ράβδον ἔχων ὁ Μωϋσῆς μετὰ χεῖρα (96), διὰ τῆς θαλάσσης διήγαγεν ὑμῶν τὸν λαόν. Ὑμεῖς δὲ ὑπολαμβάνετε ὅτι τῷ γένει ὑμῶν μόνων ἔλεγεν ἡ τῆ γῆ. Ὅτι γὰρ (97) πᾶσα ἡ γῆ, ὡς ἡ Γραφή λέγει, κατεκλύσθη, καὶ ὑψώθη τὸ ὕδωρ ἐπάνω πάντων ὀρέων πῆχεις δεκαπέντε· ὥστε οὐ τῆ γῆ φαίνεται εἰρηκῶς, ἀλλὰ τῷ λαῷ τῷ πειθομένῳ αὐτῷ· ὃ καὶ ἀνάπαυσιν προητοίμασεν ἐν Ἱερουσαλήμ (98), ὡς προαποδέδεικται διὰ πάντων τῶν ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ συμβόλων· εἶπον δὲ, δι' ὕδατος, καὶ πίστεως, καὶ ξύλου οἱ προπαρασκευαζόμενοι, καὶ μετανοοῦντες ἐφ' οἷς ἤμαρτον, ἐκφεύξονται τὴν μέλλουσαν ἐπερχεσθαι τοῦ Θεοῦ κρίσιν.

139. Καὶ γὰρ ἄλλο μυστήριον ἐπὶ τοῦ Νῶε προεφητεύθη τελούμενον, ὃ οὐκ ἐπίστασθε. Ἔστι δὲ τοῦτο. Ἐν ταῖς εὐλογίαις αἷς εὐλόγει ὁ Νῶε τοὺς δύο υἱοὺς αὐτοῦ, καὶ τὸν υἱὸν τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ καταρᾶται. Τὸν γὰρ υἱὸν συνευλογηθέντα ὑπὸ τοῦ Θεοῦ, τὸ προφητικὸν Πνεῦμα καταρᾶσθαι οὐκ ἔμελλεν. Ἄλλ' ἐπεὶ δι' ὅλου τοῦ γένους τοῦ ἐπιγελάσαντος τῆ γυμνώσει (98') υἱοῦ αὐτοῦ, ἡ προστίμησις τοῦ ἀμαρτήματος εἶναι ἔμελλεν,

⁹² Isa. LIV, 9.

(92) Αὐτῷ ἐπεξεργάσασθαι. Idem videtur esse ac ἐπ' αὐτῷ ἐξεργάσασθαι, nec necesse est cum Sylburgio legere αὐτό. Idem monet legendum paulo ante ἐρρήθη, quod grammaticæ regulis magis consonat.

(93) Οἳ τινες. Magis placet Thirlbio legere πάντες, quod mihi quidem minime necessarium videtur.

(94) Ἐπὶ Νῶε ἔσωσά σε προέφη. Melius ὡς προέφη, quanquam non desunt apud Justinum exempla ejusmodi, in quibus, verbo parenthesi quadam incluso, particula ὡς omittitur. Vid. n. 113. In his autem verbis, ἐπὶ Νῶε ἔσωσά σε, vel ut paulo ante, ἐπὶ τοῦ κατακλυσμοῦ τοῦ Νῶε, videtur Justinus legisse in Hebræo, « in diluvio, » unius litteræ permutatione.

(95) Πρὸς Θεὸν ὄντι. Mox ergo legendum σύμ-

Agistis, mihi que videmini quid dicerem audiendo non animadvertisse. Sed quia jam dies decedit, ad occasum enim Isol est; postquam supradictis unum aliquid addidero, desinam. Atque id quidem jam protuli, sed iterum aliquid operæ in illud impendere æquum mihi videtur.

138. *Noe figura Christi qui nos per aquam et fidem et lignum regeneravit.* — Nostis igitur, o viri, in Isaia dictum esse a Deo ad Jerusalem: « In diluvio Noe servavi te ⁹². » Quod autem dixit Deus, illud est, mysterium hominum salvandorum in diluvio fuisse. Justus enim Noe cum aliis hominibus, id est cum uxore et tribus filiis et filiorum uxoribus, qui numero octo erant, signum habuerunt diei, numero quidem octavi, in quo Christus ex mortuis redivivus apparuit, potestate autem semper primi. Christus enim, cum primogenitus esset omnis creaturæ, rursus etiam factus est principium alterius generis ab ipso regenerati per aquam et fidem et lignum, quo mysterium crucis continetur; quemadmodum et Noe in ligno salvatus est aquis invectus una cum suis. Cum ergo dicit propheta: « Tempore Noe servavi te, » ut jam dixi, hæc ad populum Deo pariter fidelem, eademque signa habentem dicit. Nam Moyses virgam manibus gerens populum vestrum per mare traduxit. Vos autem vestro tantum generi aut terræ hæc cum dixisse opinamini. Sed cum universa terra, ut ait Scriptura, inundata sit, et aqua altior fuerit, quam montes omnes, quindecim cubitis; liquet Deum hæc terræ non dixisse, sed populo qui ei obsequitur, cuique etiam requiem Hierosolymis præparavit, ut per signa omnia in diluvio edita præmonstratum est; id est per aquam et fidem et lignum, qui præparati sunt, et peccatorum pœnitentiam agunt, venturum Dei judicium effugient.

139. *Benedictiones datæ a Noe et ipsa etiam maledictio prædictio erant futurorum.* — Nam et aliud mysterium tempore Noe prædicebatur, quod vos nescitis. Sic autem se habet. In benedictionibus quibus Noe filios suos impertit, nepoti suo maledicit. Nam filio, qui simul cum fratribus a Deo benedictus fuerat, propheticus Spiritus non erat maledicturus. **230** Sed quia futurum erat ut ad uni-

βολα ταῦτα ἔχοντι, ut observavit Sylburgius.

(96) Χεῖρα. Legit Thirlbicus χεῖρας, ut supra n. 86.

(97) Ὅτι γὰρ... ὥστε. Jam non semel in stylo Justiniani similes nævos observavimus, qui quidem non videntur in librariorum rejiciendi.

(98) Ἀνάπαυσιν προητοίμασεν ἐν Ἱερουσαλήμ. Libenter crederem hæc de cœlesti Jerusalem intelligenda esse; sed retinet me S. Irenæus, qui de terrena eodem modo loquitur lib. v, c. 30, n. 4.

(98') Τῆ γυμνώσει. Scilicet τοῦ πατρὸς. Alii, inquit Thirlb., fortasse legent τοῦ πατρὸς αὐτοῦ pro υἱοῦ αὐτοῦ vel τ. γ. αὐτοῦ υἱοῦ. Deinde, post ἀπὸ τοῦ υἱοῦ, addendum αὐτοῦ, ut Chanaan designetur. Forte scripserit Justinus ἀπὸ τοῦ υἱωνοῦ. ΟΤΤΟ.

versum genus illius, qui nudum patrem irriserat, A
 pœna peccati pertineret, ab ejus filio initium fecit
 maledicendi. In his autem, quæ dixit, futurum prædi-
 cebat, ut Sem posteri possessiones et domicilia Cha-
 naan detinerent; et rursus qui ex Japhet ea detine-
 rent, quæ posteri Sem adempta posteris Chanaan de-
 tinebant, et Sem posteros spoliarent, quemadmodum
 isti posteros Chanaan spoliaverunt. Atque hoc ita
 factum esse audite. Vos enim, qui ex Sem genus
 ducitis, in terram filiorum Chanaan secundum Dei
 voluntatem invasistis, eamque tenuistis. Non minus
 constat filios Japhet secundum Dei judicium in vos
 invasisse, et terram, quam vobis abstulerunt, te-
 nuisse. Hæc autem dicta sunt in hunc modum:
 « Sobrius vero factus est Noe a vino: et cognovit
 omnia quæ fecit ei filius ejus junior, et dixit: Ma-
 ledictus Chanaan puer; famulus erit fratribus
 suis. Et dixit: Benedictus Dominus Deus Sem, et
 erit Chanaan servus ejus. Dilatet Dominus Japhet,
 et habitet in domibus Sem, et fiat Chanaan servus
 ejus *7. » Itaque cum duo populi benedicti essent,
 qui ex Sem, et qui ex Japhet; cumque ut posteri
 Sem domos Chanaan primi tenerent, decretum es-
 set, ac prædictum rursus ab eis easdem possessio-
 nes posteros Japhet accepturos; cumque duobus
 populis unus populus ex Chanaan ortus in servitu-
 tem traditus fuisset; Christus secundum omni-
 potentis Patris virtutem ipsi traditam advenit, ac in
 amicitiam et benedictionem et pœnitentiam et con-
 victum vocans, futuram in eadem terra sanctorum
 omnium possessionem, ut jam demonstratum est,
 promisit. Unde quacunque ex regione, sive servi,
 sive liberi, credentes in Christum, et eorum, quæ
 tum ab ipso, tum a prophetis tradita sunt, veritatem
 agnoscentes, sciunt se una cum eo in illa
 terra futuros et æterna ac incorrupta bona hæredi-
 tate accepturos.

140. *In Christo omnes liberi. Frustra salutem spe-
 rant Judæi, quia filii sunt Abrahamæ.* — Hinc etiam
 Jacob, ut jam dixi, cum ipse etiam esset Christi
 figura, duas ancillas duarum liberarum conjugum
 suarum duxerat, et ex illis filios suscepit, ut præ-
 nuntiaretur Christum eos, qui in Japhet genere,
 omnes ex Chanaan orti, versantur, pariter ac li-
 beros suscepturum, et in filiorum cohæredum loco
 habiturum. Atque hi quidem nos sumus, sed intel-
 ligere non potestis, quia ex vivo Dei fonte non po-
 testis bibere, sed ex confractis cisternis, nec aquam
 continere valentibus, ut ait Scriptura. Confractæ
 autem cisternæ, nec aquam continent, eæ sunt
 quas vobis foderunt magistri vestri, ut nominalim

*7 Gen. ix, 24-27.

(99) *Οἱ ἀπὸ Σήθ.* Manifestus error pro οἱ ἀπὸ
 Σήμ.

(1) *Καὶ ἀπὸ τοῦ Ἰάφεθ.* Inutilis prorsus repetitio.
 Legendum putat eruditus Londinensis editor, οἱ ἀπὸ
 τοῦ Ἰάφεθ.

(2) *Ὅντας ἀπὸ τοῦ Χαναάν πάντας.* Interpun-
 ctio, quam et in interpretando sum secutus, com-

ἀπὸ τοῦ υἱοῦ τὴν κατάραν πεποιήται. Ἐν δὲ οἷς εἶπε,
 προέλεγεν, ὅτι καὶ οἱ ἀπὸ Σήμ (99) γενησόμενοι δια-
 καθέξουσι τὰς κτήσεις καὶ οἰκήσεις τοῦ Χαναάν· καὶ
 πάλιν οἱ ἀπὸ τοῦ Ἰάφεθ αὐτὰς, ἃς διακατέσχον παρὰ
 τῶν τοῦ Χαναάν οἱ ἀπὸ Σήμ, παραλαβόντες καὶ ἀπὸ
 τοῦ Ἰάφεθ (1) διακαθέξουσιν, ἀφελόμενοι τοὺς ἀπὸ
 Σήμ γενομένους, ὃν τρόπον ἀφαιρεθέντων αὐτὰ τῶν
 υἱῶν Χαναάν αὐτοὶ διακατέσχον. Καὶ ὅτι οὕτω γέγο-
 νεν ἀκούσατε. Ὑμεῖς γὰρ οἱ ἀπὸ τοῦ Σήμ κατάγον-
 τες τὸ γένος, ἐπήλθετε κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ βουλήν
 τῆ γῆ τῶν υἱῶν Χαναάν, καὶ διακατέσχετε αὐτήν.
 Καὶ ὅτι οἱ υἱοὶ Ἰάφεθ, κατὰ τὴν τοῦ Θεοῦ κρίσιν
 ἐπελθόντες καὶ αὐτοὶ ὑμῖν, ἀφείλοντο ὑμῶν τὴν γῆν,
 καὶ διακατέσχον αὐτήν, φαίνεται. Εἴρηται δὲ ταῦτα
 οὕτως· « Ἐξένηψε δὲ Νῶε ἀπὸ τοῦ οἴνου, καὶ ἔγνω
 ὅσα ἐποίησεν αὐτῷ ὁ υἱὸς αὐτοῦ ὁ νεώτερος· καὶ
 εἶπεν· Ἐπικατάρατος Χαναάν παῖς· οἰκέτης ἔσται
 τοῖς ἀδελφοῖς αὐτοῦ. Καὶ εἶπεν· Εὐλογητὸς Κύριος
 ὁ Θεὸς Σήμ, καὶ ἔσται Χαναάν παῖς αὐτοῦ. Πλάτυναί
 Κύριος τῷ Ἰάφεθ, καὶ κατοικήσάτω ἐν τοῖς οἴκοις
 Σήμ, καὶ γενηθήτω Χαναάν παῖς αὐτοῦ. » Δύο οὖν
 λαῶν εὐλογηθέντων, τῶν ἀπὸ τοῦ Σήμ καὶ τοῦ Ἰά-
 φεθ· καὶ πρώτων κατασχεῖν τοὺς οἴκους τοῦ Χαναάν
 ἐγνωσμένων τῶν ἀπὸ Σήμ, καὶ πάλιν διαδέξασθαι
 παρ' αὐτῶν τὰς αὐτὰς κτήσεις τῶν ἀπὸ Ἰάφεθ προ-
 ειρημένων, καὶ τοῖς δυοῖ λαοῖς τοῦ ἐνὸς λαοῦ τοῦ
 ἀπὸ Χαναάν εἰς δουλείαν παραδοθέντος, ὁ Χριστὸς
 κατὰ τὴν τοῦ παντοκράτορος Πατρὸς δύναμιν δοθεῖ-
 σαν αὐτῷ παρεγένετο, εἰς φιλίαν καὶ εὐλογίαν καὶ με-
 τάνοιαν καὶ συνοικίαν καλῶν, τὴν ἐν τῇ αὐτῇ γῆ τῶν
 ἁγίων πάντων μέλλουσαν γίνεσθαι, ὡς προαποδέδει-
 κται, διακατάσχεσιν ἐπήγγελται. Ὅθεν οἱ πάντοθεν
 ἄνθρωποι, εἴτε δοῦλοι εἴτε ἐλεύθεροι, πιστεύοντες ἐπὶ
 τὸν Χριστὸν, καὶ ἐγνωκότες τὴν ἐν τοῖς λόγοις αὐτοῦ
 καὶ τῶν προφητῶν αὐτοῦ ἀλήθειαν, ἐπίστανται ἅμα
 αὐτῷ ἐν τῇ γῆ ἐκείνῃ γενησόμενοι, καὶ τὰ αἰώνια καὶ
 ἀφθάρτα κληρονομήσειν.

140. Ὅθεν καὶ Ἰακώβ, ὡς προείπον, τύπος ὢν
 καὶ αὐτὸς τοῦ Χριστοῦ, καὶ τὰς δύο δούλας τῶν δύο
 ἐλευθέρων αὐτοῦ γυναικῶν ἐγεγαμήκει, καὶ ἐξ αὐτῶν
 ἐτέκνωσεν υἱούς, εἰς τὸ προμηνυθῆναι, ὅτι ὁ Χριστὸς
 προσλήψεται καὶ τοὺς ἐν γένει τοῦ Ἰάφεθ, ὄντας ἀπὸ
 τοῦ Χαναάν πάντας (2), ὁμοίως τοῖς ἐλευθέροις, καὶ
 τέκνα συγχληρονόμα ἔξει. Ἄπερ ἡμεῖς ὄντες, συνιέ-
 ναι ὑμεῖς οὐ δύνασθε; διὰ τὸ μὴ δύνασθαι ἀπὸ τῆς
 τοῦ Θεοῦ ζωῆς πηγῆς πιεῖν, ἀλλὰ ἀπὸ τῶν συντε-
 τριμμένων λάκκων, καὶ ὕδωρ ἰμὴ δυναμένων συνέ-
 χειν, ὡς ἡ Γραφή λέγει. Εἰσὶ δὲ λάκκοι συντετριμμέ-
 νοι, καὶ ὕδωρ μὴ συνέχοντες, οὓς ὤρυξαν ὑμῖν οἱ
 διδάσκαλοι ὑμῶν αὐτῶν, ὡς καὶ ἡ Γραφή διαρρήδην
 λέγει, « διδάσκοντες διδασκαλίαις, ἐντάλματα ἀνθρώ-
 πων»

probatum his verbis, ἄπερ ἡμεῖς ὄντες, ex quibus
 patet gentiles cohæredes esse illos filios, quos
 Christus una cum Israelitis credentibus asseruit in
 libertatem, cum antea « ex genere Chanaan om-
 nes » essent, non origine quidem, sed servitute. —
 Μοχ congruentius legeretur Ἄπερ ἡμεῖς ὄντας vel
 εἶναι. EDIT. ΡΑΤΚΟΛ

πων. » Καὶ πρὸς τοῦτοις ἑαυτοὺς καὶ ὑμᾶς βουκο- A
 λούσιν, ὑπολαμβάνοντες, ὅτι πάντως τοῖς ἀπὸ τῆς
 σπορᾶς τῆς κατὰ σάρκα τοῦ Ἀβραάμ οὔσι, καὶ ἄμαρ-
 τωλοὶ ὡσι καὶ ἄπιστοι καὶ ἀπειθεῖς πρὸς τὸν Θεόν,
 ἡ βασιλεία ἡ αἰώνιος δοθήσεται· ἅπερ ἀπέδειξαν αἱ
 Γραφαὶ οὐκ ὄντα. Ἡ γὰρ τοῦτο οὐκ ἂν εἶπεν Ἡσαΐας;
 « καὶ εἰ μὴ Κύριος Σαβαώθ ἐγκατέλιπεν ἡμῖν σπέρμα,
 ὡς Σόδομα ἂν καὶ Γόμορρα ἐγενήθημεν. » Καὶ Ἰεζε-
 χιήλ, ὅτι, « Καὶ Νῶε καὶ Ἰακώβ καὶ Δανιήλ ἐξαιτή-
 σονται υἱοὺς ἢ θυγατέρας, οὐ μὴ δοθῆ ἑαυτοῖς. »
 Ἄλλ' οὔτε πατήρ ὑπὲρ υἱοῦ, οὔτε υἱὸς ὑπὲρ πατρὸς,
 ἀλλ' ἕκαστος τῆ ἁμαρτία αὐτοῦ ἀπολείπεται, καὶ ἕκα-
 στος τῆ ἑαυτοῦ δικαιοπραξία σωθήσεται. Καὶ πάλιν
 Ἡσαΐας· « Ὁψονται τὰ κῶλα τῶν παραβεβηκότων·
 ὁ σκώληξ αὐτῶν οὐ παύσεται, καὶ τὸ πῦρ αὐτῶν οὐ
 σβεσθήσεται, καὶ ἔσονται εἰς ὄρασιν πάση σαρκί. » B
 Καὶ ὁ Κύριος ἡμῶν κατὰ τὸ θέλημα τοῦ πέμψαντος
 αὐτὸν Πατρὸς, καὶ Δεσπότου τῶν ὕλων, οὐκ ἂν εἶ-
 πεν, « Ἦξουσιν ἀπὸ δυσμῶν καὶ ἀνατολῶν, καὶ ἀνα-
 κλιθήσονται μετὰ Ἀβραάμ καὶ Ἰσαὰκ καὶ Ἰακώβ
 ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν. Οἱ δὲ υἱοὶ τῆς βασι-
 λείας ἐκβληθήσονται εἰς τὸ σκότος τὸ ἐξώτερον. »
 Ἄλλὰ καὶ ὅτι οὐκ αἰτία τοῦ Θεοῦ οἱ προγινωσκόμε-
 νοι καὶ γενησόμενοι ἄδικοι, εἴτε ἄγγελοι, εἴτε ἄνθρω-
 ποι γίνονται φαῦλοι, ἀλλὰ τῆ ἑαυτῶν ἕκαστος αἰτία
 τοιοῦτοί εἰσιν, ὅποιος ἕκαστος φανήσεται, ἀπέδειξα
 καὶ ἐν τοῖς ἔμπροσθεν.

141. Ἦνα δὲ μὴ πρόφασιν ἔχητε λέγειν, ὅτι ἔδει
 τὸν Χριστὸν σταυρωθῆναι, ἢ καὶ ἐν τῷ γενεῖ ἡμῶν
 εἶναι τοὺς παραβαίνοντας, καὶ οὐκ ἂν ἄλλως ἐδύνατο C
 γενέσθαι, φθάσας διὰ βραχέων εἶπον, ὅτι, βουλόμε-
 νος τοὺς ἀγγέλους καὶ τοὺς ἀνθρώπους ἔπεσθαι τῇ
 βουλῇ αὐτοῦ ὁ Θεὸς, ἐβουλήθη ποιῆσαι τοῦτους αὐτ-
 εξουσίους πρὸς δικαιοπραξίαν, μετὰ λόγου τοῦ ἐπί-
 στασθαι αὐτοὺς ὑφ' οὗ γεγονάσι, καὶ δι' ὃν εἰσι πρό-
 τερον οὐκ ὄντες, καὶ μετὰ νόμου τοῦ ὑπ' αὐτοῦ κρί-
 νεσθαι, ἐὰν παρὰ τὸν ὀρθὸν λόγον πράττωσι· καὶ δι'
 ἑαυτοὺς ἡμεῖς οἱ ἄνθρωποι καὶ οἱ ἄγγελοι ἐλεγχθη-
 σόμεθα πονηρουσάμενοι, ἐὰν μὴ φθάσαντες μεταθώ-
 μεθα. Εἰ δὲ ὁ λόγος τοῦ Θεοῦ προμηνύει πάντως τι-
 νὰς καὶ ἀγγέλους καὶ ἀνθρώπους κολασθήσεσθαι μέλ-
 λοντας, διότι προεγίνωσκεν αὐτοὺς ἀμεταβλήτους
 (3) γενησομένους πονηροὺς, προεἶπε ταῦτα, ἀλλ' οὐχ
 ὅτι αὐτοὺς ὁ Θεὸς τοιοῦτους ἐποίησεν. Ὅστε ἐὰν με-
 τανοήσωσι, πάντες βουλόμενοι τυχεῖν τοῦ πρὸ τοῦ
 Θεοῦ ἐλέους δύνανται, καὶ μακαρίους αὐτοὺς ὁ λόγος
 προλέγει εἰπών· « Μακάριος ὁ οὐ μὴ λογίσῃται Κύ-
 ριος ἁμαρτίαν· » τοῦτο δὲ ἐστίν, ὡς (4) μετανοήσας
 ἐπὶ τοῖς ἁμαρτήμασι, τῶν ἁμαρτημάτων παρὰ τοῦ
 Θεοῦ λάβῃ ἄφεσιν, ἀλλ' οὐχ ὡς ὑμεῖς ἀπατᾶτε ἑαυ-

A declarat Scriptura : « Docentes doctrinas, man-
 data hominum »⁸⁸. » Præterea et vos et seipsos lu-
 dificantur, dum existimant omnibus ex semine
 Abrahamæ secundum carnem editis, etiamsi peccato-
 res et increduli et in Deum contumaces fuerint, re-
 gnum æternum datum iri; quod aliter se habere
 demonstrat Scriptura. Nunquam enim profecto
 dixisset Isaias : « Et nisi Dominus **231** Sabaoth
 reliquisset nobis semen, quasi Sodoma et Gomor-
 rha facti essemus »⁸⁹. » Et Ezechiel : « Etiamsi Noe,
 et Jacob, et Daniel deposcerent filios aut filias, non
 dabuntur tamen eis »⁹⁰. » Sed nec pater pro filio,
 nec filius pro patre, sed unusquisque proprio pec-
 cato interibit, et unusquisque propriis justitiæ ope-
 ribus salvabitur. Et rursus Isaias : « Videbunt ca-
 davera eorum, qui prævaricati sunt, vermis eorum
 non quiescet, et ignis eorum non exstinguetur, et
 erunt in visionem omni carni »⁹¹. » Neque etiam
 noster secundum voluntatem Patris, a quo missus
 est, et dominatoris omnium Dominus dixisset :
 « Venient ab occidente et oriente et recumbent cum
 Abraham, Isaac et Jacob in regno cælorum. Filii
 vero regni ejicientur in tenebras exteriores »⁹². »
 Quod autem qui futuri iniqui prænoscebantur, sive
 angeli, sive homines, non Dei culpa improbi fiunt,
 sed suo quisque vitio tales sunt, qualis quisque ap-
 parebit, id etiam supra demonstravi »⁹³.

141. *Liberum arbitrium in hominibus et angelis.*
 — Sed ne vobis dicendi locus relinquatur oportu-
 ius ut Christus crucifigeretur, ac in vestro ge-
 nere essent qui prævaricarentur, neque aliter eve-
 nire potuisse; paucis antevortens dixi Deum, cum
 angelos et homines suæ voluntati parere vellet,
 liberos ad justitiæ observationem creare voluisse,
 indita eis ratione qua cognoscerent a quo creati
 sint, et per quem existant, cum antea non essent;
 imposita etiam hac lege, ut ab eo judicarentur, si
 præter rectam rationem facerent. Quamobrem per
 nos ipsi, homines et angeli, improbitatis arguemur,
 nisi pœnitentiam occupemus. Quod si verbum Dei
 prædicat omnino quosdam angelos et homines pu-
 nitum iri, idcirco hæc prædicat, quod eos citra ul-
 lam immutationem improbos futuros prænosceret,
 nequaquam autem quod eos Deus tales fecerit.
 D Quapropter si pœnitentiam agant, licet omnibus,
 quicumque voluerint, misericordiam a Deo consequi,
 eosque beatos Scriptura prædicat his verbis : « Bea-
 tus cui non imputaverit Dominus peccatum »⁹⁴. » Id
 autem hanc vim habet ut, peccatorum pœnitentiam
 agendo, peccatorum a Deo remissionem accipiat,

⁸⁸ Isa. xlix, 13. ⁸⁹ Isa. i, 9. ⁹⁰ Ezech. xiv, 18.
 et 102. ⁹¹ Psal. xxxi, 2

⁹² Isa. lxvi, 24. ⁹³ Matth. viii, 12. ⁹⁴ sup. n. 88

(3) Ἀμεταβλήτους. Syllburgius conjicit legendum
 ἀμεταβλήτως.

(4) Τοῦτο δὲ ἐστίν, ὡς. « Pro ὡς legi etiam
 posset ὅς, » inquit Syllburgius. Sed ejus timidita-
 tem sic castigat Thiribius : « Quasi etiam legi pos-

set ὡς. Apage intempestivam verecundiam. Certa
 res est; » sed quod erudito viro tam certum et ex-
 ploratum videtur, id vereor ut nullam in aliis du-
 bitationem inveniat, cum vulgata Scriptura non
 careat præclaro sensu.

nequaquam autem ut vosmetipsos decipitis, et alii quidam vobis hac in re similes, qui dicunt etiamsi peccatores sint, Deum tamen, modo eum cognoscant, non imputaturum illis peccatum. Hujus rei testimonium habemus, unum Davidis lapsam propter ipsius gloriationem; quod peccatum ei tum demum remissum est, cum sic flevit et lamentatus est, ut Scriptura testatur. Quod si tali viro remissio non ante concessa est, quam pœnitentiam ageret, sed tum demum cum sic flevit, seque ita gessit magnus ille rex et unctus et propheta; quomodo impuri ac prorsus complorati, nisi lamententur et plangent, spem habere possint non imputaturum eis Dominum peccatum? Atque alterum etiam illud Davidis in Uriæ conjugem peccatum argumento est, o viri, aiebam, patriarchas non ut mœcharentur plures uxores habuisse, sed dispensationem **232** quamdam et mysteria omnia per eos fuisse peracta. Nam si liceret quam quisque voluerit, et quo voluerit modo et quot voluerit uxores assumere (quale est quod faciunt vestri generis homines, qui in toto orbe terrarum, quocumque venerint aut mittantur, mulieres ducunt nomine matrimonii); quanto magis id Davidi facere liceret? Hæc cum dixissem, amicissime Marce Pompei, sinem feci.

142. Gratias agunt Judæi et a Justino discedunt. — Tryphon autem cum aliquandiu sese tenuisset, Vides, inquit, non data opera contigisse ut his de rebus colloqueremur. Equidem me congressu majorem in modum delectatum esse fateor, atque hos eodem ac me animo affectos esse arbitror. Plus enim invenimus, quam expectabamus, aut quam expectari unquam possit. Quod si id nobis sæpius facere liceret, majorem sane utilitatem perciperemus, dum ipsas Scripturas expendimus. Sed quia, ut dixisti, in procinctu es, et quotidie navigationem futuram expectas, ne pigeris nostri, ut amicorum, si discesseris, meminisse.

Quod ad me spectat, inquam, si remanerem, quotidie idem fieri vellem. Sed cum me soluturum expectem concedente et adjuvante Deo, adhortor vos ut in hoc maximum pro salute vestra certamen incumbentes, magistris vestris Christum omnipotentis Dei antepone studeatis. Post hæc ita discessere, ut mihi et a navigatione et ab omni malo salutem precarentur. Ego autem pro eis orans, Nihil majus, aiebam, vobis precari possum, quam ut hac via mentem omni homini dari agnoscentes, ipsi quoque idem omnino ac nos sentiatis Jesum esse Christum Dei.

καὶ αὐτοὶ ἡμῖν ὁμοία ποιήσητε, τὸ ἡμῶν εἶναι τὸν Χριστὸν τοῦ Θεοῦ.

(5) Dubio procul Gnosticæ factionis sectatores perstringit, quos errorem istum turpissimum errasse docet nos Irenæus passim. Vide *Adv. hæres.* 1, 4 et 20, et Feuardentii notas in utrumque locum. BULLUS, *Harm. apost.*, p. 108.

(6) Ἐν τῷ Δαβὶδ. Ita codex Claromontanus, melius quam editi ἐν τῷ Δαβὶδ.

(7) Φημί. Legit Thirlbius φησί.

τῶν, καὶ ἄλλοι τινὲς (5) ὑμῖν ὁμοιοὶ κατὰ τοῦτο, οὐ λέγουσιν ὅτι, καὶ ἁμαρτωλοὶ ὄντες, Θεὸν δὲ γινώσκουσιν, οὐ μὴ λογιῶνται αὐτοῖς Κύριος ἁμαρτῖαν. Μαρτύριον δὲ τούτου τὴν μίαν τοῦ Δαβὶδ, διὰ τὴν καύχησιν αὐτοῦ, γενομένην παράπτωσιν ἔχομεν, ἥτις τότε ἀφείθη, ὅτε οὕτως ἔκλαυσε καὶ ἐθρήνησεν, ὡς γέγραπται. Εἰ δὲ τῷ τοιοῦτῳ ἀφεσις πρὶν μετανοῆσαι οὐκ ἐδόθη, ἀλλ' ὅτε τοιαῦτα ἔκλαυσε καὶ ἔπραξεν ὁ μέγας οὗτος βασιλεὺς καὶ χριστὸς, καὶ προφήτης, πῶς οἱ ἀκάθαρτοι, καὶ πάντα ἀπονενοημένοι, ἐὰν μὴ θρηνήσωσι, καὶ κόψωνται, καὶ μετανοήσωσιν, ἐλπίδα ἔχειν δύνανται, ὅτι οὐ μὴ λογιῶνται αὐτοῖς Κύριος ἁμαρτῖαν; Καὶ ἡ μία δὲ αὕτη τῆς παραπτώσεως τοῦ Δαβὶδ πρὸς τὴν τοῦ Οὐρίου γυναῖκα πράξις, ἧ ἄνδρες, ἔφην, δείκνυσιν, ὅτι οὐχ ὡς πορνεύοντες πολλὰς ἔσχον γυναῖκας οἱ πατριάρχαι, ἀλλ' οἰκονομία τις καὶ μυστήρια πάντα δι' αὐτῶν ἀπετελεῖτο. Ἐπεὶ, εἰ συνεχωρεῖτο ἦν βούλεται τις, καὶ ὡς βούλεται, καὶ ὅσας βούλεται λαμβάνειν γυναῖκας, ὅποιον πράττουσιν οἱ ἀπὸ τοῦ γένους ὑμῶν ἄνθρωποι, κατὰ πάσαν γῆν, ἐνθα ἂν ἐπιδημήσωσιν ἢ προσπεμφθῶσιν, ἀγόμενοι ὀνόματι γάμου γυναῖκας, πολὺ μᾶλλον ὢν τῷ Δαβὶδ (6) τοῦτο συνεχωρεῖτο πράξειν. Ταῦτα εἰπὼν, ὧ φίλτατε Μάρκε Πομπήϊε, ἐπαυσάμην.

142. Ἐπὶ ποσὸν δὲ ὁ Τρύφων ἐπισχὼν, Ὁρᾶς, ἔφην, ὅτι οὐκ ἀπὸ ἐπιτηδεύσεως γέγονεν ἐν τούταις ἡμᾶς συμβαλεῖν. Καὶ ὅτι ἐξαιρέτως ἦσθην τῇ συνουσίᾳ, ὁμολογῶ καὶ τούτους δὲ οἶμαι ὁμοίως ἔμοι διατεθεῖσθαι. Πλέον γὰρ εὐρομεν ἢ προσδοκῶμεν, καὶ προσδοκῆθῆναι ποτε δυνατόν ἦν. Εἰ δὲ συνεχέστερον ἦν τοῦτο ποιεῖν ἡμᾶς, μᾶλλον ἂν ὠφεληθεῖμεν, ἐξετάζοντες αὐτοὺς τοὺς λόγους. Ἄλλ' ἐπειδὴ, φημί (7), πρὸς τῇ ἀναγωγῇ εἶ, καὶ καθ' ἡμέραν τί λογιεῖσθαι (8) προσδοκᾶς, μὴ ὄκνει ὡς φίλων ἡμῶν μεμνησθαι ἐὰν ἀπαλλαγῆς.

Ἐμοῦ δὲ χάριν, ἔφην, εἰ ἐπέμενον, καθ' ἡμέραν ἐβουλόμην ταῦτ' εἶναι. Ἀναθήσεσθαι δὲ ἤδη προσδοκῶν, ἐπιτρέποντος τοῦ Θεοῦ καὶ συνεργούτος ὑμᾶς προτρέπομαι ἐνστησαμένους ὑπὲρ τῆς ἐαυτῶν σωτηρίας μέγιστον τούτον ἀγῶνα, τῶν διδασκάλων ὑμῶν σπουδάσαι προτιμῆσαι μᾶλλον τὸν τοῦ παντοκράτορος Θεοῦ Χριστόν. Μεθ' ἧ ἀπήρσαν λοιπὸν, εὐχόμενοι τέ μοι σωτηρίαν καὶ ἀπὸ τοῦ πλοῦ καὶ ἀπὸ πάσης κακίας. Ἐγὼ τε, ὑπὲρ αὐτῶν εὐχόμενος, ἔφην Οὐδὲν ἄλλο μείζον ὑμῖν εὐχεσθαι δύναμαι, ὧ ἄνδρες, ἢ ἵνα, ἐπιγνόντες διὰ ταύτης τῆς ὁδοῦ εἶδωσθαι παντὶ ἀνθρώπινον νοῦν (9), πάντως

(8) Τί λογιεῖσθαι. Idem proponit ναυτιλεῖσθαι. Legendum crediderim πλοῦν γενέσθαι.

(9) Παντὶ ἀνθρώπινον νοῦν. Legendum videtur παντὶ ἀνθρώπῳ τὸν νοῦν. Max vel legendum πιστεύσητε, vel ὁμοιον ποιήσητε supplendo νοῦν. Dicit Justinus initio Dialogi n. 8: Βουλοίμην δ' ἵν' καὶ πάντας ἴσον ἔμοι θυμὸν ποιησαμένους μὴ ἀφίστασθαι τῶν τοῦ Σωτῆρος λόγων. Pro τῷ ἡμῶν lego τὸν Ἰησοῦν.